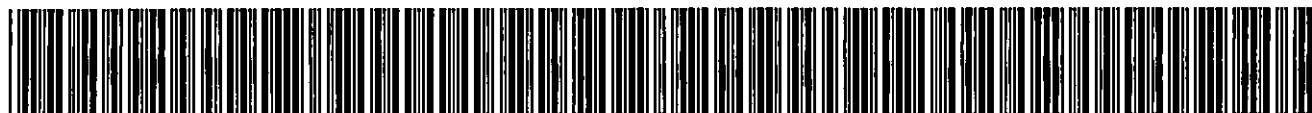

Date Printed: 04/23/2009

JTS Box Number: IFES_72
Tab Number: 137
Document Title: Civic education and government: your role
in civil society in 21st Century part I
Document Date: 2003
Document Country: Tajikistan
Document Language: Tajik
IFES ID: CE01885

* F F 8 F A 4 4 C - 9 6 6 6 - 4 7 9 C - 9 2 A B - 4 E D F D C 2 4 D 7 1 E *

ШАҲРВАНДӢ ВА ИШТИРОК ДАР ИДОРАӢУНӢ

НАӢШИ ШУМО ДАР ӢОМЕАИ ШАҲРВАНДИИ АСРИ ХХӢ

ШАҲРВАНДӢ ВА ИШТИРОК ДАР ИДОРАӢУНӢ

НАӢШИ ШУМО ДАР ӢОМЕАИ
ШАҲРВАНДИИ АСРИ ХХӢ

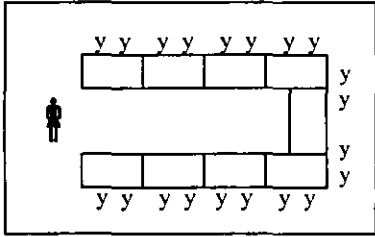
Дастур барои мактабҳои тахсилоти ҳамагонии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҚИСМИ ЯКУМ - НАШРИ ТАҶРИБАВИ

ДАСТУР БАРОИ ОМУӢЗГОРОН

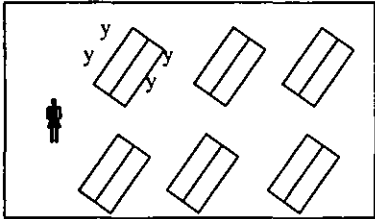
НАШРИ АВВАЛ - ҚИСМИ ЯКУМ

Другие варианты расположения класса:

1. Буквой «П»

2. По группам

**Шаҳрвандӣ ва
иштирок дар идоракунии:
нақши шумо дар ҷомеаи шаҳрвандии
асри XXI**

**ДАСТУР БАРОИ
ОМУЗГОРОН**

(Нашри аввал)
Қисми якум

Омузгорони азиз!

Қисми аввали Дастур барои омузгорон бо китоби таълимии хонандагон якҷоя пешниҳод мегардад, ки он низ аз ду қисм иборат аст. Дар раванди таҳиясозии курси мазкур мо саъй намудем то ҳама шароит ва имконоти мавҷударо дар мактабҳои ҷумҳурӣ ба назар гирем. Боварӣ дорем баъд аз хониш ва дарк намудани мӯҳтавои Дастур ба шумо кор аз рӯи курси мазкур хуш меояд ва савияи дониши шогирдони шумо оид ба ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунанд, зиёдтар мегардад. Вазорати маориф иҷозат дод, ки аз рӯи дастур барои муаллимон ва дастури таълимии хонандагон дарсҳои таҷрибавӣ гузаронида шавад. Агар шарҳу эзоҳе оид ба курси мазкур пайдо шавад, эҳтиромона хоҳиш мекунем ба мо бо нишони дар охири китоб дарчашта ирсол намоед.

Душанбе – 2003

Изҳори сипос

Фонди байналмилалӣ системаҳои интихоботӣ ба Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамкорӣ сипосгузори худро баён мекунад.

Саҳмгузoron:

1. Саидамир Ҷононов
2. Ашурбой Имомов
3. Амир Катаев
4. Холмаҳмад Ойев
5. Моҳиниссо Ҳорисова
6. Раҳматилло Зоиров
7. Шоқирҷон Ҳақимов
8. Чулиана Пилон

Сипосгузори алоҳида:

1. Мунаввар Муллоҷаев
2. Елена Виноградова
3. Абдулло Ғафуров
4. Зарнигор Миршакарова
5. Тони Боуэр
6. Цилл Куин
7. Ламар Крейвенс

Сармуҳаррир: Саймон Ченкинс

Мухаррирон:

1. Самичон Сайфуллоев
2. Саъдулло Наимбоев
3. Абдурозик Ҳомидов
4. Аъзам Худойдодов

ФБСИ Тоҷикистон:

1. Сайёра Грезова
2. Рамзия Мамадназарова
3. Баҳриддин Шарипов
4. Зумрад Катаева
5. Лайли Раҳматова
6. Фарангис Азизова
7. Раҷабгул Давлатова
8. Муқим Маллаев
9. Салоҳиддин Шамсиддинов
10. Наҷмиддин Ғадоев
11. Дилшод Ҳақимов

Тарҷумон: Ҳабиб Мирзоев

Мусаввир: Искандар Дӯстов

Нашр: ОРИ «Статус»

Ба ҳама омӯзгорон ва хонандагон - иштирокчиёни дарсҳои таҷрибавӣ

МУНДАРИЧА

Изҳори сипос
Муқаддима

Фасли якум: ин фан барои чӣ ва чигуна таълим дода мешавад?

1.0	Муқаддима.....	6
2.0	Ба мо маълумоти шаҳрвандӣ барои чӣ зарур аст?.....	6
3.0	Ҳадафҳои ин фан.....	7
4.0	Таълими ин фан боз чиҳо дода метавонад?.....	8
5.0	«Аммо ин сиёсат аст!» – БИХОНЕД!.....	8
6.0	Таълими интерактивӣ: ЧӢ, БАРОИ ЧӢ ВА ЧИХЕЛ?.....	9
6.1	«Методикаи таълими интерактивӣ» чист?.....	9
6.2	Методикаи интерактивӣ барои чӣ истифода мешавад?.....	9
6.3	Оё рафтори интерактивӣ ба методҳои анъанавӣ муқобил гузошта мешавад?.....	11
6.4	Методҳои нисбатан интерактивӣ кай беҳтар ба кор мераванд? Интихоби лавозимоти дуруст.....	11
7.0	Истифодаи методҳои нисбатан интерактивӣ ва усулҳои кор.....	13
7.1	Тартиби умумии кор.....	13
7.2	«Вале хонандагони ман чунон сустанд, ки...» Амалиёти синф.....	14
7.3	Дар кучо бояд буд.....	15
7.4	Ташкили синфхона барои кори гурӯҳӣ.....	16
7.5	Ҳамкориҳои хонанда ва муаллим.....	16
7.6	Ман кистам - ёвар - баранда - ҳакам?.....	17
7.7	Ташкили кори гурӯҳӣ дар синф.....	18
7.8	Бурдани мувоҳисаи умумӣ дар синф.....	20

Фасли дуюм: матнҳо ва супоришҳо

1.0	Истифодаи матнҳо дар бобҳо.....	22
1.1	Агар матнҳо барои хонандагон душвор бошанд, ман чӣ кор кунам?.....	22
1.1.1	Роҳҳои гуногуни ташкили нақл.....	23
2.0	Таҳияи супоришҳо.....	24
2.1	Агар ба ман саволе диҳанд, ки ман ҷавобашро наметавонам, чӣ мешавад?.....	24
2.2	Вақолатдорӣ ба вақт: интихоби як супориш ва сарфи назар кардан аз дигарҳо.....	25
2.3	Доҳил кардани тағйирот.....	26
3.0	Навъҳои супоришҳо.....	26
3.1	Шабехӣ ё фарҳият.....	27
3.2	Тартибот.....	27
3.3	Чустуҷӯи мувофиқатҳо.....	27
3.4	Нуфуз.....	28
3.5	Таснифот.....	28
3.6	Чамъбаст.....	28
3.7	Дуруст/нодуруст.....	28
3.8	Дуруст аст ё тағйирот меҳаҷад?.....	28
3.9	Бартариҳо ё камбудӣҳо.....	29
3.10	Муайян кардани оқибатҳо.....	29
3.11	Шумо чӣ андеша доред?.....	29
3.12	Таҳқиқот ва ҳисобот.....	29
3.13	Бозии нақшдор.....	29
3.14	Ангезиши афкор.....	30
4.0	Гузариш аз супориш ба супориш.....	30
5.0	Мақсадҳои супоришҳо.....	32
6.0	Мураттабсозии нақшаи машғулиятҳо.....	33
7.0	Истифодаи Дастур барои муаллим.....	35
8.0	Баҳои сифати таълим.....	35
9.0	Пеш аз оғози таълими фан инро фикр кунед – дар синф демократия аст ё анархия.....	37
10.0	Соҳтори маводҳои методи минбаъда.....	38

Боби 1	Маърифати шаҳрвандӣ, шаҳрвандон ва ҷараёни иҷтимоӣ	39
Боби 2	Оила ва ҷомеа	57
Боби 3	Ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои байналхалқӣ	67
Боби 4	Моликият ва рушди иқтисодӣ	79
Боби 5	Муносибатҳои тарафайни ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ	98
Боби 6	Пайдоиши давлат ва миллатгароӣ	109
Боби 7	Ташаккули соҳти давлатдорӣ дар Тоҷикистон	126
Боби 8	Давлат ва ҳокимияти сиёсӣ	139
Боби 9	Волоияти қонун	157
Боби 10	Волоияти қонун дар Тоҷикистон	174
Боби 11	Соҳтори давлат	183
Боби 12	Соҳтори ҳукумат дар Тоҷикистон	196

Иловаҳо

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	209
Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон	224

Фасли сеюм:

1.0	Натиҷаҳо ва арзёбӣ	232
1.1	Эътимоднокӣ ва эътиборнокӣ	233
2.0	Системаи пешниҳодшавандаи баҳодиҳӣ оид ба фанни омӯзиши шаҳрвандӣ	236
2.1	Методи арзёбии рафтори мушоҳидашаванда	237
2.2	Баҳодиҳӣ бо ёрии эссе (иншо)	238
2.3	Саволҳо ва ҷавобҳои мухтасар	241
2.4	Баҳогузори: таҳияи нақша	246
2.4.1	Ҳисоби баҳо	248
3.0	Тавсияҳои иловагӣ оид ба навиштани эссе	248
3.1	Бо корҳои хонандагон чӣ бояд кард?	249
4.0	Барномаҳои ФБСИ, ки ба ин фан марбутанд	252
4.1	Кумитаҳои амали талабагон	252
4.2	Рӯзи иштироки талабагон дар корҳои мақомоти маҳаллии ҳокимият	252
5.0	Бо мо чӣ тавр бояд тамос гирифт?	252
6.0	Лугат	252
7.0	Феҳрист	265

Қисми II аз мавзӯҳои зерин иборат мебошад:

Боби 13	Мақомоти қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо
Боби 14	Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ
Боби 15	Системаҳои интихоботӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ
Боби 16	Системаи интихоботии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Боби 17	Зан дар сиёсат
Боби 18	Зан дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон
Боби 19	Афкори омма. Воситаҳои ахбори омма – «ҳокимияти чорум»-и давлат
Боби 20	Ришвахӯрӣ (Коррупсия)
Боби 21	Ҷомеаи шаҳрвандӣ – маълумот ва таърих
Боби 22	Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон
Боби 23	Барои чӣ ва бо кадом роҳ мо бояд фаъол шавем?

Дӯсти азиз!

Бунёди ҷомеаи демократӣ аз иштироки фаъоли шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣю ҷамъиятии ҷомеа вобастагии калон дорад. Ин Дастур ба тарбияи шаҳрвандоне нигаронида шудааст, ки онҳо дар оянда дар ҷомеае зиндагӣ мекунанд, ки ҳуқуку озодиҳои шахс эҳтиром мешавад, арзишҳои инсонӣ қадр мегарданд ва ба манфиатҳои умум таваҷҷӯҳ зоҳир мегардад.

Шаҳрванди асил будан дар кишвари хеш масъулият ҳис намудан аст ва дар навбати худ бояд донист, ки дар ҷомеа кадом низом вучуд дорад. Ҳадафи Дастур баланд бардоштани маърифати шаҳрвандӣ, кӯмак ба ҷавонон дар омӯзиши соҳти давлатдорӣ ва ширкати бевоситаи онҳо дар ҳаёти ҷамъиятист, ки дар ин замина маориф нақши бузургӣ хоҳад дошт.

Сафарали Раҷабов,
Вазири Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фасли якум: ин фан барои чӣ ва чигуна таълим дода мешавад?

1.0 Муқаддима

Инак, дар назди шумо дастуруламал барои муаллимони фанни **“ШАҲРВАНДИ ВА ИДОРАКУНИ – Нақши Шумо дар ҷомеаи шаҳрвандии асри XXI”**, ки аз ҷониби Фонди байналмилалӣ системаҳои интихоботӣ (ФБСИ) бо дастгирии молиявии Оҷонсии Амрико дар бахши рушди байналмилалӣ (ЮСАИД) тайёр карда шудааст. Агар шумо муаллими мактаби хурдакаки деҳаи аз шаҳр дур ҷойгиршуда бошед ҳам, ин фан аз ҷониби хонандагони мактаби шумо низ чун аз ҷониби хонандагони мактабҳои шаҳр омӯхта мешавад.

Барои омӯзиши фан маводи зерин пешниҳод шудаанд:

- ❖ Дастури таълимӣ, иборат аз ду қисм, барои хонандагон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ;
- ❖ Дастур барои омӯзгорон, иборат аз ду қисм, оид ба ҳар кадоме аз дастурҳои таълимӣ, ки ҳамчунин ба ду забон нашр шудаанд;
- ❖ Семинари методӣ барои муаллимон.

Дастуруламали мазкур барои муаллимон аз се фасл иборат аст:

1. Дар фасли якум сухан дар бораи сохти супоришҳои таълимӣ ва умуман чӣ навъ бо онҳо кор кардан менамояд. Дар ин фасл ба нуктаҳои зерин эътибор дода мешавад: а) супоришҳои интерактивиро, ки мо истифода мекунем, чӣ навъ пешниҳод намудан ва ба иҷрои онҳо чӣ тавр роҳбарӣ кардан мумкин аст; б) ба инкишофи малакаҳои таҳлили интиқодии проблемаҳои марбут ба идоракунии ҷамъиятию давлатӣ чӣ навъ кӯмак кардан мумкин аст.
2. Дар қисми дуюм, матни китоби дарсӣ ва қайдҳо барои омӯзгор пешниҳод шудаанд. Дар онҳо ё ҷавобҳо ба супоришҳо, ё дар ниҳояти кор, дастурҳо дар хусуси чӣ навъ сафарбар кардани хонандагон ба иҷрои онҳо дода шудаанд (дар бисёр ҳолатҳо ҷавоб танҳо аз фикри шахсӣ вобаста аст).
3. Фасли сеюм ба арзёбии натиҷаҳои омӯзиш ва баёни дигар лоиҳаҳои ФБСИ дар ин соҳа бахшида шудааст.

Тавачҷӯ!

Шояд барои Шумо хондани танҳо қисми дуюми ин дастуруламал, на чизи дигар, шавқангез намояд. Ин иштибоҳи қиддист! Мо ба ҳар ҳол ба шумо маслиҳат медиҳем, ки қабл аз оғози таълими ин фан барои хондани тамоми қисми якум ва махсусан пункти **“Аммо ин сиёсат аст!” – “БИХОНЕД!”** вақт ҷудо кунед ва баъд бо ҷамаи матнҳои таълимӣ супоришҳо шинос шавед. Хоҳишмандем, дастуруламали мазкурро нахонда, ба таълими ин фан шурӯъ накунед.

2.0 Ба мо маълумоти шаҳрвандӣ барои чӣ зарур аст?

Дар ҳудуди феълии мамлакати мо тӯли 100 соли охир дигаргуниҳои азиме ба амал омаданд. Ва маҳз аз соли 1990 инҷониб яке аз дигаргуниҳои аз ҷама муҳимтарини системавӣ сиёсии марбут ба пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба вуқӯъ пайваست. Ин дигаргуниҳо чунин маънӣ доранд, ки давлатро зарур аст, ба дараҷаи беш аз пеш ба инкишофи фаъолмандӣ мусоидат намояд ва хоҳишу талаботи шаҳрвандонро дар бобати таъсиррасонӣ ба раванди ташкили ҷомеаи худ эҳтиром кунад.

Яке аз хусусиятҳои ин дигаргуниҳо гузариш ба ҳолати нисбатан демократӣ мебошад. Дар давлати демократия инкишофёфта шаҳрвандон дар интихобот ба тарафдорӣ ин ё он номзад ва ба ин восита ба ҷонибдорӣ сиёсате, ки дар ҳаёт татбиқ кардан мехоҳанд, овоз дода, дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона ширкат меварзанд. Ғайр аз ин, кори мазкур бо роҳи бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ бо низом инкишофёбанда, ки иштирокоро дар идоракунии ҷамъиятӣ – давлатӣ дастгирӣ менамояд, амалӣ мегардад.

Низоми демократӣ ба интихобкунандагоне такя мекунад, ки ҳуқуқи ӯҳдадорихои худро медонанд ва қодиранд, дар интихоботҳо қарорҳои бошуурона қабул кунанд. Барои он ки муваффақиятнокии амале арзёбӣ гардад, зарур аст, ки нуқтаи ибтидоии он, захираҳо ва тартиботи мавҷуда, ҳамчунин ҳама гуна қарорҳои имконпазири алтернативиро бояд донист. Вақте мо мулоҳизаҳои худро дар бораи ҳукумат баён медорем (ин дар интихоботҳо дар шакли овоздиҳӣ ба амал меояд), ин чунин маънӣ дорад, ки мо бояд сохтори мақомоти давлатӣ, чӣ гуна кор кардани онҳо, мавҷудияти захираҳо дар онҳо, ҳамчунин қонунҳо ва урфу одатҳои, ки бояд усулҳои фаъолияти онҳоро муайян намоянд, донем.

Бе чунин иттилоот чомеа метавонад анархӣ гардад, ки дар он ақидаҳои бедалел баён мегарданд ва онҳое қарор қабул мекунанд, ки на ҳамеша дар бораи оқибатҳои имконпазири онҳо фикр менамоянд. Ин, дар ҳақиқат, хавфнок аст, зеро талабот ғайританзимшаванда, мулоҳизот боғараз мегарданд ва дар ниҳояти кор, ҳамаи ин, метавонад ба тарқиши калони иҷтимоӣ расонад. Аз ин рӯ омӯзиши шахрвандӣ на танҳо чараёни зарурии демократикунонӣ, ҳамчунин ҳиссае дар идоракунии ҷаҳон ва раванди инкишоф дар ҳама гуна чомеа мебошад.

3.0 Ҳадафҳои ин фан

Азбаски шахрванди хуби асри XXI будан маънии иштироки фаъолона дар равандҳои демократии дар чомеаи мо ба амалояндаро дорад, мақсади мо ин аст, ки хонандагон:

- ҳуқуқҳо ва ӯҳдадорихои шахрвандонро донанду тавсиф карда тавонанд, ҳамчунин ба ҳамаи одамон, аз наздикон сар карда, дар истифодабарии ин ҳуқуқҳо ёрӣ расонанд;
- сохтор ва равандҳои идоракунии хубро дар сатҳҳои маҳаллию ҷумҳуриявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон донанд, тавсия карда тавонанд, ҳамчунин ба онҳо сарфаҳм раванд;
- сохтор ва равандҳои фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукуматиро дар сатҳҳои маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ донанд, тавсиф карда тавонанд, ҳамчунин ба онҳо сарфаҳм раванд;
- маҳорати ба таври интиқодӣ фикр карданро инкишоф диҳанд, то ин ки бо мақомоти ҳокимият ва ҷамоати худ нисбатан пурсамар ҳамкорӣ кардан имконпазир гардад;
- оқибатҳои имконпазири сиёсати аз ҳад зиёди миллатчӣ ва мавқеъҳои миллатгароиро донанд;
- усулҳои гуногуни худташкилии чомеаи моро аз нуқтаи назари танқидӣ арзёбӣ кунанд;
- имконпазирии шунидани фикри дигаронро арзёбӣ кунанд ва дар ташаккули ризоияти гурӯҳӣ, сарфи назар аз мансубияти этникии дигар аъзои гурӯҳ, ҳиссагузори намоянд;
- бо мақсади фаъолона иштирок қадан дар идораи ҷамоати хеш ташаббусро ба дасти худ гиранд.

Кӯшиши тағйир додани рафтору мавқеъ бо роҳи омӯзиши чунин мафҳумҳои муҷаррад (абстракт), чун демократия ва шахрвандӣ, аз нигоҳи аввал, аз ҳама душвор аст.

Шумо ҳамчун муаллим ҳеҷ гоҳ ба он мутмаин шуда наметавонед, ки хонандагон маводи дарси шуморо пурра фаҳмидаанд, ё онҳо онро баъди як моҳ ё ҳатто як ҳафта ба хотир оварда наметавонанд. Айнан ҳамин тавр, шумо мутмаин буда наметавонед, ки онҳо ин донишҳоро дар ҳаёти ҳамаҷузъаи худ дар амалия истифода карда наметавонанд. Аз ин рӯ зарур аст, ки ин мафҳумҳо ва принципҳои муддатҳои дуру дароз, то даме, ки аз худ мегарданд ё ба одати аққалан аксарияти на чандон калони хонандагон табдил меёбанду дар рафтору амалҳои онҳо падида меоянд, бояд тақрор карда шаванд. Ба ин

чӣ навъ муваффақ шудан мумкин аст? Яке аз ин усулҳо кӯшиш кардан ба ҳамгиро сохтани ин мафҳумҳо ва принципҳо дар тамоми раванди таълими шумо мебошад, ки бигузор, он ҳатто дар муносибати боэқтиромона ба нуқтаи назари хонандагон, дар хоҷиши ба ҳама баён кардани ақидаҳои худ ифода ёбад.

4.0 Таълими ин фан боз чиҳо дода метавонад?

- Мо умедворем, ки иҷрои аксари супоришҳо шавқангез, муҳим ва манфиатбахш мегарданд.
- Хонандагони шумо ин дарсҳоро интизорӣ мекашанд ва шуморо сабақ додани онҳо хуш меояд.
- Хонандагон сабабҳо ва оқибатҳои қолабҳо, хурофот ва равандҳои инкишофи низоҳоро бештар мефаҳманд. Ин бошад, муҳити синфи шуморо беҳтар мегардонад.
- Методикаи ин фан барои хонандагони шумо наву шавқангез менамояд ва шумо онро дар таълими дигар фанҳо татбиқ карда метавонед.
- Аксари супоришҳо тавре таҳия шудаанд, ки ба шумо ҳамчун муаллим сарф кардани соатҳо барои тайёри ё баҳогузорӣ лозим намешавад.
- Методикаи истифодашаванда аз беҳтарин барномаҳои омӯзиши шаҳрвандии муосир, ки дар ҷаҳон истифода мешаванд, гирифта шудаанд. Бинобар ин шумо ба тағйироти минбаъда дар низоми маориф омода мегардед.
- Ба шумо дарки он нуқта хуш хоҳад омад, ки шумо пешоҳангони насли ояндаро тайёр месозед.
- Сохтори фан имконият медиҳад, ки барои иштироки фаъолонаи хонандагон дар гузаронидани машғулиятҳои имкониятҳои беҳтарро таъмин намуда, бо синф озодона кор баред.

Ташаккурнома аз ФБСИ

Қисмати зиёди масъулиятнокӣ барои он ки насли оянда дар ҷомеаи шаҳрвандӣ чӣ гуна рафтор менамояд, ба дӯши шумо, чун муаллимон, бор аст. Шумо чунин фанро таълим дода, барои муайян кардани шакли ояндаи ҷомеа кӯмак мерасонед. Ғайр аз ин, шумо маводи таълимии мавҷударо мутобик сохтату истифода карда, ба ташаккули ҳуди таҳсилот ёрӣ мерасонед. ФБСИ ба он кӯмаке, ки омӯзгорони мактабҳои санҷишӣ расонданд, баҳои баланд медиҳад. Мо умедворем, ки шумо бо чунин шавқмандӣ таълими фанни шаҳрвандшиносиро давом дода, нақшаи таълими онро минбаъд ҳам мукамал месозед. Шояд шумо андешаеро ба худ роҳ диҳед, ки қувва ва имкониятҳои назар ба дигар одамон камтар аст, аммо ба андешаи мо, дар ин ҷомеаи ин қадар зуд тағйирёбанда нақши шумо ҳамчун муаллим аз ҳама муҳим аст.

5.0 "Аммо ин сиёсат аст!!!" – "Б И Х О Н Е Д!!!"

Шояд баъзе муаллимон аз пайдошавии проблемаҳо бо волидон ва шахсони мансабдор ба сабаби мундариҷаи сиёсӣ доштани ин фан бо ташвиш оянд. Дар хотир доред, ки:

- Ягон супориш аз шумо ё хонандагони шумо арзёбӣ кардан ё шарҳу тафсири додани сифати идоракунии давлати шумо ё роҳи сиёсӣ ҳизбҳои гуногунро талаб намекунад. Шумо ба ҳеҷ ваҷҳ набояд ин корро кунед ва ақидаҳои шахсии сиёсатдорро набояд ба хонандагон маълум созед. Шумо бояд мавқеи бетарафиро ишғол намоед.

- Ҳадафи фан нишон додани он аст, ки низом бояд чӣ гуна бошад. Агар, хонандагон пурсанд, ки чаро он чӣ ки онҳо дар асл мушоҳида мекунанд, ба фаҳмишҳои онҳо мувофиқат намекунад, шумо набояд ба шарҳу эзоҳи ин фарқият пардозед. Ба хонандагон маслиҳат диҳед, ки ин масъаларо дар хона муҳокима кунанд.

- Ин дастур барои таълим дар мактаб аз ҷониби Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон маъқул доништа шудааст.

6.0 Таълими интерактивӣ: ЧӢ, БАРОИ ЧӢ ВА ЧИХЕЛ?

Шумо мебинед, ки барои иҷрои аксари супоришҳои фанни мазкур як навъ ҳамкори байниҳамдигарии хонандагон лозим аст. Интихоби чунин методикаи интерактивӣ тасодуфӣ нест. Ин ҷо коркард ва амсиласозии чунин малакаҳои иштирок, ки дар ҷомеаи муосири демократӣ заруранд, талаб карда мешавад. Баъдан истилоҳи “Таълими интерактивӣ” тафсир карда, шарҳ дода мешавад, ки барои чӣ ва кай мо бояд ин навъи таълимро истифода кунем, инчунин чӣ навъ ба таври доимӣ ва бозғатимодона онро дар машғулиятҳо бе харҷи зиёдатӣ (яъне маркерҳо, ватманҳо, сарфи вақт ва ғайра) истифода намоем. Шумо мефаҳмед: қисми зиёди он чӣ ки ин ҷо дар борааш сухан меравад, дар таълими ҳамаи фанҳои дигар дар сатҳҳои гуногун истифодашаванда аст.

6.1 “Методикаи таълими интерактивӣ” чист?

Мо таълим ва омӯзишро интерактивӣ меномем, ки агар вақти таълим байни хонандагон, ҳамчунин байни хонандагон ва муаллим дараҷаи баланди ҳамкорӣ мушоҳида шавад. Чунин ҳамкорӣ одатан дар шакли мубоҳиса дар хусуси он ки ин ё он проблема бояд чӣ гуна ҳал шавад, ё роҳи ҳалли пешниҳодшуда то чӣ андоза мақбул аст, ба амал меояд.

Ин ҷо дарку фаҳмиши ин нукта муҳим аст: раванди ҳалли проблема ончунон муҳим мешавад, ки шояд аз ҳуди ҷавоб ҳам муҳимтар бошад. Ин вобаста ба он аст, ки ҳадафи методикаи интерактивӣ на танҳо ба таври оддӣ додани иттилоот, балки дар хонандагон ҳосил кунонидани малакаҳои дарёфти мустақилонаи ҷавобҳо мебошад.

Методикаи интерактивӣ доираи васеи вазифаҳо ва навъҳои ҳамкориро фаро мегирад. Аммо усули методӣ ҳар гуна бошад ҳам, таҷрибаи ҳаётии ҳуди хонандагон манбаи асосии омӯзиш маҳсуб мешавад. Дар раванди таълим ҳамкориҳои хонандагон бо инҳо ба амал меояд:

1. бо муаллим (яъне вақте ки хонандагон ба саволҳои муаллим ҷавоб меғоянд);
2. бо одамони даъватшуда (ё вақте синф метавонад ба ягон ташкилот ё назди одамон равад);
3. бо дигар хонандагон (кори ҷуфт-ҷуфт);
4. бо гурӯҳи хурд (3-5 хонанда);
5. бо гурӯҳи калони хонандагон (аксаран гуногуншакли бозиҳо дар нақш); мубоҳиса, муҳокима дар синф ва ғайра;
6. гурӯҳи хонандагон бо аҳоли (гурӯҳ пурсиши сотсиологӣ мегузаронад);
7. бо баъзе навъҳои техника (масалан, бо компютер).

Ҳаёти миқдории гурӯҳ сифати омӯзиш ҳамкориро муайян намекунад. Хусусияти асосии усули “ҳамкорӣ” аз ин иборат аст: вай РАВАНДИ КУШОИШро менамояд, ки моҳияти он тавассути ҳамкорӣ азхуд кардани малакаҳои омӯзиш аст.

6.2 Методикаи интерактивӣ барои чӣ истифода мешавад?

Муаллимоне, ки методҳои интерактивиро фаъолона истифода мекунанд, мӯътақиданд: маҳз дар раванди ҳамкорӣ омӯзиши нисбатан муваффақона ба амал омада метавонад. Ба андешаи онҳо, мактабчагон бо ин роҳ беҳтар таҳсил мекунанд ва он чиро, ки ҳангоми мубоҳиса донистанд, беҳтар дар хотир мегиранд. Ин бо сабабҳои зер ба амал меояд:

- хонандагон на танҳо иттилоот мегиранд, онҳо ҳамчунин маҷбуранд, ташреҳи мантиқӣ диҳанд, ки чаро роҳи ҳали онҳо интихобкарда ва ҳуди ҳал дуруст аст ё ақаллан аз вариантҳои мавҷуда беҳтарин аст;
- хонандагон ғояҳоро нисбатан амиқтар коркард месозанд, зеро онҳо медонанд, ки ҳулосаҳои бе асоси мантиқӣ баровардашуда боиси баҳсҳо мегарданд;
- хонандагон вақти ҳалли проблема таҷрибаҳои худ ва бегоноро истифода мекунанд. Чунин ҳазинаи умумии дониш назар ба дониши ҳар гуна хонандаи

алоҳида бештар аст (дар машғулиятҳо оид ба омӯзиши шаҳрвандӣ «дониш» аксаран бо таҷрибаи шахсии ҳаётии хонанда пешниҳод мешавад).

Мубодилаи донишҳо

Дар диаграмма дар шакли муваввар донишҳои дар соҳаҳои муайян азбаркардаи Парвиз, Мавзуна ва Дилшод нишон дода шудаанд. Мо мебинем: ҳарчанд онҳо бисёр донишҳо ва малакаҳои умумӣ дошта бошанд ҳам, донишҳои ҳастанд, ки фақат як ё ду нафари онҳо медонанд. Дар натиҷаи кори гурӯҳӣ баъзе маълумоти иброзкардаи Парвиз метавонанд ба Мавзуна ва Дилшод интиқол гарданд ва баръакс.

Ҳамкорӣ ҳангоми кори чуфт-чуфт ё дар гурӯҳҳои хурд чунин бартариҳо доранд:

1) хонандагон, ки фикри худро дар назди аҳли синф баён намекарданд, ё танҳо ба муаллимон

мегуфтанд, акнун ғояҳои худро дар назди гурӯҳҳои начандон калони ҳамсолонашон иброз медоранд:

2) хонандагон мефаҳманд:

аксаран дигарон чунин ақидаҳои худро доранд, ки назар ба фикри онҳо аълотаранд.

Муаллимоне, ки методҳои нисбатан интерактивиро истифода мекунанд, чунин меҳисобанд: дар синфе, ки танҳо муаллим гузориш мекунад баъд ба муҳокимаи онҳо машқҳо медиҳад, хонандагон

суханони муаллимиро хуб ба хотир гирифта наметавонанд. Чунин муаллимон аксаран ба хонандагон имконият намедиҳанд, ки аз захираҳои мавҷудаи ҳавасмандсозӣ - ақидаҳои ҳамсолони худ истифода кунанд. Аксар вақт чунин изҳоротро шунидан мумкин аст ва тадқиқотҳо низ чунин ақидаҳоро тасдиқ мекунанд: "мо ҳар кореро, ки мекунем 80 фоиз, аз хониш 20 фоиз ва аз он чӣ ки мешунавем, 10 фоизашро дар ёд мегирам".

Таҷрибаи мо мисоли ин аст. Маълум аст, ки барои аз бар кардани малакаҳои аспсаворӣ нокифоя аст, ки касе чигунагии онро нақл кунад, ё мо дар ин хусус аз китобе хонем. Моро лозим аст, ки дар асл болои зини асп шинем ва ин малакаро аз худ намоем. Ин аз он сабаб ба амал меояд, ки мо маҳоратро дар амалия инкишоф дода, иттилоотро аз нав коркард месозем ва онро ба амал табдил медиҳем. Дар ҷараёни ин раванд мо ба хонандагон ба таври оддӣ ҷавобҳои тайёрро медиҳем, дараҷаи фаъолмандии ақлонии онҳо баланд нест. Вале вақте моро лозим меояд, ки ғояҳои худро дар асл ҳосил кунонида, онҳоро ҷимоя намоем, дараҷаи фаъолмандии ақлонӣ якбора боло меравад. Мо метавонем маҳорати фаҳмишу дарккуниро ба дараҷаи малакаҳои зеҳнии тақозошаванда тасниф кунем.

Ҳадаф – таҳсил карда тавонистан

Вақте мо аз хонандагон мепурсем: чаро мо ба онҳо муҳокима намудани масъалаҳои баҳсталабро медиҳем, ки одатан ҷавобҳои соф дуруст надоранд, онҳо асосан чунин меӯянд:

- Ин боварио ба худ тарбият мекунад;
- Ба ин тарз малакаҳои санъати суҳандонӣ такмил меёбад;
- Ба ин тарз лаёқати шунда тавонистан такмил меёбад;
- Ин барои фаҳмидани моҳияти дониш (яъне аксаран чунин мешавад, ки ҳақиқати том вучуд надорад) ёрӣ мерасонад;
- Ин малакаҳои тафаккури танқидиро инкишоф медиҳад;
- Ба ин тарз фаҳмиши ҳуқуқи худ ба фикри шахсӣ баланд мешавад;
- Ба ин тарз мавҷудияти доираи васеи афкорро мефаҳмӣ ва ғайра.

Ҳамаи гуфтаҳои болоро бо чунин ном ғояи "таҳсил карда тавонистан" ҷамъбаст намудан мумкин аст. Мусаллам аст, ки маҳорати таҳсил карда тавонистан малакаи зарурист, зеро он асоси мустақилияти зеҳнӣ буда, аз шаҳрвандони ҳамаи мамолики пешгирифтаю инкишофёбанда талаб карда мешавад.

Дар шакли идеалӣ барномаи хуби омӯзишӣ аз ҷониби хонандагон истифодаи амалии ҳамаи маҳоратҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

- а) ба хотир гирифтани фактҳо (кӯшишҳои камгарро меҳодад);
- б) сарфаҳмравӣ;
- в) истифодаи донишҳо дар вазъияти нав;
- г) таҳлил (вақте мо чизро ба қисматҳои таркибӣ ҷудо мекунем);
- ғ) синтез (вақте мо ғояҳоро якҷо месозем, то ин ки ягон чизи наво ҳосил кунем);
- д) баҳодихӣ (вақте мо дар бораи сифати чизе мулоҳиза меронем).

Инкишофи ҷомеа мавҷудияти ҳамаи ин маҳоратҳоро талаб мекунад, вале истифодаи донишҳо, синтез ва арзёбии ғояҳо басо муҳим аст. Бинобар ин методҳои интерактивӣ дар омӯзиши шаҳрвандӣ махсусан аҳамиятноканд, чунки дар ин маврид хонандагон метавонанд ҳамкорӣ кунанд ва ба ин тариқ, чунин иштироки демократиро амалӣ гардонанд, ки маънои саҳмгузори шаҳрвандонро ба инкишофи самараноки ҷомеа дорад.

6.3 Оё рафтори интерактивӣ ба методҳои анъанавӣ муқобил гузошта мешавад?

Чунин фикр, ки танҳо ду методика мавҷуд аст, ғалат мебошад. Ин тавр гуфтан дурусттар аст, ки байни методҳои зиёд интерактивӣ ва кам интерактивӣ методҳои мобайнӣ ҳастанд. Ин чунин маънӣ дорад: садҳо методҳои мавҷуданд, ки аз якдигар бо имкониятҳои ҳамкорӣҳои муҳассилин фарқ мекунанд. Фаромӯш накунед: агар шумо ҳатто бо китоби кӯхнаи дарсӣ кор карда, аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ҷуфт-ҷуфт ягон масъаларо муҳокима кунанд, пеш аз он ки ба вай ҳаттӣ ҷавоб гардонанд, аллакай методи интерактивиро истифода кунед. Агар шумо кори худро аз ҳамин нуқтаи назар таҳлил кунед, мебинед, ки шумо пештар низ ақаллан дар баъзе мавридҳо бо истифодаи методи интерактивӣ таълим медедед. Ба таври дигар гӯем, он барои шумо чизе соф наво нест. Ин ҷо чизе наво сабаи истифода аст.

Аз интерактивии кам ба интерактивии зиёд

Баъзе муаллимон мепурсанд: оё лозим нест, ки истифодаи методҳои анъанавӣ қатъ карда шавад? Албатта, не. Зеро мақсади мо ин аст, ки оламамонро бо методҳои гуногуни таълим бой созем. Муаллими касбӣ бояд тавонад, ки ҳатто дар ҷараёни як дарс, дар марҳилаҳои гуногуни он аз рӯи зарурат аз методҳои интерактивӣ ба методҳои ғайриинтерактивӣ гузарад. Вале, дар фанни мазкур асосан чунин методҳои истифода мешаванд, вале дар фанҳои дигар шояд вазъият дигаргун бошад. Барои равшанӣ андохтан мисоли зеринро меорем: шумо бо самолёт парвоз доред ва аз лётчик мепурсед, ки ба ӯ дар ин мошин парвоз карданро ҷӣ наво ёд доданд. Вай ба шумо посух медиҳад, ки ҳамааш дар раванди муҳокимаи амалиёт ба вуқӯъ пайваستاаст. Зимнан, инструкторҳои ягон маротиба ҷавобҳои дурусти тайёр надодаанд, фактҳо ё тартиби амали лётчикро дар вазъиятҳои гуногун шарҳ надодаанд. Шумо шояд афсӯс хӯред, ки бо ин самолёт парвоз мекунед. Барои ҷӣ? Барои он ки қисми зиёди вақти тайёр кардани лётчик таълимро дар асоси донишҳои аниқӣ назарӣ ва амалӣ тақозо дорад. Ба ин тариқ, муаллимро лозим аст, ки чун васила, барои иҷрои вазифаҳои гуногун, аз методҳои гуногун истифода намояд.

6.4 Методҳои нисбатан интерактивӣ кай беҳтар ба кор мераванд? Интиҳоби василаҳои дуруст

Баъзеҳо чунин меҳисобанд: сабаби асосии истифодаи методҳои интерактивӣ аз он иборат аст, ки онҳо “шавқоваранд”. Ин фикри нодуруст аст. Ҳадафи ҳама гуна машғулият назар ба бедор кардани шавқмандӣ калонтар аст. Сабаби интиҳоби методи нисбатан интерактивӣ бояд аз он иборат бошад, ки вай назар ба ҳама гуна чизе дигар усули нисбатан самараноктари таълим аст (зери мафҳуми “самаранок” мо ин ҷо чунин методро мефаҳмем, ки аз нигоҳи вақту таҷҳизот сарфи аз ҳама камтари захираҳо ва ғайраро тақозо мекунад). Аз ин рӯ, пеш аз он ки метод интиҳоб гардад, шумо бояд ба худ аниқ тасаввур намоед, ки чиро таълим медиҳед ва ҷаро меҳодед ин ҳамро ба

шогирдон ёд дихед, яъне ҳадафи таълимии шумо чист? Агар шумо хоҳед, муваффақ шавед, ки хонандагон системаи муайяни фактҳои мушаххасро аз бар намоянд, он вақт шояд истифодаи методи каминтерактивӣ самараноктар бошад. Агар ба шумо зарур бошад, ки мактаббачагон малакаву маҳорат ҳосил намоянд (масалан, ба забони хоричӣ гуфтугӯ кардан), он гоҳ беҳтар аст, ки методи бештар интерактивиро истифода намоед. Ин ҷо мувофиқати аҷибе мушоҳида мешавад, ки бисёр вақт методи нисбатан пурсамар барои хонандагон шавқовартар мегардад.

Баъзе маҳоратҳо, чун маҳорати ҳалли супоришҳои математикӣ, бо методи интерактивӣ беҳтар ҳосил мегарданд (зеро ин ҷо раванд назар ба ҷавоби гирифташуда аҳамияти бештаре дорад), вале баъди он ки хонанда роҳҳои ҳалли супоришҳои математикиро ёд мегирад, беҳтар аст, ки $\bar{y}$ худ дар танҳои машқ кунад.

Амалан истифодаи методҳо, назар ба он ки аз ин шарҳи мо тасаввур мешавад, кори хеле мураккабтар аст, зеро дар методҳои гуногун шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ истифода мешавад, шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ бошанд, барои тарафҳои гуногуни ҷараёни таълим манфиатбахшанд. Масалан, барои амалияи забонамӯзӣ ба шумо лозим аст, бештар аз методҳои истифода кунед, ки барои истифодаи миқдори ҳар чӣ бештари ҳамкориҳо ва кам кардани комплексҳои боздорандаи хонандагон имконият медиҳанд. Дар ин ҳолатҳо истифодаи корҳои ҷуфт-ҷуфт айнаи муддаост, зеро дар як вақт дар синфи иборат аз 30 хонанда 15 ҳамкориҳо ба амал меоянд. Агар шумо, фарз кардем, ҳамкориҳои байни муаллим ва хонандаро интихоб намоед, пас дар ҳар лаҳзаи ҷудогона танҳо як ҳамкорӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Баръакс, инкишоф додани концепсияи мураккаб дар гурӯҳҳои иборат аз чор нафар беҳтар аст, то ки мулоҳизаҳои носаҳеҳу нодуруст дар ин ҳолатҳо ҳамеша зери шубҳа қарор гиранд, вале баъзан ин кор аз ҷониби як одам бе ҳеҷ гуна ҳамкорӣ беҳтар ба ҷо оварда мешавад. Шумо методҳои гуногунро истифода карда ва дар рафти ҳамкорӣ ба амал омадани ин ё он ҳолатро фаҳмида, интихоби ҳар чӣ зудтари шаклҳои ҳамкорӣ ва ба ин тариқ он методҳоеро ёд мегиред, ки барои муваффақшавӣ ба ҳадафҳо дар ҳамин марҳилаи дарс заруранд.

Аз ин ҳама метавон хулоса кард: тасдиқи он ки методҳои интерактивӣ назар ба методҳои анъанавӣ беҳтаранд ё баръакс, билкулл хатост. Ин шабеҳи он аст, ки яке мегӯяд: барои сохтани хона болға назар ба арра асбоби беҳтар аст! Дар амал дар зарфи 45 дақиқа шумо метавонед, 5-6 методи гуногунро истифода намоед. Мутахассиси баландхисос - муаллим ё дуредгар - барои он ки вазифаи дар наздаш истодаро беҳтар иҷро намояд, хуб медонад, ки кадом вақт аз кадом асбоб истифода кунад. Биёед, мисоли амалие мегирем:

Муаллим гузаронидани дарси тригонометрияро ба нақша мегирад.

- Қадами аввал:** Муаллим дар лавҳа (тахтаи синф) ҷараёни ҳалли супориши тригонометриро нишон медиҳад. (Ин, пеш аз ҳама, марҳалаи нисбатан каминтерактивӣ мешавад).
- Қадами дуюм:** Муаллим корро дар гурӯҳҳои дунафарӣ ташкил карда, иҷрои панҷ супоришро вазифа медиҳад. (Ин бояд усули дар сатҳи баланд интерактивиро пурсамар гардад, зеро дар ин маврид хонандагони нисбатан пурқувват метавонанд ҷуфти хонандагони сустхон шаванд. Ва дар рафти муҳокимаи мақсадноки ҳар як марҳилаи ҳалли супориш ва иҷрои он ҳам хонандаи пурқувват ва ҳам хонандаи сустхон фаҳмишашонро доир ба раванди иҷрои супориш амиқ месозанд).
- Қадами сеюм:** Муаллим ҷавобҳои аз ҷуфтҳо гирифтаашро месанҷад ва баъд ба ҳар кадоме аз хонандагон вазифа медиҳад, ки панҷтоӣ супоришро мустақилона ҳал кунанд. (Ин супориши нисбатан каминтерактивӣ бошад ҳам, барои санҷиши маҳоратҳои инфиродӣ басо пурсамар аст).

7.0 Истифодаи методҳои нисбатан интерактивӣ ва усулҳои кор

Бо вучуди он ки барои истифодаи методҳои нисбатан интерактивии таълим, алалхусус дар рафти омӯзиши шахрвандӣ, сабабҳои ҷиддии водоркунанда мавҷуданд, истифодаи беҳунароонаи онҳо метавонад, ба чунин оқибатҳои ногувор оварда расонад:

- устуворгардии ғояҳо ва тасаввуроти ғалат, алалхусус агар ба баъзе хонандагон бор кардани иродаи худ имконпазир гардад;
- маҳрум сохтани баъзе хонандагони сустирода аз имкониятҳои зоҳир кардани лаёқатмандиҳои худ;
- аз ҷониби волидон, дигар муаллимон ва роҳбарияти мактаб нафаҳмидани он чӣ ки ба амал меояд;
- идора нашудани синф аз ҷониби муаллим. Методикаи интерактивӣ дар амал маҳоратҳои дигари идоракуниро тақозо мекунад, аз ин рӯ минбаъд оид ба ташкили кори гурӯҳӣ баъзе тавсияҳо пешниҳод мешаванд.

Дар хотир доред:
Шумо синфи худро назар ба каси дигар хубтар медонед (ин алалхусус нисбати ин фан муҳим аст). Аз ин рӯ дар назар аст, ки шумо ба раванди омӯзиши мавод тағйироти дахлдор ворид сохта, он супоришҳоеро интихоб менамояд, ки ният доред, вобаста ба лаёқатмандиҳо ва дархостҳои талабагони худ ва характери ҷамоати маҳалли худ истифода кунед.

Аз ин проблема бо истифода аз методикаи бомаҳоратонаи идоракунии синф ва доштани тасаввуроти аниқ дар бораи ҳадафҳои таълимии шумо ва сабабҳои интихоби методҳои истифодашаванда асосан раҳой ёфтан мумкин аст. Дар поён мо ҷанбаҳои гуногуни усулҳоро дар истифодаи методҳои нисбатан интерактивӣ таҳлил мекунем. Ба мо зарур аст, ки тартиби умумии кори муаллим, ҷойгирунии хонандагон дар синф ва методҳои идоракунии динамикаи равандҳои иҷтимоиро дар гурӯҳҳо баррасӣ намоем.

7.1 Тартиби умумии кор

Дар зер маҷмӯи амалиётҳои, ки ҳангоми гузаронидани бисёр машғулиятҳои интерактивӣ ва машқҳо дар рафти таълимии ин фан иҷро мегарданд, оварда мешаванд.

а). Тайёри

Ба ин қадамҳои зерин мансубанд:

- интихоби супориш(ҳо) бо қаблан муайян кардани он ки хонандагон тавассути иҷрои машқҳои гуногун кадом мафҳумҳоро мустақам дар хотир гиранд;
- муайян кардани он, ки оё таркибу сохти супориш ба имкониятҳои синфи шумо мувофиқ аст (оё шумо барои иҷрои супориш ба қадри кофӣ захираҳои моддӣ доред ва оё хонандагон барои иҷрои он иттилооти кофӣ доранд?).

Баъди он ки шумо ба мавҷудияти ин имкониятҳо боварӣ ҳосил кардед, ба шумо лозим аст, фикр кунед, ки ин супориш дар синф чӣ навъ иҷро мешавад. Шумо бо ин роҳ метавонед таассуроти хонандагонро тахминан пешбинӣ карда, ҷавобҳои онро тибқи он ба нақша гиред.

б). Нишондодҳо ба хонандагон

Ба хонандагон ҳадафи корро шарҳ диҳед (онҳо барои иҷрои кадом кор кӯшиш кунанд ва онро чӣ тавр ба ҷо оранд). Тартиби кор ва вақти барои иҷрои супориш

Муаллим: Имрӯз мо сифатҳои ба шахси пешоҳанг заруриро баррасӣ мекунем. Ба шумо лозим аст, ба гурӯҳҳои 3-4 нафарӣ тақсим шуда, номгуӣ сифатҳоеро, ки дар супориши 5-уми саҳифаи 54 оварда шудааст, муҳокима кунед ва муайян намоед: кадом панҷ сифат аз ҳама муҳимтаранд. Саволҳо ҳастанд?
Хонандагон: Не!
Муаллим: Барот, мо бояд чӣ кор кунем?
(Барот ҷавоб медиҳад)
Муаллим: Хеле хуб, ба гурӯҳҳо тақсим шуда, котиби гурӯҳро интихоб намоед ва ба кор шурӯъ кунед. Ба шумо барои муҳокима панҷ дақиқа вақт дода мешавад.

чудошударо нишон диҳед. Дар ин маврид чунин усули хубро чун хошишҳои марҳилавӣ аз хонандаи тахминан интихобкарда (алалхусус аз чумлаи онҳое, ки ба суханони муаллим гӯш. намедиҳанд) доир ба такрор кардани дастур барои тамоми аҳли синф истифода кардан мумкин аст.

в). **Муайян кардани ҳайати гурӯҳ** (кӣ бо кӣ дар гурӯҳҳои дукаса, секаса, чоркаса ва ғайра кор мекунад).

г). **Хонандагон ба кор шурӯъ мекунанд...**

Баъд шумо метавонед каме дар охири синф интизор шавед.

ғ). **Назорат ба кори гурӯҳҳо**

Агар шумо бинед, ки хонандагон ягон чизро намефаҳманд, шояд лозим ояд, ки диққати тамоми аҳли синф ё гурӯҳро ба он ҷалб намоед. Агар ҳамаи гурӯҳҳо муваффақона кор кунанд, шумо метавонед ҳамчун иштирокдор (на муаллим) ба яке аз онҳо ҳамроҳ шавед.

д). **Анҷоми муҳокима дар гурӯҳҳои хурд**

Чун вақти ҷудогардида тамом шуд, ё хонандагон супоришро пеш аз мӯҳлат иҷро карданд ва шумо ҳис кардед, ки муҳокимаи минбаъда дигар ҳеҷ манфиате надорад, таваҷҷӯҳи аҳли синфро ба худ ҷалб созед.

е). **Марҳилаи хулосаҳо/ҷамъбасти натиҷаҳо**

Муаллим ба гурӯҳҳо пешниҳод менамояд хулосаҳои худро баён карда, он ҷузъҳои умумиро муайян созанд, ки бо онҳо ҳама розианд. Аммо нақши асосии муаллим ин ҷо аз он иборат аст, ки мунтазам аз хонандагон бипурсад: барои чӣ онҳо дигар хел нею маҳз ин тавр фикр мекунанд. Аксаран ин корро ба фикрҳои муҳолифи дар синф баёнгашта така карда, ба ҷо овардан беҳтар аст. Ба назар гиред, ки ба синфи шумо аз рӯи ҳамаи масъалаҳо ба як фикри умумӣ омадан на ҳамеша муяссар мешавад. Муаллим бояд фаҳмад, ки на ҳамаи супоришҳо хулосаи якҷеларо тақозо мекунанд.

Баъд муаллим вобаста ба характери супоришҳо метавонад аз хонандагон хошиш намояд, ки дар сари масъалаи зер фикр кунанд: хулосаҳое, ки онҳо бароварданд, дар ҳаёти ояндаи онҳо чӣ гуна ба кор меоянд.

7.2 "Вале хонандагони ман чунон сустанд, ки..." Амалиёти синф

Дар синфи муқаррарӣ мақоми муаллим хеле баланд аст, зеро вай сабақдиҳанда мебошад. Дар дарси интерактивӣ мақоми муаллим бояд аз нигоҳи маҳорати идора кардани раванди таълим баланд бошад. Он ки шумо кори идоракуниро дар синф чӣ гуна ба ҷо меоред, барои муваффақият пайдо карданатон хеле муҳим аст. Яке аз роҳҳои осонтарини тағйири амал барои муаллим аксар вақт хомӯш будан аст. Ба таври дигар гӯем, шарҳу маънидодкуниҳои худро маҳдуд созед ва ба ҷои он кӯшиш кунед, ба он муваффақ шавед, ки бештар худи хонандагон фикру андешаҳои худро баён созанд. Ин вобастагии онҳоро аз шумо кам месозад ва ба онҳо ёрӣ мерасонад, бифаҳманд, ки дар баъзе ҳолатҳо ҷавоби ягонаи дуруст буда наметавонад ва андешаҳои онҳо низ муҳиманд. Мо, чун муаллимон, бисёр вақт беихтиёрон фарқиятро дар мақомҳо таъкид месозем (худи хонандагон шояд нафаҳманд, ки ин ба амал меояд).

(Муаллим ба ҷои худ дар рӯ ба рӯи синф бармегардад)

Муаллим: Биёед, акнун мебинем, ки кадоме аз сифатҳо аз ҳама муҳимтаранд. Гурӯҳи 1, шумо кадоме аз сифатҳоро интихоб кардед?

Хонанда: Ба андешаи мо, ростқавлӣ, муҳаббат ба Ватан, маҳорати хуб сухан гуфтан ва дорой аз ҳама муҳиманд.

Муаллим: Гурӯҳи 2?

Хонанда: Ба андешаи мо, ростқавлӣ, таҷриба, маълумот ва синну сол аз ҳама муҳиманд.

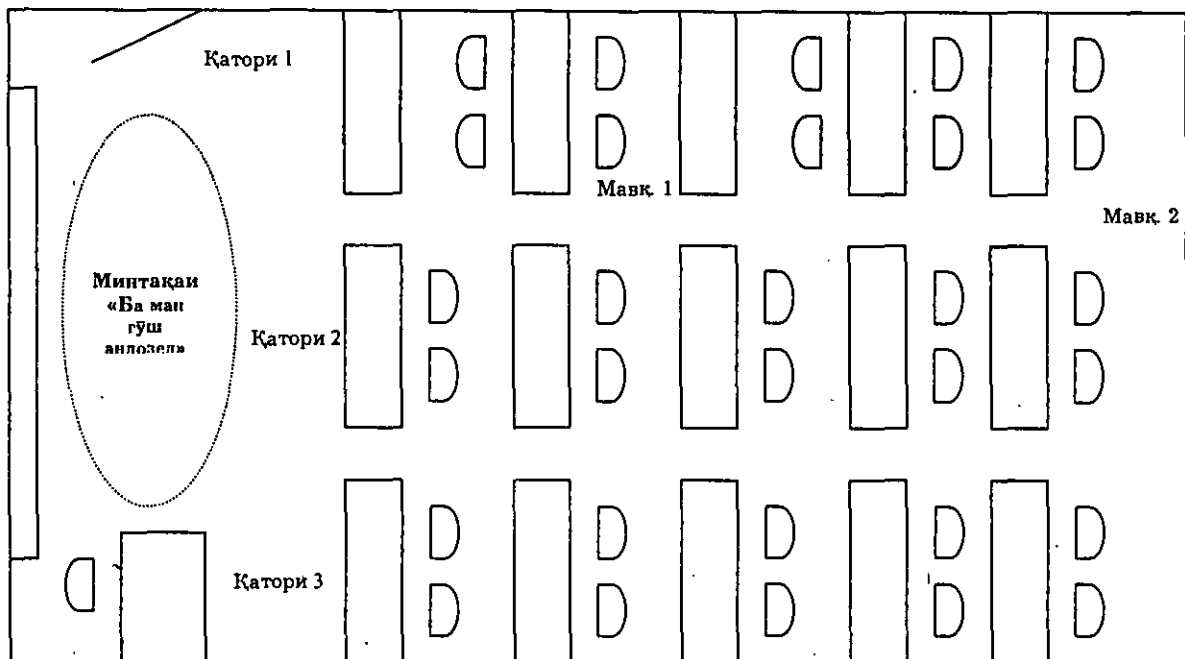
Муаллим: Гурӯҳи 3?

Хонанда: Ба андешаи мо, ростқавлӣ, муҳаббат ба Ватан, маълумот ва тансиҳати ҷисмонӣ аз ҳама муҳиманд.

Муаллим: Шумо нисбати ростқавлӣ қамфиқред, аммо ду гурӯҳи дигар мегӯянд, ки маълумот муҳим аст. Гурӯҳи 1, барои чӣ шумо доройро муҳим мешуморед?

(Хонанда шарҳ медиҳад)

Муаллим: Гурӯҳи 2, чаро шумо ба ин розӣ нестед? Ва ғайра.

7.3 Дар кучо бояд буд?

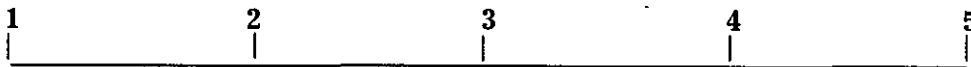
Дар схемаи дар боло овардашуда мо синфхонаи муқаррариро, ба ҷуз қатори аввал, мебинем. (Мебели мактабиро ба тарзҳои гуногун ҷойгир кардан мумкин аст, вале мо ҳамин шаклро баррасӣ мекунем, зеро шумо шояд интиҳоби дигаре надошта бошед). Дар синфи муқаррарӣ муаллим бисёр вақт дар минтақаи "Ба ман гӯш андозед" меистад. Дар ин ҳолат хонандагон ба пеш ва чун қоида аз поён ба боло ба муаллим нигоҳ мекунанд, зеро муаллим одатан рост меистад. Ин ҳолати солҳои зиёд ташаккулифта аз ҳукмронии зиёди муаллим, ки бо андешаи "тап назанед ва маро гӯш кунед" ифода меёбад, шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, усули хуб ин минтақаро доимо истифода накардан аст. Вақте хонандагон байни ҳам муҳокима меронанд, аз ин минтақа берун истед, дар акси ҳол дар гумон аст, ки хонандагон бо ҳам гуфтугӯ кунанд. Диққат диҳед, ки мизи муаллим дар наздикии ин минтақа ҷойгир аст, аз ин рӯ шумо дар паси он нишаста, вазъиятро тағйир дода наметавонед. Шояд вақти додани супориш мо бояд дар минтақаи "ба ман гӯш андозед" истем, вале баъди он ки оғози баҳс эълон гардид, дар кучо бояд истод? Варианти беҳтарин дар мавқеи 1 будан ё ҳамроҳи ин ё он гурӯҳ нишастан аст, зеро он аз минтақаи "ба ман гӯш андозед" хеле дур мебошад. Ин ҷо муаллим ба гурӯҳе ҳамроҳ мешавад ва барои он ки самарани бештареро ноил гардад, дикак менишинад ё дар паҳлуи хонандагон ҷой мегирад (Шумо мақоми худро бо хонандагон баробар месозед ва қисми зиёди аҳли синф шуморо намебинад). Мавқеи 2 низ басо ҷои хуб аст, вале эҳтиёт бошед, ки онро ба минтақаи "ба ман гӯш андозед" табдил надихед. Агар ба шумо лозим ояд, ки диққати ҳамаи аҳли синфро ба худ ҷалб намоед, беҳтараш ба қафо баргардед, то дар рӯ ба рӯи хонандагон қарор гиред.

Баъзе муаллимон, чун хонандагон ҷуфт-ҷуфт ё дар гурӯҳҳо ба кор шурӯъ намуданд, дар яке аз партаҳо ҳамроҳи онҳо мешинанд ё ба қафои синф мегузаранд. Ин амал барои он иҷро мегардад, ки ба хонандагон имконият дода шавад, то бо якдигар гуфтугӯ кунанд. Вале агар хонандагон супоришро пурра нафаҳмида бошанд, онҳо бетартибӣ мекунанд ё ошуфта мешаванд ба якдигар халал мерасонанд. Фаромӯш накунед, ки маҳз дар ҷараёни кор дар гурӯҳҳои хурд имкониятҳои беҳтарини ягон чиз ёд гирифтани пайдо мешаванд.

Ба муаллим лозим аст, ки аз назди як гурӯҳ ба назди гурӯҳи дигар рафта, кори онҳоро назорат намояд. Шумо зуд пай мебаред, ки маҳз ба шарофати назди гурӯҳҳо рафтан ва раҳнамоиятон дар ҳалли саволҳои пайдошаванда мағали хонандагон тез хомӯш гашта, онҳо бештар ба иҷрои супориш диққат медиҳанд. Ҳатто агар ҳамаи

ҷои он ки аз хонандагон дар ҷавоби ин савол даст бардоштанро хоҳиш кунед, дар тахтаи синф чунин шкаларо кашед:

Комилан розиям   Розиям   Намедонам   Розӣ нестам   Тамоман норозиям

Аз хонандагон хоҳиш намоед, аз ҷой бархезанду рафта, дар назди нишонаи дахлдори шкалаи мазкур истанд. Бешак, дар ин ҳолат онҳо ба гурӯҳҳо ҷудо мешаанд. Баъд шумо метавонед, ба онҳо пешниҳод намоед, муҳокима ва муайян кунанд, ки чаро онҳо ин ё он нуқтаи назарро ҷонибдоранд. Баъди муҳокима ҳар гурӯҳ метавонад якеро интихоб намояд, ки вай далелҳои худро ба тамоми аҳли синф иброз медорад.

7.6 Ман кистам – ёвар – баранда – ҳакам?

Баъзе муаллимонро он чиз ба ташвиш меорад, ки дар сурати истифодаи методҳои нисбатан интерактивӣ зарурат ба муаллим аз байн меравад. Ин фикри комилан хатост. Ҳарчанд ба шумо дар бораи донишҳои худ ба хонандагон ҳикоят кардан лозим намешавад ва шумо метавонед пасив гардед, шумо мисли пештара ҳамчун ёвар ё роҳбалад нақши бузург мебозед, зеро яке аз мақсадҳои шумо нигоҳдорию афзунсозии сифати ҳамкорӣ мебошад. Барои ин ба шумо лозим аст:

- Муайян кардани шартҳо барои супоришҳои иҷрошаванда;
- Муайян кардани тартиби кор;
- Кӯмак кардан ба муайянсозии баъзе ғояҳо;
- Роҳбарӣ кардан ба ҳосилсоӣ ва табодули ғояҳо байни хонандагон (бо ҳимоя кардани ҳуқуқи ҳар кадоме барои ибрази ақида ва ўро шунидани дигарон);
- Додани саволҳои, ки ба хонандагон барои муайянсозии ғояҳои баррасишаванда ёрӣ мерасонанд.

Фикр кардан меарзад!!!

Муаллимон аксар вақт таъсири худро ба хонандагон дуруст арзёбӣ намеkunанд. Ин аз он аст, ки муаллимон чунин меҳисобанд: гӯё ба хонандагон таъсири асосиро маводи таълимдиҳанда мерасонад, на рафтори муаллим. Вақте муаллимон рафтори демократӣ зоҳир мекунанд, он назар ба гуфтугӯҳои оддӣ дар ин хусус таъсири бештаре дорад. Дар синфи шумо шояд президенти оянда нишаста бошад.

Дар пункти охири тайёрии қаблии муаллим махсусан муҳим аст. Агар дар ҷавоби саволҳо ва проблемаҳои, ки хонандагон пеш меоранд мо бо саволҳо ҷавоб диҳем, онҳо метавонанд бештар дониш пайдо кунанд ва малакаҳои зеҳнии худро зиёдтар вусъат диҳанд. Ин вазифаи хеле ҷиддӣ аст, зеро муаллим бояд на танҳо мавзӯро амиқ фаҳмад, ҳамчунин мантиқи фикри хонандагонро хуб боздошта тавонад (ва вақте эҳсос мекунӣ, ки ақидаҳои хонандагон нодурустанду аз хоҳиши баён сохтани нуқтаи назари хеш ба шӯр меоянд, шояд худдорӣ кардану хомӯш истодан боз ҳам душвортар бошад).

Гузaronидани курси омӯзиши шаҳрвандӣ бештар ёд гирифтани велосипедрониро мекунанд, ки дар ибтидои ин кор афтидан аз эҳтимол дур нест. Аммо маҳз ҳамин афтиданҳо нигоҳдорию мувозинатро ҳангоми велосипедсаворӣ ёд медиҳанд. Ба хонандагон имконият диҳед, хато кунанд (аз нуқтаи назари шумо).

Шумо ҳамчунин пай мебаред, ки агар худатон аз ҳад зиёд ба мубоҳисаи тамоми аҳли синф дода нашавед, роҳбарӣ кардан ба синф хеле осон аст. Дар акси ҳол шумо тартиботро вайрон мекунед (чуноне ки довари бозии футбол ба тўббозӣ шуруъ мекунанд), зеро хонандагон намедонанд, ки шумо

Муваффақияти ин курс аз бисёр ҷиҳат ба маҳорати хонандагон дар бобати тарзе гузаронидани мубоҳиса вобаста аст, ки дар рафти он ҳуқуқи ҳар кас ба баёни андеша ва шунидани ӯ эҳтиром қарда шавад. Аммо бисёр муаллимон ба ҳулосае меоянд, ки ин ҷо дар кори омӯзгор чизи аз ҳама душвор идоракунии ҳамкорӣ алалхусус ҳангоми муҳокимаи умумисинфӣ ва кор дар гурӯҳҳо мебошад. Ин маҳоратро мактаббачагони бисёре бояд аз худ

намоянд, аз ин рӯ ба шумо лозим меояд, ки қоидаҳои мубоҳисаро (баъзан онро “Қоидаҳои тиллоӣ” низ меноманд) таҳия карда, онҳоро ба аҳли синф омӯзонед. Ҳамаи хонандагони синф ин қоидаҳоро бояд аниқ донанд ва маъқул шуморанд. (Шояд агар шумо ба хонандагон пешниҳод кунед, ки худӣ онҳо ин қоидаҳоро пешниҳод кунанд, шогирдон онҳоро дурусттар дарк кунанд).

7.7 Ташкили кори гурӯҳӣ дар синф

Ташкили кори хонандагон дар гурӯҳҳо дар назари аввал хеле осон менамояд. Аммо барои он ки кор пурсамар сурат гирад, малакаҳои хуби идоракунӣ заруранд. Агар ба кори гурӯҳҳо назорати дақиқкорона набошад, натиҷаҳои он шояд шуморо ошуфта гардонад, ғайр аз ин эҳтимолияте зиёд аст, ки дар бобати тартибу интизом дар синф проблемаҳо ба миён меоянд.

Дар зер оид ба ташкили раванди кор дар гурӯҳҳо баъзе пешниҳодҳо оварда мешаванд:

а). Ҳайати гурӯҳро мунтазам тавре тағйир диҳед, ки ҳар як хонанда бо ҳамаи дигар шарикдарсонаш кор карда тавонад. Хонандагон набояд танҳо бо дӯстони худ кор кунанд. Гурӯҳи омехта – писаракон духтаракон, кӯдакони миллаташон гуногун – одатан натиҷаҳои хуб нишон медиҳад. Ҳайати гурӯҳро бо усулҳои гуногун тағйир додан мумкин аст:

- бо роҳи қаблан эълон кардани рӯйхати гурӯҳҳо (бо ин роҳ шумо тақсимооти дурусти хонандагони пурқувват ва нисбатан сустхонро таъмин карда, аз ҷамъоии кӯдакони пурқувват ё беинтизом дар як гурӯҳ эмин буда

Усули “Адвокати шайтон”

Ин усул барои ҷалб кардани хонандагони суст (пассив) ба кор хеле муфид аст. Муаллим нуқтаи назареро ҷонибдорӣ мекунад, ки ҳарчанд худаш ҳам ба он розӣ набошад, ба ҳама гуна гуфтори шахси дигар муҳолиф аст. Масалан, шумо, агар худатон ҳам чунин ҳисоб накунед, ба хонандагон исбот карданӣ мешавед, ки монархия беҳтарин сохти ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Ғайр аз ин, вай аз он ҷиҳат муфид аст, ки хонандагонро водор месозад, андешаҳоишонро аз нитҳои мантиқӣ асоснок созанд (ё аз назари танқидӣ фикр кунанд). Гап дар сари ин аст, ки бисёр хонандагон он нуқтаи назареро интиҳоб мекунанд, ки ба ақидаҳои дигарон шабеҳанд, ё фикри онҳо аксаран ҷавоби эмотсионалӣ ба вазъият аст. Хонандагон мавқеъҳои худро асоснок кунонида, дақиқкорона сабабу оқибатҳои чунин ақидаро фикр мекунанд ва дар раванди он ҷабҳаҳои гуногуни масъалаи баррасишавандаро беҳтар мефаҳманд. Агар хонандагон аз шумо пурсанд, ки “Оё шумо дар ҳақиқат ҳамин хел фикр мекунед?” шумо бояд ҷавоб диҳед: “Муҳим нест, ки ман чӣ хел фикр мекунам. Муҳим аст, ки чаро шумо ин хел фикр мекунед”. Вале ба огоҳии минбаъда тавачҷӯх кунед.

Дар ҳамаи ҳолатҳо, вақте шумо нақши “адвокати шайтон”-ро ба дӯш гирифтаед, бояд бовар дошта бошед, ки хонандагон мақсади ниҳоии шумо – ба фикркунӣ водорсозии онҳоро мефаҳманд. Дар охири дарс шумо инро метавонед ошкоро гӯед.

Бисёр эҳтиёткор бошед ва вақте нуқтаи назари ҳақиқии хешро баён месозед, нақши “адвокати шайтон”-ро мебозед, дар акси ҳол шумо аҳамияти ин усулро дар таълим кам месозед. Агар саволҳои бошанд, ки оид ба онҳо шумо ақидаи қавии хешро доред, шумо бояд онро ба хонандагон рӯиност гӯед ва ё онро умуман муҳокима накунед, аммо дар ин сурат усули “адвокати шайтон”-ро истифода набаред.

Қоидаҳои тиллоии намунавӣ:

1. Вақте дигарон сухан мегӯянд, гапи онҳоро набуред. Навбати худро интизор шавед.
2. Агар сухан карданӣ бошед, даст бардоред. Муаллим худ интиҳоб мекунад, ки суханро ба кӣ диҳад.
3. Ғояҳоро танқид кунед, на одамонро, ки онҳоро баён мекунанд (Ба шахсият нарасед).
4. Ҳар кас ҳуқуқи сухан гуфтан дорад. Аз ин рӯ гапро кашол надидед.
5. Ҳама гуна фикру андешаро пазиروي кунед.
6. Ғояҳои беҳтарин аксаран дар рафти мубоҳиса тавлид мешаванд.
7. Муаллим ҳуқуқҳои моро ҳимоя карда, корамонро роҳнамоӣ мекунад.

метавонед);

- бо роҳи шумурдан (якум-дуом, сеюм-чорум) ва дар гурӯҳ чамъ овардани хонандагони як шумора (ба ҷои рақамҳо истифодаи калимаҳо мумкин аст, масалан; гирифтани номи мевачот, моҳҳо ва ғайра). Чунин усул, вақте синф дар гурӯҳҳо кор карданро ёд гирифт, хеле хуб аст. Ин ба раванд адолати ошкоро мебахшад (“ҳеҷ кас маро водор накардааст, ки бо кӣ кор кунам, худаш ҳамин хел шуд”) ва унсури бозӣ аст, зеро хонандагон наметавонанд, ки дар навбати оянда бо кӣ ҳамроҳ кор мекунад.

б). Мӯътақид шавед, ки ҳар як узви гурӯҳ нақши худро хуб мефаҳмад. Масалан: “Алиҷон, ту котиб (маърузачӣ) мешавӣ” ё “Эраҷ, ту матро менависӣ”; “Гулҷаҳон, ту саҳифаҳои 5-6-ро оро медиҳӣ”; “Барот, ту хатоҳоро санчида, дар саҳифаи 3 расм мекашӣ...” Шумо мекунед, ки баъди чанде хонандагон ташкили корро дар гурӯҳҳо хуб меомӯзанд, Шумо бояд ин нақширию нақшофарихи хонандагонро табрику таҳният гӯед. Масалан: “Ҳафтаи гузашта маърузачӣ Зайнура буд. Ин ҳафта Умеда маърузачӣ мешавад”. Вақте синф ба кор кардан дар гурӯҳҳо одат мекунад, фақат хотиррасон кардан кифоя аст, ки дар гурӯҳ бояд нақшҳо (котиб, одами ба вақт назораткунанда, маърузачӣ, рассом ва ғайра) тақсим ва муайян шаванд.

в). Хонандагон бояд ҳамеша ҳуқуқҳои дигаронро барои баёни андешаҳои онҳон эҳтиром кунанд.

г). Хонандагонанро ба кор дар гурӯҳҳо одат кунонида, ҳаёти гурӯҳҳо марҳила ба марҳила зиёд кардан мумкин аст. Вале ба хонандагон дар гурӯҳҳои дукаса кор кардан осонтар аст. Агар гурӯҳҳои 5-6 нафара тавре, ки бояст ташкил нашуда бошанд, вазъияте ба миён меояд, ки дар он як қисми хонандагон худро иштирокдор вонамуд месозанду дар асл кор намекунад.

Қайдҳоро фақат котиб мекунад!!!

Ҳангоми кор дар гурӯҳҳо ба он муваффақ шавед, ки қайдҳоро танҳо котиб кунад. Агар ҳамаи аҳли гурӯҳ ба даст ручка гирад, аксаран онҳо ба кор камтар ҳиссагӯзорӣ мекунад. Ҳамчунин аз рӯи миз гирифтани ҳамаи китобҳои зиёдатӣ муфид аст. Шояд барои тамоми аҳли гурӯҳ боқӣ гузоштани як дастури таълимӣ кифоя аст.

Оё “ҚОИДАҲОИ ТИЛЛОӢ”-и шумо пеши назаранд?

Бисёр муаллимон қоидаҳои тиллоиро дар раванди таълим асос мешуморанд ва баъзе хонандагон сабаби онро чунин шарҳ доданд: “Синфи мо шабеҳи мамлакати хурдакаке аст ва мо як қисми ҳукумат ва ҳамзамон шаҳрвандони он мебошем. Қоидаҳои тиллоӣ Конститутсияи мо аст. Ва агар мо хоҷем, ки корҳои мамлакати хурдакакамон хуб чараён гиранд, бояд онро риоя кунем”;

Агар қоидаҳои тиллоии шумо ҳамеша дар девор овезон истаду шумо риояи ҳатмии онҳоро талаб намоед, шумо ба таври оддӣ бехтарин ВОЛОИЯТИ ҚОНУНро намоиш медиҳед. Хонандагон дарҳол мебинанд, ки дар натиҷаи риоя нашудан ё эҳтиром нагардидани қоидаҳои тиллоӣ аз ҷониби муаллимону хонандагон чӣ бесарусомониҳое ба амал меоянд.

Қоидаҳои тиллоӣ ҳамчунин ба хонандагон ёрӣ мерасонанд бифаҳманд, ки онҳо бо риояи навбат ҳуқуқҳои дигаронро барои баён кардани андешаҳои худ ҲИМОЯ мекунад. Муаллим бо ёрии ҚОИДАҲОИ ТИЛЛОӢ, ки аз ҷониби шаҳрвандони ин синф таҳия ва қабул шудааст, ин ҳамаро қонунӣ мегардонад. Ин гуфтаҳо чунин маънӣ доранд, ки шумо ин қоидаҳоро ба сари синфи дигар бор карда наметавонед ва эҳтиром гардидани онҳоро низ умедвор нашавед. Дар ҳар синф раванди муҳокимаю таҳияе, ки бо он ҳама розӣ гарданд, бояд сурат бигирад, ҳарчанд дар қоидаҳои ҳамаи синфҳо нуқоти якхела мавҷуд буда метавонанд.

ғ). Барои он гурӯҳҳо ва аъзои гурӯҳе, ки кори худро пеш аз мӯҳлати муқарраршуда иҷро мекунанд, дар захира супоришҳои иловагӣ нигоҳ доред.

д). Барои баъзе хонандагон гурӯҳ барои кор муҳити душвор аст. Ин метавонад ба рафтори корнохоҳамии қисме аз бачагон боис шавад. Чунин хонандагонро ба мушоҳида гиред ва ба кори онҳо назорат баред. Шояд дар ибтидо ба онҳо иҷозат додан лозим бошад, ки танҳо кор кунанд. Вале дар ин сурат шумо бояд барои онҳо супоришҳои тайёр дошта бошед. Ва ин супоришҳо бояд тавре мурағаб гарданд, ки ин бачаҳо худро аз синф ҷудо ҳис накунанд. Аз ҷумла ба онҳо нақшҳои экспертҳо (коршиносон), оморшиносон, мушоҳидон ва ғайраро супурдан мумкин аст.

е). Бисёр вақт ҳангоми кор дар гурӯҳҳо назар ба машғулиятҳои муқаррарӣ ба сатҳи нисбатан баландтари шӯру мағал зарурат пайдо мешавад. Ҷудо кардани мағали кориро аз мағали муқаррарӣ ёд гиред. Ба он кӯшед, ки ҳамеша мағали корӣ бошад.

ё). Нақши муаллим аз он иборат аст, ки аз назди як гурӯҳ ба назди гурӯҳи дигар равад, бубинад, ки чӣ корҳои ба амал меоянд, диққати хонандагонро ба иҷрои супориш ҷалб созад, саволҳои диҳаду ба ҳалли проблема ёри расонад. Ба ин тарик, шумо барои хонандагон дигар одами ҳамадон намешавед, балки ёвару тақсимкунандаи захираҳо ва мушовир мегардед. Дар паҳлӯи хонандагон нишаста, барои ёфтани ҷавоб саволҳои додан назар ба он ки ба ҳамаи саволҳои худ ҷавобгӯи, ғояи хуб аст. Варианти аз ҳама бад дар паси мизи худ нишастан аст. Шуморо зарур аст, ки фаъол бошед.

ж). Шумо мебинед: дар шумо ба зудӣ маҳорати муайян кардани лаҳзае, ки хонандагон проблемаро аллакай пурра муҳокима карда мешаванд, пайдо мегардад. Барои муайян кардани ин беҳтар аз ҳама он аст, ки дар синф гаштугузор кунеду ба он чӣ ки муҳокима мешавад, гӯш андозед.

з). Хонандагонро ҳаргиз нагузored, фикр кунанд, ки кор дар гурӯҳҳо бозӣ аст. Бо чунин андеша шумо худӣ фаъолият ва фикри онҳоро беқурб месозед. Беҳтараш, онро ҳамчун ҳалли проблема арзёбӣ кунед.

и). Ба он муваффақ шавед, ки хонандаи муаррифкунандаи натиҷаи кор дар гурӯҳ ақидаи гурӯҳро баён созад, на фикри шахсии худро. Шумо ҳамчунин пай мебаред, ки хонандагон суханронии рафиқи худро бодидқат гӯш мекунанд. Агар намояндае аз гурӯҳ барои муаррифии натиҷаҳои кор ба назди тахтаи синф барояд, чунин маърузагар бояд дар минтақаи “ба ман гӯш андоз” истад.

й). Ба гурӯҳ ҳамроҳ шуда, бо овози баланд сухан нагӯед ва ё ба вай ҳукмфармоӣ накунад. Нақши шумо асосан аз он иборат аст, ки саволҳои диҳед, на ба онҳо ҷавоб гӯед.

к). Бурду бохтҳои худро бо дигар муаллимоне, ки корро дар гурӯҳҳо ташкил мекунанд, муҳокима намоед, зеро барои одат кардан ба методикаи нав вақт лозим аст.

<p>Фаромӯш накунад, ки беҳтарин потенциал дар таълим бояд ғояҳо ва таҷрибаҳои ҳаётии хонандагонанон бошанд. Ҳамаи мо аз якдигар омӯхта метавонем.</p>

7.8 Бурдани мубоҳисаи умумӣ дар синф

Дар зер оид ба идоракунии мубоҳисаи умумӣ дар синф баъзе пешниҳодҳои оварда шудаанд:

1. На гурӯҳро, балки фикри хонандагонро якнафарӣ пурсед. Ҷавоб гирифта, таваҷҷӯҳ кунед, ки оё боз фикрҳои дигар ҳастанд.
2. Аз ҚОИДАҶОИ ТИЛЛОИИ худ истифода кунед.
3. Боварӣ ҳосил кунед, ки хонандагони алоҳида дар мубоҳисаҳо ҳукмронӣ надоранд.

4. Андешахоро дар тахтаи синф нависед (агар онҳо шӯрангезона набошанд). Онхоро дар шакли графика, ҳисоб кардани овозҳо ё ҷумлаҳои пурра навиштан мумкин аст. Ба ин тарик, хонандагон возеҳу равшан мебинанд, ки якрангии нуқтаи назари онҳо бо дигарон шарт нест. Ғайр аз ин, навиштан барои инкишоф додани малакаҳои ҷамъбасту хулосабарорӣ имкониятҳои хуб фароҳам меорад. Ҳар дафъа яке аз хонандагонро чун котиб интихоб намоед, то ки вай ҳамаи маълумоти зуруриро нависад.
5. Мулоҳизахоятонро оид ба фикрҳои шахсӣ нагӯед. Ба ҷои ин саволҳои мисли “чаро?” ва баъзан “агар ин тавр кунем?” диҳед. Хонандагонро водор созед, ки фикри якдигарро тавзеҳ диҳанд: “Адиба, ту дар хусуси он ки Пӯлод гуфт, чӣ андеша дорӣ?” ва ғайра.
6. Агар бинед, ки хонандагон саволро нафаҳмидаанд ё аз мавзӯи дур рафтаанд ва агар шумо ҳис кунед, ки ин барои онҳо шавқовар нест, муҳокимаро зуд боздоред.
7. Барои муайянсозии фикрҳои техникаи инъикоскунандаро истифода намоед. Ин техника дар он ҷифода меёбад, ки сухани хонандаро ҷамъбаст карда, аз вай мебоист пурсид, ки оё вай ҳаминро дар назар дошт? Он гоҳ онҳо бисёр вақт ба мантиқи гуфтаҳои худ эътибор медиҳанд.
8. Барои бо навбат баён кардани фикрҳои диққат диҳед. Ҳаргиз роҳ надихед, ки хонандае сухани хонандаи дигарро бурад. Ба он диққат диҳед, ки хонандагон ба фикри якдигар гӯш андозанд. (Дар ин бобат мисол шудани шумо басо муҳим аст). Техникаи муқаррарии назоратро истифода кунед (агар хонандагон сухан гуфтани бошанд, даст бардоранд).
9. Бисёр саволҳои яхела надихед (ба монанди саволҳои, ки ба онҳо фақат ҷавобҳои “ҳа” ё “не” дода мешаванд). Саволҳои бояд аксаран раҳнамозанда бошанд ва шарҳу муҳокимаро талаб наоянд (“Агар ин хел кунем-чӣ?”, “Барои чӣ?”, “Чӣ тавр?” ва ғайра).
10. Худро нигоҳ дошта, ҳама чизро пай ҳам шарҳ надихед. Ба ҷои ин саволҳои диҳед. Бисёр вақт мебинед, ки ба саволи як хонанда хонандаи дигар ҷавоб гуфта метавонад.
11. Вақте ҳамаи гуфтаҳои тавассути муаллим сурат мегиранд, ба ҷои он ки дар маркази муҳокима бошед, пеш аз баён кардани фикри худ ба хонандагон имконият диҳед, ки онро байни худ муҳокима кунанд, вале онҳо ҳатто ҳангоми дар гурӯҳҳои хурд кор кардан ҳам бояд қоидаҳои тиллоиро риоя кунанд (ин имконияти басо хуби ҳавасмандсозии хонандагони то андозае хомӯш аст. Ҳамчунин нақши ҳешро ба яке аз хонандагон дода, худ мушоҳидагари оддӣ будан мумкин аст).

Тақия асосӣ ба ҒОЯҶО

А

Истифодаи методи МСМХ (мавқеъ-сабаб-мисол-хулоса) барои инкишоф додани маҳорати хонандагон дар бобати иштирок намудан дар муҳокима усули беҳтарин аст. Ин метод хонандагонро ба он водор месозад, ки фикри ҳешро бо ҷалбсозии тавачҷӯҳ на ба шахсият, балки маҳз ба ғояҳои баён созанд. Аз хонандагон хоҳиш намоед, ҳангоми баёни фикри худ (мисоли оддитарини инро мегирем) чунин навбатро риоя кунанд:

1. **Мавқеъ** Хонанда мавқеи худро баён месозад: “Ман бо он розиям, ки тамокукашӣ манъ карда шавад”.
2. **Сабаб** Хонанда сабаб нишон медиҳад, ки чаро вай маҳз ин тавр, балки на ба таври дигар фикр мекунад: “Тамокукашӣ ба саратони шуш сабаб мешавад”.
3. **Мисол** Хонанда мисол меорад: “Амаки ман Толиб соли гузашта аз саратони шуш вафот кард”.
4. **Хулоса** Хонандагон далелҳои худро хулоса мекунанд: “Ана барои ҳамин, ба андешаи ман, барои он ки халқи мо тансиҳат бошад, беҳтараш тамокукаширо манъ кардан лозим аст”.

Фасли дуюм: матнҳо ва супоришҳо

1.0 Истифодаи матнҳо дар бобҳо

Ин матнҳо барои он пешбинӣ шудаанд, ки хонандагонро бо иттилооти ибтидоии барои иҷрои супориш зарурӣ таъмин намоянд ва тафаккури онҳоро инкишоф диҳанд.

Бисёр хуб мешуд агар хонандагон бо дигар маводи иловагӣ низ шинос шаванд, зеро ин ҷо дар мундариҷа концепсияҳои баррасишаванда кӯтоҳакак баён шудаанд халос. Аммо хонандагон ба сабаби набудани маводи иловагӣ барои хониш аз чунин имконият маҳрум шуда метавонанд.

Мувофиқи матлаб мешуд, агар ҳар дафъа, вақте шумо ба хонандагон мутолиаи ягон чизро супориш медиҳед, ҳамзамон ба онҳо супориш диҳед, ки машқи дар асоси матни хондашон сохташударо ҳал кунанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки шумо аз онҳо масалан, чунин хоҷиш карда метавонед: бихонед ва баъд ҷуфт-ҷуфт ё дар гурӯҳҳо ва ё бо тамоми аҳли синф муҳокима кунед:

- Ба андешаи онҳо, нуктаҳои асосӣ дар матн кадомҳоянд?
- Чӣ нав буд, ё онҳоро ба ҳайрат овард;
- Онҳо бо чӣ розӣ набуданд;
- Ёфтани ҷавоб ба саволи гузоштаи шумо;
- Ёфтани ҷавобҳо ба саволҳои, ки хонандагон тайёр кардаанд;
- ва ғайра ва ҳоказо.

Ғайр аз ин, таъкид кардан хуб мебуд, ки хонандагон пеш аз шурӯъ кардан ба иҷрои супориш матнро камаш ду маротиба хонанд. Дар хониши аввал онҳо ба матн сатҳӣ чашм медавонанд, то ғояи асосиро ёбанд ё муайян кунанд, ки дар боб кадом проблема шарҳу эзоҳ меёбад. Баъди ин бори дуюм матнро бодикқат мехонанд.

Баъзе муаллимони ин маводро дар давраи санҷиш истифодакарда пешниҳод кардаанд, ки матнҳо тақсим карда ва ҳар як супориши дахлдор баъди ҳар як қисми матн ҷойгир кунонида шавад. Ин ғояи бад нест ва дар сари он бояд фикр кард, алалхусус агар хонандагони шумо чунин ҳисобанд, ки матнҳо ниҳоят калонанд.

Барои нисбатан пурсамар истифода кардани вақти дарс пешниҳод мегардад, ки хондани матн вазифаи хонагӣ дода шавад. Вале чунин шуданаш ҳам мумкин аст, ки хонандагон дар хона дастури таълимӣ надоранд, ё онҳо матнро хеле душвор меҳисобанд.

1.1 Агар матнҳо барои хонандагон душвор бошанд, ман чӣ кор мекунам?

Аввалан, санҷидан лозим аст, ки оё хонандагон супоришҳои қаблро бо машқҳо оид ба мувофиқати муайянкунаандаҳо ва истилоҳот, иҷро кардаанд.

Агар ба назари шумо матн ҳоло ҳам хеле душвор намояд, пас кӯшиш кунед:

- **Онро бо мақсади дарёфти калимаҳои нофаҳмо аз назар гузаронед:** аз хонандагон хоҷиш намоед, хеле зуд (дар 1 дақиқа 3 саҳифа) ба матн чашм давонанд ва калимаю ибораҳои барояшон ношиносро ёбанд. Баъд шумо метавонед ба онҳо гӯед, ки маънии ин калимаҳоро аз ҳамсояи ҳампарташон пурсида метавонанд. Маънои он калимаву иборотро, ки онҳо муайян карда натавонистанд, ё ба шарҳу тафсири маънояш чандон бовар надоранд, ба

Оё ин китоб замонавист?

Яке аз лазҳаҳои ҳамеша ба ҳаяҷон оваранда, вале на ҳамеша қулайи ҳаёт дар ҷомеаи демократӣ ин аст, ки ин ҷо ҳамеша имконияти дигаргунсозӣ ҳаст ва дар давлатҳои нави демократӣ чунин дигаргунсозӣ метавонанд драмавӣ ва пешгӯйинашаванда бошанд. Аз ин рӯ шуморо лозим аст, ки ҳамеша аз рӯйдодҳои сиёсӣ бохабар бошед ва ба маводи таълимӣ тағйироти зарурӣ ворид созед.

муҳокимаи тамоми аҳли синф баровардан мумкин аст. Агар аҳли синф ин калимаҳоро надонанд, он гоҳ худатон онҳоро шарҳу эзоҳ диҳед.

- **Мундариҷаашро аз назар гузаронед:** аз хонандагон хоҳиш намоед, ки матро сабукак хонанд. Баъд онҳо - тамоми аҳли синф - бояд гӯянд, ки кадом ғояҳои асосии дар ин боб баррасишавандаро қайд кардаанд. Онҳо метавонанд аз нишон додани он ҷумлаҳои матн шуруъ намоянд, ки онҳоро асосӣ мешуморанд (Одатан ин ҷумлаи аввали ҳар сарҳат мешавад).
- **Ангиши афкор:** барои он ки хонандагон бобҳои душворро беҳтар фаҳманд, аксаран муфид аст, ки оид ба ин мавзӯ то шуруъ кардан ба хониш ангиши афкор гузаронида шавад. Савол диҳед: “Ба андешаи шумо, дар ин боб аз кадом хусус сухан меравад?” Бо ин роҳ хонандагон бо яқдигар аз рӯи захираҳои луғавӣ ва донишони мундариҷа мубодилаи афкор мекунад.
- **Пешниҳод кунед, саволҳо диҳанд:** шумо ҳамчунин нисбати саволҳои, ки ба андешаатон, ин боб ба онҳо ҷавоб гуфта метавонанд ва саволҳои, ки аз рӯи ин мавзӯ ҳар яке аз хонандагон доранд, ангиши афкор гузаронида метавонед. Шумо метавонед ин саволҳоро дар варақи калони қоғаз навишта, баъд ба онҳо баргардед, то ки баъди анҷоми кор дар сари боб ва супоришҳои он бисанҷед, ки оё хонандагон ба ин саволҳо ҷавоб ёфта тавонишанд ё не?
- **Хониши мақсаднок:** бо овози баланд дар назди тамоми аҳли синф параграф аз паси параграф хондани тамоми боб (ин корро хонандагон бо навбат ба ҷо меоранд) бо бозистоданҳои муҳокимаи мундариҷа ва аҳамияти матн дар рафти хониш. Баъди он ки шумо ин корро ба ҷо овардед, аз хонандагон хоҳиш намоед, то худашон матро боз як бори дигар хонанд.

Агар хонандагон ҳатто баъди ин матро душвор ҳисобанд ҳам, бо вучуди ин, дар аксари мавридҳо супоришҳои иҷро карда метавонанд. Супоришҳои тавре таҳия шудаанд, ки ба дараҷаи зиёд ба матн вобаста нестанд. Онҳо тавре таҳия гаштаанд, ки ҳамзамон ҳам чизи навро меомӯзонанд ва ҳам донишҳои гирифтаро месанҷанд.

1.1.1 Роҳҳои гуногуни ташкили нақл

Бисёр муаллимон аз хонандагон барои беҳтар сарфаҳм рафтан ба мавзӯи нақл кардани мазмуни ягон матни муайяно дар назди аҳли синф талаб мекунад. Усулҳои гуногуни нақл ҳастанд ва шумо мефаҳмед, ки ҳангоми истифодаи методҳои гуногун хонандагон махсусан агар надонанд, ки шумо дар ин дарс кадоме аз методҳои истифода мекунад, хеле шавқманду дақиқназар мешаванд. Дар зер якчанд варианти ин кор оварда мешавад.

- Хулоса баровардан дар назди тамоми аҳли синф (Эҳтимол, ин корест, ки аксари кулли мо ба ҷо меорем).
- Барои шарик хулоса кардан (Ин ҷо мо танҳо шунавандаро иваз мекунем). Хонандагонро ба ҷуфтҳо тақсим кунед ва бигузор, онҳо бо навбат ҳар қисматро хулоса кунанд. Ҳарчанд шумо ҳамаи ҷавобҳои назорат карда наметавонед, вале дар хонандагон ба ҳар ҳол ҳаваси хуб хондану фаҳмидан пайдо мешавад.
- Ба тамоми аҳли синф ё шарик шарҳ бояд дод, ки барои шумо ҷи маъқул аст ва шумо бо шарикатон (аҳли синф) дар кадом масъала розӣ ҳастеду дар кадом масъала не.
- Савол тартиб диҳед. Ҳар як хонанда дар гурӯҳ ва ё ҷуфтҳо кор карда, бояд ягон фаслро хонад ва оид ба он савол тартиб диҳад, баъд онро ба гурӯҳ ё шарикаш бояд диҳад. Баъди ин онҳо ба саволҳои худ бояд худ ҷавоб гӯянд. Равандро бо ҳавасмандсозии додани саволҳои марбути афкор ва манъ кардани пурсиши ҳар ҷи ки бо донишони фактҳо вобаста аст (санаҳо, рақамҳо, номҳо ва ғайра) боз ҳам шавқовартар гардондан мумкин аст.
- Тезисҳои асосии матро кӯтоҳ баён кунед.
- Се нуқтаи асосиро, ки муаллиф дастгирӣ мекунад ва се нуқтаи асосиро, ки ӯ зидди онҳост, номбар кунед.

- Нуктаҳоеро, ки аз рӯи онҳо шумо бо муаллиф ҳамфикр ҳастед, ё мухолифед, номбар кунед.
- Нуктаҳои дар матн барои шумо навро номбар кунед.

Мақсадҳо нисбати ризоият ва норизоият

Мақсади методикаи интерактивӣ дар фарқият аз баъзе методҳои анъанавии таълим шарт нест, ки ба даст овардани ризоияти умумӣ бошад. Дар асл хонандагон, агар байни онҳо норозигии муайян ҷой дошта бошад, метавонанд чизи бештареро донанд, зеро дар ин ҳолат онҳоро лозим меояд, ки ғояҳои худро асоснок созанд ва тафтиш кунанд. Идеалӣ аст, агар дар ҷомеа муносибати бурдборона ба гуногунии ақидаҳо бошад, аз ин рӯ шуморо ҳаргиз лозим нест, хонандагонро водор созед, ки хулоса бароранд, ё худатон натиҷаҳоро ҷамъбаст карда, бигӯед, ки яке аз фикрҳо, сарфи назар аз он ки онро аксарияти одамон дастгирӣ мекунанд ё не, беҳтарин аст. Фаромӯш накунад, ки демократия асосан дар усулҳои ҳалли низоъҳои марбут ба идеология ё ҳокимият ифода мегардад, ки на ҳамеша, ҳатто ҳангоми гузаронидани интихоботи аз ҳама шаффоф ҳам, маънии интихоби ҳокимияти беҳтаринро дорад.

Ягон фикрро беҳтарин доништан хавфнок аст. Агар ягон нафар аз хонандагон бисёр вақт шунавад, ки фикри ӯро нодуруст мегӯянд, вай аз баёни фикри худ дар синф худдорӣ мекунад.

Бинобар ин яке аз ҳадафҳои нонавиштаи тамоми фан бояд эътиқодмандии хонандагон ба он бошад, ки байни онҳо метавонад гуногунандешӣ бошад ва ин чизи муқаррарист. Ба таври дигар гӯем, онҳо бояд он чизро пурра табиӣ шуморанд, ки дигарон ҳам ба ақидаҳои хеш ҳуқуқҳо доранд (ҳатто агар ин ақидаҳо бо фикрҳои онҳо мувофиқат накунанд ҳам. Ғайр аз ин, мо бояд аз вазъиятҳои канораҷӯӣ кунем, ки дар онҳо хонандагон фикр мекунанд, гӯё ҳадафи асосии мувоҳида, бо ёрии далелҳо галаба кардан аст.

2.0 Таҳияи супоришҳо

Ба ҳар боб маҷмӯи супоришҳо интихоб шудаанд. Онҳо ба қисматҳои қаблӣ, ки бояд пеш аз хондани боб иҷро шаванд ва онҳое, ки бояд баъди хондани матн иҷро гарданд, тақсим мешаванд. Супоришҳои қаблӣ бояд хонандагонро водор созанд дар сари мавзӯи фикр кунанд ва кӯмак расонанд, санҷанд, ки онҳо истилоҳот ва мафҳумҳои асосиро, ки дар матн дучор меоянд, то ҷӣ андоза хуб медонанд. Ин машқҳо бояд то хондани матн иҷро гарданд. Супоришҳо баъд аз хониши матн баҳри он таъйин шудаанд, ки концепсияҳои баёншударо мустақкам созанд ва нишон диҳанд, ки ин ғояҳо ҷӣ навъ бо ҳаёти ҳамамуза алоқаманданд ва оид ба тасаввуроти мавҷуда баҳс кунанд. Инҳо супоришҳои назоратӣ санҷишӣ нестанд ва аксаран ҷавобҳои ягонаи дуруст ё нодуруст надоранд.

2.1 Агар ба ман саволе диҳанд, ки ҷавобашро наметавонам, ҷӣ мешавад?

На ҳамаи супоришҳо “ҷавобҳои дуруст” доранд, чунки ҷавобҳои дуруст вобаста ба минтақа метавонанд тайғир ёбанд, ё худ ин метавонад, фақат ифодаи фикр бошад. Дар чунин ҳолатҳо ҳадафи асосӣ бо он ба даст меояд, ки дар раванди иҷрои супориш хонандагон дар сари масъалаҳои марбути ин проблема фикр мекунанд ва мефаҳманд, ки ин ҷо беш аз як ҷавоби дуруст буданаш мумкин аст. Ин чунин маънӣ дорад, ки аз муаллим дар ҳар як ҳолат ҷавоби беҳтарин ё дурустро ҷашмдор шудан лозим нест.

Баъзан муаллимонро эҳтимолияти вазъияте ба ташвиш меорад, ки онҳо ба баъзе саволҳои хонандагон ҷавоб гардонидани наметавонанд ва ё хонандагон саволҳои наметавонанд ба миён оваранд, ки муаллим оид ба онҳо фикри худро иброз кардан намехоҳад. Хонандагон бояд онро, ки шумо ягон чизро наметавонед ва ё дар хусуси ин ё он масъала ҳанӯз ақидаи қавию мустақкам надоред, дуруст фаҳманд (дониши ҳар одам маҳдуд аст).

Ҳарчанд мо дар баъзе ҳолатҳо қайдҳо ҳам мекунем, то ки таҳлили танқидии ҷавобҳои хонандагонро таъмин намоем, ҳамаи таассур ва саволҳои онҳоро пешгӯӣ карда наметавонем. Аз ин рӯ, бо аҳли синф якҷоя муҳокима кардани андешаи зайл оқилона мебуд: “Оё ин дуруст аст, ки ман ҷавоби баъзе саволҳоро наметавонам? Оё нақши ман танҳо аз он иборат аст, ки ҷавоби саволро донаму онро ба шумо гӯям?”

Ва инро беҳтараш то он даме кардан лозим аст, ки ба вазъияти ҷавоб дода натавонистан ба хонанда меафтад. Ҳамчунин бояд гуфт, ба чунин савол дар китоби дарсӣ, эҳтимол ҷавоб нест.

Аммо агар шумо ҳис кунед, ки хонандагони шуморо чунин ҷавоб қоненъ намесозад, ҳамеша ба ин монанд гуфтан мумкин аст:

- Фикр/ҷавоби ман муҳим нест”.
- “Ман бовар надорам/ба ман иҷозат диҳед, инро аниқ намоям».
- “Аз ҳама бештар муҳим аст, ки шумо ғояҳои худро дошта бошед, на ин ки аз ман ҷавобҳои тайёрро гиред”.

Фиреб додан ва худро тавре вонамуд сохтан, ки гӯё шумо ҷавобро медонед, ҳаргиз лозим нест, зеро хонанда ногузир саволе медиҳад, ки ба он шояд шумо ҷавоб надошта бошед. Дар хотир доред, ки раванди ҷустуҷӯ назар ба ҳуди ҷавоб муҳимтар аст. Нақши аввалиндараҷаи шумо ҳамчун муаллим, новобаста аз он ки шумо аз кадом метод истифода мекунад, коршиноси методикае будан аст, ки ба хонандагон барои донишгирӣ кӯмак кунад. Агар ин танҳо маънои хазинадори донишҳои ҳама фанҳо буданро медошт, шуморо метавонист китобхона иваз намояд.

2.2 Вақлатдорӣ ба вақт: интихоби як супориш ва сарфи назар кардан аз дигарҳо

Мо хуб дарк мекунем ки усули омӯзиш ва давомнокии машғулият аз ҷадвали дарсҳо, лаёқатмандии хонандагон ва хоҳиши роҳбарияти болоистода муайян мешаванд. Ғайр аз ин, бисёр муаллимон қайд карданд, ки омӯзиши ин фан назар ба нақша вақти зиёдтар талаб мекунад. Ин фан аз рӯи тартиб ба блокҳои баробараҳамият аз рӯи вақти таълим тақсим карда нашудааст, зеро таваҷҷӯҳи хонандагон дар ҳар синф гуногун аст ва аз ин рӯ, ҳарчанд мо давомнокии тахминии иҷрои онро нишон додаем, вале баъзан мо наметавонем муайян созем, ки барои иҷрои ин ё он супориш чӣ қадар вақт сарф мешавад.

Ин фанро кӣ таълим дода метавонад?

Бо дар назардошти он ки ин фан бештар на ба интиқоли дониш, балки ба ташаккули маҳорат ва ғояҳо бо истифодаи таҷрибаи ҳаёти ба сифати сарчашмаи муҳимтарин асоснок кунонида шудааст, онро ҳар муаллиме, ки принципҳои асосии методикаи истифодашавандаро сарфаҳм меравад, таълим дода метавонад, Барои ин шарт нест, ки шумо мутахассиси сиёсатшинос бошед. Мо санҷиши таълими ин фанро аз муаллимаи химия сар карда, дидем, ки вай чун ба методикаи мазкур сарфаҳм рафт, натиҷаҳои хуб нишон дод.

Вақт нокифоя аст?

1. Ба хонандагон дар синф баланд хондани дастури иҷрои супориш ё ҳуди супориширо надиҳед.
2. Қисмҳои супориширо байни аъзои гурӯҳ ё байни гурӯҳҳо тақсим кунед. Масалан, Рустам ва Эраҷ пунктҳои 1, 3 ва 5 ва Нозиғулу Зайнура пунктҳои 2, 4 ва 6-ро иҷро мекунанд.
3. Бигзор, хонандагон иҷрои супориширо дар хона фикр кунанд, вале ин корро на як рӯз қабл аз он, ки шумо бо онҳо кор мебаред, ба ҷо оранд.
4. Бигзор, баъзе гурӯҳҳо як супориш ва дигар гурӯҳҳо супориши дигарро ба ҷо оранду дар бораи натиҷаҳоишон ба ҳама нақл кунанд.
5. Супоришхоеро, ки ба ақидаи шумо он ҷо чизи барои хонандагон аллакай фаҳмо ҳаст, сарфи назар кунед.

тахминии иҷрои онро нишон додаем, вале баъзан мо наметавонем муайян созем, ки барои иҷрои ин ё он супориш чӣ қадар вақт сарф мешавад.

Мубоҳисаҳои гурӯҳӣ бо тиллоҷӯӣ шабеҳанд. Баъзан аз ҷавоби хонандагон таҳқиқ шудани мантиқи проблема, ҳатто агар онҳо аз нуқтаи ба моҳияти масъала дахлдор дур раванд ҳам (яъне мо мефаҳмед, ки онҳо дар ҷустуҷӯӣ ғояҳо бояд “кофтуков” кунанд). Вале баъзан чунин ҳам мешавад, ки шумо бефоида будани гуфтугӯро дар ин мавзӯ мефаҳмед. Мутаассифона, чунин натиҷаҳо пешгӯӣ кардан душвор аст. Аз ин рӯ, шояд баъзан лозим меояд, ки иҷрои баъзе супоришҳо сарфи назар кунед. Қарорро дар хусуси сарфи назар кардани кадом супоришҳо, беҳтараш, дар асоси ҳадафҳои таълимӣ қабул кунед. Агар шумо чунин ҳисоб кунед, ки хонандагон аллакай ба ҳадафи шумо муайянкарда ноил шудаанд, он гоҳ иҷро кардани чунин супоришҳо маъние надорад. Ҳамчунин ба қайд гиред, ки агар тартиби бобҳо аҳамият дошта бошанд, пас тартиби иҷрои супоришҳо дар ҳар як боб метавонанд, ба қадри кофӣ печ дар печ бошанд (баъзе муаллимон супоришҳо баъди гурӯҳҳои хонандагон тавре тақсим карданд, ки ҳар як гурӯҳ супориши аз ҳамдигар фарқдоштаро иҷро карда, баъд ҳулосаҳои худро ба тамоми аҳли синф баён карданд. Ин ғояи хубест, ки нисбати баъзе машқҳо хеле хуб ба кор меояд).

Мо вақте мактаббачагон ҳамкориҳои якҷояро ёд мегиранд, ки ҷавҳари шахрванди ташкил медиҳад, бисёр ҳадафҳои марбут ба интиқоли иттилоот ва ба хонандагон пешниҳод кардани имкониятҳои амалан кор кардан ва маҳорати аз нигоҳи танқидӣ фикр ронданро пеш гузошта метавонем. Аз ин рӯ, агар хонандагони шумо ба муҳокимаи шавқоваре оид ба мавзӯ машғул шаванд, ҳаргиз онҳо барои гузаштан ба супориши дигар бознадоред. Супориши интерактивӣ, агар онҳо ба ду марҳилаи вақтдор тақсим шаванд (ҳарчанд ки баъзан ин ногузир аст) ё шумо онҳо саросема кунед, аксаран самарани дилхоҳ намедиҳанд, чунки ҳуди кор дар сари супориш назар ба анҷоми он муҳимтар аст. Бинобар ин, агар вақт нарасад, барои иҷро кардани ҳамаи супоришҳо нақӯшед.

Агар шумо хоҳед, ки иҷрои баъзе супоришҳо ба хонандагон ҳамчун вазифаи хонагӣ супоред, шуморо лозим меояд, дастури иҷрои баъзе аз онҳо тағйир диҳед. Нисбати дигар машқҳо шояд ин қобили қабул набошад, ё агар супориш мавҷудияти фикрҳои аз ҳам васеъ фарқкунандаро дар назар дошта бошад, пас иҷрои онҳо дар хона ҳамаи натиҷаҳои дилхоҳро намедиҳад. Гап дар сари он аст, ки шумо ба яке аз ҳадафҳои асосии худ, ки аз шинос кардани хонандагон бо доираи васеи ақидаҳо оид ба масъалаи мазкур иборат аст, ноил намегардед. Вале баробари ин ба сифати вазифаи хонагӣ ба хонандагон супориш додан мумкин аст, дар сари машқҳо, фикр кунанд, ки онҳо дар синф ба ҷо меоранд.

2.3 Дохил кардани тағйирот

Маҷмӯи супоришҳо тавре таҳия шудаанд, ки имконияти бештари печ дар печро таъмин кунанд, чунки ҷомеа аз рӯи ҳаёти миллии худ, қувваи иқтисодӣ ва ғайра аз ҳамдигар саҳт фарқ мекунад. Аз ин рӯ шумо ба супоришҳо набояд ҳамчун ба усули ягонаи муваффақшавӣ ба ҳадафҳо муносибат кунед. Аз ин ҷо баробари интиҳоби он машқҳо, ки медиҳед, шумо дар таҳияи супоришҳои нав ё навсозии машқҳои дар китоби дарсӣ мавҷуда озод ҳастед. Вале шумо ҳар коре накунед, зарур аст, ки дар бораи инҳо тасаввуроти аниқ дошта бошед:

- шумо барои ҷӣ инро таълим медиҳед - ҳадафи таълимии шумо ҷӣ гуна аст;
- омӯзиши маводи пешниҳодшуда ҷӣ медиҳад (хонандагон зарурати Конститутсияро шарҳ дода метавонанд);
- ба хонандагон кадом захираҳо зарур мешаванд;
- натиҷаи ниҳой ҷӣ гуна сурат мегирад (навиштани иншо, пур кардани таблитса).

3.0 Навъҳои супоришҳо

Навъҳои супоришҳои дар ин фан пешниҳодшуда ба ташкили ҳамкорӣ дар гурӯҳ ёрӣ расонда, онҳо ба таври зайл тасниф кардан мумкин аст:

- o Шабехӣ/фарқият
- o Тартибот (ё ҷобачогузорӣ)

- o Чустуҷӯи мувофиқатҳо
- o Нуфуз
- o Таснифот
- o Чамъбаст
- o Дуруст/нодуруст
- o Дуруст аст ё тағйирот меҳоҳад
- o Бартариҳо ва камбудихо
- o Муайян кардани оқибатҳо
- o Шумо чӣ андеша доред?
- o Таҳқиқот ва ҳисобот
- o Бози нақшдор
- o Ангезиши афкор

Ба он диққат диҳед, ки бисёр машқҳо ба як навъ мансуб дониш мумкин аст. Ҳамчунин бисёр навъҳои дигари супоришҳои интерактивӣ мавҷуданд. Масалан, баҳсҳо. Онҳо барои он ба ин рӯйхат дохил нашудаанд, ки мо истифодаашон накардем.

Ин ҷо мисолҳо аз дастури таълимӣ оид ба ҳар кадоме аз навъи супоришҳо оварда шудаанд. Ҳамаи онҳо дар қисми аввали он мавҷуданд.

3.1 Шабехӣ ё фарқият

Дар ин супориш ба хонандагон баррасии ду вазъият ва навиштани он пешниҳод мешавад, ки кадом ҷиҳатҳои онҳо якхелаанд (яъне онҳо чӣ умумияте доранд) ва кадом ҷиҳатҳо дар онҳо якхела нестанд (яъне фарқ мекунанд). Ин супоришро барои ба хонандагон нишон додани он ки масалан, мамлакатҳо ё гурӯҳҳои этникии гуногун, нисбат ба онҳо, ки дар назари аввал аст, бисёр ҷиҳзҳои умумӣ доранд, бараъло истифода кардан мумкин аст:

Мисол: Боби 6 – Супориши 11. Мо кистем?

3.2 Тартибот

Ҳангоми иҷрои ин супориш аз хонандагон баррасии як қатор муқаррарот ва муҳимияту арзишмандии нисбии ҳар яке аз онҳо дар муқоиса бо дигарон талаб карда мешавад. Андешаҳои хонандагон аз сабаби гуногунии сатҳи тайёриашон бисёр вақт аз якдигар фарқ мекунанд ва онҳо дар раванди шарҳу тавзеҳи нуқтаи назари худ ва шиносӣ бо андешаҳои дигарон ба проблемаҳо нисбатан амиқтар сарфаҳм мекунанд.

Қавобҳо ба саволҳои чунин супоришҳо, чун қоида, ба фикри шахсӣ асос меёбанд ва метавонанд боиси муҳоҷисаҳои зиёд шаванд. Чунин машқҳо барои муайян кардани он ки хонандагон то чӣ андоза ба ин масъалаҳо сарфаҳм рафтаанд (аз рӯи мантиқи муҳоҷимарониашон) метавонанд басо муфид бошанд, аммо онҳо одатан барои баҳо додан ба дониши хонандагон истифода намешаванд.

Мисолҳо: Боби 5 – Супориши 06 Чӣ аз ҳама муҳим аст?
Боби 6 – Супориши 03 Оё ташвиш лозим аст?

3.3 Чустуҷӯи мувофиқатҳо

Ҳангоми иҷрои ин супориш аз хонандагон талаб карда мешавад, ки мувофиқати калимаҳо ё ибораҳои навиштаҷотро муайян кунанд. Ин барои мустақкам кардани маънии мафҳумҳо супориши хуб аст. Агар шумо ҳис кунед, ки кадоме аз ин супоришҳо хеле сабук аст, бо илова кардани вариантҳои зарурӣ ҳамеша метавонед, онҳоро мураккабтар гардонед. Мисол – ҳамаи машқҳои луғатомӯзӣ.

Мисолҳо: Боби 8 – Супориши 05 Ҳокимият ва қонуният аз кучо пайдо шудаанд?
Боби 9 - Супориши 05. Қонунҳо барои чӣ лозиманд?

3.4 Нуфуз

Мисли тартибот дар ин супориш аз хонандагон баррасии якчанд муқаррарот ва меъёрҳои нуфузи онҳо, ки дар шакли баҳо пешниҳод гардидаанд, талаб карда мешавад. Онҳо бояд ҳал кунанд, ки ба ҳар кадоме аз муқаррарот чӣ нуфузе диҳанд. Ҷавобҳо ба чунин навъи супоришҳо аксаран ба фикри шахси асос ёфта, боиси мувоҳишаҳои зиёд мешаванд. Онҳо барои муайян кардани он ки хонандагон ба ин масъалаҳо то кадом андоза сарфаҳм рафтаанд (аз рӯи мантиқи мулоҳизарониашон), басо муфиданд ва албатта, барои баҳо додан ба дониши онҳо истифода намешаванд.

Мисолҳо: **Боби 1 – Супориши 03.   Қори якҷоя**
                   Боби 8 – Супориши 11.   Шумо то чӣ андоза демократ ҳастед?

3.5 Таснифот

Дар ин супориш ба хонандагон тибқи меъёрҳо тасниф кардани як силсила муқаррарот пешниҳод мешавад. Дар ин маврид онҳо дар бораи аҳамияти меъёрҳои пешниҳодшуда чизи бисёреро мефаҳманд. Чунин машқҳо бисёр вақт боиси мувоҳишаҳо шуда, барои мустаҳкамшавии мафҳумҳои шабех, вале муҳолиф аз ҷониби хонандагон муфиданд.

Мисолҳо: **Боби 1 – Супориши 09   Қабули қарорҳо**
                   Боби 5 – Супориши 03   Гурӯҳбандӣ

3.6 Чамъбаст

Дар ин супориш хонандагон бояд лаҳзаҳои асосиро муайян карда, онҳоро бо усулҳои гуногун ташаккул диҳанд ва нависанд. Иттилооти чамъбастиро дар шакли рӯйхат, иншо, таблитсаҳо, графики муваққатӣ, схемаҳо ва ғайра пешниҳод намудан мумкин аст. Ин усул, агар шакли додани иттилоот тағйир ёбад, хеле самарабахш аст. Масалан, шумо матро мехонед ва дар шакли таблитса чамъбаст мекунад. Аслан ҳамаи супоришҳо ҳамин тавр ё ба тарзи дигар - чун чамъбасти иттилооти гирифта арзёбӣ мешаванд. Ин хонандагонро водор месозад, аҳамияти нисбии ғояҳо ба таври интерактивӣ баррасӣ намоянд ва ба онҳо ёрӣ мерасонад, ки ғояҳои пешниҳодшударо беҳтар сарфаҳм раванд.

Мисолҳо: **Боби 7 – Супориши 02   Таърихи мо**
                   Боби 11 – Супориши 02   Кӣ чӣ кор мекунад?

3.7 Дуруст / нодуруст

Хангоми иҷрои ин супориш хонандагон муқарраротро бодикқат аз назар гузаронида ҳал мекунанд, ки оё он дуруст аст ё не. Ин усули хуби мустаҳкамсозии мафҳумҳои кӯҳнаву шинос ва сафарбарсозии хонандагон ба ҷустуҷӯи ҷавобҳои зарурӣ ва ҳуҷҷатҳои ибтидоии асосӣ, чун Конститутсия ва санҷидани фаҳмиши онҳо мебошад. Дар натиҷа, одатан, мувоҳишаҳои зиёд ба амал меоянд.

3.8 Дуруст аст, ё тағйирот меҳақад

Хангоми иҷрои ин супоришҳо хонандагон муқарраротро баррасӣ намуда, ҳал мекунанд, ки оё онҳо дурустанд. Агар не, онҳо вазифадоранд, муқарраротро тарзе нависанд, ки нисбати ҷамоат дуруст бошанд. Ин супориш ба он нигаронида шудааст, ки хонандагон ҳуди маънии муқарраротро хеле дақиқкорона бисанҷанд. Ин бошад, дар навбати худ, ёрӣ мерасонад, ки назария ва ҳаёт наздик гардонида шаванд.

Мисол: **Боби 10 – Супориши 0.2   Низоми ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон**

кунанд. Ин супориш метавонад душвор бошад ва ичрои он бе шиносоии қаблии пурвусъат бо мавзӯёҳо, нақшҳо ва методҳои ҳамкорӣ шояд даст ҳам надиҳад. Пурсамари ин супориш дар тарзи ичрои он инъикос менамояд ва алаҳусус агар дар хотима хонандагон муҳокимаронӣ ва таҳлил кунанд, ки чӣ воқеае ба амал омаду чаро ин тавр шуд.

Дастур барои иштирокдорони бозии нақшдор бояд мухтасар ва фаҳмо бошад. Вазъият ва супориширо барои иштирокдорон бо овози баланд хонед. Барои тайёри вақти муайян диҳед. Тасаввуроти худро дар бораи он ки “маҳсулоти” ниҳой бояд чӣ гуна бошад ва барои муаррифии гурӯҳ чӣ қадар вақт сарф мешавад ва ғайра бигӯед.

Қабл аз муаррифи иштирокдоронро огоҳ созед: онҳое, ки ба бозӣ ҷалб нашудаанд, дар нақши мушоҳидон мешаванд ва қисми ба худ мутааллиқи корро бояд ба ҷо оранд. Масалан: “Мушоҳидон бояд ба раванди қабули қарор назорат баранд. Муайян кунед, ки кадоме аз далелҳо аз ҷама ҳалкунанда буд”.

Баъди бозии нақшдор муҳокима гузаронед. Хеле муҳим аст, тавачҷӯҳи аҳли гурӯҳ на ба сифати бозии актёрии ин ё он иштирокдор, балки ба он ҷалб гардад, ки чӣ ба амал омад. Дар раванди таълим тақлидро истифода карда, ба иштирокдорон имконияти инъикос кардани ин ё он ҷабҳаҳои воқеият (шакли он, шарт нест, ки мундариҷааш бошад) ва баррасии муносибати байниҳамдигариро ҳамкориро дар вазъияти воқеӣ медиҳем.

Мисол: **Боби 9 – Супориши 11. Таҳияи Конституция**

3.14 Ангезиши афкор

Дар ин супориш аз хонандагон пешниҳод кардани ғояҳои худ талаб карда мешавад. Шарти ҳалкунандаи муваффақият пайдо кардани он қабули ҷамаи ғояҳои баёншуда бе танқид (албатта, агар онҳо таҳқиқомез набошанд) мебошад. Ин супориш барои муайян кардани он ки хонандагон то омӯзиши мавод ва мубодилаи иттилоот чиро медонанд, ёри мерасонад.

Тартиби “Ангезиши афкор”

1. Мавзӯъ ва вақти ҷудошударо нишон диҳед.
2. Ҳар чӣ бештар ғояҳои баёншударо ҷамъ оваред ва нависед.

Ҳангоми ҷамъоварӣ ғояҳо набояд арзёбӣ гарданд ва муҳокима шаванд. Агар шумо ба арзёбию муҳокимаи ғояҳо шурӯъ кунед, иштирокдорон пеш аз он ки онҳоро гӯянд, худ дар бораи арзиши онҳо фикр мекунанд. Ғояҳо ҳар қадар бисёр бошанд, ҳамон қадар хуб аст. Микдор дар ниҳоятӣ кор ба мо сифати даркориро медиҳад. Ғайр аз ин, вақте ғояҳои зиёд пешниҳод мешаванд, хонандагон аз баёни пешниҳодоти худ шарм намедоранд. Агар ба ду хонанда супориш диҳед, ки ҷамаи суҳанҳои гуфташударо дар тахтаи синф нависанд, ба шумо кор кардан осон мешавад.

3. Чун вақти ҷудошуда ба охир расид, ғояҳои такроршударо хат занед.

Шумо ҳамчунин ангезиши афкорро барои таҳияи нақшаҳо (нақшаи корхонаи хурд) истифода бурда метавонед. Дар ин сурат ба шумо лозим меояд, барои арзёбии ғояҳои ҷамъкардаатон меъёрҳои аниқро таҳия созед. Ин меъёрҳо бояд ба ҳадафҳои мувофиқақунонидашудаи нақшаи шумо асос ёбанд ва дар кор маҳдудиятҳоро бояд ба назар гиранд. (Масалан, ман ҳамагӣ \$75 сармояи ибтидоӣ дорам, то бизнеси худро шурӯъ кунам).

4.0 Гузариш аз супориш ба супориш

Бисёр вақт муваффақияти супориш аз он вобаста аст, ки гузариш аз супориши қаблӣ ба супориши оянда чӣ навъ ташкил карда мешавад. Баъзе муаллимон ин корро бо роҳи хулосакунии натиҷаҳо ва ҷамъбасти ба ҷо меоранд. Мувофиқи мақсад будани чунин муносибат бебаҳс аст, зеро:

- дар хонандагон дар охири супориш имконият пайдо мешавад, диққати худро тибқи нақшаи шумо ба лаҳзаҳои асосие равона созанд, ки бояд азхуд намоянд;
- нуқтаи гузариш аз як супориш ба супориши дигар аниқ гардида, аксаран алоқамандии мантиқии байни онҳо возеҳ мегардад.

Вале кӣ бояд ҷамъбаст кунад ё хулоса барорад: муаллим ё хонандагон? Мо ба шумо пешниҳод мекунем, кӯшиш кунед, ки ба ин кор хонандагонро ҷалб намоед, зеро ин усули оддӣ ва пурсамаре мегардад барои он ки:

- пешрафти синф арзёбӣ шавад;
- имконият пайдо шавад, ки концепсияҳои асосӣ мустақам карда шаванд;
- аз ҷониби хонандагон аниқ фикр кардани супориш таъмин гардад, зеро онҳо мефаҳманд, ки аз эшон дар назди ҳамсолон ҷамъбаст кардани натиҷаҳои иҷрои супоришро хоҳиш карданашон мумкин аст.

Дар натиҷа хулосаҳои баровардаи хонандагон аз ҷиҳати маъно ба ҳадафҳои таълимие, ки дар Дастур барои муаллим нисбати ин супориш гузошта шудааст, бояд наздик бошад. Вале ба шумо лозим аст, саволҳоро дуруст диҳед ва дар хотир дошта бошед, ки хулосаҳои аз баъзе супоришҳо баровардашуда дар муқоиса бо дигарон характери барҷаста надоранд ва дар охири кор дар сари супоришҳои алоҳида шумо метавонед хулоса бароред, ки нисбати ин савол як силсила ақидаҳои гуногун мавҷуданд.

Яке аз роҳҳои ҷамъбасти натиҷаҳо мураттабсозии харитаи ақидаҳо ва баъд дар он ҷустуҷӯ кардани мавқеаҳои умумӣ аст. Эзоҳоти методӣ ба супориши 3 дар боби 6 мисоли хуби ҷӣ навъ анҷом додани ин кор аст. Чунин усулҳо шарт нест, ки баъди ҳар як супориш истифода шаванд, вале шумо бояд кӯшиш кунед, ки онҳоро камаш як маротиба ҳангоми омӯзиши ҳар як боб истифода кунед. Ин усул беҳтар аз ҳама нисбати он супоришҳое ба кор меравад, ки ҳангоми иҷрои онҳо пайдо шудани фикрҳои зиёди гуногун мушоҳида мешаванд, дар акси ҳол хонандагон танҳо ҳадафҳои корро баён карда метавонанду бас.

Агар хонандагон ба натиҷагирию хулосаҳое, ки шумо чашмдор будед, наоянд, он вақт шояд шуморо лозим меояд, таҳлил кунед, ки кор дар сари иҷрои супориш то ҷӣ андоза хуб ташкил карда шуда буд. Вале дар баробари ин набояд фаромӯш кард, ки хонандагон аксаран наметавонанд, он чиро, ки медонанд, бо калимаҳо нависанд. Ҳамчунин дар хотир доред: барои иҷрои баъзе машқҳо то ин ки ба ҷавоби чашмдошт расед, якчанд соат сарф мешавад.

Истифодаи ватманҳо (флипчартҳо) ва маркёрҳо

Ин усули қимати пешбурди таълим аст, вале он дар сурати дуруст истифода кардан натиҷаҳои хуб дода метавонад. Аммо мо ин маводро бояд на барои он истифода кунем, ки вай шавқмандии хонандагонро афзун месозад. Шавқмандиро бояд мундариҷаи дарс ба амал орад. Баъзан натиҷаҳои беҳтаринро муаллим бо истифодаи тахтаи синфӣ ва дафтарҳои талабагӣ ба даст меорад.

Дар зер як силсила нишондодҳо оид ба истифодаи самараноки ин мавод оварда мешавад:

1. Фикр накунад, ки хонандагон бе нишондод ҳам ҷӣ гуна истифода бурдани ватманро медонанд.

Ба шумо лозим аст, ки ба хонандагон оқилона истифода кардани маводро ёд диҳед. Хонандагон инро ёд гирифта, ашро нисбатан сарфакорона истифода мебаранд.

Шояд ба таври схематикӣ ба хонандагон нишон додан лозим аст, ки тахтаи синфиро ҷӣ гуна оқилона истифода бурдан мумкин аст. (Шумо ҳатто ба онҳо гуфта метавонед, ки бо пули барои харидани чанд ватман ҷудошуда тахтаи синфро ранг кардан мумкин аст).

2. Ҳадафи истифодаи онҳоро ба худ равшан тасаввур кунед ва бовар ҳосил кунед, ки хонандагон ин ҳадафро медонанд.

Агар шумо ба нақша гиред, ки барои пешниҳоди фикру ақидаҳо ба аҳли синф дар зарфи панҷ дақиқа ватман бидиҳед, он гоҳ сифати ороиши муаррифӣ аҳамияте надорад... вале дар ин сурат истифодаи маводе, ки дуру дароз нигоҳ доштан мумкин

аст, барои ҳадафҳои якдафъаина чӣ лозим. Агар тахтаи синфи шумо бад бошад, он гоҳ дар ниҳоятӣ кор ҳаракат кунед, ки аз варақҳои арзону бепул барои муаррифиҳои гурӯҳӣ истифода кунед.

Агар шумо хоҳед, ки намоиши доимии ин плакатҳоро ташкил кунед (онҳоро дар девор овехтан мумкин аст), он гоҳ хонандагон инро бояд пешакӣ донанд. Азбаски тайёр кардани онҳо кори вақтталаб аст, хонандагон метавонанд аввал маводро дар сиёҳнавис тайёр кунанд ва баъд муаррифномаҳо дар ватман ба сифати вазифаи хонагӣ барои дарси оянда омода созанд. Аз ин сабаб шумо набояд ватманҳо ва маркерҳоро дар марҳалаи ибтидоии иҷрои супориш диҳед.

Яке аз бартариҳои ташкил кардани намоиши хонандагон аз он иборат аст, ки мактаббачагон мебинанд чӣ тавр фикрҳои онҳо қадр карда ва инкишоф дода мешаванд. Шумо арзиши фикрҳои онҳоро бо он баланд мебардоред, ки корҳои иҷронамудаи онҳоро оро дода дар синфхона меовезед.

3. Ба он муваффақ шавед, ки ҳар як плакат осон хонда шавад.

а) Калимаҳои аз ҳад зиёд лозим нестанд.

Сарфи назар аз он ки шумо чӣ мақсад мегузоред, плакатҳо ва ватманҳо набояд аз матнҳои калонҳаҷм иборат бошанд, то ин ки хуш қабул гарданд. Баъзан дар плакатҳои беҳтарин ҳамагӣ чанд калимае навишта мешаванд, ки пунктҳои асосиро хотиррасон мекунанд. Ин алалхусус нисбати ватманҳо, ки мо онҳоро барои дар як муддати кӯтоҳ пешниҳод кардани якчанд ғояҳои асосӣ истифода бурдан мехоҳем, қобили қабул аст. Дар варақ бояд танҳо ғояҳои асосӣ бошанд (беҳтар аст, ки онҳо хеле мушаххас, ҳамагӣ бо чанд калима ифода гарданд).

б) Андозаи дуруст.

Он ки хонандагон дар варақ бо ҳуруфи хеле майда навиштаанд ва онро танҳо ҳуди баромадкунанд, алалхусус дар ҳолатҳое, ки варақ барои баромади кӯтоҳ истифода мешавад, хонда метавонанд, маъние надорад. Агар хонандагон танҳо бо ғояҳои асосӣ маҳдуд шаванд, он гоҳ барои навиштан бо ҳарфҳои калон онҳо ҷои бисёре доранд. Он гоҳ дар партаҳои қафо нишастагон ҳам он навиштаҳоро хонда метавонанд.

4. Танҳо натиҷаҳои баъзе супоришҳоро навиштан лозим аст.

Дар варақҳои натиҷаҳои бисёр супоришҳоро навиштан шарт нест. Одатан онҳоро дар дафтар қайд кардан кифоя аст.

5.0. Мақсадҳои супоришҳо

Мо ҳадафҳоро барои тамоми курс, барои бобҳо ва барои ҳар як супориш қайд кардем, зеро муҳим аст, шумо донед, ки хонандагон аслан ба чӣ бояд муваффақ шаванд ва ин корро барои чӣ кардан лозим аст. Ба супоришҳо мо камаш як ё ду намуни ҳадафҳоро мегузорем.

- Вақте ибора бо калимаҳои “**МКХ**: Хонандагон метавонанд...” сар мешавад, ин маънои **мақсади кори хонандагон** дорад. Ба тарзи дигар гӯем, ин навиштаҷот амали хонандагонро дар иҷрои супориш (чигуна маҳоратҳоро ба кор баранд) баён менамояд. Ин ба ҳадафи таълимие монанд аст, ки чӣ гуна донишҳо гирифтани мактаббачагонро муайян месозад, вале фанни мазкур назар ба донишҳо бештар ба маҳорат таъяс мекунад.
- “**МТ**: Ин супориш...” **мақсади таълимро** нишон медиҳад. Ба таври дигар гӯем, ин ҷо шарҳ дода мешавад, ки чаро ба хонандагон муваффақона иҷро кардани кор муҳим аст. Ин ҳадаф дар Дастури муаллим ҳамеша нишон дода намешавад, зеро он худ маълум аст.

Чунин ҳадафҳое низ ҳастанд, масалан, чун “Хонандагон мефаҳманд, ки ақидаҳои одамон фарқ мекунанд”. Ин ҳадафҳоро қариб дар ҳар як супориш гузоштан мумкин аст. Барои он ки онҳоро дар ҳар як супориш такрор накунем, мо онҳоро як ё ду дафъа нишон додем.

Мисолҳо:**Супориши 01 Маълумот барои чӣ лозим аст?**

МКХ: Хонандагон фарқиятҳоро дар ҳадафҳои маълумот муайян карда метавонанд.

МТ: Ҳадафи супориш ин аст, ки ба хонандагон ёри расонем, то бифаҳманд:

- 1) маълумот ҳам дониш медиҳад ва ҳам маҳорат меомӯзонанд;
- 2) супоришҳои маърифатие ҳастанд, ки ҷавобҳои дуруст надоранд ;
- 3) фикри хонандагон фарқ мекунад.

Супориши 02 Кори якҷоя

МКХ: Хонандагон баъзе малакаҳои кори якҷояро, ки барои иҷрои супоришҳои интерактивӣ заруранд, қайд карда метавонанд.

МТ: Ҳадафи супориш ба хонандагон нишон медиҳад, ки фанни мазкур дар раванди таълим методикаи нисбатан дигари корро дар назар дорад. Супориш ба муаллим низ ёри мерасонад, зеро дар он аниқ нишон дода шудааст, ки муаллим барои истифодаи чунин метод ҳуқуқ дорад.

6.0 Мураттабсозии нақшаи машғулиятҳо

Азбаски ҳамаи синфҳо аз якдигар фарқ мекунанд, мо пешгӯӣ карда наметавонем, ки ба хонандагони шумо барои иҷрои супориш чӣ қадар вақт лозим аст. Аз ин рӯ мо тақсимои дарсии фанро намедиҳем. Дар ибтидои мутобиқсозии санҷишии фан баъзе муаллимони инро аз ФБСИ хоҳиш карданд. Аммо дар охири он муаллимони синфҳои санҷишӣ фикри худро дигар карданд, зеро муаллимони озодии интихобро аз сабаби гуногунии шароити кор дар синфҳои гуногун авлотар донистанд.

Муаллимони мактабҳои санҷишии мо нақшаҳои умумиро пешниҳод карданд (ниг. ба зер), ки дар онҳо чӣ гуна тақсим шудани маводи таълим дар қисматҳои якуму дуюм дар муддати ду сол нишон дода шудааст. Нақшаи аввал 17 соатро дарбар мегирад (17 соат дар соли аввал ва 17 соати дигар дар соли дуюми омӯзишии фан), нақшаи дуюм – 34 соат ва нақшаи сеюм – 68 соат.

Қисми якум - вариантҳои банақшагири

Боб	Барои 17 соат	Барои 34 соат				Барои 68 соат		
		Варианти -1	Вр -1	Вр -2	Вр -3	Вр -4	Вр -1	Вр -2
Боби 1	1 соат	2	2	3	2	3	3	3
Боби 2	2 соат	3	3	2	3	4	5	3
Боби 3	2 соат	2	4	4	3	6	5	6
Боби 4	1 соат	3	3	2	3	5	6	6
Боби 5	2 соат	2	3	3	3	4	6	6
Боби 6	2 соат	2	2	3	2	5	4	5
Боби 7	2 соат	2	3	3	2	7	8	7
Боби 8	1 соат	3	2	2	2	6	5	6
Боби 9	1 соат	4	2	3	3	10	10	10
Боби 10	1 соат	3	2	2	2	4	4	4
Боби 11	1 соат	3	2	2	2	5	5	5
Боби 12	1 соат	4	4	3	3	4	4	4
Ҷамъабаст	1 соат	1	2	2	4	5	3	3

Дар зер нақшаи намунавии дарс оварда шудааст, ки муаллим дар асоси якчанд супоришҳо сохтааст.

Намунаи нақшаи дарс

Мавзӯ: “Муносибати байниҳамдигарии ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ”.

Ҳадафҳои методӣ ва вазифаҳои дарс:

1. Хонандагон фаҳмида метавонанд, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ якдигарро пурра месозанд.
2. Хонандагон проблемаҳои иҷтимоии ҷомеаи маҳаллии худро бо консепсияҳои назарӣ алоқаманд сохта метавонанд.
3. Хонандагон хоҳанд донист, ки барои машғул шудан ба бизнес чӣ лозим аст.

Манбаъҳо: матнҳо барои хондан, машқҳо

Методҳои истифодашаванда: муҳокимаи гурӯҳӣ, кори ҷуфт-ҷуфт.

№	Марҳилаи дарс	Мундариҷа	Метод	Вақт
1.	Қисми ташкилии дарс/Такрор/Санҷиши вазифаи хонагӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Боби 5 ХОНДАН аз сах. хх – то хх. • Консепсияҳои асосӣ 	Муҳокима дар гурӯҳҳои хурд	10 дақиқа
2.	Муаррифӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Консепсияҳои нав • Супориши #1 <НОМ> 	Муҳокимаи гурӯҳӣ, кор дар ҷуфтҳо	10 дақиқа
3.	Амалия	<ul style="list-style-type: none"> • Супориши #4 <НОМ> • Супориши #5 <НОМ> 	Муҳокимаи гурӯҳӣ, кор дар ҷуфтҳо	13 дақиқа
4.	Мустақкамкунӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Супориши #5 <НОМ> • Такрори консепсияҳои нави дар синф пешниҳодшуда 	Муҳокимаи гурӯҳӣ	10 дақиқа
5.	Баҳогузорӣ/Муҳокимаи вазифаи хонагӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Супориши #2,3 <НОМ> 		2 дақиқа

Эзоҳот:

- Нақшаи дарс боло оварда ҷавобгӯии талаботи аксар шӯъбаҳои маориф аст. Ба ин тариқ, мо тасдиқ НАмекунем, ки методҳои интерактивӣ бо методикаи анъанавии таълим наметавонанд якҷоя истифода шаванд.
- Вақти барои машқҳо ҷудошударо вобаста ба сатҳи дониш ва шавқмандии хонандагон ба мавзӯ тағйир додан мумкин аст.
- Ба мушоҳида гиред, ки ҳадафҳо ва вазифаҳо аз матни Дастур гирифта шудаанд. Шумо метавонед ҳамаи ҳадафҳои ин ҷо қайдкардаро номбар кунед, вале агар шумо ният дошта бошед, ки бо хонандагон чор ё панҷ супоришро иҷро мекунад, онҳо метавонанд хеле зиёд бошанд.

Матриси (нақшаи) дар боло овардашудаи дарс бо таълими интерактивӣ ба андозаи муайян мувофиқат карда, ба шумо ёрӣ мерасонад, ки байни талабҳои маъмурии банақшагирии кор ва воқеияти машғулиятҳои сатҳи интерактивиашон баланд пуле гузаронед. Ба таври дигар гӯем, шумо ба зудӣ хоҳед дид, ки нақшаҳои шумо фақат самти умумии ба кадом тараф рафтан ва чӣ гуна истифода кардани

вақтро нишон медиҳанд. Вале ин ҳеҷ гуна проблемаи ҷиддие ба миён намеорад, зеро ба зудӣ маълум мегардад, ки шумо аксаран ба ҳадафҳои зиёде муваффақ мешавед.

Ин чунин маъно дорад, ки мо дар синф бояд барои маънидод кардани маводи нав кӯшем/онро амалан коркард кунем, мустақкам созем ва ба кор баҳо диҳем. Вале агар шумо методикаи нисбатан интерактивиро истифода кунед, мекунед, ки аниқ пешгӯӣ кардани давомнокии марҳилаҳои "амалия" ва "мустақкамкунӣ" хеле душвортар мешавад. Дар натиҷа банақшагирии иҷрои ҳамаи марҳилаҳо дар як дарси 45 - дақиқайна ғайриреали мегардад. Ҳамчунин барои шумо рӯирифт баҳо додан ба дониши хонандагонанон дар ҳар як дарс аз эҳтимол дур буда, пештар аз ҳама мувофиқи мақсад нест.

Ғайр аз ин, ин ҷо марҳилаи "ғарқшавии" минбаъда ба мавзӯъ вучуд надорад. Дар ин давра шумо метавонед фаҳмиши консепсияи навро аз ҷониби хонандагон бо пурра кардани он бо дигар хусусиятҳои мураккаб ва таҳлили онҳо дар амалия амиқ созед (дар асл баъзе муаллимон мехостанд, ки ин марҳиларо ба ду қисм: "амиқсозӣ" ва "истифода бурдан" тақсим кунанд). Чунин мисоли амалиро мегирем. Тасаввур кунед, ки шумо ягон ҷанбаи иқтисодиро муҳокима кардед ва баъд аз хонандагон хоҳиш намудед, то аз ҳаёти худ мисолҳо оранд ва таъсири он ҷанбаҳоро ба он ки онҳо ҷӣ гуна зиндагӣ доранд, муҳокима кардед. Мо медонем, ки дар амалия бисёр муаллимон чунин мекунанд.

7.0 Истифодаи Дастур барои муаллим

Ин Дастурро муаллимон бо усулҳои гуногун истифода мекунанд. Баъзеҳо онро пеш аз гузаронидани машғулиятҳои дахлдор хонда, вале ҳамроҳ ба синф намегиранд. Аксари кулли дигарон бошанд, онро ба синф оварда, дар дарси дахлдор дар назди худ кушода мекунанд. Онҳое, ки роҳнаморо дар хона мегузоранд, баъзан аз он хавотиранд, ки истифодаи он дар пеши чашми хонандагон шояд аз кофӣ набудани дониши онҳо оид ба мавзӯъ шаҳодат бидиҳад.

Дар ин ҳолат мо пешниҳод мекунем:

Аз хонандагон бипурсед: ба андешаи онҳо оё шуморо лозим аст, ки аз Роҳнамо истифода баред (бешубҳа, ин барои онҳо саволи ғайриҷашмдоште мешавад, ки онҳо метавонанд, ба он ҷавоб нагӯянд). Баъзе хонандагон метавонанд бо он ҷӣ ки дар эҳтимол ҳаст, ризо шаванд. Бояд ба онҳо гӯед, ки ин фанни нав аст ва вақте шумо дар мактаб мехонед, он таълим дода намешуд. Ба онҳо хотиррасон намоед, ки дар таҳсил на гуруру ифтихор, балки истифодаи ҳар ҷӣ бештари захираҳои мавҷуда тақозо мешавад.

(Агар шумо дар ин масъала ҳанӯз ногуворие ҳис кунед, шояд бо хонандагон иҷро кардани супориши қаблӣ 4 дар боби 1 муфид бошад).

Вале шумо ҳар коре накунед, ҲАР дафъа ТО машғулият аз Дастур он қисмеро хонед, ки дарс додан мехоҳед.

Шумо бояд ҲАМЕША ба синф роҳнамои муаллимро оред (ақаллан оред), зеро ҳамаи нишондодҳои онро дар хотир нигоҳ доштан имконнопазир аст (ба ҳар ҳол ин ба шумо лозим ҳам нест). Тавре ба шумо аллақай маълум аст, ҳини методикаи интерактивии таълим аз хонандагон дар хотир нигоҳ доштани ҳама чиз талаб карда намешавад, ин аз муаллимон низ тақозо НАмегардад. Дар хотир дошта бошед, ки хонандагонро дар асл на сатҳи тайёрии шумо дар назди онҳо, балки танҳо машғулиятҳои шавқовар мутаваҷҷеҳ месозанд.

8.0 Баҳои сифати таълим

Дар марҳилаи мутобиксозии ин фан яке аз муаллимон ба мо нақл кард, ки ҷӣ тавр дар яке аз машғулиятҳои ӯ комиссияи шӯъбаи маорифи ноҳия иштирок кард. Аз рӯи гуфтаи ӯ, комиссия ба сифати дарси ӯ баҳои паст дод, зеро муаллима ба хонандагон маводро баён накард, ба онҳо ҷавобҳои тайёр надод, балки хонандагонро маҷбур сохт, ки худашон дар сари мавод кор кунанду проблемаҳои ба миён гузошташударо ҳал

намоянд. Вай метавонист илова кунад, ки ба хонандагон имконият дода шуд, ба хатоҳо роҳ диҳанд ва дар рафти машғулият онҳо бо ҳам гуфтугӯ карданд

Он чӣ ки мо ин ҷо тасвир кардем, дарси муқаррарӣ аз рӯи методикаи интерактивӣ аст. Чаро ба дарси ӯ баҳои паст гузоштанд? Аз афташ, комиссия меъёрҳои баҳодиҳиро барои методи анъанавии таълим истифода кард. Пас кӣ ноҳақ буд ва чӣ бояд кард? Ин ҷо касе ноҳақ нест, зеро комиссия вазифаи худро ба ҷо овард ва муаллима кори худро иҷро кард.

Кормандони шӯъбаҳо ва идораҳои маориф ба ҳар навъи таълиме, ки муаллим истифода мекунад, системаи баҳодиҳии худро бо роҳи беҳтарин мутобиқ сохта метавонанд. Дар навбати худ, шумо ҳанӯз то оғози машғулият ба ҳар тафтишгар бояд шарҳ диҳед, ки ҳадафи таълимиатон чист. Дар Дастур ба ҳар як супориш на камтар аз як ҳадафи таълимӣ дода шудааст. Аммо онҳо метавонанд, хеле хос бошанд. Шумо ҳамеша метавонед, ба онҳо ҳадафҳои нисбатан характери умумидоштаро чун “тарбияи таҳаммул ва фикру ақидаҳои муҳолиф”, “инкишоф додани боварӣ ба худ ҳангоми баёни ақидаҳои хеш” ва ғайра илова кунед.

Дар зер саволҳои оварда мешаванд, ки мо вақте ба раванди дарс назорат мебарем, ба худ медиҳем (шумо онҳоро метавонед ба намояндагони шӯъбаи маориф нишон диҳед).

Сифати ҳамкорӣ

1. Оё ҳамаи хонандагон ба кори фаъолона ҷалб шудаанд?
2. Оё онҳо ғояҳои навро тадқиқ кардаанд?
3. Оё онҳо ғояҳои худро пешниҳод карданд, ё он чиро, ки дар дастур ҳаст, такрор намуданд?
4. Оё онҳо якдигарро гӯш карданд ва ба ғояҳои якдигар таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд?
5. Оё ба ҳар хонанда нақши ӯ фаҳмо буд?
6. Оё хонандагон ҳангоми кор дар гурӯҳҳо ҳуқуқҳои дигаронро риоя карданд?

Идоракунии синф

1. Оё дар раванди дарс аз сабаби таъмин набудан бо захираҳои моддӣ душвориҳо ба миён наомаданд?
2. Оё возеҳ буд, ки муаллим бо Дастур шинос аст?
3. Оё муаллим таъкид кард, ки ҳангоми муҳокимаи умумисинфӣ ё баёни мавод хонандагон байни худ гап назада ва ба муаллиму баромадкунанда мурочиат накарда, бодикқат гӯш андозанд?
4. Оё муаллим вазифаи минималӣ гардондани мурочиатро ба “нақши муаллим” ба ҷо оварда тавонист (яъне суҳанронии муаллим дар дарс ба ҳадди ақал расонида шуд)?
5. Оё муаллим ҳангоми шарҳу эзоҳи дастур ва ғояҳо ба усули мулоҳиза кардан мурочиат намуд?
6. Оё суҳанрониҳои хонандагони гуногун садо доданд? (Оё муаллим аз пурсиши бисёри (аксар вақт) ҳамон як хонанда худдорӣ карда, ба талабагони дигар низ мурочиат намуд).
7. Оё муаллим барои муҳокимаи масъалаҳо вақти кофӣ ҷудо кард?
8. Оё муаллим аз назди як ҷуфт/гурӯҳ ба назди ҷуфти/гурӯҳи дигар рафт, то тафтиш кунад ва санҷад, ки хонандагон дар сари иҷрои супориш чӣ тавр кор мекунанд?
9. Оё муаллим кӯшиш намуд, ки бетараф бошад?

Дар қисмати методӣ мо баъзе проблемаҳои идоракунии синфро аз назар гузаронидем, вале чизе аз ҳама муҳим, ки бояд дар хотир дошт, хеле содда аст: дар синфи байни хонандагон сатҳи баланди ҳамкорӣ вучуддошта муаллим бояд хеле фаъол бошад ва риояи қоидаҳои тартиботро ҳангоми муҳокима бояд қатъиян талаб намоянд. “Ба ин тариқ, шумо волоияти қонунро дар синфи худ таъмин мекунад ва барои он ки ҳамкориҳои хонандагон натиҷаҳои назаррас диҳанд, шароитро нигоҳ медоред.

10. Муаллим барои беҳсозии сифати мулоҳизаронии хонандагон фарқиятҳоро дар фикрронӣ то чӣ андоза истифода кард?
11. Оё муаллим шавқмандиро ба фан чун ба як чизи муҳиме, ки бояд тадқиқ шавад, намоиш дода, ба концепсияҳо бо шавқ муносибат кард, ё муаллим пунктҳои кори худро расман ба ҷо оварду халос? Саҳифаи дигари дастурро кушоед ва ба ин саволҳо ҷавоб гӯед супориши мазкурро иҷро кунед, зеро ҳамаи моро лозим аст, ки ин корро дар мактаб кунем. Муносибати муаллим ба кори худ хеле муҳим аст. Муваффақ гаштани хонандагон дар омӯзиш аз ин вобаста аст.
12. Оё муаллим хонандагонро то ба ҳадде расонд, ки онҳо оид ба чизҳои фаҳмидаашон хулосае бароранд? (Ризоияти умум ҳатмӣ нест ва на ҳар супориш маҷмӯи аниқи хулосаҳоро дар назар дорад).
13. Оё хонандагон барои кор дар сари супориш дар синф вақти кофӣ доштанд, то ба ҳадафҳои таълимӣ ноил гарданд?

9.0 Пеш аз оғози таълими фан фикр кунед – дар синф демократия аст ё анархия

Дар мактабҳо гашта, мо боз як проблемаро муайян кардем: муаллимони ба истифодаи методҳои интерактиви таълим шурӯъкарда ҳангоми нигоҳдории тартибот дар синф ба душвориҳо дучор меоянд (зимнан, роҳбарияти мактаб истифодаи бештари ин методҳоро талаб мекунад).

Проблема асосан дар он зоҳир мешавад, ки хонандагон якдигарро гӯш намекунанд. Зиёда аз ин, мо шоҳиди зоҳирҷавии ҳодисаҳои беҳурмати хонандагон нисбати муаллим шудем. Муносибати пешгӯишавандаи ҳам муаллимон ва ҳам директорони мактабҳо ба ин ҳолат боиси изтироб мешавад.

Мантиқи ин аксуламал ё таассур чунин садо медиҳад: “Агар хонандагонам дар вақти дарс озодона бо ҳам гуфтугӯ кунанд, ман баъди чанде назоратро дар синф аз даст медиҳам. Пас, агар ман хоҳам, ки хонандагон маро эҳтиром ва гӯш кунанд, беҳтар аст аз иштирок дар ин методика даст кашам ва ба методҳои нисбатан муқаррарӣ каминтерактиви таълим баргардам”. Чунин таассурро хеле осон пешгӯӣ кардан мумкин аст, зеро чунин ҳолатҳо ба андозаи зиёд шудани ҳамкориҳои интерактиви хонандагон дар раванди таълим дар дигар мамлакатҳо низ ба амал омада буданд. Аммо дар баъзе мамлакатҳо аксаран чунин шуморидаанд, ки сабаби ба амал омадани ин вазъият тамоюли болоравии индивидуализм (фардиат) аст, на тағйирот дар методикаи таълим. Бо вуҷуди ин, чунин таассур мантиқӣ нест, зеро ҷавоб ба проблемаи пайдошуда назар ба он, ки мо дарк мекунем ё иқро шудан мехоҳем, бо маҳорати идоракунии синф ва дигаргуниҳои асосӣ дар ҷомеа вобаста аст.

Мусаллам аст, ки ба андозаи демократишавии ҷомеа, ҳатто агар он дар сатҳи маҳаллӣ ба амал ояд ҳам, ҳамаи табақаҳои аҳоли барои тамоми корҳо ҳуқуқи овоз талаб мекунанд. Боздории ин раванд бо қувваи ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, аз ҷумла, муаллимон, волидон ё ягон мақомоти сохтори давлатӣ бошад, хеле душвор ва ба дараҷаи олӣ баҳснок мегардад. Кӯшиши ҳар одами алоҳида дар роҳи муқобилият кардан ба хоҳиши якдилонаи тамоми ҷомеа, албатта, соддалавҳона аст.

Бозгашт ба методҳои кӯхнаи таълим ба он оварда мерасонад, ки хонандагон шояд муваққатан ором шаванд. Вале дар ин сурат эҳтироми онҳо ба муаллимон боз ҳам камтар мешавад ва шавқмандиашон ба раванди умумии таҳсил, ки онҳо аллакай чӣ навъ шавқовар ва пурҷӯшу хурӯш гузаштани онро ҳатто дар сурати мавҷудияти минималии захираҳо دیدанд, коста мегардад. Нобудшавии шавқмандӣ, аз афташ, чӣ барои ҳар хонандаи алоҳида ва чӣ барои мамлакат, умуман, оқибатҳои ҷиддии басо ногувор ба бор хоҳад овард.

Ба ин тариқ, агар муаллимон иқро шаванд, ки хонандагон, сарфи назар аз он ки ба онҳо имконияти баён кардани фикри худро медиҳанд ё не, соҳиби ақидаҳои худ буда метавонанд. Онҳо, яъне муаллимон, ҳамчунин ба ин ақида бояд одат кунанд, ки агар тартиботи аниқу муайяншудаи идоракунии раванд, ки ба хонандагон имконияти баёни ақидаҳои худро медиҳанд набошад, дар синф, дар ҳақиқат, анархия ҳукмрон мегардад.

Хулоса, проблемаро на методика (кори чуфт-чуфт, бозиҳои нақшдор ва ғайраву ва ҳоказо), балки он ки шумо онро чӣ гуна истифода мекунад, ба миён меорад. Маҳз ба ҳамин сабаб мо ба чунин методи аз нуқтаи назари ташкилӣ осон, чун кори чуфт-чуфти хонанда, таъйи асосӣ овардем. (Агар шумо ба идоракунии бозиҳои нақшдор ё мувоҳисаҳо қодир бошед, он чизеро, ки мо пешниҳод кардем, метавонед, тағйир диҳед. Дар ҳама ҳолат дар хотир дошта бошед, ки дар чунин супоришҳо ба хонандагони алоҳида нақши онҳо носаҳеҳ менамояд).

Мо муаллимон, дарк кардан намехоҳем, ки касби худро пурра аз худ накардаем. Вале шуморо фаҳмидан мумкин аст, зеро ба шумо то ин вақт зарурате пеш наомада буд, ки бисёре аз ин усулҳои идоракунии синфро донед. Проблемаи идорашаванда будани синф бисёр вақт боиси тезутундшавии муносибати байни муаллимон ва директорони мактабҳо мегардад. Муаллимон ба ҷои он ки бо мавҷудияти чунин проблема иқрор шаванд, кӯшиш мекунанд, чунин вонамуд созанд, ки он умуман вучуд надорад. Ин барои он ба амал меояд, ки директорони мактабҳо ҳама гуна ноқоимии муаллимиро хатой нобахшиданӣ меҳисобанд.

Вале моро лозим аст, баҳсро дар хусуси он ки чаро пештар ин методҳои таълимиро мо аз худ накардем, як сӯ гузорем ва диққати асосиро ба омӯхтани методикаи идоракунии синф дар шароити таълими интерактивӣ равона созем. Ғайр аз ин, агар мо бо он розӣ бошем, ки афзудани талаботи ҷомеа дар хусуси иштироки зиёди одамон дар ҳалли ҳамаи масъалаҳои ҷамъиятӣ ногузир ва моҳиятан дуруст аст, он вақт бояд ҳамчунин онро ҳам бинем, ки дар мамлакат имконияти хуби “барзаговро аз шохаш доштан” пайдо шуд. Ханӯз ки кор бо бачагон нисбатан осонтар аст, бо методҳои нави таълим бояд мусаллаҳ шавем. Дар баъзе мамлакатҳо муаллимон инро хеле дер дарк карданд ва ба ҷои он ки дар ҷомеа қувваи пешбар шаванд, қурбон гардиданд.

Маълум аст, ки ҳама гуна комёбии шумо оид ба ҷорӣ кардани методҳои нисбатан интерактивии таълим хеле ояндадор буда, ба инкишофи минбаъдаи маориф дар тамоми мамлакат ва ба ҳамаи барномаҳои таълим аз фанҳои гуногун таъсир мерасонад. Вале ин дигаргуниҳо танҳо вақте ба амал омада метавонанд, ки маҳоратҳои нави педагогӣ дар ҳама ҷо паҳн мегарданд. Барои паҳн кардани ин маҳоратҳои методӣ зарур аст, ки ҳамкориҳои байни муаллимон ва байни мактабҳо инкишоф дода шаванд, зеро рақобат дар ин ҳолат амалан метавонад пешрафтро суст гардонад.

10.0 Сохтори маводҳои методии минбаъда

Қисматҳои минбаъда, бобҳои китобҳои дарсӣ барои мактаббачагон мебошанд, ки дар онҳо матнҳо ва супоришҳо барои хонандагон мавҷуданд. Бевосита баъди ҳар супориш қайдҳо бо хуруфи махсус ҷудокардашуда ҷой гирифтаанд. Ин эзоҳот иттилоотро дар бораи ҷавобҳои имконпазир, ҳадафҳо ва тартиби иҷрои супоришҳо, ки шумо метавонед истифода кунед, фаро мегиранд.

Дар паҳлуи сарлавҳаи супориш вақти тахминие, ки барои иҷрои он тақозо мешавад, нишон дода шудааст. Аммо ба андешаи мо, давомнокии иҷрои он дар синфҳои гуногун вобаста ба лаёқати мувоҳисаи хонандагон ва шақмандиҳои онҳо гуногун мешавад. Агар шумо бинед, ки дар синф мувоҳисаи басо шавқоваре сурат гирифт, метавонед, корро дар сари иҷрои супориш то анҷом ёфтани он давом диҳед.

БОБИ 1

МАЪРИФАТИ ШАҲРВАНДӢ, ШАҲРВАНДОН ВА ҶАРАӢНИ ИҶТИМОӢ

Мақсади асосии ин боб шинос намудани талабагон бо ақидаҳои мебошад, ки дар ин фасл муҳокима хоҳанд шуд ва инчунин ҳидояти онҳо ба муҳокимаронӣ дар бораи усулҳо ва воситаҳои зехние, ки барои омӯхтани ин мавзӯ истифода шудаанд.

➔ **Машқҳо пеш аз хониши матн:**

Дунафарӣ кор карда муайянкунандаи

Супориши 01: Мувофиқати калимаҳо (5 дақиқа)

истилоҳотро муқаррар кунеду,

тавассути тирча пайваст намоед. Масалан, демократия → ҳокимияти халқ. Хоҷиш мекунем дар китоб хат накашед. Қайдҳоро дар дафтартанҳо гузоре. Китоб танҳо барои хондан аст.

	Истилоҳ	Муайянкунанда
1	Демократия	а). Вазъияти иҷтимоии як шахс дар ҷомеа нисбат ба дигарон
2	Мақом	б). Мувофиқае, ки тарафҳо бе фишорорӣ ба даст овардаанд.
3	Ҷомеаи шаҳрвандӣ	в). Ҳокимияти халқӣ, ки тавассути овоздиҳӣ ташкил меёбад.
4	Ҳамдигарфаҳмӣ (Консенсус)	г). Гурӯҳи одамон ки дар якҷоягӣ ва бо мақсадҳои муайян (иқтисодӣ, миллий, фарҳангӣ ва ғайра) берун аз ҷаҳолияти соҳаҳои давлатӣ созиш меёбад.

Ҷавобҳо: 1-в, 2-а, 3-г, 4-д.

МКХ: хонандагон метавонанд муайянкунандаи истилоҳотро муқаррар намуда, онҳоро дуруст муқоиса намоянд.

Боварӣ ҳосил намоед, ки хонандагон дар китоб наменависанд ва расм намекашанд. Хонандагон баъди иҷрои машқ, ки дар аввали ҳар боб оварда шудааст, бояд рӯйхати калимаҳоро тартиб диҳанд ва якҷанд маънои ба он мувофиқро нависанд. Барои ин якҷанд дақиқа лозим аст. Баъди он, ки хонандагон машқро муҳокима намуданд, ҷавоби онҳоро гирифта, бо ҳалли дар поён овардашуда муқоиса намоед.

Дар бобҳои оянда фақат ҷавобҳо оварда шудаанд.

Супориши 02: Таҳсилот барои чӣ лозим аст? (10-30 дақиқа)

Бо ҷамъишинатон

нуқтаи назари ҷамъсолонатон: «Барои чӣ мо ба мактаб меравем?» - ро фаҳмед. Кадом ҷавоб ба андешаи шумо бештар дуруст аст?

САИДА:

Мо барои он ба мактаб меравем, ки дониш омӯзем. Омӯзгорон ва китобҳо тамоми донишҳоро дороянд ва мо бояд онҳоро биомӯзем.

ХУРШЕД:

Ман оид ба ин масъала боре ҳам фикр накардам. Ба мактаб барои он меравам, ки падару модарам ҳидоят мекунанд. Ба фикрам, барои омӯхтани чизе меравем. Ба ҳар ҳол, ин саволи хуб аст ва ман мехоҳам оид ба он ҳаматарафа фикр кунам.

ИКРОМ:

Ба мактаб барои он меравам, ки мо метавонем дар он ҷо хонем, дониш омӯзем ва малакаи фикрронӣ ва муҳокима намудани мавзӯҳоро ҳосил намоем. Ман фикр мекунам, ки мактаб барои ҳамин вучуд дорад.

ЗУМРАД:

Ман ба мактаб барои хондан меравам, то ин ки баъд аз супоридани имтиҳон, соҳиби кори хуб гардам. Муаллим метавонад ба мо дониши васеъ диҳад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд мақсадҳои гуногуни маълумотро фарқ намоянд..

МТ: талабагон фаҳманд, ки:

1. таҳсилот дониш ва маҳорат медиҳад.
2. вазифаҳои таълимие мавҷуданд, ки ҷавобҳои дуруст надоранд.
3. талабагон фикрҳои гуногун доранд.

Шумо бояд ин вазифаро дунафарӣ иҷро намоед ва баъд ба муҳокимаи умумӣ гузаред. Ҳангоми муҳокима ба талабагон имкон диҳед, ки нуктаи назарашонро ба аҳли синф гӯянд. Кӯшиш намоед, ки андешаи худро то охири дарс ва ё умуман нагӯед.

Дар китоб ва раванди омӯзиши мавзӯҳо ин супориши аввалин барои муҳокимронӣ аст. Омӯзиши он аз бисёр ҷиҳат ниҳоят муҳим аст. Натиҷааш ба тарзи фикрронии хонандагон оид ба ҳамаи мавзӯҳо таъсир мерасонад. Бинобар ин, хонандагонро шавқманд намоед, ки онҳо андешаҳои худро ба ҳамдигар баён намоянд.

Мумкин аст, ки тарзи иҷрои супоришҳо дар муқоиса ба он вазифаҳо, ки хонандагон одат кардаанд, тамоман фарқ намоянд, бинобар ин шуморо лозим аст аз хонандагон талаб кунед, то онҳо дастурҳои оид ба супориш пешниҳод шударо тақрор намоянд, масалан:

Муаллим: Ман мехоҳам, ки шумо супоришҳоро дунафарӣ иҷро намоед. Муқоламаро бодикқат хонед ва хулоса намоед, ки кадом нуктаи назар бо андешаи шумо бештар мувофиқ аст. Ба шумо барои хондан ва муҳокима, бо рафикашон, 10 дақиқа вақт дода мешавад. Баъд мо бо аҳли синф онро муҳокима хоҳем кард. Чаман, марҳамат карда ба ман бигӯ ҳозир мо бояд ҷӣ кор кунем?

Чаман: Мо бояд дунафарӣ аз рӯи матн кор кунем ва муқоламахоро хонем ва баъд андешаҳои худро дар дафтар нависем.

Муаллим: Ташаккур, Чаман. Асосан шуморо лозим нест, ки ягон ҷизро нависед.

Ин усули хуб аст, зеро талабагон ба дастурҳои шумо гӯш медиҳанд ва медонанд, ки ҳар лаҳза метавонед онҳоро пурсед.

Барои ин супориш посухи дуруст вучуд надорад, зеро ҷавоб аз ақидаи гӯянда ва далелҳои гуногун вобаста аст. Шумо инро бояд пеш аз иҷрои машқ ба талабагон аниқ фаҳмонед. Мумкин аст, ки талабагонро ҷавоби дигар қаноат кунонад. Вале дар чунин вазъият ба онҳо лозим меояд, ки созиш намоянд. Зеро мо доништан мехоҳем, ки дар ин ҷо кадом ақида ба нуктаи назари онҳо мувофиқат мекунад. Шояд нуктаи назари Икром усули таълими ин фанро бештар инъикос намояд.

Супориши 03. Кори яқоя (30 дақиқа)

Қисми зиёди машқҳои ин китоб дунафарӣ ё дар гурӯҳҳо кор карданро талаб мекунад. Фаромӯш накунед, ки ҳангоми иҷрои кор дар ягон ҷои китоб нишона гузоштан мумкин нест, зеро баъд аз шумо боз талабагони дигар низ онро истифода хоҳанд бурд. Ба мулоҳизаҳои дар поён овардашуда нигаред ва хулоса бароред, ки ба кадоме аз онҳо розӣ ҳастед ва ба кадомашон не? Натиҷаҳои корро бо аҳли синф муҳокима намоед.

Мулоҳизаҳо	Фикри ман
1. Китоби мазкур кори якҷояи зиёдро талаб мекунад.	
2. Кори якҷоя барои омӯзгор шояд бисёр душвор бошад, вале ин хеле шавқовар аст.	
3. Кори якҷоя маъноӣ онро дорад, ки мо бояд андешаи дигар хонандагонро оид ба мавзӯи муҳокимашаванда фаҳмем.	
4. Кори якҷоя аз талабагон интизоми бештарро талаб мекунад.	
5. Агар мо ҳуқуқҳои суханронии дигаронро эҳтиром накунем, дар баъзе мавридҳо бо ҳам кор кардан душвор аст.	
6. Мо ҳангоми якҷоя кор кардан бояд бештар қидду ҷаҳд кунем.	
7. Кори якҷоя маъноӣ онро дорад, ки мо дар мубодилаи афкор бо ҳамдигар баробарҳуқуқ хастем.	
8. Яке аз омилҳои асосии ҳамкорӣ дигаронро гӯш карда тавоништан аст.	
9. Дар фаъолияти якҷоя мо корхоро зудтар ба сомон мерасонем, зеро гуфтаанд: «Ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад...».	
10. Шаҳрванди хуб будан маъноӣ бо маслиҳати якдигар баробар кор карда тавоништанро дорад.	

Комилан розиям   Розиям   Намедонам   Розӣ нестам   Тамоман норозиям

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон баъзе корҳои якҷояро, ки барои иҷрои супоришҳо заруранд ҷудо карда метавонанд.

МТ: ба талабагон нишон додани афзалияти усули таълимиест, ки дар ин китоб истифода шудааст. Ин супориш ба муаллим низ кӯмак мерасонад, зеро ба омӯзгор салоҳият медиҳад, ки аз чунин усули таълим истифода барад. Тарзи иҷрои машқи мазкур ба супориши пештара монанд аст.

Шарҳу эзоҳи намояндаи ФБСИ-ро нисбати ин машқ пешниҳод менамоем. Вале ақидаи шумо шояд дигар бошад.

C1. 1- Ҳа.

C2. 3- ин ба худи шумо ҳамчун омӯзгор вобастагӣ дорад, вале чун ба ин усул одат кардед, мебинед, ки он нисбат ба дигар тарзҳои таълим бисёр мушқил бошад ҳам аммо барои шумо ҳамчун омӯзгор бисёр лаззат мебахшад.

C3. 1 -

C4 1- Онҳо бояд дигаронро гӯш кунанд ва имконият диҳанд, ки фикрҳои онро баён намоянд.

C5 1- Эҳтироми ҳуқуқи дигарон, ки фикру ақидаҳои гуногунро изҳор кардаанд, дар ҳама мактабҳо барои хонандагон кори мушқил аст.

C6 1- Шояд аз ин ҳам машқҳои мушқилтар бошанд, зеро ҳамаи онҳо моро водор менамоянд, ки андешаҳои онро кушоду равшан исбот намоем.

C7 1- Чун хонандагон афзалиятҳои баробариро дарк менамоянд, пас онҳо ба изҳори ақидаҳои мувофиқи арзишашон баҳо медиҳанд, на аз рӯи вазифаи ишғолнамудаи шахси ақидаро пешниҳод намуда. Эйнштейн шахси камгап буд.

C8 1- Мо бояд ҳам муаллим ва ҳам хонандагонро гӯш кунем. Пешвоёни бузург бо он фарқ доранд, ки қодиранд ба дигарон илҳом бахшанд ва инро тавре мекунад, ки гӯё ақидаи ӯро қадр менамоянд. Роҳи аз ҳама хуби санҷиш ва инкишоф додани ақидаҳо, ин ба дигарон додани имконияти муҳокима кардан аст.

C9 1- Тасаввур кунед, ки ҳангоми якҷоя кор кардани мо иқтидори зеҳнии ахли синфчандин баробар меафзояд. Дар баъзе ҳолатҳо ҳамдигарфаҳмӣ охишта ба даст меояд. Вале дар ҳар сурат агар мо баъзе чизҳоро якҷоя муҳокима кунем оид ба ҷе ҳел фикр кардани одамони дигар фаҳмиши бештар пайдо менамоем.

C10 1- Ин фаҳмиши муҳимтарин аст. Ҳеҷ як роҳбар ҷомеа бунёд намекунад. Ин натиҷаи заҳмати ҳама, ҳатто одамони дар ҷомеа ғайрифайзол ва камбизоат низ мебошад. Ҳатто шахси ғайрифайзол новобаста ба мансубияти миллӣ, наҷодӣ ва ҷинсиаш метавонад дар ҷамъият ягон саҳме гузорад ва барои ин кор бояд ҳуқуқ дошта бошад.

Супориши 04. Аз чӣ оғоз намоем? (15 дақиқа)

Ба гурӯҳҳо ҷудо шавед ва нависед, ки «Шаҳрванди хуб будан чӣ маъно дорад?» ва «Ба фикри шумо, ба мафҳуми маърифати шаҳрвандӣ чӣ дохил мешавад?».

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон мавқеи аввалаи худро доир ба омӯзиши ҳуқуқи шаҳрвандӣ метавонанд муайян намоянд.

МТ: хонандагон бояд дар охир то чӣ андоза мавзӯҳои нави аз худ кардашонро донанд.

Ин корро беҳтараш дар гурӯҳҳои чорнафара иҷро намоед. Аниқ намоед, ки талабагон чӣ тавр ташкил намудани гурӯҳҳоро медонанд. (Қаторҳо метавонанд курсиҳояшонро баръакс гузошта ба хонандагони қаторҳои дуввум рӯ ба рӯ нишинанд). Боварӣ ҳосил намоед, ки ҳамаи талабагон ба гурӯҳҳо шомиланд ва ягон кас аз гурӯҳ берун намондааст. Дар ҳар гурӯҳ талабае бояд вазифаи котибро иҷро намояд.

Ба онҳо барои муҳокимаи ҳар як мавзӯ се дақиқа вақт диҳед (шаҳрвандӣ ва маълумоти шаҳрвандӣ). Ба назди гурӯҳҳо равед ва санҷед, ки талабагон супоришро дуруст фаҳмидаанд ё не. Азбаски супориш ба гурӯҳи машқҳои «ангезиши афкор» дохил мешавад, ҳониши фаслери, ки дар дастури таълимӣ оид ба чӣ тавр ташкил намудани чунин кор оварда шудааст аз хотир набароред ва баъд ба хонандагон тартиби гузаронидани «ангезиши афкор»-ро фаҳмонед.

Баъди тамои шудани вақт аз намояндаи ҳар як гурӯҳ хулосаи онҳоро пурсед. Шумо метавонед ба хонандагон гӯед, ки ҳамаи хулосаҳои ба ҳар мавзӯ баровардаи гурӯҳҳо дар тахтаи синф ё дар қоғаз нависанд. Дар охири дарс шумо дар хайрат мемонед. Муқоиса кардани он, ки хонандагон дар ибтидо оид ба мафҳуми шаҳрвандӣ чӣ ақида доштанд ва дар охир нисбати он ба чӣ хулоса омадаанд, мароқовар аст. Мухим он аст, ки шумо дар ин ҷо нисбати машқ фикри шахсии худро нагӯед.

Пеш аз иҷрои ин супориш хуб мешуд, ки талабагон қоидаҳои дар гурӯҳ кор карданро тартиб диҳанд. Онҳо бояд қоидаҳои зерин: «Мо набояд сухани дигаронро бурем. Мо бояд ба шунидани ақидаҳои дигарон омода бошем»-ро ба дастурамали сохташон дохил намоянд. Баъди анҷоми супориш талабагон метавонанд ин қоидахоро аз нав дида бароянд, ки то чӣ андоза онҳоро риоя намуноанд. Пас аз он маҷмӯи қоидаи ягонро метавонанд тартиб диҳанд ва дар қоғазе навишта, ба девор овозанд.

XX

Матн барои хониш**1.0 Муқаддима**

Дастури Маърифати шаҳрвандӣ шуморо бо ташкилшавии ҷомеа ва вазифаҳои шаҳрвандон ҳамчун шахсони алоҳида дар ҷомеа шинос мекунад. Ҷомеа падидаи хеле мураккаб аст, бинобар ин дар раванди таҳлили Маърифати шаҳрвандӣ лозим меояд, ки доираи васеи мавзӯҳо, аз ҷумла иқтисодиёт, иҷтимоиёт, таърих, сиёсат, фалсафа, ташкил шудани мақомоти идории марказӣ ва маҳаллӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, воятаҳои ахбори омма ва ғайраҳо аз назар гузаронида шаванд. Дар ҳолате, ки мамлакатро дигаргуниҳои ҷиддӣ фаро мегирад эҳтиёҷ ба маърифати шаҳрвандӣ зиёд мешавад. Дар Тоҷикистон аз соли 1991 сар карда то ҳоло ислоҳоти сиёсӣ иқтисодӣ бо суръати баланд ба вуҷуд омада истодааст.

Ин дастур аз ду қисм иборат буда ба шумо кӯмак мерасонад, ки баъзе хусусиятҳои идоракунии ҷомеа ва давлатро фаҳмед ва муносибати худро нисбати дигарон танзим диҳед. Ин барои шумо ва барои дигар ҷавонон хеле муҳим аст, чунки шумо интихобкунандагон ва роҳбарони мамлакат хоҳед шуд. Аз ин рӯ, мақсади мо ин аст, ки шумо узви соҳибмаълумоти ҷомеа шуда, дар идора кардани он фаъолона иштирок намоед. Аҳамият надорад, ки иштироки шумо дар сатҳи идораҳои марказӣ ё маҳаллӣ сурат мегирад ва ё ин ки шумо дар қорҳои ҷамъиятӣ тавассути идораҳои

давлатӣ иштирок мекунад ё созмонҳои ғайридавлатӣ. Муҳим он аст, ки шумо фаъол шавед ва ба умеди худ аз худ ҳал гаштани масъалаҳо нашавед. Ғайр аз ин фаҳмидан муҳим аст, ки давлат мебоист ба шаҳрвандони худ хизмат кунад, на баръакс.

Дар ин дастур ба ҳуқуқ ва ўҳдадорихоӣ ҳар як шахс диққати махсус дода шудааст, ки дар матн ҳамчун ҳуқуқ ва ўҳдадорихоӣ шаҳрванд, яъне мову шумо, муқаррар шудаанд. Акнун биёед бубинем худи калимаи «шаҳрванд» чӣ маъно дорад?

2.0 Шаҳрванд ва шаҳрвандӣ

Шаҳрванд шахсест, ки садоқатмандии худро нисбати кишваре, ки зодгоҳаш аст ва ё нисбати кишваре, ки дар он ҷо ҳуқуқи шаҳрвандӣ дорад (натурализатсия - ҷараёни шаҳрванди дигар давлат шудан) нигоҳ медорад ва ҳуқуқҳои ў аз тарафи он кишвар таҳти ҳимоя қарор дорад. Аз ин рӯ, шаҳрвандӣ мақомест, ки шахс ба он соҳиб шуда метавонад. Ин мақом шахсро ўҳдадор месозад ва ҳуқуқу бартарӣ медиҳад. Одатан, шаҳрванди ин ё дигар кишварро шиноснома (паспорт) ва ё гувоҳнома дар хусуси таваллуд тасдиқ мекунад. Ҳукумат ҳуқуқи шаҳрвандиро дар он маврид медиҳад, ки агар кас дар бораи иваз кардани шаҳрвандиаш ариза пешниҳод кунад. Шаҳрвандӣ ҳуқуқест, ки кас баробари ба дунё омаданаш соҳиб мегардад. Дар Конститутсияи мамлакати мо, ки шумо матни онро дар охири китоб хоҳед хонд, ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрванд, инчунин, кӣ ҳуқуқи шаҳрванди мамлакати моро дошта метавонад, аниқ муайян карда шудаанд. Дар аксари мамлакатҳо ба шахс ҳуқуқи шаҳрванди танҳо як мамлакатро медиҳанд.

Дар аксари забонҳо калимаи «шаҳрванд» барои муроҷиат ба шахс истифода мешавад, ки асосан ин муомила дар байни калонсолон маъмул аст. Дар раванди омӯзиши ин дастур ва ё дар Конститутсияи калимаи шаҳрванд ба маънои мазкур истифода нашудааст.

Шаҳрвандӣ ба миллат ягон хел умумият надорад (дар аксар мамлакатҳо дар шиноснома миллати соҳиби он нишон дода нашудааст).

Масалан, шаҳрвандони давлатҳои дигар бо дархости худ ва мувофиқи Қонуни конститутсионӣ метавонанд шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон гарданд.

(Масъалаҳои шаҳрвандиро президент ҳал мекунад). Ҳар тифли дар Тоҷикистон таваллудшуда, агарчӣ волидонаш мақоми шаҳрвандӣ надоранд, метавонад шаҳрванди ин мамлакат бошад. Дар бисёр мамлакатҳо ба кӯдакони дар он ҷо таваллудшуда, ҳатто дар сурати шаҳрванди он ҷо набудани волидонаш, мақоми шаҳрвандӣ дода мешавад.

Айнан бо ҳамин усул шаҳрванди Тоҷикистон метавонад баъди ду соли дар Австралия зиндагӣ кардан ва аз ҷониби мақомоти муҳоҷиратӣ қабул гаштани аризааш шаҳрванди он кишвар гардад. Дар ҳолати қабул кардани шаҳрвандӣ, шахс ҳама гуна ўҳдадорӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандии ин мамлакатро ба худ мегирад. Бо вучуди ин, вай аз назари милливу маданӣ тоҷик мемонад.

Ҳар як шаҳрванди мамлакат, сарфи назар аз миллаташ, бояд дар баробари дигар шаҳрвандон ҳамон ҳуқуқ ва ўҳдадорихоро дошта бошад. Маҳз ба ҳамин сабаб дар шиносномаи аксар мамлакатҳо миллати соҳиби он навишта намешавад. Ба ҳамин тариқ, ақидае гаштаву баргашта тақвият меёбад, ки барои консепсияи шаҳрвандӣ наҷод ва халқият аҳамият надорад.

Вале шаҳрвандиро набояд бо ватандӯстӣ омехта кард. Ҳатто онҳое, ки барои содир кардани ҷинойти вазнин ё бо кӯшиши сарнагун кардани ҳукумат маҳбус

шудаанд, аз баъзе бартариятҳо, масалан, ҳукуқи иштирок дар интихобот маҳруманд, вале ҳанӯз шаҳрванди он мамлакат мебошанд. Ба ҳамин тариқ модоме, ки шумо дар мамлакат ҳамчун сайёҳ ҳузур надоред ё гуреза нестед, шумо яқин шаҳрванди он ҳастед, ҳатто агар синну солатон ба шумо дар овоздиҳӣ ширкат варзиданро иҷозат надиҳад.

Шаҳрванд ҳуқуқ дорад ва масъул аст, ки дар ташкили ҷомеа иштирок кунад. Вале ҳангоми ҷалбсозии шаҳрвандон мо бо ақидаҳои гуногун бармехурем. Чунин вазъият одатан барои мо маълум аст ва дар аксар мавридҳо натиҷаҳои мусбӣ медиҳад. Ба ибораи дигар, баъзан фикру ақидаҳои шумову дигар шаҳрвандон зид мебошанд. Ба ҳар васила, идоракунии ин санъатест дар ҳалли чунин мушкилот ва он бояд чунон моҳирона ҳал гардад, ки ҳамаи шаҳрвандон аз он нафъ бардоранд. Аз ин рӯ, пеш аз омӯзиши ин дастур мо бояд дар бораи муноқиша ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ тасаввурот дошта бошем.

3.0 Хусусияти муноқиша

Муноқишаро мумкин аст ҳамчун ҳолате муайян кард, ки он дар натиҷаи ихтилоф миёни шахсони алоҳида, гурӯҳҳо ва ҳатто мамлакатҳо перомуни кадом як масъалае ба ба вучуд меояд. Масъалаҳо мумкин аст хеле гуногун бошанд: аз ҳукуқи соҳиб шудан ба чизе, масалан замин, то мушкилоти нисбатан назарӣ, ба монанди дин ё анъана. Муноқишаро қисман нодуруст мефаҳманд: шакли зухуроти онро ҳамчун сабаб қабул мекунанд. Инро дарк кардан хеле зарур аст, чунки дар ҷомеаи демократӣ вобаста ба инкишоф ёфтани иштироки шаҳрвандон дар ҳалли масъалаҳои рушди ҷамъият нуқтаи назарҳои муҳолиф бештар ошкоро ифода мешаванд. Бо мақсади вазифаи худро иҷро кардани фанни Маърифати шаҳрвандӣ ва шаҳрванди фаъол гаштани шумо, мо мехоҳем маҳоратеро дар шумо ба вучуд орем, ки ақидаҳои нисбат ба фикру мулоҳизаҳои муҳолифро гӯш карда ба онҳо дуруст муносибат карданро аз худ кунед. Ба ҳамин тариқ, дар шумо маҳорати танзими вазъиятҳои муноқишавӣ ташаккул меёбад. Дар поён якчанд нишонаҳои муноқишаҳо оварда мешаванд:

- Муноқиша раванди табиест, ки ҳар рӯз дар ҳамаи навъҳои ҷомеа ба вучуд меояд. Ин раванд барои баъзе иштироккунандагони муноқиша оқибатҳои ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ оварда метавонад. Натиҷаи муноқиша ҳам ба танзими инкишофи он ва ҳам ба кордонии тарафҳои ба он ҷалбгашта вобаста аст.
- Муноқиша асосан дар ҷое рух медиҳад, ки нисбат ба тақсими ҳокимият, гоя ва ё захираҳо зиддиятҳои ҷиддӣ мавҷуданд ва мумкин аст аз занозани бачаҳо сар карда, то ҷанги шаҳрвандӣ шаклҳои гуногуни фикру мулоҳизоти ба ҳамдигар муҳолифро дар бар гирад. Ҳалли муноқиша ба он оварда мерасонад, ки яке аз тарафҳо ва ё ҳар дуи онҳо аз ин ё он ҳукуқи худ гузашт мекунанд. Мо бояд муноқишаро тавре ҳал кунем, ки зӯроварӣ нашавад ва ҷонибҳои ба он гирифтोर ҳуқуқҳои худро гум накунад.
- Вазъиятҳои мавҷуданд, ки якбора ҳал кардани масъала имконнопазир аст. Вале ин маънои онро надорад, ки роҳи ягона ва ноилочи ҳалли он зӯроварӣ мебошад.
- Муноқиша на ҳамеша аз сабаби нафаҳмидани ҳамдигар рух медиҳад. Ду кӯдаки барои як бозича талош карда истода, ҳамдигарро хуб мефаҳманд. Мушкилоти онҳо ҳамин аст, ки маҳорати ба якдигар гузашткунӣ ва ба созиш омаданро надоранд.
- Муноқиша на ҳамеша ошкоро ифода меёбад. Вай баъзан дар назари мушоҳидакунанда ноаён аст ва гоҳо ҳал нашуда менамояд. Ҳамчунин муноқишаҳо мумкин аст баъзан ба таври осоишта чунон ҳал шаванд, ки дигарон ҳатто мавҷудияти онҳоро пай набаранд.
- Хуб мешуд агар ба муноқиша ва тарафҳои муқобил ҳамчун тарафи ғолиб ё мағлуб муносибат карда нашавад. Дар ин ҳол эҳтимол низоъ ба осонӣ ҳал мегашт.

Ба ибораи дигар «бурд кардан» баъзан нисбат ба мушкилоти «жаёти»-е, ки дар атрофи он муноқиша авҷ гирифтааст, бештар аҳамият дорад. Ҳалли бомуваффақияти низоъ бояд ҳар ду тарафро ба ғолибият оварад. Ин ҳамон ҳолатест, ки ҳалли муноқиша ба ҳамаи ҷонибҳои иштирокдор қобили қабул аст.

- Муноқиша баъзан аз он сар мезанад, ки одамон тариқи ба мансаб омадани касеро пазируфта наметавонанд.
- Мамлакатҳое, ки муноқишаҳои мусаллаҳонаро аз сар гузаронидаанд, тез-тез стратегияи аз низоъҳо канораҷӯиро пеш мегиранд. Ин чунин маъно дорад: онҳо намехоҳанд, ки ба мушкилоти дар ҷомеа мавҷуд буда, кашида шаванд. Вале чун одамон ба ҳалли мушкилот ширкат наварзанд, он ба дараҷае тезтунд мешавад, ки баъзеҳо барғалат истифодаи қувваро ягона илоҷи раҳой аз вазъияти пешомада меҳисобанд. Шумо ҳамчун шахрванди мамлакати худ бояд мушкилотеро муҳокима кунед, ки агар сари вақт ҳал карда нашаванд, мумкин аст боиси ба вучуд омадани шаклҳои гуногуни низоъҳои зӯрварона гарданд.

3.1 Муноқишаҳои нисбатан ҷомеаро васеъ фарогиранда

Муноқиша бо истифодаи қувва, махсусан, муноқишаи васеъандоза мумкин аст ниҳоят харобиовар ва ба ҳеҷ кас, аз ҷумла ба «ғолибон» фоидаи тӯлоние наорад. Дар ин маврид як гурӯҳ роҳбарони ришвахӯре, ки аз бесарусомонӣ истифода бурда, беҳад бой шудани ҳастанд, мумкин аст истисно бошанд. Аз ин сабаб ва барои он, ки чунин амалҳо боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон нагарданд, аксар мамлакатҳо ва роҳбарони онҳо вазъиятҳои пеш омадаро зуд ба ҳисоб гирифта, истифодаи ҳамагуна нерӯро маҳкум месозанд.

Мисолҳое мавҷуданд, ки мамлакат ва ё ташкилот мутлақо набудани имконияти ба таври осоишта ҳал намудани низоъро изҳор карда, бо мақсади ҳимоя шудани ҳуқуқҳои асосии мардуми мамлакати худ ноилоҷ қувваро истифода намудаанд. Соли 2000 ба Тимори Шарқӣ ворид шудани низомииёни Созмони миллалӣ муттаҳид (СММ) ба ин мисол шуда метавонад. Вале ба ин ҳодиса ҳамчун истисно бояд нигоҳ кард. Зеро барои ҳалли раванди низоъ усулҳои бисёре мавҷуданд, ки дар натиҷаи онҳо ҳамаи ширкатдорони муноқиша ҳуқуқи асосии одамонро ҳифз намудаанд.

Аксарияти низоъҳои мусаллаҳонае, ки дар байни иттиҳодияҳо ва ё мамлакатҳои гуногун рух додаанд, боиси ба вучуд омадани зиддиятҳо дар тақсими ҳокимияти сиёсӣ ва захираҳои иқтисодӣ шудаанд. Ин гуна масъалаҳо ба муноқишаҳои байни одамон монанд аст ва аз онҳо гурехтан ё онҳоро ба эътибор нагирифтани мумкин нест.

3.2 Кор бо муноқишаҳо

Эътирофи мавҷудияти муноқишаҳо ва ҳавасмандии ҷонибҳои дар онҳо ширкат дошта, муҳимтарин қадамест барои ба тариқи осоишта ҳал намудани онҳо. Вале муноқиша дар ҷой андозае, ки набошад, зуд ва ба таври осон ҳал карда намешавад. Барои ин ягон ҷониб қисман бояд аз бартариҳои пештараи худ даст кашад. Зиёда аз ин ҳалли муноқиша танҳо аз аниқ кардани кӣ ҳаққу кӣ ноҳақ иборат нест, зеро ҳамаи тарафҳо баробари ин ё он камбудӣ содир кардан талабҳои одилона ҳам ба миён мегузоранд.

Мусобиқае аз қабилӣ рақобати иқтисодӣ, ки мо ҳар рӯз дар он ширкат дорем ва ё интиҳобот дар давлати демократӣ усулҳоед дар хусуси ҳалли низоъҳо. Вале ин усулҳо дар он маврид муваффақият пайдо мекунанд, ки тарафҳо ба одилона будани раванди мусобиқа нисбати ширкатдорон, яъне ба татбиқи яххелаи қоида ба ҳамаи ҷонибҳо боварӣ дошта бошанд. Ғайр аз ин, мо мусобиқаро, агар он одилона ташкил шуда бошад ҳам, набояд барои аз раванд дур кардани ин ё он кас ва ё гурӯҳе истифода барем.

Муноқишаҳоро инчунин мумкин аст тавассути муваффақ шудан ба ҳамдигарфаҳмӣ (консенсус) ва ё ҳеҷ набошад мулоҳизакорӣ ҳал бояд намуд. Ин ҳамон

хел раванде аст, ки дар тӯли он одамон мушкилотро то дами пайдо шудани роҳи ҳалли барои ҳамаи ҷонибҳо мақбул муҳокима мекунанд.

Баъзан низоъ дар сурати аз тарафи шахси бегонаи ҳолис таҳлил шудани вазъият ва пешниҳод гаштани қарори ба ҳама маъқул беҳтар ҳал мегардад. Вале камбудии ин усул аз он иборат аст, ки дар ин маврид мунозеъ (низоъкунандаҳо) барои амалӣ шудани қарори пешниҳодшуда на ҳамеша пайгириона муносибат мекунанд. Ғайр аз ин, одами бегона аз сабаби пурра надоштани ахбори комил мумкин аст қароре пешниҳод кунад, ки ба ягон кас мақбул нест.

Баъзан ҳалли муноқиша даҳолати шахси миёнаравро тақозо мекунад. Муноқишаро фақат дар он маврид осоишта ва пойдор ҳал намудан мумкин аст, ки ширкатдорон чунин масъалаҳоро эътироф кунанд:

- зарурияти тағйирот;
- ҳар гуна тасмим бояд ҳуқуқҳои инсон ва шарафи ӯро нигоҳ дорад.

Агар ин ғояҳо қабул карда шаванд, хусусияти муноқиша ба раванди осоиштаи иҷтимоӣ табдил меёбад.

3.3 Муноқиша ва демократия

Интихобот усули мусобиқавии ҳалли муноқишаҳо мебошад (моҳияти муноқиша иборат аз масъалаест, ки кӣ бояд ҳокимияти сиёсиро ба даст гирад ва ба паҳн кардани таълимоти сиёсии худ ҳақдор шавад). Интихоботи демократӣ мақсад мегузорад, ки ба таври осоишта гузаштани ҳокимият чунон таъмин карда шавад, ки барои ҳамаи иштироккунандагон одилона ва воқеъӣ бошад. Осоишта гузаштани ҳокимият маҳз ба сатҳи боварии ширкатдорон ба одилонаву воқеъӣ сурат гирифтани интихобот вобастагӣ дорад. Агар одамон ҳис кунанд, ки интихобот ноодилона гузашт, онҳо барои ба мақсад ноил шудан усулҳои дигарро ҷустуҷӯ мекунанд.

Бо дарназардошти мураккабии раванди демократия ва пайдо шудани одамоне, ки манфиатҳои шахсиро ҳатто аз ҳуқуқҳои инсонии дигарон боло мегузоранд, хеле муҳим аст, ки дар одилона ҳал шудани муноқишаҳо, аз ҷумла баҳсҳои интихобот ва ё комёб шудан ба консенсус бояд ҳуди шахрвандон ҷалб карда шаванд. Чуноне ки шумо дар тӯли омӯзиши ин фан хоҳед донист, раванди демократӣ барои бо роҳи қонунӣ ҳал намудани муноқишаҳо ба одамон имкониятҳои фаровонро муҳайё месозад. Ҳокимият бе дастгирии мардум ин равандро одилона таъмин карда наметавонад. Ин махсусан ба мамлакатҳои ба мисли ҷумҳуриҳои Осиёи марказӣ, ки дар марҳилаи гузариши тез қарор доранду душвориҳои иқтисодии зиёдеро аз сар гузаронида истодаанд, дахл дорад.

4.0 Таҳаммул чист?

Таҳаммулнок (толерант) будан маънои нисбати рафтор ва ё афкори дигарон, ки дар сиршти мо боиси ба вучуд омадани шиддат (стресс)-и муайяне мегардад, мавқеи

Миёнарав чӣ кор мекунад?

Миёнарав шахсест, ки ба вай ҳамаи ҷонибҳои мунозеъ бовар мекунанд ва ӯ ба ягон тараф майл надорад. Одатан, вале на ҳама вақт, зарур аст, ки миёнарав шахсе бошад, ки бо ягон нафари мунозеъ шинос набошад.

Вай бояд ҳар ду ҷонибро ғӯш карда, ба онҳо кӯмак расонад, ки чӣ будани мақсадҳои ҳамдигарро муайян намуда, дар кадом масъалаҳо розиву дар чӣ хусусҳо норозӣ буданашонро аниқ созанд. Вазифаи миёнарав аз он иборат нест, ки дар ҳалли масъала кӣ ҳаққу кӣ ноҳақ буданашро муайян созад. Баъди аниқ гаштани масъалаҳои мазкур миёнарав кӯшиш мекунад, ки дар кадом масъалаҳо ба созиш омадани ҷонибҳоро итиснои кадом масъалаҳоро низ аниқ кунад.

Миёнаравии бомуваффақият ба чунин принципҳо таъяс мекунад: барои он, ки муноқиша муддати тӯлонӣ ҳалли ҳудро ёбад, тарафҳо бояд то ҳал шудани мушкилот ҳуқуқи асосии инсонии ҳудро нигоҳ доранд.

Миёнаравӣ вақти бисёрро талаб мекунад ва миёнарав мумкин аст ба ҳар кадоми ҷонибҳо дар алоҳидагӣ ва ё якҷоя воҳӯрад.

конструктивӣ (ба вучудорандаи замина барои корҳои минбаъда) ишғол намуданро дорад. Ин шиддат аз он сабаб пайдо мегардад, ки андеша ва одатҳои шумо аз фикру мулоҳиза ва хулқу атвори шахси дигар фарқ дошта, мухолифи ҳамдигаранд. Дар асл чунин ҳолат муқаррарӣ ва қобили қабул мебошад. Ба ин маъно, ки мавқеъи таҳаммулноки конструктивиро ишғол намудан муносибатеро ба вучуд меоварад, ки нисбат ба ҳуқуқ, андеша, одат ва тарзҳои рафторе, ки аз фикру мулоҳизот ва хулқу атвори шумо фарқ мекунад, эҳтиром зоҳир карда шавад. Ин ҳолат аз ҳар ду ҷониб тақозо дорад, ки ба хоҳири эҳтироми ҳамдигарӣ гузаштҳо кунанд.

Ҳаминро фаҳмидан муҳим аст, ки на ба ҳамаи рафтори дигарон пуртоқат будан лозим аст. Масалан, агар мо шоҳиди рафтори бетаҳаммуле, аз қобили кӯдакро задани шахсе шавем, бояд кӯшиш намуда, барои ҳалли мушкилот усули ғайризӯриё пайдо кунем, ки кирдори одами дигар ба таври дилхоҳ тағйир ёбад. Дар ҳолати ноилоҷӣ ҳатто мумкин аст қувватро ба кор бурд, то сар задани муносибати бераҳмона пешгирӣ карда шавад. Таҳаммулро бо эҳтиром ва илтифот набояд омехта кард. Агар хонанда дар тоза намудани тахтаи синф ба муаллим кӯмак расонад, вай мисоли таҳаммулнокии шуда наметавонад.

Мисолҳо барои таҳаммул:

а) соҳибхонае, ки дар рӯзи ид меҳмононро қабул мекунад, сабаби ғӯшти хуқ нахӯрдани меҳмонро дуруст мефаҳмад. Соҳибхона дар ин маврид ба маданияти хоси меҳмон, ки бо расму одати ӯ мувофиқат надорад, тоқат мекунад. Ин ҷо фақат як тараф гузашт карда истодааст;

б) ду хонанда барои ишғол кардани ҷои хуби нишаст аз якдигар пешдастӣ карда истодаанд, чунки як курсии ин парта шикаставу барои нишастан қулай нест. Ин кор чандин рӯз давом мекунад ва ҳамдигарро тала додану таҳқир кардан боиси хусумат мегардад. Дар охир яке аз ҳамсинфон пешниҳод мекунад, ки ба курсии қулай бо навбат нишинанд. Ҳар ду ба ин пешниҳод розӣ мешаванд. Дар ин маврид ҳар ду ҷониб ба якдигар гузашт карда, ба муросо ноил мешаванд.

Бояд якдигарро гуш кунем

5.0 Масъулиятро ба худ бигир

Бо омӯзиши ин дастур шумо зарурати иштироки худ дар идора кардани ҷомеа ва роҳҳои ба вучуд овардани онро фаҳмида мегиред. Дар охир ҳар яки шумо ба ин савол бояд худатон ҷавоб диҳед. Вале шумо машғули чӣ коре набошед, чизи аз ҳама муҳим он аст: дар ҷомеаи демократӣ ҳар шахс вазифадор аст, ки дар ҳамагуна корҳои ҷамъиятӣ ширкат варзад. Баъзе одамон ҳанӯз ба мустақилона ҳал кардани мушкилоти худ одат накардаанд ва мунтазиранд, ки идораҳои ҳокимият ва ё кадом як қувваи беруна ба ҷои онҳо душвориро ҳал менамояд. Вале барои дар ҳақиқат мамлакати демократӣ гаштани Тоҷикистон ҳар яки мо бояд кӯшиш ба харҷ диҳем.

Дар ҷомеаи демократӣ ҳама чиз гуногуншакл ва мураккаб аст, чунки он ба мавҷудияти бисёр будани гуногунии андешаҳое, ки шунидану эҳтиром карданро тақозо доранд, таъя мекунад. Баъзан мавҷудияти гуногуншаклӣ, ки назар ба якфикрӣ афзалият дорад, мушкилоти бисёреро пеш меорад. Вале он шавқовар буда, мумкин аст сабаб шавад, ки ба ҳаёту хониш эҷодкорона муносибат карда шавад. Ин дастур бояд ба хонадагон гӯш кардани андешаҳои дигарон, баҳо додан ва эҳтиром намудани онҳоро омӯзонад. Он барои ташаккул ёфтани маҳорате мусоидат мекунад, ки андешаҳо бе истифодаи зӯрӣ дуруст баён карда шаванд ва барои ба ҳамин гуна рафтор бовар кардани дигарон кӯмак расонад. Хулоса, мақсади Маърифати Шаҳрвандӣ ба он

Ин супориш ҷавобҳои гуногун дорад. Талабагон аз он ҷавобҳое, ки дар поён оварда шудаанд, шояд зиёдтарашро ёбанд. Агар талабагон дар ёфтани ақидаҳо мушкилӣ кашанд, як ё ду андешаи ин ҷо бударо истифода намоед.

Шарҳи ҷавобҳои эҳтимоли

1. Медонем, ки муноқиша раванди суръатнок аст. Бо қабули шартнома дар бораи он ки ҳамагуна қарори ба дастомада бояд иҷро гардад, ҳуқуқҳои ҳамаи иштирокдорони муноқиша эҳтиром карда шаванд. Роҳҳо ва усулҳои ғайризӯроварона барои ҳалли муноқиша бояд ҷустуҷӯӣ карда шаванд. Зӯровариҳо ҳамчун роҳи ҳалли муноқиша набояд қабул намуд. Мавриди диққат бояд ҳама мушкилот, на ин ки шахсият қарор гирад. Барои ба яқдигар гузашт кардан омода будан лозим аст.
2. Не. Агар ҳуқуқҳои эҳтиром шаванд, зӯроварӣ нахоҳад шуд. Дар ин сурат ҳар ду тараф бурд мекунад. Чунин ҳодисаҳо дар давраи дигаргуниҳо ба амал меоянд.
3. Чун вазъияти шиддатнок давом меёбад, ҳар ду тараф ба шартномаи одилонае боварӣ доранд, ки дар он тарафҳо баробар гузашт кардаанд. Дар ин маврид ҳама тарафҳо розианд, ки манфиатҳои дигаронро ҳимоя намоянд.
4. Баъзан одамон дар бораи мушкилиҳо, на дар бораи шахсиятҳо сухан мегӯянд ва ҳамин ки ба ҳамдигар гузашт карданд, онҳо аз ин ифтихор менамоянд. Вақте ки одамон дар бораи масъалаи навбатӣ фикр мекунанд, ҳар ду тараф барои ҳамкорӣ тайёранд.

Супориши 07: Муҳокима ва мақоми иштироккунандагон (40 дақиқа)

Матни зеринро хонед:

Ақидаҳои гуногун

Машқҳои ин китоб муҳокимаи зиёдро талаб мекунанд. Дар он ҷое, ки муҳокима ҳаст, фикрҳои гуногун низ мавҷуданд. Баъзе омилҳои фарҳангии мавҷуданд, ки дар ҳар ҷомае бояд ба назар гирифта шаванд. Онҳо тарзи бо ҳамдигар муошират намудани моро муайян менамоянд. Дар бисёр халқҳо баъзе одамон пеш аз ибрози андеша дар бораи мақоми худ фикр мекунанд. Одатан, омилҳои зерин ба назар гирифта мешаванд: синну сол, чинсият, наҷод, касбу кор, муносибати оилавӣ, таҳсилот, қобилияти ҷисмонӣ ва қудрати иқтисодии шахсе, ки бо ӯ сӯҳбат мекунанд.

Акнун бо ҳамроҳии шарикатон муколамаро хонед ва ба саволҳо ҷавоб гардонед:

Муколамаи А:

- Дилшод: Фаҳмидам, ки баъзе ашхос мехоҳанд шумораи занҳоро дар вазифаҳои интихобии давлатӣ зиёд намоянд.
- Зумрад: Дар баъзе мамлакатҳо имтиёз мавҷуд аст. Мувофиқи он беш аз 35% номзадҳо бояд занон бошанд.
- Дилшод: Ин хандаовар аст. Дар натиҷаи интихоботи охирин шумораи занон дар Конгресси ИМА ду баробар зиёд шуд, лекин онҳо имтиёз надоштанд. Дар ҳар сурат, мо сифати номзадҳоро ба назар гирифта, онҳоро интихоб мекунем. Бешубҳа, занҳо бояд баробари мардҳо интихоб шаванд. Ин яке аз хусусиятҳои асосии демократия ба ҳисоб меравад.
- Зумрад: Бале, ин дуруст аст, вале то имрӯз имконияти занон барои интихоб шудан бисёр маҳдуд буд.
- Дилшод: Набошад чӣ хел шумораи занони Конгресси ИМА дар интихоботи охир зиёд шуд?
- Зумрад: Ман намедонам. Мо бояд ба ҳисоб гирем, ки онҳо кадом вазифаҳоро ишғол кардаанд. Ҳамаи онҳо вазифаҳои пастро ишғол мекунанд.
- Дилшод: Вале дар Зеландияи Нав сарвазир ва роҳбари муҳолифин зан мебошанд.
- Зумрад: Бале, лекин аз ҷиҳати фоиз...
- Дилшод: Бо ман баҳс накун!

Муқоламан Б:

Бредли: Чӣ бояд кард, ки шумораи занони ба парлумон интихобшавандаро зиёд намоем. (Бредли мард аст).

Маргарет: Ман фикр мекунам, ки бояд имтиёз мавҷуд бошад. Ақаллан 35% номзадҳоро бояд занон ташкил намоянд. (Маргарет зан аст).

Бредли: Ин хандаовар аст. Шумораи занон дар Конгресси ИМА дар интихоботи охирин ду баробар афзуд, вале онҳо имтиёз надоштанд. Ба ҳар ҳол, мо сифати номзадҳоро ба ҳисоб гирифта интихоб менамоем. Бешубҳа, онҳо бояд танҳо аз рӯи хизматашон интихоб шаванд. Ин яке аз хусусиятҳои демократия мебошад. Шумо демократ ҳастед, ҳамин тавр не-мӣ?

Маргарет: Оё мамлакати шумо намунавӣ аст? Маро дуруст фаҳм, Бредли. Ту медонӣ, ки имконияти занон ҳамчун номзад дар интихобот ниҳоят маҳдуд шуда истодааст, зеро бештари аъзои ҳизбҳо асосан мардҳо мебошанд.

Бредли: Онҳо чӣ тавр шумораи занонро дар Конгресси ИМА дар интихоботи охирин ду баробар зиёд карданд? (Овоз баланд мешавад)

Маргарет: Хуб, онҳо ин корро карданд, вале ба вазифаҳои, ки онҳо ишғол менамоянд, нигоҳ кун. Ҳамаи онҳо вазифаҳои баланд нестанд. Ҳамин тавр не, Бредли? (Аз ҷой хеста)

Бредли: Вале дар Зеландияи Нав сарвазир ва роҳбари муҳолифин зан мебошанд.

Маргарет: Дуруст, лекин аз ҷиҳати фоиз...

Саволҳо:

1.	Мақоми кадоме аз ҷамсӯҳбатон баланд аст.
A	
B	
2.	Дар ин ҳолат кадом омилҳо мақомро муайян менамоянд?
A	
B	
3	Ҷамсӯҳбатон нисбати яқдигар пеш аз муҳокима, дар ҷараёни он ва баъд аз он чӣ хел муносибат доштанд?
A	
B	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКТ: хонандагон ба омилҳои, ки нисбати одамони гуногун таъсири ҳархела мерасонанд, баҳо дода метавонанд. Талабагон дарк мекунад: фикрҳои муҳолифи баёншуда маънои онро надорад, ки иштирокчиён нисбат ба ҳамдигар ҳурмату эҳтиром надошта бошанд.

МТ: талабагон бояд фаҳманд, ки муносибатҳои ба дигарон метавонанд боиси маҳдуд шудани саҳми онҳо дар самаранокии омӯзиш гардад. Ба ҷавобҳои эҳтимолии машқи оянда нигаред. Албатта, он танҳо нуктаи назари шахсро ифода мекунад.

Супориши 08: Дигар нуктаҳои назар оид ба суҳбат (10 дақиқа)

Боз як маротиба

ба ҷавоби саволҳои супориши гузашта нигаред ва баъд онҳоро бо посухҳои Эрики австралиягӣ муқоиса намоед.

1.	Мақоми кадоме аз ҷамсӯҳбатон баландтар аст?
A	Хуб, ба андешаи ман, мақоми Дилшод аз Зумрад баландтар аст, зеро Зумрад намегӯяд, ки Дилшод ҳақ нест.
B	Асосан мо намедонем. Пас аз он ки ду нафар ба муҳокима шурӯъ намуданд, ба фикри ман, ҳар ду фарқиятҳои мақомиро муваққатан хангоми муҳокима ба як тараф гузоштанд.
2.	Дар ин ҳолат кадом омилҳо мақомро муайян мекунад?
A	Ба фикрам, Дилшод мард аст ва Зумрад зан.

Б	Онҳо баробархуқуқанд. Ягон омили муайянкунанда нест.
З	Одамон нисбати якдигар пеш аз муҳокима, дар ҷараёни он ва баъд аз он чӣ хел муносибат доштанд?
А	Ин аниқ аст, ки Зумрад аз ақсуламали Дилшод метарсад, зеро саволҳо ба вазифа ё салоҳияти ӯ дахл доранд. Ба андешаи Зумрад Дилшод ба ҳар ҳол фикр мекунад, ки мақом ва дониш бо ҳам алоқаманданд.
Б	Бредли ва Маргарет аз муҳокима ҳаловат бурданд. Шояд дар баъзе лаҳзаҳо безобита ҳам шуданд, вале ҳурмати ҳамдигарро нигоҳ доштанд.

Эрик аз муколамаи Б фаҳмид, ки мавзӯи мазкур хусусияти шахсӣ надорад ва ба муносибати якдигарашон таъсир намерасонад. Ин ниҳоят муҳим аст, ки одамон нуқтаи назари худро кушоду равшан ва бе ҳеҷ тарсу ҳарос иброз медоранд.

Барои мушаххас намудани масъала ҳар ду тараф бояд дарк намоянд, ки дар ҷараёни муҳокима ба якдигар баробар муносибат кардан зарур аст.

Қобилияти ҷудо кардани нуқтаи назар дар муносибат ба инсон вобаста аст ба:

- пешгирӣ карда тавонистани танқиди шахс ва ба мантиқи он диққат додан;
- қобилияти асоснок танқид карда тавоништан.

Танқидӣ асоснок чунин тарафҳои муҳим дорад:

- Риоя намудани таносуби эродҳои мусбат.
- Риоя намудани таносуби эродҳои манфӣ.
- Пешниҳод кардани роҳҳои ҳалли масъала - гузаштҳо.

Қабули қарор ҳангоми гуногун будани ақидаҳо: Консенсус

Усули аз ҳама оддӣ муносибат ин муваффақ шудан ба ҳамдигарфаҳмӣ аст. Ин усул ба якчанд омилҳо таъяс мекунад:

- ҳамаи нуқтаи назарҳо бе танқид қабул мешаванд;
- ҳамаи тарафҳо барои гузашт кардан вазифадоранд;
- ин ҷараён вақтро талаб мекунад;
- ҳамдигарфаҳмӣ набошад ҳам, ҳалли масъала имконпазир аст;
- ҳар кас дар ақидаи худ мемонад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон ҷавобҳои худро бо машки додашуда муқоиса карда, фарқиатҳоро метавонанд муҳокима намоянд.

МТ: ба супориши 03 нигаред.

Ба эътибор гиред, ки барои ин супориш ҷавобҳо мавҷуд нестанд.

Супориши 09: Қабули қарорҳо (20 дақиқа)

Мо усулҳои ҳал намудани қарорро метавонем ба се гурӯҳ ҷудо намоем. Ҳамаи усулҳои

мазкур дар ҷомаҳои демократӣ вақтҳои гуногун истифода шудаанд ва шумо метавонед онҳоро ба кор баред.

Овоздихӣ (вақте ки мо роҳбарамонро интихоб мекунем).
 Ҳамдигарфаҳмӣ (ба ҷадвали боло нигаред).
 Маҷбуриӣ (ҳангоме ки шахс аз мансаб сӯистеъмол мекунад ва иҷрои онро ба таври маҷбуриӣ ба шахси дигар бор мекунад).

Дар поён рӯйхати ҳолатҳое дода шудааст, ки чӣ гуна амалишавии се усули гуногуни ба қарор омаданро шарҳ медиҳад.

Бо шарикатон муайян намоед, ки кадоме аз ин ҳолатҳо бо якдигар мувофиқат мекунад:

Ҳолатҳо	Овоз	Ҳамдигар- фаҳмӣ	Маҷбуриӣ
1. Ҳар як шахс ба овоз додан ҳуқуқ дорад.	✓		
2. Як шахс ба ҷои шахси дигар овоз медиҳад. Одатан, овози он ҳалқунанда ба ҳисоб меравад.			
3. Ҳама имконияти баёни фикри худро доранд ва қарори қабулшударо ҳама мепазиранд, ҳарчанд ки онҳо тавре мецоҳанд чунин нест.			
4. Шумо фикратонро тавассути даст бардоштан ё барои махфӣ мондан метавонед навишта ба куттӣ партоед.			
5. Эҳтимол, қарор танҳо хоҳиши роҳбарро инъикос мекунад. Бо вучуди ин қарори қабул кардаи шахс салоҳияти қонунӣ дорад.			
6. Қарори қабулшуда нуқтаи назари аксариятро инъикос мекунад. Аққалият ба қабули қарор розӣ мешаванд, зеро онҳо боварӣ доранд, ки раванди қабули қарор одилона аст.			
7. Нафаре аз вазифааш истифода бурда, ба ҳулосае омад, ки қоида вайрон шудааст ва гуруҳро маҷбур намуд, то барои ҷазодихӣ чораҳо андешанд.			
8. Одамон то ёфтани роҳи ҳалли масъала, ки ҳамаро қаноат қунонида тавонад, гуфтугӯро давом медиҳанд.			
9. Ҳама масъаларо муҳокима мекунанд, вале шахси аз ҳама қалонсол қарор қабул мекунад.			
10. Ширкат вобаста ба он ки ин намуди маҳсулот бештар ба фурӯш меравад, талаботи истеъмолкунандагонро ба назар гирифта қарор қабул мекунад.			
11. Дар қадом мамлакат қор қарданро ташкилоти ёрирасон ҳал мекунад.			

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон хусусиятҳои фарқкунандаи овоздихӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва маҷбурикуниро ҳамчун шаклҳои муқарраршудаи қабули қарор метавонанд муайян намоянд.

МТ: супориш ба талабагон кӯмак мерасонад, ки онҳо хусусиятҳо ва фарқиятҳои гуногуни чараёни қабули қарорхоро фаҳманд. Пеш аз иҷрои ин супориш шояд шумо доништан мецоҳед, ки вожаҳои асосӣ ба хонандагон фаҳмо ҳастанд ё не. Аз хонандагон талаб кунед, ки ҳар як мафҳумро шарҳ диҳанд.

Баъзе ҷавобҳои эҳтимолӣ:

О-овоз, Ҳ-ҳамдигарфаҳмӣ, М-маҷбуриӣ

1. Овоздихӣ
2. Маҷбуриӣ (ин ҳалли бе муҳокимаро тақозо дорад)
3. Ҳамдигарфаҳмӣ+Овоздихӣ (хатто овоз диҳем ҳам, мо фикрамонро баён мекунем)
4. Овоздихӣ
5. Маҷбуриӣ
6. Овоздихӣ
7. Маҷбуриӣ
8. Ҳамдигарфаҳмӣ

9. Маҷбури

10. Овоздиҳӣ (истеъмолкунандагон тавассути интиқобот ба хариди маҳсулот овоз медиҳанд)

11. Маҷбури (аз халқ намерсанд).

Супориши 10: Афзалиятҳо ва камбудихо (40 дақиқа)

Се ҳолати дар поён

овардашуда барои усулҳои гуногуни ҳалли муноқиша мисол шуда метавонанд.

Мардуми деҳа маҷлис оростанд. Дар маҷлис масъалаи буридан ё набуридани дарахте, ки барои васеъ кардани роҳ ҳалал мерасонад, гузошта шудааст.

Муколамаҳоро хонед, афзалиятҳо ва камбудихои се системаро таҳлил намоед.

ОВОЗДИҲӢ:

ЗЕБО: Инак, мо дарахте дорем. Қисме аз шумо мехоҳед, ки онро буранд ва қисми дигаре бошад тарафдори нигоҳ доштани он аст. Пеш аз он ки ба овоз гузорем, шояд ягон кас фикру андешаи худро иброз намояд.

МУҲАММАД: Ба андешаи ман, ин дарахт аҳамияти таърихӣ дорад, зеро бобокалони ман дар зери он нишаста шеър эҷод мекард ва шахси обрӯманд шуд.

ЗЕБО: Боз чӣ фикру андешаҳо ҳастанд?

ЗАЙНУРА: Ба андешаи ман, мо бояд дарахтро бурем, чунки роҳро банд кардааст ва мо озодона аз он гузашта наметавонем. Ягон рӯз хоҷем-нахоҷем ин дарахт хушк мешавад.
(Даҳ нафар андешаҳои худро баён мекунанд. Аз ин даҳ нафар панҷ нафар пешниҳод мекунанд, ки дарахт бурида шавад ва панҷ нафари дигар ба он муқобил мебароянд).

ЗЕБО: Мо андешаи ҳар ду тарафро шунидем. Биёед, акнун овоз медиҳем.
(Овоз медиҳанд).
Натиҷаи овоздиҳӣ: 51 нафар тарафдор ва 49 нафар муқобил. Ақсарият қарор бароварданд, ки дарахтро буранд.

ҲАМДИГАРФАҲМӢ:

ЗЕБО: Хуб, мо дарахте дорем. Гурӯҳе мехоҳанд онро буранд, вале баъзеҳо ба он муқобиланд. Мо барои буридан ва ё нигоҳ доштани дарахт далелҳои бисёре дорем. Акнун мо бояд ба қароре оем, ки ба ҳама маъқул бошад. Чӣ хел пешниҳодот ҳастанд?

ЗАЙНУРА: Чӣ мешуд ҳалли ин масъаларо то соли оянда мавқуф гузорем ва ҳама вақт ҳалли онро ёбем.

НОЗИМ: Не, ин фикр қобили қабул нест, зеро кори имрӯзаро ба фардо гузоштан хуб нест. Ман пешниҳоди дигар дорам. Чӣ мешавад, ки агар мо ин дарахтро бурида, ба ҷои он ниҳоли нав шинонем.

ЧАМАН: Не, ин маънои онро дорад, ки солҳои зиёд ман аз мева ва сояи дарахт маҳрум мешавам. Ба андешаи ман, мо бояд навдаҳои қисми поёниро, ки ба роҳ ҳалал мерасонанд, бурида ва дигарҳояшро нигоҳ дорем.

Акнун дар бораи афзалиятҳо ва камбудихои се ҳолат фикр кунед ва ҷадвалро пур намоед

Афзалиятҳо	Камбудихо
Овоздиҳӣ	Овоздиҳӣ
1.	1.
2.	2.
3.	3.
Ҳамдигарфаҳмӣ	Ҳамдигарфаҳмӣ
1.	1.
2.	2.
3.	3.
Маҷбури	Маҷбури
1.	1.
2.	2.
3.	3.

МАСРУР: Намуди дарахт бисёр безеб шавад ҳам, барои ҳар ду тараф - ҳам барои соҳибхона ва ҳам барои онҳое, ки роҳро истифода мебаранд, қобили қабул аст.

ЗЕБО: Бо пешниҳоди Чаман ҳама розианд? (*Ҳама розӣ мешаванд*).
Хуб. Мо баъзе навдаҳои дарахтро мебузем.

МАЧБУРӢ:

ЗЕБО: Хуб, мо дарахт дорем. Баъзеҳо мехоҳанд, онро буранд ва гурӯҳе мехоҳанд нигоҳ доранд. Шояд шумо фикр кунед, ки ман ҳақ нестам, вале бо баъзе сабабҳои муайян ман мехоҳам дарахтро буранд. Ташаккур барои иштирокотон.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон афзалиятҳо ва камбудихои тарзҳои гуногуни қабул кардани қарорро муайян карда метавонанд.

Дар аввал талабагон дунафарӣ, ё гурӯҳӣ қор карда, баъд онро дар синф муҳокима намуда, ҷавобҳои худро асоснок мекунанд. Мақсади асосӣ ин аст, ки сифати ҳалли он ба таври кулӣ тавассути овоздиҳӣ ё ҳамдигарфаҳмӣ беҳтар гардад. Дар чунин ҳолат оид ба иштирокдорони ин раванд маълумот ба даст меояд. Барои ин супориш ҷавобҳои аниқ вучуд надоранд, баъзе ҷавобҳои эҳтимолӣ дар поён оварда мешаванд.

Афзалиятҳо	Камбудихо
<p><u>Овоздиҳӣ</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шиддатнокиро метавонад паст кунад. 2. Ҳуқуқҳои одамонро эҳтиром мекунад. 3. Имкон медиҳад то ҳамаи фикрҳо шунда шаванд. <p><u>Ҳамдигарфаҳмӣ</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ҳамаи фикрҳо шунда мешаванд. 2. Ҳамаи фикрҳо дар қарор инъикос мешаванд. 3. Ҳеч кас бой намедиҳад. <p><u>Маҷбури</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зуд. 2. Дар ҳаёт осон татбиқ мешавад. 3. 	<p><u>Овоздиҳӣ</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Метавонад ба он расонад, ки 49% овоздиҳандагон натиҷаи дилхоҳ ба даст намеоранд. 2. Метавонад ҳароҷоти зиёд талаб кунад. 3. Барои амалӣ гаштан вақти зиёд лозим аст. 4. Метавонад боиси пайдо шудани гурӯҳҳои муҳолиф гардад. 5. Як ё якчанд тарафҳо метавонанд ҳамчун тарафҳои бойдода арзёбӣ гарданд. <p><u>Ҳамдигарфаҳмӣ</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Қабули қарори устувор метавонад мушкил бошад. 2. Қабули қарор метавонад хеле суст сурат гирад. 3. Дар баъзе ҳолатҳо умуман ҳеч қароре қабул намешавад. <p><u>Маҷбури</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дар бисёр ҳолатҳо ҳуқуқҳои эҳтиром намешаванд. 2. Бисёриҳо худро дар ин чараён бойдода ҳисоб мекунанд. 3. Талаб мекунанд, ки вақолатҳои роҳбар қобили қабул бошанд.

Супориши 11. Усулҳои мазкур кай бояд истифода шаванд? (30 дақиқа)

Дар гурӯҳе, ки иборат аз се ё чор нафар аст, ҳолатҳои зеринро ба муҳокима гузоред ва хулоса бароред, ки кадом усул ё роҳҳо барои қабули қарор мувофиқ мебошанд? Барои шарҳи усули интихобкардаатон тайёр шавед. Чаро шумо ин ё он

усулро барои ҳолати муайян интихоб кардед ва кӣ бояд қарор қабул кунад? Шояд одаме, ки дар ин ҳодиса иштирок дорад, танҳо бояд худаш қарор қабул кунад?

	Вазъияте, ки қабули қарорро талаб мекунад	Овоздиҳӣ	Ҳамдигарфаҳмӣ	Маҷбурий
1	Ду шахс фикри онро доранд, ки онҳо барои президент шудан номзадҳои беҳтарин мебошанд.		✓	
2	Писари панҷсола мехоҳад телевизор тамошо кунад, вале модараш хоҳиш дорад, ки ӯ хоб равад.			
3	Сокинони ду маҳал барои як қитъа замин баҳс доранд.			
4	Масъалаи давлатӣ гардидани идораи иқтисодиро дар байни се гурӯҳи муҳолифакида бояд шахрвандон ҳал кунанд.			
5	Судя муқаррар мекунад, ки шахс гунаҳкор аст ё не?			
6	Истеъмоли доруҳоро бояд духтур тавсия диҳад			
7	Оила ба кӯдак ном интихоб мекунад.			
8	Ба кӣ ба шавҳар баромадани духтарро волидон ҳал мекунанд.			
9	Бо кадом ранг оро додани деворҳои даруни хонаи шуморо устоҳо бо шумо ҳал мекунанд			

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд дар кадом ҳолат мувофиқат кардани усули дурусти ҳалли масъаларо муайян кунанд.

МТ: ин супориш тавре гузашта шудааст, ки хонандагон бояд донанд: ҳар як усул барои ҳамон як шароити муайян хуб аст, на дар шароитҳои дигар.

Вобаста ба вазъияти мавҷуда фикрҳо шояд фарқ намоянд.

1. Овоздиҳӣ. 2. Маҷбурий. 3. Ҳамдигарфаҳмӣ. 4. Овоздиҳӣ.

5. Маҷбурий. 6. Маҷбурий. 7. Ҳамдигарфаҳмӣ ё Овоздиҳӣ.

8. Ҳамдигарфаҳмӣ. 9. Ҳамдигарфаҳмӣ ё Овоздиҳӣ.

Талабагон шумо вақте ки аз тарафи хонандагон дигар исботи қарорқояшонро мефаҳманд, ба завқ меоянд. Аз ин рӯ, ба онҳо имкон диҳед, ки дар синф нисбати ин ҳабар табодули афкор намоянд.

Дар аввал талабагон бояд дунафарӣ ва ё ба гурӯҳҳои хурд ҷудо шуда кор кунанд ва баъди он ба муҳокимаи умумии синф гузоранд.

Супориши 12: Дар шаҳр, ноҳия ва деҳаи шумо (15 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда дар бораи кай ба вуҷуд омадани ҳамдигарфаҳмӣ дар шаҳр, ноҳия ва деҳаи худ фикр кунед. Кӯшиш намоед, ки барои ҳар як усули қабул намудани қарор ду мисол ёбед.

	Овоздиҳӣ	Ҳамдигарфаҳмӣ	Маҷбурий
Мисоли 1	Барои мардуми деҳаи мо кучаи марказиро номгузорӣ кардар душвор омад. Якчанд пешниҳод буд ва дар охир барои Гулистон ном мондан овоз доданд.		
Мисоли 2			

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон кай яке аз ин шаклҳои қарори қабулшударо дар ҷамоати худ метавонанд муайян намоянд?

МТ: Ба хонандагон нишон додан лозим аст, ки ҳамаи усулҳои қабулкардаи онҳо истифода мешаванд.

Шумо бояд эҳтиёткор бошед, то талабагон масъалаҳои ҳассосро ба миён нагузоранд. Шумо ба ин ноил шуда, аз хонандагон хошиш намоед, ки ному насаби касеро нишон надиханд. Фаҳмост, ки дар як деҳаи хурд мумкин аст ин кифоя набошад. Агар шумо хис кунед, ки талабагон супоришро бе руҳ додани шиддати муайян дар муносибатҳо иҷро карда наметавонанд, лозим аст, ки аз ҷунин фаъолият даст кашед, мисолҳоро аз маҳалҳои дигар ё аз китобу телевизор гиред.

Ҳарчанд мақсади машқ ба хонандагон нишон додани усулҳои қабули қарор аст, шумо метавонед барои тақвияти ин супориш аз хонандагон оид ба вазъияти муҳокима шудаистода пурсед: оё бо дигар роҳ ин қарорро қабул кардан мумкин аст (ба таври овоздихӣ ба ҷои маҷбурсозӣ) ва натиҷаи он чӣ хел хоҳад шуд?

Супориши 13. Ман шаҳрванди кучоям? (25 дақиқа)

Бо шарикатон якҷоя кор карда, ҳодисаи дар зер бударо баҳс кунед ва ба саволи овардашуда ҷавоб диҳед.

Қирғиззани дар Тоҷикистон таваллудшуда шиносномаи Тоҷикистонро дорад. Ӯ ҳомиладор буда шавҳараш марди нигерие мебошад, ки дар Нигерия таваллуд шудааст, лекин шиносномаи ирландӣ дорад. Онҳо бо тайёраи ширкати ҳавопаймои корейӣ аз Ҷопон ба Австралия парвоз карда истодаанд. Зану шавҳар ба Австралия визоҳои сайёҳӣ доранд. Тахминан баъди чор соати парвоз занро дарди кӯдак мегирад. Дар ин вақт тайёра аз болои марзи ҷазираҳои Соломон парвоз дорад. Баъд аз 20 дақиқа зан духтарча таваллуд мекунад.

Духтарча ба шаҳрвандии кадом мамлакат даъвогар аст?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: Хонандагон кӯшиш мекунанд то ба хулосае оянд, ки шахс ба шаҳрвандии кадом кишвар соҳиб шуда метавонад.

МТ: Ин супориш барои хонандагон таҳия гаштааст, то бифаҳманд, ки муайянсозии шаҳрвандӣ то чӣ андоза душвор аст.

Пеш аз иҷрои ин машқ шумо метавонед аз хонандагон фарқияти байни шаҳрвандӣ ва шахсро бипурсед.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

Иҷрои ин супориш мураккаб аст. Мантқан кӯдак дар Корея таваллуд ёфтааст, зеро тайёра аз Корея аст. Лекин, қонунҳои он кишвар ба кӯдак метавонанд шаҳрвандии он кишварро рад намоянд. Кӯдак бе ҷуну чаро метавонад шаҳрвандии Тоҷикистон ё Ирландияро соҳиб бошад. Ҳатто агар тайёра таъҷилан дар ҷазираҳои Соломон фуруд ояд ҳам, аз эҳтимол дур аст, ки кӯдак шаҳрвандии он кишварро бигирад, зеро ин кишвар дар нақшаи хати парвоз набуд. Эҳтимол кӯдак ҳуқуқ надорад, ки соҳиби шиносномаи Қирғизистон ё Нигерия шавад, вале баъзе кишварҳо дар асоси табайиати бобову бобокалонҳо ба одамон иҷозати шаҳрвандии кишвари хешро медиҳанд. Кӯдак ҳуқуқи шаҳрвандии Ҷопон ё Австралияро надорад.

БОБИ 2 ОИЛА ВА ҶОМЕА

Мақсади умумии ин боб муайян намудани аломатҳои асосии оила ва муносибатҳои оилавӣ мебошад.

➔ Машқҳо пеш аз хониши матн:

Супориши 01: Оила (15 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои се ё чорнафара кор карда, вазифаҳои ба шумо шиноси оиларо номбар кунед ва нависед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон вазифаҳои асосии оиларо номбар карда метавонанд.

МТ: ин супориш мақсад мегузорад, ки оянда талабагон фарқиатҳои байни оила ва ҳукуматро дида тавонанд.

Вазифаҳои оила:

1. Вазифаҳои шахсӣ – мақсади он қонунӣ гардонидани муносибатҳои маҳрамонаи марду зан мебошад.
2. Бунёди манзилгоҳ ва шароити зист
3. Таҷдиди оила яке аз вазифаҳои асосӣ дар ҳама гуна ҷомеа мебошад. Ба ин танзими алоқаи ҷинсӣ ва таваллуд дохил мешавад (таҷдид ин таваллуд кардани тифл ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ таъмин кардани кӯдак аст).
4. Вазифаи иқтисодӣ. Вазифаи асосии иқтисодии оила пеш аз ҳама бунёди паноҳгоҳ барои аъзои оила, таъмин бо ғизо, либос, пардохтани маблағ барои хидмати тиббӣ ва маълумотгирии онҳост.

Дар давраи пеш хӯрдани муносибатҳои қабилавӣ ва ҳукмрон шудани муносибатҳои феодалӣ оилаҳои патриархалӣ вучуд доштанд (оилаҳои калоне, ки ба он якҷанд насл дохил мешуданд). Чунин оила асоси истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи ҷомеа ба ҳисоб мерафт. Ин вазифаи оила мавҷудияти худро баробари инкишоф ёфтани капитализм қатъ гардонид.

5. Ба камол расонидани шаҳрванд. Маҳз дар оила кӯдак маҳорати асосии муошират ва ҳамкориро бо шахсони дигар меомӯзад. Ба ин маъно оила вазифаи шаҳрвандиро иҷро мекунад.

6. Бунёди шароити мусоиди равонӣ ва ҳифз. Дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Фаронса, Ҳоланд ва Белгия бисёр оилаҳои ҳастанд, ки кӯдак надоранд. Барои онҳо ин вазифа аҳамияти махсус дорад.

Супориши 02: Мувофиқати муайянкунандаҳо (3-5 дақиқа)

Бо шарикатон истилоҳотро бо муайянкунандаашон алоқаманд намоед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Мерос	а). Издивочи ҳешони наздик.
2. Никоҳи ҳамхунҳо (Инсест)	б). Моликияти, ки ба таври қонунӣ ва ё васият баъд аз вафоти соҳиби он ба дигар шахс дода мешавад.

Ҷавобҳо: 1-б: 2-а

Мақсади умумии ин боб муайян намудани аломатҳои асосии оила ва муносибатҳои оилавӣ мебошад.

Матн барои хониш

Дар ин боб масъалаҳои зерин дида мешаванд:

- ❖ Намудҳои оила.
- ❖ Вазифаҳои оила.
- ❖ Фарқияти байни оила ва давлат.
- ❖ Оила ва моликияти хусусӣ.
- ❖ Оила ва иқтисодиёт.
- ❖ Муносибати оила ва давлат.

1.0 Намудҳои оила

Оила ячeyкаи аввалини ҷамъият ба шумор меравад. Вақте ки шахс ҳаёти худро бо ҳаёти каси дигар меҷӯяд бепайвандад ва мумкин аст, ки фарзанд низ тарбия наояд, дар ин ҳолат оила бунёд мегардад. Оиларо хишти аз ҷама асосӣ барои сохтмони ҷомеа меҳисобанд.

Оилаи хурд, ки аз падару модар ва фарзандони онҳо иборат аст, аз ҷама маъмул ба ҳисоб меравад. Баръакси ин, оилаҳои низ мавҷуданд, ки танҳо аз зану шавҳар иборат буда, бо сабабҳои гуногун фарзанд надоранд ва ё соҳиби фарзанд шудан намехоҳанд.

Ба ғайр аз оилаҳои хурд **оилаҳои калон** ҳам вучуд доранд, ки ба онҳо ҳешовандон дохил мешаванд: фарзандони оиладоршуда ва набераву абераҳо. Чунин оилаҳо дар мамлакатҳои Ғарб дида намешаванд. Вале дар Тоҷикистон ин гуна оилаҳо хеле бисёр буда, дар онҳо писари аз ҷама хурдӣ аз рӯи анъана баъди оиладор шудан дар хонаи падару модар зиндагӣ мекунад. Набояд фаромӯш кунем, ки мо дар мамлакати сермиллат зиндагӣ дорем ва ҳар як миллат фарҳанг ва анъанаҳои худро дорад.

Баъзе оилаҳои мавҷуданд, ки дар онҳо падару модарон оид ба хонадоршавии фарзандони худ пешакӣ маслиҳат мекунанд ва арусу домод маҷбуранд, ки ба он розӣ шаванд. Дар дигар оилаҳо бошад марду зан шарикӣ ҳаётиро худашон интиҳоб менамоянд ва баъзан бе розигии падару модар издивоҷ мекунанд.

Дар баъзе мамлакатҳо **бисёрзанӣ** (полигамия) мавҷуд аст. Дар ин намуди издивоҷ мард метавонад якчанд зан дошта бошад. **Бисёршавҳарӣ** (полиандрия), яъне якбора дар никоҳи якчанд мард будан дар таҷрибаи халқҳои ҷаҳон ҳодисаи хеле кам аст. Ин гуна издивоҷ дар ҳолатҳои мушоҳида карда мешавад, ки занҳо ғоизӣ камро ташкил медиҳанд.

Ҷомеа зиндагонии якҷояи одамонро бо роҳҳои гуногун бунёд мекунад. Қисме дунафарӣ, дигарон бошанд бо ҳам дар як хона зиндагӣ мекунанд, вале на ҳамаи онҳоро оила номидан мумкин аст. Масалан, донишҷӯёни дар як хона истиқомат доштаро оила гуфтан мумкин нест (ин ҳодиса дар мамлакатҳои ғарб ниҳоят маъмул аст). Оила бояд пойдор бошад ва ҳамзистии одамонро оила номидан мумкин аст, ки онҳо бо ҳам тавассути риштаҳои никоҳӣ, ирсӣ ё бо роҳи писархонд (ё духтархонд) қардан бо ҳам пайванданд.

Дар мамлакатҳои гуногун оиди муносибати ғайриқонунии марду зан ва талоқ нуқтаи назари гуногун вучуд дорад. Дар баъзе ҷомеаҳо агар барои ҳиёлати зану шавҳар ҳукми қатл муайян карда шуда бошад дар дигар мамлакатҳо нисбат ба ин гуна қирдор аз тарафи ҷомеа шаклҳои гуногуни маҳкумкунӣ мавҷуданд. Масалан, дар байни мардум шармсор қардан аст, то мақоми иҷтимоии худро аз даст диҳад.

Ҳарчанд издивоҷ устувор бошад ҳам, дар баъзе ҷомеаҳо ҷудошавии оилаҳо ҳодисаи муқаррар буда, баъд аз ҷудойи онҳо шарикони нав пайдо мекунанд. Бисёр

Маърифат ҷизи муҳим аст

давлатҳо кӯшиш мекунанд, ки раванди ҷудошавиро мураккаб гардонанд, то ҳуқуқҳои фарзандони онҳо ҳимоя карда шавад.

Дар ҳақиқат ҳамаи ҷомеаҳо оид ба **издивоҷи ҳамхунҳо** (инсест) ҷораҳои саҳти манъкунада ҷорӣ кардаанд. Никоҳи ҳамхунҳо дар Юнони қадим ва оилаҳои шоҳ дар Аврупои ғарбӣ бештар ба ҷашм мерасид, ки он одатан, ба мушкилиҳои ирсӣ оварда мерасонд.

2.0 Вазифаҳои оила

Оила вазифаҳои шахсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро иҷро мекунанд. Вазифаи шахсии оила ин қонуни гардонидани муносибатҳои маҳрамони байни зану мард аст.

Вазифаи асосии оила, ки бунёди сарпаноҳ буда дар он аҳли хонавода худро ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати рӯҳӣ беҳатар ҳис мекунанд, вазифаи муҳим мебошад.

Дар байни ширхорон аз ҳама нотавонтарин ва мӯхтоҷтарин парвариши фарзанди инсон мебошад. Дар тӯли таърихи инсоният одамон на танҳо кӯдаконро меҳӯронданду мепӯшонданд, балки ба онҳо аз ҳама ҷизи муҳим- маърифатро меомӯзониданд. Тарбия ва вориди ҷомеа сохтани кӯдак аз оила сабаби кӯшиши зиёдеро талаб мекунанд. Одамон ин масъаларо дар доҳили анбанаҳои як маданият ва як ҷомеа бо роҳҳои гуногун ҳал менамоянд.

Меҳвари таркибии ба ҷомеа воридсозӣ, роҳҳои омӯзонидани ҳамкорӣ бо одамони дигар аст. Одатан, ин малакаро кӯдак дар хурдсолиаш тавассути робитаи дутарафа дар оила аз худ мекунанд ва ҳар як узви оила бояд ҳуқуқҳо, талабот ва манфиатҳои ӯро ба инобат гирад.

3.0 Оила аз давлат чӣ фарқ дорад?

Ҳарчанд байни оила ва давлат як қатор хусусиятҳои умумӣ вуҷуд дошта бошанд ҳам, вале дар асл аз якдигар ба қуллӣ фарқ мекунанд. Мо ҳаргиз набояд роҳбарони сиёсиро ҳамчун волидайн тасаввур кунем. Ҳам шахрвандон ва ҳам президентон одатан одамони мулоҳизакор ва маълумотнок мебошанд, ки тамоми вазифаҳои ҳаёти ба дӯш мегиранд ва нисбати онҳо бояд бо эҳтиром муносибат намуд. Фарзандон падарашонро интиҳоб намекунанд, аммо дар соҳти демократӣ шахрвандон роҳбарҳояшонро интиҳоб ва иваз менамоянд.

4.0 Оила ва моликият

Гузаштани мерос аз падару модар ба фарзандон ва бунёди расму оинҳои оилаву макоми аъзоёни он бо ҳам зич алоқаманданд.

Дар оилаҳои тоҷик, одатан, моликият асосан аз падар ба писарон мегузарад. Дар баъзе мамлакатҳо моликият ба духтар ва дар дигарашон ба писари калонӣ ва дар баъзе ҳолатҳои дигар байни ҳамаи фарзандон баробар тақсим мешавад. Дар аксар ҳолатҳо ин гуна расму оин, одатан, аз рӯи анбанаҳои динӣ асос ёфтаанд (масалан, дар баъзе кишварҳои мусулмонӣ ба навиштаи Қуръон оиди ин масала назар мекунанд).

Вақте моликият ба писарҳо дода мешавад, дар ин ҳолат мақоми зан, одатан, паст мешавад. Дар баъзе ҷомеаҳо ҳуди занҳо ба моликият таъдил меёбанд ва пардохти нархи арус онро нишон медиҳад, ки духтар моли шавҳараш мебошад. Ҳам низоми Шӯравӣ ва ҳам анбанаҳои демократии Ғарб ақидаи мақоми иттиҳунанда доштани занҳоро инкор намуданд. Дар Тоҷикистон қалин баъзан дода шаванд ҳам, аксари одамон, аз он ҷумла, давлат низ ин ақидаро, ки зан ба моликияти мард таъдил меёбад, инкор мекунанд.

Оилаи нав

5.0 Оила ва иқтисодиёт

Одатан, оилаҳои тоҷикон серфарзанд мебошанд. Ин вазъият дар натиҷаи ҷанги шахрвандӣ тағйир ёфт ва акнун роҳбарони сиёсии давлат тавсия медиҳанд, ки оилаҳо хурдтар бошанд.

Агар дар баъзе мамлакатҳо синну соли миёнаи издивочкунандагон аз 17 солагӣ хурдтар бошад, дар дигар мамлакатҳо, махсусан, дар давлатҳои мутараққии Ғарб, одамон одатан дар синни 25 солагӣ ва аз ин ҳам боло хонадор мешаванд. Сабаби ин дар он аст, ки аксари ҷавонон пеш аз издивоч мехоҳанд аввал маълумот гиранд, кори хуб ёбанд ва баъд ба бунёди оила шуруъ намоянд. Умуман, баробари бойшавии мамлакат одамон дертар издивоч мекунанд ва дар натиҷа чунин оилаҳо камфарзанд мебошанд.

Чун коида дар кишварҳои ақибмонда оилаҳо фарзандони бисёр доранд, чунки:

- ❑ Онҳо давраи пиронсолии худро фикр мекунанд.
- ❑ Фарзандон кор карда метавонанд ва ба ин восита ба волидонашон ёрӣ мерасонанд.
- ❑ Тарбияи фарзандон, нисбатан ба давлатҳои пешрафта, хароҷоти зиёдро талаб намекунад.

Гарчанде моликияти шахсӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ мавқеи хос дошта бошад ҳам, барои баъзе кӯдакон он қадар муҳим нест, зеро онҳо кодиранд, ки тавассути дониши худ соҳиби боигарие шаванд, ки аз ҳаҷми мерос зиёд бошад.

6.0 Муносибати байни оила ва давлат

Дар баъзе мамлакатҳо таъсири давлат аз болои оила он қадар зиёд нест. Бо вучуди ин дар мамлакатҳое, ки қавмҳо вучуд доранд, анъана ва расму оинҳо ба оила таъсири калон доранд.

Дар давраи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар ибтидо давлат ба оила таъсири на чандон калоне дошт, вале баъдтар чунин таъсир дар асоси ғояҳои марксистӣ ва анъанаву қонунҳои ҷорӣи аврупоӣ зиёд шуд. Баъдтар оид ба ҷудошавии оила, тақсимои моликият ва ҳимояи кӯдакони оилаҳои ҷудошуда қонунҳо таҳия ва тасдиқ карда шуданд.

Қонунҳои ҷорӣи Тоҷикистони муосир оид ба оила дар асоси қонунҳои собиқ Шӯравӣ таҳия шудаанд. Онҳо издивоч, ҷудошавӣ, сабти таввалуди кӯдак ва вафот, мерос ва имтиёзҳоеро, ки давлат ба оилаҳо муайян менамояд, танзим мекунанд. Қонунҳое низ мавҷуданд, ки дар онҳо тақдирӣ ояндаи кӯдак дар ҳолати қодир набудани падару модар ва ё дар ҳаққи кӯдак ғамхорӣ накардани онҳо муайян карда шудааст. Қонунҳои Тоҷикистон оид ба оила дар асоси чунин ғоя таҳия шудаанд, ки мардон ва занон дар оила баробарҳуқуқанд. Дар бисёр мамлакатҳо анъанаҳо ва қонунҳо муҳолифи якдигаранд, зеро таҳия намудани маҷмӯи қонунҳое, ки ба ҳамагон қобили қабул бошанд, имконнопазир аст.

Дар баъзе ҷомеаҳо таҳқиру таҳдиди фарзандону занон аз ҷониби мардон ҳодисаҳои муқаррарианд. Дар аксари мамлакатҳо ин кор мутобиқи қонун манъ карда шудааст. Агар одамон ҳамеша дар тарсу ҳарос зиндагӣ кунанд, онҳо ва ҳамаи аъзои оила иқтисодӣ пурраашонро истифода бурда наметавонанд ва ин бошад пешрабии як миллатро нигоҳ медорад. Чунин зӯрварӣ одамонро аз ҳуқуқҳои асосиашон маҳрум месозад, ки ин мавзӯи боби оянда аст.

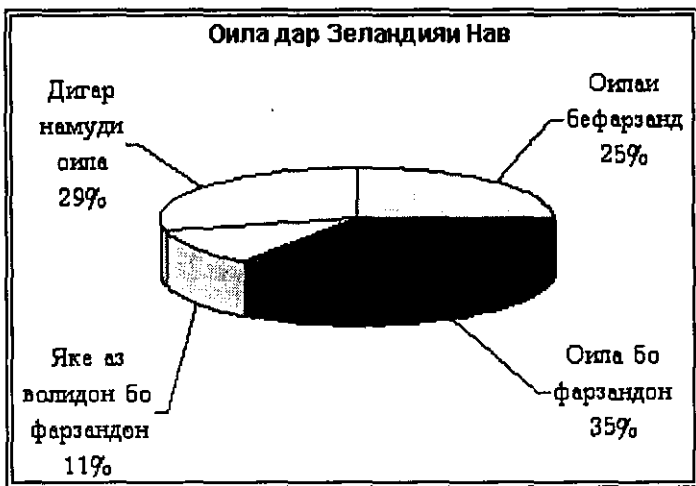

➔ Машқҳо баъд аз хониши матн

Супориши 03. Ҷадвали маълумот дар бораи маҳали зист (50 дақиқа)

Дастурҳо:

- ❖ Рӯйхати аққалан 10 оилаеро, ки дар ҳамсоғии шумо зиндагӣ мекунанд, тартиб диҳед.
- ❖ Онҳоро ба намудҳои оилаи хурд, калон (падар ё модари танҳо ва ғайра) ҷудо намоед. (Барои иҷрои ин кор шуморо лозим аст, ки ба оилаҳо ташриф биёред. Пеш аз додани ҳамагуна савол мақсади

омаданатонро фаҳмонед. Дар хотир доред, ки агар одамон танҳо зиндагӣ кунанд, наметавонед онро оила номид).

Пурсед: *дар хона кӣ зиндагӣ мекунад? Чанд кӯдак аст? Бобокалон ва модаркалон бо онҳо зиндагӣ мекунанд?*

- Баъди ҷамъ овардани ин маълумот шумо онро бо ахбори ду талабаи дигари синфатон якҷоя кунед.
- Санҷед, ки мабодо ягон оиларо ду маротиба дар руйхат дохил накарда бошед.
- Ҳар як намуди оиларо аз рӯи фоиз муайян намоед.
- Ҷадвалеро ба монанди оилаҳои Зеландияи Нав тартиб диҳед.
- Ба таври муқоиса се ҷумлае нависед, ки оилаҳоро дар Зеландияи Нав ва ҷамоати шумо тасвир кунанд. Шумо ҳатто метавонед сабабҳои ин фарқиатро шарҳ диҳед.
- Аз одамони ҷойи истиқомататон пурсед, ки чӣ хел ва барои чӣ сохтори оила дар даҳ соли охир дигаргун шуд?

Оила дар Зеландияи Нав
Синну соли миёнаи издивоҷ Мард- 33,5 Зан-30,7 Шумораи миёнаи кӯдакон дар оила 1,95

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон метавонанд, ки намудҳои гуногуни оилаҳоро дар маҳаллашон нависанд.

МТ: ғайр гардонидани дониши хонандагон оид ба мавҷудияти намудҳои гуногуни оилаҳо.

Барои иҷрои ин супориш талабагонро лозим аст, ки як тадқиқоти хурд гузаронанд. Онҳо бояд дар бораи тарзи гузаронидан ва натиҷаи тадқиқот фаҳмиши аниқ дошта бошанд.

Марҳилаҳои тадқиқот:
Дастурҳои 1 - 4:

Азбаски супориши мазкур аз талабагон ҷамъ намудани маълумоти муҳим оид ба оилаҳоро тақозо мекунад, онҳоро зарур аст донанд, ки далелҳои ҷамъ овардашон махфӣ аст. Аз ин хотир, онҳо аввал бояд ба оилаҳо дар бораи мақсад ва мароми кори худ, маълумот диҳанд.

Талабагон бояд тахминан чунин гӯянд: «Мо дар дарсамон намуди оилаҳои кишварамонро омӯхта истодаем. Ман бояд дар бораи оилаҳои деҳаамон маълумот ҷамъ намоям. Барои ман донишмандони маълумоти шахсӣ ба мисли номҳо ё синну сол шарт нест ва ман ҳеҷ гуна маълумотро ба ягон ташкилот намедихам. Ман мехоҳам аз шумо дар бораи оилаатон якчанд саволҳоро пурсам».

Талабагони шумо метавонанд маълумоти ҷамъ кардашонро ба тарзи зерин дар ҷадвал сабт намоянд:

Оила	Ҳузури падару модар	Чанд фарзанд	Бо онҳо боз кӣ зиндагӣ мекунад	Намуди оила
1	Падар, модар	3	Бобокалон ва модаркалон	Оилаи калон
2	Модар	1	Ҳеҷ кас	Як модар бо кӯдак
3	Падар, модар	4	Бобокалон, хоҳари падар	Оилаи калон
4	Падар, модар	3	Ҳеҷ кас	Оилаи хурд
5	Падар, модар	2	Модаркалон, бародари модар	Оилаи калон
6	Модар	3	Модаркалон	Як модар бо кӯдакон
7	Падар	1	Модаркалон	Як падар бо кӯдакон

8	Падар, модар	7	Ҳеҷ кас	Оилаи хурд
9	Падар, модар	6	Бобокалон, бародари падар	Оилаи калон
10	Падар, модар	0	Ҳеҷ кас	Оилаи хурд

Баъд аз талабагон пурсед, ки маълумоти чамъ кардаашонро бо ахбори ду талабаи дигари синф якҷоя намоянд (дастури 3) ва баъдан шумораи умумии намуди оилаҳоро ҳисоб карда бароянд.

Дастури панҷум:

Натиҷаҳоро ба таври зайл дар шакли фоиз ҳисоб намоед.

Мо шумораи ҳар як намуди оиларо ба 100 зарб мезанем ва ба шумораи умумии чамъи оилаҳо тақсим менамоем.

Мисол, $12 \cdot 100\%$, $30 = 40\%$

Намуди оила	Чанд оила	Фоиз
Оилаи хурд	12	40%
Оилаи калон	10	33,33%
Як волидайн бо фарзандон	8	26,67%
Чамъ	30	100%

Дастури шашум:

Ҷадвали даврашакли дар китоб додашуда ё дигар намуди онро кашед.

Дастури ҳафтум:

ҷавоби эҳтимолӣ:

Дар кишвари мо нисбат ба Зеландияи Нав оилаҳои бефарзанд камтаранд. Дар кишвари мо оилаҳои калон бисёранд. Мо инчунин, мебинем, ки дар мамлакати мо назар ба Зеландияи Нав оилаҳои, қи як падар ё як модар ҳаст, каманд.

Сабаби фарқ доштани сохтори оила дар Зеландияи Нав шояд ҳамин бошад, ки дар он ҷо барои оилаҳои калон имтиёзҳои иқтисодӣ вучуд надоранд ва оилаи серфарзанд хароҷоти зиёдро талаб менамояд.

Сабаби дигараш ин аст, ки дар муқоиса бо мардуми Тоҷикистон одамони Зеландияи Нав хеле дер издивоҷ мекунанд.

Дастури ҳаштум:

Талабагон шояд вобаста ба тағйиротҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва сохтори давлатӣ ҷавобҳои дигар диҳанд.

Супориши 04: Оилаҳо барои чӣ позиманд? (15 дақиқа)

Баъд аз хондани боб дар гурӯҳҳои се ё чорнафара кор кунед ва вазифаҳои асосии оила, ба фикри шумо, кадомҳоянд, нависед. Ҷавобҳои аз ин пеш додашуда баъд аз хондани боб муқоиса намоед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: вазифа тавре таҳия шудааст, ки талабагон метавонанд фикри аввалашонро бо ақидаҳои, ки баъдтар дар бораи вазифаҳои оила ҳосил кардаанд, муқоиса намоянд.

Супориши 05: Мерос (15 дақиқа)

Афзалиятҳо ва камбудииҳои шаклҳои гуногун, ки оилаҳо моликиятҳои ба мерос мегузоранд, кадомҳоянд? Ҷадвали зеринро ба дафтарадон рӯйбардор кунед ва бо шарикатон онро пур намоед.

Афзалиятҳо	Камбудииҳо
а) гузаштани мерос ба писари хурдӣ	
1.	1.
2.	2.

б) меросгузори моликият ба писари калонӣ	
1.	1.
2.	2.
в) ҳамаи фарзандон ҳиссаи баробар доранд	
1.	1.
2.	2.
г) ҳамаи писарон мероси баробар мегиранд	
1.	1.
2.	2.
д) моликият ба духтари калонӣ ё хурдӣ ба мерос гузошта мешавад	
1.	1.
2.	2.
е) ҳамаи моликият ба давлат дода мешавад	
1.	1.
2.	2.
ж) моликият мерос нест, зеро он азони аҳли оила аст	
1.	1.
2.	2.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон метавонанд афзалиятҳо ва камбудихо роҳҳои гуногуни меросгузарониро муқоиса намуда, оқибатҳои онро нишон диҳанд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ мумкин аст чунин бошанд:

Афзалиятҳо	Камбудихо
<p>А) меросгузори моликият ба писари хурдӣ.</p> <ul style="list-style-type: none"> Моликият ба қисмҳои алоҳида ҷудо карда намешавад. Ин имконият медиҳад, ки сармоя дар дасти як меросхӯр бошад ва ин қарздиҳиро бо мақсади васеъ намудани истеҳсолот ва боигарӣ осон мегардонад. Ворис ғамхорӣ карданро дар ҳаққи падару модар ба ӯҳдаи худ мегирад. Дигар фарзандон аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақилтар мегарданд. <p>Б) Мерос ба воситаи писари калонӣ. Ҷавобҳои дар қисми а) овардашуда такрор мешаванд.</p> <p>В) Ҳамаи фарзандон ҳиссаи баробар доранд.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ҳеҷ яке аз ҳуқуқҳои фарзандон поймол намешавад. Байни фарзандон барои муноқиша ҳеҷ гуна сабабҳо вучуд надоранд. <p>Г) Ҳамаи писарон мероси баробар мегиранд.</p> <ul style="list-style-type: none"> Дар ҳолате ки ҳамаи фарзандон ҳиссаи баробар доранд сахмҳо метавонанд калонтар бошанд <p>Д) Моликият ба духтари калонӣ ё хурдӣ ба мерос гузошта мешавад. Ҷавоб ба мисли қисмҳои а) ва б).</p> <p>Е) Ҳамаи моликият ба давлат дода</p>	<p>А) меросгузори моликият ба писари хурдӣ.</p> <ul style="list-style-type: none"> Дигарон бояд қути лоямутро худашон ёбанд ва ба кӯмаки падару модар умед набанданд. Мумкин аст байни ворис ва бародарону хоҳарон муноқиша сар зананд. <p>Б) Меросгузори моликият ба писари калонӣ. Ҷавобҳои дар қисми а) овардашуда такрор мешаванд.</p> <p>В) Ҳамаи фарзандон ҳиссаи баробар доранд.</p> <ul style="list-style-type: none"> Онро ба якҷанд қисмҳои тақсим мекунанд. Ҳеҷ гуна имконияти ривочи соҳибқорӣ намешавад. <p>Г) Ҳамаи писарон мероси баробар мегиранд.</p> <ul style="list-style-type: none"> Ҳуқуқҳои духтарон поймол мегарданд <p>Д) Моликият ба духтари калонӣ ё хурдӣ ба мерос гузошта мешавад. Ҷавоб ба мисли қисмҳои а) ва б).</p> <p>Е) Ҳамаи моликият ба давлат дода мешавад</p> <ul style="list-style-type: none"> Фарзандон пурра аз моликият бенасиб мемонанд. <p>Ж) Моликият мерос гузошта намешавад, зеро он ба ҳамаи аъзои</p>

<p>мешавад.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Давлат бой мешавад. • Байни фарзандон ҳеҷ гуна муноқиша ба вучуд намеояд. <p>Ж) Моликият мерос гузошта намешавад, зеро он ба ҳамаи аъзои оила тааллуқ дорад.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Барои тичорат дар оила шароит фароҳам меорад. • Бо ҷойи қор таъмин мекунад. • Муносибатҳоро дар оила мустаҳкам мегардонад 	<p>оила тааллуқ дорад. Аъзои оила мустақилияти иқтисодӣ надоранд.</p>
---	---

Супориши 06: Имтиёзҳои гуногун (30 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои се ё чорнафара

қор қарда, мушкилиҳо ва имтиёзҳои муқаррар қардаатро нависед:

- Барои мардҳои зандор дар ҷомеаи шумо.
- Барои занҳои шавҳардор дар ҷомеаи шумо.
- Барои бевазанҳо дар ҷомеаи шумо.
- Барои духтарҳои бешавҳар дар ҷомеаи шумо.
- Барои писарони бе зан дар ҷомеаи шумо.

Қайдҳои барои омӯзгор:

МКХ: талабагон метавонанд мушкилиҳоро имтиёзҳои ҷинсҳои гуногун ва намудҳои ҳолатҳои оилавии ҷомеаи худро қайд намоянд.

МТ: бачаҳо бояд дарк намоянд: онҳо нисбати духтарон имтиёзҳои зиёд доранд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

Ҷавобҳои талабагон мумкин аст, ки вобаста ба анъанаҳо ва расму оинҳои минтақаи зисташон гуногун бошанд.

- Барои духтарони бешавҳари ҷомеаи шумо:

ӯ озодии қамтар дорад, зеро ҳоло оилаи худро бунёд нақардааст ва вазифаҳои қамтар дорад. ӯ ҳеҷ гуна маҳдудиятҳои қорӣ ва анъанавӣ надорад. Мақоми иҷтимоӣ ба ӯ вобаста аст, ки ба ҷӣ қор машғул мебошад. ӯ мустақил нест ва бояд ба падару модараш итлоат кунад. Вай метавонад соҳиби моликият бошад. Дар баъзе ҳолатҳо духтарон наметавонанд шавҳарашонро интихоб намоянд. Ҳаёти иҷтимоӣ маҳдуд аст.

- Барои писарони безани ҷомеаи шумо:

ӯ нисбат ба марди зандор масъулияти қамтар дорад. ӯ дар қор ҳеҷ гуна маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ва анъанавӣ надорад. Мақоми иҷтимоӣ ӯ аз қораш вобаста аст. ӯ метавонад соҳиби моликият бошад. Барои иштирок дар ҳаёти иҷтимоӣ маҳдудиятҳо қаманд.

- Барои мардони зандори ҷомеаи шумо:

Барои оилаи шаҳсиаш ҷавобгар аст, ӯро ҳурмат мекунад. Зеро ӯ мақоми қаманд дорад ва метавонад моликиятро соҳиби намояд. Умуман дигар аъзои оила ӯро танқид қарда наметавонанд.

- Барои занҳои шавҳардори ҷомеаи шумо:

Масъулияти занӣ ва қам модариро қар душ дошта, соҳиби эҳтиром аст ва нисбат ба духтар ҳуқуқҳои бештаре дорад. ӯ метавонад моликият дошта бошад. Муқоқимаро оила меғузаронад, лекин мард қор қарӣ мекунад.

- Барои бевазанҳо ва занҳои аз шавҳар қудушудаи ҷомеаи шумо:

Дар оила вазифаи қам мард ва қам занро иҷро мекунад. Дар муқоқимаро занӣ шавҳардор мақоми қамтар доранд, лекин аз духтари бешавҳар мақоқашон қамандтар аст. аз ҳолати занӣ шавҳардор фарқияти қиддие надорад. ӯ метавонад моликиятро соҳиби қаманд.

Супориши 07: Издивоҷ бе ақди никоҳ (20 дақиқа)

Дар Тоҷикистон баъзе

ҷавонон издивоҷ мекунад, лекин бо сабабҳои гуногун никоҳашонро аз қайд намегузаронанд. Дар гурӯҳатон масъалаҳои зеринро муҳокима намоед:

- Агар издивоҷи зан сабт нашуда бошад, вай аз кадом ҳуқуқҳо маҳрум мешавад?
- Агар издивоҷ сабт нашуда бошад, мард аз кадом ҳуқуқҳо маҳрум мегардад?
- Агар шумораи зиёди издивоҷҳо сабт нашуда бошад ба ҷомеаи шумо чӣ таъсир мерасонад?
- Барои пеши роҳи издивоҷи беқайдро гирифтани чӣ бояд кард?

Афзалиятҳо ва камбудииҳои издивоҷи беқайдро барои мардону занон дида бароед.

Афзалиятҳо	Камбудииҳо

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон метавонанд, ки баъзе масъалаҳои ҳалталаби издивоҷи беқайдро номбар кунанд. Ҷавобҳо метавонанд вобаста ба анъанаҳои фарҳангӣ, милли ва динии минтақаи зисти талабагон фарқ намоянд.

Агар издивоҷи духтар ба қайд гирифта нашуда бошад вай кадом ҳуқуқҳоро аз даст медиҳад?

ӯ ҳурмату эҳтироми одамони дар атрофаш бударо гум мекунад. Падару модар ӯро мумкин аз кӯмаки ҳам молиявӣ ва ҳам маънавӣ маҳрум намоянд ва ҳатто кор ёфтани барояш мушкул гардад. Ҳуқуқҳои ӯ ва фарзандонаш ба моликият ба таври қонунӣ ҳимоя намешаванд.

Агар издивоҷи мард ба қайд гирифта нашуда бошад вай кадом ҳуқуқҳоро аз даст медиҳад?

Дар ҷомеа ӯро нисбат ба зан камтар танқид мекунад, лекин падару модараш ҳамеша зидди издивоҷи бе ақди никоҳ ҳастанд ва, одатан, ӯро аз кӯмаки молиявӣ ва мерос маҳрум мекунад. Қонун ҳуқуқҳои ӯ ва фарзандонашро ба моликият ҳимоя намекунад. Ҳеч гуна ҳимояи ҳуқуқҳои падару модарӣ ҳам нест.

Агар шумораи зиёди издивоҷҳо бе қайд бошанд, пас он ба ҷомеаи шумо таъсир расонида метавонад?

Ин гуна издивоҷҳо, одатан, дуру дароз боқӣ намеронанд. Одамон ба осонӣ аз ҳамдигар ҷудо мешаванд ва аз ин кӯдакон бисёр азоб мекашанд. Оила узви ибтидоии ҷомеа аст ва агар он осуда набошад, ҷамъият ҳам осуда нест. Барои ҳал намудани мушкилиҳои издивоҷи бе қайд чӣ кор бояд кард?

Мисол: гузаронидани маърака бо иштироки омма дар робита бо издивоҷ. Издивоҷ қимат аст, ҳароҷоташро метавон кам кард. Зарур аст, ки оид ба дастгирии оилаҳои ҷавон сиёсати давлатӣ бошад ва душвориҳои қайди издивоҷ бояд мавриди баррасии доимӣ қарор гирад.

Мавзӯро идома дода шумо метавонед, дар шакли пур кардани ҷадвал оид ба «Афзалиятҳо ва камбудииҳо» машқи хаттиро иҷро намоед.

Ҷавобҳои эҳтимоли:

Афзалиятҳои издивоҷи беқайд:

1. Тез ташкил кардан.
2. Ҷудошавӣ осон аст.
3. Шахс метавонад аз якто зиёд шарик дошта бошад.
4. Одамон метавонанд дар синни ноболиғӣ чунин издивоҷ кунанд.
5. Шахс дар назди ҳамсар ё кӯдакон ягон вазифа ва масъулияти қонунӣ надорад.

Афзалиятҳои издивоҷи ба қайд гирифташуда:

1. Занон баробари мардон ба моликияти якҷоя ҳуқуқи баробар доранд.
2. Муносибати одамон ҳам аз ҷиҳати қонунӣ ва ҳам ҷамъиятӣ ба расмият дароварда мешавад.
3. Падару модар дар муносибат бо фарзандон ҳуқуқҳои баробар доранд.

4. Оила шаҳодатномаи таваллудро осонтар мегирад.
5. Аз тарафи қонун эътироф мешавад.

Камбудиҳои издивочи бекайд:

1. Як шарик аз дигараш аз ҷиҳати молиявӣ бештар вобаста мешавад.
2. Қонун ҳуқуқҳои зану шавҳар ва фарзандҳои онҳоро ҳифз намекунад.
3. Як шарик наметавонад ба таври қонунӣ дар ҳолати ҷудо шудан барои кӯдакон кӯмаки молиявӣ талаб кунад.
4. Дар ҳолати ғавти яке аз шарикон ҳуқуқҳои қонунии ӯ ба мерос бекор мешавад.
5. Нобоварӣ барои оянда вуҷуд дорад, зеро муносибати вайрон кардан бисёр осон аст.
6. Ҷамъият издивочи бекайдро дастгирӣ намекунад.
7. Манфиатҳои оила ва фарзандони он аз тарафи қонун ҳимоя намешавад.
8. Чунин оилаҳо нотинҷанд, одамон ба осонӣ аз ҳам ҷудо мешаванд.
9. Махсусан, кӯдакон дар ин ҳолат аз ҳама бисёр зарар мебинанд.
10. Зан пас аз ба шавҳар баромадан пайҳас мекунад, ки шавҳараш аллакай оилаи дигаре доштааст.

Камбудиҳои издивочи ба қайд гирифташуда:

1. Бақайдгирӣ хароҷоти калон дорад.
2. Ҷудо шудан мушкилтар аст.

Супориши 08. Кадом вазифаҳоро шумо дар оила иҷро мекунед? (20 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, ҳамаи масъулиятҳоро, ки шумо барои хоҳар, бародар, модар, падар, хоҳарзода ва дигарон доред, номбар кунед.

Масалан, дар ҷазираҳои Соломон навҷавон:

- Шаъну шарафи хоҳарашро бояд ҳимоя кунад.
- Дар таъмини ғизо ба оилааш кӯмак расонад.
- Агар ӯ пул кор кунад, бояд маблағи таҳсили бародарон ва хоҳарони хурдиашро пардохт намояд.

Духтари ноболиғ:

- Бояд ба модараш дар тайёр кардани хӯрок ёрӣ расонад.
- Бародарону хоҳарони хурдиашро нигоҳубин намояд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон метавонанд масъулияти дар назди ҳар як аъзои оила дошташонро қайд намоянд.

МТ: мақсади супориш нишон додани он аст, ки онҳо ба ғайр аз итоат кардан ва иҷрои ягон кор (ба монанди дӯшидани гов) боз масъулиятҳои дигар низ доранд. Ғояи асосӣ ин аст, ки бачаҳо муҳим будани масъулиятҳои онҳоро дарк намоянд. Вале дар асл масъулиятҳо бояд тарафайн бошанд.

БОБИ 3 ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ҲУҚУҚҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Мақсади умумии ин боб фаҳмонидани асосҳои ҳуқуқи инсон аст ва талабагон бояд дарк кунанд, ки ҳамаи онҳо инсонанд ва дорои ҳуқуқҳоианд.

➔ **Машқҳо пеш аз хондани матн:**

Супориши 01: Шумо акнун чӣ ҳоро медонед? (5 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, дар бораи ҳуқуқҳои инсон муҳокимагонӣ намоед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: талабагон метавонанд хулоса бароранд, ки оиди ин мавзӯ онҳо чиро медонанд.

МТ: хонандагонро водор месозад, ки донишҳои хешро мубодила намоянд ва ба мавзӯ таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд.

Ин корро метавон тавассути усули ангежиши афкор иҷро кард ва ҳамаи фикрҳои дар тахтаи синф навишт. Агар шумо хис кунед, ки хонандагон оид ба ин мавзӯ тасаввуроте надоранд пас ин супоришро метавонед кӯтоҳ намоед. Аз аҳли синф бипурсед, ки онҳо оид ба ин мавзӯ чиро медонанд.

Супориши 02: Мувофиқати муайянкунандаҳо (3 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, истилоҳотро шарҳ диҳед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Ҳуқуқ	а). Ҳуҷҷати аз тарафи давлат тасдиқ шудае, ки муносибати байни давлату шаҳрвандон, инчунин муносибатҳои ҳуқуқи байни давлатҳоро ба танзим мебарорад.
2. Ҳуқуқҳои инсон	б). Маҷмӯи вазифаҳои, ки мо дар назди якдигар дорем.
3. Ҳуқуқи байналхалқӣ	в). Ҳуқуқҳои, ки инсон аз рӯзи таваллудаш соҳиб аст.

Ҷавобҳо: 1-б), 2-в), 3-а)

_____

Матн барои хониш

1.0 Ҳуқуқ чист?

Шумо, эҳтимол, дар бораи ҳуқуқҳои инсон шунидаед ва ҳатто нусхаи баъзе ҳуҷҷатҳои байналхалқиро, ки дар онҳо ҳуқуқҳо номбар шудаанд, дидаед. Мақсади ин боб шарҳу эзоҳ додани ҳуқуқҳои инсон ва чӣ гуна амалӣ шудани онҳо мебошад. Мо онҳоро дар ин ҷо аз назар мегузаронем:

- ❖ Ҳуқуқҳои инсон чист?
- ❖ Ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ.
- ❖ Барои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон кӣ ҷавобгар аст?
- ❖ Ҳуқуқҳои байналхалқӣ ва ташкилотҳои байналмиллалӣ.

Пеш аз шарҳу эзоҳи ҳуқуқҳои инсон, биед аввал ҳуди маънои онро дида мебароем. Ҳуқуқ асосан шартномаи байни одамон дар бораи муносибати якдигар мебошад. Бинобар ин ҳуқуқ ба мо мефаҳмонад, ки аз дигарон нисбат ба худ чиро интизорем ва вазифаи асосии мо аз чӣ иборат аст? Вақте шумо бо ягон кас дар бораи иҷрои коре аҳд мекунед, ин шартномаи мубодилаи ҳуқуқҳо мебошад. Масалан, агар Фарангис аз Амир хоҳиш намояд, ки гӯсфандҳои ӯро нигоҳубин намояд ва Фарангис бар ивазаш ба вай як миқдор себ медиҳад. Дар ин ҳолат мубодилаи ҳуқуқҳо сурат

мегирад. Фарангис ҳуқуқ дорад аз Амир талаб кунад, ки гӯсфандҳои ӯро нигоҳубин намояд ва Амир бошад ҳақ дорад аз Фарангис талаб кунад, ки ба ӯ себ диҳад. Мо метавонем ин ҳолатро ӯҳдадорӣ номем. Масалан, баъд аз шартнома Амир дар назди Фарангис вазифадор аст, ки гӯсфандҳои ӯро нигоҳубин намояд. Ҳамин тавр, ҳуқуқ маъноӣ талаб намудан ва масъулият доштанро пайдо мекунад.

2.0 Ҳуқуқҳои инсон кадомҳоянд?

Ҷояи ҳуқуқҳои инсонӣ мутлақо дигар аст. Дар ин асно ба шартнома бастан оид ба арзиши чизи мубодилашаванда зарурат нест, зеро ҳамчун инсон ҳар як шахс ин ҳуқуқхоро дорад. Дар амал, эҳтимол, ҳеч гуна мубодила тамоман сураат нагирад. Бо вучуди ин, ба мисли дигар ҳуқуқҳо масъулият ҳам ҳаст ва ҳамаи одамон вазифадоранд, ки ҳуқуқҳои дигаронро риоя кунанду дар ҳолати поймолшавӣ онҳоро ҳифз намоянд. Танҳо риоя кардани ҳуқуқҳо кофӣ нест. Мо бояд ҳуқуқҳои якдигарро ҳатто дар вазъияти зерӣ хатар мондани ҳаёти шахсиамон ҳам ғаёбона ҳимоя намоем. Суҳан дар бораи он аст, ки як шахс наметавонад бар зидди давлат ё гурӯҳи одамон муқобилияти худро нишон диҳад. Ба ӯ бояд дигарон ёрӣ расонанд. Вазифаи асосии ҳар як инсон ҳуқуқҳои дигаронро ҳимоя кардан аст ва ин ақидаи муҳимест, ки дар зерӣ он маъноӣ ҳуқуқҳои инсон ниҳон аст, зеро бе чунин ақида онҳо арзише надоранд.

Саргузашти шахсе, ки дар давраи Германияи фашистӣ зиндагӣ ба сар бурдааст, барои чӣ ин тавр рафтор намуданамонро нишон медиҳад:

«Онҳо аввал барои мардуми яҳудӣ омаданд. Мардуми яҳудиёро бурданд ва, ба фикрам, ба қатл расониданд. Ман, ки яҳудӣ набудам, барои ҳамин ба ҳеч кас ёрӣ нарасонидам.

Баъдтар барои қатли католикҳо омаданд ва онҳоро гирифта бурданд ва, ба фикрам, ба қатл расониданд. Ман, ки католик набудам, ба ҳеч кас ёрӣ нарасонидам.

Баъдтар барои қатли лӯлиҳо омаданд ва онҳоро гирифта бурданду ба қатл расониданд. Ман, ки лӯлӣ набудам, ба онҳо кӯмак нарасонидам.

Дар охир барои бурдани ман омаданд. Ҳеч кас намонда буд, ки ба ман кӯмак расонад».

Вобаста ба ҳуқуқҳои инсон ба ҷойи пешниҳод намудани маҳсулот ё хизматҳо кафолати асосӣ ҳаёт додан аст. Агар як дақиқа андеша намоем, шумо мефаҳмед, ки то чӣ андоза ин ақида васеъ мебошад ва, аз ин рӯ, додани баъзе ҳуқуқҳо дар муқоиса бо дигарашон осонтаранд. Агар мо фарқияти байни ҳуқуқҳои асосӣ ва ҳатмиро бо якчанд мисолҳо, ки тафовути онҳоро нишон медиҳанд, гурӯҳбандӣ намоем, чӣ будани ҳуқуқҳои инсонро хубтар мефаҳмед. (Хотиррасон мекунем, ки истифодаи мисолҳои додашуда барои ҳаёти воқеӣ моҳияти амиқ дошта бошанд ҳам, лекин онҳо барои нишон додани фарқиятҳо намунаи хубе мебошанд).

2.1 Ҳуқуқҳои асосӣ

Ҳуқуқҳои асосӣ зиндагӣ кардани шуморо бе даҳлати дигарон ифода мекунанд. Онҳоро метавон ба ҳуқуқҳои ҳимоякунанда, яъне (соҳибхитиёр будан дар иҷрои корҳо) ва эмин будан аз амалиёти дигарон гурӯҳбандӣ кард.

а) Шумо ба иҷрои ҳар коре ихтиёр доред, то даме ки рафторатон барои касе зарар наоварад. Ин ҳуқуқи шуморо барои амал кардан тасдиқ мекунад. Вай ба шумо дар иҷрои корҳо озодӣ медиҳад. Масалан:

- ❖ Ҳуқуқи сафар кардан ба ҳар ҷое, ки шумо хоҳиш доред.
- ❖ Ҳуқуқи бо якдигар вохӯрдан.
- ❖ Ҳуқуқи навиштан, суҳан кардан, хондан ва шунидани ҳар чиро, ки шумо хоҳиш доред.

б) Ҳеч кас ба шумо зарар расонида наметавонад, то даме ки ба касе зарар нарасонед. Ин ҳолатҳоеро нишон медиҳад, ки дар кадом маврид шахсе ба ҳуқуқҳои шумо даҳлат дорад. Дар асл амали онҳоро маҳдуд мегардонад ва табиист, ки шумо аз таъсири дигарон озод буда метавонед. Масалан:

- Ҳуқуқи озод будан аз шиканча.
- Ҳуқуқи озод будан аз ғуломӣ.

Ҳар як шахс бояд ин ҳуқуқҳоро дошта бошад, зеро аз зӯрварӣ озод аст. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як шахс бояд ҳуқуқҳои шахсони дигарро барои озодӣ аз зӯрварӣ эҳтиром намояд. Барои иҷрои ин одамон бояд аз баъзе қорҳо даст кашанд (даст кашидан аз зӯрварӣ). Ин ҳуқуқи асосӣ аст. Он аз одамон талаб мекунад, ки ба баъзе қорҳо даст назананд. Илова бар ин, аз онҳо талаб карда намешавад, ки ягон қори мусбатро анҷом диҳанду чунин намуди ҳуқуқро ҳимоя намоянд. Умуман, ҳимояи ин гуна ҳуқуқҳо аз ҳукумат, ғайр аз ҳароҷоти милиса, ки қонунҳоро барои ҳимояи ҳуқуқҳо таъбиқ менамояд, ҳеч гуна маблағро талаб намекунад.

2.2 Ҳуқуқҳои таъминотӣ

Мисоли ҳуқуқи таъминотӣ чунин аст: «Кӯдак ҳуқуқ дорад, ки падару модараш ўро хӯронад». Ин ҳуқуқ натиҷаи рафтори касе нисбати дигарон буда, маънои бо чизе таъмин карданро дорад (дар ин ҳолат кӯдак бояд бо ғизо таъмин шавад) ва мо инро ҳуқуқи таъминотӣ меномем. Фарқ дар он аст, ки тавассути бо чизе таъмин кардан ва ё қореро иҷро намудан, ҳуқуқи вай таъмин мешавад. Таъмин намудан бо чизе ҳамеша ҳароҷот дорад. Масалан, соҳибтаҳсил ғаштан маблағ талаб мекунад.

Оё танҳо кӯдакон ҳуқуқҳои таъминотӣ доранд? Ҳаргиз не. Ҳуқуқҳои таъминотӣ дар ҳамон ҳолатҳо, ки мо оид ба таъмин кардан бо чизе ё бар ивази моле шартнома мебандем, пайдо мешаванд. Бар ивази ғизо кӯдак (шояд надониста) падару модарашро як вақти муайян аз масъулияти таъмини хӯрок то гурусна монданаи озод мекунад. Ҳуқуқи мазкур ҳамеша шахси дигарро ўҳдадор мекунад, ки вайро таъмин намояд. Бешубҳа, падару модарон вазифадоранд, ки ба фарзандонашон хӯрок диҳанд, ақаллан дар давраи хурдсолӣ. Онҳо ин гуна масъулиятро пеш аз ба дунё омадани кӯдак ба зимма гирифтаанд. Дар он вақт ҳеч гуна қарордод вучуд надошт. Фақат масъулияти ба кӯдак ёри додан ва ба камолот расонидани ў мавҷуд буду халос.

Дар ҷомеаи демократӣ шаҳрвандон дар асоси овоздиҳӣ намояндагони худро интихоб мекунанд. Ҳукумат ба қароре меояд, ки онҳоро бо баъзе молҳо ва хизматҳо таъмин намояд. Ин дар ҷомеаи демократӣ қобили қабул аст, зеро дар он қисми зиёди мардум, ҳарчанд ки ба пуррагӣ ин тавр нест, иштирок менамоянд. Ин ба он вобаста аст, ки чӣ тавр қабули қарор сурат мегирад. Агар ҳамин тавр бошад, пас ҳуқуқи таъминоти юридикӣ бунёд мешавад. Ба ибораи дигар, қонун ҳуқуқи шаҳрвандонро ба чунин молҳо ва хизматҳо (барои мисол хизмати тиббӣ) ба инобат мегирад. Ҳукумат (барои он ки ҳамаи шаҳрвандон дар он давлат аз рӯи талабот андоз месупоранд) масъулиятнок аст, ки бо чунин молҳо онҳоро, ки ниёзманданд, таъмин намояд. Дар ин ҷо ду мушкилот мавҷуд аст:

-якум, қонун ба иқтисодиёт мумкин аст, ки барои таъминоти мол бештар кафолат диҳад;

-дуом, на ҳар кас ба истифодаи андозҳо барои таъмини ин молҳо ва ё хизматҳо розӣ шуда метавонад (маҳсусан, он одамон, ки ба тарафдори қонун овоз надодаанд ва ё онҳое, ки қонунро таъмин мекунанд).

Ин чунин маъно дорад: ҳангоми иҷро намудани вазифаҳои тавре ки ҳуқуқҳои таъминотӣ талаб мекунанд, одатан дигар ҳуқуқҳои тавре аз даст медиҳем. Масалан, ҳукумат ҳамаи шаҳрвандонро андозбандӣ мекунад, то аз ин ҳисоб таҳсилотро маблағгузорӣ кунад ва дар баробари андозбандӣ давлат ҳуқуқи шаҳрвандонро, ки мехоҳанд, пулашонро мувофиқи хоҳишашон сарф намоянд, кашада мегирад. Дар ҷомеаи демократӣ ба воситаи овоздиҳӣ мо ба давлат розигии худамонро медиҳем, то ки баъзе ҳуқуқҳои моро тавассути андозбандӣ пас гардонидани гирад (ба шарте ки маблағҳои аз андоз ситонидашуда ба шаҳрвандон кафолати таъмини ҳуқуқҳои гуногунашонро диҳанд ва барои кӯмаки аввалини тиббӣ ва таҳсил сарф карда шаванд).

3.0 Ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ

Ҳуқуқҳои инсон метавонанд боз ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ тақсим шаванд. Ҷомеаи шаҳрвандиро ҳамчун ҷамъияте, ки ба он ҳамаи намуди фаъолият, аз ҷумла ақидаронӣ ва сухангӯӣ, ҳама намуди ҳамкорӣ, ҳатто шуғл дохил мешавад, метавон маънидод кард. Одамон ҳамчун шахсиятҳо чунин ҳуқуқҳои шаҳрвандиро доранд: барои анҷоми ҳар қор, ки хоҳанд озод

хастанд; ҳуқуқҳои дигаронро, ки хоҳиши анҷом додани ҳамин гуна корхоро доранд, эҳтиром менамоянд ва ба қонун итоат мекунанд. Ҳуқуқҳои сиёсӣ аз фаъолият ва ҳамкорӣҳои байни шаҳрвандон ва давлат иборат аст (ба монанди ҳуқуқ ба овоздиҳӣ ва ғайра). Ҳар як шахс бояд барои машғул шудан ба фаъолияти сиёсӣ озод бошад ва аз таъқибу таҳқир ҳимоя карда шавад. Вақте мо ҳуқуқи иқтисодӣ дорем, ҳуқуқи истифода намудани моликиятамонро, тавре ки мехоҳем, низ дорем. Дар озодии мо баъзе маҳдудиятҳо мавҷуданд (масалан, агар моликияти шумо барои бехбудии ҷомеа лозим бошад). Дар боби муносибатҳои байни озодихоии иқтисодӣ ва сиёсӣ муҳокимаи ин ҳуқуқҳо жарфтар баррасӣ мегардад.

4.0 Барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсон кӣ масъул аст?

Мо ҳама барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсон масъулем, ҳукумат низ ҳамчунин. Масъулияти ҳимояи одамон аз поймолшавии ҳуқуқҳояшон сабаби асосии бунёди ҳукумат аст. Ҳукумат қонунҳое таҳия менамояд, ки онҳо ба ҳама шаҳрвандон баробар дахл доранд (ин ҳолат чун волеияти қонун маълум аст). Қонунҳо бо мақсади иҷрои ҳатмии шартномаҳои байни одамон таҳия шудаанд ва бо ҳамин восита ҳуқуқҳои фардро ҳимоя менамоянд, то онҳо зарар набинанд. Агар милиса аз ўҳдаи қор набарояд ё онро иҷро накунад, пас дар ҷамъият бетартибӣ ва бесарусомонӣ ба вуқӯъ меояд. Баъзе вақтҳо шарҳвандон қувваҳои шахсии низомиро бунёд мекунанд. Одатан, ин гуна ҳолатро дар мағозаҳо, ки муҳофизони шахсиро барои ҳимояи моликият киро мекунанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Дар баъзе ҳолатҳо новобаста ба ин одамон ҳифзи адолатро ба дастӣ худ мегиранд ва ҳуқуқвайронкунандагонро худашон ҷазо медиҳанд. Ин хатарнок аст ва метавонад ба осонӣ бесарусомониҳоро ба вуҷуд биёрад.

Баъзе вақтҳо ҳуқуқҳои одамон аз тарафи ҳуди ҳукумат дағалона поймол карда мешаванд. Одамонро танҳо барои он ки онҳо бо амалҳои расмӣ ва сиёсати онҳо розӣ нестанд, мумкин аст ҳабс кунанд, таъқиб намоянд ва ё ҳатто ба қатл расонанд. Дар ин сурат ҳукумат ба бадтарин поймолкунандагони ҳуқуқҳои инсон табдил меёбад. Дар ин ҳолатҳо мумкин аст, ки ба принципҳои ҳуқуқи байналҳалқӣ муроҷиат намоем.

5.0 Қонуни байналҳалқӣ ва ташкилотҳои байналмиллалӣ

Соли 1995 мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Шартномаеро бо номи Конвенсия оид ба ҳуқуқҳо ва озодихоии асосии инсон ба имзо расонида буд.

Мувофиқи ҳуҷҷати номбаршуда давлатҳои ба Конвенсия имзо гузошта ўҳдадор шудаанд, ки ҳамаи ин ҳуқуқҳоро ҳифз намоянд.

Ҳукумати Тоҷикистон яке аз имзокунандагони ин Конвенсия ба шумор меравад. Давлатҳое, ки ин гуна ҳуҷҷатҳоро ба имзо мерасонанд, вазифадор мебошанд, ки ҳангоми татбиқи сиёсатҳои ҳуқуқҳои шаҳрвандони худ ва дигар мамлакатҳоро таҳти ҳимояи худ гиранд. Одатан, давлатҳо бо он корҳое, ки на бояд анҷом диҳанд, розӣ мешаванд. Лекин қабули қарор дар бораи иҷрои баъзе қисмҳои шартнома, ки вайрон карда мешаванд, мушкултар аст. Аз ҳама ҳуқуқҳои маълумтарин, ки аз тарафи аксарияти мамлакатҳо имзо шудааст, ин Эълומияи ҳуқуқи башар аст. Он соли 1948 навишта шуда аз тарафи бисёр мамлакатҳо ба имзо расидааст. Номгӯи дигар ҳуқуқҳое низ мавҷуданд, ки байни давлатҳо ба имзо расидаанд. Ду ҳуқуқи аз ҳама бештар маълум «Конвенсия доир ба барҳам додани ҳамагуна шаклҳои поймолкунии ҳуқуқи занон» ва «Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак» мебошанд. Афзалияти ҳамаи ин ҳуҷҷатҳо дар ин аст, ки онҳо аз ҷониби намояндагони миллатҳои маданияту динҳои гуногундошта навишта шудаанд. Аз ин хотир давлатҳо ба ин ҳуҷҷатҳо (бе таҳқири шарҳвандон ва новобаста аз дину фарҳанги онҳо) имзо гузошта метавонанд.

6.0 Ин ҳуччатҳо чӣ гуна метавонанд ҳуқуқҳои инсонро ҳимоя намоянд?

Ҳуччатҳо наметавонанд доимо барои ҳимояи ҳуқуқҳо мукамал бошанд. Шаҳрвандон бояд чӣ тавр истифода бурдани онҳоро донанд ва часорат дошта бошанд, ки дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаҳои поймолкунии ҳуқуқҳои инсонро бардоранд. Истифода бурдани ин ҳуччатҳо чунин маъно дорад: мазмуни онҳоро донанд; чӣ тавр амалӣ сохтани онҳоро нисбат ба худ ва дигарон фаҳманд; аз мутасаддиён талаб намоянд, ки ба қонунвайронкунӣ роҳ надиханд. Агар ин кофӣ набошад, пас шаҳрвандон бояд чӣ гуна истифода намудани тартиби ҳуқуқи миллий ва мумкин аст байналхалқиро низ барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсон донанд (сохтори ҳуқуқи мамлакат баъдтар дар ин китоб шарҳ дода мешавад).

Дар Чехославакия ва Полша то пошхӯрии ИҶШС одамон бо ҳам дар зери роҳбаладии қонуни байналхалқӣ бо мақсади дигаргун намудани сохти ҷомеаҳои инсон бо ҳам гирд меоманд. Азбаски давлатҳо ба бисёр шартномаҳои байналхалқии Созмони Милали Муттаҳид имзо гузоштаанд, бинобар ин мувофиқи онҳо шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки ба таври қонунӣ талаб намоянд, то ҳуқуқҳои инсон ҳимоя карда шаванд. Дар бисёр мамлакатҳо ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатии маҳаллӣ бо ҳам ҳамкорӣ менамоянд, то ин ки шартномаҳои аз ҷониби давлаташон оид ба ҳуқуқҳои инсон имзошуда дар амал татбиқ шаванд.

Дар он мамлакатҳое, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандон ҳимоя намешаванд, бояд ташкилотҳои давлатӣ (марказӣ ва маҳаллӣ) барои ҳимояи онҳо мусоидат намоянд. Қонунҳои байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамон вақт хуб кор мекунад, ки ҳуди ҳукуматҳо қонунҳои дар ҳусуси ҳуқуқҳои инсон қабул намудаашонро ҳимоя намоянд. Муттаасифона, дар баъзе кишварҳои бой ва мутараққӣ ҳуди ҳукумат поймолкунандаи ҳуқуқҳои шаҳрвандон мебошад. Поймолкунии ҳуқуқҳои инсон дар ҷаҳон васеъ паҳн шудааст ва дар баъзе кишварҳо мунтазам ва шадидан сурат мегирад. Масалан, доимӣ поймол намудани ҳуқуқҳои маҳбусон, шиканҷа додан ва аз тарафи милисиаю артиши миллий ғайриқонунӣ ба қатл расонидани онҳо ба ин мисол мешаванд. Дар ин ҳолат ташкилотҳои байналхалқӣ метавонанд кӯмак расонанд. Вале бояд донист, ки ин ташкилотҳо қувваи милисиаи ҷаҳонӣ нестанд.

Созмони Милали Муттаҳид (ташкилоте, ки ба он қариб ҳамаи давлатҳо дохиланд) ва дигар ташкилотҳо, аз ҷумла Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо барои он бунёд шудаанд, ки назоратро аз болои муносибати давлатҳо нисбати шаҳрвандони худ таъмин созанд ва аз ҳама муҳим он аст, ки ба давлатҳо кӯмак расонанд, то кишварашонро инкишоф диҳанду бо ҳамин роҳ ҳуқуқҳои халқашонро хубтар ҳифз намоянд.

Созмони Милали Муттаҳид метавонад тавассути даҳолат намудан ба фаъолияти давлатҳо поймол шудани ҳуқуқҳои инсонро пешгирӣ намояд. Вай ба ин бо чунин роҳҳо ноил шуда метавонад:

- аз ҷиҳати иқтисодӣ танг намудани мавқеи он давлат ба мақсади қабул кардани санксияҳои иқтисодӣ. Масалан, давлатҳои аъзои Созмони Милали Муттаҳид қарор намуданд: дар Африқои ҷанубӣ, ки дар интиҳобот танҳо сафедпӯстон ҳуқуқи овоздиҳӣ доранд, то даме ки ҳукумат ислоҳот нагузаронад, хариду фурушро бо он қатъ намоянд;
- даҳолати ҳарбӣ аз тарафи қувваҳои мусаллаҳи давлатҳои аъзои Созмони Милали Муттаҳид. (Ин одатан чораи охирина аст, ки амалӣ мешавад.);
- дар муруфияи суди байналхалқӣ ба ҷавобгарӣ кашидани шахсоне, ки ҷиноятҳои ҳарбӣ содир намудаанд.

Судҳои байналхалқӣ ва дастовардҳои онҳо

- Дар охири Ҷанги дуҷуми ҷаҳон миллатчиёни ҷинояткори ҳарбӣ барои хиёнатҳои зидди сулҳ ва инсоният содиркардаашон ҷазо дода шуданд.
- Дар айни ҳол суди байналхалқӣ дар шаҳри Хаагаи Ҷолланд ҷойгир аст. Ҳайати он аз 15 судьяҳо иборат буда, онҳо мутобиқи қонуни байналхалқӣ адолатро таъмин мекунад ва парвандаҳои гуногун - аз масъалаи баҳсноки ҳудуд сар карда то поймолкунии ҳуқуқҳо ва ҷиноятҳои зидди инсониро дида мебароянд. Мисол, ҷиноятҳои зидди инсоният дар собиқ Югославия.
- Роҳбарони сиёсӣ ва ҳарбӣ, ки ҳуқуқҳои инсонро дар ҷанги Балкан поймол намудаанд, ҳоло ба трибунали ҳарбии шаҳри Хаага кашида шудаанд. Дар баъзе ҳолатҳо шахсони

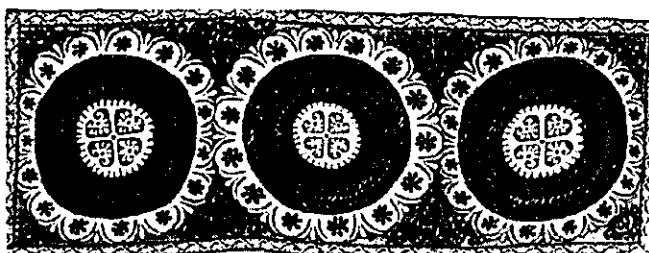

Изҳорот		Қоида ё ҳуқуқи инсон
1	Дар синф хӯрок хӯрдани шумо манъ аст.	
2	Ҳамаи одамон бояд бо манзилгоҳи мувофиқ таъмин бошанд.	
3	Ҳамаи донишҷӯён барои гирифтани таботати тиббӣ имконият дошта бошанд.	
4	Рондани велосипед дар роҳи пиёдагард манъ аст.	
5	Ҳамаи донишҷӯён рӯзҳои якшанбе бояд қулоҳи кабуд пӯшанд.	
6	Шумо бо ҳар касе, ки меҳроҳед, метавонед вохӯред.	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: мақсади ин супориш ба хонандагон кӯмак кардан аст. Онҳо бояд байни ҳуқуқҳои озодии одамонро ҳимоякунанда ва меъёрҳои, ки ахлоқи муайяноро нишон медиҳанд, фарқият гузошта тавонанд.

Бандҳои 1, 2, 3 меъёрҳо ва қоидаҳо мебошанд. Дар охири супориш ҷавобҳои аҳли синфро санҷед.

Супориши 06. Ҳуқуқҳои асосӣ ва таъминоти (30 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, муайян намоед, ки ҳар як изҳорот кадом ҳуқуқ: асосӣ ё таъминотиро шарҳ медиҳад?

Изҳорот		Асосӣ ё ҳатмӣ
1	Шумо барои дар ҳама ҷойҳои ҷамъиятӣ будан ҳуқуқ доред.	
2	Шаҳрвандон барои харидани молҳои ҳамаи мамлакатҳо ҳуқуқ доранд.	
3	Ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқи доранд, ки манзилгоҳи мувофиқ дошта бошанд.	
4	Шумо ҳуқуқ доред, ки аз зӯроварӣ натарсида зиндагӣ кунед.	
5	Шумо метавонед ба ҳар дине, ки майл доред, эътиқод кунед.	
6	Шаҳрвандон, ба шарте ки гуфтаашон ҳақ бошад, метавонанд дар бораи ҳама чиз аз ҷазо натарсида суҳан гуянд ё нависанд.	
7	Ҳар як шаҳрванд ба хизматрасонии бепули тиббӣ ҳуқуқ дорад.	
8	Шаҳрвандон дар интихоби ҳамсар озоданд.	

Қайдҳо барои омӯзгор

МТ: мақсади супориш: хонандагон бояд фарқияти ҳуқуқҳои асосӣ ва таъминотиро омӯзанд.

Бандҳои: 1, 2, 4, 5, 6, 8 ҳуқуқҳои асосӣ мебошанд.

Супориши 07. Мо ваъдаҳои бисёр медиҳем, вале оё метавонем, ки ҳамаи онҳоро иҷро кунем? (30 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, муайян намоед, ки оё давлати шумо чунин ҳуқуқҳоро кафолат дода метавонад? Дар хотир доред, ки давлати шумо чиро иҷозат медиҳад ва чиро не? Ҷавоби якум ҳамчун мисол оварда мешавад.

	Ҳуқуқҳо	Воқеӣ ё не?
1	Ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дорад, ки ба вай чархболи бепул дода шавад.	Не
2	Ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки бо забони модарии худ сухан гӯянд.	
3	Ҳамаи шаҳрвандон барои роӣгон гирифтани либос ҳуқуқ доранд.	
4	Ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки нисфи маблағи барки онҳоро давлат пардохт намояд.	
5	Ҳамаи шаҳрвандон барои ба моликият соҳиб шудан ҳуқуқ доранд.	
6	Ҳамаи шаҳрвандон барои бепул гирифтани хизмати тиббӣ ҳуқуқ доранд.	
7	Ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқи дар таълимгоҳҳо бепул таҳсилоти олий гирифтаниро доранд.	
8	Ҳар як шахс бояд ба таври озод бо шахсе, ки мехоҳад, издивоҷ намояд.	
9	Ҳамаи шаҳрвандон бояд кафолати ҷои кор дошта бошанд	
10	Ҳамаи шаҳрвандон ба истифодаи гармии бепул ҳуқуқ доранд.	

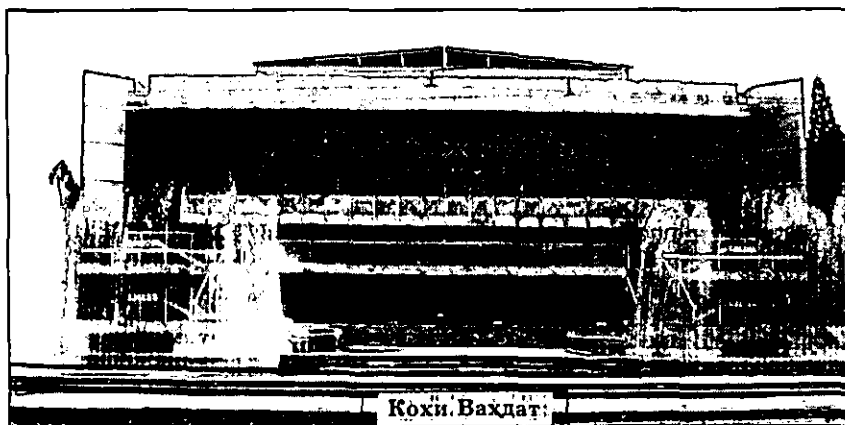
Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд хулоса бароранд, ки кадом ҳуқуқҳои таъминотӣ ба таври воқеӣ кафолат дода мешаванд.

МТ: хонандагон водор карда шаванд, ки оид ба мушкилиҳои додани кафолатҳо барои ҳуқуқҳои таъминотӣ андеша намоянд.

Дар аксар мавридҳо ҷавоб ба ин масъала дар асоси нуқтаи назари шахс муайян карда мешавад, зеро он то кадом дараҷа барои ҳар як шахс муҳим будани ҳуқуқҳоро аниқ мекунад.

Пас аз ҳалли супориш шояд шумо ташкил намудани муҳокимаи масъаларо дар байни гурӯҳҳо муфид мешуморед. Дар ин ҳолат хонандагон дарк хоҳанд кард, ки ҳарчи бештар масъала муҳокима гардад, ҳамон қадар гуногунфикрӣ пайдо мешавад. Барои онҳо дарк намудани ин чиз муҳим аст, ки кори иҷро намешударо ваъда додан маъние надорад. Ҳуқуқҳо бояд воқеӣ ва дар амал татбиқшаванда бошанд.

Супориши 08. Оё назорат аз ҳад зиёд аст? (20 дақиқа)

Дунафарӣ кор кунед ва муайян намоед, ки оё давлати шумо чунин ҳуқуқҳо ва озодиҳоро кафолат дода метавонад?

Ҳуқуқҳо		Оё ин воқеа аст?
1	Ҳукумат муайян мекунад, ки шумо либосҳои чӣ хел ранг доштаро бояд пӯшед.	Ҳа
2	Волидон иҷозат намедиханд, ки кӯдакон то бевақтии шаб дар берун гаданд.	
3	Муаллим муқаррар мекунад, ки кадом вақт шумо бояд вазифаи хонагириро иҷро кунед.	
4	Бо кӣ дӯстӣ кардани шуморо падаратон муайян мекунад.	
5	Милиса аз шумо талаб мекунад, ки кӯчаро аз ҷойҳои муайяншуда гузаред.	
6	Мактаб аз талабагон талаб мекунад, ки ҳар сол аз рентген гузаранд.	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд оқибатҳои баъзе меъёрҳои қонунҳо ва таъсири манфии эҳтимолии онҳоро ба ҳуқуқҳои одамон дида бароянд.

МТ: хонандагонро водор намудан аст, ки дар сурати муҳолиф будани як ҳуқуқ ба ҳуқуқи дигар чӣ ҳодиса рух доданро фикр кунанд.

Албатта, ҷавобҳо танҳо хусусияти субъективӣ доранд ва дар асоси нуқтаи назари шахси муайян мешаванд. Хонандагон бояд бо ҳолати воқеии ҷизҳо созиш кунанд ва донанд, ки онҳо ҳуқуқ ба нуқтаи назари шахси доранд.

Супориши 09. Шумо муаллиф (30 дақиқа)

Эъломияи Ҳуқуқи башар дар маҷлиси намояндагони

мардумии ҳамаи мамлакатҳо соли 1948 қабул гардида буд. Ба гурӯҳҳои 4 ё 5 нафара тақсими шавед ва номгӯи ҳуқуқҳоеро, ки шумо ба ин эъломия дохил кардан мехоҳед, тартиб диҳед. Вақте ки корро тамом мекунед, барои пешниҳодатонро бо дигар талабагон эълон намудан тайёр шавед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд рӯйхати ҳуқуқҳои асосии шахсро, ки бо яқдигарашон муҳолиф нестанд, тартиб диҳанд.

МТ: тақрор кардани мавзӯи гузашта мебошад.

То иҷро кардани супориш ба хонандагон иҷозат надихед, ки ба Конвенсияи ИДМ оид ба ҳуқуқҳои инсон ё ба Сарқонун, ки дар охири китоб дода шудааст нигаранд.

Шуморо лозим аст: ба назди ҳар як гурӯҳ рафта боварӣ ҳосил кунед, ки онҳо супоришро дуруст фаҳмидаанд. Ҷавобҳо бояд дар худ чунин мафҳумҳоро дошта бошанд: ҳифзи саломатӣ, маълумоти асосӣ, адолат ва озодӣ.

Супориши 10. Ҳуқуқҳои гурӯҳ ва шахс (20 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, нақли

зеринро хонед ва ба саволҳои дар поён буда ҷавоби аниқ диҳед:

Марде ба кохи кино, ки пур аз одам буд, мебарояд ва «Сӯхтор!!!» гуфта дод мезанад. Дар асл ҳеҷ гуна сӯхтор набуд. Ҳама ба воҳима меафтанд ва якчанд одам ҳангоми баромадан маҷрӯҳ мешаванд. Мардро ба ҳабс мегиранд. Дар суд ӯ мегӯяд, ки шӯҳӣ кардааст. Вай инчунин мегӯяд, ки ӯ ҳуқуқи озод суҳан гуфтандро дорад.

1. Агар шумо судья мекунед, ба ин чӣ гуна ҷавоб медиҳед?
2. Шумо оид ба дигар ҳолатҳое, ки дар онҳо ҳуқуқҳои инсонии гурӯҳӣ аз ҳуқуқҳои инсонии шахси алоҳида болотар меистанд, мисол оварда метавонед?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: 1. Хонандагон метавонанд чунин ҳулосае бароранд, ки дар он талаботи фард ва гурӯҳ баробар карда мешаванд.

2. Хонандагон метавонанд дигар ҳолатҳоеро низ номбар кунанд, ки дар онҳо ҳуқуқҳои гурӯҳӣ ва шахсӣ бо якдигар рӯбарӯ меоянд.

МТ: ба хонандагон кӯмак расонидан аст, ки фарқи байни ҳуқуқҳои гурӯҳӣ ва шахсиро фаҳманд.

Ҷавобҳо дар ин ҷо метавонанд чунин бошанд:

1. Судья метавонад гӯяд, ки ҳуқуқи гурӯҳ албатта аз ҳуқуқи ҳама гуна шахси алоҳида муҳимтар аст, махсусан, дар шароити пайдо шудани хатари ҳаётӣ. Лекин ин маънои онро надорад, ки ҳуқуқи аксарият аз ҳуқуқи акқалият муҳимтар аст.
2. Шабнишинҳои сермағал. Қоидаи ҳаракати роҳ.

Супориши 11. Озодиҳо (20 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, нақли зеринро хонед ва ба саволҳои дар поён буда ҷавоб диҳед

«Ҳар коре, ки хоҳам, мекунам!!!»

Моҳи феврале соли гузашта тағои ман Равшан қарор дод, ки дар хонааш ба муносибати рӯзи таваллуди духтараш шабнишинӣ орояд. Бисёр рафиқонашро даъват намуд ва дар рӯи миз хӯроқворихои зиёд густурд. Пас аз чанд лаҳза яке аз рафиқонаш хоҳиши рақс намуд. Равшан фиттаро ба магнитофон гузошт ва овози онро мӯътадил намуд. Баъд аз даҳ дақиқа касе садо кард, ки овози магнитофонро баланд кунад. Равшан овозро то охир баланд кард. Онҳо рақсиданро то ба даҳлез омадани Ҷамсоя ва шикоят кардани ӯ давом доданд. Ҷамсоя ба Равшан гуфт, ки овози магнитофонро пасттар кунад. Мо хоб кардан мехоҳем. Равшан ӯро даъват намуд, ки ба шабнишинӣ ҳамроҳ шавад. Лекин ӯ рад кард ва Равшан овозро камтар паст намуд ва шабнишиниро давом доданд. Новобаста ба ин касе боз аз нав овозро баланд кард. Баъд аз 20 дақиқа дар даҳлез овози баланд шунида шуд. Ҷамсоя бо муомилаи на он қадар хуб ба Равшан гуфт, ки овозро паст кунад ё бехтараш шабнишиниро қатъ намояд, вагарна нохушии мешавад. Равшан ранҷида ба Ҷамсояаш дод зада гуфт: ман ҳуқуқ дорам, ки шабнишинӣ гузаронам ва метавонам мусиқиро, тавре ман мехоҳам, баланд кунам. Баргашта ба ҷойгаҳи хобат рав ва саратро бо болишт пӯшон. Ин ҳуқуқи инсонии ман аст, ки анъанаҳои фарҳангиамро риоя намоям ва бо галогула гузаштани шабнишинӣҳо хоси маданияти мо аст. Онҳо баҳсашонро ҳамин тавр идома доданд ва якчанд дақиқа пас Ҷамсоя Ҷамсояҳо барои тамошо ба берун баромаданд. Ногаҳон барқ хомӯш шуд. Баъд Ҷамсоя онҳо рафта хоб карданд.

1. Оё мо метавонем, ки ҳар чӣ хоҳем, кунем? Барои чӣ не?
2. Дар ин маврид чӣ маҳдудиятҳо бояд гузошта шавад?
3. Ба масъулияти Равшан чӣ дохил мешавад?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд муайян кунанд: кай ва дар кадом ҳолатҳо мо озодона ҳар кореро, ки мехоҳем, иҷро намоем?

МТ: хонандагон бояд дарк намоянд, ки баробар кардани ҳуқуқҳо ва ӯҳдадорихо то чӣ андоза заруранд?

Ҷавобҳо:

1. Не. Мо набояд кореро иҷро кунем, ки ба ҳуқуқҳои дигарон мухолиф бошанд.
2. Ҳуқуқҳои баъзеҳоро маҳдуд намудан - поймол кардани ҳуқуқҳои дигарон аст.
3. Ҳуқуқҳои одамони дигарро риоя кардан.

Супориши 12. Ҳуқуқҳо ва вазифаҳо (30 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, вазифаҳоро ба ҳар як ҳуқуқ алоқаманд намоед. Ҳуқуқҳои номбаршуда ҷамъбасти моддаҳои Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) оид ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон мебошанд. (Мисоли 1-ум иҷро карда шудааст).

Хуқуқҳои инсон		Вазифаҳои, ки бо ин ҳуқуқҳо мувофиқат мекунанд
1	Моддаи 2. Ҳуқуқ барои ҳаёт.	а). Мо бояд ба фикрҳои дигарон гӯш диҳем. б). Мо бояд ҳақиқатро дар бораи дигарон кушоду равшан гӯем. в). Мо бояд ба дигарон имконият диҳем, ки бе тарс аз ҷазо гап зананд.
2	Моддаи 10. Ҳуқуқи озодии вичдон ва дин.	
3	Моддаи 11. Ҳуқуқ ба озодӣ ва боварӣ барои ибрази озоди нуқтаи назар.	
4	Моддаи 12. Ҳуқуқ ба озодӣ барои гузаронидани ҷамъомадҳои ошоишта.	
5	Моддаи 20. Ҳама дар назди қонун баробаранд.	
6	Моддаи 24. Ҳуқуқ барои эътироф шудан ҳамчун шаҳрванд.	
7	Моддаи 29. Ҳуқуқи иштирок намудан дар идоракунии давлат.	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки вазифаҳои мушаххаси бо ҳар як ҳуқуқ алоқамандро ҷудо намоянд.

МТ: ба хонандагон нишон медиҳад, ки ба ҳар як ҳуқуқ вазифаҳои муайян хос аст ва аз ҳама муҳимаш ҳимоя ва эҳтиром намудани ҳуқуқҳои дигарон мебошад.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

- Вакте мо якҷоя мешавем, набояд шӯру мағал бардорем ва коре кунем, ки ба дигарон ҳалал расонад.
- Шуморо зарур аст, ки масъулияти шаҳрвандиро ба ўҳда гиред. Ин маъно ба қонун итоат кардан, дар рушди ҷомеа иштирок намудан ва эътирофи қонунии роҳбарони интихобшударо дорад.
- Шумо бояд дар қорҳои ҷамъиятӣ ва идоракунии давлатии мамлакат бо истифода аз ҳуқуқи овоздиҳӣ иштирок намоед.
- Шумо бояд ҳуқуқҳои дигаронро ба ҳаёт эътироф намоед ва онро ҳимоя кунед.
- Шумо бояд ҳуқуқи дигаронро оид ба эътиқоди мазҳабашон эҳтиром кунед, ҳатто агар ҳуди шумо бедин бошед ҳам. Шумо набояд дигаронро маҷбур кунед, ки динашонро пайравӣ намоянд.
- Ҳеҷ вақт набояд қӯшид, ки бо шумо, новобаста ба мақом ва сарвататон муносибати махсус дошта бошанд. Агар шумо қонунро вайрон кунед, бояд барои оқибатҳои он омода бошед.

Супориши 13: Ҳуқуқҳои инсонро дар амал чӣ тавр бояд татбиқ намуд?

(15 дақиқа)

Саволҳои зеринро дунафарӣ муҳокима намоед ва барои мубодилаи афкор бо хонандагони дигар тайёр шавед.

- Шумо барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсонии талабагони синфҳои дигар, ҳамсинфон ва ҷамъияти худ чӣ кор карда метавонед?

2. Агар ҳуқуқҳои як ҷомеа муҳолифи ҳуқуқҳои ҷомеаи дигар бошанд, он гоҳ мо чӣ қор карда метавонем?
3. Барои чӣ ҳам масъулият ва ҳам ҳуқуқ доштан зарур аст?
4. Дар ҷомеаи шумо роҳбарон ва ташкилотҳо чӣ тавр бояд масъалаҳои душвори ҳуқуқи инсонро таъмин намоянд? Амалӣ намудани ҳуқуқи дигарон вазифаи кист?
5. Чӣ тавр мо ба роҳбарон ва созмонҳои ҷомеаи худ метавонем дар масъалаҳои огоҳӣ аз ҳуқуқи инсон кӯмак намоем?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: хонандагонро ба фикр кардан водор намудан аст, ки чӣ тавр онҳо метавонанд фаҳмишашонро оид ба ҳуқуқи инсон дар ҳаёти шахсии худ истифода намоянд.

Ҷавобҳои эҳтимолии метавонанд аз инҳо иборат бошанд:

1. Кӯшиш кунед, ки онҳо ҳуқуқҳои худро донанд. Агар ҳуқуқҳои онҳо поймол шаванд, барои ғимояшон бархезанд.
2. Кӯшиш намоед, ки қарори созишкорона ёбед, зеро он ҳуқуқи ҳар ду гурӯҳро ғимоя мекунад. Боварӣ ҳосил кунед, ки ягон ҳуқуқи асосии инсон, масалан, ҳуқуқ ба гирифтани таҳсилот бо додани мошини нав ба касе, иваз карда намешавад. Чунки ин қор ба ҳуқуқи асосии инсон дохил намегардад.
3. Яке аз вазифаҳои муҳим ғимояи ҳуқуқҳои одамони дигар аст ва танҳо дар ин ҳолат ҳуқуқҳои шахс ба таври воқеӣ таъмин мегарданд.
4. Ҳар як шахс ин гуна вазифаҳоро дорад.
5. Ғимоя кардани ҳуқуқҳои дигарон ва пешниҳоди иттилоот оид ба ҳуқуқҳои шахс: иброз кардани эродҳои мусбӣ, табрик нимудани онҳо барои муборизаи бомувафакиятона дар ғимояи ҳуқуқҳои инсон ва, агар имконият дошта бошем, дар интиҳобот ба тарафдори онҳо овоз додан.

Тоҷикистон кишвари кӯҳистонӣ буда, дар ҷанубу шарқи Осиёи марказӣ ҷойгир аст. Вай 700 км аз шарқ ба ғарб ва 350 км аз шимол ба ҷануб тӯл кашидааст. Ин кишвар бо кӯҳҳои даштҳои ихота гашта, ба баҳр ва бозори ҷаҳонӣ роҳи мустақими баромад надорад. Тоҷикистон бо панҷ кишвар: Ӯзбекистон, Қирғизистон, Чин, Покистон ва Афғонистон ҳаммарз аст. Марзи он бо Чин 430 км, бо Афғонистон 1030 км, бо Ӯзбекистон 950 км ва бо Қирғизистон 590 км густариш дорад.

БОБИ 4

МОЛИКИЯТ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ

Максади умумии ин боб шинос намудани хонандагон бо мафҳумҳои асосии иқтисодӣ ва дида баромадани алоқаи онҳо бо ҳуқуқҳои иқтисодӣ.

➔ **Машқ пеш аз хондани матн:**

Супориши 01: Мувофиқати истилоҳот ва муайянкундаҳо (5 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, муайянкундаҳои истилоҳотро аниқ кунед.

Истилоҳот	Муайянкундаҳо
1. Пул	а). Мубодилаи мустақими як ашё ба ашёи дигар бе истифодаи пул.
2. Бозори озод	б). Микдори пуле, ки фурӯшанда бар ивази маҳсулот ё хизматаш талаб мекунад.
3. Мубодила	в). Бозоре, ки дар он молҳо танҳо мувофиқи талабот ва хошиҳо бе маҳдудият ва рақобати озод муайян карда мешаванд.
4. Нарх	г). Маҳсулот ва хизматҳое, ки барои фурӯштан дар бозор истеҳсол ва пешниҳод карда мешаванд.
5. Сармоя	ғ). Чизе ба монанди тилло, ки онро метавон бо ҳама гуна мол ё хизматҳо мубодила намуд.
6. Арзиш	д). Истифодаи пул (маблағгузори) бо мақсади оғоз ва ё васеъкунонии тижорат.
7. Фоида	е). Микдори даромаде, ки аз фаъолияти соҳибкорӣ баъди ҳисоб намудани ҳамаи хорочот ба даст омадааст.
8. Хизматҳо	ё). Ченаке, ки бо пул ё дигар ашё ифода шуда, ба он ягон чизи дигар баробар карда мешавад.
9. Молҳо	ж). Фаъолияте, ки ба муштарӣ бар ивази пардохти муайян пешниҳод мегардад.

Ҷавобҳо: 1-ғ), 2-в), 3-а), 4-б), 5-д), 6-ё), 7-е), 8-ж), 9-г).

Матн барои хониш

Чун шумо калимаи иқтисодӣро мешунавед, эҳтимол ба мисли аксарияти одамони дунё аңдеша намоед, ки вай чизест хоси сохтори давлатӣ. Агар шумо чунин фикр дошта бошед, пас иштибоҳ хоҳед кард, зеро иқтисодӣ омӯзиши рафтори инсон аст. Вай кӯшиш мекунад фаҳмонад, ки барои чӣ мо ин ё он кореро дар чорчӯбаи муайян иҷро мекунем ва ашёҳоро истеҳсол намуда, истифода мебарем. Агар мо ба иқтисодӣ маҳз аз ҳамин нуқтаи назар нигоҳ кунем, пас онро ба таври зайл метавон фаҳмид: вақте ки мо сабзавот парвариш мекунем ё барои хӯрок (масалан, барои оши палав пухтан) гӯсфанд мекушем, дар ин ҳолат мо қарори иқтисодӣ қабул менамоем.

Мардуми деҳот асосан таҷрибаи хуби ба нақшагирии иқтисодӣ доранд. Онҳо хуб дарк мекунанд, ки набояд аз талабот зиёдтар истеҳсол намоянд. Онҳо хуб медонанд, ки кадом маҳсулотро чӣ гуна истеҳсол намуд ва ҳамзамон барои истеҳсоли вай қувва ва маблағи камтар сарф кард. Онҳо одатан медонанд, ки маҳсулотро чӣ гуна бо нархи арзон ва самаранок истеҳсол кунанд. Барои онҳо аз ҳама муҳим имконияти дастрас намудани дигар захира ва воситаҳо, аз ҷумла нақлиёт аст.

1.0 Маҳсусгардонӣ, кооператсия ва мубодила

Сокинони деҳот баъзе чизҳоро тайёр карда метавонанд ё хунаре доранд, ки дигарон надоранд. Масалан, Карим нонпаз аст ва барои он таҷҳизот ҳам дорад. Малика бошад хунари парвариш кардани гандумро дорад ва барои истеҳсоли он таҷҳизот низ дорад. Карим агар маҳорату малакаашро истифода намояд, ҳам ба худаш ва ҳам ба ҷамъият дар кори нонпазӣ кӯмак расонда, ба дигарон имконияте фароҳам меоварад, ки гандум парвариш кунанд. Яъне, нонпаз

метавонад нонашро фурушад ё нони зиёдати бо гандуми зиёдати, ки барои Малика лозим нест, иваз намояд. Ин кор баъзе ақидаҳои муҳими иқтисодиро шарҳу эзоҳ медиҳад, ки маҳсусгардонӣ, кооператсия ва мубодила мебошанд. Агар шумо зинадагии деҳаро осон тасаввур кунед, дар асл ин тавр нест. Дар деҳа доираи васеи маҳорату малакаҳои маҳсуси дар амалия истифодашавандаро пайдо мекунед ва чун аз деҳа ба ноҳия меравед, доираи маҳорату малакаҳо боз ҳам васеътар мешаванд. Шумо инчунин пайхас мекунед, ки баъзе намуди хунаро касб нестанд. Масалан, одамоне ҳастанд, ки духтури ҳайвон набошанд ҳам, қобилияти хуби нигоҳубин кардани чорвои калони шохдорро доранд.

Вақте ашӯхоро мубодила мекунанд, барои додугирифташон пули нақд истифода нашавад ҳам, онҳо арзиш ва нарх доранд. Масалан, агар Карим дар деҳа ягона касе бошад, ки нони бомазза мепазад ва мардумро таъмин мекунанд, мумкин аст, ки одамон нони ӯро бо нархи қимматтар ҳам бихаранд. Ҳамин ки Саида аз ин ҳол боҳабар мешаваду дар рақобат бо Карим ба нонпазӣ шурӯъ мекунанд, дар он сурат нархи нон паст мегардад. Бинобар ин нарх ноустувор аст, он метавонад тағйир ёбад.

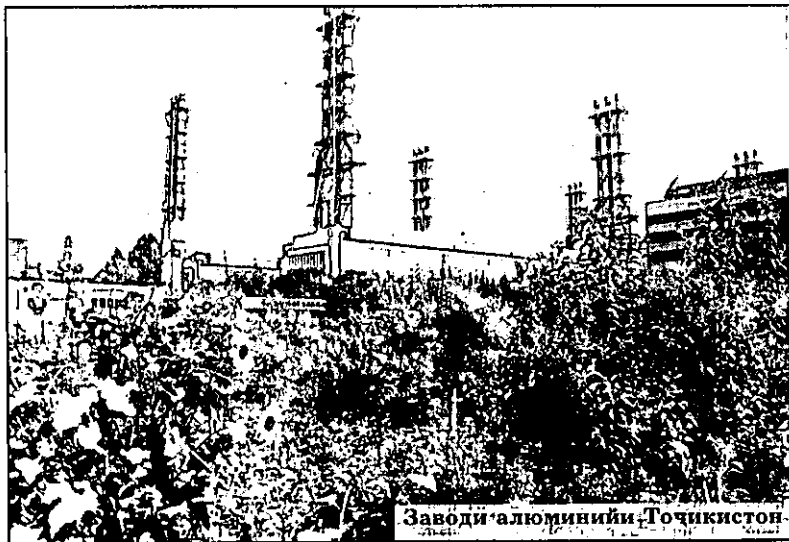
Аммо нархи нонро шумораи одамони нонпаз муайян намекунад. Нархи нон ба шумораи истеъмолкунандагон (талабот ба мол) вобаста аст. Агар шумораи ингуна одамон зиёд бошад, пас нарх баланд мешавад. Ин ақидаи асосии назарияи «талабу тақозо» мебошад.

2.0 Сабабҳои водоркунанда (омилҳо) ва рақобат

Инсон иҷрои кореро, ки ягон фоида намеоварад, хуш надорад. Фоида бояд арзиши муайяне дошта бошад, дар акси ҳол ҳоҷати он корро қардан нест. Ҷояи омилҳо маҳз дар ҳамин аст.

Карим барои давом додани кори нонпазӣ то даме ки фоидаи хуб мегирифт, хавасманд буд. Агар Саида ба қароре ояд, ки нонпазӣ фоидаи хуб дорад ва қарашро идома диҳад, он гоҳ бо Карим дар рақобат мешавад. Рақобат меафзояд, лекин талабот дар як сатҳ меистад: Мумкин аст акнун дар охири рӯз нонҳои Карим ва Саида зиёдати кунанд, дар ин сурат Карим шояд ба қароре ояд, ки рондани такси ба ӯ фоидаи бештаре меорад (бо иборати дигар, дар ӯ сабаби водоркунанда пайдо мешавад). Аммо ӯ ба ин қарор шурӯъ накарда метавонад, ки нархи нонашро арзонтар кунад. Дар ин ҳолат ду вазъият пайдо мешавад: шояд баъзе мизочҳои Саида ба назди Карим раванд ва қисме аз онҳо аз ӯ нони бисёртар бихаранд, яъне зиёдшавии талабот ва пастшавии нархи нон сурат мегирад.

Вақте Карим нархи нонашро баланд мекунанд, омили водоркунанда низ зиёд шуда, фоидаи бештар мебинад ва ҳаҷми қараш камтар мегардад. Чунин вазъият ба амал меояд: агар талабот як хел ва шумораи мизочон низ мувофиқи он бошад, пас ӯ аз ҳар як фуруши нон даромади калон мегирад. Бо вучуди ин, шояд баъзе одамон нон намехаранд ва қудрати бо чунин нарх хариданро надоранд. Ин маънои кам будани талаботро дорад. Дар он ҳолат Карим нонро камтар мепазад, то ҳаҷми даромадаш мувофиқи миқдори он бошад. Дар ин ҳо муҳимем, ки маҳз талаботи истеъмолкунандагон барои Карим омили водоркунанда мешавад, то ӯ нон пазад ва нархи мувофиқи нонро муайян намояд.

Дар ин мисол муҳимем, ки истеъмолкунандагон ба тӯфайли мавҷуд будани рақобат бурд мекунанд. Чунки молҳо мавҷуданд ва нархи онҳо арзон аст. Дар натиҷа шумораи зиёди истеъмолкунандагон пайдо мешаванд, ки ин маънои зиёд шудани талаботро дорад. Дар ин маврид истеҳсолкунандагон низ бурд мекунанд. Истеҳсолкунандагон фоида мебинанд, зеро талабот ба нон сабабгори эҳтиёҷ ба орд мегардад. Талабот ба орд омили водоркунанда барои одамоне, низ мегардад, ки барои нонвойхонаро бо орди аълосифат таъмин қардан рақобат мекунанд.

Одамон худбин, мумсик ё кутухандеш нестанд, зеро онҳо ба омилҳои ҳавасмандкунанда тавачҷӯх зоҳир менамоянд. Якчанд омилҳои водоркунанда мавҷуданд. Баъзан одамон коре, ки маоши кам дорад интиҳоб мекунад, зеро ба фикри онҳо ин шавқовар ва маъқул аст. Онҳо аз он ки ба дигарон кӯмак мерасонанд, қаноатманд шуда ҳаловат мебаранд. Ҳар ҳадафе ки мо мегузорем як навъ омилҳои водоркунанда аст.

3.0 Моликият

Ҳангоми додугирифтӣ мол дар асл мубодилаи ҳуқуқ ба моликият сурат мегирад. Пеш аз он ки Карим нонашро ба Малика мефурӯшад ё бо орд иваз мекунад, бояд боварӣ дошта бошад, ки соҳиби нон аст ва Малика бошад соҳиби орд. Карим инчунин бояд боварӣ дошта бошад, ки пас аз сурат гирифтани мубодила ҳуқуқи соҳибиятро қабул мекунад. Дар ихтиёр доштани чизеро ҳуқуқи моликият меғӯянд. Агар ин ҳуқуқҳо ҳимоя нашаванд, низоми иқтисодии мамлакатҳои мухталиф наметавонанд амал кунанд. Агар Малика ва одамони дигар баъд аз мубодила молҳои бо нон ивазкардашонро аз дасти ӯ гиранд, Карим саъю кӯшиши нонпазӣ, мубодила ва фурӯши нонро намекунад.

Равшан аст, ки Карим бояд на танҳо соҳиби нон бошад. Инчунин бояд ба соҳибияти олотҳои меҳнат, биноҳо ва он заминеро, ки истифода мекунад, ҳуқуқ дошта бошад. Карим эҳтимол қарор мекунад, ки харчанд биноҳо ба ӯ тааллуқ доранд, бе ягон маҳдудият ба вай ҳуқуқи пурраи соҳиби замин будан лозим нест. Ӯ метавонад бар ивази ҳуқуқаш заминро дар давоми як сол истифода барад. Вай чунин мубодиларо дар ҳамон ҳолат анҷом дода метавонад, ки ба ҳимоя шудани ҳуқуқаш боварӣ дошта бошад.

4.0 Рушди иқтисодӣ

Ҳамаи намудҳои гуногуни ғизо, нақлиёт, хона, либос ва фароғат, ки ҳаёт имконпазир мегардонад ва қаноатмандиро таъмин менамояд, маҳсули фаъолияти инсон мебошанд. Маҳсулоти хушсифат ҳамеша талабот дорад, зеро харидорон дастрасии чунин маҳсулот ва нархи онро хуб медонанд. Ҳарчанд корхона тавассути тарғибу ташвиқи (реклама) маҳсулоташ диққати одамонро барои харидорӣ ҷалб намояд ҳам, маҳсулоти бадсифат ба фурӯш намеравад. Рушди иқтисодӣ фақат дар натиҷаи заҳмати зиёд ва дуруст баҳогузорӣ қардани талаботи одамон ба даст меояд.

Мо рушди иқтисодиро тавассути муқоиса қардани сатҳи зиндагии худ метавонем муайян намоем. Манбаи асосии инкишофи истеҳсолот ва даромад аз тақмили маҳорати коргарон, дастрас будани таҷҳизоти хуб, мукамалгардонии технологӣ ва ташкили хуби қори корхона вобаста аст. Агар ҳамаи ин тақмил дода нашаванд, иқтисодиёт дар сатҳи пешина қарор мегирад ё нишондиҳандаҳои он паст мефароянд.

Ҳуқуқи моликият ба замин, одатан, тавассути харид, тўхфа қардан ё ба мерос додани он ба даст оварда мешавад. Яке аз сабабҳои асосии боигарии баъзе мамлакатҳо дар он аст, ки шаҳрвандони ин кишварҳо, бешубҳа, ба моликияти хусусӣ ҳуқуқи комил доранд. Дар низоми иқтисодиёти султони тараққиқарда ғайриимкон будани ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ ва ҳуқуқҳои ба ин баробар маънои онро дорад, ки мардумонашон хоҳиши вақт ва пули худро барои инкишофи қудрати истеҳсоли (сохтмони биноҳо ё хариди нақлиёт) намедиханд, зеро онҳо сарвати дошташонро аз даст додан намехоҳанд. Бар замми ин, дар ин гуна мамлакатҳо ба одамон аз давлат бо сабабҳои зерин пул қарз гирифтани мушкул аст:

Хариду-фурӯши дар бозор

- Микдори ташкилотҳои пул қарздиҳанда кам аст.
- Бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиҳанда ба шарте пул медиҳанд, ки пардохт дар шакли нақд сурат гирад. Ҳол он ки дар баъзе кишварҳо одамон танҳо мол доранд (масалан, гӯсфанд ё гандум), ки ба пул баргардондани онҳо шояд мушкилӣ орад.
- Бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиҳанда хоҳиши пул додан надоранд. Онҳо дар сурате пул қарз медиҳанд, ки дар ҳолати пардохт нагаштани маблағи додашуда ба даъвои молӣ қардан ҳуқуқи дахлнопазир дошта бошанд.
- Аз ҳамаи сабабҳои дар боло номбар шуда фоизи қарз ниҳоят баланд аст ва хатари онро дорад, ки қарзгиранда қудрати пардохти пулро надорад ва аз он фоида ҳам ба даст оварда наметавонад.

Коргарони лаёқатманд нисбат ба онҳое, ки камлаёқатанд, самараноктар меҳнат мекунанд. Омӯзиш, таҷриба ва маълумот ба одамон кӯмак мекунанд, ки маҳорату малақаашонро тақмил диҳанд. Агар дастгоҳҳо хуб бошанд, корхона бештар истеҳсол мекунад. Сармоягузорӣ барои инкишофи олотӣ меҳнат ва киро қардани коргарони лаёқатманд дар аввал хароҷотро талаб мекунад, вале чун маҳсулот истеҳсол шуда сифатнок ва фаровон барояд, сипас фоида ба даст меояд.

Яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисодӣ технологияи нав ва навоариҳо мебошанд. Навовариҳо метавонанд ба роҳҳои самараноки истеҳсоли молҳо оварда расонанд ё мусоидат кунанд, ки номгӯи маҳсулоти тамоман нав ба вуҷуд ояд. Масалан, мумкин аст, ки Карим усули нави пухтани нонро пайдо кунад. Ба туфайли ин усул Карим барои танӯрро тафсондан камтар сӯзишворӣ сарф мекунад ва хароҷоташ дар ин ҳолат камтар шуда фоидааш меафзояд. Кори ӯ, яъне нонпазӣ камхарҷ мешавад.

Агар корхона танҳо ба даромади худ ва ақидаҳои тоза таъя кунад, инкишоф додани он мушкил мегардад. Агар Карим хоҳиши шинондани танӯри барқӣ кунад ё агар хоҳад, ки талаботро ба нон тавассути ҷалб қардани истеъмолкунандагонӣ дигар деҳаҳо зиёд намояд, ӯро лозим аст, ки барои шинондани танӯр ва харидани мошини боркаш пул қарз гирад. Вақте мо дар бораи пуле, ки онро бояд қарз қард, гап занем, сармояро дар назар дорем. Яке аз заминаҳои рушди иқтисодӣ дастрас намудани сармоя дар асоси микдори фоизи қабулшаванда мебошад. Агар микдори фоиз ниҳоят баланд бошад, корхонаҳо қарз нахоҳанд гирифт ва фаъолияти хоҷагишон васеъ нахоҳад шуд.

Тасаввур кунед: Карим аз Нозим хоҳиш намуд, ки ба ӯ 26 ҳазор сомонӣ ба мӯҳлати як сол барои харидани мошини боркаш қарз диҳад. Нозим ба Карим мегӯяд, ки ӯ бояд баъди як сол 26 ҳазор сомонӣ ва 10 ҳазор сомони дигар ҳамчун фоизи қарз барои истифодаи сармояаш баргардонад. Каримро лозим меояд, ки ҳам оид ба васеъ гардонидани корхонааш ва ҳам мошини боркаш чораҳо андешад, то даромади кофӣ ба даст орад ва қарзи барои мошини боркаш гирифтааш ва дигар хароҷоти мавҷударо низ пардозад. Агар толеи Карим баландӣ кунад, ӯ метавонад дигар қарздиҳандаҳоро пайдо намояд, ки онҳо барои ба ӯ пул додан рақобат кунанд. Дар он ҳолат Карим метавонад аз байни қарздиҳандагон ҳамонеро, ки микдори фоизи қарзаш аз ҳама паст аст, интихоб кунад. Одатан, қарзро бо микдори фоизи паст бонкҳо медиҳанд. Зеро онҳо метавонанд хатари қарзҳои пардохт нашударо байни қарзҳои зиёд тақсим кунанд.

Дар охир тақмили сохти иқтисодии корхона метавонад ба рушди иқтисодӣ оварда расонад. Дар корхонаҳо ҳама бояд меҳнат кунанд то корхона пойдор бошад. Барои онҳо дониستاني мақсад, ба кӣ ҳисобот додан ва чӣ гуна якҷоя самараноктар қор қардан муҳим аст. Чун одамон аз дастгоҳҳо ҳам мураккабтаранд, муайян қардани он ки чӣ бештар ба қори маҳсулноқ мусоидат мекунад, мушкил аст. Роҳбаронро зарур аст, ки захираҳои дар корхона бударо ба таври самаранок истифода баранд. Коргарон дар корхона асосан захираи аввалиндараҷа ба ҳисоб мераванд. Яке аз омилҳои ба муваффақият ноил гаштан, муҳайё қардани шароите мебошад, ки коргарон ба маҳсули меҳнаташон мароқ зоҳир мекунанд аз қори худашон қаноатманд мегарданд ва ҳис мекунанд, ки роҳбарони корхона онҳоро ҳамчун коргарони хуб қадр мекунанд.

5.0 Макроиқтисодиёт

Агар ба тамоми муносибатҳои иқтисодии деҳа назар кунем, мебинем, ки онҳо ниҳоят мураккабанд. Маҳсусан, агар мубодилаҳоро, ки дар онҳо пул истифода мешаванд, ба инобат гирем. Агар шумо кӯшиш намоед, ки мубодилаҳои дар мамлакат ба амал ояндаро номбар кунед, ин қори ниҳоят мушкил аст. Макроиқтисодиёт маҳз ҳамин корро ба анҷом мерасонад.

Ба омӯзиши макроиқтисодиёт чунин масъалаҳо дохил мешаванд:

- арзиши ҳамаи маҳсулот, ки мамлакат истеҳсол мекунад (шояд шумо аз одамон оид ба мафҳуми маҷмӯи маҳсулоти дохили давлат шунидаед. Ба ин арзиши маҳсулот, хизматрасониҳои нақлиёт, тиб ва ғайра дохил мешавад);
- дараҷаи самаранокии (миқдори захираҳо, вақт, мавод, одамон) барои истеҳсолот ва ё хизмат зарурӣ. Дар ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки бо сарфи ками захираҳо истеҳсоли маҳсулоти аълосифат ва таъминоти хизматиро ба роҳ монем.
- сатҳи шугли аҳоли ва бекорӣ (фоидаи аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта, ки машғули коранд);
- болоравии умумии нархҳо дар мамлакат (шумо мумкин дар бораи беқурбшавии пул (инфлятсия) шунидаед. Беқурбшавӣ вақте рух медиҳад, ки нархҳои миёнаи ҳамаи молҳо баланд шаванд). Ин ҳодисаи бад аст, зеро қадри пул паст мегардад. Дар баъзе мамлакатҳо баръакс ҳодисаҳои пастравии нарх (дефлятсия) ба назар мерасанд, ки мутаассифона, ин ҳодиса низ барои иқтисодиёт зараровар аст. Масалан, дар Ҷопон чунин ҳодиса рух дода буд.
- мавҷудияти сармоя ва миқдори фоида; таносуби байни арзиши молҳо, ки мамлакат аз дигар кишварҳо меҳарад (воридот) ва маҳсулот, ки ба берун мефурӯшад (содирот).

Тавассути чунин омӯзиш ҳукумат мефаҳмад, ки оё дар иқтисодиёт пешравӣ ҳаст ё не ва оё ин тараққиёт ба усуре, ки ҳукумат мамлакатро идора мекунад, мусоидат дорад? Дар баъзе мамлакатҳо инро муайян кардан кори ниҳоят мушкил аст, масалан, агар шумо розӣ бошед, ки ба рафикатон барои тайёр намудани ҳезум кӯмак намоед ва ӯ ба ивази коратон ба шумо гандум диҳад, аз чунин мубодилаи байни шумо ҳукумат имконияти боҳабар шудан надорад.

Ҳукумат кӯшиш мекунад, ки истеҳсолоти баланд, шугли пурра, инфлятсия, миқдори фоида паст, содироти бештар ва воридоти кам ба рушди иқтисодӣ оварда мерасонад. Давлат инчунин кӯшиш мекунад, ки ҳуқуқҳои иқтисодии шахсиро бо ҳуқуқҳои иқтисодии гурӯҳӣ баробар кунад. Масалан, давлатҳо назорат мекунанд, ки дар иқтисодиёт монополия ба вуҷуд наояд: як ташкилот истеҳсол, бозори мол, хизматрасонӣ ва баланд бардоштани нархҳо бе рақобат ба дастӣ худ нагирад. Лекин баъзан давлатҳо бо сабабҳои гуногун худашон монополияи ягон соҳаро ба даст мегиранд.

6.0 Иқтисодиёти Тоҷикистон дар давраи Шӯравӣ

Дар поён оид ба дигаргуниҳои иқтисодӣ, ки дар Тоҷикистон аз давраҳои Иттиҳоди Шӯравӣ то имрӯз ба вуқӯъ омадаанд, маълумоти мухтасар дода мешавад.

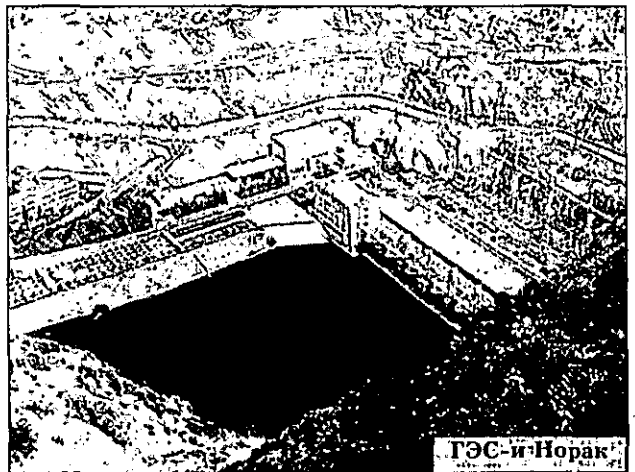
Дар замони Шӯравӣ иқтисодиёти Тоҷикистон бо иқтисодиёти Иттиҳоди Шӯравӣ марказонида шуда буд. Дар ин давра Тоҷикистон асосан ба истеҳсоли маҳсулоти хочагии кишлоқ: пахта, ашёи хом ва барқ машғул буд. Қисми зиёди фуруши мол дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ сурат мегирифт.

Иқтисодиёти тамоми Шӯравӣ ба монанди як корхонаи бутун идора мешуд ва ҳамаи воситаҳои истеҳсоли дар ихтиёри давлат буданд. Азбаски корхонаҳо ба давлат тааллуқ доштанд, коргарон ва хизматчиён ҳеч вақт наметавонистанд онҳоро соҳиб шаванд ва бинобар ин фондаи ин корхонаҳо танҳо ба бучети давлатӣ ворид мегашт. Илова бар ин, корхонаҳо ҳуқуқи бо якдигар тичорат карданро надоштанд.

Дар Маскав аз рӯи нақшаи давлатӣ қадам навъ, ҷӣ намуд, ҷӣ миқдор, қадам нарх, дар кучо, кай ва ба кӣ тақсим кардани маҳсулотро ҳал мекарданд. Дар иқтисоди бозори озод соҳибони фирмаҳо ва корхонаҳо ингуна қарорро худашон қабул мекунанд. Мувофиқи нақшаи давлатӣ ҳаҷми маоши коргарон назорат карда мешуд. Идораҳои ба нақшагирӣ талаботи истеъмолкунандагон, яъне шаҳрвандони қаторӣ ва мамлакатро ба ҳисоб намегирифтанд.

Яке аз камбудии асосии он низом дар ҳамин буд, ки корхонаҳо барои истеҳсол кардани бехтарин маҳсулот ва коргарон барои бехтар кардани сифати корашон қудрати кам доштанд.

Камбудии дигари он низом ин буд, ки гӯё қарорҳои бехтарини барои истифодаи камхарчи захираҳо мусоидаткунандаро на корхонаҳои алоҳида ва ё истеъмолкунандагон, балки танҳо

ташкilotхое қабул мекарданд, ки ҳамаи захираҳоро дар ихтиёр доранд. Мутаассифона, ин на ҳама вақт дуруст аст. Қарорҳои беҳтаринро, одатан, касоне таҳия мекунанд, ки бештар чунин қарорҳо ба онҳо таъсир мерасонад ва ин гуна одамон истеъмолкунандагон ва истехсолкунандагони маҳсулот мебошанд.

Дар давраи бозсозӣ (солҳои 1987-1990) қонунхое ба тасвиб расиданд, ки ба корхонаҳо иҷозати бештар мустақилона фаъолият карданро доданд.

6.1 Иқтисодиёти мамлакат баъди соли 1991

Баъд аз ба даст овардани мустақилият, пошхӯрии иқтисодиёти ягонаи Иттиҳоди Шӯравӣ зоҳир гашт, ки аксарияти риштаҳои тичоратӣ иқтисодӣ миёни ин кишварҳо қанда шуданд ё суғурта гардиданд. Иқтисодиёти Тоҷикистон, ки ба ҳоли ҳудуд гузошта шуда буд, ниҳоят заиф будани худро нишон дод. Ҳукумат сохти иқтисодиёти бозоргониро қабул намуд, лекин сатҳи баланди назорат аз тарафи давлат бо мақсади таъмини ҳимояи иҷтимоии мардум нигоҳ дошта шуд.

Ҳукуматро лозим омад, ки:

- ❖ низоми одилонаи гузариши моликияти давлатӣ ба моликияти хусусии шаҳрвандонро бунёд намояд;
- ❖ бо мақсади ҳимояи моликияти хусусӣ қонунҳоро тағйир диҳад;
- ❖ бо мақсади иҷозат додан ба тичорати хусусӣ қонунҳоро тағйир диҳад;
- ❖ аз сабаби қатъи гаштани фаъолият ё ба шахсони алоҳида фурухта шудани аксарияти манбаъҳои даромади давлатӣ, андозро ба танзим дарорад;
- ❖ бо мақсади нигоҳ доштан ва густариш додани муносибатҳо бо шарикони тичоратӣ дар ҷаҳон, ба корхонаҳои амалкунанда ё навбунёд кӯмак расонад;
- ❖ барои онҳое, ки ҳеҷ гуна даромаде надоранд, таъминоти иҷтимоиро танзим намояд;
- ❖ барои иҷрои вазифаҳое, ки дар гузашта аз тарафи ташкilotҳои дар Маскав воқеъбуда иҷро мешуданд, ташкilotҳои нави давлатӣ таъсис диҳад;
- ❖ пули худро ба гардиш барорад. Давлат пули худро надошт (дар аввали соли 1995 ба чои рубли русӣ рубли тоҷикӣ қорӣ карда шуд, вале беқурбшавӣ ба зудӣ қадри онро паст гардонид. Бинобар ин соли 2000-ум пули нав - сомонӣ ба истифода дода шуд);
- ❖ ба шаҳрвандон тағйиротҳои ба вучуд омадари фаҳмонида диҳад, зеро бисёр фаъолиятҳоеро, ки дар шароитҳои гузашта ғайриқонунӣ ҳисоб мешуданд, акнун метавон дар шароитҳои нави иқтисодӣ татбиқ намуд.

Ба роҳбарон ва соҳибони корхонаҳо лозим омад, ки:

- робитаҳояшонро бо шарикони тичоратии пешина барқарор намоянд ва бар замми ин шарикони нав пайдо кунанд;
- корхонаҳояшонро ба таври нав ташкил намоянд ва онҳоро барои қаноатманд гардонидани талаботи истеъмолкунандагон равона созанд. Ин то андозае маънои дигаргун кардани намуди зоҳирӣ ё навӣ маҳсулоти истехсолшавандаро дошт;
- барои пӯшонидани хароҷоти таҷдиди корхонаҳо захираҳои молиявӣ пайдо кунанд (пайдо кардани шарикони хоричӣ, ки дар натиҷа корхона ба корхонаи муштарақ табдил мегашт);

Ба шаҳрвандони оддӣ лозим омад, ки:

- қонунҳои навро омӯзанд;
- корхонаи шахсӣ кушоянд;
- қори нави ёбанд.

Ин ҳам барои давлат ва ҳам барои шаҳрвандони ҳама гуна давлат вазифаи ниҳоят мушкил буд. Дар Тоҷикистон бошад ин мушкилӣ аз сабаби ҷанги шаҳрвандӣ боз ҳам душвортар гардид.

Ҷанг ба вайроншавии иншооту биноҳои зиёд оварда расонд. Оилаҳо бошанд хисороти мудхишро аз сар гузарониданд. Мувофиқи маълумотҳо зиёда аз 60 ҳазор одам ба ҳалокат расид. Ин маънои онро дошт, ки захираҳои боқимонда барои истехсолот, масалан, пахта ниҳоят кам гардид. Дар давраи солҳои 1991 - 1996 арзиши маҳсулоти истехсолшуда (маҷмуъи маҳсулоти

дохили) дар мамлакат 60 фоиз паст фаромад. Барои аксарияти мамлакатҳо то 10% пастшавии маҳсулоти дохили дар давоми 5 сол аллакай як ҳодисаи чиддӣ ҳисоб мешуд. Оқибати дигаре, ки гуё назарногир аст, он буд, ки корчаллонҳои мамлакатҳои хориҷӣ дар чунин шароит барои барқароркунии корхонаҳо, сохтмон ва бунёди ҷойҳои корӣ сармоя нагузоштанд. Ҳол он ки сармоягузори онҳо хеле зарур буд. Зеро на шаҳрвандон ва на давлат барои анҷом додани чунин корҳо маблағи зарурӣ надоштанд.

Чанг то андозае сабабгори харобшавии иқтисодиёт гардид. Вай инчунин роҳи дар мамлакат бунёд намудани сохти нави иқтисодиро дигаргун кард ва якҷанд ислохотро боздошт. Яке аз чунин ислохот хусусигардонӣ буд, ки барои инкишофи бозори озоди иқтисодӣ муҳим аст. Барои бомуваффақият гузаронидани хусусигардонӣ, таҳия ва қабули як қатор қонунҳо, ки тақсимоати одилонаи моликият ва ноил гаштан ба натиҷаҳои беҳтаринро таъмин мекунанд, зарур буд. Зарурияти мазкур мебоист:

- ба давлат даромади муайян меовард;
- ба корхонаҳо ва фирмаҳо имконият медод, ки барои таҷдиди фаъолияти корхонаашон бо мақсади ба талаботи шароити нави иқтисодӣ ҷавобгӯӣ шудан кӯмаки молиявӣ (баъзан аз ҳамкорони хориҷӣ) гиранд.

Барои мусоидат ба ин раванд ҳукумат низоми фурӯши сахмияҳоро ташкил кард. Ин кори муҳим буд. Он ба корхонаҳо имкон медод, ки оид ба андешаҳои одамон нисбати усулҳои идоракунии муассиса нархҳояшонро баланд ё паст кунанд. Бо мақсади ба шаҳрвандон имконияти хариди сахмияҳоро додан ҳукумат коғазҳои қимматнок интишор намуд, то онҳоро барои харидани сахмияҳои корхонаҳо ба ҷои пул истифода баранд.

Азбаски Тоҷикистон мамлакатаи аграрӣ аст, ислохоти замин яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад.

6.2 Мохияти соҳибкорӣ хурд

Миқдори зиёди корхонаҳое, ки имрӯз фаъолият доранд, дар давраи низоми иқтисоди Шӯравӣ вучуд надоштанд. Аксарияташон ҳаҷман калон нестанд ва онҳоро оилаҳои алоҳида идора мекунанд. Дар хотир доред, ки агар оилаи шумо фақат нон фурӯшад ҳам дар асоси ҳамон принципҳое амал мекунанд, ки ширкатҳои калонтарини дунё фаъолият доранд. Соҳибкорӣ хурд барои иқтисодиёти Тоҷикистон муҳим аст, зеро он:

- даромад ва шуғли ҳазорҳо одамонро таъмин мекунанд;
- ба аҳолии мамлакат хизматрасонии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғоиданок ва молҳоро пешниҳод мекунанд;
- ба таври фаврӣ метавонад ба ҷойи истеҳсоли як маҳсулот маҳсулоти дигар ва ё хизматрасониҳои гуногунро мувофиқи талаботи тағйирёбандаи истеъмолкунандагон ба роҳ монад;
- ба давлат аз даромад андоз медиҳад;
- ба соҳибкорон усулҳои корбариро меомӯзонад;
- имконият медиҳад, ки ақидаҳои нав дар соҳибкорӣ озмуда шаванд;
- метавонад ба тичорати калон табдил ёбад;
- ба гардиши пул дар иқтисодиёти мамлакат кӯмак мекунанд (ин имкон медиҳад пул ба ҷое равад, ки барои зиёд кардани боигарӣ самараноктар истифода бурда шавад);
- аз сабаби мавҷуд будани рақобат, корхонаҳои хурд бояд хароҷоти истеҳсолиашонро дар сатҳи ниҳоят паст нигоҳ доранд. Ин бошад имкон медиҳад, ки нархҳо ва беқурбшавӣ дар сатҳи паст нигоҳ дошта шаванд.

Дар шароити ҳозира аксарияти корхонаҳои хурд молҳоро аз дигар мамлакатҳо ворид мекунанд. Ҳол он ки бо роҳи ба бозор ворид шудани молҳои нав ва қонеъ гаштани талаботи истеъмолкунандагон маҳз корхонаҳои хурд метавонанд талаботи мардумро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин намоянд ва бо ин роҳ маҳсулоти худро ба истеъмолкунандагони дигар мамлакатҳо низ фурухта ба иқтисодиёти мамлакаташон кӯмаки бештар расонанд.

Давлат метавонад ба корхонаҳои нави соҳибкорӣ бо роҳҳои зерин кӯмак расонад:

- қабули қонунҳое, ки ширкатҳо ва фирмаҳоро ба иҷрои қарордодҳои ба имзо расида водор месозад;
- ба ширкатҳо тавассути сафоратхонаҳо барои пайдо кардани муштариёни хориҷӣ ёри расонад;
- тавассути идораҳои илмӣ давлатӣ кӯмаки техникӣ расонад;

- меъёрҳои пасти андозро муайян кунад;
- ҷавобро ба дониш ва маҳорат, ки барои ширкатҳо заруранд, мусаллаҳ гардонад;
- шахрвандонро барои харидорӣ кардани сахмияҳои ширкатҳо ҳавасманд гардонад.

6.3 Низоми бонкӣ дар Тоҷикистон

Вазифаи асосии Бонки Миллии Тоҷикистон назорат аз болои миқдори пули дар гардиш буда мебошад. Бонки Миллӣ арзиши пули моро назорат мекунад, вале ин бонк мизочони худро надорад.

Барои шумо ва корхонаҳои хусусӣ бонкҳои тичоратӣ аҳамияти бештар доранд, зеро онҳо пулро дар ҷое мегузоранд, ки фоидаи бисёртар меорад ва барои ин андешидани ҷораҳои зерин зарур аст:

- ❑ нигоҳ доштани пулҳои озод барои мизочони худ (амонатгузор, одатан, фоизи на чандон зиёд аз бонк мегирад);
- ❑ додани қарзҳо ба одамон ё ширкатҳо (шахсе, ки аз бонк қарз мегирад, фоизи муайян месупорад).

Бонкҳо, одатан, ба мисли ширкатҳо фаъолият намуда, дар байни худ барои додани қарз аз рӯи миқдори фоизи кам ба муштариён рақобат мекунанд ва аз одамон, ки пули худро ба суратҳисоби бонк мегузоранд, фоизи бештар медиҳанд.

XX

➔ Машқҳо баъди хониши матн

Супориши 02: Талабот ва хоҳишҳо (5 дақиқа)

Хоҳишҳо ва талаботи худро номбар кунед.

- Аз рӯйхати зерин шумо чиро харид метавонед?
- Афзалиятҳоро ба тартиб биёред ва ба мисли нақшаи зерин ҷадвал кашед.
- Сабабҳои, ки шумо як чизро нисбати дигараш бештар доштан мехоҳед, кадомҳоянд?

Талаботи ман	Фурӯхта мешавад	Хоҳишҳои ман	Фурӯхта мешавад
Хӯрок	Ҳа	Телевизион	Ҳа
Муҳаббати ҳақиқӣ	Не	Шокалад	Ҳа

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд талаботро аз хоҳишҳо фарқ намоянд.

МТ: хонандагонро водор кардан аст, ки дар бораи чизҳои барои ҳаёт ва истироҳат зарурӣ андеша кунанд. Дар ин ҷо бояд нишон дод, ки одамони камбизоат ба талабот бештар тавачҷӯх доранд. Барои ин супориш ҷавобҳои дуруст вучуд надоранд.

Супориши 03: Мубодила (10 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои чорнафара кор карда, ба ҳамдигар бори охир дар

мубодила кардани мол аз тарафи одамон шоҳид буданатонро нақл кунед. Онҳо кадом намуди молҳоро мубодила карданд? Барои ҷӣ онҳо мубодиларо интихоб карданду пулро не?

Ҷадвали зеринро ба дафтратон кашед ва онро пур кунед. Дар хоначаҳои афзалият ва камбудииҳои ҳар як низомро нависед.

Пул	Мубодила
<p>Камбудииҳо Пул метавонад арзишашро гум намояд.</p> <p>Афзалиятҳо</p>	<p>Камбудииҳо</p> <p>Афзалиятҳо</p>

Қайдҳои барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд моҳияти мубодила, афзалият ва камбудииҳои онро дар муқоиса бо истифодаи пул фаҳманд.

МТ: ба хонандагон нишон додани афзалиятҳо ва камбудииҳои мубодила, инчунин мушкилиҳоест, ки ба беқурбшавии пул алоқаманданд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

Пул	Мубодила
<p>Камбудииҳо Пул метавонад арзишашро гум намояд. Одамон одатан пулро медузданд. Афзалиятҳо Пулро бо худ гирифта гаштан осон аст. Пулро дар бонк гузоштан мумкин аст. Пул барои вақти зиёд кифоя мекунад.</p>	<p>Камбудииҳо Баъзан арзиши чизҳоро муайян кардан мушкил аст. Нархи молҳо аз талабот ба он мол вобаста аст. Бо худ молро гирифта гаштан ниҳоят вазнин аст. Афзалиятҳо Ба беқурбшавӣ камтар дучор меояд. Даромади андозбандӣ афзоиш меёбад.</p>

Супориши 04: Талабот ва таъминот (15 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, оид ба се намуди молҳое, ки барои

сокинони минтақаи шумо бештар дастрасанд, андеша кунед (ин молҳо мумкин аст орд, пойафзол ё сабзавот бошанд). Баъд ҷадвали зеринро ба дафтратон бардошта ба саволҳои ҷавоб диҳед. Фаромуш накунед, ки:

- Тағйирот дар таъминоти мол метавонад бо тағйирот дар миқдори таъминкунандаҳо ё миқдори моли таъмин кардаашон вобаста бошад.
- Тағйир ёфтани талабот ба мол метавонад бо тағйироти шумораи харидорон ё миқдори моле, ки онҳо хариданианд тағйир ёбад.

Мол	Қадам омилҳои метавонанд таъминоти ин молро тағйир диҳанд?	Қадам омилҳои метавонанд талаботро ба ин мол тағйир диҳанд?
1.		
2.		
3.		

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд сабабҳои тағйирёбии талаботу таъминотро нишон диҳанд.

Эҳтимол ҷавобҳои хонандагон вобаста ба ҷомеа гуногун бошанд. Ҷавобҳои муқаррарӣ ба таври зайл шуда метавонанд:

Мол	Қадам омилҳо метавонанд таъминоти ин молро тағйир диҳанд?	Қадам омилҳо метавонанд талаботро ба ин мол тағйир диҳанд?
Гӯшт	Нархи чорвои ба савдо бароварда дар мавсими гузашта.	Мавсими сол. Дар баҳор мардум пули кам доранд ва камтар харид мекунанд, дар тирамоҳ бошад зиёд.
	Миқдори савдо дар рӯзи гузашта.	Дар муддати муайян ҷашнҳо барпо мегарданд, ки талаботро ба маҳсулот зиёд менамояд.
	Ҳаҷми ғоида.	Дар зимистон одамон мехоҳанд зиёдтар гӯшт истеъмол намоянд ва сабзавот дар ин фасл нисбатан кам аст.
	Мавсими сол. Дар тирамоҳ деҳқонон зиёдтар чорворо ба савдо мебароранд, чунки онҳо шояд фикр кунанд, ки ғизои кофӣ барои зимистон надоранд.	Муштариён то чӣ андоза пулдоранд.
	Бо назардошти онҳо, ки чорвои серҷарб кам аст дар баҳор нарх боло меравад.	

Ин вазифа хеле душвор ба назар мерасад ва шумо шояд тасмим гиред, ки онро сарфи назар кунед. Агар ханӯз ҳам мехоҳед, ки ин вазифаро иҷро кунед шумо бояд ҳамроҳи синф баъзе мисолҳо оваред. Масалан, нон – таъминот бояд нисбатан доимӣ бошад, вале агар таъминоти орд ё маҳсулоти сӯзишворӣ тағйир ёбад, он ҳам метавонад фарқ кунад. Таъминот эҳтимол якхела боқӣ мемонад, гарчанде ки дар дар баъзе ҳолатҳо одамон ба нон ҳамчун манбаи ғизоӣ, зиёдтар эҳтиёҷ доранд.

Машқи иловагӣ метавон гузаронид ва аз хонандагон пурсид, вақте талабот ва таъминот тағйир меёбад ба нархҳои маҳсулот чӣ ҳодиса рӯй медиҳад.

Таъминоти зиёд ва талаботи кам одатан натиҷаи пастравии нархҳо мегардад.

ТмЗ – таъминоти зиёд.

ТмК – таъминоти кам.

ТБЗ – талаботи зиёд.

ТБК – талаботи кам.

ПН – пастравии нархҳо.

НУ – нархи устувор.

БН – баландшавии нархҳо.

ТмЗ + ТБК = ПН

ТмК + ТБЗ = Баландшавии Нархҳо, ТмК + ТБК = Нархи Устувор, ТБЗ + ТмЗ =

Пастравии Нархҳо чуноне, ки рақобат истехсоли босамарро ҳавасманд мегардонад.

Супориши 05: Моликияти мол (10 дақиқа)

Дар бораи моликияти оилаи худ

фикр кунед. Даҳ номгуи ашёҳоро нависед, ки ба он ашёҳои калон, ба монанди хона ва ашёҳои хурд, ба монанди либос дохил шаванд.

Ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

1. Соҳиби ин молҳо буданатанро шумо чӣ гуна исбот мекунед?
2. Ин моликиятро бо таври қонуний чӣ гуна ба даст овардан мумкин аст?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд оид ба ҷӣ тавр соҳиби мол ва ба даст даровардани он мисолҳо оранд.

МТ: ба хонандагон имконият додан аст, ки онҳо дар бораи бо усулҳои гуногун, аз ҷумла дар асоси ҳуҷҷатҳои қонунӣ соҳиби мол шудан андеша кунанд.

Хонандагон метавонанд дар ҷадвали сохташон ашёҳо ва ҳуҷҷатҳоеро нишон диҳанд, ки чизи моликияти шахсӣ будани онҳоро исбот карда тавонанд. Онҳо метавонанд чизҳои майда, аз қабилӣ либос ва ашёҳои калон, аз қабилӣ автомобил ё китъаи заминро дохил кунанд.

Супориши 06: Ки ғоида мебинад? (20 дақиқа)

Бо ҳамсинфатон нақлҳоро хонда ба саволҳо ҷавоб гардонед:

Дар деҳаи хурд Исмоил мағоза дорад. Дар он маҳал ӯ ягона шахсест, ки ғитта меғурушад. Вай ғиттаҳои навъи «SONY» МХ-345-ро бо нархи 1,5 сомонӣ меғурушад. Ин аз нархи дар Душанбе буда 30% қимматтар аст. Лекин барои Исмоил ғиттаҳо танҳо 5% қимматаанд. Ин 5% хароҷоти нақлиёт аз Душанбе то деҳа аст. Рамзия қарор кард, ки ба Душанбе рафта ҳамин хел ғиттаҳоро барои мағозааш харад. ӯ ният дорад, ки онҳоро бо нархи 1 сомонӣ ғурушад.

1. Аз амалӣ Рамзия кӣ ғоида мебинад?
2. Исмоил ҷӣ кор карда метавонад?

Нигина дар деҳа соҳиби нонвойхонаи хурде аст ва нон мепазад. Дар ҳамин деҳа боз як нонвойхонаи дигар мавҷуд аст, ки нонҳояшро бо ҳамон нарх меғурушад.

Нигина дар як рӯз барои пухтани 250 дона нон 50 кг (як халта) орд сарф мекунад. ӯ 50 кг ордро бо нархи 35 сомонӣ меҳарад. Баъди ҳамаи хароҷот ғоидаи ӯ дар як рӯз 5 сомонӣ аст. Агар ӯ ба таври яклухт 5 халта орд харад, пас ҳар як халтаи орд 33 сомонино ташкил мекунад. Новобаста ба он ки ду нонвойхона ғаъолият мекунад, миқдори нон кифоя нест.

1. ӯ ғоидаашро ҷӣ кор мекунад?
2. Аз ин кор кӣ ғоида мебинад?
3. Бо нархҳо ҷӣ рух медиҳад?
4. Боз кадом омилҳо ба кор халал расонида метавонанд?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд дар ҳолати мавҷудияти рақобат ҷӣ гуна рафтор кардани сектори хусусиро гӯянд ва ағзалияти онро барои харидор номбар намоянд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

Ҳолати якум:

1. Истеъмолкунандагон. Зеро онҳо кам пул сарф мекунанд. Дигар фирмаҳо низ ғоида меғиранд, ҷунки харидорон пули захирагаштаро аз хариди ғиттаҳои арзонтар метавонанд ба молҳои дигар сарф кунанд.
2. Исмоил метавонад нархи ғиттаро арзон кунад. Вақте ки харидоронаш зиёд мешаванд, вай мисли пештара даромад гирифта метавонад.

Ҳолати дуюм:

1. Ба нархи яклухт нигоҳ доштан ва харидани орд.
2. Ҳам вай ва ҳам харидорон бурд мекунанд. Вай баъди ин, тавассути кам кардани сарфи маблағ нархро баланд накунад ҳам, ғоида мебинад. Нигина метавонад ба худ ёрдамчиеро киро кунад.

3. Вай метавонад ҳатто дар бораи паст кардани нарх қарор қабул намояд ва бо ин боиси васеъ шудани ҳиссааш дар бозор гардад.
4. Нархи сӯзишворӣ ва дигар хароҷоти ӯ мумкин аст, ки афзояд. Рақибон низ метавонанд чунин амал кунанд ва Нигина фоидаи дилхоҳ ба даст надарорад ҳам, бо вучуди ин қарордоди мазкур боиси кам шудани хароҷоти истехсолот мегардад.

Супориши 07. Тиҷорати маҳаллӣ (30 дақиқа)

Бо ҳамсинфатон ба яке аз

корхонаҳои маҳаллӣ ташириф биёред (ба мағоза ё ягон корхонаи истехсолӣ) ва ба роҳбарони он саволҳои зеринро дода, дар бораи ин корхона ҳисобот нависед. Барои ин ҳисоботро ба аҳли синф пешниҳод кардан омода шавед.

1. Шумо кадом молҳо, маҳсулот ва хизматҳоро мефурӯшед?
2. Тиҷорати шумо чӣ ном дорад (баъзе корхонаҳои хурд ном надоранд)?
3. Чанд вақт боз шумо бо тиҷорат машғул ҳастед?
4. Мизочони шумо кӣҳоянд?
5. Молҳои шумо чӣ нархи доранд?
6. Шумо молатонро чӣ гуна истехсол мекунед?
7. Миқдори истехсоли мол ва хариди онро шумо чӣ хел муайян мекунед?
8. Нархи фурӯши молро шумо чӣ хел ҳисоб мекунед?
9. Ҳангоми бори охир иваз кардани нархҳо шумо кадом омилҳоро ба инobat гирифтед?
10. Вақти тиҷорат шумо бо кадом мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешавед?
11. Афзалиятҳои тиҷорат кадомҳоянд?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд як корхонаи хусусӣ ва мушкилоти онро шарҳ диҳанд.
 МТ: ба хонандагон кӯмак расонидан аст, ки онҳо донанд: ба тиҷорат машғул будан хатар дорад ва ҳатто корхонаи хурдтарин ҳам бо мушкилоте, ки муассисаи калон дучор меояд, рӯ ба рӯ мешавад. Илова бар ин, хонандагон медонанд, ки тиҷорат хизматгори чомеа аст.

Ҷавобҳо метавонанд гуногун бошанд, лекин ба баъзе саволҳо шумо эҳтимол ҷавобҳои зеринро интизор бошед:

5- бафк, хариди молҳо ё маводҳо (маош ё андозҳо);

7- ҳафтаи гузашта шумо чӣ қадар мол фурӯхтед: қобилияти истехсол кардан ё харидани маҳсулот дар давоми вақти мавҷудбуда;

8- хароҷотро ба ҳисоб гирифта, нархҳои рақибон ва ҳаҷми фурӯши маҳсулотро муқоиса намоед;

10- хатари муфлис шудан, даҳлати дигарон, вақти зиёд сарф кардан;

11- ман хӯчаини худам ҳастам.

Дар ин супориш хонандагонро зарур аст, ки доир ба фаъолияти ширкат маълумоти махфӣ ҷамъ оранд. Бинобар ин мо бояд тахмин намоем, ки соҳибони он ширкатҳо метавонанд бе дудилағӣ ба саволҳо ҷавоб диҳанд. Аз ин хотир шуморо лозим аст, дар навиштани мактубе ба номи роҳбарони корхонаҳои хурд бо хоҳиши рад накардани ҳамкорӣ ва кӯмак расонидан ба хонандагон муроҷиат намоед. Дар ҳеҷ ҳолат роҳбари корхона набояд фишоровариро дар робита ба пешниҳоди иттилоот хис кунанд.

Намунаи мактуб

Мӯхтарам, роҳбари ширкат!

Қисме аз дарсҳо оид ба чомеаи шахрвандӣ дар мактаби мо ба омӯзиши фаъолияти корхонаҳои хусусӣ бахшида шудаанд. Талаба мехоҳад ба шумо саволҳои

зеринро диҳад ва иттилооти ба дастмадаро ба ҳамсинфонаш пешниҳод намояд (11 саволи ин супоришро номбар кунед). Дар ҳама ҳолатҳо шумо набояд худатонро ӯҳдадор ҳисоб карда, ба саволҳои дигар ҷавоб гардонед ва ё ба саволҳои, ки ба фикри шумо бар зарари тиҷорататон ҳастанд, посух диҳед. Барои ҳамкориатон ба шумо ташаккур. Шумо ба хонандагони ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмак менамояд, то онҳо донанд, ки чомеаашон чӣ гуна фаъолият дорад ва метавонад амал кунад.

(Имзои муаллим ё мудири мактаб бо мӯҳри мактаб тасдиқ шудааст).

Супориши 08: Чӣ хел метавон миллионер шуд?

Ин вазифаро мумкин аст бо ду роҳ иҷро кард: дар бораи

моле, ки шояд барои шумо зарур аст, фикр кунед ва супориши дар поён дода шударо иҷро намоед ё барои ҳалли супориш моли аз тарафи мо пешниҳодшавандаро истифода баред.

Моли пешниҳодшаванда: шумо мошини оддиро, ки сангро аз биринҷ ҷудо намуда ба таври дастӣ кор мекунад, иттироғ намудед. Меҳроҳед тиҷорати худро оғоз кунед ва ин молатонро фурӯшед. Шуморо лозим аст, ки нақшаи кориатонро таҳия намоед. Бо ҳамсинфатон саволҳоро хонед ва баъд нақшаи кориатонро нависед. Барои ин нақшаро ба синфатон пешниҳод кардан омода шавед.

- ❖ Маҳсулоти шуморо кӣ хоҳад харид?
- ❖ Одамон дар бораи маҳсулот ва ширкати шумо чӣ хел маълумот пайдо мекунад?
- ❖ Шумо нархи молатонро чӣ гуна муайян мекунад?
- ❖ Нархи моли шумо чанд пул хоҳад буд?
- ❖ Вақте ки шумо ба тиҷорат шурӯъ мекунад, дар муайян кардани миқдори мошинҳои истеҳсолшаванда чиро ба инобат мегиред?
- ❖ Шумо фоидаи ба даст овардаатонро чӣ кор мекунад?
- ❖ Барои он ки нархҳоро тағйир диҳед, кадом омилҳо ба шумо метавонанд таъсир расонанд?
- ❖ Тиҷорати шумо чӣ гуна метавонад фоидаи бештаре биёрад?

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд нақшаи фаъолияти тиҷоратии худро тартиб диҳанд.
МТ: дар хонандагон барангехтани андешаҳо дар бораи душворихое, ки тиҷорати хурд ва калон ба онҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Вай инчунин хонандагонро барои иҷрои супоришҳои оянда сафарбар менамояд.

Албатта, ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд. Санҷед, то хонандагон ба ҳамаи саволҳо ҷавоб диҳанд. Ин барои хонандагон имконияти хуб аст, ки қобилияти эҷодкории худро намоиш диҳанд. Шумо метавонед ин супоришро ба тарзи овоздиҳӣ ба тарафдорӣ нақшаи фаъолияти тиҷоратӣ анҷом диҳед.

Мундариҷаи намунаи нақшаи тиҷоратӣ

Нақшаи фаъолияти тиҷоратии инкишофи корхонаи хусусиро муайян намоед.

Шарҳи умумӣ

Дар ин боб асосан шарҳи мухтасари корхона дода мешавад:

дар қучо воқеъ будани корхона, кадом маҳсулот ё хизматҳоро истеҳсол мекунад ва истеъмолкунандагони асосиашон киро хоҳанд буд.

Илова бар ин, бисёри нақшаҳои фаъолияти тиҷоратӣ мақсадҳои дурнамои корхонаҳоро нишон медиҳанд.

Шумо бояд ҷавоб диҳед:

Ман ба кадом намуди тиҷорат машғулам ва мо чӣ истеҳсол мекунем? Ман бо кадом мақсад ин нақшаи тиҷоратиро менависам.

Ҳар рӯз ман бо хоҳаронам дар хонаи модарам ҷамъ мешавем ва тоқӣ медӯзем. Маҳсулотамодро дар бозори «Корвон» мефурӯшем. Агар мо мағозаи шахсӣ медоштем, метавонистем харидорони хориҷиро ҷалб кунем ва нархи тоқихоро баланд бардорем. Миқдори фурӯши онҳоро ҳар моҳ зиёд кунем. Ҳамин тавр, ин нақшаи тиҷоратӣ мақсади шарҳ додани савдои моро мегузорад. Бо мақсади гирифтани қарз мо бояд дархост пешниҳод намоем. Бо кӯмаки қарз мо мағозаро ба иҷора гирифта, онро қонунӣ мекунем ва як фурӯшандаро бо се зани деҳаамон, ки барои тайёр

кардани тоқиҳо ба мо ёрӣ мерасонанд, ба кор қабул мекунем. Мағозаи «Лайлӣ» даромадхоро зиёд мекунад ва ба мо имконият медиҳад, ки барои маълумотгирии фарзандонамон пул захира намоем.

Маҳсулот ва хизматҳо

Дар ин боб маҳсулот ва хизматҳои корхона ба таври мушаххас шарҳ дода мешаванд. Илова ба хусусиятҳои қувваи корӣ шумо бояд оид ба ҷӣ гуна истифодабарӣ ва барои харидор диққатҷалбкунанда будани он маълумот диҳед.

Шумо бояд ҷавоб диҳед:

Корхонаи ман ҷӣ истеҳсол мекунад? Ин маҳсулот ҷӣ гуна истифода мешавад? Барои ҷӣ ин маҳсулот ба одамон маъқул аст?

Мисол:

Мо тоқӣ истеҳсол мекунем, ки онҳо маҳсули меҳнати дастӣ мебошанд. Тоқиҳо аз матоъ ва зардӯзӣ оро дода мешаванд. Чунин тоқиҳо маҳсулоти анъанавии дастии хунароҳои мардуми Тоҷикистон аст. Аҳолии маҳаллӣ ба ин гуна тоқиҳо эҳтиёҷ доранд. Ҳоло бошад онҳо дар байни хориҷиён низ маъмул шуда истодааст ва нақшҳои ба таври эҷодкорона офарида шуда ва ғайриоддӣ чунин маҳсулот диққаташонро ҷалб менамоянд.

Нақшаи маркетинг

Нақшаи маркетинг бояд ба таври мушаххас ҷӣ гуна ва ба кӣ фуруштани маҳсулоти шуморо шарҳ диҳад. Стратегияи маркетинг бояд асосан, ба тадқиқоти шумо оид ба гурӯҳи истеъмолкунандагон, рақобат ва ҳаҷми фуруши маҳсулот дар бозор таъя намояд.

Шумо бояд ҷавоб диҳед:

Корхонаи ман дар бозор ба кӣ ва ҷӣ қадар маҳсулот мефурушад? Ман ин маҳсулотро ҷӣ тавр мефурушам? Ғайр аз ман боз кӣ ҳамин гуна маҳсулот мефурушад? Ин ба ҳаҷми фуруши маҳсулоти ман ҷӣ гуна таъсир мерасонад?

Мисол:

Мағозаи «Лайлӣ» ба хориҷиён тоқӣ мефурушад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон тақрибан 1500 нафар хориҷиён зиндагӣ ва кор мекунанд. Онҳо мутаносибан даромади баланди солони шахсӣ доранд. Илова бар ин, дар соли 2000-ум 10,000 сайёҳон аз хориҷаи дур ва наздик ба Тоҷикистон омаданд. Ҳамаи онҳо ва хориҷиёни муқимӣ дар Тоҷикистон харидорони воқеии тоқиҳо мебошанд. Тадқиқот нишон дод, ки бисёр занҳо дар хона машғули дӯхтани тоқиҳо бошанд ҳам, шумораи ками онҳо тавонистанд фурушро тавассути мағозаҳои махсус ба роҳ монанд. Дар ин ҳолат, рақобат он қадар зиёд намешавад. Кумитаи давлатии омор дар ҳисоботи соли гузашта миқдори фуруши тоқиҳоро дар ҳаҷми 25 ҳазор дона нишон додааст. Ҳозир мо дар як сол сад тоқӣ истеҳсол мекунем, лекин мо чунин фикр дорем, ки ҳар сол мо метавонем 1,500 тоқӣ фурушем.

Нақшаи фаврӣ

Нақшаи фаврӣ ҷараёни коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ширкатро шарҳ медиҳад. Дар ин ҷо зарур аст, ки бо таври мушаххас ва аниқ тартиби техникӣ, нишон додани таҷҳизот ва ҷудо кардани ашёи истифодашаванда шарҳу эзоҳ дода шавад.

Шумо бояд ҷавоб диҳед:

Маҳсулоти нав ҷӣ тавр коркард мешавад? Ҷараёни истеҳсолот ҷӣ гуна марҳилахоро мегузарад? Барои истеҳсолот кадом ашё ва мавод лозим аст? Онҳо аз кучо гирифта мешаванд? Кадом таҷҳизот барои истеҳсоли ин маҳсулот истифода мешавад?

Мисол:

Мо ягон намуди таҷҳизотро истифода намебарем. Ҳама кор дастӣ иҷро карда мешавад. Сӯзанҳо, риштаҳо ва матоъ барои астар аз бозор харида мешаванд. Риштаҳои заррин бо нархи яклухт аз истеҳсолкунандагони он харида мешаванд. Агар мо риштаи бисёр истифода бурданӣ шавем, тарафҳои манфиатдор метавонанд моро таъмин намоянд. Мо аз ҳамсоҳоямон рангҳои аз растаниҳои маҳаллӣ тайёркардашударо мехарем. Ҳозир мо метавонем ҳар моҳ даҳ тоқӣ дӯзем ва ин

миқдор метавонад баъди ба қор қабул кардани қорғарони иловагӣ то 50 дона зиёд шавад.

Идоракуни ва ташкилот

Дар ин боб ҳайати қормандон ва сохтори ширкат шарҳ дода мешаванд. Он, одатан, аз тарҷумаи ҳоли мухтасари сохиби қорхона, роҳбар ва ҳайати идоракунанда иборат аст. Илова бар ин, шарҳ додан муҳим аст, ки ширкат чӣ тавр масъалаҳои зеринро ҳал менамояд: ашқоси чӣ қасбу қор доштаро қабул мекунад? Чӣ тавр ин одамонро меомӯзонанд? Онҳоро барои қорашон бояд чӣ гуна қадр намоянд? Ин боб қисман қадвали сохтори қормандони асосии ширкатро дар бар мегирад. Ин боб инчунин бояд шакли сохтори худӣ ширкатро шарҳ диҳад.

Шумо бояд ҷавоб диҳед:

Дар қадом шакли ташкилӣ ширкат ба қайд гирифта шудааст? Қиҳо ба сафи қормандони асосии ширкат дохил мешаванд ва дараҷаи таҳассусии онҳо чӣ гуна аст? Қормандони нав чӣ тавр ба қор гирифта омӯзонида мешаванд ва ба онҳо чӣ хел маош дода мешавад? Қи ба қи итоат мекунад?

Мисол:

Мо се хоҳарон дар ширкати «Лайлӣ» шарикони баробарҳуқуқем ва ширкатро ҳамчун кооператив ба қайд мегирем. Вақте мо мағозаро ба иҷора мегирем, маъ барои қурӯши маҳсулот масъул хоҳам шуд ва як ёрдамчӣ дошта метавонам. Яке аз хоҳарон барои истехсоли тоқӣ, омӯзонидан ва назорати қорғарони нав масъул мешавад. Хоҳари сеюм барои харидани ашё ва мавод, инчунин маблағҳо ва ҳисобдорӣ ширкат мутассадӣ мешавад. Мо ҳар се тоқидӯзиро аз модар ва холаамон омӯхтем, вале мо маълумоти соҳаи тиҷоратро надорем. Мо ба қорғарон маоши асосӣ ва ҳавасмандкуниро аз ҳисоби зиёдшавии истехсолот ва қурӯши он медиҳем.

Нақшаи молиявӣ

Нақши молиявӣ аз якҷанд қадвалҳо, ки даромад ва хароҷоти қорхонаро нишон медиҳанд, иборат аст. Ин боб дурнамои ҳақми даромади қорхона ва ҳақми қурӯши маҳсулотро дар оянда пешбинӣ мекунад. Ҳарчанд ки ҳамаи молҳо нархгузорӣ шудаанд, онҳо бояд асоснок ва воқеӣ бошанд. Ин боб талаботи қорхонаро ба пул, манбаҳо ва истифодаи онҳо шарҳ медиҳад.

Шумо бояд ҷавоб диҳед:

Барои маблағгузори ин қорхона чӣ қадар пул зарур аст? Ин пулҳо аз қучо гирифта мешаванд? Ман чӣ қадар маҳсулотро бо қадом нарх меқурӯшам? Хароҷоти истехсоли ин миқдор маҳсулот чӣ қадар маблағро талаб мекунад? Барои ташкили ин қор боз қадом хароҷот лозиманд (реклама, иҷора).

Мисол:

Пул пеш аз ҳама барои иҷораи мағоза дарқор. Барои ин дар шаш моқи аввал ба мо шаш қазор сомонӣ лозим аст. Мо аз ташкилоти байналҳалқии молиявӣ қарз мегирем. Бар замми ин барои иҷораи қувваи қори нав ва харидани миқдори зиёди ришта маблағҳои иловагӣ лозим мешаванд. Хароҷоти моро зиёд шудани ҳақми қурӯши маҳсулот ба зудӣ меқурӯшонанд. Бинобар ин дар айни замон барои пардохт қардани хароҷоти аввал се говро меқурӯшем.

Супориши 09 Қоидаҳои аҷоиби (20 дақиқа)

Вазъиятеро тасаввур кунед, ки ҳуқумат ба одамони дар баҳору тобистон

таваллудшуда ба қори музднок машғул шуданро манъ мекунад. Онҳо бояд дар ҳонаҳои худ бимонанд.

Ҳамроҳи шарикатон фикр кунед, ки ин дар иқтисодиёт ба қадом оқибатҳо оварда мерасонад? Дар мактабҳо, тиҷорат, ҳуқумат, беморхонаҳо ва гайра чӣ ҳодисаҳо рух медиҳанд? Масалан, ин маънои онро дорад, ки профессор фақат дар боғи худ қор қарда метавонад, ҳол он ки ӯ аз ӯҳдаи қор ҳам намебарояд, зеро дигар имконият надорад, ки ин қорро ёд гирад.

Ҷавоби саволхоро дар ҳаҷми 150 калима нависед. Шумо метавонед иншоро бо таҳлили он ки оё дар муносибат ба одамон дар ҷомеаи шумо ашхоси аз баъзе фаъолиятҳои иқтисодӣ берунмонда мавҷуданд, ба анҷом расонед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд оқибатҳои иқтисодии аз доираи тиҷорат ва дигар соҳаҳои корчалоӣ дур кардани занон ва аққалиятҳои миллиро нишон диҳанд.

МТ: ба хонандагон нишон додани он аст, ки агар 50% қувваҳои кории мамлакат аз ҳаёти иқтисодӣ дур шаванд, ин ба сиёсати ҳалокатовари иқтисодӣ оварда мерасонад, зеро он боиси босуръат паст шудани истехсолот мегардад. Бо ибораи дигар, риоя намудани баъзе тасаввуроти анъанавӣ мумкин аст, ки ба оқибатҳои номатлуби иқтисодӣ оварда расонад.

Супориши 10. Шумо тамоми рӯз ба чӣ кор машғулед? (30 дақиқа)

Мусоҳибаи хурде сурат мегирад. Иштирокчиён:

З → ЗАН (соҳибхона)
 Ш → ШАВҲАР
 П → ПИСАР
 КО → КОРКУНИ ОМОР

Оила хӯроки шом хӯрда истодааст. Касе дарро мекубад. Писар аз ҷой хеста, дарро мекушояд.

П: Салом!

КО: Салом, номи ман Бахтиёр ва ман коргари шӯъбаи баҳисобгирии давлатӣ ҳастам. Дар оилаҳо пурсиш мегузаронам. Мехостам ба аҳли оилаи шумо якчанд савол диҳам. Шумо оё метавонед ба онҳо ҷавоб диҳед?

Ш: Ҳа, албатта, дароед. Номи ман Баҳриддин аст. Ин ҳамсарам Гулбаҳор, ин писари ман Мунис. Шинед. Ҷой мехоҳед?

КО: Ҳа, марҳамат. Ман ба шумо саволҳои шахсӣ ё махфӣ доданӣ нестам.

Ш: Марҳамат, саволхоятонро диҳед.

КО: Ман мехостам донам, ки шумо ва ҳамсаратон рӯзи дароз ба чӣ корҳо машғулед?

Ш: Ҳамсари ман рӯзи дароз дар хона мешинад. Бинобар ин ягон чизи гуфтани надорад, сахар аз хоб хеста ноништа тайёр мекунад, писарро нигоҳубин менамояд, тозагии хонаро нигоҳ медорад, хӯроки нисфирӯзиро мепазад ва бо ҳамсояҳо чақ-чақ мекунад.

КО: Умуман, барои ман маълумоти дақиқтар лозим аст. Шумо зид нестед, агар ман аз ҳуди ҳамсаратон пурсам?

Ш: Марҳамат. Гулбаҳор, ин ҷо биё! Бахтиёр мехоҳад ба ту якчанд савол диҳад.

КО: Хуб, шумо метавонед ба ман нақл кунед, ки аз субҳ то шом ба чӣ корҳо машғулед?

З: Ман рӯзамро аз соати панҷи субҳ шурӯъ мекунам. Аз хоб хеста барои обро гарм кардан оташро мегиронам. Ноништа тайёр карда, писарамро барои ба мактаб рафтан тайёр мекунам. Аҳли оила соати шаш ноништа мекунад ва шавҳарам ба кор меравад. Ман ошхонаро рӯбучин мекунам ва соати ҳафт ба либосшӯӣ ва тоза кардани хона машғул мешавам. Одатан, барои ин кор ман як соат вақт сарф мекунам, зеро дар хона чангкашак ва мошини ҷомашӯӣ надорам. Баъд аз ҷомашӯӣ каму беш дар боғ кор карда, сипас ба бозор меравам. Дар он ҷо

маҳсулоти истехсолкардаи худро мефурушам ва ба маблағи ба дастодада маҳсулоти заруриро мехарам. Дар бозор, одатан, ман 8 соат нишаста, соати 5-и бегоҳ ба хона бармегардам. Хӯроки бегоҳирӯзӣ тайёр намуда, баъд ба боғ меравам ва дар он ҷо як муддат кор мекунам. Бегоҳӣ пас аз торик шудан ба хона даромада, ба ягон кор, ба мисли дӯхтан машғул мешавам.

КО: Хуб, боз ба кадом кор машғул мешавед?

З: Ҳамааш ҳамин.

П: Шумо аз дарёча об овардан, говро дӯшидан ва ҳезум чиданро фаромӯш кардед.

З: Ҳа, инҳо ҳам ҳаст.

П: Дар бораи ба дарстайёркунии ман ёрӣ додан ва, инчунин, барои хабаргирии бибиам рафтанидон чӣ мегӯед?

З: Инҳо ҳисоб нестанд.

КО: Шояд, лекин ба ҳар ҳол ин вақти шуморо мегирад-ку?

З: Ҳа, ҳамин тавр. Ман доимо вақти кам дорам.

КО: Шумо дар зиндагӣ ягон шавқу рағбат доред?

З: Хонданро дӯст медорам, лекин, ба фикрам, шавқу рағбати ман ин оилаи ман аст.

КО: Ташаккур, акнун Баҳриддин дар бораи рӯзи кори худатон нақл намоед.

Ш: Ман шурӯъ мекунам аз...

Баъд аз гӯш кардани сӯҳбат бо ҳамсинфатон кор карда, ба саволҳо ҷавоб диҳед ва барои онҳоро бо аҳли синф муҳокима кардан омода шавед.

1. Ба фикри шумо, нуқтаи назари шавқар дар бораи вазифаҳои ҳаррӯзаии ҳамсар чӣ гуна аст?
2. Ба фикри шумо, оё ин гуна нуқтаи назар ба баҳодиҳии кори одамон, ки маош намегиранд, таъсир мерасонад?
3. Кадом корҳои бемузд дар маҳалли шумо анҷом дода шудаанд?
4. Онҳо аҳамиятноканд?
5. Агар мо ба кори хона ин тавр баҳо диҳем, пас бо занҳое, ки илова ба кори хона боз дар дигар ҷо кор мекунанд, чӣ руҳ медиҳад? Кори хонаро кӣ анҷом медиҳад?
6. Мо чӣ тавр метавонем нишон диҳем, ки кори ҳар як узви оиларо қадр мекунем?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд қайд намоянд, ки аъзои оила дар рӯзи муқаррарӣ ба кадом намудҳои фаъолият машғуланд.

МТ: ба хонандагон нишон додани он аст, ки ҳарчанд мақоми занҳо нисбат ба мардҳо поёнтар аст, вале онҳо, одатан, барои беҳтаршавии ҳаёти оилавӣ сахми баробар ва ҳатто бештар мегузоранд.

Дар ин супориш сӯҳбати ҳазломезро хонандагон метавонанд кироат кунанд ё дар сахна намоиш диҳанд. Дар синф бояд аққалан як духтар бошад. Сахна дар як кишлоқи оддӣ мегузарад. Мақсад нишон додани ин аст, ки дар назари баъзеҳо соҳибхона гӯё тамоми рӯз дар хона бекор менишинад. Саволхоро бояд аҳли синф муҳокима намояд. Сӯҳбат набояд ба муҳокимаи шахсони алоҳида табдил ёбад. Ҷавобҳои эҳтимолӣ мумкин аст чунин бошанд:

1. Ба фикри шумо нуқтаи назари шавқар дар бораи вазифаҳои ҳаррӯзаии занаш чӣ гуна аст? Вазифаҳои занаш гӯё ба мисли корҳои худаш душвор нестанд.
2. Ба фикри шумо, чунин нуқтаи назарҳо ба баҳодиҳии кори одамоне, ки маош намегиранд, таъсир мерасонанд? Агар ҳаққи меҳнат пардохт нашавад, он меҳнат арзиш ва мушкилӣ надорад.
3. Дар маҳали шумо кадом корҳои бемузд анҷом дода шудаанд. Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд. Ҷавобҳои эҳтимолӣ: кӯмак ба мактабҳои маҳаллӣ, пиронсолон...
4. Онҳо аҳамиятноканд. Ҳа, лекин ҳеҷ кас тайёр нест, ки ба ин гуна корҳо музд диҳанд.

5. Агар мо ба кори хона баҳо гузорем, пас бо занҳое, ки ба замми соҳибхонагӣ боз ба кори идораӣ мераванд, чӣ ҳодиса рух медиҳад? Кӣ кори хонаро иҷро мекунад? Зан маҷбур аст, ки ҳам ин ва ҳам он корхоро иҷро кунад. Мо чӣ тавр метавонем нишон диҳем, ки кори ҳамаи аҳли оиларо кадр мекунем? Ба модарон барои корхое, ки мекунанд, миннатдорӣ баён мекунем ва кӯмак мерасонем.

Супориши 11. Тиҷорат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ (30 дақиқа)

Бо шарикатон ба саволи зерин ҷавоб нависед:

нависед:

«Мавқеи тиҷорати хусусӣ дар рушди ҷомеа метавонад баробари ҳиссагузори ҳукумат бошад ва ҳатто асосӣ гардад. Барои чӣ ин ҳел аст?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МФТ: хонандагон метавонанд сабабҳои ба тамоми ҷомеа ғоида расонидани корхонаҳои хусусиро новобаста ба ҳавасмандии соҳибони онҳо, ки мақсади асосиашон ба даст овардани даромад аст, нишон диҳанд.

МТ: нишон додани он аст, ки тиҷорати хусусӣ мавқеи муҳимро дар инкишофи ҷомеа мебозад ва хонандагонро водор мекунад, ки фикр намоянд: барои чӣ давлат бояд рушди тиҷорати хусусиро дастгирӣ намояд?

Ҷавобҳои эҳтимоли метавонанд аз бандҳои зерин иборат бошанд:

- Корхонаҳои хусусӣ рушд ва афзоиши иқтисодиётро бехтар ба роҳ мемонанд, зеро аксарияти ҳавасмандкуниҳои иқтисодӣ дар сатҳи маҳал бештар самараноктаранд.
- Бахши хусусӣ фаъолиятро, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ бесамар аст, анҷом намедиҳад.
- Бахши хусусӣ масъалаи шугли аҳолиро, ки бевосита ба афзоиши иқтисодиёт алоқаманд аст, бехтар ҳал мекунад.
- Бахши хусусии пурқувват метавонад то андозае ҳокимияти идораҳои давлатиро маҳдуд гардонад, зеро тиҷорат талаб мекунад, ки ҳокимияти давлатӣ ва бозор барои ҷомеа бояд кушода бошад.
- Бахши хусусӣ метавонад ҳифзи иҷтимоиро тавассути пешниҳод кардани ҷойҳои корӣ ва гузаронидани маърақаҳои хайриявӣ таъмин намояд.
- Аз ҳама муҳим он аст, ки бахши хусусӣ ва коргарони кироии он ба давлат андоз месупоранд, зеро бе он барои давлат таъмин намудани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ғайриимкон аст.

Супориши 12. Дигаргуниҳо дар иқтисодиёт (5 дақиқа)

Дунафарӣ кор

карда, якчанд санаҷоеро нависед, ки тағйиротҳои зиёди дар иқтисодиёт аз соли 1991 то инҷониб рухдодаро инъикос намоянд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд рӯйхати ҳодисаҳои муҳимтарини иқтисодиро нависанд.

МТ: ба хонандагон нишон додани чунин масъалаҳо мебошад:

- Канда шудани алоқаҳои зиёди иқтисодиёт дар соли 1991;
- Сарконуни нав ва дигар қонунҳо, ки ба одамон ҳуқуқи кушодани тиҷорати хусусиро доданд;
- Девалятсияи рубли русӣ ва беқурбшавии он дар соли 1991;
- Ба муомилот даровардани рубли тоҷикӣ;
- Харобихое, ки қанги шаҳрвандӣ ба миён овард;
- Хароб гардидани саноат ва афзудани бекорӣ;

Бозори Хучанд

- Ба охир расидани ҷанги шаҳрвандӣ;
- Ба муомилот даровардани пули милли - сомонӣ;
- Батадриҷ барқарор намудани муассисаҳои давлатӣ ва фаъолияти хусусӣ, рушди алоқаҳои тиҷоратӣ.

Супориши 13. Давраи гузариш дар иқтисодиёти маҳали шумо. (15 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои се ё чорнафара ба корхонае равед, ки дар замони шӯравӣ мавҷуд буд ва ҳоло шахсӣ шудааст. Саволҳои зеринро диҳед:

1. Шумо ба мо гуфта метавонед, ки ҳангоми аз корхонаи давлатӣ ба хусусӣ гузаштан чӣ тағйиротҳо ба вучуд омаданд?
2. Дар давраи гузариш қадом мушкилиҳои нисбатан душворро паси сар кардед?
3. Агар хусусигардонӣ гузаронида намешуд, ба корхона чӣ ҳодиса рух медод?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд тағйиротҳои дар байни одамони кордон ба вучудомадаро муайян намоянд.
МТ: нишон додани баъзе душворихое мебошад, ки дар давраи гузариш ба амал омадаанд.
Ҷавобҳо гуногун мебошанд.

Алоқаи байни рушди инсон ва рушди иқтисод

Одамони солим ва босавод иқтисодро самаранок мегардонанд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки ҳадафи асосии сарфи маблағ барои инсон беҳтар намудани самарайи истеҳсолот мебошад. Ҳадафи ниҳонӣ он инкишофи имконияти инсон мебошад. Барои пешравии рушди инсон дар маркази диққат бояд инсон қарор гирад. Захираҳо ва неъматҳо бояд баробар тақсим шаванд. Иқтисод барои одамон аст, на одамон барои иқтисод. Болоравии иқтисод ба хотири бойгардонидани ҳаёти одамон аст.

Гузориш дар бораи рушди инсон. 2000. саҳ. 66

БОБИ 5 МУНОСИБАТҲОИ ТАРАФАЙНИ ҲУҚУҚҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА СИЁСӢ

Мақсади умумии ин боб шинос намудани хонандагон бо мафҳумҳои ҳуқуқҳои сиёсӣ ва дида баромадани инкишофи тарафайни муносибатҳои ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад.

➔ Машқҳо пеш аз хондани матн:

Супориши 01: Ҳуқуқҳо ва озодиҳо (10 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои се ё чорнафара кор карда муҳокима намоед, ки агар шахс аз ҷиҳати сиёсӣ озод бошад, пас ӯ чӣ гуна ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсиро соҳиб аст?

Дар гурӯҳҳои се ё чорнафара кор карда муҳокима намоед, ки агар шахс аз ҷиҳати иқтисодӣ озод бошад, пас ӯ чӣ гуна озодиҳои иқтисодиро соҳиб аст?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон номбар карда метавонанд, ки кадом ҳуқуқҳо ва озодиҳо ба мафҳуми озодиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дохил мешаванд.

Ҷавобҳои онҳоро дар тахтаи синф нависед ва баъди матни китобро хондани хонандагон ба рӯйхати мазкур иловаҳо дохил намоед.

Ин ҷавобҳоро танҳо баъди аз ҷониби талабагон хонда шудани матн диҳед ва пурсед, ки оё онҳо ба номгӯи аввал иловаҳо дохил карда метавонанд. Дар ин ҳолат дар онҳо шояд фикрҳои наве пайдо шаванд, ки ба ин рӯйхат дохил нашуда бошанд.

Аз ҷиҳати сиёсӣ озод аст: метавонад озодона овоз диҳад ё номзад шавад, метавонад ҳизби сиёсӣ созмон диҳад ва ё ба ҳизби сиёсӣ шомил гардад, метавонад ба таври кушоду равшан ақидаҳои сиёсӣ ё мақсадҳои олишро тарғибу ташвиқ намояд.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ озод аст: метавонад корчалонии худашро оғоз кунад ё дар ҷое, ки меҳодад кор кунад, соҳиби моликият шавад, метавонад дар кучо, ки хоҳад, истиқомат кунад, метавонад озодона ба тичорат машғул шавад.

Супориши 02: Мувофиқати муайянкунандаҳо бо истилоҳот (5 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, муайянкунандаҳои истилоҳотро аниқ намоед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Ҳокимият	а). Одатан, муносибатҳои ҳуқуқии дахлнопазири байни шахс ва давлат, ки дар қонун ва ўҳдадорихои муносибати байниҷидгарии онҳо ифода меёбанд.
2. Андозҳо	б). Қобилияти таъсир расонидан ба рафтор ва фаъолияти одамон барои ба мақсадҳои муайян нойил гардидан.
3. Ҳуқуқҳои сиёсӣ	в). Фаъолияти иқтисодӣ, ки барои ба даст овардани фоида равона карда шудааст.
4. Тичорат (Соҳибкорӣ)	г). Пардохтҳои хатмӣ ба бучети давлатӣ.
5. Ҳуқуқҳои иқтисодӣ	ғ). Сӯиистеъмом аз мансаб бо мақсади ба даст даровардани ҳамагуна фоидаҳои ғайриқонунӣ.
6. Шаҳрвандӣ	д). Ҳуқуқ ба моликият, соҳибкорӣ ва озодона истифода бурдани қувваи қонун ҳуд.
7. Ришвахӯрӣ	е). Ҳуқуқи шахс барои иштироки фаъол дар ҳаёти сиёсӣ.

Ҷавобҳо: 1-б, 2-г, 3-е, 4-в, 5-д, 6-а, 7-ғ.

Мақсади умумии ин боб шинос намудани хонандагон бо мафҳумҳои ҳуқуқҳои сиёсӣ ва дида баромадани инкишофи тарафайни муносибатҳои ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад.

Матн барои хониш

Ба шаҳрвандон додани озодӣ ва ҳуқуқҳои иқтисодӣ муҳимтарин иқдом барои густариши иқтисодӣ мамлакат мебошад, зеро ин ба онҳо имконият медиҳад, ки маҳорати эҷодкорӣ ва шавқу рағбаташонро истифода намоянд. Баъзе ашхос чунин мешуморанд: ҳамин ки вазъияти иқтисодии одамон беҳтар шуд, ба ҳуқуқҳои сиёсӣ зарурият намоноад. Мақсади ин боб собит намудани нодурустии ин гуна ақидаҳост. Масъалаҳои зеринро баррасӣ мекунем:

- Ҳуқуқҳои сиёсӣ чист?
- Зарурияти ҳуқуқҳои сиёсӣ.
- Оё ду намуди ҳуқуқҳо якбора ба мо лозиманд?

1.0 Ҳуқуқҳои сиёсӣ чист?

Чуноне ки дар боби ҳуқуқҳои инсонӣ дида баромадем, ҳуқуқҳои иқтисодиро дар мавҷуд набудани фишори давлатӣ ё назорат аз болои истехсолот, тақсимот ё истеъмоли маҳсулот ва хизматрасониҳо фаҳмидан мумкин аст.

Ҳуқуқҳои сиёсиро ҳамчун ҳуқуқ доштан барои интиҳоби роҳбари худ шарҳ додан мумкин аст. Вале мо ҳуқуқҳоро боз ҳам мушаххастар бо истифода аз рӯйхати меъёрҳои зерин муайян менамоем. Ба ин рӯйхат ҳуқуқҳои шаҳрвандиро низ дохил менамоем.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ:

1. Оё роҳбари ҳукумат ё дигар мансабдорони воломаком озодона ва одилона интиҳоб карда мешаванд?
2. Оё намояндагони парлумон озоду одилона интиҳоб мешаванд?
3. Оё қонунҳои адолатнок дар бораи интиҳобот мавҷуданд? Имкониятҳои баробар дар маъракаи интиҳоботӣ таъмин карда мешаванд? Имконияти озодонаи овоздиҳӣ мавҷуд аст? Овозҳо аз рӯйи адолат ба шумор гирифта мешаванд?
4. Оё интиҳобкунандагон ба роҳбарони интиҳобкардаи худ дар асл ваколат дода метавонанд?
5. Оё одамон ҳуқуқи дар хизбҳои гуногуни сиёсӣ муттаҳид шуданро доранд?
6. Оё миқдори овозҳо ба тарафдорӣ муҳолифин зиёд аст ва муҳолифин имконияти воқеии зиёд намудани тарафдоронашро ба воситаи интиҳобот дорад?
7. Оё ташкилотҳои касбӣ ва дигар муассисаҳои хусусӣ вучуд доранд, ки аз тахти назорати ҳукумат озод бошанд?
8. Оё корхонаҳои хусусӣ ва кооперативӣ мавҷуданд?
9. Оё одамон ҳуқуқи озодона ба ташкилотҳои динӣ дохил шудан ва ифода намудани ақидаҳои динии худро доранд?
10. Оё озодиҳои иҷтимоӣ мавҷуданд? Ин маънои баробарҳуқуқӣ, озодона сухан гуфтан бо забони модарӣ, ҳамсари худро интиҳоб кардан, муайян намудани шумораи кӯдакон дар оила ва ғайраҳоро низ дорад.

Президент ҳамроҳи мактаббачагон

Ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ:

1. Оё манбаъҳои иттилоотӣ, нуқтаҳои назар (васоити ахбори умум) ва дигар шаклҳои ибрози фарҳангӣ, ки аз назорати ҳукуматӣ озод бошанд, мавҷуданд?
2. Оё мусоҳибаҳои озоди оммавӣ ва муҳокимаҳои хусусӣ вучуд доранд?
3. Оё шумо метавонед озодона сафар кунед, бо якдигар вохӯри намуда кушоду равшан ва оромона бар зидди сиёсати ҳукумат намоиш барпо намоед?

4. Оё шаҳрвандон дар назди қонун баробаранд, онҳо имконияти ба судҳои мустақил ва адолатнок муроҷиат карданро доранд ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низоми ҳуқуқиро риоя мекунанд?
5. Оё ҳимоя аз террори сиёсӣ, ноодилона аз озодӣ маҳрум кардан, бадарға ё шиканҷаи гурӯҳхое, ки низоми давлатиро дастгирӣ мекунанд ва ё зидди чунин низоманд, таъмин карда мешаванд?
6. Оё иттифоқи касба ва ташкилотҳои кишоварзон ё ба инҳо монанд усулҳои самаранок, ки коргарон тавассути онҳо шароитҳои ба қор қабул карданишонро дар шакли гурӯҳ ҳимоя намоянд, мавҷуданд?
7. Оё ташкилотҳои касбӣ ва ё хусусие, ки дар зери назорати ҳукумат нестанд, вучуд доранд?
8. Оё соҳибқорони хусусӣ ва ё кооперативӣ мавҷуд аст?
9. Оё одамон барои дохил шудан ё нашудан ба созмонҳои динӣ озоданд ва онҳо ҳуқуқи озодона ва мустақилона тоату ибодат карданро доранд?
10. Озодиҳои шахсии иҷтимоӣ вучуд доранд? Ба ин гуна озодиҳо баробарии ҳуқуқи занҳо, озодона бо забони модарӣ сӯҳбат кардан, интиқоби озодонаи ҳамсар ва муайян намудани шумораи фарзандони оила дохил мешаванд?
11. Оё имкониятҳои баробарӣ вучуд доранд? Масалан, ҳар як шахс имконияти маълумот гирифтани одилона пардохт намудани ҳаққи меҳнат, интиқоби сарф кардани пули худро дорад?
12. Оё пешгирии ришвахӯрӣ имконпазир аст?
13. Оё ҳукумат дар бораи шароити зисту зиндагии халқи худ ғамхорӣ мекунад?

2.0 Зарурияти ҳуқуқҳои сиёсӣ

Давлат метавонад ба зиндагии шаҳрвандон таъсири қалон расонад. Ба ду саргузашти зерини дар деҳоти Амрикоӣ марказӣ руҳ дода шинос шавед ва мебинед, ки агар одамон бе ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳуқуқҳои иқтисодӣ дошта бошанд, чӣ ҳодиса рӯй медиҳад?

Ҳолати 1. *Нӯҳ оила дар ҳоҷагии кооперативӣ зиндагӣ доранд. Ҳамаи онҳо соҳиби ҳоҷагии кооперативӣ мебошанд. Мансабдори ҳукумати яке аз фермерҳо - Микаро раиси кумитаи идоракунии ҳоҷагӣ интиқоб менамояд. Ҳарчанд ки онҳо ҳамаи масъалаҳоро дар маҷлиси кумита муҳокима мекунанд, лекин Мика ҳамаи қарорҳоро худаш қабул менамояд. Ӯ дар соли аввали қораи идоракунии ҳоҷагиро хуб ба роҳ меонад ва ҳоҷагӣ фоидаи муайяне ба даст меорад. Бо вучуди ин, Мика дар соли дуюм ба яке аз фермерҳо - Кита иҷозат намедиҳад, ки ӯ саҳмияҳои фурӯшида, зеро Мика медонист, ки Кита дар байни фермерҳо устои беҳтарини машинаҳои ҳоҷагии деҳот ба шумор меравад. Илова бар ин, ҳоҷагӣ дар он сол фоида ба даст намеорад. Қисми дигари фермерҳо мегӯянд, ки Мика ба хатогиҳо роҳ дода истодааст, бинобар ин онҳо пешниҳод менамоянд: маҷлиси навбатӣ бояд имконияти раиси ҳоҷагӣ шудани шахси дигарро санҷад. Мика, ки маълумотнок буд, мегӯяд: дигар касро шумо интиқоб карда наметавонед, зеро танҳо ман шахси аз ҳама арзанда ба ин вазифа мебошам. Қисми дигари фермерҳо дарк мекунанд, ки то Мика розӣ набошад, онҳо наметавонанд роҳбарашонро иваз намоянд. Дар натиҷа шавқу рағбати ақсарияти онҳо нисбати қораион дар ҳоҷагӣ коста мегардад ва ҳамзамон боварӣ доранд, ки усулҳои роҳбарикунандаи Мика кайҳо боз мавриди истифода нестанд. Даромади ҳоҷагӣ ба сабаби набудани манфиати фермерҳо рӯ ба пастравӣ овард.*

Ҳолати 2. *Доминго бо оилааш дар ҳоҷагии фермерӣ зиндагонӣ мекунад ва ҳуҷҷате доранд, ки соҳиби замини ҳоҷагӣ будани онҳоро тасдиқ мекунад.*

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ӯроқвории ҳоҷагӣ аз ҳаҷми маҳсулоте, ки барои зиндагии оилаи Доминго зарур аст, зиёд мебошад. Яқчанд соли аввал ҳама қорҳо хуб аст. Доминго метавонад маҳсулоти зиёдатииро фурӯшад ва ба ивази ғов харад. Ҳар сол намояндаи бозрасии андоз ба назди Доминго омада мегӯяд, ки ӯ бояд 20% маблағи аз фурӯши маҳсулоти иловагӣ ба даст овардаашро ба давлат супорад. Доминго ба ин розӣ мешавад. Ӯ мехоҳад, ки аз ҳисоби маблағи супоридааш мактаб сохта шавад, то духтараш дар он таҳсил намояд. Ҳарчанд ки интиқобот гузаронида намешавад, лекин барои Доминго ягон фарқият надорад. Ба фикри ӯ давлат қори дуруст карда истодааст. Бо вучуди ин, баъд аз панҷ сол ашхоси низомипӯш омада ба Доминго мегӯянд, ки ӯ бояд 70% даромадашро ба давлат супорад.

Доминго ба чунин сурат гирифтани кор розӣ намешавад, лекин одамони ҳукумати силоҳдоранд. Доминго тамоман рӯҳафтада мешавад ва чун хабардор мешавад, ки аз ҳисоби пули ҷамъшуда барои мансабдорони ҳукумати хона месозанд, ба рӯзномаи ягонаи давлатии дар он минтақа буда мактуб менависад. Вақте ки мактуби ӯ чоп намешавад, Доминго афсӯс меҳӯрад, ки мансабдорон ба ҳукуमत тавассути интихобот намеоянд.

Дар саргузашти якум мебинем, ки фермерҳо ҳуқуқҳои иқтисодӣ доранд, вале ҳуқуқи сиёсӣ (ҳуқуқи интихоби роҳбарон) надоранд. Мика кӯшиш мекунад то кӯмак расонад, вале дигар фермерҳо рӯҳафтада мешаванд, зеро имконияти интихоб намудан надоранд ва аз ин хотир фаъолиятшонро қатъ мекунанд. Фермерҳо шояд, агар чунин имконият медоштанд ба тарафдории раиси нав овоз медоданд. Фикру ақидаҳои раиси нав мумкин аст хуб набошанд, лекин ӯро ҳуди фермерҳо интихоб мекарданд, бинобар ин шавқу рағбати онҳо дар хоҷагӣ барои кор кардан боқӣ мемонд. Мика, агар интихобот доир мешуд, шояд боз ғолиб меомад.

Дар ҳикояи дуюм фермер Доминго ҳуқуқҳои иқтисодӣ дорад, лекин аз сабаби надоштани ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳуқуқҳои иқтисодинашро асосан аз даст медиҳад. Мушкилӣ ин ҷо дар он аст, ки баъд аз якчанд сол давлат нисбати одамон ягон тавачҷӯх надорад ва ба кашида гирифтани моликияти Мика шуруъ мекунад.

3.0 Оё ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дар як вақт барои мо заруранд?

Ҳуқуқҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва озодиҳо бо ҳам зич алоқаманданд. Ҳангоме ки шаҳрвандон қувваи сиёсӣ надоранд, давлат метавонад ба осонӣ ҳуқуқҳои ба моликият доштаи онҳоро очиз гардонад. Агар давлат шаҳрвандонро андозбандӣ намояд, моликияти онҳоро гирад ё истифодашонро бе розигии онҳо бо ягон роҳ маҳдуд намояд, пас наметавон гуфт, ки онҳо озоданд. Вақте давлат даъво мекунад, ки ин гуна чорабинӣ барои фоидаи ҷамагон андешида шудааст, чунин вазъият қобили қабул нест. Дар баъзе мамлакатҳо агар давлат моликияти касеро ба хотири «барои истифодаи умумӣ» гирифтани шавад, дар он сурат ҷуброни моликият ба соҳибаш дода мешавад. Ҳарчанд ки маблағи ҷуброн мумкин аст баҳснок бошад.

Дар мамлакатҳои демократӣ, агар ҳукуमत истифодаи моликияти шаҳрвандонро маҳдуд кунад ва ҳатто агар шаҳрвандон ба ҳар як ҳодиса розӣ набошанд ҳам, онҳоро озод ҳисобидан мумкин аст. Онҳо метавонанд ҳуқуқҳои сиёсии худро истифода бурда, дар интихобот зидди ҳукуमत овоз дода кӯшиши иваз кардани ҳукуматро дида бароянд. Ин маънои зарурияти ба шаҳрвандон додани ҳам ҳуқуқҳои сиёсӣ ва ҳам ҳуқуқҳои иқтисодиро дорад.

Вақте шаҳрвандон ҳуқуқҳои сиёсиро пурра соҳибанд ва онҳоро ба пуррагӣ истифода мебаранд, дар он сурат онҳо метавонанд сиёсати иқтисодӣ ва қудрати иқтисодии мамлакатро, ки дар он зиндагӣ доранд, муайян намоянд. Ин собит мекунад, ки чаро баъзе мамлакатҳо ба шаҳрвандҳояшон бештар ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ фароҳам оварда, дар бисёр ҳолатҳо кишварҳои бой мебошанд. Маҳз дар ҳамин гуна кишварҳо ришвахӯрӣ камтар ба назар мерасад. Бо вучуди бой будан, баъзе кишварҳо, масалан, Сингапур ва музофоти Ҳонг Конг мамлакатҳои демократии пурқувват нестанд. Ин кишварҳо ба шаҳрвандони худ ҳуқуқҳои сиёсии зиёд надода бошанд ҳам, ба онҳо ҳуқуқҳои васеи иқтисодӣ додаанд ва ҳуқуқҳои қонунии шаҳрвандон хеле хуб ҳимоя карда мешаванд.

Баъзе мамлакатҳо кӯшиш намудаанд, ки ҳуқуқҳои сиёсиро назар ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ тезтар қорӣ намоянд ва ё бараъқс. Барои он ки роҳбарони нав интихобшаванда қонунҳо ва ҳуқуқҳои нави иқтисодиёти озодро қорӣ намоянд, аввалан бояд интихобот баргузор гардад, баъд сохтори иқтисодӣ ба вучуд омада, иқтисодиётро ба қуллӣ тағйир диҳад ва он сохторро ҳифз намояд. Роҳи пурсамари амалӣ намудани он ба одамон ҳуқуқҳои сиёсӣ додан аст. Роҳбаронро, ки онҳо интихоб

«Овӯздиҳӣ»

менамоянд, бояд кушоду равшан фаъолият намоянд ва донанд, ки дар ҳолати зарурӣ онҳоро иваз кардан мумкин аст.

Вақте аз шаҳрвандони давлатҳои тозабунёди мустақил оид ба нуктаи назарашон дар бораи демократия, бозори озод ва хусусигардонӣ пурсон мешаванд, ин шаҳрвандон дидаю дониста аз он чизе, ки мебинанд, ҳайрон мешаванд. Онҳо одатан роҳгум мезананд, чунки оид ба ктисодиёти дар асоси низоми капиталистӣ бунёдшуда ва навъҳои ҳуқуқҳои сиёсии он фаҳмиши дуруст надоранд. Доир ба муваффақияти капитализм ва бозори озод танҳо аз рӯи он чизе, ки дар кишвари худ мебинанд, баҳо медиҳанд. Дар низоми онҳо танҳо баъзе ҳуқуқҳои иқтисодӣ ҳастанд, вале ҳуқуқҳои сиёсӣ хеле маҳдуд шудаанд. Масалан, ба шаҳрвандон фароҳам овардани танҳо ҳуқуқи овоздиҳӣ мамлакатро ба давлати демократии пурқувват табдил намедиҳад. Яке аз қачфаҳмиҳо оид ба низоми давлатии ба шаҳрвандонаш ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дода чунин аст, ки созмонҳои мусоидаткунандаи ин гуна ҳуқуқҳо (ба мисли Созмони Милали Муттаҳид ё ФБСИ) раванди идоракунии давлати демократиро ҳамвор ва осон меҳисобанд. Демократия низоми комил нест, лекин он низоми ягонаест, ки метавонад манфиатҳои рақобатноки одамонро дар мувозинат нигоҳ дорад. Ба одамон додани ҳамаи ҳуқуқҳои иқтисодӣ сиёсӣ, ҳанӯз кафолати самаранок истифода бурда тавонистани чунин ҳуқуқҳо нест, зеро ин кор ба монанди омӯхтани велосипедронӣ ва ё аспасаворӣ, танҳо тавассути машқ кардан омӯхта мешавад. Бинобар ин роҳи ягонае, ки шаҳрвандон метавонанд тавассути он ҳуқуқҳоро самаранок истифода баранд, ин аст, ки одамон бояд ҳуқуқҳояшонро дар зинаҳои гуногун, яъне аз шӯрои деҳот сар карда, то дастгоҳи президент мавриди истифода қарор диҳанд.

4.0 Чунин ба назар мерасад, ки ҳуқуқҳои сиёсӣ ба ман кӯмак намерасонанд!

Дар саргузашти якум мебинем, ки фермерҳо ҳуқуқҳои иқтисодӣ доранду ҳуқуқҳои сиёсӣ (ҳуқуқи интиҳоби роҳбарон) надоранд. Мика кӯшиши кӯмак кардан дорад, вале дигар фермерҳо рӯҳафтада шуда имконияти интиҳоб намудан надоранд ва аз ин хотир фаъолиятшонро қатъ мекунанд. Фермерҳо, агар имконият медоштанд, шояд ба тарафдории раиси нав овоз медоданд. Фикру ақидаҳои раиси нав мумкин хуб нест, лекин мо мебинем, ки ўро ҳуди фермерҳо интиҳоб кардаанд, ва шавқу рағбати онҳо дар хоҷагӣ барои кор кардан боқӣ мемонад. Мика, агар интиҳобот доир мешуд, эҳтимол дар интиҳобот ғолиб меомад.

Доҳили хонаи истиқомати дар Помир

Дар саргузашти дуум бошад, фермер Доминго ҳуқуқҳои иқтисодӣ дорад, лекин аз сабаби надоштани ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳуқуқҳои иқтисодиашро аз даст медиҳад. Мушкилӣ ин ҷо дар он аст, ки баъд аз якчанд сол давлат нисбати одамон ягон тавачҷӯх надорад ва ба кашида гирифтани моликияти Мика шурӯъ мекунанд.

5.0 Оё ҳамаи мамлакатҳо мебоист якхела бошанд?

Албатта не. Давлатҳои низомҳои гуногундошта, ки ба шаҳрвандонашон ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ пешниҳод менамоянд бисёранд. Баъзе аз онҳо, ба монанди мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ, воситаҳои доранд, ки ба ҳаёти шаҳрвандонашон таъсири зиёд мерасонанд. Дар дигар мамлакатҳо, ба монанди Ҷопон ё Иёлоти Муттаҳидаи Амрико давлат ба шаҳрвандон таъсири кам дорад ва воситаҳои таъсиррасониашон ҳам чандон зиёд нест. Новобаста ба ин, дар ин гуна кишварҳо шаҳрвандон ҳукуматро ҳамеша мувофиқи хости худ интиҳоб мекунанд. Гарчанд баъзе роҳбарони кишварҳои Осиё қайд карданд, ки мувофиқи усули кории осеғӣ қарорро бе розигии шаҳрвандони худ қабул мекунанд, лекин чунин нуктаи назар дар ҳолате дуруст аст, ки агар одамон бо хоҳиши худ аз ҳуқуқҳояшон даст кашанд. Ҳодисаҳои солҳои охир дар қисми чанубу шарқии Осиё (Индонезия) ва пурсиши омма дар Осиёи марказӣ нишон медиҳад, ки одамон новобаста аз гуфтаҳои роҳбаронашон аз ҳуқуқи интиҳобот даст кашидани нестанд.

6.0 Оё давлат наредонад, ки барои мо чӣ беҳтар аст?

Баъзе одамон мегӯянд, ки додани ҳамаи ҳуқуқҳои сиёсӣ ба шаҳрвандон дар ҳолати нави демократӣ дар мамлакате, ки одамон асосан бе маълумотанд, ба бесарумонӣ ва номуътадилӣ оварда мерасонад. Дар баъзе мамлакатҳо артиш ва ё гурӯҳҳои таъсирашон зиёд ҳукумати ба таври демократӣ интихобшударо (соли 2000 дар Покистон ва Фичи) аз сари ҳокимият дур сохтаанд. Ин гурӯҳҳо амалашонро, одатан, чунин асоснок мекунанд: гӯё сиёсатмадорони интихобшуда овозҳои интихобкунандагонро харидаанд. Дар ҳақиқат, баъзан чунин ҳолатҳо руҳ медиҳанд. Ҳатто дар Иёлоти Муттаҳида, ки дар ҳаққи кишвари аз ҳама демократияи баланд дошта ба ҳисоб меравад, бесалоҳиятӣ ва ё бевечдон будани баъзе шахсони интихобшуда баъдтар маълум мегардад. Бинобар ин мавҷуд будани дигар ҳуқуқҳои сиёсӣ, ба монанди воситаҳои ахбори умумӣ озод ва низоми ҳуқуқи адолатнок боиси аз мансабҳои овоздорон гаштани роҳбарони нолоиқ мегардад. Давлатҳои Филиппин ва Албания мисоли хуби ин гуфтаҳо шуда метавонанд. Дар ин мамлакатҳо ба сабаби ҳуқуқҳои сиёсӣ доштан шаҳрвандон тавонистанд президентҳои интихоб намоянд ва чун огоҳ гаштанд, ки онҳо ришвахӯранд, ба воситаи намоишҳои эътирозӣ ва воситаҳои ҳуқуқӣ онҳоро аз сари қудрат дур карданд. Дар амал, аксари одамон баҳс мекунанд, ки гӯё маҳз нокифоя будани ҳуқуқҳои сиёсӣ ба чунин ҳолат оварда мерасонад. Барои ҳамин барҳам додани ҳуқуқҳои сиёсӣ метавонад ба номуътадилӣ, нодуруст идора кардани иқтисодиёт ва ришвахӯрӣ оварда расонад ва ҳамин гуна ҳолатҳо метавонанд дар сурати набудани ҳуқуқҳои сиёсӣ низ руҳ диҳанд, зеро давлатро маҷбур карда намешавад, ки барои амалҳои ҷавоб диҳад.

Ҳар шахс медонад, ки аксарияти одамон хоҳиши онро доранд, ки ҳадашон интихоб шаванд. Маҳдуд намудани озодии шахс ҳангоми интихоб кардан, хоҳ дар назди қуттии овоздиҳӣ бошад, хоҳ дар назди оинаи нилгун ва ё дар бозор маъноӣ маҳрум кардани одам аз «сиришти инсонӣ» аст.

➤ Машқҳо баъд аз хониши матн

Супориши 03: Гуруҳбандӣ (30 дақиқа)

Бо шарикатон муайян намоед, ки кадоме аз ин ҳуқуқҳо ва озодиҳо иқтисодианд ва кадомашон сиёсӣ. Ба инбат гиред, ки баъзе аз онҳо ҳам ба иқтисодӣ ва ҳам ба сиёсӣ дахл доранд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳо	Сиёсӣ ё иқтисодӣ?
1. Ҳуқуқи соҳиби манзил будан.	
2. Ҳуқуқи дар интихобот овоз додан.	
3. Ҳуқуқи фурӯштани замини худ.	
4. Ҳуқуқи бо ҳамагуна забон гуфтугӯ кардан.	
5. Ҳуқуқи дар радио иброн намудани нуктаи назари худ.	
6. Ҳуқуқи ташвиқ намудани маҳсулоти истеҳсол карда.	
7. Ҳуқуқи созмон додани ташкилоте, ки мақсади ба сари давлат омадан дорад.	
8. Ҳуқуқи корчалонии худро оғоз кардан.	
9. Ҳуқуқи ниғаҳ доштани асъори хоричӣ.	
10. Ҳуқуқи вохӯрдан бо шахсоне, ки дар бораи давлат бо шумо ҳамфикранд.	
11. Ҳуқуқи рондани мошин.	
12. Ҳуқуқи бо ақидаҳои роҳбаратон розӣ нашудан.	
13. Ҳуқуқи издивоҷ бо одами дилхоҳатон.	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКҲ: хонандагон омода мешаванд, ки тафовутҳои байни ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва сиёсиро фарқ намоянд.

МТ: хонандагон аз ҷиҳати иборат будани ҳуқуқҳо ва озодиҳои иқтисодӣ ва сиёсиро фаҳманд.

Ҷавобҳои эхтимоли:

1. Озодии иктисодӣ	7. Сиёсӣ
2. Сиёсӣ	8. Иктисодӣ
3. Иктисодӣ	9. Иктисодӣ
4. Сиёсӣ	10. Сиёсӣ
5. Сиёсӣ	11. Иктисодӣ
6. Иктисодӣ	12. Сиёсӣ

Супориши 04. Созиши гурӯҳӣ (20 дақиқа)

Ҳуқуқи созиши гурӯҳӣ барои коргарон чунин маъно дорад, ки мувофиқи он ба ҷойи як коргар ҳамаи коргарони корхона муташаккилона талаб мекунанд, ки маошашон зиёд ва шароитҳои кориашон беҳтар карда шавад. Бо ин восита қудрати онҳо бештар мешавад. Агар кироякунанда талабашонро рад намояд, онҳо метавонанд корпартоӣ кунанд ё суръати истеҳсолотро паст намоянд. Ин аст, ки созиши гурӯҳӣ ба таври ҷиддӣ дар бисёр кишварҳои демократӣ ҳимоя карда шавад ҳам, лекин баъзе гурӯҳи одамон чунин фикр доранд, ки чунин ҳуқуқ набояд ҷо дошта бошад ва ё онро маҳдуд бояд намуд. Шумо чӣ фикр доред?

Бо ҳамсифатон якҷоя фикрҳои дар поён овардашударо дида бароед ва муайян намоед, ки кадоме аз онҳо ба нуқтаи назари шумо мувофиқтар аст.

1	2	3	4	5
Ман комилан розиям	Ман розиям	Мумкин	Ман розӣ нестам	Ман тамоман розӣ нестам

Мавзуна:

Ман фикр намекунам, ки ин ҳуқуқ бисёр муҳим аст. Роҳбарон доимо медонанд, ки барои одамон чӣ хубтар аст ва ҳуқуқҳои одамони оддӣ бе доштани онҳо ҳам маҳдуд аст. Ин ҳаёт аст.

Гулнора:

Ман розӣ шуда наметавонам. Чунин созиши гурӯҳӣ ба монанди фермерҳо барои одамон низ дахл дорад. Агар онҳо якҷоя талаб намоянд, метавонанд нархҳои маҳсулоташонро баландтар кунанд ва ин маънои онро дорад, ки тамоми мамлакат аз ин фоида мебинад, чунки фермерҳо маблағи ба даст овардаи худро барои харидани молҳо сарф мекунанд. Аз ин кор соҳибони мағозаҳо фоидаи бештар мебинанд ва ба давлат андози бештар месупоранд.

Парвиз:

Ин дуруст аст, лекин мушкилии бисёр ҳуқуқҳо, аз ҷумла ҳуқуқи мазкур низ дар он аст, ки одамон ин ҳуқуқи додашударо сӯиистеъмом мекунанд. Ман розиям, ки ба коргарон ва истеҳсолкунандагон ин гуна ҳуқуқ дода шавад, лекин дар навбати худ бояд баъзе маҳдудиятҳо низ мавҷуд бошанд. Масалан, ба духтурон агар шаш ҳафта пештар огоҳинома пешниҳод накарда бошанд, набояд иҷозат дод, ки корпартоӣ кунанд. Ҳамдигарфаҳмӣ бояд дар байни ҳамаи тарафҳо мавҷуд бошад.

Камол:

Мушкилии созиши гурӯҳӣ ба фаҳмиши ман дар он аст, ки коргарон корчалониро дуруст намефаҳманд ва агар маоши баландро талаб намоянд, онҳо бо ин иқдоми худ корхонаро ба шикаст оварда мерасонанд. Чунин ҳолат бо фермерҳо низ рух додана мумкин. Агар мо нархи маҳсулоташонро надидем, онҳо метавонанд аз таъмини бозор бо хурокворӣ даст кашанду ҳамаи молҳояшонро ба содирот бароранд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: хонандагонро бо нуқтаҳои назари гуногун доир ба низомҳои ҳуқуқӣ ва созишҳои гуруҳии коргарон шинос намудан аст. Ҷавобҳои дуруст ё нодуруст вучуд надоранд.

Супориши 05: Арзиши озодӣ (30 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда дар ҳаҷми 100 калима иншоё нависед, ки дар он

сабабҳои «Барои чӣ мо ҳуқуқи иҷозати вайрон кардани қонунҳоро дар ҷомеа надорем?» шарҳ дода шаванд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки сабабҳои асосии ба ягон ҷомеа надодани ҳуқуқҳои пурраро ҷамъбаст намоянд.

Ҷомеа наметавонад ба шахрвандон ҳуқуқи вайрон кардани қонунро диҳад, зеро ин бевосита ба ҳуқуқҳои сиёсии дигарон, масалан, бизнеси қонунӣ ва бехатарии ҳаёту моликиятшон таъсир мерасонад. Озодӣ инчунин маънои ҳуқуқи интиҳоб намудан ва ба баъзе қонунҳо итоат накарданро дорад, вале дар ҳолати на чандон таъсири зиёд доштани ин гуна қонунвайронкуниҳо ба ҳуқуқҳои дигарон ҷомеа одатан ҷазоҳои иқтисодиро истифода мебарад ё озодихоро маҳдуд мегардонад. Агар чунин қарорҳо ба дигарон ва ҷомеа таъсири бештар ва ҷиддӣ дошта бошанд, ҷомеа бо мақсади химояи ҳуқуқҳои асосии одамон ҷораҳои саҳттар ба мисли ба ҳабс гирифтани меандешад.

Вале эътимоҷ доштан лозим аст, ки қонунҳо танҳо барои маҳдуд кардани амалҳои одамон таҳия карда намешаванд. Ингуна қонунҳо ноодилона мебошанд.

Супориши 06: Чӣ аз ҳама муҳим аст? (40 дақиқа)

Дар поён мисолҳо аз ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва

намудҳои хизматрасонӣ оварда шудааст. Ягон намуди корчалониро дар маҳали зистатон интиҳоб намоед. Ба рӯйхат нигаред ва онҳоро аз рӯйи муҳимияташон мувофиқи машғулияти интиҳоб кардаи худ ҷойгир намоед.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳо	То чӣ андоза муҳиманд?
1. Ҳуқуқи ба моликият ва натиҷаҳои фаъолият соҳиб будан.	
2. Ҳуқуқи фурӯштани моликият ва маҳсулот.	
3. Хизматрасониҳои бозғимоди нақлиёт.	
4. Ҳуқуқи ташвиқ намудани моликият ва маҳсулоти истеҳсолкардаи худ.	
5. Ҳуқуқи ворид намудани мол.	
6. Хизматрасониҳои бозғимоди бонкӣ.	
7. Ҳуқуқи содир намудани мол.	
8. Мавҷудияти ташкилотҳои бозғимоди ҳифзи ҳуқуқ ва судӣ.	
9. Ҳуқуқи бо нақлиёт кашонидани бор.	
10. Озод будан аз ришвахури.	
11. Ҳуқуқи истифода намудан аз хизматрасониҳои дигарон.	
12. Таҷҳизоти бозғимоди обтаъминкунӣ.	
13. Ҳуқуқи фурӯши мол дар ҷойҳои ҷамъиятӣ.	
14. Ҳуқуқи истифода намудани ҳама гуна асъор.	
15. Таҷҳизоти бозғимоди баркӣ.	

Се намуди муҳимтарин ҳуқуқҳо ва хизматҳоро муқаррар намуда, сабабҳои интиҳоб намудани чунин машғулиятҳоро фаҳмонед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки соҳибкорӣ ва хизматрасониҳоеро, ки барои фаъолонидани корҳои дар маҳалашон муҳимро, ҷудо намоянд.

МТ: дар хонандагон бедор намудани диққат ва эҳтиётот ба корчалонӣ.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ дар соҳаи пахтакорӣ:

1. Ҳуқуқи соҳибӣ ба моликият ва маҳсулот.

Ин зарурияти асосӣ барои ҷалб намудани сармоядорӣ дар истехсолот мебошад;

2. Хизматрасониҳои бозьтимоди бонкӣ.

Ин барои сармоягузориҳои воқеӣ ва самаранок зарур аст.

3. Мавҷудияти тартиботи бозьтимоди сохторҳои хифзи ҳуқуқ ва судӣ.

Ин барои таъмини истифодаи усули ягона, баробарии ҳуқуқӣ ва адлия муҳим аст.

Супориши 07. Қонунҳои оид ба соҳибкорӣ (40 дақиқа)

Ҷамроғи ҳамсинфатон ба

ягон ширкати маҳаллӣ рафта пурсед, ки оё онҳо қонунҳои ба наздикӣ қабулшуда ва аз қонунҳои давраи Шӯравӣ фарқжунандаеро медонанд, ки шугли корчалониашонро осон мекунанд. Доир ба натиҷаҳои вохӯриатон ба хонандагон нақл кунед. Шумо бояд фаҳмонед, ки кадом қонунҳои нав қабул карда шудаанд ва онҳо барои тараққиёти корчалонӣ чӣ хел аҳамият доранд?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон омода мешаванд, ки баъзе тағйиротҳои асосиро, ки дар робита ба ҳуқуқи тичоратии баъди давраи Шӯравӣ сурат гирифта, шарҳу эзоҳ диҳанд.

МТ: дар хонандагон ба вуҷуд овардани малакаи оид ба муқоисаи ду шакли иқтисодӣ аст.

Шояд хубтар мебуд агар шумо барои истифода бурдани хонандагон мактубе менавиштед ва мефаҳмондед, ки ҳеҷ гуна маълумоти шахсӣ лозим нест ва иттилооти ҷамъ мешудагӣ танҳо барои корҳои тадқиқотии мактаб заруранд. Барои мисол ба машки 12, боби 4 нигаред.

Ба эътибор гиред, ки корчалонони ҷавон мумкин аст, ки аз қонунҳои пештар амалкунанда хабар надошта бошанд.

Супориши 08. Андозҳои барои чӣ лозиманд? (30 дақиқа)

Шумо метавонед бигӯед, ки ҳамагуна андозҳои одамонро аз ҳуқуқи мувофиқи хоҳиш сарф кардани пулашон маҳрум мегардонанд. Бо вуҷуди ин, дар ҳамаи давлатҳои ягон намуди андоз мавҷуд аст.

- 1) Бо шарикатон муайян намоед, ки кадом намуди андозҳои зарурият надоранд ва дар кадом ҳолатҳо гуфта метавонем, ки заруранд. Барои шарҳ додани ҷавбатон омода бошед.
- 2) Бо шарикатон якҷоя муҳокима намоед, ки давлат кадом соҳаҳои аз ҳама муҳимтаринро бояд худаш пардохт намояд. Барои шарҳ додани ҷавбатон омода бошед.
- 3) Тасаввур кунед, ки шумо Вазири молия ҳастед ва се миллиард сомонӣ доред. Дунафарӣ кор карда муайян намоед, ки аз ин миқдор маблағ чанд фоизашро барои соҳаҳои дар ҷадвал номбаршуда чудо менамоед.

Соҳаҳо	Чанд фоиз?
1. Дифоъ.	
2. Тандурустӣ.	
3. Ҳифзи иҷтимоӣ.	
4. Гумрук.	
5. Маориф.	
6. Муассисаҳои хифзи ҳуқуқ.	
7. Нақлиёт.	
8. Муносибатҳои байналхалқӣ.	

4) **Аз аҳли оилаатон пурсед, ки онҳо оид ба буҷети шумо чӣ фикрҳо доранд?**

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ:1. Хонандагон метавонанд зарур будани андозхоро асоснок намоянд ва муайян кунанд, ки дар кадом ҳолатҳо нодурустанд.

2) +3) +4) Хонандагон метавонанд сарфи маблағро барои соҳаҳои афзалиятнок номбар намоянд.

МТ:1) Хонандагон ҳатман дарк мекунанд, ки андозҳо ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷомеаеро таъмин мекунанд.

2) Мақсади супориш: хонандагон донанд, ки андозҳо бо кадом мақсад истифода бурда мешаванд.

3) +4) Хонандагон донанд, ки ҳангоми тақсими маблағҳо ба соҳаҳои гуногун аз рӯи афзалиятҳои ҳамаҷониба хеле душвор аст, зеро дар ин ҳолат манфиатҳо ва талаботҳои онҳоро ба инбат гирифтани зарур аст.

Дар ин ҷо ҷавобҳои дуруст ва ё нодуруст вуҷуд надоранд. Мақсади супориш ба хонандагон фаҳмонидаи мушкилиҳои чунин қарорҳо ва зарурияти ёфтани ҳамдигарфаҳмӣ мебошад.

1). Парлумонҳо барои маблағгузори намудани фаъолияти муассисаҳои давлатӣ буҷет лозим аст. Дар навбати худ бояд парлумонҳо ҳам дар назди халқ масъул бошанд ва ҳам ҳисобот диҳанду адолати иҷтимоӣ ва баробарии шахрвандонро таъмин намоянд. Вақте ки аз одамон намерсанд ва онҳо ба буҷети пешниҳод кардаи ҳукумат розӣ нестанд, андозҳо беасос мегарданд.

2). Моддаҳои аз ҳама муҳимтарини буҷет, ки барои ворид намудани ҳукумат дар назди шахрвандон масъулият дорад, онҳое мебошанд, ки мардум розигӣ додаанд. Моддаҳои инчунин мумкин аст ба ғайр аз вазифаҳои, ки ҳукумат амалӣ месозад, барномаҳои дигар, аз қобили бунёди шароит барои пешрафт ва мусоидати рушди мамлакат (баланд бардоштани маориф, тараққиёти соҳаҳои нави саноат ва доираҳои хизматрасонӣ) –ро низ дарбар гирад. Инчунин метавонанд амалиётҳои берунӣ, аз қобили иҷрои вазифаҳои сулҳҷӯнаро дар якҷоягӣ бо Созмони Милали Муттаҳид ба хотири таъмини вазъи муътадил ва сулҳ дар минтақаҳои нотинҷ дохил намоянд.

Супориши 09: Ҷаҳони мо (25 дақиқа)

Бо шарикатон саволҳои зеринро

муҳокима намоед ва пас ба хонандагони синф ҷавобҳои худро шарҳ диҳед:

1. Барои чӣ одамон мехоҳанд, ки дар як вақт ҳам соҳиби озодиҳои иқтисодӣ ва ҳам сиёсӣ бошанд?
2. Барои чӣ баъзе одамон хоҳиш доранд, ки як навъи озодиро нисбат ба дигараш бештар дошта бошанд?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки далелҳои худро оид ба хоҳиши одамон дар бораи дар як вақт мавҷуд будани ҳар ду навъи озодиҳо, инчунин доир ба он ки барои чӣ дигарон мехоҳанд яке аз ин озодиҳоро бештар дошта бошанд, пешниҳод намоянд.

Намунаи ҷавоб:

Он одамоне, ки тарафдори дар як вақт доштани ҳам озодиҳои сиёсӣ ва ҳам иқтисодӣ мебошанд, мушкилии бунёд намудани онҳоро эътироф менамоянд. Онҳое, ки хоҳиши доштани яке аз озодиҳоро доранд, иброн менамоянд: бунёди як навъи ҳуқуқ ва истифодаи он арзишҳо дар муҳлати номуайян барои ба вуҷуд овардани озодиҳои дигар замина мегузорад. Ин гуруҳи одамон ақида доранд, ки бунёди озодиҳоро дар соҳаҳои имконпазир мебошад оғоз намуд ва интизори ҳамбастагии дурусти ҳарду озодиҳо набояд шуд. Нуктаи назари ҷиддиро дар робита ба ҳар ду ҳолати дар боло нишон дода шуда иброн дошта метавонем. Вобаста ба ин ҳар ду ҳолат ҳам ғайриоддӣ мебошанд ва рушди озодиҳои демократӣ асосан раванди тақрорнашавандаанд. Новобаста ба ин, ба назар чунин мерасад, ки мавҷудияти озодии сиёсӣ заминаи озодии иқтисодӣ мебошад, зеро бе озодии сиёсӣ шахрвандон

роҳбаронашонро дар назди худ ба ҳисоботдиҳанда табдил диҳанд. Чун роҳбарон ҳисобот надиданд, барои суйистеъмол гардидани ҳуқуқҳо ва озодиҳои иқтисодӣ шароит фароҳам меояд.

Бо баҳисобгирии таърихи ҳозираи ҷаҳонӣ далелҳои зиёде мавҷуданд, ки озодӣ танҳо ба одамони барои чунин озодиҳо мубориза дастрас мешаванд. Баъзеҳо чунин озодиҳоро ҳамчун қисми ҳуқуқҳои худ ба даст мебароранду барои онҳо мубориза мекунанд. Озодиҳое, ки бидуни дархости мардум дода мешаванд, хеле каманд.

БОБИ 6

ПАЙДОИШИ ДАВЛАТ ВА МИЛЛАТГАРОЙ

Мақсади умумии ин боб дида баромадани раванди бунёди давлатҳо ва ҷиҳатҳои

мусбӣю манфии миллатгароӣ мебошад.

➔ **Машқҳо пеш аз хондани матн:**

Супориши 01: Бо истилоҳот мувофиқат кардани муайянкунандаҳо (5 дақиқа)

Бо шарикатон кор карда муайянкунандаи истилоҳро аниқ намоед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Истиклолият	а). Хусусиятҳои, ки аз ҷиҳати ирсӣ ба кадом гурӯҳи одамон мансуб будани шуморо нишон медиҳад.
2. Миллат	б). Дорои мустақилият ва ҳокимияти пурра будан.
3. Халқият	в). Мафҳумест дар мавриди ифтихор. Метавонад хоси аҳли ҷомеа бошад, ки дар таърих саҳмгуздоранд ва ё ҳатто хоси як гурӯҳи этникӣ ё мазҳабӣ.
4. Ашрофон (элита)	г). Гурӯҳҳои пойдори одамон ки аз ҷиҳати пайдоиш, хун, таърих, забон ва фарҳанг умумият доранд.
5. Миллатгароӣ	ғ). Гурӯҳ ё табақаи одамон, ки афзалиятҳои зехнӣ, иҷтимоӣ ва ё иқтисодӣ доранд.
6. Мансубияти миллӣ	д). Халқе, ки ҳудуди муайянеро ишғол намуда, дар доираи сохтори сиёсӣ ташкил шудааст.
7. Қонуни будан	е). Ҳуқуқҳои, ки аз рӯзи таваллуд соҳибем.
8. Ҳуқуқҳои табиӣ инсон	ё). Қонуният, қабули қонун ва итоат ба он.

Ҷавобҳо: 1-б, 2-д, 3-г, 4-ғ, 5-в, 6-а, 7-ё, 8-е.

Супориши 02: Дар ибтидо (20 дақиқа)

Пеш аз он ки мо чӣ гуна тарҳрезӣ намудани ҳуқуқҳо, қонунҳо ва ё тарзи бунёди ҷомеаро муҳокима

намоем, дар ҷамъияти номуташаккил дорои кадом ҳуқуқҳо буданамонро бояд донем. Ҳанӯз файласуфи машҳур Чон Лок ин масъаларо дида баромада буд.

Акнун навбати шумо. Тасаввур кунед, ки бо ҷамроҳии хонандагони синфатон ба маконе меравед, ки дар он ҷо ба гайр аз шумо дигар касе набошад ҳам, вале захираҳои кофӣ барои зиндагӣ кардан вуҷуд доранд. Чун ба он макон мерасед, пайтас мекунад, ки бо одамони дунё имконияти муошират карданро надоред. Ба гурӯҳҳои се ё чор нафара тақсим шуда, муҳокима намоед, ки «Дар он макон заруриятҳои дар поён оварда шуда лозиманд ё не?»

1. Оё мавҷуд будани ягон давлат ё қонунҳои, ки тарзи зиндагонии шуморо ба назорат мегиранд, зарур аст? Дар ин давлат шумо кадом ҳуқуқу озодиҳои ва ҳуқуқ ба моликиятро соҳиб мешудед?
2. Касе ҳуқуқи идора кардани шуморо дорад?
3. Шумо метавонед дорои ҳуқуқ бошед? Онҳо кадоманд?
4. Одамони пурқудраттар барои иҷрои кадом корҳо саъю кӯшиш бояд кунанд? Барои чӣ?

5. Одамони ҷисман ва ақлан заифтар аз иҷрои кадом корҳо барои мадад метавонанд? Барои чӣ?
6. Ҳаёт барои ҳама бояд чӣ гуна бошад?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: 1. Хонандагон бояд шарҳ диҳанд, ки барои чӣ одамон дар «ҳолати табиӣ» ҳам мавҷудияти принципҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқҳои табиӣ истифода мебаранд. Маҳз оғох будан аз ҳуқуқҳои табиӣ одамонро водор месозад, ки ягон ташкилот (давлат) дошта бошанд, то ки ҳуқуқҳояшон тавассути дигарон хубтар ҳимоя шаванд. Моҳияти ақидаи ҳуқуқҳои табиӣ тасаввурот доштан дар бораи ҳуқуқҳоеанд, ки одамон аз онҳо бояд хангоми дар «ҳолати табиӣ» будан истифода баранд. «Ҳолати табиӣ» маънои тамоман мавҷудият надоштани давлат ё ташкилотро дорад.

2. Хонандагон шарҳ дода тавонанд, ки барои чӣ инсон бе розигии дигарон ҳуқуқи ба сари қудрат омаданро пайдо намекунад?

МТ: дар хонандагон бедор намудани андеша дар бораи бунёди шаклҳои гуногуни ташкилотҳои ҷамъиятӣ (ғайридавлатӣ) мебошад.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

1. Танҳо дар мавридҳои, ки шумо ва дигар одамон онҳоро созон медихед.
2. Танҳо агар шумо ба онҳо ин ҳуқуқро медиҳед. (Вале, эҳтимол аст, ки касе шуморо бидуни вақолатдор гаштан ба чунин ҳуқуқ идора наояд).
3. Бале, ҳуқуқҳои асосии инсон (махсусан ҳуқуқҳои манфии инсон) танҳо ба хотири он ки шумо инсон ҳастед.
4. Кӯшиши идора намудани шумо бе розигии шумо.
5. Онҳо мумкин ба чунин ҳаққият муқобилият нишон диҳанд ва ё мехоҳанд, ки давлати худро бунёд кунанд.
6. То лаҳзаи пайдо гардидани захираҳои бештар мушкилӣ дорад.

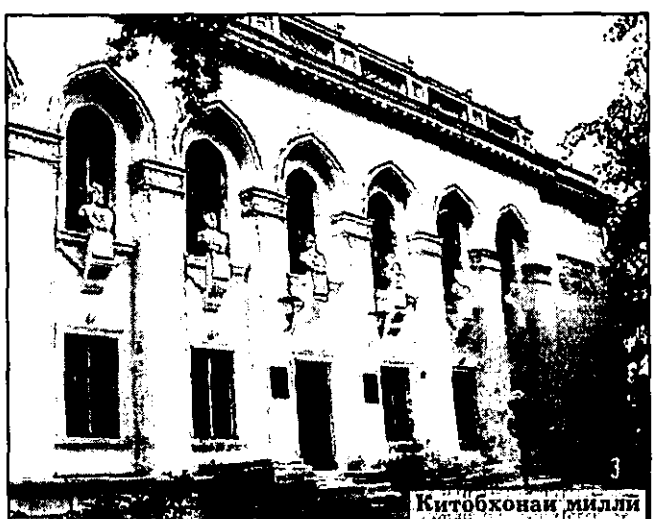
~~~~~

 Матн барои хониш

Дар ин боб мо мавзӯҳои зеринро дида мебароем:

- Маънои калимаи «давлат».
- Мафҳуми давлат чӣ гуна пайдо шуд.
- Давлатҳо чӣ гуна ташкил ёфтанд ва қонунӣ гаштанд.
- Миллатгарӣ ва муносибатҳои миллияту шаҳрвандӣ.

Вақте ки одамон калимаи «давлат»-ро истифода мебаранд, онҳо одатан дар бораи ташкилоти сиёсӣ сӯхбат мекунанд. Баъзан калимаҳои дигар, аз қабилӣ «ватан», «миллат», «кишвар», «мамлакат» низ истифода бурда мешаванд, ки онҳо ҳам маънои давлатро ифода мекунанд. Калимаҳои «диёр» ё «ватан», «шоҳигарӣ» ё «ҷумҳурӣ» ҳам истифода мешаванд, ки онҳо маънои дигаре низ доранд. Мафҳуми давлат метавонад маъноҳои гуногун дошта бошад: вай ҳам одамоне дар ҳудуди муайян истиқомат доштан ташкилоти сиёсӣ барпо карда ва ҳам ба маънои маҳдуд метавонад сохти давлати дар он ҳудуд мавҷуд бударо ифода наояд. Асосан, ин ду фаҳмиш то андозае ба якдигар муқолифат доранд, зеро шаҳрвандон мумкин ҳис кунанд, ки давлаташон манфиати онҳоро намоёндагӣ намекунад. Ин ба давлатҳои дахл дорад, ки дар онҳо низоми намоёндагии бо роҳи интихобот ташаққуфта нест.

Китобхонаи милли

Баъзан «давлат»-ро ҳамчун «мамлакат» ё «миллат» маънидод мекунанд. Масалан, Созмони милали муттаҳид дар ҳақиқат ташкилотест, ки аъзойш давлатҳо ё мамлакатҳои алоҳида мебошанд. Гурӯҳе аз одамон, ки худашонро «миллат» меноманд, ба монанди лӯлиҳо ё курдҳо давлати худро надоранд. Дар сурати надоштани давлати худ ингуна гурӯҳҳо наметавонанд аъзои Созмони милали муттаҳид бошанд. Дар матни ин китоб маънои «давлат» ба гурӯҳи одамоне дахл дорад, ки дар ҳудуди муайян зиндагӣ карда, низоми сиёсии он аз тарафи дигар давлатҳо ба таври қонунӣ эътироф шудааст. Давлат вақте ба таври қонунӣ таъсисёфта шуморида мешавад, ки он дар асоси низоми қабулшуда бунёд гардида бошад ва ё қудрати худро дар ҳамин асос ба даст овардааст. Одатан, ин раванд ба воситаи истифодаи маҷмӯи қонунҳо сурат мегирад. Дар поён мо дида мебароем, ки чӣ тавр давлат қонуниятро ба даст меорад.

1.0 Қонуният

Давлатҳо метавонанд ба воситаи амалиёти мақсадноки сиёсӣ бунёд ёбанд ва ба он ҳамаи одамони хоҳишманд тавассути ташкилотҳои сиёсӣ ҷалб карда шаванд (дар бисёр ҳолатҳо ба тариқи маҷбурӣ). Дар ин сурат соҳибистиклолӣ ва мустақилияти давлатҳо эътироф карда мешавад.

Мафҳуми «давлат» нисбатан нав аст. «Шаҳр-давлатҳо»-и Рими қадим баъд аз ду ҳазору панҷсад сол ба пайдошавии «давлатҳои миллӣ» замина гузоштанд. Шаҳр-давлат (полис)-и Рим як ташкилоти хеле хурди сиёсӣ буд ва баъзе хусусиятҳоеро дошт, ки имрӯз мо онро давлат меномам. Онҳо соҳибистиклол буданд, ҳудуди муайяноро ишғол мекарданд ва салоҳияташонро мардум эътироф менамуд. Бо вучуди ин, шаҳр-давлат на танҳо ташкилоти сиёсӣ буд, балки ҳаёти фарҳангӣ ва динии шаҳрвандонро низ назорат менамуд ва ба амалӣ шудани онҳо мусоидат мекард. Дар он замон байни давлат ва дин ҳеҷ гуна ҷудой набуд ва ин мавзӯ баъдтар ниҳоят муҳим гашт. Шаҳр-давлатҳо чунон хурд буданд, ки дар замони ҳозира онҳоро давлат номидан мушқил аст. Файласуфи италийӣ Никколо Макиавелли аввалин шуда дар асри XVI мафҳуми давлатро дар маданияти Аврупо пешниҳод кард. Макиавелли давлатро ташкилоти худмухтор номид, ки ба он бояд ашхоси оқилу хирадманд роҳбарӣ кунанд. Роҳбарони давлат бояд ҳуқуқҳои шаҳрвандонашонро ҳимоя намуда, озодиҳои онҳоро таъмин кунанд. Яке аз сабабҳои маъмул шудани ин ақида эҳтимол ҳамин буд, ки вай ҳифзи шаҳрвандонро яке аз вазифаҳои асосии давлат мешуморид.

Бо вучуди ин, одамон ҳамеша барои он ки давлат қудрати ҳукмрониро истифода бурда метавонад, асоснок будани мавҷудияти онро эҳсос менамуданд. Возеҳ аст, ки агар шахсе нисбати дигаре ҳукмфармой намояд, ва ин амал хоҳ ба манфиати дуввумист хоҳ на, баъзе далелу сабабҳо паси чунин амал вучуд дорад. Баъзе одамон Худоро ҳамчун манбаи ҳамагуна асосноккуниҳо барои истифодаи қувва медонанд. Дар Аврупо то давраи Макиавелли чунин мепиндоштанд, ки гӯё худӣ Худо шоҳон ва шоҳзодагонро соҳибқудрат мекунанд. Бо вучуди ин, ҳокимияти онҳо маҳдуд буда, дар зерӣ назорати калисо қарор доштанд. Чунки калисо ба Худо хеле наздик ҳисобида мешуд.

Аз давраҳои қадим то имрӯз оид ба мавҷудияти давлат далелҳои гуногун пешниҳод мекарданд. Танҳо Ҷон Лок (1632-1704) барои бунёди давлат далели ахлоқӣ пешниҳод намуд. Ӯ боварии қатъӣ дошт, ки ҷомеаи сиёсӣ бо ахлоқи мусбӣи хуб дар он ҳолат таъмин мегардад, ки ҷамъият дар асоси принсипҳои асосии этикӣ ва хирадӣ бунёд ёфта бошад.

Ҷояи асосии назарияи Лок оид ба идораи давлатӣ дар он аст, ки ҳамаи одамон дар дунё баробар офарида шудаанд ва ҳар як фард ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва моликият дорад. Ӯ ҳуқуқ ба моликиятро ҳамчун васеъ гардидани ҳуқуқ ба ҳаёт ва озодӣ шарҳ меод, зеро бе молу мулкӣ хусусӣ зиндагӣ ғайри имкон буд. Ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва моликият дар асл як мафҳумро ифода мекунанд ва дар маҷмӯъ онҳо ҳуқуқ ба озодиро мефаҳмонанд.

Агар воситаҳои ҷазодиҳӣ он ашхосе, ки ҳуқуқҳои дигаронро паймол мекунанд, мавҷуд набошад, ин ҳуқуқҳо лозим намешаванд.

Бинобар ин, бо назардошти хусусиятҳои инсонӣ одамон бояд муттаҳид шаванд ва аз як қисми хурди озодиҳои аввала ба хоҳири ҳимояи худ даст кашанд. Лок чунин мешуморид, ки агар давлат вучуд намедаш, одамон ихтиёран онро барои ҳимояи ҳуқуқҳои худ ташкил мекарданд.

Як нофаҳмии умумие, ки оид ба шакли давлатдории ба нақша гирифтаи Лок вучуд дорад, ин аст, ки гӯё манзури ӯ озодии пурра ва бемаҳдуд бошад (касе чӣ коре хоҳад, метавонад ба манфиати худ анҷом диҳад). Лекин дар чунин давлат пурра беҳокимиятӣ ҳукмрон аст. Ин ҳолатро Лок «ҳолати табиӣ» меномад. Вале баръакси андешаҳои зикршуда, Лок озодии баробарро дар назар дорад, ки дар ҳолати зарурӣ ҳуқуқҳои ба ҳаёти шахсии якдигар даҳолат накардану оромона зиндагӣ қарданро барои ҳама якхела танзим намудааст. Озодии ҳар як кас андоза дорад ва чӣ хеле ки мегӯянд, вай дар пеши чашми каси дигар ба охир мерасад. Агар ин ҳуқуқи баробар эҳтиром карда нашавад, ҳаёлот дар бораи «озодӣ ба ҳама» абадӣ шуда наметавонад ва он ба бесарусомонӣ оварда мерасонад.

Лок дар бораи бартарии давлатҳои подшоҳӣ, аристократӣ ва демократӣ нуктаи назари махсус иброз накардааст. Ин масъалаи алоҳида аст. Ӯ чунин ҳис мекард, ки ҳар яке аз ин низомҳо, агар ба таври дуруст идора карда шаванд, метавонанд пурра фаъолият намоянд. Лок далели ахлоқии қиддие барои вучуд доштани давлат пешниҳод намудааст. Ба ақидаи ӯ дар қонунҳои давлат бояд ҳолатҳои шарҳ дода шаванд, ки боварии халқ сӯиистифода нагардад. Магар қудрат ва салоҳияти онҳо, ки худро намоёндоғони мардум мешуморанду дар амал ба ҳуқуқҳои одамон тавачҷӯх зоҳир намекунанд, оё қонунист? Ин тоифа шахсон бояд аз вазифаҳои сабуқдӯш карда шаванд. Лок исбот мекард, ки заминаи қонуниятӣ давлат розигии мардум ба идора қардан мебошад. Халқ онҳо мебошанд, ки соҳиби ҳуқуқ ба озодианд ва ҳамзамон барои озодии худ аз баъзе ҳуқуқҳои одамон даст мекашанд. Бинобар ин, ба гуфтаи Лок ҳамагуна қонуният аз ҳуди одамон сарчашма мегирад.

Бисёр файласуфҳои сиёсӣ барои исбот намудани мавҷудияти давлат ақидаҳои худро пешниҳод намудаанд. Баъзе мутафаккирон боварӣ доранд, ки давлат манбаи интизом аст ва он бояд меъёрҳои ахлоқиро дар байни аҳоли қорӣ намояд. Дигарон бошанд чунин андеша доранд, ки давлат ба одамон ҳуқуқҳои медиҳад, зеро онҳо ба истиснои шахрванд буданашон дигар ҳеч гуна ҳуқуқҳои надоранд. Қонунӣ будани мансабдорони давлатии ба таври демократӣ интихоб шударо онҳо шаходат медиҳанд, ки ба тарафдорашон овоз додаанд. Бешубҳа, давлатҳои метавонанд боқудрат бошанд, лекин маҳз давлат бояд қодир бошад, ки баъзе қонуниятҳои барои тавононаш истифода барад.

К. Маркс, Ф. Энгелс ва баъдтар В. И. Ленин боварӣ доштанд, ки давлат дар зинаи олий ва дар зинаи охирини давраи таракқиёти таърихиаш, яъне коммунизм, аз байн меравад. Онҳо фикр мекарданд, ки давлат фишорвар аст ва бо ба охир расидани моликияти хусусӣ, давлат низ аз байн меравад.

Новобаста ба ин, дар низомии сиёсии сотсиалистӣ давлат ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаётро зерин назорат гирифт. Ин таҷҷубовар набуд, зеро коммунизм дар ҳақиқати роҳҳои барҳам додани моликияти хусусӣ буд, вале бар ивази он ягон шакли ташкилоти марказӣ оид ба идора қардани фаъолияти иқтисодиро пешниҳод накард. Дар охир низомии коммунистӣ на танҳо бесамар, балки ба озодии шахсии одамон зараровар буданашро низ собит намуд.

2.0 Инқилоб

Дар тӯли таърихи гузашташон аксарияти давлатҳои миллии шаклҳои гуногуни давлатдориро аз сар гузаронидаанд. Баъзе тағйиротҳои асосан безарар ва бо тартиб гузаронида шудаанд. Аз тарафи дигар, тағйиротҳои баъзе давлатҳои хунин ва ниҳоят харобиовар буд. Баъзе тағйиротҳои куллий ҳамчун «тағйиротҳои инқилобӣ» баррасӣ шудаанд. Вале он чӣ маъно дорад? Оё инқилоб бояд зӯрварона бошад? Оё инқилоб бояд тамоми низомии давлатиро дигаргун созад? Оё халқ инқилобро бояд дасгирӣ намояд? Агар не, пас қонунӣ номидани инқилоб мумкин аст?

Ба ин саволҳо ҷавоб додан мушкил аст, ҳатто агар ҷавоби якхела додан имконпазир ҳам бошад. Барҳамхӯрии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба таври осоишта сурат гирифт. Бо вучуди ин, инқилоб тағйироти куллии низомии сиёсиро талаб мекунад.

Муайян намудани тағйироти куллий ниҳоят мушкил аст. Баъзе инқилобҳои танҳо бо иваз намудани роҳбарони сиёсӣ ба поён мерасанд, вале низомии сиёсӣ, чӣ тавре ки буд, боқӣ мемонад. Дар баъзеи дигарашон ҳам роҳбарон ва ҳам низомии давлатӣ дигаргун карда мешаванд.

Инқилоби Фаронса бояд шакли давлатдорӣ шоҳиро барҳам дода, ба ҷойи он роҳбарии республикавиро қорӣ мекард. Ин озмоиш шикаст хурд, зеро шаклҳои иштироки шахрвандон дар ҳаёти сиёсӣ то ба охир маълум набуд. Барои қорӣ қардани заминаҳои шакли республикавии ҳозиразамон якҷанд даҳсолаҳо лозим буданд.

Аз ҷониби дигар, инқилоби Амрико баъди шикаст додани тартиботи мустамликадорони Англия ба бунёди давлати нави муътадили тозанизм мусоидат намуд. Аммо аҷоиботаш дар он аст, ки сабаби ин инқилоб норозигии мустамликадорони амрикоӣ нисбати мутлақияти Бритониё набуда, баръакс, конститутсияро вайрон карда аз мансаб ниҳоят зиёд сӯиистеъмом намудани шоҳ Георги II буд. Мустамликадорони амрикоӣ даъво мекарданд, ки андозҳои мепардохтагии онҳо аз тарафи давлат мӯйян нашудаанд ва онҳо дар парлумони Бритониё намоёндагӣ надоранд. Мустамликадорон мегуфтанд, ки «андозхоро шоҳ ба таври зӯрӣ қорӣ мекунад».

Мустамликадорони амрикоӣ ақидаи Чон Локро оид ба он ки қонунияти ҳуқуқӣ дар асоси розигии идоракунандагон сурат мегирад, амалӣ намуданд. Идоракунандагон, яъне мустамликадорон дар ин маврид даъво доштанд, ки онҳо ҳеч гуна розигии худро надодаанд. Хулосаи мустамликадорон чунин буд, ки мебоист барои ба таври дуруст ва қонунӣ идора намудан давлати нав бунёд шавад ва он тавассути интиҳоботи озод имконияти намоёндагӣ қарданро диҳад.

Инқилоби соли 1917 дар Россия ба вуқӯмада, дар ҳақиқат табаддулоти қатъӣ буд. Он тавре тарҳрезӣ шуда буд, ки бояд молиқияти хусусӣ аз байн мерафт ва ҳокимият пурра ба дасти мардуми камбизоат, ки (ҳукмравони коргару деҳқон) қудрати на чандон зиёди иқтисодӣ доштанд, мегузашт. Инқилоби Октябр дигаргуниҳо ва беҳбудихоро дар иқтисодиёт ба вуҷуд овард, вале ин намуди ҳокимияти ташкилӣфта устувор набуд (дар натиҷаи қарори қабулгардида оид ба гузаронидани интиҳоботи нав дар асоси системаи бисёрҳизбӣ низом ба шикастхурӣ дучор гардид).

Вақте ки низоми Шӯравӣ дар соли 1991 барҳам хӯрд, бисёриҳо ин ҳодисаро ҳамчун «тарқиши дохилӣ барои дигаргунӣ» маънидод намуданд, зеро он дар худ баъзе хусусиятҳои умумии инқилобиро нашоҳт, аз ҷумла:

- Элитаи масъул барои ворид намудани дигаргунӣ;
- Барномаи муайян барои дигаргунсозӣ;
- Бархостани оммаи халқ барои тақвияти дигаргунсозӣ;
- Табаддулоти силоҳнок.

Барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳам инқилоб буд, лекин он аз ибтидояш ба кулӣ фарқ мекард. Ба назар чунин менамуд: ҳеч гуна гурӯҳи махсуси масъул барои ташкил намудани табаддулот вуҷуд нашоҳт; ягон хел нақшаи аниқ набуд; гурӯҳи одамоне мавҷуд набуданд, ки тарафдори дигаргуниҳо бошанд; дар амал ҳеч гуна зӯрварӣ ҳам вуҷуд нашоҳт. Дигаргуниҳо дар ҷумхуриҳои тозабунёд бо роҳҳои гуногун ба вуқӯ пайвастанд ва ҳоло ҳам идома доранд. Дар аксар ҳолатҳо, тағйиротҳои ҷиддӣ, аз ҷумла, таҳияи Конститутсияи нав баъд аз чанд сол сурат гирифт. Масалан, ҷумхурии Украина истиқлолиятро дар соли 1991 ба даст оварда бошад ҳам, вале Конститутсияашро соли 1995 қабул намуд. Баъзеҳо чунин арзёбӣ қардаанд, ки соҳти сотсиалистӣ ба таври табиӣ фано ёфт, яъне ба монанди олами мавҷудот, ки дар натиҷаи эволютсия баъзе организмҳо мемиранду ба ҷои онҳо дигар организмҳо пайдо мешаванд.

Инқишофи сиёсӣ қисми муҳими ҳамагуна тағйиротҳо аст. Инсоният дар таърихи худ пайраҳаҳои гуногунро тай менамояд. Агар барои дигаргуниҳо зӯрварии яроқнок ҷой дошта бошад ҳам, маънои онро надорад, ки низоми нав муътадил аст ва умри дароз дорад. Бараъқс, баъзе вақтҳо тағйиротҳои дар муҳлати дароз ва оҳиста-оҳиста ба вуқӯ омада, аз тағйиротҳои ба таври фаврӣ рухдода дарозтар давом меёбанд. Қисми мушқилтарини ҳамагуна дигаргуниҳо хоҳ «инқилобӣ» бошад ва хоҳ не, бунёди тартиботи нав ва ҷомеаи шаҳрвандист.

3.0 Миллатҳо, миллат ва миллатгарой

Мафҳуми «давлат», тавре дар боло зикр гардид, бешубҳа ҳаммаъноӣ «миллат» шуда наметавонад. Давлатҳои бунёдгардида метавонанд сермиллат бошанд. Мо метавонем гӯем, ки

«миллат» гурӯҳи аҳолие мебошад, ки онҳоро забон ё умумияти таърихии гузашташон бо якдигар муттаҳид гардондааст. Ин сифати умумӣ дар баъзе ҳолатҳо воқеъӣ бошад ҳам дар дигар мавридҳо тасаввур карда мешавад ва ё аз тарафи нафарҳое бо мақсадҳои сиёсӣ эҷод мегардад, ки «хуввияти миллии» мустакилро барои гурӯҳи одамон бунёд намоянд. Ба ибораи дигар, миллат иттиҳоди иҷтимоист, ки омилҳои муттаҳидкунандаи онро муайян кардан кори осон нест. Бо вучуди ин, муттаҳидӣ мавҷудияти миллат аст. Дар миллат, одатан, сохтори сиёсӣ ба вучуд меояд, ки ба шаҳрвандон барои бо роҳбарони сиёсиашон робита доштан имконият фароҳам меоварад.

Миллат баъзан аз рӯи забон муайян мегардид. Масалан, олмонҳо худро миллати ба забони олмонӣ суҳангӯ ҳисоб мекунанд. Бо вучуди ин, баъзе мардумони ғайри олмонӣ (ба монанди австриягӣҳо) асосан бо забони олмонӣ гап зананд ҳам, вале ба миллати дигар мансубанд. Ба ин монанд баъзе мардумони бо забони фаронсавӣ ҳарф мезадагӣ, ба мисли аксарияти мардумони кишвари Африқо ба миллатҳои дигар мансубанд. Баъзе олмонӣҳое, ки дар Қазоқистон ё Тоҷикистон таваллуд шуда ба воя расидаанд, забони олмониро намедонанд, вале чун волидонашон олмонӣ ҳастанд аз ин хотир худро олмонӣ муаррифӣ мекунанд.

Яҳудиёро баъзан ҳамчун миллат мешиносанд, вале он ҷӣ, ки онҳоро муттаҳид мегардонад на забон, балки дин аст. Яҳудиён бо забони давлате, ки дар он ҷо таваллуд шудаанд, гуфтугӯ мекунанд. Бо вучуди ин, яҳудиёни ба дин эътиқод надоштаро низ ба миллати яҳудӣ мансуб мекунанд. Дар ин гуна ҳолатҳо омилҳои муттаҳидкунанда гузаштаи таърихии онҳо мебошад.

Дар Осиеи Марказӣ мафҳуми «миллат» барои баъзе гурӯҳҳои наҷодӣ то андозае бо алоқаҳои қавмӣ пайваста аст, ки дар навбати худ онҳо ниҳоят печ дар печанд. Кишварҳои Осиеи Марказӣ сарҳадҳои онро дар асоси қарорҳои сиёсии давраи Шӯравӣ ба даст овардаанд. Дар баъзе ҳолатҳо, гурӯҳҳои миллий ба мисли тоҷикон дар кишварҳои дигар пароканда шудаанд ва ҳоло шумораи зиёди онҳо дар Қирғизистон, Ўзбекистон, Афғонистон ва ғайра истиқомат мекунанд.

Миллатгарой аз бисёр ҷиҳат тавассути эътиқоди миллат ба ғояи умумӣ ифода меёбад. Мамлакатҳои Осиеи Марказӣ дар робита ба муайян намудани ин ақидаҳо ва хусусияти миллиашон ба масъалаҳои душвор дучор мегарданд.

Масъалаҳои худшиносии миллий ва наҷодӣ барои ҳамаи кишварҳое, ки баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба вучуд омадаанд, аҳамияти калоне дорад, зеро аксари ин кишварҳо мамлакатҳои бисёрнаҷоданд ва дар онҳо гурӯҳҳои калони одамон, ки забон, маданият ва дар баъзе ҳолатҳо динҳои гуногундошта зиндагӣ мекунанд.

Ҳар як шахс бояд аз худ саволҳои зеринро пурсад: «Шаҳрванди Тоҷикистон будан ҷӣ маъно дорад?» ва «Дар байни миллат ва шаҳрвандӣ ҷӣ алоқамандӣ аст?» Ин аниқ аст, ки шаҳрвандӣ ва миллат як нест. Масалан, шахси аз нигоҳи наҷодӣ тоҷик, ки шиносномаи Олмонро дорад, шаҳрванди Олмон мебошад ва ўро дар он кишвар ҳамчун олмонӣ мешиносанд. Ин шахс дар чунин ҳолат ҳамаи ўҳдадорҳои шаҳрвандии он кишварро қабул намудааст ва ҳамаи ҳуқуқҳои дорост. Вале ў аз нигоҳи наҷодӣ ва фарҳангӣ асосан тоҷик мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон новобаста ба миллаташ ўҳдадорҳои ва ҳуқуқҳои якхела дорад. Аз ин хотир, дар шиносномаҳои бисёр кишварҳои демократӣ мансубияти наҷодӣ нишон дода намешавад. Дар ин гуна шиносномаҳо дар зерини навиштаҷоти миллат, ки он талаботи қонуни байналхалқӣ аст, танҳо номи давлат навишта мешавад. Он маънои ҷудонашаванда будани мафҳуми шаҳрвандӣ ва миллатро дорад.

Миллатгарой метавонад воситае бошад, ки онро мансабдорон барои ҷанг андохтани одамон истифода баранд. Миллатгарой метавонад муҳите эҷод намояд, ки дар он ҳуқуқҳои ақаллият (онҳое, ки чун қувваҳои ҳукмфармои давлатӣ аз як гурӯҳанд) поймол мегарданд ва ё онҳоро кашида мегиранд. Ин намуди миллатгарой асосан дар ҷое вучуд дорад, ки он ҷо байни халқиятҳо муҳолифати дурударози таърихӣ мавҷуд буду гурӯҳи дар айни замон ба сари қудрат омада бисёр зулм мекунанд. Дар навбати худ, ақаллиятҳои миллий барои ҳимояи маданият ва забонашон зарур мешуморанд, ки анъанаҳои худро нигоҳ доранд.

Бо вучуди ин, ба миллатгарой набояд ҳамчун ба омилҳои манфӣ нигоҳ кард. Барои кишваре, ки аз пешрафти шаҳрвандонаш ифтихор мекунанд, миллатгарой ҳодисаи ғайримӯқаррарӣ ё нодуруст нест.

Аз муҳимияти таҷрибаи умумии наҷодӣ ё фарҳангӣ дида миллатгарой метавонад ақидаи муқобилро иброн намояд. Он метавонад ақидаеро ифода намояд, ки ҳамаи одамони як миллат мехоҳанд худро бо давлати ҳуқуқҳои онҳоро ҳимоякунанда ва гуногунии маданияти аҳолиро қадрдон шинос намояд.

Мисоли равшани чунин кишварҳо Сингапур, Зеландияи Нав ва Канада мебошанд. Дар ин кишварҳо аҳолии фарҳангу наҷодҳои ақидаҳои гуногундошта якҷоя зиндагӣ мекунанд. Ғайр аз ин,

чунин кишварҳо иқтисодиётӣ пурқувват доранд ва қодиранд, ки муҳочиронро аз тамоми кишварҳои дунё қабул намоянд. Муҳочирон хуб медонанд, ки ин гуна кишварҳо новобаста ба маданияташон онҳоро қабул мекунад.

Ҳамин тавр, миллатгарой на хуб асту на бад. Вай танҳо қувваест, ки онро метавон барои мақсади ҳам хуб ва ҳам бад истифода бурд. Мушкилоти дигар, ин тағйир додани хувияти милли аст ва онро тавре анҷом додан лозим, ки боиси эҳтиром шудани тафовутҳои нави ба вучуд омада гардад.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Фасли 1. Пайдоиши давлат

➤ Машқҳо баъд аз хониши матн

Супориши 03: Оё ташвиш лозим аст? (40 дақиқа) *Ба гурӯҳҳои се ё чорнафара тақсим*

шуда, ба рӯйхати сабабҳо нигаред, ки онҳо бо кадом мақсад аз тарафи гурӯҳи одамон созон дода шудани давлатро шарҳ медиҳанд?

Шуморо зарур аст, ки се амалиётро иҷро кунед:

1. Ба рӯйхат нигариста муайян намоед, ки кадом сабабҳо ба эътибор гирифта нашудаанд?
2. Сабабҳои дигареро, ки ба фикри шумо заруранд, илова намоед.
3. Вобаста ба аҳамияташон онҳоро ҷо ба ҷо гузоред.

	Сабабҳои барои бунёди давлат	Дараҷаҳои зарурат
1	Нафаре метавонад ба сифати ҳоким амал кунад.	
2	Қобилияти махсусгардонии меҳнат.	
3	Ҳимоя аз душманон.	
4	Мо метавонем парчами милли дошта бошем.	
5	Мо мутамаддинтар мешавем.	
6	Мумкин аст, ки барои хизматҳои намудҳои андоз муқаррар карда шаванд.	
7	Метавонем бигӯем, ки мо кистем.	
8	Ҳуқуқҳои моро касе ҳимоя мекунад.	
9	Мубориза бар зидди ҷинояткорӣ.	
10		
11		

Қайдҳои барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки сабабҳои зарур будани давлатро нишон диҳанд. Шояд ба шумо лозим аст, ки аввал мазмуни қисми дуввумро шарҳ диҳед.

Ин маънои онро дорад, ки ба ҷои ҳама фақат баъзе одамони ҷомеа ба истехсоли маҳсулоти ҳуқуқворӣ машғул мешаванд. Дигарон бошанд метавонанд ба ҷӯбтарошӣ, духтурӣ ва ё ҳар кори дигаре, ки аз ӯҳдааш ба ҳуби мебароянд, шуғл намоянд. Вагарна духтурон вақти зиёди худро ба омӯхтани ҷӣ тавр истехсол

кардани маҳсулоти ҳурукворӣ сарф мекунанду деҳқонон бошанд дар сурати бемор шуданашон бе мулоича мемонанд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

Аз ҳама муҳимтаринашон инҳо мебошанд 8, 3, 6, 9, 2.

Дигар ақидаҳои муҳим инҳоянд:

1. Ташкили тақсимои захираҳо.
2. Таҳияи қонунҳо ва роҳҳои маҷбуркунии онҳо.
3. Додани вақолат ба онҳое, ки аз ӯҳдаи ташкил намудани ҷомеа хубтар мебароянд.

Супориши 04: Шумо чӣ фикр доред? (20 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, саволҳои зеринро муҳокима намуда, баъд ба ҳар яки он хаттӣ ҷавоб нависед (ҷавобҳо ба ҳар як савол аз 100 калима зиёд набоянд).

1. Фарқияти байни давлат ва миллат аз чӣ иборат аст?
2. Оё дар як давлат зиёда аз як миллат вучуд дошта метавонад?
3. Оё ҷамъият метавонад бе ғояи асосие, ки миллат ва кишварро муттаҳид месозад пеш равад?
4. Давлатҳо қонунӣ буданашонро чӣ тавр ба даст меоранд?

Забунисо

Қайдҳои барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд: фарқи байни давлат ва миллатро шарҳ диҳанд; давлатҳо мақоми қонунӣ буданро чӣ тавр ба даст меоваранд?

МТ: ба хонандагон ёри расонидан аст, ки фарқияти байни давлату миллатро фаҳманд ва донанд, ки чӣ тавр қонуниятҳо таъмин мешаванд.

Ҷавобҳо:

Саволи якум яке аз муҳимтарин масъалаҳои ин фан аст. Дар забони тоҷикӣ вожаи «миллат» назар ба забони англисӣ андаке дигар маъно дорад. Дар забони англисӣ он маънои зеринро дорад:

- Миллат аз одамоне иборат аст, ки минтақаи муайяни зисташонро интихоб мекунанд ва худашонро бо гурӯҳи сокинони он ҷо мансуб медонанд. Мумкин аст, ки онҳо забон ва маданияти ягона надошта бошанд.
- Давлат миллатест, ки тавассути фишангҳои худро бунёд мекунад. Ин воситаро ташкилотҳои давлатӣ номидан мумкин аст.

Миллат таърихан «аз ҷиҳати давлатию сиёсӣ ташаккулёфтаи гурӯҳи одамоне, ки ҳудуд, ҳаёти иқтисодӣ, маданият ва забони умумӣ доранд. Шумо дар баъзе луғатҳои забони англисӣ ва русӣ маънои калимаи «миллат»-ро, ки ба маҳфуми тоҷикии он шабоҳат дорад, пайдо карда метавонед. Мушкилӣ ин ҷо дар ҳамин аст, ки дар натиҷаи инкишофи забон маъно дар аксар ҳол тобишҳои маъноии дигар мегирад.

Дар ин ҷо фарқияти ниҳоят калон мавҷуд аст, зеро агар мо маънои тоҷикии калимаро истифода намоем, пас шахрвандони кишварҳои, ки аҳолиашон аз муҳоҷирон иборатанд ва ё мамлакатҳои, ки дар онҳо бо забонҳои гуногун гап мезананд, бо боварии том гуфта наметавонанд, ки онҳо ба он миллат мансубанд. Ба ибораи дигар гӯем, шахси руси шиносномаи тоҷикӣ дошта гуфта наметавонад, ки вай ба миллати тоҷик тааллуқ дорад, (эҳтимол ин ибора худ аз худ ихтилофнок менамояд).

Дар чунин ҳолат мо наметавонем гӯем, ки маънои ин ё он калима хуб ё бад аст. Фарқият калон аст, зеро мувофиқи маънои тоҷикии калима миллати шахсро аз рӯйи маданият ва ё хун муайян кардан мумкин аст, ҳол он ки дар забони англисӣ миллати шахсро одамоне мувофиқи ҷойи интихобкардаи истиқомат муайян мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки агар мо аз мард ё зани ҷопоние, ки шахрвандии Тоҷикистонро қабул кардааст, пурсем ки оё миллати ӯ тоҷик аст, дар ҷавоб бояд бигӯяд, ки «Не». Агар ҳамин гуна саволро бо маънои англисиаш меодем, пас

ҷавоби «Ҳа» мегирифтем, чунки сокини он мамлакат буда ба миллаташ мансуб набудан ғайриимкон аст. Маҳз бо ҳамин сабаб, аксари давлатҳо дар шиносномаҳои худ наҷодро сабт намеkunанд. Вале дар шиносномаҳои нави тоҷикӣ бошад миллати нашон дода шудааст.

Дар омӯзиши ин фан калимаи миллат ба маънои англисиаш истифода мешавад. Ва хонандагони шумо инро бояд донанд.

2. Не, вақте ки он давлат сусти идора карда мешаваду мардумонаш ба таври маҷбури зиндагӣ меkunанд, онҳо дар назди худ мақсад мегузоранд, ки ошӯб бардошта аз он ҷудо шаванд.

3. Не, дар акси ҳол ҷӣ лозим буд, ки онҳо давлат бунёд кунанд

4. Тавассути ҷорӣ намудани тартибот ва низомҳои, ки шаҳрвандон онҳоро дастгирӣ менамоянд, таъсис намудани дастгоҳи давлатӣ.

Супориши 05: Шаҳр-давлатҳои Юнон (15 дақиқа)

Маълумтро дар бораи

инкишофи шаҳр-давлатҳои Юнон мутолиа кунед. Ба мисли ҷадвали дар китоб буда нақшае тартиб диҳед. Фарқият ва монандии шаҳр-давлатҳои Юнон ва Тоҷикистони имрӯзро нишон диҳед. Бо ҳамсифатон ҷадвали зеринро пур кунед.

Монандиҳо	Фарқиятҳо
1. Дар ҳар ду ҷомеа эҳтиёҷоти мардум ба химоя боиси бунёди давлат шудааст. 2.	1. Дар шаҳр-давлатҳои Юнон ҳамаи роҳбаронро ба таври мустаким интиҳоб менамуданд. 2.

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки хусусиятҳои фарқкунанда ва монандиҳои байни давлатҳои Юнон ва Тоҷикистонро муайян намоянд.

Монандиҳо	Фарқиятҳо
1. Дар ҳарду ҷомеа ҳам эҳтиёҷоти мардум ба химоя, боиси бунёди давлат шудааст. 2. Дар ҳар ду ҳолат ҳам ташкилотҳои конунбарор - парламент мавҷуд аст. 3.	1. Дар шаҳр-давлатҳои Юнон ҳамаи роҳбаронро ба таври мустаким интиҳоб менамуданд. 2. Дар Тоҷикистон шаҳрванд касе шуда метавонад, ки ҳуқуқи гирифтани шиносномаи Тоҷикистонро дорад. Дар шаҳр-давлатҳои Юнон шаҳрвандиро танҳо гурӯҳи маҳдуди соҳибони моликият мегирифтанд. 3. Дар бисёр ҳолатҳо дар Тоҷикистон овоздиҳӣ барои намоiendaгон сурат мегирад, ҳол он ки дар шаҳр-давлатҳои Юнон шаҳрвандон асосан ба ҳалли масъалаҳои мурабми сиёсӣ овоз меоданд. Овоздиҳӣ дар Тоҷикистон ба таври махфӣ дар хонаҷаҳои махсус сурат мегирад, ҳол он ки дар шаҳр-давлатҳои Юнон тавассути даст бардоштан дар назди омма ба амал меомад.

Супориши 06: Шумо ҷӣ фикр доред? (20 дақиқа)

Дунафарӣ саволҳои додашударо муҳокима

намуда ба ҳар як савол ҷавобе нависед, ки аз 150 калима зиёд набошад.

Мустамликадорони Амрико инқилобшанро ҷӣ гуна асоснок намуданд? Сабабҳои асосии инқилоби соли 1917 кадоманд?

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд сабабҳои ин ду инқилобро дар ду матни кӯтоҳ ҷамъбаст намоянд.

МТ: хонандагон бояд тафовутҳо ва монандиҳои ду инқилобро донанд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

1. Онҳо барои идора кардани худ розигӣ надода буданд ва мехостанд аз андозҳои беасосе, ки шоҳи Бритониё қорӣ карда буд, озод бошанд.
2. Озод будан аз оқибатҳои вазнини нодуруст идора шудани иқтисодиёт аз тарафи оилаи шоҳ ва тағйир додани ҷомеа орзуи онҳо буд.

Фасли 2. МИЛЛАТҲО ВА МИЛЛАТГАРОЙ**Супориши 07. Шахсиятҳои бузург (30 дақиқа)**

Ҳамаи мамлакатҳо шахсиятҳои бузурги худро

доранд. Масалан, дар Тоҷикистон Исмоили Сомонӣ, Фирдавсӣ ва дигарон; дар Қирғизистон Курманҷан-Датка; дар Қазоқистон Абилей Хан; дар Ўзбекистон Улуғбек; дар Россия Пётри I; дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Абраҳам Линколн; дар Фаронса Жанна Д'Арк ва ғайра.

Дар гурӯҳҳои хурди се ё чорнафара саволҳои зеринро муҳокима намоед. Барои ақидаҳоятонро ба хонандагони синф пешниҳод намудан омода шавед.

1. Ба ҳамаи қаҳрамонҳои миллӣ кадом сифатҳои умумӣ хосанд?
2. Ба фикри шумо, қаҳрамонҳои миллӣ барои чӣ лозиманд?
3. Мо аз қаҳрамонҳои миллӣ чӣҳоро омӯхта метавонем?
4. Кӣ дар ҷомеаи шумо қаҳрамони маҳаллатон ҳисоб шуда метавонад?
5. Шумо маҳз ҳамин одамонро барои чӣ интихоб намудед?

Қайдҳои барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки сифатҳои роҳбарони ҳам миллӣ ва ҳам маҳаллӣ, инчунин сабабҳои эҳтиёҷ доштани моро ба онҳо номбар кунанд.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

1. Ҷавоб вобаста аз он аст, ки хонандагон ба таври аниқ кадоме аз қаҳрамонҳоро интихоб намудаанд. Суботқорӣ ва иродаи мустақкам доштан шояд яке аз сифатҳои бошад, ки ба қаҳрамонҳо хосанд. Боварӣ дорем, ки пуртоқатӣ низ яке аз сифатҳои муҳим ҳисоб шуда метавонад.
2. Баъзе одамон пешво ва баъзеи дигарашон пайравони онҳо мебошанд. Шояд барои мо роҳбарон лозим нестанд, вале онҳо намунаи ибрат шуда метавонанд. Онҳо ба мо нишон медиҳанд, ки шаҳрвандони оддӣ аз ӯҳдаи ҳама кор баромада метавонанд. Онҳо моро барои амалиёт ҳавасманд мекунанд.
3. Метавонем хулоса барорем, ки онҳо низ монанди моанд. Чун инро дарк намудем, мебинем, ки дар ҷомеа қаҳрамонҳои зиёди эътирофшуда ҳастанд ва сахмашонро ба таври хоксорона мегузоранд.
4. Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд.

Супориши 08. Онҳо чӣ кор кардаанд? (20 дақиқа)

Дунафарӣ яке аз қаҳрамонҳои миллиро интихоб намуда саҳми ӯро номбар кунед. Сифатҳои қаҳрамонро муайян намоед.

Қайдҳои барои омӯзгор:

МТ: хонандагонро вазифадор мекунанд, ки онҳо дар бораи сифатҳои гуногуни қаҳрамонҳои миллӣ андеша кунанд.

Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд.

Модар

Супориши 09: Занҳои машҳур (15 дақиқа)

Асосан дар ҳар як мамлакат шумораи занҳои машҳур дар

муқоиса бо мардҳои қаҳрамон камтаранд. Намунаи чунин занҳои қаҳрамон Жанна Д'Арк, Клеопатра, Индира Гандӣ, Мариа Кюри, Нодира Бегим ва Маҳастӣ мебошанд. Ба фикри шумо, барои чӣ шумораи занони қаҳрамон камтаранд? (Дунафарӣ саволҳои додашударо муҳокима намоед.)

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки баъзе сабабҳои ҳамчун қаҳрамон камтар эътироф гардидани занҳоро номбар кунанд.

МТ: ба хонандагон фаҳмонидани он аст, ки мавҷуд набудани занҳои қобилиятнок не, балки танҳо анъанаҳои миллӣ ба кам эътироф гардидани занҳо ҳамчун қаҳрамонҳои миллӣ сабаб гаштаанд.

Намунаи ҷавоб:

Дар аксари мамлакатҳо, ки мутобиқи суннатҳои фарҳангӣ занҳо имконияти ками таҳсилгирӣ, мансаб ва ё ҷои кор доранд, мардҳо аз рӯи анъана ба занҳо роҳбарӣ мекунанд.

Дар таърих якҷанд мисолҳои намунавӣ мавҷуданд: занҳо, ба монанди Жанна Д'Арк, тавонистанд, ки бо усули худро ба мард монанд намудан мардҳоро водор намоянд, ки онҳоро мисли худ пиндоранд. Бинобар ин, ҷавоб дар нобаробарии имкониятҳо ниҳон аст.

Супориши 10: Хусусиятҳои мансубияти миллӣ (10 дақиқа)

Бо шарикатон рӯйхати зеринро

аз назар гузаронида хусусиятҳои фарқкунандаи як миллатро аз миллати дигар муайян намоед.

- Хусусияти ҷой (макон)
- Тарзи ҳаёт
- Макони зист
- Ҳодисаҳои таърихӣ
- Муносибати дигарон нисбат ба мо

Акнун ба ин рӯйхат хусусиятҳои навро илова карда, ба саволи зерин ҷавоб гардонед: «Оё гуфтан мумкин аст, ки як хусусият аз дигараш муҳимтар аст?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон муҳим будани хусусиятҳои алоҳидаро ҳаллу фасл менамоянд.

МТ: хонандагон бояд ба хусусиятҳои асосии ҳархела баҳо додани моро дарк кунанд.

Ҷавобҳо фарқ мекунанд. Муҳимаш он аст, ки хонандагон вазифаро иҷро мекунанд ва баъд шумо мақсади ин супоришро дарк мекунед. Шуморо шояд лозим аст, ки ба хонандагон саволҳои иловагӣ диҳед ё таваҷҷӯҳи онҳоро ба нуктаҳои назари гуногун ҷалб намоед.

Супориши 11: Мо қистем? (30 дақиқа)

Бо шарикатон ба ҷадвали зерин нигаред ва баъд:

1. Онро ба дафтаратон рӯйбардор намуда, ҳамагуна хусусиятеро, ки ба фикри шумо, муҳим аст, илова намоед;
2. Хусусиятҳоеро барои ҳар як меъёр нависед, ки хоси миллати тоҷик мебошанд (мисол дар поён оварда шудааст);
3. Як давлати дигарро интихоб намоед (давлати Осиёи марказӣ набошад) ва кӯшиш намуда, ҷадвалро пур кунед.

Хусусият	Чопон	Тоҷикистон	Мамлакати дигар
Макон	Дар шимоли укёнуси Ором		
Ҳодисаҳои асосии таърихӣ	Таркиши бомбаҳои ядрои дар шаҳрҳои Хиросима ва Нагасаки дар соли 1945		
Забон	чопонӣ		
Сохтори идоракунии	Салтанати демократӣ		
Хусусияти ҷойгиршавӣ	Ҷазираҳои кӯҳӣ		
Санъат ва адабиёт	Овозхонҳои хуб		
Ғизо	Моҳӣ ва биринҷ		
Либос	Аз рӯи хоҳиш		
Маҳсулот	Мошинҳо, техника		
Нишонаи милли	Офтоб		
Ақаллияти фарҳангӣ	Кореягиҳо		
Иқлим	Субтропикӣ		

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон омода мешаванд, ки фикрҳои асосии ба айнияти милли мансуб бударо дарк намоянд ва имконият пайдо мекунанд, ки он хусусиятҳоро муқоиса карда нависанд.

МТ: хонандагон чӣ хел будани урфу одат ва хусусиятҳои миллиро дарк намоянд ва донанд, ки ин хусусиятҳо аз таҷрибаи ҳаётии шахс фарқи кулӣ доранд. Шояд барои иҷрои ин супориш ба хонандагон лозим аст, ки аз китобхона истифода баранд.

Супориши 12. Зебӯи аз нигоҳи аҳолии маҳаллӣ (40 дақиқа)

Агар шумо аз мардуми

мамлакатҳои гуногун оид ба худшиносии миллиашон пурсед, онҳо ба шумо аз кадом оила, деҳа, вилоят ва кишвар буданишонро мегӯянд. Агар шумо баъд дар бораи хусусиятҳои хоси он миллат ва минтақа пурсед, онҳо мумкин аст фикрҳои зеринро ифода намоянд:

- Халқи мо беҳад меҳнатдӯстанд ва бисёр заҳмат мекашанд
- Мо одамони аз ҳама сахт ҳастем
- Хӯроки мо бомазатарин аст
- Мо дар дунё кӯҳҳои аз ҳама зеботарин дорем
- Мардуми мо сазовори боварист, зеро мо дар қиёс бо .... бовичдонтар ҳастем
- Фарзандони мо аз ҳама зеботаранд.
- Чизҳои хуби кишварамон аз маданияти мо гирифта шудаанд.
- Забони мо забони аз ҳама аниқ ва мураккаб аст.

Тасаввур кунед, ки шумо дар қатори бо ду шахси ношинос нишастаед. Шумо аз музофоти мамлакате ҳастед, ки Риф ном дорад. Шумо дар қатори дар паҳлӯи шахси аз мамлақати ҳамсоя, ки Фир ном дорад, нишастаед. Дар он минтақа забон ва маданият ба кулӣ фарқ мекунанд. Он шахс ба сәҳатчиё аз кишвари Фри дар бораи минтақаи мамлақаташ гап зада истодааст. Ҷамаи шумо забони ягонаи умумиро ҳамчун забони дуҷум истифода мекунед.

Духтаре дар либоси милли

Бо шарикатон ба ин саволҳо ҷавоб гардонед:

1. Шумо, вақте ки суханҳои онҳоро мешунавед, чиро ҳис мекунад?
2. Шахси дигар чӣ гуна метавонад ин фикрҳоро ба таври дигар ифода намояд, то таъсираш зиёд бошад ба иззати нафси миллатҳои дигар нарасад.
3. Ба фикри шумо, чӣ тавр ҳисси миллӣ метавонад ба ҳуқуқҳои наҷодӣ, муносибатҳои қолабӣ, бадбинии дигарон ва дар охир нооромии мамлакат оварда расонад?

1. Деҳаи ман беҳтарин аст.
2. Вай аз деҳаи ҳамсоя беҳтар аст.
3. Мо сахитарем, зоҳиран зебем ва бештар заҳмат мекашем.
4. Одамони кишвари мо бештар сазовори боварианд.
5. Шумо ба он одамон дигар бовар карда наметавонед.
6. Пули шуморо дуздиданд, пас касе аз деҳа ба он даст задааст.
7. Забони мо аз забони онҳо зеботар аст.
8. Тарзи гапзании онҳо хандаовар аст. Шумо латифаеро дар ин бора шунидаед?
9. Ман бисёр мехостам, ки онҳо дар дигар ҷой зиндагӣ кунанд.
10. Онҳо сабабгори ҳамаи мушкилиҳои мо мебошанд.
11. Ман онҳоро чашми дидан надорам. Биёед, оид ба ин масала ягон кор кунем.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: 1. Хонандагон метавонанд вақте ки шахсе миллаташро таъриф мекунад дар муқоиса ба миллати худ халқҳои дигарро паст мезананд, ҳиссиётанро баён намоянд.

2. Хонандагон омода мешаванд, ки фикрҳои баён мекардагашон таҳқиромез набоянд.

МТ: хонандагонро водор намудан аст, ки дар хусуси фикрҳои субъективӣ андеша ронда, диққатанро ба ҳиссиёте равона кунанд, ки халқҳои дигар нисбат ба миллати онҳо доранд, инчунин дар хонандагон бедор кардани ҳиссиётест, ки хангоми сухан рондан дар хусуси миллати худ дигар халқҳоро нах назананд.

Саволи 1

Боварӣ дорем, ки хонандагон то андозае меранҷанд, зеро сухангӯи манфиати шунавандагонро ба инбат намегирад ва шунаванда фарқияти байни ақидаҳои субъективӣ ва объективиро фаҳмида наметавонад.

Саволи 2

Ба ҷумлаҳои зерин нигаред:

- Баъзе одамони минтақаи мо беҳад заҳматкашанд.
- Мо мехоҳем, ки сахӣ бошем.
- Ба фикри ман хӯроки мо ниҳоят болаззат аст.
- Мо кӯҳҳои бисёр зебо дорем.
- Шумо метавонед ба мо бовар кунед.
- Ҳамаи кӯдакон зебоанд.
- Ҳамаи намоёндагони маданиятҳои миллӣ дар бунёди боигарихои нотақрори кишварамон ҳисса мегузоранд.
- Забони мо сахт ва бош тараққиқарда аст.

Саволи 3.

Ҷавобҳо гуногун мешаванд, вале дар онҳо бояд ақидаҳои зерин зикр гарданд:

- Андешаҳои муқоисавии ба ин монанд мумкин аст одамро ранҷонад ё онҳоро маҷбур намояд, ки худашонро бад ҳис кунанд.
- Агар одамон худро таҳқиршуда ҳис кунанд, онҳо мумкин аст суханрониро қатъ намоянд ва он метавонад баъди лаҳзае шиддатнокиро авҷ гиронад.
- Шиддатнокӣ бунёд мегардад ва таҳқиркунӣ зиёд мешавад. Гурӯҳҳои иҷтимоӣ худашонро аз дигарон ҷудо менамоянд ва аз якдигар алоҳида зиндагӣ мекунанд ва ин боиси ба вучуд омадани ҳамдигарнофаҳмӣ мегардад.

- Баробари паст шудани сатҳи таҳаммул шиддатнокӣ меафзояд ва боиси истифода аз қувва мегардад.

Супориши 13: Ин чӣ маъно дорад? (30 дақиқа)

Мо бояд аз кишварамон ифтихор кунем ва ба

одамон чунин суҳанҳоро гӯем: «Ба назари ман кӯҳҳои мо бисёр зебоанд». Бо рафиқатон дар бораи чӣ маъно доштани панд: «Хоки ватанам аз тахти Сулаймон беҳ аст», андеша намоед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд шарҳ диҳанд, ки хонаи худашон макони беҳтарин аст, зеро вай барои онҳо шинос ва қоест, ки ҳамаи аъзои оила зиндагӣ мекунанд.

МТ: хонандагон бояд фаҳманд, ки на чизҳои дар хона буда ва муҳити он, балки маҳз худи онро нағз доништанашон боиси ҷойи аз ҳама беҳтар ҳисобиданашон аст.

Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд.

Супориши 14: Миллатҳои бисёр - мамлакат яқто (30 дақиқа)

Тоҷикистон
мамлақати

сермиллат ба шумор меравад. Бо ҳамсинфатон камбудихои зиндагӣ кардан дар мамлақати сермиллат ва афзалиятҳои зиндагӣ дар кишвари каммиллатро, тавре ки дар ҷадвал нишон дода шудааст, номбар кунед. Барои ҷавобатонро ба дигар хонандагони синф гуфтан омода шавед.

Афзалиятҳои мамлақатҳои сермиллат	Камбудихои мамлақатҳои каммиллат
Шумо ба осонӣ метавонед бисёр забонҳоро омӯzed.	Кам будани жанрҳои мусиқӣ

Се кишвареро номбар кунед, ки зиёда аз як наҷоди асосӣ доранд ва одамон дар онҳо дустана ва аҳлона зиндагӣ мекунанд. Кӯшиш карда рӯйхати халқиятҳои ҳар яки ин кишварҳоро тартиб диҳед. Ин ҷадвалро ба дафтратон кашед. Барои шумо як мисол оварда шудааст.

Мамлақатҳо	Халқиятҳои асосӣ
Россия	Русҳо, тоторҳо, қавқозихо, украинҳо...

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд халқиятҳои баъзе кишварҳо ва бартарию камбудихои дар чунин мамлақатҳои сермиллат зиндагӣ мекардагиро номбар намоянд.

МТ: хонандагон аз муҳити кишварҳои сермиллат мисолҳо оварда тавонанд ва камбудихою афзалиятҳои онро исбот намоянд.

Намунаи ҷавобҳо:

Афзалиятҳои бисёрмиллатӣ ва гуногунмаданиятӣ дар мамлақат:

ба осонӣ якчанд забонро аз худ кардан мумкин аст.

Камбудихои якмиллатӣ ва якмаданиятӣ дар мамлақат:

- намудҳо ва жанрҳои мусиқӣ каманд.

- намудҳои ғизо бисёранд.

- имконот барои омӯхтани дигар забонҳо маҳдуданд.

Мамлакатҳо	Халқиятҳои асосӣ
Австралия	англисӣ, грекӣ, ҳиндӣ, чинӣ, казакӣ, русӣ, италиягӣ, хорватӣ
Канада	англисӣ, фаронсавӣ, ҳиндӣ, чинӣ, италиягӣ
Иёлоти Муттаҳида	англисӣ, фаронсавӣ, русӣ, полякӣ, африқоӣ, испанӣ, ҳиндӣ, италиягӣ, ирландӣ
Олмон	олмонӣ, туркӣ, африқоӣ, полякӣ
Ҳолланд	ҳолландӣ, индонезӣ, африқоӣ

Дар бисёр мамлакатҳо шумораи зиёди халқиятҳо мавҷуданд, Россия низ ба ин гуна мамлакатҳо дохил мешавад.

Супориши 15: Миллатгароӣ барои шумо чӣ маъно дорад? (30 дақиқа)

Нуктаҳои назари зеринро оид ба миллатгароӣ дида бароед:

- A). Хулоса бароред, ки кадом нуктаҳои назар ба якдигарашон ихтилоф доранд;
 B). Хулоса бароред, ки кадоме аз як ё ду нуктаи назар, ба фикри шумо, мувофиқтар аст.

1. Барои ман ин маънои ифтихор намудан ва боқувват буданро дорад. Ин маънои баробарии мо, оилаи мо ва ҳамҷунии моро дорад. Ин маънои аз дигар мамлакатҳо фарқ доштанро дорад ва ҳамаи мо мероси умумии фарҳангӣ дорем, ки ба фикри мо, он яке аз беҳтаринҳо аст. Миллатгаро хоҳиши барои ватан қурбон гаштан дорад, зеро барои ӯ аз ҳуқуқҳои шахсияш дида мамлакаташ муҳимтар аст.
2. Ба фикри ман, ғояи миллатгароӣ озодӣ аст. Ин маънои онро дорад, ки мо бояд бо вучуди халқиятҳои гуногун буданамон барои ҳимояи озодихоҷмон аз даҳлатҳои берунӣ якҷоя бошем. Агар ҳамчун мамлакат мо соҳиби озодихоҷ набоем ва урфу одати фарҳангии ҳамаи халқиятҳо бе даҳлат ба ҳуқуқҳои дигарон риоя накунем, пас мо мақсади умумӣ надорем ва ҳатто миллат ҳам нестем.
3. Ба фикри ман, миллатгароӣ мафҳуми кӯҳнашуда аст. Дар вақти ҳозира бо имкониятҳои интернет, бозори озод ва паҳншавии демократия масъалаҳои миллатгароӣ муҳим нестанд. Барои ман хуб аст, ки ҳақон муттаҳид шуда истодааст. Тақсимшавии ҳақон фақат нафратро ба вучуд меовард.
4. Бояд ҳаминро эътироф намоем, ки мо забонҳо, расму оин ва динҳои гуногун дорем. Бинобар ин бояд барои ҳимояи онҳо ҳудудамонро ба чунин гурӯҳҳои тақсим кунем, ки дар ҳолати зарурӣ бо ҳам омада тавонем. Ҳамин тавр, як миллат як забон ва як маданият дошта метавонад. Дар он ҷойҳо, ки ақаллиятҳо вучуд доранд, бояд розӣ бошанд, ки қарори қабул намудаи аксарият бояд ҳамеша татбиқ шавад, ҳатто агар он боиси аз даст додани ҳуқуқҳо гардад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки фикрҳои мухталифро аниқ карда, ақидаҳои ба фикри худ мувофиқро муайян намоянд.

МТ: дар хонандагон бедор кардани фаҳмиш оид ба нуктаҳои назари гуногун. Дар ҳолати интиҳоби фикрҳои мухталифе, ки баъзе хонандагон ба онҳо розиянд, бояд нуктаҳои назари худро асоснок баён кунанд.

Ягон ҷавоби дуруст дар ин ҷо нест.

Супориши 16: Чӣ метавон кард? (30 дақиқа)

Бо ҳамсинфатон ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед. Барои ҷавобатонро ба хонандагони синф гуфтан омода шавед.

1. Бо назардошти он ки одамон захираи асосии мамлакатанд, дар хусуси аз ҷониби давлат ба онҳо додани имкониятҳои баробар фикр кунед. Давлат бояд чораҳои

андешад, ки одамон мувофиқи қобилиятшон барои пешравии мамлакат ҳисса гузоранд.

2. Барои он ки дар ҷомеа ҳама барои истифодаи тавоноияшон имкониятҳои баробар дошта бошанд, шумо чӣ кор карда метавонед? Бо ҳамсинфатон рӯйхати чорабиниҳоро тартиб диҳед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд якчанд роҳҳо ва воситаҳоеро номбар кунанд, ки давлат ба ҳама одамон имконияти баробар дода метавонад.

МТ: ба хонандагон фаҳмонидани он аст, ки давлат чӣ гуна метавонад қувваи одамро ба фоидаи омма беҳтар истифода намояд. Баъд дар бораи он фикр ронанд, ки ин корро дар сатҳи ҷомеа иҷро кардан мумкин аст.

Ҳарчанд ҷавобҳо гуногун мешаванд, вале онҳо бояд чунин маълумот дошта бошанд:

1. Ба сиёсате, ки танҳо ба баъзе гурӯҳҳо имконияти истифодаи манбаъҳои меҳнат, набояд роҳ дод. Аммо ин маънои онро надорад, ки кас барои даромади якхела доштан маҷбур карда шавад. Агар одамон имконияти бештари пулбӣ надошта бошанд, ҳавасманд нестанд, ки ба таври самаранок кор кунанд. Дар ин ҷо муҳим он аст, ки давлат барои истифодаи манбаъҳо, масалан, гирифтани маълумот ба баъзе гурӯҳҳо набояд ягон монеа ба вуҷуд биёранд.

2. а) Боварӣ ҳосил кунед, ки ҳамаи одамон имконияти баробар доранд.

б) Талаб кунед, ки онҳо дар муносибат ба шумо низ ҳуқуқи баробар дошта бошанд.

в) Ба мансабдорони маҳаллӣ дар бораи мушкилиҳои мавҷуд мактуб нависед.

Супориши 17: Шумо чӣ фикр доред? (20 дақиқа)

Чӣ кор бояд кард, ки одамон аз миллаташон ифтихор кунанд ва ҳамзамон ҳамаи шахрвандони мамлакат баробарҳуқуқ бошанд?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд корхоеро номбар кунанд, ки бе поймол намудани ҳуқуқҳои дигарон ифтихори миллиро инкишоф диҳанд.

Ҷавобҳо бояд ақидаҳои зеринро ба инобат гиранд:

1. Дар ҷомеа урфу одатҳои фарҳангии дигар гурӯҳҳои наҷодӣ эътироф гашта, нисбати онҳо мароқ зоҳир карда шаванд.

2. Ба он ноил шудан лозим аст, ки ҳуқуқҳои ҳамаи шахрвандон ҳимоя карда шаванд.

3. Гузаронидани чорабиниҳои тантанавӣ бахшида ба қаҳрамонҳои милли ва маҳаллӣ, ки ҳамеша боиси пешравии ҷомеа мегарданд.

4. Намоиши эҳтиром нисбати шахсони барӯманди дигар кишварҳо.

5. Иштирок дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ.

6. Ҳимоя намудани мамлакат аз онҳое, ки барои ришвахӯр кардани низоми барои бунёдаш розигӣ додамон, кӯшиш доранд.

Супориши 18: Миллатгарӣ ё ватандӯстӣ? (30 дақиқа)

Дар мавзӯи зерин ишғол нависед, ки аз

150 калима зиёд набошад: «Фарқият ва умумиятҳои миллатгарӣ ва ватандӯстӣ кадомҳоянд?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: хонандагон бояд дониши дар бораи миллатгарӣ андӯхташонро таҳлил намоянд ва онро бо мафҳуми ватандӯстӣ муқоиса кунанд.

Ҷавобҳо бояд ақидаҳои зеринро ба инобат гиранд:

Ватандӯстӣ фақат маънои орзуи дӯст доштан ва ҳимоя кардани ватанро дорад.

Ватандӯстӣ бояд ҳамеша мусбӣ бошад. Ватанпарастон мамлакаташонро аз хатарӣ берунӣ дифоъ мекунанд.

Шаҳрвандеро, ки ба қонун итоат мекунад, онро наметавон хиёнаткор номид, ба шарте ки ба ҳуқуқи беруна ҳамроҳ нашавад.

Ин ҳеч муносибате ба гурӯҳи наҷодӣ надорад ҳарчанд ки дар бисёр ҳолатҳо одамон онро дар ҳамин маъно истифода мекунанд.

Миллатгарой агар баъзе шаҳрвандонро аз рӯи наҷод ва ё мансубияти диниашон таҳқир намояд, манфӣ шуда метавонад. Агар он хоҳиши мусоидат кардан ба манфиатҳои тамоми миллат ва шаҳрвандонро дошта бошад, мусбӣ аст. Дар маънои мусбӣ ҳар ду мафҳумҳо ҳам ба якдигар шабоҳат доранд.

Ҳамин чизро низ бояд фаҳмид, ки роҳи аз ҳама хуби ватандӯст ва миллатгаро будан ба маънои мусбӣ, ин ёфтани усулҳои инкишофи мамлакат мебошад ва инро тавассути ҳамкории бо шаҳрвандон ва ташкилотҳои дигар мамлакатҳо анҷом додан мумкин аст. Дар акси ҳол, чунин ба назар мерасад, ки ватандӯстиро танҳо ба маънои ҳифзи ватан фаҳмидан мумкин аст.

СУРУДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шеъри Гулназар Келдӣ
Оҳанги Сулаймон Юдаков

Диёри арҷманди мо,
Ба бахти мо сари азизи ту баланд бод,
Саодати ту, давлати ту бегазанд бод.
Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зери парчами ту саф кашидаем, кашидаем

Зинда бош эй Ватан,
Тоҷикистони озоди ман! ....

Оё шумо медонед...???

- Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон 7 сентябри соли 1994, дар ҷалласаи ХХ Шӯрои Олӣ тасдиқ шудааст.
- Суруди миллии оҳанги пештараашро нигоҳ дошт, ки онро Сулаймон Юдаков навишта буд.
- Ғолиби озмуни «Суруди миллии» шоири халқии Тоҷикистон, узви иттифоқи нависандагон ва узви иттифоқи журналистон Гулназар Келдӣ мебошад.
- Гулназар Келдӣ дар муддати 2- рӯз матни сурудро эҷод кардааст. Ватандӯстӣ ва садоқатмандӣ дар эҷод намудани матн ба ӯ илҳом бахшиданд.
- Муаллифи матни суруди миллии дар деҳаи Дар-Дари ноҳияи Айнӣ таваллуд шудааст. Ӯ хатмкардаи факултаи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аст.

БОБИ 7 ТАШАККУЛИ СОХТИ ДАВЛАТДОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақсади ин боб хулосагирӣ оид ба раванди таърихии ташаккулёбии миллат дар Тоҷикистон.

 Машқ пеш аз хониши матн:

Супориши 01 Истилоҳ ва муайянкунанда

Дунафарӣ кор карда, муайянкунандаи ҳар як истилоҳро интихоб намоед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Феодалӣ	а). Сарзамин ва ё миллатҳое, ки онҳоро як давлати ҳукмфармо идора мекунад.
2. Империя	б). Давлате, ки дин дар идоракунии он мавқеъ надорад.
3. Худмухтор	в). Низоми сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки дар асоси ҷудо кардани замин барои истифода бар ивази ӯҳдадорӣ нигоҳ доштани садоқат ба заминдор бунёд ёфтааст.
4. Давлати дунявӣ	г). Худидоракунӣ.

Ҷавобҳо: 1-в), 2-а), 3-г), 4-б).

Мақсади ин боб хулосагирӣ оид ба раванди таърихии ташаккулёбии миллат дар Тоҷикистон.

Матн барои хониш

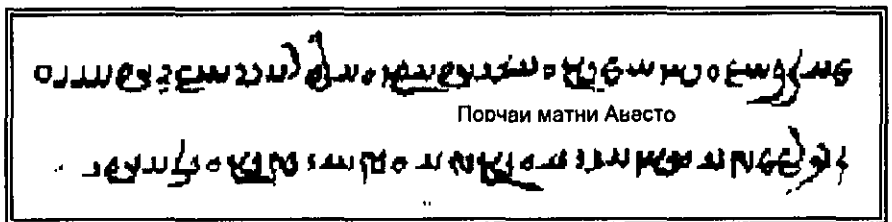
1.0 Сарсухан

Таърихи халқи тоҷик ниҳоят қадим ва диққатҷалбкунанда мебошад. Аз ин рӯ, ин боби мухтасар наметавонад он маълумотро, ки дар дарсҳои таърих аз худ мекунад, иваз наояд. Ҳангоми хондани ин боб шумо дар ёд дошта бошед, ки шарҳи таърихи ҳар як мамлакат вобаста ба нуқтаи назар ва мақсадҳои дар пеш гузоштаи мо асос меёбад. Дар ҳолати дигар шудани мақсадҳоямон мо низ ба масъалаҳои муайян ва ҳодисаҳои таърихӣ бе хотирнишон кардани паҳлӯҳои дигар таъия менамоем. Бо вучуди ин, дар ҳама ҳолатҳо мо аз паҳн намудани ҳақиқат дур намеравем, чунки фанни таърих наметавонад тамоми ҳодисаҳоро ба таври пурра инъикос наояд. Инчунин, муҳим аст, ки ҳангоми шарҳ додани гузашта мо бояд то кадом андоза ҳақиқатро инъикос кардани ҳодисаҳоро дарк намоем ё ба инобат гирем, зеро барои одамон он тасаввуроте, ки дар бораи ватанашон пайдо мекунанд, ниҳоят муҳим аст.

Дар ин боб мақсади мо хулосабарорӣ нест. Баръакс мо бояд омилҳои дида бароем, ки онҳо барои тараққиёти Тоҷикистон ҳамчун мамлакат, миллат ва давлат таъсир расонидаанд. Инчунин бояд донем, ки барои чӣ ин давлат имрӯз на дар шакли дигар, балки бо чунин сохтор вучуд дорад. Мақсади мо дида баромадани масъалаи ташаккулёбии хусусиятҳои миллии халқи тоҷик мебошад.

Ҳангоми дида баромадани сохтор ва ташаккулёбии давлати Тоҷикистон дар шакли имрӯза ҳамин нуқтаро ба инобат гирифтани лозим аст, ки сохторҳои дар гузашта, аз ҷумла дар давраи шӯравӣ вучуд дошта ба андозае ба сохти давлатии Тоҷикистон таъсири зиёд гузоштаанд. Мақсади

мо дар ин боб муҳокимаи сохторҳои пеш аз Русия дар Тоҷикистон нуфуз дошта набуда, асосан ба инобат гирифтани хусусияти хоси паҳншудаи сохти шӯравӣ

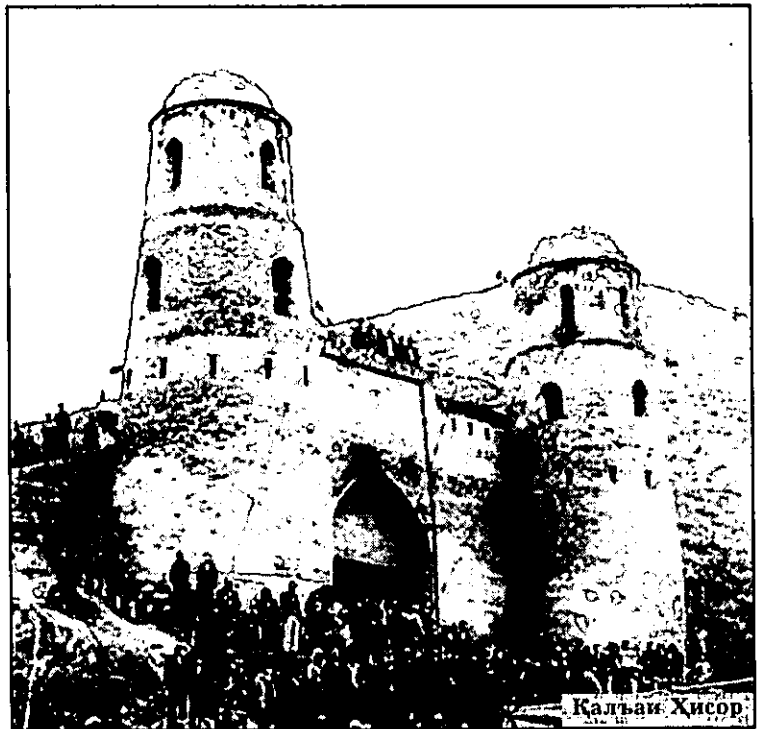
мебошад, чунки он ба ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт таъсир дошт ва барои арзи вучуд кардани ягон сохтори дигар имконият намерод. Ҳарчанд ки маданият ва таърихи миллати тоҷик то асри XIX ба таърихи ҷаҳонӣ таъсири муайяне дошт, вале, тавре ки ба мо аниқ гашт, таъсири мустақими он ба ташаккули давлати миллии тоҷик камтар аст.

2.0 Аз замонҳои қадим то асри XIX милодӣ

Сарҳади ҷуғрофие, ки дар он ҳалқе ба номи тоҷикон зиндагӣ ба сар мебаранд, масоҳаташ чандин маротиба аз ҳудуди Тоҷикистони имрӯза зиёдтар буд. Вале сарзамини он ҳудуди ҷуғрофӣ бо таъсири воқеаҳои сиёсии дар асрҳои XIX ва XX ба вуқӯъ омада маҳдуд гардид. Маҳз аз ин хотир қисми зиёди ин боб таъсиррасонӣ ба минтақаро шарҳу эзоҳ медиҳад. Ин минтақа бо якҷанд империяҳои гуногун ҳамсарҳад ва ҷағҳи зиёд кашада бошад ҳам, дар навбати худ баъзан аз таҷовузиҳои пай дар пайи ҳарбӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ фоида бурдааст. Вале чун маданияти мардуми таҷҷоӣ ба маданияти ҳалқҳои таҷовузкор тағйиротҳо ворид мекард, акси чунин раванд ба вучуд меомад.

Тадқиқотҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар давраҳои қадим одамони бо забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ ҳарфзананда сар то сари Осиёи марказӣ, махсусан, дар қисми ҷануб ба таври пароканда зиндагӣ мекарданд.

Бо вучуди ин ки онҳо ба таври муттаҳид дар ҳудуди ягона, ҷӣ хеле ки имрӯз мо онро давлат меномем, зиндагӣ намекарданд, лекин онҳо дорои хат ва низоми идоракунии буда, бо ҳалқҳои ҳамсоияи худ дар ҳудуди имрӯзаи Хитой, Хиндустон, Покистон, Афғонистон, Эрон ва дигар давлатҳо робита ва тичорат доштанд. Барвақт ташаккул ёфтани ҳокимияти марказӣ мақомоти идоракунии дар деҳот суғт карда, маққеъи ҳокимони маҳаллӣ, ки идораи бештар марказонидашударо намояндагӣ мекарданду андоз ҷамъ менамуданд, меафзуд.

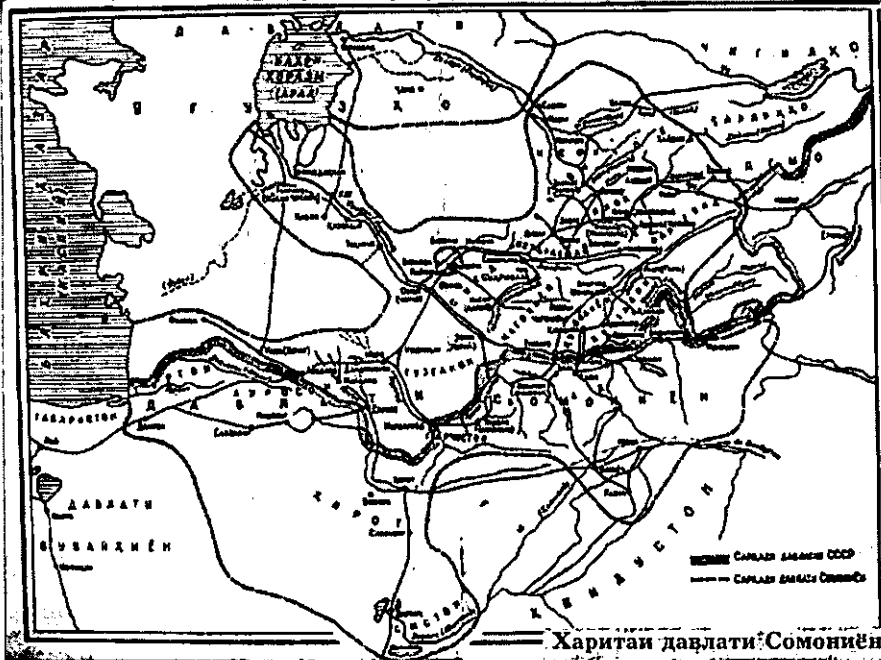

Қалъаи Ҳисор

Одамон асосан ба таври муқимӣ дар ҷойҳои зиндагӣ мекарданд, ки атрофшонро заминҳои қорам ва ҷароғоҳо ихота мекарданд. Ин гуна тарзи зиндагӣ онҳоро аз мардуми кӯчманҷии туркзабон, ки дар айни замон дар Қазоқистон, Қирғизистон, Туркменистон ва дигар давлатҳо мезистанду маҳсулот истеҳсол накарда, ба таври анъанавӣ аз як ҷароғо ба ҷароғои нав кӯч мебастанд, фарқ мекунонд. Ин фарқиат ниҳоят муҳим аст, зеро аз қадимулаём ниёғони мо дорои як навъи низоми молиқият ба замин ва зиёда аз ин қонунҳои доштанд, ки тавассути онҳо молиқият ҳифз карда мешуд. Бо назардошти он ки ин ҳалқ яке аз қадимтарин ҳалқҳои муқимӣ буд, метавон гуфт, ки баъзе ақидаҳои нахустин дар ҳусуси соҳиб будан ба замин аз ҳамин гушаи дунё пайдо шудаанд.

Ин минтақа ба сабаби тарзи ҳаёти муқимӣ доштани ба пайдоиши деҳот ва шаҳрҳо, инчунин ҳунармандӣ мусоидат намуда, тақрибан 1000 сол пеш аз қарни мо мақони ба вучуд омадани дини зардуштӣ гардид. Баъдтар, ба паҳншавии динҳои буддӣ, насронӣ ва, албатта, ислом низ мусоидат кардааст. Муҳим аст, ки дини зардуштӣ ба пайдошавии ҷомеаи идорашаванда ва бинобар нуфузи зиёде, ки он ба маданияти ҳалқҳои ҳамсоия дошт, ба воридшавӣ ва барқарорсозии назорати сиёсӣ оварда расонид. Ҳарчанд пайравони дини зардуштӣ дар замонҳои ҳозира зиёд нестанд, вале «Авесто» яке аз бузургтарин ёдгориҳои динӣ дар ҷаҳон боқӣ мондааст (баъзе олимони тасдиқ мекунонд, ки «Авесто» ба асарҳои файласуфи юнонӣ Арасту таъсири қалон дошт).

Дар асри 6-уми пеш аз милод давлатҳои Бохтар ва Суғд ба вучуд омаданд. Ин шаҳрҳо бо давлатҳои, ки дар ҳудуди Чин, Ҳиндустон ва Эрони ҳозира мавҷуд буданд, муносибатҳои

тиҷорати ва сиёсӣ барқарор намуда, баъдтар онҳо зери таъсири мустақими империяи Форс қарор гирифтанд. Оид ба ҷи гуна бунёд ёфтани шаҳрдорӣ маълумоте вучуд надорад. Эҳтимол, онҳо дар ягон шакли иттиҳоди сиёсӣ бо дигар мамлакатҳо амал мекарданд.

Тақрибан дар соли 550-уми пеш аз милод дар замони ҳукмронии Дороти Империяи Форс ба авҷи баландтарини тараққиёти расид. Империя қисми зиёди Эрон, Ироқи имрӯза ва як

қисми Осиёи Марказиро забт намуда буд. Дар давраи ҳукмронии империя сикказани танга, низоми бонкӣ, низоми қарордод ва қонунҳои, ки онҳоро ҳимоя мекарданд, ба тасвиб расонида шудаанд. Инчунин, дар он замон хат вучуд дошт. Дар соли 334 пеш аз милод лашкари Искандари Мақдунӣ империяи Форсро ба тобеъияти худ даровард. Ҳарчанд ки онҳо баъзе унсурҳои маданияти Юнониро ворид карда бошанд ҳам, лекин арзишҳои мутеъшудагон ҳам ба маданияти истилогарон ворид гаштанд ва онҳо аз тарафи империяи Рим қабул ва истифода шуданд. Империяи Рим ба халқиятҳои, ки дар айни ҳол дар давлатҳои демократии Фарб ва Русия зиндагӣ мекунанд, таъсири тӯлонии сиёсӣ ва забонӣ дошт.

Дар тӯли 200 соли оянда бошад империяи Юнон бештар дар зери ҳукмронии Форс қарор дошт. Асри I қарни мо шоҳигарии Кӯшонӣ, ки ба он аксарияти ҳудудҳои Тоҷикистони имрӯза дохил мешуданд, бо суръати тез инкишоф меёфт ва аз назорати фарҳангии сиёсии юнонӣ озод гашт. Қариб то асри III ҳокимон роҳҳо бунёд намуда, системаи обёрикунӣ заминҳоро чун қисми сохтори давлатӣ таҳия намуданд. Аз асри III то асри VII қарни мо дар ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангӣ сулолаи Сосониён ҳукмронӣ мекард. Ҷомеаи Сосониён ба синфҳои тақсим шуда дар зери таъсири баланди дини зардуштӣ қарор дошт. Новобаста ба ин ҷомеа аз нигоҳи динӣ ботаҳаммул буд ва одамон дигар динҳоро низ пайравӣ мекарданд. Дар давраи ҳукмронии Сосониён низоми ҳуқуқӣ ниҳоят тараққӣ карда буд: кодексҳои гуногун, низоми идоракунии маҳаллӣ, инчунин низоми андоз мавҷуд буданд. Вале ба сабаби мавҷудияти якҷаҳи ҳукмронии мутлақ низоми андоз бори вазнин буд, ки оқибат тараққиёти иқтисодии давлатро боз дошта, ба сустшавии империяи Сосониён оварда расонид. Дар асри VIII

Оё шумо медонед...???

Тоҷикон аз қадимтарин мардумоне мебошанд, ки дар Осиёи Марказӣ зиндагӣ ба сар мебаранд. Нахустин давлатҳои тоҷикон Бохтар ва Суғд дар асарҳои Ҳеродот (484-425 пеш аз милод) ёд шудааст. Ташкили давлатдорӣ ва тамаддуни мардуми тоҷик ба империяи Сосониён (874-1005 милод) иртибот дорад. Дар замони тоҷимияти қонадони Сосониён ҷараёни ташаккули миллати тоҷик, ки дорои забони умумӣ, сарзамин ва фарҳанги умумӣ мебошад, анҷом меёбад. Забони тоҷикӣ ба ҳаиси забони давлатӣ, забони адабиёту фарҳанг ва илму ҳунар қарор мегирад. Дастоварди асосии даврони Сосониён таъсири салтанати таъсирбахш мебошад, ки он аз ҷониби мардум чандин даҳсолаҳо пуштибонӣ шуда буд. Дар ин давра тиҷорат, обёрӣ, фулузсозӣ, саноати маъдан, шартросозӣ, ҳунарҳои дастӣ, меъморӣ, адабиёт ва ғ. рушду равнақ ёфта буд...

(«Тоҷикистон. Гузориш дар бораи рӯйди инсон», 1999, с. 16)

хилофати араб (пойтахташ ш. Бағдод) тамоми минтақаи Осиёи марказиро забт намуд. Бо вучуди ҳукмрон будани фарҳанги исломӣ ақидаҳои зиёд ҳам ба ҷаҳони ислом ворид гаштанд. Ин ҳамон ҳолате буд, ки маданияти форс бори дигар бо кӯмаки Аббосиён истиқрор гашт.

Ин сарзаминҳо ба ном қисми хилофати араб ба ҳисоб раванд ҳам, вале таъсири сулолаҳои маҳаллӣ меафзуд. Сулолаи Сомониёнро Исмоили Сомонӣ ва тарафдорони ӯ асос гузоштанд ва онҳо Бухороро ҳамчун пойтахт ва маркази фарҳангии дунёи форс интихоб намуданд. Олимон ва шoirони барои тамоми дунё маълум, аз қабили Рӯдакӣ, Ибни Сино, Фирдавсӣ ва бисёр дигарон маҳз дар ҳамин сарзамин ба камол расидаанд. Шаҳрҳо, махсусан пойтахт дар давраи ҳукмронии Сомониён китобхонаҳои калонтарин доштанд ва тавассути бозорҳои китобфурӯшӣ мардумро маърифатнок мекарданд. Ин гуна инкишофи илм, санъат ва маориф қисман аз ғамхории давлат ва шаклҳои идоракунии он вобаста буд.

Новобаста ба нуфузи хилофати араб дар адабиёти исломӣ ва дигар адабиётҳо таъсири забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ афзуд. Ин натиҷаи ғайриҷаҳидона ҳаракати Шуубия буд, ки он бо усули бомуваффақият ҳифз намудан, ташвиқи тарғиб кардани адабиёти тоҷик ва тарҷумаи он ба забони арабӣ бар зидди маҷбурии ҷорӣ кардани забони арабӣ ва маданияти исломӣ мубориза мебард.

Исмоили Сомонӣ ва пайравонаш усули сиёсии оддӣ, яъне мутлақияти феодалиро истифода намуданд. Ин ниҳоят низоми авторитарӣ буд, ки гузаштагон Исмоили Сомонӣ аз он истифода бурданд ва он то давраи Шӯравӣ идома ёфт. Барои чӣ империяи Сомониён ниҳоят пеш рафта буд ва барои чӣ онро «давраи тиллоӣ»-и маданияти форсҳо меномиданд? Яке аз сабабҳо он аст, ки барои мардуми бумии Осиёи марказӣ тиҷорат шугли асосӣ буд ва кулли ҷомеа дар ин раванд иштирок мекард. Ин маънои онро дошт, ки ҳамаи халқҳои дар дохили ин сулола зиндагӣ дошта дар муқоиса бо мардуми Эрон, ки асосан аз синфҳо иборат буданд, ҳуқуқҳои баробар доштанд. Роҳи Абрешим мисоли хуби исботи чунин гуфтаҳо мебошад, зеро тавассути ин роҳ муносибатҳои тиҷоратӣ ривочу равнақ ёфтааст. Ба мо инчунин маълум аст, ки дар он замон низоми воҳиди ченак ҷорӣ карда шуда, барои муомилот тангаҳо бароварда шудаанд. Ин ҷорабиниҳо яке аз ҷузъҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, қафолати арзишҳои тиҷоратиро таъмин менамуданд.

Имрӯз Исмоили Сомониро на барои ҷорӣ кардани низоми сиёсӣ дар сарзамини тоҷикон, балки ҳамчун асосгузори сулолаи Сомониён ва бунёдгари аввалин давлати миллии тоҷикон ба мардум шинос менамоянду қаҳрамон мешуморанд. Вай, инчунин, дар инкишофи умумияти сиёсии тоҷикон саҳми арзанда гузоштааст. Ғайр аз ин, ба ҳамагон маълум аст, ки сулолаи Сомониён саҳми худро дар тамаддуни ҷаҳонӣ низ гузоштааст.

Дар давраи сулолаи Сомониҳо қонунҳо тақдир дода шуда, маҷмуи қонунҳои нав (дар асоси қонунҳои Шариат) қабул гардида буданду низоми судӣ - қозӣ амал мекард. Ин гуна судҳо хангоми татбиқи қонун нисбати бисёр ӯдамон ниҳоят саҳтӣ ва адолатнок буданд.

Давлати Сомониён тавассути вазоратҳо низоми идоракуниро ҷорӣ намуд. Сарвазир 10 вазорат (девор)-ро бо вазирон назорат мекард. Ба номгуӣ вазоратҳо: вазоратҳои замин, молия, масъалаҳои алоқа ва дифоъ дохил мешуданд. Ҳамаи вазиронро таъйин менамуданд. Онҳо асосан олимони шинохта буданд.

Ҳарчанд ки идоракунии давлат то ҳадди имкон аз таъсири дин озод буд, вале мо онро дунявӣ номида наметавонем.

Исмоили Сомонӣ

Аз низоми идоракуние, ки Сомониён истифода мекарданд, то имрӯз чизе боқӣ намонда бошад ҳам, вале бо боварии том гуфта метавонем, ки баъзе ҷиҳатҳои низоми онҳо аз тарафи дигар маданиятҳо қабул гардида, дар аксарияти минтақаҳо таъсири сиёсӣ доштанд. Масалан, асарҳои тиббии Ибни Сино тӯли садсолаҳо дар тибби Аврупо бартарӣ дошт ва, инчунин, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, ки сарвазири намоёну яке аз пайравони Исмоили Сомонӣ буд, мисоли равшани ин гуфтаҳо шуда метавонанд. Сулолаи Сомониён охиста-охиста дар зери асорати туркҳо қарор гирифт, ки баъдтар ин минтақаро истило карданд.

Баъд аз он империяи туркҳо дар натиҷаи тохтутозҳои муғулҳо, ки дар асри XIII ба вуқӯъ омад, барбод рафт. Ҳарчанд ки форсҳои Осиёи Марказӣ баъди 600 сол ҳокимиятро аз нав ба даст гирифтанд, вале қудрат ва мақомашон, ҷӣ хеле ки дар давраи Сомониён мавҷуд буд, ба он дараҷа нарасид. Дар ин давра ҳуҷумҳои бардавоми халқҳо, махсусан аз самти шимол ба омехташавии маданияти маҳалию туркҳо оварда расонид.

Аз солҳои 1600 сар карда то тахти таъсири Русия қарор гирифтанд, қисми зиёди ҷанубии Осиёи Марказӣ дар тахти ҳукмронии се хонигарии ўзбекҳо қарор дошт. Аз соли 1868 таъсири Русия чунон зиёд шуд, ки аморати Бухоро пурра ба зери назорати вай гузашт. Давлат то давраи барқароршавии ҳукумати шӯравӣ дар зери назорати мустақими Русия набуд. Дар минтақаҳои атрофи Хучанд ва Бадахшони Кӯҳӣ маданияти русию тафаккури сиёсии он таъсири бештар доштанд. Ин нишон медиҳад, ки сарзамини атрофи Хучанд то замони пурра ба тахти назорати Иттиҳоди Шӯравӣ гузаштанаш тараққикарда буд.

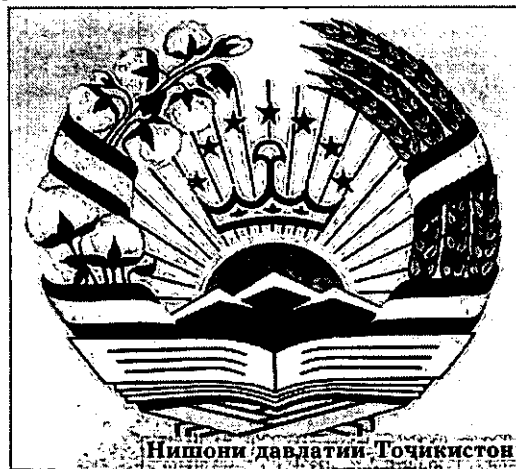
3.0 Аз соли 1868 то имрӯз

Таъсири афзоишбанди империяи Русия, ки аз сохти феодалии мутлақ ташаккул меёфт, қисми зиёди сарзамини Осиёи Марказӣро ба мустамлика табдил дод. Онҳо асосан ба тичорат машғул буданд. Ин маънои онро дошт, ки қонунҳои Русия, низоми қонунгузорӣ, андозҳо, тақвим ва забони русӣ бо ҳуруфаш дар ин сарзамин ҷорӣ гардида, дар идоракунии давлат истифода мешуданд. Эҳтимол, муҳимтар он буд, ки ба мисли империяи Бритониё, русҳо дар мустамликаҳои ҷануб маданияти русӣ ва аврупоиро аз маданияти халқҳои маҳалӣ болотар медонистанд.

Дар аввали солҳои 1918 сарзамини ҳозираи Тоҷикистон дар ибтидо ҳамчун як қисми Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон ба РСФСР ва аз соли 1922 ба ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ дохил гашт. Соли 1924 бошад ҳамчун Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон ташкил шуда бошад ҳам, лекин мақоми мустақилро соли 1929 баъди Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон эълон шудани ба даст овард. Аз соли 1927 то 1930 раванди коллективикунонӣ сурат гирифт, ки дар натиҷа замин аз моликияти хусусӣ ба моликияти давлатӣ табдил ёфт. Коллективикунонии маҷбурӣ ва ба таври ҳатмӣ додани замин, моликият ва ҳокимият ба колхозҳои нав бунёдгардида ва ҳизби коммунистӣ дар ҳаёти сиёсӣ ба он оварда расонид, ки давлати тоҷикон дигар ягон имконияти худшиносии миллӣ надошт. Ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки дар давраи шӯравӣ маданияти хубу маъмули тоҷикон бештар ҳамчун ҷузъи ҳаёти инсонии шӯравӣ не, балки ба ёдгории таърихӣ табдил ёфт. Бартарӣ доштани забон ва маданияти русӣ мисоли равшани ин гуфтаҳо. Вале ин маънои онро надорад, ки одамони ин минтақа дар ҷунин дигаргуниҳо ғайралола иштирок намекарданд.

Дар тӯли тамоми таърих ҷунин фарзандони миллати тоҷик, ба монанди Торобӣ (1238) ва баъдтар дар давраи империяи Русия дигар одамон ва дар давраи шӯравӣ бошад босмаҷиён бар зидди даҳлати аҷнабиён ва идоракунии онҳо мубориза бурдаанд. Ин ҳолатҳо ба шӯришҳои халқӣ оварда мерасонид.

Баъд аз соли 1945 Иттиҳоди Шӯравӣ ба сохтмон ва барқароркунии бисёр иншоотҳо (роҳҳо, беморхонаҳо, муассисаҳои таълимӣ ва ғайра) шурӯъ карда, дар солҳои пасин ислоҳоти заминро гузаронид ва инчунин дигаргуниҳои иқтисодӣ дар хоҷагии кишроқ ва саноатро дар Тоҷикистон низ то дигаргуниҳои соли 1991 ба вуҷуд овард.

Чорӣ шудани низоми иқтисодии коммунистӣ сабабгори барҳам хӯрдани ҳуқуқ ба моликият, бекор шудани ҳуқуқи соҳибият ба корхона ва бунёди идоракунии бечуну чаро (авторитарӣ), ки мувофиқи он қабули қарори ниҳой пурра аз Маскав вобаста буд, оварда расонид. Бо вучуди намоён будани афзалиятҳои ин гуна низом, ки он ба ҳама имконияти таҳсилотро таъмин менамуд, одамон, тамоман ҳуқуқҳои сиёсӣ надоштанд. Давлати Шӯравӣ давлати якҷиғбӣ буда, соҳти ягонаи банақшагирӣ ва идоракунии иқтисодиётро дошт.

Ин маъноӣ онро дорад, ки қарорҳо дар бораи иқтисодиёт на барои инкишофи ҳар як ҷумҳурии алоҳидаи узви иттиҳод, балки барои тамоми давлати шӯравӣ қабул мешуданд. Натиҷаи баъзе аз чунин қарорҳо, масалан, қабул карда шудани қарори мустақиллона оид ба парвариши пахта дар Осиёи Марказӣ ба бад шудани муҳити атроф оварда расонид. Ташаккули давлати шӯравӣ то андозае ба татбиқи одилонаи қонунҳо оварда расонид. Махсусан, кодекси ҷиноӣ ҳуқуқҳои инсонро хубтар ҳимоя мекард, вале на ҳуқуқҳои сиёсии онҳоро.

Ҳолати марзии Тоҷикистони имрӯза на аз рӯи зарурияти бунёд намудани давлати мустақил, ки асосан аз тоҷикзабонон иборат бошад, балки дар асоси талаботи сиёсии он давра ба вучуд омадааст. Бараъқс, раванди сиёсии муҳочиркунӣ дар дохили мамлакат ва дар як ҷо ҷамъ намудани халқиятҳои гуногун, инчунин, муҳочиркунии кореягӣҳо ва олмонӣҳо ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва ба таври умумӣ фиристонидани русҳо ба Душанбе барин шахрҳо ва шимолӣ Тоҷикистон хусусияти расмӣ гирифт. Оғози кашидани ҳатти марз дар солҳои 1920 боиси он шуд, ки гурӯҳҳои калони миллатҳои гуногун, ки соҳиби давлатҳои миллии худ буданд, муқими кишварҳои дигар шуданд. Ҳамин тавр, шумораи зиёди ўзбекҳо, шумораи на чандон зиёди қирғизҳо, инчунин, мардуми аз нигоҳи забоншиносӣ гуногуншеваи Бадахшони кӯҳӣ ба Тоҷикистон дохил карда шуданд. Марзҳои сиёсии ҷумҳуриҳо, аз сабаби дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ қарор гирифтанишон, аҳамияти зиёд надоштанд. Дар натиҷаи пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1991 ба Тоҷикистон марзҳои дар замони Ҷумҳурии Шӯравӣ муқаррар шуда мерос монд.

Садриддин Айни

Марзҳои ҳозира маъноӣ онро дорад, ки Тоҷикистон бояд ҷомеаи кушод бошад, зеро дар он одамони қавму миллатҳои гуногун зиндагӣ мекунанд. Ин ҳолат бартариӣ худро низ дорад. Ақсарияти мамлакатҳои пешрафта, ба монанди Австралия ва ИМА, ки дар он ҷо миллатҳои гуногун зиндагӣ мекунанд, инро собит менамояд.

Истиқлолияти Тоҷикистон, ки Шӯрои Олӣ 9 сентябри соли 1991 эълон намуд, ба бесарусомониҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ оварда расонид. Аз ҳамон вақт тағйиротҳои зиёде, аз он ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ ба вуқӯъ пайваст, ки то имзо шудани Шартномаи Сулҳ, (27 июни соли 1997) идома ёфтанд. Бо қабул шудани Конститутсияи нав мардуми Тоҷикистон барои рушди ороиштаи кишвари соҳибистиклол қадами муҳиме гузошт.

Тоҷикистон ҳоло давраи нави ташаккулро аз сар мегузаронад ва мо шаҳрвандони он бояд дар ин раванд фаъолона иштирок намоем.

Иқтибос аз Авесто: «Ҳазор кас наметавонад як одамро тавассути сухан бовар кунонад, тавре ки як одам тавассути амалаш ҳазор одамро бовар мекунонад» (Дк 6 Е15)

➔ **Машқҳо баъд аз хониши матн**

Супориши 02 Таърихи мо (25 дақиқа)

Тоҷикистонро тартиб диҳед, ки ҳамчун давлати миллии инкишоф ёфтани онро инъикос намояд. Шумо метавонед дигаргуниҳои дар Конститутсияи Тоҷикистон сабт шударо низ илова кунед.

Бо шарикатон раванди ҳодисаҳои асосии таърихи

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд замони рӯйдоди ҳодисаҳои асосии дар таърихи Тоҷикистон ба вуқӯъ омадаро нишон диҳанд.

МТ: такрор ва ҷамъбаст намудани дониши хонандагон дар бораи таърихи Тоҷикистон мебошад.

Намунаи ҷавоб:

1000 сол пеш аз мелод - Зухури дини Зардуштӣ.

6 аср пеш аз мелод - Пайдошавии шаҳр-давлатҳои Бохтар ва Суғд.

334 сол пеш аз мелод - империяи Форсро истило кардани Искандари Мақдунӣ.

Асрҳои 3-7 мелод - Давраи ҳукмронии сулолаи Сосониҳо.

Асрҳои 7-8 мелод - Истилои Араб ва паҳншавии Исломи.

Асрҳои 9-10 мелод - Ташкили давлати бузурги Сомониён.

Соли 1219 - Минтақаҳои тоҷикнишинро истило карани муғулҳо.

Асри 19 - Яқҷоякунии заминҳои тоҷикнишин ба ҳайати Империяи Русия.

Соли 1920 - Шикасти аморати Бухоро ва барқарор намудани ҳокимияти шӯравӣ дар минтақаҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон.

Соли 1924 - Ташкил ёфтани ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сусиёлисии Тоҷикистон дар ҳайати ҷумҳурии Шӯравии Сусиёлисии Ўзбекистон.

Соли 1929 - Табдил додани ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сусиёлисии Тоҷикистон ба ҷумҳурии Шӯравии Сусиёлисии Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ.

Соли 1991 - Пош хӯрдани Иттиҳоди ҷумҳуриҳои Шӯравии Сусиёлисии, ташкил ёфтани ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон, қабули эълomia оид ба мустақилият ва интиҳоби Президенти аввалини ҷумҳурӣ. Дохилшавии Тоҷикистон ба ҳайати Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, дигар ташкилотҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ.

Соли 1992 - Қабул шудани Тоҷикистон ба аъзогии Созмони Милали Муттаҳид

Солҳои 1992 - 1997 - Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон.

Соли 1994 - Қабули Конститутсияи аввалини Тоҷикистони мустақил

Соли 1995 - Ҷорӣ гардидани арзи миллии Тоҷикистон.

Соли 1997 - Имзои созишномаи умумии сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон ва созмон ёфтани Комиссияи Оштии Миллӣ.

Соли 1999 - Овоздиҳии умумихалқӣ оид ба ворид кардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи ҷумҳурии Тоҷикистон ва барпо намудани Маҷлиси Олии иборат аз ду палата. Парлумони ҷумҳурии Тоҷикистон.

Соли 2000 - Интиҳоботи намояндагони нави Маҷлиси Олӣ мутобиқи ислоҳоти конститутсионии соли 1999 ва интиҳоби намояндагони маҷлисҳои маҳаллии намояндагони халқӣ.

Соли 2001 - Даҳсолагии ҷашни истиқлолияти ҷумҳурии Тоҷикистон.

Соли 2001 - Иштироки ҷумҳурии Тоҷикистон дар маъракаи зидди террористӣ дар Афғонистон.

Супориши 03: Ҳодисаҳо ва оқибатҳои онҳо (30 дақиқа)

Ба
рӯйхати

ҳодисаҳо, ки то соли 1917 рӯх додаанд ва дар супориши гузашта тартиб дода будед, нигаред. Ба ақидаи шумо, оё ин ҳодисаҳо ба асоси таърихӣ ва ташаккули давлати Тоҷикистон ягон таъсир расонидаанд? Дар гуруҳҳо чорнафарӣ кор карда, ҷадвали дар поён бударо ба дафтари кориатон кашед ва онро пур кунед. Мисоле ҳамчун намуна дода шудааст. Барои ҷавобатонро ба дигар ҳамсинфонатон гуфтан омода шавед.

Ҳодисаҳо	Натиҷа
Ба вучуд омадани давлати Сомониён.	Унсурҳои муҳими низомии сиёсӣ ба вучуд омаданд.

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон ҳодисаҳои асосӣ ва оқибатҳои онҳоро номбар карда метавонанд.
 МТ: хонандагон бояд дар бораи оқибатҳои гуногуни ҳодисаҳои таърихӣ ва таъсири онҳо ба ҳаёти имрӯза фикр кунанд.
 Ҷавобҳо гуногун шуда метавонанд. Ҷавоби намунавӣ мумкин аст чунин бошад:

Ҳодиса	Натиҷа
Асрҳои 7-8. Истилои Араб ва пахншавии Ислом.	Қабули Ислом ба бисёрхудоӣ хотима гузошт ва дар хилофати араб намояндагони тоҷикон барои бунёди ҳокимияти дунявӣ ҷалб карда шуданд.
Асрҳои 8-9. Пайдошавии давлати Сомониён.	Унсурҳои муҳими низоми сиёсӣ ба вуҷуд омаданд.
Соли 1920. Шикасти аморати Бухоро.	Барқарор гардидани шакли махсуси идоракунӣ дар Бухорои шарқӣ.
Соли 1929. Дохил шудани ҳавзаи Хучанд ба ҳайати ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сусиёлинии Тоҷикистон.	Ин ба ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки масъалаи дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҷумҳурии иттифок табдил гаштаниро ба миён гузорад.
Солҳои 1924-1929. Ташкилҳои ҷумҳурии Шӯравии Сусиёлинии Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди ҷумҳуриҳои Шӯравии Сусиёлистӣ.	Ташаккулҳои миллати тоҷик ва давлати милли дар қорҷубаи Иттиҳоди Шӯравӣ, рушди ҳаматарафаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии он бо кӯмаки дигар халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ.
Солҳои 1991-2002 Ташаккулҳои ва рушди давлати мустақил, сохибистиклол, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоии Тоҷикистон.	Татбиқи ислоҳоти мушкили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва тадриҷан беҳтар гардонидани ҳаёти одамон, мустақкам намудани заминаҳои конституционии ташкилотҳо ва фаъолиятҳои ҷумҳурии Тоҷикистон.

Супориши 04: Таъсири мусбӣ ва манфӣ давраи шӯравӣ (25 дақиқа)

Ҷадвали

дар поён бударо ба дафтари кориатон кашед. Ду нафарӣ кор карда аз калонсолон ва ҳамсояҳоятон ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣ давраи шӯравии Тоҷикистонро оид ба ташаккулҳои давлати тоҷикон пурсед. Баъд аз тартиб додани номгуӣ ҳодисаҳои мусбӣ ва манфӣ онҳоро ба таври зайл тасниф намоед:

- 1) А) қадами ниҳоят ҷиддӣ ба ақиб дар роҳи бунёди давлати миллии тоҷикон;
 Б) қадами ниҳоят ҷиддӣ ба пеш дар роҳи бунёди давлати миллии тоҷикон;
- 2) А) қадами ҷиддӣ ба ақиб дар роҳи бунёди давлати миллии тоҷикон;
 Б) қадаме ба пеш дар роҳи бунёди давлати миллии тоҷикон;
- 3) А) қадаме ба қафо дар роҳи бунёди давлати миллии тоҷикон;
 Б) қадами начандон калон барои бунёди давлати миллии тоҷикон.

Намунаи мисоли омилҳои мусбӣ ва манфӣ барои шумо дода шудааст. (Ҳамин тавр омилҳои якуми мусбӣ ба гурӯҳи қадамҳои ниҳоят ҷиддӣ ба пеш барои бунёди давлати миллии тоҷикон дохил карда шуд).

Барои ҷавобҳоятонро ба аҳли синф баён кардан омода бошед.

Омилҳои мусбӣ	Гурӯҳ	Омилҳои манфӣ	Гурӯҳ
Маоши якхела барои як намуди кор ба ҳамаи шаҳрвандон.	1	Тоҷикистон наметавонист, ки сиёсати хориҷии худро мустақилан пеш барад.	1
Ҷорӣ кардани таҳсилоти ҳамагонии бепул.			

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд омилҳои мусбӣ ва манфии дар ҳаёти Иттиҳоди Шуравӣ будани Тоҷикистонро номбар кунанд ва онҳоро аз рӯи дараҷаи таъсирашон ба ҳолати имрӯзаи мамлакат тасниф намоянд?

МТ: кор карда баромадани нуқтаи назари санҷидашуда оиди таъсири давраи Шуравӣ, ки онро на танҳо хуб ва на танҳо бад шуморид. Ин ҷо нуқтаи аз ҳама муҳим ин аст, ки ҳамаи давраҳои таърихро бояд дар як вақт аз ҷиҳати таъсири мусбӣ ва манфиашон дида бароянд. Хонандагон инчунин мебинанд, ки оиди ин масъала дар ҷомеа нуқтаи назарҳо тафовути зиёд доранд. Дар ин ҷо бояд чунин равшанӣ андохт, ки ин ҳолати табиӣ барои ҳамагуна ҷомеа аст ва исботи дуруст будани як нуқтаи назар нисбати дигараш бефоида ва бемаъно мебуд.

Ҷавобҳо:

Омилҳои мусбӣ	Дараҷа	Омилҳои манфӣ	Дараҷа
Маоши якхела барои намуди кори якхела ба ҳамаи шаҳрвандон.	1	Тоҷикистон наметавонист сиёсати берунии худро пеш барад.	1
Ҷорӣ кардани таҳсилоти ҳамагонии бепул.	3	Аҳоли дар ҳама кор така ба давлат мекард.	2
Инкишофи инфроструктура	2	Набудани озодихои сиёсӣ.	3
Нигоҳдории тандурустии бепул.	4	Набудани васоити озоди ахбори умум.	4

Супориши 05. Шаҳрванди ҳақиқӣ (15 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои иборат аз се-чорнафарӣ кор кунед

ва моҳияти фикрҳои дар поён бударо муҳокима намоед.

«Агар шаҳрванди Канада аз шумо пурсад: «Шумо кистед?» ва шахси шиносномаи Тоҷикистон дошта ҷавоб диҳад, ки: «Ман кулобӣ», «Ман қаротегинӣ» ё «Ман бадахшонӣ» ва ғоза. Оё ин гуна шахсро шаҳрванди ҳақиқии Ҷумҳурии Тоҷикистон номидан мумкин аст?» Шумо бо ин фикрҳо розиед?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд моҳияти гуфташонро шарҳ дода, то чӣ андоза ба он розӣ буданашонро баён намоянд.

МТ: хонандагон бояд фаҳманд, ки мафҳуми шаҳрванди ҷумҳурий будан мансубият ба минтақаи алоқидаро надорад, балки маънои ба тамоми мамлакат тааллуқ доштани шахсро мефаҳмонад. Ақидаҳо доир ба ин масъала фарқ карда метавонанд.

Ҷавобҳо гуногун шуда метавонанд. Агар хонандагон қатъиян рад намоянд, шумо аз онҳо хоҳиш намоед: шарҳ диҳанд, ки дар сурати танҳо шаҳрванди деҳа ва ё шаҳр буданашон худро чӣ тавр ҳис мекунанд?

Супориши 06. Маҳали шумо (15 дақиқа)

Бо шарикатон якҷоя рӯйхати гурӯҳи аққалиятҳои миллиро, ки дар маҳали шумо

зиндагӣ мекунанд, тартиб диҳед. Баъд усулҳои номбар кунед, ки тавассути онҳо шумо дар баробари анъанаҳои фарҳангӣ ва расму оини дигаронро қадр кардан анъанаҳои фарҳангии худро низ ба онҳо нишон дода метавонед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд аққалиятҳои миллии Ҷумҳуриро номбар карда, бо кадом роҳ бо дигар халқҳо шинос намудани хусусияти маданияти худ ва кадр

қардани арзишҳои фарҳангии онҳоро нишон диқанд. (Ин ҳел нашуданаш ҳам мумкин аст, чунки дар баъзе деҳаҳо танҳо мардуми як миллат зиндагӣ мекунад).
 МТ: хонандагон бояд фаҳманд, ки барои нигоҳ доштани муносибатҳои мӯътадили байни халқиятҳои гуногун дар ҷомеа онҳо ҳам масъулият доранд.

Ҷавобҳои эҳтимоли метавонанд чунин бошанд:

- Ба суннатҳои миллӣ ва маданияи халқҳои дигар, ки аз расму оинҳои одатқардаи шумо фарқ мекунад, таҳаммул намоед. Кушиш карда, забони онҳоро омӯзед ва ҳар чӣ бештар бо урфу одат, мусиқӣ ва фарҳанги онҳо шинос шавед. Ҳамаи анъанаҳои миллиро баробарҳуқуқ ва баробарарзиш донед. Бо одамон новобаста ба наҷод, забон, урфу одат ва ё суннатҳои мушират намоед ва дӯст шавед.

- Ба ҷашнҳои хусусиятҳои миллиатонро барҷаста инъикоскунанда онҳоро даъват намуда, суннатҳои фарҳангиатонро ботаҳаммул тавре шарҳ диҳед, ки арзишҳои миллии онҳоро низ қадр менамоед.

Супориши 07: Таҳаммул (15 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои иборат аз се-чорнафарӣ анъанаҳои фарҳангиро,

ки аз суннатҳои фарҳангии шумо тафовут доранду маъқул нестанд, ва инчунин, бо онҳо чӣ ҳел муносибат қарданатонро муҳокима намоед. Барои ҷавобҳоиатонро ба аҳли синф гуфтаи омода шавед.

Қайдҳои барои омӯзгор:

Хонандагон бояд андешаҳои худро дар бораи муносибати ботаҳаммулашон ба хусусиятҳои миллии фарҳанги дигарон баён кунанд.

МТ: шинос намудани хонандагон бо доираи васеи ақидаҳо оид ба гуногунии хусусиятҳои миллӣ-фарҳангӣ ва таҳаммул қардан ба зухуроти он урфу одат ва анъанаҳо дар ҳаёти ҳаррӯза.

Ҷавобҳои эҳтимоли мумкин аст мисли гуфтаҳо ва ғояҳои дар супориши пештара баён шуда бошанд. Вале ғояҳои асосие, дар ин супориш садо медиҳанд, бояд чунин бошанд:

- Ба онҳо таҳаммул намуда, тавре муносибат қардан лозим аст, ки ба ҳама маъқул бошад.
- Дар мавриди дарки камудиҳо пуртоқати зоҳир намуда, ба шарҳу эзоҳе хусусиятҳои миллӣ-фарҳангии мардуми худ омода будан лозим аст.
- Нишон диҳед, ки гуногуншаклии маданиятро қадр мекунад.

Супориши 08: Тарафдор ва зид (10 дақиқа)

Фарз мекунем, ки шумо узви парламент ҳастед ва

гурӯҳи миллии дар мамлақати Зава ҳуқумфарморо намояндагӣ мекунед. Бо ҳамкоратон ба қароре биёед! Шумо ба тарафдорӣ ё зидди лоиҳаҳои қонунҳои зерин овоз медиҳед? Дар хотир доред, ки ин овоздиҳии махфӣ нест ва мумкин аст пурсанд, ки чаро шумо ин ё он ҳел овоз додед. Ҷавоби яқум ҳамчун намуна дода мешавад:

Лоиҳаи қонун	Ҳа	Не
1. Дар доҳили бино ба ҷашм айнаки офтобпанаҳ монда гашиган манъ аст.		✓
2. Манъи истифодаи забонҳои ақалиятҳои миллӣ дар эълонҳои умумӣ		
3. Ҷудо қардани маблағҳои буҷетӣ барои гузаронидани фестивали рақсии ҳамаи маданиятҳои мамлақати Зава.		
4. Фақат шаҳрвандони давлати Зава метавонанд соҳиби моликият шаванд.		
5. Ҳамаи аққалиятҳои миллӣ, ки ба миллати ҳуқумфармои Зава мансубият надорад, бояд барои иштирок дар маҷлиси барпошаванда, ки ҳаёти он аз 20 нафар зиёд бошад аз қайд гузаранд.		
6. Заваизм дини давлатии миллӣ мегардад.		
7. Шаҳрвандоне, ки забони заваро намедонанд метавонанд аъзои парламент шаванд.		

8. Чудо қардани маблағҳо аз буҷет барои нашри китобҳо бо забони аққалиятҳои миллӣ.		
9. Маълумоти ҳатмин 8 сола барои духтарон ва 10 сола барои писарон.		
10. Бекор қардани қонуне, ки пушидани кулоҳи анъанавии минтақаи Заваро манъ мекунад.		

Қайдҳо барои омӯзгор:

Хонандагон ба тарафдорӣ ва ё зидди қонунҳое, ки ба ҳаёти миллӣ-мадании аққалиятҳои миллии кишварашон дахл доранд, овоз медиҳанд.

МТ: ба хонандагон нишон додан лозим аст, ки ҳатто таҳқири ҳуқуқи ягон миллат андаке ҷиҳати мусбӣ дошта бошад ҳам, ба натиҷаҳои манфӣ оварда мерасонад.

Бовар қардан мумкин аст, ки баъзе талабагон бар зидди ин қонунҳо овоз медиҳанд ва ин боиси пайдо шудани мубоҳиса дар синф мегардад.

Дар ин ҷо ҳама чиз аз афзалияти шахсӣ вобаста аст, вале ҷомеаи ботаҳаммул дар сурате бурд мекунад, ки агар аъзои парламон ба таври зайл овоз диҳанд: 2. Не 3. Ҳа 4. Не 5. Не 6. Не 7. Ҳа 8. Ҳа 9. Ҳа 10. Не (Қонун бояд ҳам барои духтарон ва ҳам барои писарон яқхел бошад).

Супориши 09: Мувозина (30 дақиқа)

Фарз қардем, ки шумо вазирӣ қорҳои ҳориҷӣ ҳастед ва давлати шумо қонунҳоеро дар амал татбиқ менамояд, ки онҳо ҳуқуқҳои одамони малламӯро поймол мекунад. Мӯи худӣ шумо сиёҳ аст. Шумо дар парламент чунин мағрӯза мекунад: «Мо чӣ тавр метавонем ифтихори миллиамонро нигоҳ дорем, дар зерӣ як парчам бошем ва ҳамзамон ба одамон новобаста ба ранги мӯяшон кӯмак намоем, то имқониятҳоишонро васеътар истифода баранд». Бо шарикатон мағрӯзае нависад, ки аз 5 дақиқа зиёд набошад. Дар мағрӯзаатон бояд ба таври аниқ қайд кунед: «Барои чӣ инро муҳим мешуморед ва ба он чӣ тавр ноил шудан мумкин аст?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

Хонандагон бояд ба усулҳои роҳ надодани ҳамагуна шаклҳои поймол намудани ҳуқуқ дикқати асосӣ диҳанд.

МКХ: хонандагон метавонанд мактубе нависанд, ва масъалаи ба ташаккули миллатҳо мусоидат нақардани қонунҳои наҷодпарастӣ шарҳ диҳанд.

МТ: хонандагонро маҷбур қардан лозим аст, ки дар болои қалимаҳо ва тавсияҳои фашқунандаи нуқсонҳои наҷодпарастӣ андеша қунанд ва тавассути истифодаи онҳо фикрашонро асоснок намоянд.

Ҷавобҳо ҳархела мешаванд.

Супориши 10: Қонвенсия ва Қонститутсия (30 дақиқа)

Бо шарикатон Қонвенсия

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро аз назар гузаронед (Қонвенсия ва Қонститутсия дар охири китоб оварда шудаанд) ва дар бораи ҳуқуқҳои аққалиятҳои миллӣ, ки мутобиқи Қонвенсия ҳимоя мешаванд, ҳулосаи мухтасар нависед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд баъзе ҳуқуқҳои дар ҳуҷҷатҳои асосӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон сабтшударо номбар қунанд.

МТ: ба хонандагон нишон додан дарқор аст, ки ақсарияти ҳуҷҷатҳо барои ҳифзи ин ё он ҳуқуқҳои асосӣ истифода мешаванд.

Дар вақти ҷавоб додан дикқати хонандагон бояд асосан ба муқаддима (преамбула) - и қонвенсия, инчунин моддаҳои 2, 3, 6 (банди 3), 10, 12, 14, 16, 18 (банди 8), 21 нигаронида шавад.

Супориши 11: Кодак, Анкор, БМВ, Майкрософт, ОРТ, Тойота, Кока Кола (30 дақиқа)

Ба монанди бисёр мамлакатҳо дар мағозаҳои Қумҳурии Тоҷикистон молҳои дигар давлатҳо фурӯхта мешаванд (пойафзол аз Чин, дискҳои музикӣ ва фиттаҳо аз

ИМА). Ва инчунин одамони аз тамоми дунё ба Тоҷикистон таърифи оварда кор мекунанд. Ҳамаи ин ҳаётро дигаргун месозад ва ба маданияти мамлакат таъсир мерасонад. Бо шарикатон саволҳои зеринро муҳокима намоед:

1. Шумо кадом калимаҳои дар давоми даҳ соли охир аз дигар забонҳо дар гуфтугӯи тоҷикӣ, русӣ ва ё узбекӣ пайдо шударо медонед.
2. Оё ҳамаи маданиятҳо натиҷаи таъсиррасониҳои гуногуни берунианд ё баъзеашон танҳо натиҷаи омилҳои дохилӣ?
3. Кадом мамлакатҳо ба дигар кишварҳо таъсири бештари фарҳангӣ мерасонанд: онҳое, ки мамлакатҳои кушода ва ё онҳое, ки аз таъсири беруна озоданд? (Мамлакатҳои кушода гуфта давлатҳоеро меноманд, ки шаҳрвандонашон бо тарзи озод ба хорича сафар мекунанд ва, инчунин, озодона мубодилаи афкор ё маданият мекунанд. Давлати Шӯравӣ бошад пӯшида буд. Озодии аз дохили мамлакат баромадан вучуд надошт ва одамони наметавонистанд ба таври озод нуқтаи назарашонро иброз намоянд).
4. Ҳамаи таъсиррасониҳо манфианд ё ки мусбӣ ҳам шуда метавонанд?
5. Феълан, аз се мамлакат кадоме ба Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири бештари фарҳангӣ дорад?
6. Чӣ тавр шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари нигоҳ доштани фарҳанги хеш ҳамзамон метавонанд узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ бошанд?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд се калимаи ғайритоҷикии ба наздикӣ мавриди гуфтугӯ қароргирифтаро номбар кунанду сонӣ таъсири маданияти дигар халқҳоро муҳокима карда, чӣ тавр ҳифз намудани фарҳанги халқи худро баён созанд.

МТ: ба хонандагон нишон додан лозим аст, ки маданияти миллӣ ҳамчун ба таъсири маданиятҳои гуногун инкишоф меёбад.

Ҷавобҳо мумкин аст чунин маъниҳо дошта бошанд:

1. Ҷавобҳо мумкин аст гуногун бошанд. Масалан, Кока-кола.
2. Ҳамаи маданиятҳои миллӣ натиҷаи таъсироти гуногуни байниҳамдигарӣ мебошанд.
3. Дар ҳар ду ҳолат дар ҷамъиятҳои кушода таъсирот бештар аст, чунки шаҳрвандони онҳо имконияти бештар сафар кардан доранд.
4. Ҷавобҳо гуногун бошанд ҳам, вале мо боварӣ дорем, ки хонандагон ҷиҳатҳои мусбӣ манфии ба ҳам таъсиррасонии маданиятҳои миллиро нағз мефаҳманд. Вале ба ҳар ҳол дар баҳодихӣ мавқеи шахсии онҳо таъсир дорад.
5. Ҷавобҳо гуногун мешаванд. Ба чӣ сабаб кӯшиш кардани хонандагонро муҳокима кардан аҳамият дорад.
6. Ҷавобҳо гуногун мешаванд. Хонандагон дар бораи аз хусуси маданияти худ бо ифтихор сухан рондан арзишҳои дигар халқҳоро низ кадр мекунанд. Новобаста ба вазъияти иқтисодӣ дар ҷамъият кадр доштани ҳар як фардро эътироф мекунанд. Фаҳмида мегиранд, ки анъанаҳои маданият танҳо дар сурати ба талаботи мардуми муосир мусоидат кардану мутобиқ омадан пояндаву созгор мекунанд.

Супориши 12: Ба ақиб баргардед (20 дақиқа)

Нақро хонед ва ба саволҳо ҷавоб диҳед.

Дирӯз Роберт Ҳаниф, варзишгари амрикоӣ медали тиллоии марафонро дар бозиҳои олимпӣ ба даст овард.

Вақте аз ӯ сирри ин муваффақияташро пурсиданд, ӯ ҷавоб дод, ки оби истеҳсолкардаи як ширкати на он қадар машҳурро менӯшад. Ҳаниф гуфт, ки ӯ ду сол қабл ба ин мамлакат сафар карда буд ва аз ҳамон вақт сар карда ин об, яъне «Оби зулол»-ро бо нияти дар марафон ба натиҷаҳои баландтарин ноил шудан менӯшад.

1. Ба фикри шумо, баъди ин ба ширкате, ки нӯшокии «Оби зулол» мефурӯшад, чӣ рух медиҳад?
2. Ин нақл чӣ тавр ба маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонад?
3. Ин нақл ба маданияти дигар мамлакатҳо чӣ тавр таъсир мерасонад?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МФТ: хонандагон метавонанд натиҷаҳои дар микёси байналхалқӣ эътироф шудани маҳсулоти ширкати маҳаллиро баён кунанд.

МТ: ба хонандагон кӯмак расондан аст, ки аз як халқ ба халқи дигар гузаштани ғояҳо дарк кунанд.

Ҷавобҳо мумкин аст чунин маънӣ дошта бошанд:

1. Фурӯши «Оби Зулол» мумкин аст дар тӯли маъмул будани он давом кунад.
2. Баъзеҳо мехоҳанд даванда бошанд. Дигарон бошанд истехсол ва фурӯши «Оби Зулол»-ро мехоҳанд.
3. Дар баъзе мамлакатҳо «Оби Зулол»-ро ҳамчун нӯшокии муқаррарӣ ва воситаи баланд бардоштани малакаҳои тездавҳо истифода мекунанд. Шояд баъзе мамлакатҳо онро бо мақсади дар бозорҳо фурӯхтани ғоида бурдан истехсол кунанд.

Супориши 13: Саволҳо дар бораи оянда (20 дақиқа)

Бо ҳамсинфатон кор карда, саволи зеринро мутоқима кунед ва иншои нависед, ки шумораи калимаҳои он аз дусад зиёд набошад.

«Дар айни замон дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ташаккули ва пойдеории миллат кадом вазифаҳо истодаанд?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд мушкилиҳои асосӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо кайд намоянд.

МТ: водор кардани хонандагон аст, ки дар бораи мушкилиҳо ва мавҷудияти роҳҳои гуногуни ҳал ва стратегияи истифодаи онҳо фикр намоянд.

Онҳо метавонанд шаҳрвандони Тоҷикистон шаванд.

Ҷавобҳо метавонанд мулоҳизаҳои зеринро дошта бошанд:

1. Тасдиқи волоияти қонун;
2. Рушди иқтисодӣ ва саноаткунӣ;
3. Мубориза бо ришвахӯрӣ;
4. Бунёди низоми бонкии бозэтимод;
5. Озодкунии корхонаҳои давлатӣ аз ҳукмфармоии мансабдорон;
6. Тасдиқи меъёрҳои ахлоқӣ дар байни корчалонҳо ва хизматчиёни давлатӣ дар сатҳи меъёрҳои эътирофшудаи байналхалқӣ;
7. Риёзиати умумӣ дар байни миллатҳо;
8. Беҳатарии миллӣ ва минтақавӣ.

Инро бояд дар маҷмӯъ дида баромад. Зарур аст, ки заминаҳо барои рушди озодонаи корхонаҳои хусусии миллӣ ва тичорати берунии рақобатнок бунёд кард.

БОБИ 8 ДАВЛАТ ВА ҲОКИМИЯТИ СИЁСӢ

Мақсади умумии ин боб дида баромадани шаклҳои гуногуни ҳокимияти сиёсии давлатҳо ва роҳҳои инкишофи онҳо мебошад.

➔ **Машқҳо пеш аз хониши матн:**

Супориши 01: Мувофиқати муайянкунандаҳо (5 дақиқа)

Бо шарикатон кор карда муайянкунандаҳои истилоҳотро ёбед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Хукмравой	а). Шакли идоракунии давлат, ки ба он ҳокимияти олий ба рӯҳониён тааллуқ доранд.
2. Теократия	б). Ҳокимияти давлатӣ, ки аз сатҳи ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ё федералӣ поёнтар меистад.
3. Мақомоти минтақавии ҳокимияти иҷроия	в). Режими сиёсӣ, ки дар он як шахс ва ё як гурӯҳе ҳокимияти бемахдудро истифода мебаранд.

Ҷавобҳо: 1-в, 2-а, 3-б.

Супориши 02: Хусусиятҳо (принсипҳо) (15 дақиқа)

Дар гурӯҳҳо кор карда, хусусиятҳои асосии демократияро, ки ба ақидаи шумо муҳиманд, нависед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон хусусиятҳои асосии демократияро номбар карда метавонанд.
МТ: хулосабарорист.

Ҷавобҳо бояд ақидаҳои зеринро ба инбат гиранд:

1. Як одам - як овоз
2. Роҳбаронро таъйин намеkunанд, интиҳоб менамоянд.
3. Интиҳоби озоди номзадҳо
4. Баробарӣ ва тақсимоати ҳокимият
5. Ба қонун пайравӣ қардан
6. Одамон розӣ хастанд онҳоро идора кунанд.

Матн барои хониш

Дар боби гузашта мо роҳҳои гуногуни бунёдшавии давлатҳо ва миллатҳоро дида баромадем. Дар ин боб мо чӣ хел ба сари қудрат омадани одамон, чӣ тавр сохта шудани дастгоҳи давлатӣ, ки ба ёрии он муносибати байни шаҳрвандон ва ҳокимият танзим карда мешавад, дида мебароем. Азбаски мо ҳамаи шаклҳои ҳамкориҳои сиёсиро дар ин боб дида баромада наметавонем, бинобар ин дар ин ҷо танҳо ба масъалаҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ таваккуф намуда, ба масъалаҳои зерин эътибор медиҳем:

- Тартиботи сиёсӣ то пайдоиши миллатҳо.
- Давлатҳои миллӣ.
- Шаклҳои ҳокимияти сиёсӣ.
- Барои чӣ давлатҳо сохти демократиро интиҳоб мекунанд?
- Ташкилотҳои умумичаҳонӣ.

1.0 Низоми сиёсӣ то пайдоиши миллатҳо

Яке аз қадимтарин низоми сиёсӣ иттиҳоди қабилавӣ мебошад. Дар бисёр қисмати дунё, аз он ҷумла дар Осиёи марказӣ, имрӯз ҳам қабилаҳои мавҷуданд, ки таъсири гуногуни сиёсӣ доранд. Иттиҳоди қабилавӣ аз рӯи ҳешутаборӣ бунёд шуда, ҷузъу томи оилаҳои калонро дарбар мегирад. Ба қабилаҳо, одатан, гурӯҳи мардон ё нафароне, ки қобилияти махсуси роҳбарӣ доранд (масалан, шаманҳо) сарварӣ мекунад. Қабилаҳо аз рӯи анъанаҳои ҳуқуқии наонавишта, ки дар асоси таҷриба бунёд ёфтаанд, амал мекунад. Ниғаҳбони ҳуқуқи суннатӣ дохили қабила ба ҳисоб меравад. Анъанаҳои қонунӣ, ки онҳо дар тӯли солҳо метавонанд тағйир ёбанд, одатан дар расму оини динӣ инъикос мегарданд.

Шаклҳои дигари ташкилотҳои сиёсии поёни ҷамоатҳои деҳот мебошанд. Дар тамоми ҷаҳон, махсусан, дар мамлакатҳои, ки хоҷагии кишлоқ қисми муҳими иқтисодиёти он кишвар аст маркази иқтисодӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва ҳаёти сиёсиро ҷамоатҳои деҳот ташкил мекунад.

Таҳаввулотҳои низоми сиёсӣ, ки дар ҳешутабории қабилавӣ асос ёфтааст, бештар тавассути тағйирот ва зиёд шудани масоҳати ҷамоатҳои деҳот ба давлати миллӣ табдил меёбад.

Умуман, фаъолияти сиёсии деҳот нисбатан ғайрирасмӣ буд ва дар шакли мусоҳибаҳо дар шӯрои деҳот ҷараён мегирифт дар он, одатан, раиси шӯро ва шахони обрӯманд ширкат меварзиданд.

Вобаста ба манфиатҳои умумии худ дар натиҷаи муттаҳид шудани якҷанд ҷамоатҳои деҳот шаҳрҳо бунёд меёфтанд. Шаҳрҳо бо низоми сиёсии худ ҳатто ҳазор сол пеш аз ин низ ташкилотҳои сиёсии мураккаб буданд ва онҳо давра ба давра низоми давлатиро, ки дар асоси ҳешутаборӣ бунёд ёфта буд, шикаст медоданд. Ба ҷойи онҳо сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии нав ташкил меёфтанд. Чунин тағйиротҳо ба сохти нави сиёсии синфӣ оварда расонид, ба монанди сохти феодалӣ, ки он баъдтар дар бисёр мамлакатҳои дунё паҳн гардид. Азбаски мубодила то пайдоиши шаҳрҳо шакли асосии хариду фурӯши мол буд, бинобар ин дар оянда ба низоми пулӣ иваз карда шуд. Дар натиҷа шаҳр-давлатҳо тадриҷан маркази империяҳои бузург гардиданд.

Дар баъзе шаҳрҳои Юнони қадим қисман ва ё ҳамаи мардонро, (ба ғайр аз ғуломон) «шаҳрвандон» ном мебуданд ва онҳо ҳамчун намоienda барои идора кардани шаҳр интиҳоб карда мешуданд. Чунин шаҳр-давлатҳои Юнони қадим намунаи худидоракунии демократияи муосир гардиданд.

2.0 Давлатҳои миллӣ – низоми муттаҳида ва федеративӣ

Аксарияти миллатҳои дунё дар давлатҳои муттаҳида зиндагӣ мекунад. Бо вучуди ин, дар тафовут байни онҳо аломати фарқкунанда вучуд дорад. **Низоми муттаҳида** чунин низоми ташкили ҳукуматест, ки дар он роҳбарӣ аз тарафи ҳокимияти марказӣ ба сохторҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ дода мешавад. Давлати муттаҳидаро ба се навъ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Давлати марказонидашуда дар амал ниҳоят тез ба амал меояд, ҳарчанд ки он на ҳама вақт қонунӣ аст. Масалан, Бритониёи Кабир, ки дар он Ирландияи шимолӣ, Уэлс ва Шотландия нисбатан мустақиланд, низоми интиҳоби ҳукумати маҳаллӣ мустақилона амал мекунад. Мувофиқи қонун ҳукуматҳои маҳаллӣ ба парламенти миллӣ тобеъ бошанд ҳам, дар амал онҳо ваколати зиёд доранд.
2. Дар давлате, ки худудҳои марказонидашуда камтаранд, қоидаҳои саҳти назорат аз болои фаъолияти ташкилотҳои маҳаллӣ амал мекунад. Масалан, дар Фаронса ҳарчанд баъзе мансабдорон аз тарафи халқ интиҳоб карда шаванд ҳам, ҳукумати марказӣ мақомоти асосии иҷроияи маҳаллиро ҳудаш таъйин мекунад.
3. Давлате, ки дар он тамоми қудрат дар дасти ҳукумати марказӣ аст. Дар давраи Шӯравӣ, масалан, мансабдорони маҳаллиро асосан хизби коммунистӣ таъйин мекард ва онҳо бояд ба ҳокимияти марказии дар Маскав буда итоат мекарданд.

Абуалӣ ибни Сино

Дар низоми федералӣ ҳокимияти сиёсӣ байни ду рӯки давлат тақсим мешавад: яқум, ҳокимияти умумимиллӣ ва дуҷум, субъектҳои федеративӣ. Ҳукумати марказӣ ваколатҳои субъектҳои федеративиро ба осонӣ баргардонидани наметавонад. Дар амал, ҳокимияти марказӣ мумкин аст аз ҳокимияти маҳаллӣ вобаста бошад. Чунин вазъият дар Иёлоти Муттаҳида, Бразилия, Канада, Ҳиндустон, Федератсияи Русия, Австрия, Камерун, Либия, Малайзия, Мексико, Нигерия, Швейтсария, Танзания, Венесуела, Олмон вучуд дорад. Давлатҳои зикршуда дар низоми давлатдорӣ федералӣ амал мекунанд. Ду низоми федералӣ ба якдигар ҳеч гуна монандӣ надоранд. Дар баъзе ҳолатҳо субъектҳои федералӣ дар асоси нишонаҳои наҷодӣ ва забонӣ ташкил меёбанд (масалан, дар Швейтсария). Дар дигар ҳолатҳо марзҳои фарҳангӣ муайян нестанд (масалан, Федератсияи Русия).

3.0 Шаклҳои ҳокимияти сиёсӣ

Ҳокимияти сиёсӣ метавонад ба таври зайл идора шавад:

- аз ҷониби бисёриҳо (демократия).
- аз ҷониби якчанд сарватмандон (олигархия), ки аз гурӯҳҳои динӣ (теократия) ё табақаи ашрофон (аристократия) иборат шуда метавонанд.
- аз ҷониби як нафар (монархия, монократия ё диктатура).
- аз ҷониби ҳеч кас (анархия)

Ба истиснои анархия (беҳокимиятӣ) ҳам дар давлатҳои муттаҳида ва ҳам федералӣ яке аз шаклҳои низомҳои зикршуда ҷой дошта метавонанд.

3.1 Ҳокимияти мутлақ ва якҷаҳокимиятӣ

Ҳокимияти мутлақ яке аз шаклҳои кӯҳнаи ташкилоти сиёсӣ буда, одатан аз тарафи як шахсе, ки ҳукмронии ӯ гуё худодод аст, ба амал меояд. Ҳокимони мутлақро халқ интиҳоб намекунад. Онҳоро ё табақаи боло интиҳоб мекунад ва ё худашон зӯран ба тахт меоянд. Ҳокимият мувофиқи қоидаҳои меросӣ ба ворисон мегузарад. Ҳоло ҳокимони мутлақ ҳокимияти сиёсӣ надошта бошанд ҳам, вале бештар нақши дар тантанаҳо ширкат карданро иҷро мекунанд. Ба ин Бритониёи Кабир мисол шуда метавонад. Дар давлатҳои, ки ҳокимият мутлақро Конститутсия маҳдуд карда мешавад, онро ҳокимияти мутлақи конститутсионӣ меноманд. Дар бисёр ҳолатҳо, бо вучуди ин, шояд мумкин аст дар мамлакаташ таъсири шахсӣ дошта бошад, вале аз рӯи эҳтиром, масалан, чун дар Тайланд ва Бритониёи Кабир давлатҳои монархӣ ва ҳамзамон демократӣ низ мебошанд.

Рохбарони интиҳобшуда, ҳатто агар онҳо дорои қувваю қудрати шоя бошанд ҳам, шоя ҳисоб намешаванд. Бисёре аз президентон, ҳамчунин қисман сарвазирони интиҳобшуда мумкин аст қудрати зиёд доранд ва он қудратро ба таври васеъ метавонанд истифода намоянд. Масалан, барои

ислоҳоти ҷиддӣ дар Украина ва Русия президентон метавонанд чунин шакли идоракуниро, яъне қабули қарорҳоро, бе ризоияти парламент истифода намоянд. Азбаски ҳар яке аз ин президентҳо мувофиқи конститутсия ба вазифаи овоздиҳии умумӣ интиҳоб шудаанд ба таври демократӣ ва аз рӯи қонун амал мекунанд, бинобар ин онҳоро наметавон ҳокими мутлақ номид. Ҳокимони мутлақро интиҳоб намекунад. Ҳодисаи дигар - якҷаҳокимиятӣ аст, ки дар он мамлакатро як шахс идора мекунад ва он шахс дар асоси интиҳобот ба сари қудрат омада бошад ҳам (мумкин ба таври қалбақӣ), вале дар амал ҳамчун ҳукмфармо фаъолият мекунад. Масалан, ба ин собиқ президенти

Индонезия Сухарто ва бисёр ҳокимони мамлакатҳои Африқо, ба монанди собиқ президенти Заир (ҳозира Конго) Мобуту мисол шуда метавонанд.

3.2 Сарватмандон (олигархия)

Олигархия сохти давлатиест, ки онро гурӯҳи ашхоси имтиёздор идора мекунад. Чунин шакли давлатдорӣ дар ҳаҷон то давраи тараққиёти саноат ниҳоят паҳн шуда буд, ҳарчанд имрӯз низ онро дар бисёр мамлакатҳои Осиё мушоҳида қардан мумкин аст. Мансабдорони ҳукмронро аз байни табақаҳои болоӣ интихоб мекарданд.

3.3 Демократия

Ақидаи асосии демократия худидоракуни аст. Бо вучуди ин, баъзан барғалат чунин меҳисобанд, ки идора қардан аз номи нафарони зиёд ва ё овози зиёд гирифтани қарорҳои қабул қардаи ҷамъияти демократиро қонунӣ мегардонад. Вале дар асл ин тавр нест. Дар бисёр мамлакатҳои демократӣ ба масъалаи дар интихоб бо усули овоздиҳӣ ба дигарон чӣ хел муносибат қарда тавонистани одамон маҳдудиятҳо муқаррар қарда шудааст, ки тавассути онҳо ҳуқуқҳои фардҳои алоҳида ҷимоя мегардад. Масалан, аҳолии як қавми бузургҳачм барои аз озодии сухан маҳрум қардани қавми камшумор овоз дода наметавонад.

Яке аз мушкилоти асосии демократия барои одамон муайянсозӣ ва дарк намудани моҳияти он аст, ки «идоракунии халқ» чист? Моро зарур аст, ки ҳолатҳои зеринро дида бароем:

- Мафҳуми халқ чиро мефаҳмонад?
- Оё ба ин мафҳум ҳар як шахс дохил мешавад?
- Оё баъзе ашхос мефаҳманд, ки барои мамлакат чӣ беҳтар аст («беҳбудии умумӣ»)?
- Оё ин аҳамият дошта метавонад?
- Дар ҳоле, ки фақат як қисми одамон дар овоздиҳӣ ширкат меварзанд, худидоракуни чӣ маъно дорад? Дар чунин ҳолат оё мо гуфта метавонем, ки дигарон низ худро идора мекунанд?
- Агар шумо овоз диҳед ва номзадҳои он дар интихобот ғолиб наоянд, дар ин сурат худро чӣ хел идора қарда метавонед (яъне, дар идоракуни намояндаи худро доред)?

Ин саволҳои муҳим буда, дар таърих ба онҳо ҷавобҳои гуногун дода шудаанд. Дар хотир доштан муҳим аст, ки дар аксари низомҳои худро демократӣ нишон диҳанда амалан демократия ба маънои томи худ истифода намешавад. Ҳол он ки дар чунин демократия бояд ҳар як шахс қонунҳо ва қарорҳоеро, ки ба ӯ таъсир хоҳанд расонд, ҳал намояд. Сабаб он аст, ки аҳоли ниҳоят зиёд ва бар замми ин, миқдори қарорҳо, ки бароварда мешаванд, бисёранд. Аз ин лиҳоз, дар аксарияти мамлакатҳои демократӣ намояндагони босалоҳияте истифода бурда мешаванд, ки нуқтаи назари овоздиҳандагонро ифода қарда тавонанд.

4.0 Навъҳои давлатҳои демократӣ

Чӣ хел муайян қарда метавонем, ки давлат демократӣ аст ё не? Ғайр аз ин, чӣ хел бояд донист, ки як давлат аз давлати дигар демократитар аст?

Сатҳи демократияи, давлатро дар он сурат муайян қардан мумкин аст, ки агар шумо омилҳои дохилии онро донед ва дарк намоед, ки ин омилҳо то андозае меъёрҳои демократӣ ва ҳуқуқҳои инсониро таъмин менамоянд ба шахрвандон имконияти озодона пеш бурдани қори худ ва аз болои сохторҳои давлатӣ назорат қарданро фароҳам меоваранд.

Бо вучуди дар давлатҳои гуногун амал қардани низомҳои хархелаи демократӣ барои омӯхтани онҳо хусусиятҳо ва меъёрҳои маҳсусе мавҷуданд, ки иҷрошон ҳатмист. Ба онҳо дохил мешаванд:

- *Истиқлолияти халқ.* Халқ дар давлати ҳақиқии демократӣ ягона соҳиби асосии ҳокимият ба шумор меравад ва қудрати худро тавассути намояндагоне, ки давра ба давра интихобот мешаванд, амалӣ месозад.
- *Мунтазим гузаронидани интихобот.* Одамон ҳокимияти худро тавассути интихоботи даврии намояндагони худ дар асоси конститутсия амалӣ месозанд.
- *Мувофиқати идораи аксарият барои ҷимояи аққалият.* Агар нисбати аққалият қарорҳои поймолкунии ҳуқуқҳои он қабул қарда шавад, пас чунин низом ғайри демократӣ

мебошад. Гарчанде интихобот мувофиқи қонун тез-тез доир мегардад ва ҳукумати интихобӣ иваз карда мешавад.

- *Баробарии шахрвандон ҳангоми иштироки онҳо дар корҳои идоракунии давлат.* Ин низом бо мақсади иброз доштани хоҳиши мардум аз қабилӣ дастрас намудани иттилооти расмӣ, ва иштирок дар озмуни рақобатнок барои ишғоли вазифаҳои баланди давлатӣ ва ба таври озод созмон додани хизмҳои сиёсӣ муассисаҳои ҷамъиятиро дар назар дорад.
- *Бо усули ба вучудории назорат ва мувозинат вазифаҳоро тақсим намуда, тавассути он ба ҳамдигар тобеъ набудани онҳоро таъмин карда, ба он муваффақ шудан лозим аст, ки ин низом дар асоси қонун кор кунад.*
- *Садоқат ба Эълomiaи умумибашари ҳуқуқи инсон*, ки дар он омадааст: «Давлат барои инсон аст, на инсон барои давлат».
- *Хусусиятҳои баробарӣ.* Баробарӣ метавонад ду хел бошад: баробарӣ дар назди қонун ва баробарӣ дар назди низоми судӣ. Дар баъзе кишварҳо шахрвандон аз рӯи қонун баробаранд, вале дар суд ба онҳо баробар муносибат намекунад.
- *Баробарии ҳуқуқҳо* мақоми сиёсӣ ва иқтисодии шуморо тағйир медиҳад.

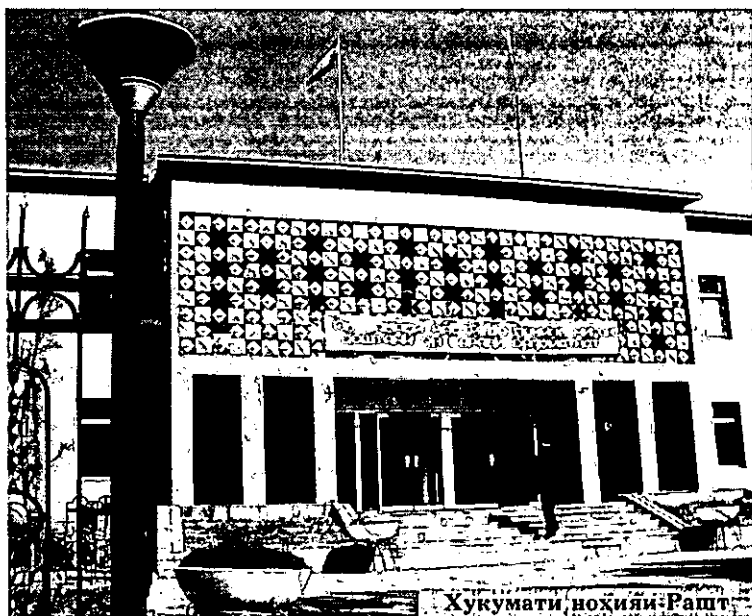
Агар хоҳем, ки демократитар будани як мамлакатро нисбат ба дигараш муқоиса намоем, бояд рӯйхати нишондодҳое, ки дар боби «муносибатҳои тарафайни ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ» оварда шудааст, истифода барем.

5.0 Барои чӣ мо низоми демократиро интихоб мекунем?

Дар асри ХХ се даврае буд, ки давлатҳо сохтори сиёсашонро тағйир дода, ба давлатҳои демократӣ табдил ёфтанд. Давраи якум дар аввалҳои асри ХХ ба амал омадааст. Дар он давра 29 давлати демократӣ пайдо шуд. Фашизм ва ҷанги дуҷониба шумораи чунин давлатҳоро ба 12 расонид. Давраи дуюм, солҳои 1950 ва 1970-ро фаро гирифтааст, ки шумораи онҳо ба 36 кишвар афзуд. Давраи сеюм, солҳои 1980 ва 90-ум ба ҳисоб меравад, ки шумораи чунин давлатҳо ду маротиба афзуданд. То соли 1993 шумораи давлатҳои демократии мустақил 99 ададро ташкил кардааст. Ҳарчанд ки шумораи давлатҳои демократии устувор ва демократие, ки ҳуқуқҳои инсонро саҳт ҳимоя мекунад, кам аст, вале чараҳои умумии ҷаҳонӣ имкон медиҳад бигӯем, ки шумораи давлатҳои нисбатан устувори демократии ба ҳимояи ҳуқуқи инсон бештар таваҷҷӯҳдошта зиёд шуда истодааст.

Низомҳои демократӣ аз рӯи табиати худ устувортаранд, зеро қабули қарор дар асоси ба вучуд омадани маданияти ҳамдигарфаҳмӣ ва гузашт қардан бунёд ёфтааст. Дар вазъиятҳои бӯҳронӣ интихоботҳои пеш аз мӯҳлат ва овоздиҳии умумихалқӣ оид ба масъалаҳои рӯзмарра ва баҳснок метавонанд ба дигаргуниҳои қобили қабул оварда расонанд.

Демократия ба одамон рӯхи тоза мебахшад, зеро он ба манфиати мамлакат нигаронида шудааст ва одамон барои меҳнати эҷодӣ ва пурмаҳсули худ кӯшиш менамоянд. Бинобар ин, бесабаб нест, ки 25 мамлақати бойтарин давлатҳои демократӣ ба ҳисоб мераванд.

6.0 Сохтори давлатҳои демократӣ чӣ тафовутҳо дорад?

Воситаҳои гуногун мавҷуданд, ки бо ёрии онҳо ҳукуматҳои мамлакатҳои демократӣ шахрвандони худро ба идора қардани давлат ҷалб менамоянд. Ба ин давлатҳое дохил мешаванд, ки худро мамлақати демократӣ меҳисобанду дар асл бошад ҳуқуқҳои асосии инсонро риоя

намекунад. Демократияи сотсиалистӣ, либералӣ, халқӣ ва демократияи инқилобӣ вучуд доранд, ки идоракунии давлатро тавассути воситаҳои гуногун ба амал мебароранд.

Биёед, ба саволи «Кӣ идора мекунад?» (ё «Кӣ дар идоракунии иштирок мекунад?») таваккуф намоем. Дар низоми демократӣ қонуният ҳаматарафа дастгирӣ намудани одамонро талаб мекунад. Одамон маънавияти қудратанду мансабдорони давлатӣ намояндагони онҳо мебошанд. Дуруст аст, ки одамон дар ягон давлати бузург мустақиман дар идоракунии иштирок намекунад. Аммо давлатҳое ҳастанд, ки дар онҳо одамон дар идоракунии бештар ҷалб карда мешаванд. Чунин мамлакатҳо бештар давлатҳои демократӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳар қадар ки одамон дар идоракунии бештар ширкат варзанд, давлат ба ҳамон андоза демократитар мегардад.

Андешае онҳое, ки дар мавриди давлати сузқудрат ё давлати ғайрифайол, ки ягон кореро ба анҷом намерасонад, вале аз шахрвандони худ ғайрифайолӣ тақозо мекунад, гӯё мамлақати сусту бефоида ва дар ҳифзи шахрвандони худ беқудрат бошад, хатост.

Одамони дар замони шӯравӣ зиндагӣ карда, хуб медонанд, ки давлат ҳамаи соҳаҳоро назорат мекард, озодона иброз доштани ақидаи сиёсӣ ва ғайрияти муҳолифинро ниҳоят маҳдуд карда буд. Онҳо инчунин медонанд, ки дар ташкили низоми иқтисодии давлат ва дар самаранок идоракунии захираҳои давлатӣ камбудии ҷиддӣ ҷой дошта бошанд ҳам, вале ҳеҷ кас ба таври оммавӣ танқид намекард. Дарк карда натавонистани чунин камбудии маҳз яке аз сабабҳои барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад. Давраи баъди коммунистӣ низ мушкилоти худро дорад ва онҳо, махсусан, ба волоияти қонун ва татбиқи он дахл доранд. Дар баъзе кишварҳо гурӯҳҳои ҷинояткори маҳаллӣ дар идоракунии боиси ришвахӯрӣ ва халалдорсозии амният гардидаанд. Давлати демократӣ ҳуқуқҳои ашхоси алоҳидаро ҳимоя мекунад ва қодир аст, ки иҷрои қонунҳои ба ҳуқуқҳои инсон тааллуқдоштаро таъмин намояд.

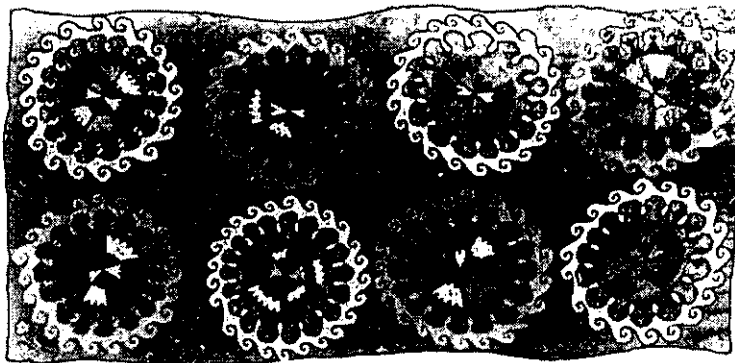
Демократия ба як қатор натиҷаҳои дилхоҳ оварда мерасонад:

- ❖ Демократия зулм ё бар зидди шахси дигар ғайриқонунӣ истифода шудани қувваро пешгирӣ мекунад.
- ❖ Ҳуқуқҳои асосӣ озодиҳои сиёсӣ, шахрвандӣ ва ҳуқуқ ба моликияти шахсиро ҳимоя мекунад.
- ❖ Барои ҳама озодии умумии рафту омад, ки ба дигарон зарар намерасонад, амал мекунад.
- ❖ Низоми худмуайянкунии амал мекунад: шахрвандон хоҷаи худ ҳастанд.
- ❖ Худмухтории ахлоқӣ амал мекунад, яъне одамон барои амали худ ҷавобгаранд.
- ❖ Демократия барои инкишофи инсон ва худғайрияти имконият медиҳад.
- ❖ Демократия баробарии сиёсиро эҳтиром мекунад.

Хулоса, давлатҳои демократӣ ҳоло ҳам метавонанд низомҳои гуногуни идоракунии истифода бурда, дар навбати худ онҳоро бо роҳи демократӣ ва конститусионӣ иваз намоянд. Илова бар ин, ҷиҳати аз ҳама хуби демократия ҳамин аст, ки он ба гуногунфикрии ва дар муҳити ором мувоҳида кардан имконият медиҳад. Шиори демократия - «Интиҳобот на тирпаронӣ».

7.0 Ташкилотҳои байналхалқӣ

Ташкилотҳои байналхалқӣ ҳам баъзан дорои қудрати назаррас мебошанд. Онҳо метавонанд аз намояндагони давлатҳои гуногун созмон ёбанд. Вале ин маъноӣ онро надорад, ки ин давлатҳо хоҳу ноҳод бояд дархосту талаботҳои ин ташкилотҳоро риоя ва иҷро намоянд. Шояд Созмони милали муттаҳид яке аз ташкилотҳои маъмули сиёсӣ бошад. Ин ташкилот яке аз институтҳои демократист ва қариб ҳамаи кишварҳои дунё шомили ин созмон ҳастанд. Созмони милали муттаҳидро дар аксар ҳолатҳо зерини тозиёнаи танқид мегиранд, зеро барои пешгирӣ намудани амалҳои кишварҳои аъзо, созмони мазкур қудрати маҳдуд дорад. Ҳамин тариқ Созмони милали муттаҳид пеши роҳи ҳеҷ кишвареро аз ҷанг гирифта наметавонад, ҳарчанд ки кӯшиш ба ҳарч медиҳад то садди роҳи чунин омилҳо гардад.

Яке аз вазифаҳои асосии Созмони милали муттаҳид ин барои намоёндогони давлатҳои аъзо барпо кардани муҳокимаи масъалаи умумӣ аст. Дар баъзе ҳолатҳо чунин муҳокимаҳо муноқишаро шиддатнок мегардонанд. Қисми зиёди фаъолияти Созмони милали муттаҳид дар қабули қарордод ифода меёбад, ки иҷрои онҳо ҳатмӣ нестанд. Созмони милали муттаҳидро дар саросари ҷаҳон тавассути қорҳои ба анҷом расонидаи ташкилотҳои махсуси он - Созмони байналхалқии тандурустӣ, Созмони байналхалқии меҳнат, Барномаи умумичаҳонии озуқа ва ғайра мешиносанд.

Мамлакатҳо инчунин метавонанд иттиҳоди махсусро оид ба масъалаҳои алоҳида, ба монанди иттиҳоди тичоратӣ ё амният созмон диҳанд. Мисоли чунин иттиҳод Давлатҳои Муштарак-ул-манофеъ шуда метавонад, ки ба он ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи марказӣ низ дохил мешаванд.

➔ **Машқҳо баъд аз хониши матн**

Фасли I. Ҳокимияти сиёсӣ

Супориши 03: Навъҳои гуногуни ҳокимият (30 дақиқа)

Бо шарикатон нишондодҳои зеринро

оид ба муносибатҳои ҳокимият дида бароед ва онҳоро аз рӯйи қудраташон, яъне аз ҳокимияти пурқувват ба ҳокимияти аз ҳама заиф ҷо ба ҷо гузоред.

Мисолҳо	Дараҷаи аҳамиятнокӣ
1. Ба касе фармон додан барои иҷрои қор. Агар ӯ ин қорро иҷро накунад нисбатан зуроварӣ қардан. Масалан, шумо касеро фармон медиҳед, ки қорро иҷро кунад. Ҷ мекунад, ки агар аз иҷрои фармон саркашӣ кунад шумо ӯро ҷазо медиҳед.	
2. Ба касе фармон додан, ки ӯ қорро иҷро кунад. Дар ҳолати иҷро накардан ҳеч қор андешида намешавад. Шумо касеро қор мефармоед, ӯ суҳанҳои шуморо рад мекунад, қор мекунад, ки шумо ба ӯ ҷазо намедиҳед.	
3. Ба касе иҷрои қорро супоридан ва агар иҷро накунад аз ҳамқорӣ бо ӯ даст кашидан. Шумо аз касе тақозо мекунад, ки қорро ба шумо баргардонад, вагарна шумо ба ӯ қор ҳеч чиз намефурӯшед.	
4. Ба касе иҷрои қорро супоридан ва агар тавсияҳо рад шаванд аз узвият дар гурӯҳ маҳрум қардан. Шумо ба касе меғӯед, ки қорҳои бозиро қор кунад, вагарна аз дастан футбол қорч мешавад.	
5. Ба касе иҷрои қорро супоридан ва агар қор иҷро нашуд ӯро ба суд кашидан. Шумо касеро ба иҷрои шартҳои дар қарордод имзошуда водор месозед ва ба ӯ меғӯед, ки агар шартҳои қор нашаванд шумо ӯро ба суд мекашед.	
6. Ба касе иҷрои қорро супоридан ва дар ҳолати иҷро нашудан ӯро аз имтиёзҳо маҳрум қардан. Шумо ба касе меғӯед, ки қор накунад вагарна шумо ба ӯ иҷозат намедиҳед, ки бо дӯстонаш ба сайругашт равад.	
7. Ба касе иҷрои қорро супоридан ва агар иҷро накунад аз ӯ қорима ситонидан. Соҳиби қорима видео аз шумо барои саривақт барнагардонидани қорима меситонад.	

Қайдҳои барои омӯзгор:

МКХ: Хонандагон метавонанд, ки намудҳои гуногуни ҳокимияти давлатиро ба гурӯҳҳо тасниф намоёнд.

МТ: нишон додани он ки робитаҳои тарафайни ҳокимият тағйир меёбанд ва барои ҳокимияти мутлақ алтернатив вучуд дорад.

Шумо бояд нишон диҳед, ки ба бисёр қорҳо бе истифодаи ҳокимияти мутлақ ноил гаштан мумкин аст.

Ҷавоби эҳтимолӣ: 1 (аз ҳама пурқувват) 5, 7, 6, 4, 3, 2 (аз ҳама камқудрат).

Нишон диҳед, ки барои ин машқ ҷавоби аниқ вучуд надорад. Шумо мумкин муайян қоред, ки ақидаи хонандагон дар қор тартиби пешниҳодшуда қор

мекунад. Ин ҷо нусхаҳои ҷавобҳо вобаста ба вазъияти пешниҳоднашуда гуногун буда метавонанд. Ба ҷавобҳои онҳо агар мантиқан дуруст бошанд, розӣ шавед.

Пас аз супоришро иҷро кардани хонандагон шумо метавонед аз онҳо пурсед: «Чӣ хел ҳокимият бояд афзалиятнок бошад?».

- А) Афзалияти як хонанда аз хонандаи дигар (аниқаш оё хонандагон бояд имкон дошта бошанд, ки якдигарро барои иҷрои кори дилхоҳашонро маҷбур кунанд?).
- Б) афзалияти волидон нисбати фарзандон.
- В) афзалияти ҳукуматҳои маҳаллӣ нисбат ба одамони он маҳал.
- Г) афзалияти ҳукумати марказӣ нисбат ба шаҳрвандони мамлакат.
- Д) афзалияти ташкилотҳои байналхалқӣ нисбат ба ҳукуматҳои миллӣ.

Фикри хонандагонро дар нақша дарҷ намуда, онро барои таҳлил, ки дар охири боби 12 гузаронида мешавад, нигоҳ доред. Шояд ақидаи хонандагон тағйир ёбанд.

Супориши 04. Таъсири ҳокимияти давлатӣ ба ҳаёти шумо (30 дақиқа)

Маълумоти дар ҷадвал дода шударо хонед:

Ваколат

Ҳар рӯз мо дар бораи масъалаҳои муҳими ҳаётӣ қароре қабул мекунем. Бо вучуди ин, ба чараёни қабули қарори мо низоми ҳокимият таъсири худро мерасонад. Мисолҳои низоми ҳокимият инҳоянд: хусусиятҳои ахлоқӣ, қонунҳои маҳаллӣ ва давлатӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, динӣ ва расму оини оилавӣ.

Саволҳои муҳим оид ба ҳокимият:

1. Ҳокимият аз кучо сарчашма мегирад (мисол, дар мамлакати шумо қонунҳоро кӣ қабул мекунад? Дар аксарияти кишварҳо одамон ба намояндагоне овоз медиҳанд, ки қонунҳоро қабул ва ё рад мекунанд).
2. Кӣ барои татбиқ намудани талаботи ҳокимият масъул ва салоҳият дорад? Бо ибораи дигар, намояндаи ҳокимият кист? (Масалан, падари шумо дар оила расму оини оилавиरो амалӣ мекунад?).
3. Намояндаи ҳокимият чӣ гуна ваколатҳо дорад? (Агар дуздӣ кунед, милиса метавонад шуморо дастгир кунад?).

Чомае бе низоми ҳокимияти давлатӣ фаъолият намекунад. Бо вучуди ин, агар одамон ба мавҷудияти низом ва қудрат розигӣ диҳанд, низоми ҳокимияти давлатӣ хуб кор мекунад.

Дар бораи корҳои, ки шумо дирӯзу имрӯз анҷом додед, андеша кунед.

Барои чӣ шумо ин ё он амалро маҳз ҳамин тавр иҷро кардед? Сабаби ин магар хусусиятҳои ахлоқӣ, қонун, анъанаи фарҳангӣ, динӣ, расму оини оилавӣ ва ё интиҳоби шахсиятон аст?

Дастурҳо: Нақшаи зеринро дар дафтаратон кашида онро пур кунед. Амали худро дар он қисмати ҷадвал нависед, ки ба фаъолияти ҳукумат тааллуқ дорад. Барои шумо аллакай якчанд мисолҳо пешниҳод шудаанд. Дар хотир гиред, ки баъзе амалҳо дар ҷанд сутунча оварда шудаанд.

Хусусиятҳои ахлоқӣ	Қонун	Интиҳоби шахсӣ	Оини оилавӣ	Анъанаи фарҳангӣ
Китобхоро мувофиқи хоҳиши падар гузоштан.	Роҳро аз ҷойи муқарраршуда гузаштан лозим аст.	Гӯш кардани мусиқӣ	Ҳуроки шомро соати 7 хӯрдан.	Кашидани пойафзол пеш аз ба хона даромадан.

Дунафарӣ кор карда саволҳои зеринро муҳокима намоед:

Фаҳмонед, ки ҳар як амали дар фасли «Хусусиятҳои ахлоқӣ» оварда шударо чиро ифода мекунад. Масалан: «Ту бояд падаратро ғӯш кунӣ».

Аз тарафи кӣ ҳал карда шудани ҳар як фикри дар сутунчаҳо оварда шударо фаҳмонед. Онро кӣ ҳал мекунад? Кадомаш қобили қабул аст ва кадомаш не?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд хусусиятҳоеро, ки дар асоси ваколати қабули қарорҳо гузошта шудаанд, тасниф намоянд.

МТ: хонандагонро аз чӣ тавр истифода шудани ваколатҳо дар кадом ҳолат ва шакл оғох қардан аст.

Ҷавобҳо метавонанд вобаста ба мисолҳои хонандагон фарқ кунанд. Шумо метавонед аз хонандагон талаб кунед, ки мисолҳо оварда таснифоташонро шарҳ диҳанд.

Баъзе мисолҳо метавонанд дар як вақт ба ду гурӯҳ тааллуқ дошта бошанд.

Супориши 05: Ҳокимият ва қонуният аз кучо пайдо шудаанд? (20 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда ба номгуӣ навъҳои ҳокимият нигаред. Навъҳои қонуният ё усули ба даст овардани ҳокимиятро ба шакли идоракунии он мутобиқ намоед. Дар баъзе ҳолатҳо навъи ҳокимият қудрат дораду қонуният не.

Шакли идоракунии	Қонуният чӣ хел ба даст меояд?
1. Ҷумҳурии демократии президентӣ.	А). Роҳбари унвони меросӣ дошта, расму оинеро тарафдорӣ мекунад, ки мувофиқи онҳо сардори оянда бояд писари охиринаш бошад. Одатан чунин ҳокимият аз тарафи қонун маҳдуд карда нашудааст.
2. Якҷаҳи ҳокимияти мутлақ.	Б). Танҳо розигии одамони бой ё одамони табақаи алоҳида, ки мувофиқи қонунҳои қабулшуда ҳуқуқҳои сиёсӣ доранд (моликият, табақа, вақт) .
3. Теократия.	В). Ба даст овардан ва амалӣ кунонидани ҳокимият аз тарафи шахс ё гурӯҳи одамон ба воситаи қувва ва зӯрӣ.
4. Ҳукмравой (диктатура).	Г). Ҳокимиятро тавассути маҷмӯи қоидаҳо, ки намояндаи худро бо овоздиҳӣ интихоб мекунанд, қонунӣ мегардонанд ва он салоҳияти роҳбарро маҳдуд мекунад. Роҳбарро одамон интихоб намекунанд, Ин вазифа меросӣ аст.
5. Ҷумҳурии олигархӣ.	Ғ). Розигии одамон. Одамон розӣ мешаванд, ки ба роҳбари интихобшуда ҳокимиятро супоранд. Онҳо тарафдорӣ худро ба воситаи овоздиҳӣ изҳор мекунанд.
6. Монархияи конституционӣ.	Д). Ҳокимияти пешвои динӣ ё ташкилоти динӣ, ки мавҷудияташро ба воситаи анъанаҳои динӣ ва боварии одамон ба худодод будани он ифода мекунад.

Ҷавобҳо: 1-ғ, 2-а, 3-д, 4-в, 5-б, 6-г.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд шакли идоракуниро бо қонунӣ будани он муқоиса кунанд.

МТ: ба хонандагон нишон додани роҳҳои гуногуни қонунӣ қардани ҳокимият. Барои иҷрои ин вазифа хонандагон метавонанд аз луғат истифода баранд.

Супориши 06: Ҷаҳатҳои мусбӣ ва манфӣ (25 дақиқа)

Бартарӣ ва камбудии ҳар як низом кадомҳоянд? Дар бораи чӣ хел амал қардани низомҳои қонунӣ фикр кунед. Ин корро ду нафарӣ иҷро кунед. Якчанд мисол барои шумо оварда шудаанд.

Афзалиятҳо	Камбудихо
Демократия: 1. 2. Монархия: 1. 2. Теократия: 1. 2. Хукмравой: 1. 2.	Демократия: 1. 2. Монархия: 1. Роҳбар бо хоҳиши худ метавонад қонунҳоро тағйир диҳад 2. Теократия: 1. 2. Хукмравой: 1. Роҳбари бадро аз вазифа сабукдӯш кардан мушкил аст 2.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МФТ: хонандагон якчанд бартарӣ ва камбудихои шаклҳои гуногуни ҳокимиятро номбар карда метавонанд.

Ҷавобҳои эҳтимолий:

Бартариҳо	Камбудихо
<u>Демократия</u> 1. Ба ҳар як шахс имконият медиҳад, ки роҳбари худро интихоб кунад. 2. Роҳбарон бояд бештар масъул бошанд. 3. Ҳуқуқҳои инсон хуб эҳтиром мешаванд. 4. Дар демократияи ҳақиқӣ роҳбарони ноӯҳдабароро сабукдӯш кардан осон аст. 5. Дараҷаи баланди озодии шахсӣ. 6. Дар демократияи ҳақиқӣ таносуби баланд бо боигарии мувофиқ мушоҳида мешавад. <u>Монархия</u> 1. Ҳоҷат ба интиҳобот нест. 2. Дар сиёсат ба бахскунӣ ҳоҷат нест. 3. Агар шумо ба оилаи идорақунанда мутааллиқ бошед, бисёр хуб аст. 4. Тез қабул карда шудани қарор. 5. Эҳтимоли дараҷаи бюрократӣ паст бошад. <u>Теократия</u> 1. Тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт аз тарафи дигарон ҳаллу фасл мегарданд, аз ин хотир зиндагӣ оддӣ аст. 2. Моро лозим нест, ки фикр кунем. 3. Сатҳи баланди эътибор.	<u>Демократия</u> 1. Дар баъзе ҳолатҳо қабули қарор вақти зиёдро мегирад. 2. Ташвиқоти сиёсӣ дилгирқунанда аст. 3. Аксариятҳо ҳукмфармой мекунанд. 4. Намояндагии на он қадар зиёди ақаллият. <u>Монархия</u> 1. Роҳбар интихоб карда намешавад. 2. Роҳбар метавонад қонунҳоро бо хоҳиши худ дигар намояд. 3. Роҳбар чунин фишорро ба манфиати рӯя кардани ҳуқуқҳои инсон ҳис намекунад 4. Роҳбар мумкин аст на ҳамаи гуруҳҳои наҷодиро намояндагӣ кунад. 5. Ошнобозӣ ва ҳешутаборӣ ҷой дорад 6. Роҳбари бадро сабукдӯш кардан мушкил аст 7. Нигоҳ доштани шохон ва қасрҳо мушкил аст. <u>Теократия</u> 1. Бисёр вақт бе интиҳоби роҳбар. 2. Ба одамони ба он дин пайрав набуда фишор оварда мешавад. 3. Онҳо одатан ба иқтисодиёт, сарфакорӣ ва азоби одамон диққат намедиҳанд. 4. Бисёр вақт ба ҳуқуқҳои инсон эътибор намедиҳанд. 5. Дараҷаи баланди даҳолат ба ҳаёти шахсӣ.

Хукмравой (диктатура) 1. Хоҷат ба интиҳобот нест. 2. Агар шумо тарафдори роҳбар ва ба ӯ алоқа дошта бошед, ҳаётатон мумкин аст хуб гузарад. 3. Роҳбарии пурқувват. 4. Роҳбар ба осонӣ эътироф карда мешавад.	Хукмравой 1. Сабукдӯш кардани роҳбари бад аз вазифа мушкил аст. 2. Бисёр вақт ҳуқуқҳои инсон ба эътибор гирифта намешаванд. 3. Роҳбар интиҳоб карда намешавад. 4. Худсарии ҳукумат. 5. Таносуби баланди камбизоатӣ. 6. Парастии шахсият одатан таъсир дорад.

Супориши 07: Низоми байналҳалқӣ (20 дақиқа)

Бо шарикатон низоми

ташкилотҳои байналҳалқӣ ва вазифаҳояшон муайян намоед.

Ташкилотҳои байналҳалқӣ	Ҷавобҳои ташкилот
1. Созмони милалӣ муттаҳид. 2. Комисариати олии созмони милалӣ оид ба гурезаҳо. 3. Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо. 4. Созмони милалӣ оид ба кӯмак ба кӯдакон. 5. Ташкилоти байналҳалқӣ оид ба кӯмаки иқтисодӣ ба мамлакатҳои Осие. 6. Иттиҳоди Аврупо. 7. Бонки умумичаҳонӣ. 8. Ташкилоти байналҳалқӣ оид ба тичорат. 9. Иттиҳоди давлатҳои мустақил.	- А). Гурӯҳи мамлакатҳои, ки дар гузашта ба собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дохил буданд. - Б). Ҷамаи мамлакатҳои ҷаҳон ба ин ташкилот дохиланд ва ҳар як давлат овози худро дорад. - В). Ин ташкилот кӯшиш мекунад, ки кӯдакону модаронро ҳимоя намояд ва ба онҳо кӯмаки худро расонад. - Г). Номҳои ин ташкилот ба давлатҳои Аврупо тааллуқ дорад, то ки барои рушди тичорати озод ва алоқа байни аъзои мусоидат намояд. - Ғ). Ин ташкилот ба мамлакатҳои барои тараққиётшон бо фоизи кам пул қарз медиҳад. - Д). Ин ташкилот ба одамони кӯмак мерасонад, ки маҷбуран мамлақати худро тарк кардаанд, зеро дар сурати он ҷо будан шояд ба ҳалокат мерасиданд. - Е). Ин ташкилот кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки дар мамлакатҳои Аврупо ва ба он наздик вазъи мӯътадили сиёсӣ ва демократия нигоҳ дошта шавад. - Ё). Ин ташкилоти иқтисодии мамлакатҳои Ҷопон, Тайланд, Малайзия ва Ветнам мебошад. - Ж). Ин ташкилот мусоидат мекунад, ки мамлакатҳои озодона байни якдигар хариду фурӯш кунанд.

Ҷавобҳо, 1-б, 2-д, 3-е, 4-в, 5-ё, 6-г, 7-ғ, 8-ж, 9-а.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ташкилотҳоро бо вазифаҳояшон муқоиса намоянд.
 МТ: ба хонандагон додани маълумот оид ба вазифаҳои баъзе ташкилотҳои асосии байналҳалқӣ, ки дар айни замон амал мекунанд ва ё ба Тоҷикистон таъсир доранд.

Супориши 08: Қудрати ташкилотҳои байналҳалқӣ (30 дақиқа)

Ташкилотҳои байналҳалқӣ имконият доранд, ки ба ҳукуматҳои фишор оранд, то онҳо тарзи идоракунии мамлақати худро тағйир диҳанд. Ба ин гуфтаҳо қарори мамлақатҳои аъзои Созмони милалӣ мисол шуда метавонанд: бо Африқои Ҷанубӣ то замоне, ки вай ба ҷамаи одамони ҳуқуқи овоздиҳиро иҷозат надиданд, аз хариду фурӯш даст мекашанд.

1. Бо шарикатон ду мисол нависед: «Кай ташкилотҳои байналхалқӣ ҳукуматеро маҷбур кардаанд, ки сиёсатишро тағйир диҳад?»
2. Бо шарикатон вазъиятеро тасвир намоед: «Ба фикри шумо, дар кадом ҳолат ташкилотҳои байналхалқӣ метавонанд ба ҳукуматҳо фишор оранд, ки сиёсати худро тағйир диҳанд?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд мисолҳое оваранд, ки дар онҳо ташкилотҳои байналхалқӣ ба фаъолияти мамлакатҳои миллӣ таъсир расонда бошанд ва ҳолатҳоеро низ тасвир кунанд, ки чунин таъсир қобили қабул бошад.
 МТ: аз он иборат аст, ки хонандагон дар бораи шароите, ки дар чунин таъсир ва шаклҳои он ба амал меояд, фикр кунанд. Мо мекушем нишон диҳем, ки давлатҳо дар муносибат ба ҳуқуқҳои шаҳрвандони худ озод нестанд, яъне ҳар коре, ки хоҳонд карда наметавонанд.

Ҷавобҳои эҳтимолий:

Дар хотир гиред, ки дар саволи якум амалиёти Иёлоти Муттаҳида дар Афғонистон мисол шуда наметавонад, зеро вай ташкилоти байналхалқӣ нест. Амалиёти суди байналхалқӣ ва НАТО дар муносибат ба Слободан Милошевич ва инчунин, фаъолияти Созмони Миллали Муттаҳид дар Афғонистон, Босния ва Тимори Шарқӣ мисол шуда метавонад.

Ба ҷавоби саволи дуюм хонандагон метавонанд чунин фикрҳои пешниҳод намоянд:

Ташкилотҳои байналхалқӣ ба истиқлолияти мамлакатҳои миллӣ дар ҳолате даҳолат карда метавонанд, ки агар роҳбарони он давлатҳо ҳуқуқҳои асосии аксарияти шаҳрвандони худро поймол кунанд. Дар чунин ҳолат, агар дар байни ҳамаи давлатҳо ҳамдигарфаҳмӣ мавҷуд бошад, пас ба он давлати риоянакунанда бояд фишори дипломатӣ расонида шавад. Агар ин чораҳо натиҷае надиханд, дар он сурат чораҳои ҷиддиро пеш гирифта лозим меояд.

Фасли II. Демократия

Супориши 09: Демократия чист? (20 дақиқа)

Ба рӯйхати дар поён овардашуда нигаред.

Дунафарӣ муҳокима кунед ва қайд намоед, ки низоми муҳими демократия кадомҳоянд? (Баъзеи онҳо ғайридемократӣ мебошанд). Баъд дар гуруҳи се-чорнафара шаш низоми муҳими демократияро интихоб кунед.

Хусусиятҳои демократия	Ҳаё	Оё
	Не	муҳиманд?
1. Одамон метавонанд мунтазам овоз диҳанд.		
2. Одамон метавонанд намояндашонро иваз намоянд.		
3. Одамон метавонанд оид ба роҳбаронашон дар даврони муайян қарор қабул кунанд.		
4. Синну соли ақал ва шаҳрвандӣ ягона меъерест барои овоздиҳӣ.		
5. Интихобот бояд танҳо дар рӯзҳои офтобӣ баргузор гардад.		
6. Дар интихобот бояд номзодии занҳо пешбарӣ карда шавад.		
7. Ҳамаи номзодҳо бояд қобилияти хондан дошта бошанд.		
8. Ҷараёни овоздиҳии интихобот бояд аз тарафи ашхоси манфиатдор мушоҳида карда шавад.		
9. Парламент бояд аз ду палата иборат бошад.		
10. Интихобот бояд ба таври овоздиҳии махфӣ гузарад.		
11. Ҳамаи онҳое, ки манфиатдоранд, метавонанд дар вақти шуморидани овоз ва ҳисоботдиҳии натиҷаҳои он шохид бошанд.		
12. Агар шаҳрвандон оид ба қарорҳо овоз дода бошанд, онҳо демократӣ ҳисоб мешаванд.		
13. Дар интихобот бояд зиёда аз як номзад иштирок намояд.		

14. Танҳо шахси сарватманд метавонад президент шавад.		
15. Дар бюллетени овоздиҳӣ бояд тарҷумаи ҳол ва расми номзад мавҷуд бошад.		
16. Дар бюллетен ҷое мавҷуд бошад, ки интиҳобкунанда муқобили ҳамаи номзадҳо овоз дода тавонад.		
17. Синну соли номзад бояд ҷавобгӯи талаботи қонун бошад.		
18. Ҳизбҳои сиёсӣ бояд сабт шаванд.		

Қайдҳо барои омӯзгор:

Ба эътибор гиред, ки мо ба иштибохи дар дастури китоби дарсӣ буда, ишора кардем. Вай аз хонандагон талаб мекунад, ки шаш хусусияти муҳимро интиҳоб кунанд. Хонандагон дар аввал бояд хусусиятҳоеро интиҳоб намоянд, ки дар давлатҳои демократӣ амалӣ мегарданд ва баъд аз байни онҳо муҳимтаринашонро ҷудо кунанд.

МКХ: хонандагон метавонанд мулоҳизаҳоеро интиҳоб кунанд, ки онҳо ҷӣ тавр фаъолият кардани низоми демократиро шарҳ медиханд ва баъд аз байни он шаш қоидаи муҳимро ҷудо намоянд.

МТ: ба хонандагон шарҳ додани тавсифи асосии демократия ва дар асоси ба тартиб гузарониши хусусиятҳои он оид ба маънои ҳар якашон ба вучуд овардани андеша аст.

Ҷавобҳои эҳтимолий:

2, 3, 4, 8, 10, 11 шаш мулоҳизаи аз ҳама муҳим мебошанд

Эзоҳ:

Рақами 6 муҳим аст, зеро занҳо нисфи аҳолиро ташкил мекунанд. Дар ҷанге аз мамлакатҳо баъзе ҳизбҳои сиёсӣ қоидаҳои доранд, ки мувофиқи онҳо ғоизӣ муайяни номзадҳо бояд аз ҳисоби занон бошанд. Бо вучуди ин, аксари одамон ҷунин фикр доранд, ки ин мулоҳиза ба мисли шаш мулоҳизаи дигар муҳим нестанд.

Рақами 13 ҳам муҳим аст, лекин мисолҳои воқеа мавҷуданд, ки одамон аз доштани як номзад хурсанд мебошанд, ҷунки дигар ҳеҷ кас хоҳиши номзад шудан надорад. Бо вучуди ин, дар вазъияте, ки як номзад бо истифода аз қудраташ сарди роҳи номзадшавии дигарон мегардад, пас ин кор нодуруст аст.

Рақами 18 муҳим аст. Дар ҷомеаҳои демократӣ ҳизбҳои сиёсӣ одатан сабт мешаванд ва ин кор ба онҳо имконият медиҳад, ки дар давраи маъракаи интиҳоботӣ онҳо аз давлат маблағи муайян гиранд ва Комиссияи Интиҳоботӣ ҳуқуқ пайдо мекунад, ки ному насаби номзадҳои ҳизбро ба бюллетени овоздиҳӣ дохил намояд. Ин кор инҷунин пеши роҳи тақроршавии номи ҳизбҳо мегирад. Ба қайдгирӣ асосан ҷараёни осон аст. Масалан, дар Австралия маънои онро дорад, ки агар ҳизбҳо номнавис нашуда бошанд, номзадҳои сабт нашуда дар бюллетени овоздиҳӣ яқоя бо номи он навишта намешавад. Новобаста аз ин, барои шахсиятҳои алоҳида аз қайд гузаштан шарт нест ва номзоди мустақил метавонад номашро ба бюллетен дохил кунад, ба шарте, ки номзодии ӯро дигарон ва ё ҳудаш пешниҳод карда бошад.

Рақами 7 ва 17 муҳим нестанд, зеро дар вазъияте, ки номзадҳои нолоиқ пешбарӣ мешаванд, овоздиҳандагон онҳоро дастгирӣ намекунанд. Агар номзоди нолоиқ овоз гирад, пас масъулият пурра ба ӯҳдаи овоздиҳандагон гузошта мешавад ва онҳо бояд барои оқибатҳои он омода бошанд.

Супориши 10: Оё қоидаҳои навбатиро демократӣ номидан мумкин аст? (30 дақиқа)

Бо шарикатон лоиҳаи қонунҳои пешниҳодшударо аз назар гузаронед ва ба ҳар кадоми он аз рӯи меъёри демократӣ баҳо диҳед. Аз баҳогузориши панҷгола истифода баред.

Адади 0- мефаҳмонад, ки лоиҳаи қонун аз амалӣ буданиш дида демократитар аст, рақамҳои 1- ниҳоят демократӣ, 2- демократӣ, 3- бетараф ва 4- гайридемократӣ, 5- ниҳоят гайридемократӣ буданро мефаҳмонанд.

Лоиҳаи қонун		Баҳо
1	Президент ҳамаи судяҳоро таъин мекунад.	
2	Овозҳо баъди овоздиҳии ҳар як шахс як ба як санчида мешаванд.	
3	Вазифаҳои ҳамаи роҳбарони ҳукумати маҳалли интихобӣ мешаванд.	
4	Донишҷӯён барои интихоби муаллими худ овоз медиҳанд.	
5	Танҳо соҳибони моликият метавонанд овоз диҳанд.	
6	Ҷамоатҳо табиби худро интихоб мекунад.	
7	Қонунҳое қабул мешаванд, ки мувофиқи онҳо васоити ахбори омма барои тўҳмат ба суд кашида мешаванд.	
8	Андози нави 20% барои арзиши хонаҳои нав ҷорӣ мешавад.	
9	Президентро парламент ба воситаи аксари овозҳо аз вазифа сабукдӯш карда метавонад.	
10	Шаҳодатномаи шахсии аксдор барои ҳамаи шахсони болиғ ҳатмист.	
11	Номзадҳои ҳизбҳои сиёсӣ бояд 50% даромади солонашонро ба идораи қайдгиранда супоранд.	
12	Баъзе ақаллиятҳои миллий ба шарте, ки аксарият ба тарафдории онҳо овоз диҳанд, камтар музд месупоранд.	
13	Номзадҳо ба интиҳоботи парламенти бисёр мешаванд, вале фақат аз як ҳизби сиёсӣ.	
14	Ҳизбҳои сиёсӣ манъ карда шудаанд. Ҳамаи номзадҳо бояд мустақил бошанд.	
15	Беш аз 10 ҳизби сиёсӣ бояд мавҷуд бошад.	
16	Аъзои парламент метавонанд қонунҳоро вайрон кунанд, вале ба суд кашида намешаванд.	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МФТ: хонандагон метавонанд дар бораи то чӣ андоза демократӣ будани ҳар як мулоҳизаи пешниҳодшуда хулоса бароранд.

МТ: донишҷӯён он аст, ки хонандагон то чӣ дараҷа оид ба ғояҳои асосии демократия маълумот доранд. Назар ба усули санчиши тарзи омӯзиши бехтар аст.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ ва шарҳу эзоҳот:

1-3. Хуб мешуд агар ин вазифаҳо дар байни сохторҳо тақсим карда шаванд. Масалан, баъд аз пешбарии номзадҳо аз тарафи ҳукумати иҷроия номзадҳоро сохтори дигар тасдиқ мекард.

2-5. Дар он ҳолат овоздиҳӣ махфӣ намешуд ва одамон хис намекарданд, ки онҳо чӣ хеле ки хоҳанд, ҳамон тавр овоз медиҳанд.

3-2. Ҳар як корманди ҳукумати маҳаллиро интихоб кардан шояд бетаҷрибагӣ бошад. Ба вазифаи ҳисобчӣ ё котиби идора одамонро таъин мекарданд, зеро онҳо тайёрии махсус доранд. Ҳайати роҳбарӣ бошад бе шаку шубҳа бояд интихоб шавад.

4-0. Дар ҳеч сурат ин ба қор намеравад, зеро хонандагон мумкин ба тарафдории муаллиме овоз медиҳанд, ки камтар вазифаи хонагӣ ва ё кори осон медиҳад. Ин хоҳу ноҳок ба омӯзиши хонандагон таъсир мерасонад. Яке аз хусусиятҳои интихоби роҳбарон ҳамон вақт натиҷа медиҳад, ки агар интихобкунандагон номзадашонро ба таври кофӣ донанд ва вақолати онҳо тавассути ризоияти эшон ба даст меояд. Ин ҳолат ба муаллимон дахл надорад. Бо вучуди ин, дар баъзе кишварҳо мактабҳои хусусӣ мавҷуданд ва волидон бинобар маблағ доштанишон барои мактаби дилхоҳашон овоз медиҳанд.

5-5. Баъзе одамон мегӯянд, ки сарватмандон бехтар медонанд. Мушкилии ин ақида дар он аст, ки онҳо чӣ хел нигоҳ доштани боигариашонро шояд бехтар донанд. Давлатҳо бояд ба ҳамаи шахрвандон кӯмак расонанд. Ин маънои онро дорад, ки дар баъзе ҳолатҳо давлат бояд камбағалонро аз мумсикии сарватмандон ҳимоя кунад. Новобаста аз ин, бисёр одамони сарватманде ҳастанд, ки мехоҳанд ба

камбағалон мадад расонанд. Ба ғайр аз ин, интихоби роҳбари давлат ин яке аз ҳуқуқҳои инсон аст ва бинобар ин овоздиҳӣ барои ҳама бояд дастрас бошад.

6-0. Нигаред ба мулоҳизаи 4.

7-3. Ин дуруст аст. Васоити ахбори умум бояд маълумоти собитшударо хабар диҳанд. Агар ин корро накунад, онҳо бояд ҷазо гиранд. Барои он ки онҳо бояд кори ба ҳудашон вобастаро иҷро кунанд, дар паҳн намудани хабарҳои хуб ва бад бояд озода бошанд.

8-3. Давлат бояд андоз гирад, дар акси ҳол вай наметавонад ҳамаи хизматҳои ваъда кардашро таъмин намояд. Вале давлат бояд ба шаҳрвандон оид ба ҷорӣ кардани андозҳои нав пешакӣ маълумот диҳад, зеро дар шаҳрвандон мумкин хоҳиши интихоб намудани роҳбарони дигар пайдо шавад. Агар инро нахоҳанд, набояд хайрон шаванд. Дар интихоботи навбатӣ метавонанд онҳоро аз вазифаашон сабукдӯш кунанд. Ҳукумат бояд барои ба кадом мақсад харҷ кардани андозҳо маълумот диҳад.

9-2. Албатта, парлумон бояд имконияти аз вазифа сабукдӯш кардани президентро дошта бошад, вале ин қадами ниҳоят ҷиддӣ аст ва он дастгирии на кам аз 75% намоёндагонро талаб мекунад.

10-3. Ин дар ҳақиқат бо демократия ягон алоқамандӣ надорад, зеро дар баъзе кишварҳо мегӯянд, ки ин тақрири ҳаёти шахсӣ аст. Дар бисёр давлатҳои демократӣ чунин низом амал мекунад.

11-5. Ин вазъияти хеле ғайридемократӣ аст, чунки ҳар як шаҳрванд агар ҷинокӣ набошад барои номзад шудан имконият дорад. Чунин қонун шояд маънои онро дорад, ки танҳо одамони бойи маблағи кофӣ дошта, метавонанд номзад шаванд.

12-5. Ин вазъияти хеле ғайридемократӣ аст, зеро хусусияти асосӣ ин аст, ки мо бояд аз барқароршавии зулми аксарият канораҷӯӣ намоем. Ин чунин маъно дорад: мо ҳеч гоҳ набояд иҷозат диҳем, ки аксарият бо баҳонаи баробарӣ ҳуқуқҳои ақалиятро зерӣ таҳдид қарор диҳад.

13-5. Бисёр ғайридемократӣ.

14-5. Дар ҳеч гуна ҳолат қабулшаванда нест.

15-5. Давлат ҳуқуқи кам кардани ин рақамро надорад, ба шарте ки шаҳрвандон ба ӯ вақолат надаранд. Ин вазъият низ бисёр бад аст.

16-5. Ҳарчанд ки аъзои парлумон дар ҷомеаи демократӣ дар ҳолатҳои ҷудоғона (масалан, онҳоро наметавон барои суҳанхое, ки дар дохили бинои парлумон мегӯянд ба ҷавобгарӣ кашид) мақоми муқобилатнишондиҳӣ доранду озодашон аз таъқиби судӣ маҳдуд аст, вале онҳоро дар ҳолати суръати мошинрониро риоа накардан ва ё дуздӣ намудан метавон ба ҷавобгарӣ кашид.

Эзоҳ: Аъзои парлумон чунин муҳолифатро танҳо хангоми дар дохили бинои парлумон будан дошта бошанд ҳам, вале бояд андеша намоянд, ки изҳороти ба муқобили шахс ё ташкилот гуфташон дуруст аст ё не. Агар онҳо ин корро берун аз парлумон мекарданд ва изҳороташон дурӯғ мебуд, онҳоро метавонистанд барои тўҳмат ба ҷавобгарӣ кашанд.

Супориши 11. Шумо то чӣ андоза демократ ҳастед? (30 дақиқа)

Қадами якум:

Мулоҳизаҳои зеринро мувофиқи фаҳмишатон мустақилона баҳогузорӣ кунед.

Комилан розиям   Розиям   Намедонам   Розӣ нестам   Тамоман норозиям

Мулоҳизаҳо		Баҳо
0	Дар рӯзномаҳо бояд танҳо хабарҳои хубро нависанд.	4
1	Ман ба рафиқонам нишон медиҳам, ки мо бояд чӣ кор кунем. Тоқати зътирозро надорам.	
2	Рафиқони ман аз миллатҳои гуногунанд ва муомилаи ман бо онҳо яқхел аст.	

3	Ҳарчанд ки таҷрибаи ман нисбат ба ҳешони хурдсолам бештар аст, вале ақлу хиради онҳоро эҳтиром мекунам.	
4	Зиндагӣ бештар мебуд, агар ба фармонҳо итоат мекардем.	
5	Ба фикри ман, занҳо ҳам бо мардон бояд имкониятҳои баробар дошта бошанд.	
6	Ба фикри ман, мо бояд барои ҳама қарорҳо овоз диҳем.	
7	Агар касе маро саҳт ранҷонад, пас ман метавонам каме ба зӯроварӣ роҳ диҳам.	
8	Ман нуқтаи назарамро намегуям, зеро фикр мекунам, ки он муҳим нест.	
9	Сарватмандон дар қорҳо ҳамеша бобароранд, аз ин рӯ танҳо онҳо ҳуқуқи овоз додан доранд.	
10	Забони англисӣ бештарин забон аст.	
11	Ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз аз қонун набояд боло бошад.	
12	Ман оқибатҳои қарореро, ки дар натиҷаи овоздиҳии овоз ва адолатнок қабул шудааст, маъқул медонам.	
13	Озодӣ ба андешаи ман, ин ҳуқуқи қарор қабул карда тавоништан ва ҳамзамон масъул будан дар оқибатҳо мебошад.	
14	Роҳбари хуб ҳама чизро барои одамон таъмин мекунад ва оқибати онҳоро ба дӯши худ мегирад.	
15	Ба фикри ман, ба қадом қонунҳо итоат кардан ва ё нақарданамонро мо бояд ҳудамон ҳал кунем.	

Қадами дуввум:

Барои ҳар як баҳои гузоштаатон ҳолҳоро ҳисоб кунед. Ба сифати намуна ба қадвали зер, таҳти № 0 нигаред.

Қадвали ҳолҳо		
0	Баҳои 1 = 5 ҳол, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	2
1	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
2	Баҳои 1=1, 2=2, 3=3, 4=4, 5=5	
3	Баҳои 1=1, 2=2, 3=3, 4=4, 5=5	
4	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
5	Баҳои 1=1, 2=2, 3=3, 4=4, 5=5	
6	Баҳои 1=2, 2=1, 3=1, 4=2, 5=2	
7	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
8	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
9	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
10	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
11	Баҳои 1=1, 2=2, 3=3, 4=4, 5=5	
12	Баҳои 1=1, 2=2, 3=3, 4=4, 5=5	
13	Баҳои 1=1, 2=2, 3=3, 4=4, 5=5	
14	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
15	Баҳои 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1	
	Ҷамъ:	

Қадами сеюм:

Ҳисоби умумиро гирифта (ба истиснои рақами 0) онро ба 15 тақсим кунед.
Барои шумо ҳисоби:

- аз 1.0 то 2.0 нишон медиҳад, ки шумо дар ҳақиқат демократи асил ҳастед.
- аз 2.1 то 3.0 нишон медиҳад, ки шумо демократ ҳастед.
- аз 3.1 то 4.0 нишон медиҳад, ки шумо демократӣ асил нестед.
- аз 4.1 то 5.0 нишон медиҳад, ки тамоман демократ нестед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд дар бораи то чӣ андоза демократ будани худ баҳо диҳанд.

МТ: хонандагонро водор намудан аст, ки оё онҳо бо фаъолияти намояндашон дар парлумон, мансабдорон ва хамватанони худ каноатманд ҳастанд ё не?

Супориши 12: Онҳо розианд? (10 дақиқа)

Аз ягон нафар хоҳиш кунед, ки то чӣ андоза демократ будани шуморо баҳо диҳад. Натиҷаи тестро ба баҳои худатон муқоиса кунед. Онҳо яқинанд ё не?

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: тавре ки дар боло оварда шуда аст.

Ин машқ шояд барои санҷидани яқдигар шавқовар бошад. Вақте онҳоро шахсони бегона месанҷанд, шояд баъзе хонандагон дар ҷавоби худ нисбатан бовиҷдон бошанд. Шумо инчунин метавонед ба хонандагон супориш диҳед, ки ба яқдигар баҳо гузоранд. Барои ин супоришро иҷро кардан онҳоро лозим аст, ки ҳамдигарро хуб донанд.

Супориши 13: Қадом мулоҳиза ба шумо наздик аст? (15 дақиқа)

Дар поён саволҳои таҳия шудаанд, ки бисёр хонандагон ба онҳо тавачҷуҳ доранд. Бо рафиқатон онро муҳокима кунед ва гӯед, ки қадоме аз нуқтаи назарҳои овардашуда ба андешаи шумо мувофиқат мекунад. Агар андешаҳо пурра бо ҳам мувофиқат накунанд, нуқтаи назари худро нависед. Барои шарҳ додани фикратон омода бошед.

«Оё мавҷудияти демократия маънои ҳукумати хуб доштанро дорад?»

Нозим:

Ман ба ин тамоман розӣ нестам. Демократия ин сарфи вақт аст. Демократия барои мамлакатҳои бой чизи хуб аст, на барои мо. Баъзе мамлакатҳо роҳбарони бозаковат, иқтисодиёти тараққикарда ва ҳукумати хуб доранд. Малави, ки яке аз давлатҳои Африка мебошад, намунаи чунин мамлакат шуда метавонад.

Далер:

Ман боварии пурра надорам. Мавҷудияти демократия маънои онро надорад, ки шумо соҳиби давлати хуб бошед. Одамон ба тарафдории роҳбарони худ овоз медиҳанд ва баъдтар маълум мешавад, ки онҳо хуб нестанд. Нигаред ба давлати Филлипин, ки ба он чанд сол пеш чӣ ҳодиса рӯх дод? Бо вучуди ин, ба фикри ман, демократия яке аз шартҳои ҳукумати адолатнок аст, махсусан, агар он боинсофона ва бо роҳи овоздиҳии кушод ба амал омада бошад.

Наташа:

Барои ман фарқ надорад. Агар одамон дар муҳити сулҳ зиндагӣ кунанду ҳӯроки кофӣ дошта бошанд, дар чӣ хел давлат зиндагӣ кардани онҳо аҳамияте надорад. Ягона коре, ки ҳизбҳо мекунанд, байни яқдигар баҳс кардан аст. Ба фикри ман, беҳтар аст, ки тамоман ҳукуматҳо вучуд надошта бошанд. Ман мехоҳам дар ҷазираи тропикӣ зиндагӣ кунам..... Танҳои танҳо.

Нигора:

Шумо дуруст мегӯед. Сулҳ дар ҷаҳон бисёр муҳим аст. Бо вучуди ин, мо бояд ҳукуматро мулоҳизакорона бунёд намоем. Ба фикри ман, демократия ҳамеша ба бунёди давлати беҳтарин бурда мерасонад. Демократия ҳар қадар бештар қорӣ шавад, ҳамон қадар хуб аст. Ба фикри ман, ҷомеае, ки дар онҳо демократияи асил амал мекунад, онҳо давлатҳои беҳтаринанд. Раванди демократӣ мантиқан дуруст аст ва он ба қабули қарорҳои беҳтарин мусоидат мекунад. Он мулоҳизакориро дар одамон меомӯзонад.

Виктор:

Биё, ин тавр нагӯй. Ба баъзе қарорҳои соддалавҳонае, ки давлатҳои демократӣ қабул кардаанд, нигаред. Шахсан ман фикр мекунам, ки демократия аз намудҳои мавҷудаи идораи давлатӣ беҳтарин роҳ аст, зеро дар ҳама намудҳои идора мушкилиҳои мавҷуданд. Дар ҳама намудҳои идора мушкилиҳои ягона он аст, ки ҳар кас дар бораи худ фикр мекунад. Сустии мо дар он аст, ки сабабҳои заруриро наменем. Ҳол он ки мавҷудияти демократия имконияти аз сиёсатбозҳо ҳалос шуданро фароҳам меоварад.

Ситора:

Ман дар он ҳолат тарафдори демократияам, ки агар интихобкунандагон ба одамони ӯҳдабаро овоз диҳанд. Ман дар назар дорам, ки овозҳо фақат ба сарватмандон дода шаванд, зеро онҳо давлатро ғани мегардонанд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ҳал кунанд, ки кадоме аз фикрҳои овардашуда ба нуқтаи назари онҳо наздик аст.

МТ: шинос намудани хонандагон бо масъалаҳо ва нуқтаи назарҳои марбут ба ин мавзӯ.

Ин супориши хубест барои давом додани муҳокима бо тамоми хонандагони синф. Ягон ҷавоби дуруст вучуд надорад.

Супориши 14: Шумо чӣ фикр доред? (15 дақиқа)

Бо шарикатон саволҳои зеринро муҳокима кунед.

Барои ба хонандагони синф пешниҳод намудани ҷавобҳои асоснок омода бошед.

«Агар шахрвандони мамлакат дар ҳаёти ҳаррӯзаии худ низоми демократиро риоя накунанд, низоми демократӣ дар он кишвар пурра вучуд дошта метавонад?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд фаҳмонанд, ки зарурияти оғоз кардани бунёди демократия дар тамоми мамлакат аз зиндагии ҳаррӯзаамон оғоз меёбад.

МТ: такрор ва таҳлил буда, он метавонад фаҳмиши моро дар бораи демократия мустаҳкам намояд. Мақсад нишон додани он аст, ки фаъолияти онҳо чун шахрвандони ин давлат аз машғулияти роҳбарон камтар нест.

Намунаи ҷавобҳо бояд ақидаҳои зеринро дар бар гиранд.

Агар мо демократия ва ҳуқуқҳои инсонро амалан дар ҳаёти ҳаррӯзаамон нишон надихем одамон онҳоро ба таври ҷиддӣ қабул намекунанд. Онро ҳатто дар шароити низоми ҳуқуқраоии ҷазодиҳанда метавонем дар ҳаёти ҳаррӯзаамон истифода барем.

Он яке аз қисмҳои анъанаҳои фарҳангӣ ба шумор меравад. Агар мо онро ҳамчун тарзи ҳаёти худ қабул кунем, дигарон ба он пайравӣ мекунанд ва мебинанд, ки то кадом андоза самаранок ва пешраванда аст.

БОБИ 9 ВОЛОИЯТИ ҚОНУН

Мақсади умумии ин боб дохил кардани Волоияти Қонун ва зарурати афзалияти он ба ҳукмронии инсон, инчунин ғояҳои асосие, ки дар қонунҳо ва конституция ниҳонанд.

➔ **Машқ пеш аз хондани матн:**

Супориши 01: Истилоҳот ва муайянкунандаҳо (5 дақиқа) Бо ҳамсифатон

якҷоя кор карда бо қадом муайянкунандаҳо тааллуқ доштани истилоҳотро аниқ намоед.

Истилоҳот	Муайянкунанда
1. Райъпурсии умумихалқӣ (референдум)	а). Ҳамаи одамон ҳуқуқҳои ягона ва якхела доранд.
2. Қонунҳо	б). Меъёрҳои ҳатмии ахлоқие, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои ҳар як шахс муайян шудаанд.
3. Баробарҳуқуқӣ	в). Одамон дар мамлакат оид ба масъалаҳои сиёсии дорой аҳамияти умумимиллӣ овоз медиҳанд.

Ҷавобҳо: 1-в, 2-б, 3-а.

Матн барои хониш

Вақте одамон низоми сиёсиро, ки ҳуқуқҳои инсонро эҳтиром менамояд эҷод мекунанд, онҳо мекӯшанд чунин ҷомеае бунёд созанд, ки самаранокии он зиёд гардад ва ғоиди он барои некуаҳолии мардум тақсим шавад. Азбаски тақсимои одилонаи он ҳамеша баҳснок аст, аз ин рӯ барои одамон ҳатман қонунҳо заруранд.

Қонунҳо низоми рафтори ҷамъиятро тавассути иҷозат ва манъ кардани амалҳои муайян нишон медиҳанд.

Сарчашмаҳои қонунҳо:

- Созишномаҳои байналхалқӣ.
- Конституция.
- Қарорҳои президент.
- Қонунҳои амалкунанда.
- Қарорҳои муайяни судӣ.
- Қарорҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ.

Ба ҳамаи ин сарчашмаҳо арзишҳои маънавӣ, расму оинҳо ва таҷриба таъсир мерасонанд.

Низоми қонунҳо ҳамон вақт арзиш пайдо мекунанд, ки агар ҳама одамон онҳоро баробар риоя намоянд. Таъмини татбиқи ягонаи қонунҳо барои ҳамаи одамон дар он сурат имконпазир аст, ки агар талаботи қонун аз дарҳости ашхоси алоҳида боло бошад. Ин мафҳум ҳамчун Волоияти қонун маънидод мешавад. Мо метавонем мафҳуми ин қонидаро ба шакли дигар ифода намоем, яъне ягон шахси алоҳида (новобаста аз он ки ӯ ба чӣ қор машғул аст) аз қонун боло буда наметавонад ва рафтору кирдори ҳамаи одамон ба як қоида вобаста аст. Волоияти қонун ба одамон аз рӯи мақоми дар ҷомеа дошташон, миллат ва ё дигар хусусиятҳои имтиёзҳои махсус намендиҳад. Волоияти қонун инчунин дар назар дорад, ки қарорҳои қонунианд, яъне онҳо тавассути тартиби муайяне, ки дар қонунҳои то ин вақт амалкунанда таъйин буданд, қор карда шудаанд. Ҳуқуқи инсон ва озодии асосӣ ба Волоияти қонун дар ҳудуди давлат вучуд дошта наметавонад.

Қонунҳо дар амай.

Волоияти қонун дар ҳамагуна давлат аз рӯи омилҳои зерин муайян карда мешавад:

1. Конститутсия.
2. Аънаҳои ҳуқуқие, ки хоси ин ё дигар давлат мебошанд.

1.0 Конститутсия

Қонуни асосии ҳар як давлат конститусия буда дар асоси он хусусиятҳои, давлат ва муносибатҳои тарфайни сохторҳои гуногуни қудратӣ муайян карда мешаванд. Вобаста ба ин ҳар як давлат бояд конститутсияи худро дошта бошад. Дар конститутсия ҳуқуқҳои асосӣ ва вазифаҳои шахрвандон муқаррар карда мешаванд ва асосҳои низоми сиёсии давлат дар он баён мегарданд. Ҳангоми тафсири низоми сиёсӣ конститутсия, одатан, ҳудудҳои ваколати ҳокимиятро муқаррар менамояд.

Конститутсия ҳуҷҷати муҳимтарини ҳуқуқии мамлакат мебошад, ва ҳеҷ ягон қонуни дигар агар ба сарқонун муҳолифат кунад, эътибор надорад. Бинобар ин конститутсия қонуни олий ба ҳисоб меравад. Конститутсия дар баробари бештар муайян намудани арзишҳои асосӣ ва сохтори давлати дастовардҳои фарҳангиву сиёсии халқро низ инъикос мекунад. Агар ин ҳуҷҷат хуб тартиб дода шуда бошад, он метавонад барои ҳимояи давлат аз душманони дохилӣ ва берунӣ воситаи ҳаётан муҳим гардад.

1.1 Ман барои қабул кардани конститутсия овоз надодаам. Агар сарқонун ба мо маъқул набошад, оё метавонем онро тағйир диҳем?

Қабули конститутсия аз тарафи шахрвандон, ки дар аксар ҳолатҳо аз тарафи намоёндогони онҳо ба тасвиб мерасад, раванди муҳими сиёсӣ аст. Хеле муҳим аст, ки мардум ҳуҷҷатеро, ки зиндагии онҳоро ба танзим мебарорад, фаҳманд ва тасдиқ кунанд. Ҷояи асосии тасдиқи конститусия исботи розигии одамон барои идора карда шудани онҳост, ба шарте, ки он дар зери асосҳои дар сарқонун баёншуда (ҳарчанд ки на ҳамаи одамон ба тамоми қисмҳои дар конститутсия баёншуда розианд) сурат гирад.

Вале ҷомеаҳои демократӣ гузаронидани интиҳоботи озод ва қушодро иҷозат медиҳанд ва ин маънои онро дорад, ки барои инъикоси талаботи имрӯзаи ҷомеа дар конститутсия ворид кардани тағйирот имконпазир аст. Инро ба воситаи парламент ва ё овоздиҳии умумхалқӣ (референдум) ҳам амалӣ намудан мумкин аст.

Беш аз чор се ҳиссаи конститутсияи мамлакатҳои ҷаҳон баъди бори аввал қабул гардидан, пурра аз нав навишта шудаанд. Бо мақсади он ки дар як муддати кӯтоҳ ва ё фақат барои гурӯҳи алоҳидаи шахрвандон тағйирот ба конститутсия ворид карда нашавад, муқаррароти он ҳамин тавр навишта шудааст, ки дигаргун кардани он мушқил аст. Вале мавриди тағйир қарор додани конститутсия шартӣ муҳим аст. Мақсад ва арзишҳои ҳамагуна давлат бо мурури замон монанди қонунҳо тағйир меёбанд. Баъзе тағйиротҳои конститутсия чунин буда, қисми дигарашон ба қуллаи дигар намудани низоми сиёсиро дар бар мегиранд. Чунин вазъият дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба амал омада буд.

Мо метавонем қоидаҳои зеринро, ки раванди ислоҳоти конститутсиониро суғат мегардонанд ба 6 гурӯҳ тақсим кунем:

- (а) нафарҳое, ки ба тағйирот роҳ на медиҳанд;
- (б) онҳое, ки ба даровардани тағйирот тавассути овоздиҳии умумихалқӣ иҷозат медиҳанд;
- (в) онҳое, ки даровардани тағйиротро ба таъхир мегузоранд;
- (г) онҳое, ки қарори дуҷумлаи тағйироти пешниҳодшударо талаб мекунанд;
- (д) онҳое, ки даровардани тағйиротро танҳо дар асоси пешниҳоди мутахассисони варзида (масалан дар парламент) талаб мекунанд;
- (е) онҳое, ки тасдиқи тағйироти аз ҷониби ҳукуматҳои минтақавӣ пешниҳодшударо талаб мекунанд.

Бо вучуди ин, бисёр мамлакатҳо якҷанд намудҳои чунин воситаҳоро дар як вақт ва дар пайвастиҳои гуногун истифода мекунанд.

Масалан, дар Австралия, ки аз воҳидҳои алоҳидаи маъмурият ташкил ёфтааст, тибқи конститутсия бояд аввал ҳокимияти қонунбарор тағйиротҳои ба он воридшавандаро омода созанд. Баъд аз он, овоздиҳии умумихалқӣ гузаронида мешавад ва ҳар як шахрванд мавқеаашро нисбат ба

тағйиротҳо муайян мекунад. Барои конститутисияро тағйир додан зарур аст, ки аксарияти шахрвандони мамлакат ва бештари воҳидҳои маъмури овоз диҳанд. (Ин маънои онро дорад, ки аз 6 воҳиди маъмури бояд ҳадди аққал дар 4 воҳиди он аксарияти шахрвандон барои дохил кардани тағйирот овоз диҳанд).

Конститутисияи Иёлоти Муттаҳидан Амрико кӯҳантарин сарқонуни ҷаҳон аст, ки тариқи ҳаттӣ таҳия гаштааст ва таърихи беш аз 200 сола дорад. То имрӯз ба ин конститутисия 27 тағйирот ворид карда шудааст. Байни тағйиротҳои асосии конститутисияи Амрико ислоҳи васеъ кардани озодиҳои шахрвандон, аниқтараш иҷозати ҳуқуқи овоздиҳӣ ба сиёҳпӯстон ва баъдтар ба занон қабул шудааст.

Мухим аст, ки конститутисия барои озодии шахси қафолатҳои боварибахш диҳад, онҳо бояд дар амал татбиқ шаванд ва воқеан дар ҳаёт амалӣ гарданд. Агар навишта шуда бошад, ки ҳуқуқ ҳимоя хоҳад шуд, вале дар амал давлат кӯшиши ҳимояи он накунад ё худ он ҳуқуқро воқеан ҳимоя кардан ғайриимкон бошад, пас новобаста ба саъю кӯшишҳои давлат, бовари ба конститутисия кам мешавад. Баъзе конститутисияҳо ба шахрвандони худ ваъдаҳои зиёд медиҳанд, ба мисли ҳуқуқ ба саломатӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ. Ҳол он ки барои амалигардонии чунин ҳуқуқҳои воқеӣ мумкин давлат ҳеҷ гуна хоҳиш надошта бошад. Махсусан, аз ҳамин сабаб, масалан, дар конститутисияи Украина, ки соли 1995 қабул шуда буд, чунин хизматҳои иҷтимоӣ на ҳамчун ҳуқуқҳои ҳимояшаванда, балки мисли мақсадҳои орзунок навишта шудаанд.

1.2 Унсурҳои конститутисияи навишташуда

Моддаҳои конститутисияи навишташуда аз фаслҳои зерин иборат аст:

- (а) хусусияти давлат;
- (б) ҳуқуқҳои шахс;
- (в) вақолатҳои давлат;
- (г) раванди тағйир додани конститутисия.

Конститутисияҳо бо қонуни қоидаҳои аз тарафи ҳокимияти давлатӣ таъйиншуда, усулҳои тақсимоги вақолати онҳо ва масъулиятнокӣ, инчунин муносибати байни ин қонуни қоидаҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Одатан, моддаҳои аввали конститутисия низоми кишвар, ягона, федеративӣ, дунявӣ будан ва ё набудани давлатро муайян мекунад. Давлати дунявӣ чунин низомест, ки дар он ҳеҷ гурӯҳи мазаҳабӣ дорои ҳокимияти давлатӣ нест.

Ғайр аз ин, конститутисия, одатан, муносибати байни давлат ва шахсро тавассути номгӯи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ба танзим мебарорад. Мутаасифона, гарчанде ки бисёри кишварҳои рӯи дунё конститутисияи худро дошта бошанд ҳам, вале дар амал баъзеи ин кишварҳо ҳуқуқи башар ва ё дигар ҳуқуқҳои шахрвандонашонро ҳимоя намекунанд ва ё баръакс баъзеи ин кишварҳо худ ҳуқуқҳои шахрвандонро помол мекунанд.

Ҳангоми тайёр кардани конститутисия таҳиягарон бояд ҳуқуқҳои шахс ва вақолатҳои ҳукумати давлатиро дар мувозина нигоҳ доранд. Онҳо, инчунин, бояд ҳимояи ҳуқуқи аққалият (масалан, гурӯҳи начандон қалони наҷодӣ)-ро ба инобат гиранд. Инчунин, ба он роҳ додан лозим нест, ки аққалият аз болои аксарияти аҳоли ҳукмравой кунад.

Муайян кардани вақолатҳои асосии давлат фасли дигари конститутисия мебошад. Ин ҷо одатан дар тақсимоги ҳокимияти давлатӣ се шохаро истифода мебаранд:

1. Ҳокимияти иҷроия (ваколати ҳокимият дар қорқард ва қабули қарор мувофиқи қонунҳои кишвар. Мақомоте, ки чунин ваколатҳоро дорад, идораи иҷроия номида мешавад. Идораи иҷроия дар бисёр мамлакатҳо президент ва девони вазирон мебошад).
2. Ҳокимияти қонунбарор (ҳуқуқ доштан ба таҳия ва қабули қонунҳо ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқии низоми мамлакат). Мақомоте, ки чунин ҳуқуқро дар даст дорад онро идораи қонунбарор меноманд.
3. Ҳокимияти судӣ (чиноят содир кардан ва ё накардан шахси айбдоршударо муайян намуда, дар мавриди гунаҳкор буданаш навъи ҷазоро дар асоси қонун муқаррар месозад).

Моддаҳои конституция асосан тавре навишта мешаванд, ки шохаҳои ҳокимияти давлатӣ баробар бошанд ва як шохаи идораи ҳокимият ба шохаи дигари он набояд фармон диҳад.

Дар охир, одатан, қоидаҳо дар мавриди воридсозии тағйирот ба конституция оварда мешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо ин қоидаҳо конституцияро аз тағйиротҳои фарвие, ки ҷараёни тӯлонӣ, иштироки одамони бисёр ва розигии идораҳои зиёдро талаб менамоянд, муҳофизат мекунанд.

Агар конституция ҳамчун шартномаи ҳаттӣ ба идора қардани халқ розигӣ диҳад, дар ин сурат дар қорқард, тафсир ва амалӣ гардонии қоидаҳои он бояд одамони зиёде ширкат варзанд. Аз ҷумла:

- (а) шаҳрвандон;
- (б) намоёндагони халқ дар парламент (ҳокимияти қонунбарор);
- (в) намоёндагони ҳукумат (ҳокимияти иҷроия);
- (г) роҳбари давлат;
- (д) судяҳое, ки низоми судиро ташкил медиҳанд (ҳокимияти судӣ)

Конституцияи мо фарҳанги моро нигоҳдор аст.

1.3 Дар давлатҳои авторитарӣ конституцияро чӣ тавр истифода мебаранд?

Асосан давлатҳо ба ду навъ ҷудо мешаванд:

1. Давлатҳое, ки дар онҳо шаҳрвандон розигии худро барои идора қардан медиҳанд (инҳо давлатҳои демократӣ мебошанд).
2. Давлатҳое, ки онҳоро гурӯҳҳои алоҳида бе розигии идорашавандагон роҳбарӣ мекунанд.

Давлатҳои авторитарӣ, одатан, конституция доранд. Конституцияи ин гуна давлатҳо ба таври қушоду равшан баъзе ҳуқуқҳои одамонро ба инобат намегирад, масалан, ҳуқуқи интиҳоб намудани роҳбарият аз рӯи сарқонун. Ба чунин вазъият дар давлатҳои монархияе вохӯрдан мумкин аст, ки низоми яққаҳизбӣ доранд ва ё ягон гурӯҳи динӣ давлатро идора мекунанд.

Баъзан давлатҳои авторитарӣ метавонанд конституцияе дошта бошанд, ки мутобиқи он бояд ҳуқуқҳои шаҳрвандон ҳимоя қарда шаванд, вале дар ҳаёти ҳаррӯза он ҳуқуқҳо одатан ба инобат гирифта намешавад. Конституция барои соҳиб шудан ба боварии ҷомеаи ҷаҳонӣ қабул қарда мешавад, зеро аз ҷониби давлатҳои ҷаҳон чунин ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ, ба монанди Эълумияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар қабул шудааст. Конституция асосан бартари гурӯҳи идоракунамандаро қонунӣ мегардонад ва иҷозат намедиҳад, ки дигарон муқобили он эътироз кунанд. Конституцияҳои гуногун дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (1936 ва 1977) ва Чин (1954 ва 1982) ҳимояи ҳуқуқҳои инсонро ба таври қиддӣ аз ҷиҳати қонунӣ, озодии ақидаи сиёсӣ ва дахлнопазирии зиндагии шахсиро ба эътибор мегирифтанд. Аммо, ҳамзамон, дар онҳо моддаи алоҳида дар бораи нақши роҳбарикунандаи Ҳизби коммунистӣ ҷой дошт.

Ин конституцияҳо, ҳарчанд, зоҳиран ба ҳимояи ҳуқуқҳои шахсӣ нигаронида шуда бошанд ҳам, дар асл ин ҳуқуқҳо ҳамон вақт амал мекарданд, ки агар онҳо ба манфиатҳои давлат ва Ҳизби муҳолиф набошанд.

Дар хотир доштан муҳим лозим аст, ки ҳеҷ гуна давлат хоҳ демократӣ бошад хоҳ ғайридемократӣ, он пурра мутобиқи ҳуҷҷатҳои навиштаи худ наметавонад амал кунад. Расму оинҳо дар ҳар як давлати ҷаҳон нақши асосиро иҷро мекунанд. Ин, махсусан, ба мамлакатҳои демократияе тааллуқ дорад, ки агар конституцияи онҳо собиқаи кӯҳна дошта бошад. Бинобар ин

баъзе моддаҳои конституцияи ин гуна давлатҳо ба талаботи замони ҳозира ҷавобгӯ нестанд. Бо вучуди ин, давлатҳое, ки конституцияи худро ба наздикӣ қабул кардаанд ҳуқуқҳои инсон дар онҳо ба таври аниқ дарҷ шуда бошанд ҳам, вале азбаски давлат муттасил ба қонунҳои худ эътибор намендиҳад, ҷомеаи ҷаҳонӣ ба сарқонун бовар намекунад.

Азбаски ҳуқуқҳои асосии инсон дар тӯли солҳо тағйир наёфтаанд ва ҳимояи ин ҳуқуқҳо низ боқӣ мондаанд, бинобар ин, конституция ва роҳҳои татбиқи он набояд мувофиқи хоҳишҳои роҳбарони ҳозира дигаргун карда шаванд.

2.0 Татбиқи волоияти қонун

Дар мамлакатҳое, ки волоияти қонун амал мекунад, бештар оромӣ мушоҳида мешавад, зеро ҳукмронии ҳуқуқҳо боиси танзими тартиби сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мегардад ва қоидаҳои умумӣ, қушоду равшан, бе шахс ва ба ҳама қобили қабул буда, пеши роҳи худсарии роҳбарон ва мардумро мегиранд.

Ғайр аз таъмини тартиботи муқаррарӣ волоияти қонун, махсусан дар демократияи кишварҳои ғарб бо таври ниҳой бо масъалаҳои озодии шахс, моликияти хусусӣ ва бозори озод алоқаманд аст. Тавре ки падари маънавии Инқилоби Амрико Чон Лок қайд карда буд: «Мақсади қонун барҳам додан ё манъ кардани озодӣ набуда, балки нигоҳ доштан ва васеъ кардани он мебошад. Дар ҷое, ки қонун нест, дар он ҷо озодӣ нест». Волоияти қонун ҳатто фаъолияти ходимони давлатиро маҳдуд намуда, озодиро аз худсарона идора кардани давлат таъмин менамояд.

Дар таърихи инсоният халқҳои гуногун бо роҳҳои мухталиф бунёд ва мустаҳкам кардани волоияти қонунро дар заминаҳои гуногун ҷустуҷӯ кардаанд. Се усули умумӣ ва заминаҳои ба он наздикшавиро метавон ҷудо кард: динӣ, ҳуқуқи умумӣ ва ҳуқуқи шахрвандӣ (ҳарчанд байни онҳо тағйироти ҷузъӣ мавҷуданд).

3.0 Аъъанаҳои ҳуқуқи динӣ

Аз давраҳои қадим, халқҳо қонунҳои ҷомеаро дар асоси бартариву афзалиятҳои расму оинҳои динӣ (бе фарқгӯзори дар байни онҳо) таҳия менамуданд. Онҳо аъъанаҳои қонуни диниро на ҳамчун ҳукмронии инсон, балки чун ҳуқуқҳои амалкунандаи ҳукмрон (қонунҳои худо) маънидод мекарданд. Мутаассифона, на ҳама вақт чунин аст, зеро идоракунанда бештар тафсирукунандаи қонунҳо ба шумор меравад. Новобаста аз ақидаи қонуни оӣ, он хоҳ дар асоси дин ё ақл бунёд ёфтааст, оғози ҳукмронии ҳуқуқ ба шумор меравад.

Мисолҳои аъъанаҳои ҳуқуқи қонуниро, ки дар асоси эътиқоди динӣ ташкил ёфтаанд, дар Мисри қадим, Ҳиндустон, Аврупои асри миёна ва аксарияти мамлакатҳои исломӣ пайдо кардан мумкин аст. Имрӯз дар аксарияти халқҳо, ҳатто дар давлатҳои дунявӣ низ низомҳои ҳуқуқӣ баъзе нишонаҳои таърихи диниро нигоҳ доштаанд.

Ҳуқуқҳои аъъанавии исломӣ ё шариат дар ҷаҳон мусулмонӣ омили ҳукмрон ба шумор меравад. Дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Эрон он мақоми расмӣ дорад. Дар дигар мамлакатҳо Шариат дар якҷоягӣ бо низомҳои қонунии дунявӣ вучуд дорад ва асосан муносибаташро дар чунин ҷабҳаҳо, ба мисли ҳуқуқҳои шахсӣ ва оилавӣ нигоҳ дошта бошад ҳам, вале нуфузи он аз болои ҳуқуқи тиҷорат ва ҷинояткорӣ камтар аст. Дар давлатҳои Осиеи марказӣ ҳуқуқи исломӣ дар аъъана ва оинҳо инъикос меёбад, вале он ҷузъи низомҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб намеавад. Ин тафовутҳо қисман бо таърихи сиёсии ин мамлакатҳо ва инчунин, ба мавҷуд будани гуногунии нуқтаҳои назар оид ба ҳуқуқи исломӣ дар байни равияҳои мусулмонӣ вобастаанд.

Ҳуқуқҳои аввалин дар ҷаҳони насронӣ низ асоси динӣ доштанд, вале онҳо дар навбати худ бисёр

чизхоро аз ҳуқуқи римии дунявӣ, ки дар империяи Рим таҳия шудааст, иқтибос кардаанд. Муборизае, ки дар байни калисо ва ҳукумат шурӯъ шуда буд, дар шоҳаҳои чараёни насронии шарқӣ ва ғарбӣ шаклҳои гуногунро гирифтанд. Ҳамин тавр, дар шарқ император патриархи Константинополро таъйин мекард ва кудрати кам кардан ё аз ваколатҳои озод карданро дошт. Ба ин восита афзалияти давлатро аз болои калисо, ки то ҳол идома дорад, нишон меод.

Дар ғарб баръакс, мубориза байни калисо ва давлат садсолаҳо давом мекард ва он охира-охира ба тақсимшавии ҳокимият байни папаи Рим ва шоҳ оварда расонд. Ин низом баробари пайдошавии шаҳрҳои тичоратӣ дар Аврупо, ислоҳоти протестантӣ, зиёдшавии тавачҷӯҳ ба шахсият ва ба мушаххас намудани ақидаҳо дар бораи волоияти қонун мусоидат намуд. Аз ин рӯ, ин раванд бо ду роҳ – инкишофи умумианъанавии ҳуқуқ дар Англия (баъдтар дар мамлакатҳои англисзабон) ва аз рӯи анъанавии ҳуқуқи шаҳрвандӣ дар мамлакатҳои Аврупо пеш рафт.

3.1 Ҳуқуқҳои урфӣ

Ҳуқуқҳои урфӣ аз тарафи судяҳо тартиб дода шуданд ва онҳо барои ҳалли масъалаҳои баҳснок садсолаҳо инкишоф ёфтаанд. Ҳангоми ҳалли чунин низоъҳо судяҳо аз ахлоқ, шуур ва ақли солим, ки дар асоси низоми дуруст ё нодуруст, инчунин таҷриба ё расму оин баромадааст, истифода намудаанд. Масалан, судя метавонад:

- далелҳои тарафайнро оид ба масъала шунавад;
- аз рӯи кадом қонун баррасӣ гаштани парвандаро муайян намояд;
- тасмим гирад, ки оё истифодаи он қонунҳо дар ҳамин ҳолат одилона аст ё не.

Дар гузашта ҳангоми руҳ додани ҳолатҳои шабех қарорҳои ба ҳам монанде ба вучуд омадаанд, ки онҳоро дар шакли қоидаҳо шарҳ додан мумкин аст ва ин қоидаҳо ҳукми қонунӣ гирифтаанд, зеро чунин қазоватқунӣ дар таҷрибаи бисёр судяҳо тақрор ба тақрор мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Яке аз хусусиятҳои ҳуқуқи урфӣ аз он иборат буд, ки ҳама дар назди суд баробар буданд. Чунин баробарҳуқуқӣ барои инкишофи демократия аҳамияти калон дошт, зеро мутафаккирони англис, ба монанди Лок, вақте перомунӣ салоҳияти монархия савол бардоштанд, онҳо тавачҷӯҳ ба он зоҳир карданд, ки оё ҳама як қоидаҳоро ба муносибатҳои ашхоси алоҳида ва идораи ҳукумат яхела истифода бурдан мумкин аст ё не? Чунин савол ба миён омад, ки «Шоҳ аз рӯи кадом ҳуқуқ идора мекард?». Аз ҳамин вақт сар карда ба ақидаи муқаддас будани ҳуқуқи зиммодории шоҳ раҳна ворид шуд. Вай ба ақидаи ҳуқуқҳои баробар иваз шуд. Ҳар яки мо соҳибҳуқуқем ва ҳуқуқҳои мо бо ҳуқуқҳои дигарон баробар аст, яъне мо худро идора мекунем. Ҳуқуқи худидорақунӣ дар навбати худ ба идорақунии демократӣ оварда расонид.

Абулқосим Фирдавӣ

Фарқиат дар анъанаҳои ҳуқуқҳои исломӣ

Дар анъанаҳои ҳуқуқҳои исломӣ чунин тафдӯтҳо мавҷуданд. Баъзе онҳо зарур шуморида, мейшуморанд, ки судҳо аз далелҳои ҳеш - «ичтиҳод» - барои ҳалли масъалаҳои аниқи шариат ҳангоми баррасии парванда истифода барда метавонанд. Вале «Ахл-ал-ҳадис», чунин шарҳ додани муносибатро қабул надорад ва чунин мейшуморад, ки судҳо бояд аз қуръон ва ҳадисҳо истифода баранд.

Баъзе дигарон чунин мейшуморанд, ки таҷрибаҳои қаблӣро низ ба инобат гирифтани мумкин аст, вале судяҳо ҳуқуқ надоранд, ки худайшон қонунҳоро тафсир намоанд.

3.2 Анъанаҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ

На дар Фаронса ва на дар дигар мамлакатҳои минтақа, ҳеч анъанаҳои ҳуқуқӣ, дар чорӣ сохтани низоми волоияти қонун, ба мисли анъанаҳои ҳуқуқии англисӣ мавҷуд набуд. Пас аз пошхӯрии империяи Рим қонуне, ки дар Аврупо пайдо шуд, ин омезиши ҳуқуқи римӣ бо дигар қонунҳо буд. Ба ҷои интизор шудани парвандаи навбатӣ ва баъд ба ҳодисаҳои қаблӣ таъя кардан, анъанаҳои қонуни шаҳрвандӣ то барпо гаштани мувофиқи судӣ кӯшиши бошууронаи танзими фаъолияти одамонро инъикос менамуданд.

Муайян намудани тафовути асосӣ байни низомҳо вазифаи суд аст. Дар низоми қонуни умумӣ судяҳо имконияти зиёд доранд, ки парвандаҳои ҳуқуқиро мувофиқи хоҳиши худ ҳал намоянд. Қарори онҳо асос ва сарчашмаи қонун мегардад. Ин маънои онро надорад, ки дар судҳои зинаи поёнӣ, судяҳо қонунҳои худро таҳия намоянд, зеро қарори онҳо бояд ба қарорҳои қаблӣ таъя кунад.

Баръакси ин, судяҳо дар суди ҳуқуқи шахрвандӣ камтар салоҳият доранд, зеро ҳукми онҳо танҳо ба шахсони аниқ дахл дорад, ки дар парванда иштирок доранд ва қарорҳои онҳо ба парвандаҳои оянда ҳеҷ гуна таъсире нахоҳад дошт.

Чараҳои баррасии парвандаҳо низ фарқ мекунанд. Дар суди қонуни умумӣ мо гуфта метавонем, ки вай низоми тафсиrotӣ аст, зеро ду ҳуқуқшиносе, ки бо якдигар дар бораи айбдор ё бегуноҳ будани маҳкумшаванда баҳс доранд, тарафҳои муқобилро намояндагӣ мекунанд. Ҳуқуқшиносон ба чамъ овардани далелҳо ҷавоб мегӯянд. Нақши суд ё суди машваратӣ дар он аст, ки онҳо бояд муайян намоянд, ки ҳақиқатро кӣ гуфта истодааст ва аз ҷиҳати қонунӣ чӣ тавр бояд бошад? Баъд муайян мекунанд, ки аз кадом қонун мебошад истифода бурд.

Дар судҳои ҳуқуқҳои шахрвандӣ низоми тафтишотӣ амал мекунанд, чунки судяҳо ҳодисаи руҳдорро пешакӣ тафтиш ва ҳангоми муруфияи судӣ онро баррасӣ намуда, бояд қонунро татбиқ кунанд. Нақши адвокат дар ин ҷо назаррас нест, зеро онҳо барои чамъ овардани далелҳо масъул нестанд.

➔ Машқҳо баъд аз хониши матн

Супориши 02: Манбаъҳо: (20 дақиқа)

Дунафарӣ саволи зеринро муҳокима кунед: «Вақте кӯшиш мекунем, ки барои

ҷомеаи худ қоидаҳо таҳия намоем, аз кучо бояд маслиҳат ё дастур пайдо кунем?»

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд барои пайдо кардани ҷавоб манбаъҳои гуногунро пешниҳод намоянд.

МТ: дар хонандагон ба вучуд овардани фаҳмишест, ки оид ба кор манбаъҳои бисёре пайдо намудан мумкин аст.

Дар ҷавобҳо аз шахсони намоёни ҷамъиятӣ, таҷрибаи дигар мамлакатҳо, натиҷаи овоздиҳии шахрвандон, суннатҳои динӣ, расму оинҳои тоҷикӣ ва таҷрибаи сиёсии солҳои гузашта иқтибос овардан мумкин аст.

Супориши 03: Волоияти қонун ё ҳукмронии шахсият (10 дақиқа)

Бо шарикатон

мулоҳизаҳои дар поён бударо аз назар гузаронед ва хулоса бароред, ки волоияти қонун ё ҳукмронии шахсият чиро мефаҳмонад. Мулоҳизаи якум ҳамчун намуна иҷро карда шудааст.

	Мулоҳизаҳо	Қонун	Инсон
1.	Аксарияти мамлакатҳои иқтисодии устувордошта ва мутаракки ин низомро риоя мекунанд.	✓	
2.	Қарорҳо дар асоси ба инobat гирифтани манфиатҳои ҳокимон қабул мешаванд.		
3.	Низомҳо мувофиқи қонун бештар ба воситаи овоздиҳии аксарият дар парламент тартиб ва тағйир дода мешаванд.		
4.	Барои мансабдорон шарҳи қонунҳо ба ғоидаи онҳое, ки ҳокимият надоранд, ҳодисаи ғайримуқаррарӣ аст.		
5.	Ин тарзи қабули қарор дар он ҷойҳое сурат мегирад, ки он ҷо тақсмоти ҳокимият нест.		
6.	Қонунҳоро метавонанд ба осонӣ ба ғоидаи шахсоне, ки онҳоро таҳия мекунанд, қабул кунанд ё тағйир диҳанд.		
7.	Дар ин низом ҳамаи одамон баробаранд ва қонун низ барои ҳама яқхел аст.		

8. Қонунро мувофиқи хоҳиши мансабдорон шарҳ медиҳанд.		
9. Қарорҳо мутобиқи қонунҳо қабул мешаванд.		
10. Қонунҳоро тез қабул карда ва ё тағйир дода метавонанд.		
11. Ин низом дар назар дорад, ки одамон барои манфиатҳои худашон, на барои дигарон амал мекунанд.		
12. Ҳеч гуна шахс аз қонун боло нест.		
13. Қонунҳоро мунтазам нодуруст шарҳ медиҳанд.		
14. Қонунҳо ҳамон вақт татбиқ мешаванд, ки агар муҳолифи ҳамдигар набошанд.		
15. Баъди қабули қарорҳо онҳо бояд эътироф карда шаванд.		
16. Бо иваз шудани мансабдорон, қонунҳо тағйир намеёбанд.		

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ҳодисаҳои волоияти қонун ва ҳукмронии инсонро фарқ кунанд.

МТ: мустаҳкам кардани фаҳмиши хонандагон оид ба тафовутҳои ин ду назария мебошад.

Ҷавобҳо:

1. Қонун	9. Қонун
2. Инсон	10. Инсон
3. Қонун	11. Инсон
4. Инсон	12. Қонун
5. Инсон	13. Инсон
6. Инсон	14. Қонун
7. Қонун	15. Қонун
8. Инсон	16. Қонун

Супориши 04. Шумо чӣ фикр доред? (20 дақиқа)

Дунафарӣ
саволи зеринро

муҳокима кунед: «Ба фикри шумо, барои чӣ волоияти қонун нисбат ба ҳукмронии шахсиятҳо бартарӣ дорад?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

Волоияти қонун қисми таркибии асосии давлати хурд мебошад. Моҳияти асосии волоияти қонун дар он аст, ки ҷомеа мувофиқи қоидаҳои ба таври васеъ маълум ва қабулшуда идора карда мешавад ва ин қоидаҳо на танҳо аз тарафи одамон, инчунин аз тарафи ҳуди ҳукуматдорон низ риоя мешаванд. Чунин низоми ахлоқи давлатдорӣ ва ҳукумати, ки дар асоси қонун танзим шудаасту эътироми қонунро риоя мекунад, аз низоми ҳукмравоии истибодӣ фарқ дорад. Давлатҳое, ки низоми волоияти қонунро қабул кардаанд, асосан ҳокимияти давлатиро миёни сохторҳои гуногуни он тақсим менамоянд ва озодиҳои шахрвандиро дар атрофи конститутсия (дар ҷараёни татбиқи қонун ва баробар Ҳимоя кардани қонун) мустаҳкам намуда, бо тартиби муайян таъмин намудани гузариши ҳокимияти сиёсӣ дар асоси интиҳоботи адолатнокро таъмин менамояд. Ҳамаи шаклҳои мусолиҳакорӣ сиёсӣ муҳим будани волоияти қонунро таъкид мекунанд. Ақидаи муҳиме мавҷуд аст, ки барои ба қонунҳои ҳуқуқӣ ва идораи ҳокимияти давлатии хубкоркунанда, итоат кардан ба волоияти қонун, омилҳои муҳими инкишофи иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат ба шумор меравад.

Супориши 05. Қонунҳо барои чӣ лозиманд? (15 дақиқа)

Ба рӯйхати
дар поён буда

нигаред. Дар ин ҷо сабабҳои зарурияти қонунҳо оварда шудаанд. Дар ин ҷадвал сабабҳо бо шарҳашон мувофиқат намекунанд. Онҳоро мувофиқ кунед.

Асос барои қабули қонун	Шарҳу эзоҳ
1. Меъёрҳои ахлоқӣ.	а). Ҳимояи ҳуқуқҳои инсон.
2. Расму оин.	б). Гурӯҳи алоҳидаи одамон мақоми махсусро аз худ мекунад.
3. Этикаҳои динӣ.	в). Ба таври расмӣ эътироф кардани тарзи рафтори одамон, ки дар муҳлати дароз ҳамчун гурӯҳ амал мекарданд.
4. Озодии шахсӣ.	г). Эътироф кардани қори дуруст ва нодуруст.
5. Ҷомеаи муътадил.	ғ). Таъмин намудани неқӯаҳволии одамон аз ҷиҳати ҷисмонӣ, ақлӣ, молиявӣ ва пешгирӣ намудани ҳодисаҳои ба якдигар зиёновар.
6. Имтиёз.	д). Нисбат ба таълимоти динӣ бозғатимод будан.
7. Ҳифз.	е). Пешбурди ҷомеае, ки дар он одамон ахлоқи ҳамида доранд ва бахшо бо роҳи ошошта ҳал мешаванд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон сабабҳо ва шарҳи онҳоро муқоиса карда метавонанд.

МТ: ба хонандагон ёри расондан аст, ки хусусиятҳои гуногуни барои асоснок намудани қонунҳо истифодашавандаро фаҳманд.

Ҷавобҳои эҳтимолий:

1. (г)	5. (е)
2. (в)	6. (б)
3. (д)	7. (ғ)
4. (а)	

Супориши 06: Онҳо барои чӣ лозиманд? (10 дақиқа)

Ба гурӯҳҳои се-чорнафара чудо шуда ақидаи худро дар бораи мақсадҳои конститутсия баён кунед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: ба хонандагон кӯмак расондан аст барои чӣ зарур будани конститутсияро фаҳманд.

Намунаи ҷавоб:

Мақсад ва манфиати конститутсия аз он иборат аст, ки арзишҳои асосӣ ва хусусиятҳои низомии сиёсии мамлакатро ба таври расмӣ эълон мекунад ва ба шаҳрвандон роҳҳои баҳодихӣ ба фаъолияти идораҳои ҳокимияти давлатиро муайян мекунад. Барои иҷрои ин вазифа конститутсия сохтори ҳукумат ва ваколати идораҳои давлатиро муайян намуда, робитаи байни халқу идораҳои давлатро ба танзим мебарорад ва ба ҳуқуқҳои давлатӣ маҳдудият таъин мекунад, то ки ҳуқуқи шахсият ҳимоя гашта, ба манфиати умумӣ мусоидат намояд.

Супориши 07: Мо чӣ тавр ба конститутсия баҳо медиҳем? (15 дақиқа)

Дар гурӯҳҳои се-чорнафара муҳокима кунед ва тавсияҳоятонро барои навиштани конститутсияи ҳуб пешниҳод намоед. Намунаи мисолҳо дар поён оварда шудаанд:

- Сарқонун бояд аз тарафи одамон тасдиқ шавад.
- Сарқонун бояд ҳокимиятро таҷзия намояд ва дар мувозинат нигоҳ дорад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: Хонандагон метавонанд саволҳои тартиб диҳанд, ки мувофиқи онҳо метавонанд ба конститутсия баҳо гузоранд.

Иттилооти иловагӣ:

МТ: ба хонандагон нишон додани меъёри аниқ барои баҳо додан ба конститутсияҳои гуногун ва ворид кардани ислоҳу тағйиротҳо ба сарқонуни мамлакати худ мебошад.

Дар ин ҷо мо кӯшиш мекунем, ки оид ба мазмуни конститутсия баъзе тавсияҳоро пешниҳод намоем.

Ҷавоби эҳтимоли:

Конститутсия бояд:

1. Номи мамлакатро зикр кунад ва марзи онро муайян намояд;
2. Арзишҳои асосии ҷомеаро муайян ва баъзан сохтори иҷтимоии то ин давра вуҷуд доштарао эътироф намояд;
3. Чӣ гуна бунёд ёфтани, тақсими шудани ва мувозина гардидани шохҳои ҳокимияти давлатиро зикр намояд;
4. Чӣ тавр ташаккул ёфтани сохторҳои гуногуни давлатро муайян намояд;
5. Тартиб ва ҳамагуна маҳдудиятҳоро оид ба чӣ гуна ишғол намудани вазифаҳо дар мақомоти иҷроия, судӣ ва қонунгузорӣ, зикр намояд (таъинӣ, интихобӣ ва хоказо).
6. Қадом шахс ҳуқуқи шаҳрвандӣ дорад ва қадом вазифаҳои давлатиро шаҳрвандон метавонанд ишғол намоянд;
7. Тартиботи қонунҳо ва судхоро муайян мекунад;
8. Ҷараёни қабули қонунҳои навро эълон мекунад;
9. Тартиби сабуқдӯш кардани мансабдорони мақомоти давлатиро муайян мекунад;
10. Ҳуқуқҳои шаҳрвандонро муайян мекунад;
11. Мӯҳлати доир шудани интихоботро нишон медиҳад;
12. Чӣ тавр тағйир додани конститутсияро зикр мекунад.

Мубоҳисаҳо оид ба муқоисаи афзалиятҳо ва камбудихои шаклҳои конститутсияи навишташуда ва «нонавишта» зиёданд. Дар машқи мазкур диққат асосан ба конститутсияи навишташуда, рағбона шудааст. Он дар навбати худ манфиатҳои бардавом ва мавҷудияти ҳуқуқи умумиро дар ҳамаи мамлакатҳо эътироф мекунад. Мо ҳамчунин афзалиятҳои дар Бритониёи Кабир тӯли чандин асрҳо дар таҳияи қонунҳои пойдори, ба сифати конститутсияи нанавишта хизмат кунандаро, эътироф мекунем. Вале ба ин кӯр-кӯрона пайравӣ кардани мамлакатҳои дигар мувофиқ нест. Онҳо конститутсияи худро дар шакли хаттӣ тайёр мекунанд.

Конститутсия, маҷмӯи қоидаҳои умумӣ ва арзишҳо барои тамоми шаҳрвандони мамлакат мебошад. Конститутсия сохтори давлатӣ ва ҳуқуқҳои шахсро муайян мекунад. Конститутсияи хуби як мамлакат метавонад барои кишвари дигар аз нигоҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мувофиқат накунад.

Конститутсияи мамлакатҳои Дания, Кения, Никарагуа, Африқои Ҷанубӣ ва Зимбабвё аз яқдигарашон ба қуллӣ фарқ доранд. Конститутсияи Дания таърихи зиёда аз 150 сола дорад ва онро фақат се маротиба тағйир додаанд. Маротибаи охир ба он дар соли 1953, яъне ним аср пеш дигаргунӣ дохил кардаанд, ки онҳо ҳам он қадар пуртаъсир набуданд. Дар фазои муноқишагии сиёсии Никарагуа, конститутсия 11 маротиба тағйир дода шуд. Конститутсияи Африқои Ҷанубӣ нав аст, зеро дар давраи баъд аз низоми апартеидӣ навишта шуда, соли 1996 қабул гардидааст.

Тафовутҳои қалон дар навиштани конститутсияҳо низ мавҷуданд. Дар Зимбабвё ва Кения конститутсияҳо дар Қасри Ланкастери шаҳри Лондон бе иштироки шаҳрвандони он ду мамлакат таҳия шудаанд. Конститутсияи Африқои Ҷанубӣ дар натиҷаи мубоҳисаҳои ғаъоли ҷамъиятӣ ва ба эътибор гирифтани миллионҳо фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳодҳо ба вуҷуд омад.

Аз ҳама муҳимаш ин аст, ки дар мундариҷаи онҳо тафовути қалон дида мешавад. Дар аксари конститутсияҳои муосир ба мавзӯи бештар эътирофшудаи ҳуқуқҳои инсон диққати махсус дода шудааст. Ин махсусан, дар конститутсияи Африқои Ҷанубӣ ҷой дорад. Конститутсияҳои Африқои Ҷанубӣ ва Никарагуа бо ҳуқуқҳои шаҳрвандон оғоз мешаванд. Конститутсияи Дания бошад, баръакс ин бо ҳуқуқҳои Шох оғоз мешавад ва бо яқчанд ҳуқуқҳои шаҳрвандон анҷом меёбад. Шаҳри ҳуқуқҳои Шох дар конститутсия назар ба шаҳрвандон бештар аст.

Дар конститутисияи Зимбабве ва Кения ҳуқуқҳои шаҳрвандон зикр шудаанд, вале дар баробари он якҷанд истисноҳо низ мавҷуданд, ки ба раиси ҷумҳур имкон медиҳад мамлакатро ба таври худ идора кунад. Ин гуна конститутисияҳо сардори давлатро дастгирӣ мекунанд, вале барои шаҳрвандони оддӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ фазои камтар муҳайё менамоянд. Ин ҳолат мусоҳибаҳо дар атрофи конститутисия боз ҳам муҳимтар мегардонад.

Баробари мундариҷаи конститутисия қарорҳо ва татбиқи сарқонун низ муҳим аст. Дар Никарагуа конститутисия ҳозиразамон аст, вале дар он идоракунии давлат ба таври зарурӣ ва қушоду равшан нишон дода нашудааст ва дар он қонун ҳуқуқҳои зиёди аз эътибор соқитшуда мавҷуданд, ки бандҳои сарқонунро ташкил медиҳанд. Ғайр аз ин, дар конститутисияи Бисёр мамлакатҳо ба ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои инкишоф ва муборизаи ҳуқуқҳои онҳо иҷозат дода намешавад. Дар Дания шумо метавонед ташкилотро бе мамониат созмон диҳед. Дар Бисёр мамлакатҳо барои ин қор розигии давлат лозим аст ва хатари иҷозат надодан ва ба ҳабс кашида шудани шумо вучуд дорад.

Ҳарчанд дар Бисёр мамлакатҳо конститутисияҳо аз нав дида ва онҳоро тақмил додаанд, вале дар амал ин тағйиротҳо яқубора ба тарзи демократӣ идора намудани ҷомеаҳо дар ҳамаи самтҳо ба вучуд наовардаанд. Махсусан, дида намешавад, ки ин тағйиротҳо иштироки фаъоли шаҳрвандони оддиро дар ҳаёти ҷомеа таъмин карда бошанд. Барои ба амал омадани он муҳим аст, ба демократия ҳамчун ба раванде, ки дар сатҳҳои гуногун иштироки бозингарони зиёдеро талаб мекунанд, тавачҷух намуд ва аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва конститутисионӣ муҳите барои фаъолияти шаҳрвандон ва ташкилот бояд бунёд намуд.

Дар Бисёр мамлакатҳо табақаҳои болоӣ ба ҳокимият ва имтиёзҳо ҳусни тавҷӯҳ зоҳир мекунанд. Ба мисли конститутисияҳои кӯҳнашуда табақаҳои болоӣ низ монеаи асосӣ барои рушди ҷомеа шуда метавонанд. Табақаҳои болоӣ мунтазам қудрати сиёсӣ ва боигарии иқтисодии худро мустаҳкам мекунанд. Ба ҷои он ки аз табақаҳои васеи аҳолии истифода шавад натиҷаи ҳама гуна рушди иқтисодӣ дар дасти як гурӯҳи муайян ҷамъ мегардад. Дар чунин ҳолатҳо муҳим аст, ки ҳуқуқҳои иштирок ва аз боигарии кишвар истифода бурдан дар конститутисия зикр шаванд. Танҳо ҳамон вақт конститутисия метавонад ба фашанги мубориза бар зидди камбизоатӣ ва нобаробарӣ мубаддал гардад.

Ҳамаи мамлакатҳо зарур аст, ки дар атрофи конститутисия мунтазам баҳсҳо барпо намоянд. Ҳарчанд конститутисияи Дания кӯҳна ва маҳдуд бошад ҳам, вале ба тӯфайли тағйирёбанда буданаш афзалият дорад. Конститутисияи Африқои Ҷанубӣ мушаххас аст ва ба он тағйиротҳо тез-тез ворид карда мешаванд. Дар ҳар сурат, конститутисия бояд чунон мураттаб шуда бошад, ки он бе дастгирии ҳамаҷониби аҳолии тағйир дода нашавад.

Мо ба масъалаи муҳим, оид ба он ки ҷӣ гуна кишварҳои гуногун ҳуқуқҳои конститутисионӣ, вобастагии мутақобила ва маҳдудияти ҳокимияти давлатиро бо мақсади ҳимояи шаҳрванд омезиш додаанд, равшанӣ андохтем. Мо тавсия медиҳем, ки аз ҳамдигар омӯзед ва ба сохтани пойдевори ҷомеаи озоде, ки дар он ҳуқуқҳои инсонӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ риоя мешаванд, кӯшиш намоед. Аксарияти моро қорҳои зиёд дар пешанд.

Супориши 08: Нӯқтаи назари ақаллият (20 дақиқа)

Бо ҳамсифатон

тасаввур кунед, ки шумо аъзои гурӯҳи Кумитаи Байналхалқии Олимпи Тоҷикистон мебошед. Пешниҳод шуд, ки давлати хурде бо номи Зава аз бозигҳои ояндаи олимпӣ хориҷ карда шавад. Оид ба ин масъала дар ду давр овоздиҳӣ баргузор гашт. Баъд аз даври якум аксарият ба қароре меоянд, ки он давлатро аз бозигҳои хориҷ кунанд. Дар поён сабти муҳокимаи даври якум оварда шудааст.

Дастурҳо:

1. Суханронихоро хонед.
2. Якҷанд мулоҳизаҳоеро, ки қоидаҳо шарҳ медиҳанд, аз назар гузаронед.
3. Хулоса намоед, ки баромадкунандагони 3 ва 4 қадам қоидаҳои дар поён зикршударо дар назар доранд.

Баромадкунандаи якум: Дар низомномаи олимпиада омадааст, ки ҳамаи мамлакатҳо дар мусобиқаҳо новобаста аз мансубияти нажодӣ, мазҳабӣ ва низоми сиёсиашон метавонанд ширкат намоянд. Бо вучуди ин, мо ба хорич намудани давлати Зава овоз медиҳем. Мо барои ин корро кардан ҳуқуқ дорем, вале барои ин бояд далелҳои асоснок бошанд. Мо бояд фикр кунем, ки оқибатҳои он барои бозиҳои олимпии оянда чӣ хел таъсир мерасонад?

Баромадкунандаи дуум: Мо ваколатдорем давлатҳое, ки ба қоидаҳои ахлоқӣ риоя намеkunанд аз бозӣ хорич намоем. Агар мо ин қудратро истифода карда натавонем, пас он ҳеҷ маъно надорад. Халқи Зава ба ягон дине, ки иштирокчиёни давлатҳои бозиҳои олимпӣ эътиқоддоранд, дохил намешаванд. Ба зами ин расму оин ва анъанаҳои онҳо барои мо қобили қабул нест. Онҳо демократӣ нестанд ва дар бозори ҷаҳонӣ маҳсулоташонро аз арзиши аслиаш пасттар мефурӯшанд. Онҳо бо мо ва мо низ бо онҳо дӯстӣ надорем. Дар ҳолати иҷозат додан барои иштирок дар бозиҳо, мо онҳоро таъби дилашон пазирой мекунем.

Баромадкунандаи сеюм: Бале, ҳамаи гуфтаҳои шумо дурустанд. Ба таври ғайри қонунӣ фурӯштани маҳсулоташон аз ҷиҳати иқтисодӣ ба мамлакати мо таъсири бад мерасонад. Бо вучуди ин, агар қоидаҳои олимпӣ ягон қадру қиммат дошта бошанд, мо бояд онро риоя кунем. Қудрати хорич карданро, чӣ тавре ки дар қоидаҳо омадааст, дар он ҳолат метавон истифода бурд, ки агар давлат нисбати мардуми худ зулму ситамро раво бинад ва аъзои дастаи миллӣ аз рӯи лаёқат интихоб нашавад.

Баромадкунандаи чорум: Ман мехоҳам илова намоям, ки дар баробари салоҳияти хоричсозии мамлакатҳо аз бозиҳои олимпӣ, мо инчунин бояд барои кори кардаамон ҳама баробар ҷавоб диҳем. Мо аниқ намедонем, ки медали тиллоро кӣ ва аз кадом мамлакат соҳиб мешавад. Бо манъ кардани мамлакат мо шояд голиби олимпиадаро хорич кунем. Бо ин рафторамон мо, инчунин, имконияти баланд бардоштани меъёрҳоро низ аз даст медиҳем.

Қоидаҳо:

1. Волоияти қонун болотар аз ҳукмронии шахсият.
2. Озодии мазҳаб.
3. Қарори аксарият на ҳама вақт хуб аст.
4. Ақаллият бояд ҳуқуқи овоздиҳӣ дошта бошад.
5. Ақаллият ба ҳимояи аксарият ниёз дорад.
6. Ақаллият метавонад ба аксарият чизеро пешниҳод кунад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд муайян кунанд, ки асноди ҳар яке аз баромадкунандагон ба чӣ асос ёфтааст.

МТ: шинос кардани хонандагон бо баъзе қоидаҳо, ки барои хорич кардани дастаи мамлакати муҳокимашаванда истифода мешаванд.

Ҷавобҳо гуногун мебошанд. Ба назар гиред, ки:

Баромадкунандаи сеюм дар бораи баргарӣ доштани Волоияти қонун аз болои ҳукмронии шахс сухан гуфт.

Баромадкунандаи чорум оид ба қоидаи сухан ронд, ки ақаллият ҳама вақт метавонад андешаи фойданокеро ба аксарият пешниҳод кунад.

Супориши 09. Ҷаро ҳокимиятро тақсим кунем? (25 дақиқа)

Бо шарикатон ба савол (на беш

аз 150 калима) ҷавоб нависед: «Барои чӣ демократия тақозо мекунад, ки ҳокимият бояд миёни ҳокимиятҳои иҷроия, қонунбарор ва судӣ тақсим карда шавад?»

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: дар шуури хонандагон мустаҳкам кардани мафҳуми зарурияти тақсими ҳокимият.

Намунаи ҷавобҳо:

Қоидаҳои тақсимои ҳокимиятро мураббони Конституция ИМА фикр карда баромада, масъалаи муҳимро ҳал кардаанд: роҳ надодан ба он ки аксарият ба воситаи панҷаҳои оҳанин идора кунанд. Дар асоси таҷрибаи худ таҳиягарон ҳаракат карданд, ки ба ҳеҷ як шохаи ҳокимияти нави демократӣ салоҳиятҳои бештаре надиханд. Чунин таҷзияи ҳокимият бо унвои низоми назорат ва мувозина маълум аст.

Ҳар яке аз се шохаи ҳокимият ваколатҳои қудратии муайян дошта, ба якдигар вобастагӣ надоранд. Во тақсим кардани вазифаҳои муҳими давлатӣ дар байни се мақомоти ҷудогона ва мустақил, таҳиягарони Конституция боварӣ ҳосил карданд, ки сохторҳои асосии давлат, яъне ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судӣ дар дасти танҳо як мақомот нест. Тақсими ҳокимият дар миёни се мақомоти ҷудогона ҳамчунин пеши роҳи ташкили ҳокимияти федеративиро, ки мумкин аст ҳукуматҳои алоҳидаи воҳидҳои маъмуриро паҳш кунад, гирифта метавонад. Чунин тақсимот, ки мувофиқи он ҳокимияти иҷроия, қонунбарор ва судӣ мустақиланд, ҳуқуқи вазифаҳои якдигарро вайрон намеkunанд. Ин яке аз низомиҳои асосии Конституция ИМА ба ҳисоб меравад.

Водии-Рашт

Супориши 10. Қадом мақомот масъул аст? (25 дақиқа)

Вазифаҳои дар поён

овардашударо ба таври бояду шояд байни шохаҳои ҳокимияти иҷроия, қонунбарор ва судӣ тақсим кунед. Ба фикри шумо, шояд баъзе вазифаҳоро ду ё се мақомот иҷро кунанд. Агар чунин ҳолат бошад, пас ҷавоби худро шарҳ диҳед.

Вазифаҳо	Ҳокимияти Иҷроия	Ҳокимияти Қонунбарор	Ҳокимияти Судӣ
1. Интиқоли судьяҳо барои таъин кардан.			
2. Тасдиқи номзадҳои судьяҳо барои таъин кардан.			
3. Хулоса баровардан дар мавриди он ки, оё шаҳрвандон қонунҳои мамлакатро вайрон мекунанд ё не.			
4. Пешниҳоди қонунҳои нав.			
5. Оё қонунҳои пешниҳодшуда эътибор пайдо мекунанд?			
6. Чӣ тавр сарф кардани андозҳоро ҳал намудан.			

7. Қонунҳои пешниҳодшударо таҳлил карда, хулоса намудан лозим аст, ки оё онҳо ба ҳуқуқҳои шаҳрвандон, ки дар конституция омадааст мувофиқат мекунанд.			
8. Чӣ гуна чамъ овардани андозҳоро ҳал намудан.			
9. Шахси расмиро аз кори ҳукумати иҷроя озод кардан.			
10. Тасдиқи буҷет.			
11. Эълон кардани ҷанг ба муқобили давлати дигар.			
12. Намояндагони алоҳидаро ба таври муваққатӣ аз ҳокимияти қонунбарор озод кардан.			
13. Таърихи гузаронидани интихоботро муайян намудан.			

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ақидаҳои худро дар мавриди кадом ваколатҳо ба кадом мақомот мутаалиқанд, ибраз намоянд.

МТ: ба хонандагон кӯмак расонидан аст, ки зарурати бо усулҳои гуногун тақсим намудани ҳокимиятро фаҳманд.

Ҷавобҳо:

1. Шоҳаи иҷроия ва қонунбарор. Ин нақшо бояд ҳарду мақомот иҷро кунанд.
2. Қонунбарор. Тасдиқ бояд тавассути ҳокимияти қонунбарор ба амал ояд, зеро дар ин сурат интихоби судяҳо бо ба ҳисоб гирифтани ҳокимияти халқ ба амал меояд.
3. Ҳокимияти судӣ. Ин супоришҳоро бояд танҳо судҳо ҳал кунанд, дар акси ҳол салоҳияти онҳо аз байн меравад.
4. Ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судӣ. Ин нақшо ҳар се сохтор метавонанд иҷро кунанд.
5. Ҳокимияти қонунбарор. Дар ҷараёни эҷоди қонун нақши асосӣ бояд ба зиммаи шоҳаи қонунбарори ҳокимият гузошта шавад, зеро онро халқ интихоб мекунад ва низоми демократӣ дар асоси қонунҳои он асоснок карда мешаванд. Бо вучуди ин, шоҳаҳои ҳокимияти иҷроия дар баъзе низомҳои давлатӣ ҳуқуқи маҳдуд кардани қонунҳоро дорад.
6. Ҳокимияти иҷроия. Буҷетро ҳарчанд ҳокимияти қонунбарор тасдиқ кунад ҳам, аммо шоҳаи иҷроия онро пешниҳод мекунад ва баъди тасдиқ, онро иҷро мекунад.
7. Ҳокимияти қонунбарор ва иҷроия. Дар аввал инро ҳокимияти қонунбарор иҷро мекунад, зеро онҳо қонунро таҳия ва қабул мекунад, баъд суди конституционӣ онро тафтиш мекунад, то ки он ба қонунҳои мавҷуда ва конституция мувофиқат накунад.
8. Шоҳаҳои иҷроия ва қонунбарор. Ҳарчанд ҳокимияти иҷроия метавонад усулро тавассути қонун пешниҳод кунад ҳам, чунин қонун бояд аз тарафи қонунбарор таҳия ва қабул шавад. Баъд ин қонунро шоҳаи иҷроияи ҳокимият амалӣ гардонад.
9. Шоҳаҳои ҳокимияти қонунбарор ва судӣ.
10. Шоҳаҳои ҳокимияти иҷроия. Ин пули андозсупорандагон аст ва аз ин рӯ онҳое, ки намояндагони бевоситаи он ба шумор мераванд, бояд ин қудратро дошта бошанд.
11. Ҳокимияти қонунбарор. Чунин қадами ҷиддиро бояд ҳокимияти қонунбарор ба даст орад, зеро аз номи халқ намояндагӣ мекунад.
12. Ҳокимияти қонунбарор (раиси парлумон). Инро фақат ҳокимияти қонунбарор ба амал меорад, зеро як қисми муайяни аҳоли намояндагони худро аз даст медиҳанд.
13. Ҳокимияти иҷроия. Фаҳмост, ки ин корро ҳокимияти қонунбарор карда наметавонад, зеро аз тарафи ин идора кӯшиши интихоби вақти мусоид ба миён меояд. Дар бисёр мамлакатҳо қабули чунин қарор аз тарафи қонун идора мешавад.

Дар хотир гиред, ки ҷавобҳо дар ин ҷо мумкин аз якдигар фарқ кунанд, зеро он бевосита дар асоси пешниҳоди хонандагон тартиб дода шудааст.

Супориши 11. Таҳияи Конститутсия (2 дарс)

Дар ин машқ мо бояд барои як гурӯҳи

одамоне, ки киштии онҳо дар ҷазираи беодам ба садама гирифташудааст, конститутсия нависем.

Пеш аз иҷрои машқ омӯзгор шуморо ба гурӯҳҳои хурд тақсим карда, сонӣ ба шумо дастур медиҳад. Тартиби навиштани конститутсия аз се марҳила иборат аст.

Марҳилаи 1. Фарқ шудани киштӣ

- 1) Ҳангоми сафар ба воситаи киштии мусофиркаш шумо ба тӯфон рӯ ба рӯ шудед. Киштӣ фарқ шуд ва шумо бо ҳамроҳии 100 нафар ба ҷазираи беодам афтидед. Роҳи бозгашт ба хона нест. Гурӯҳи шуморо (аз рӯи интихоби муаллим) ҳамчун «роҳбар» ё намоёндагон барои қор карда баромадани қонунҳо дар ҷазира ба хоҳири бо ҳам зистан интихоб намуданд. Баъди фарқ шудани киштӣ ҳамагӣ якҷанд асбоб (се қорд, се бел ва як болға) ва каму беш ғизо (100 кило гандум ва 100 кило картошка) боқӣ мондааст.
- 2) Ҷазираро тасаввур кунед: он дар минтақаи субтропикӣ ҷойгир шудааст, дарозияш 10 км ва бараш 5 км мебошад. Дар бораи ҷӣ хел будани ҷазира ва ҷӣ гуна будани он ба ҳаёлот бадеӣ рӯ оред (намуди зоҳирии иқлимӣ, наботот, ҳайвонот ва ҷиҳатҳои ҷуғрофии он). Фарз кардем, ки ҷазира аз роҳҳои баҳрӣ дар масофаи дур ҷойгир шудааст ва ягон умеди наҷот додани шумо аз берун нест. Бо гурӯҳ хулоса намоед, ки он ҷӣ гуна ҷазира аст ва ба он ном гузоред.
- 3) Ҷӣ хел маҳорат доштани ҳар як узви гурӯҳро (100 нафар шахрвандони оддӣ) муайян намуда, рӯйхат тартиб диҳед. (Шояд баъзеҳо деҳқониро медонанд, баъзеҳо не). Дар бораи ҷӣ гуна истифода бурдану тақсим кардани асбобҳо ва ғизои боқимонда қарор намоед. Ба ҷӣ қарор омаданатонро нависед.
- 4) Қоидаҳои муайян кунед, ки мувофиқи онҳо шумо дар ҷазира зиндагӣ хоҳед кард. Қоидаҳои аз ҳама асосӣ барои дар ин ҷазира зиндагӣ кардан кадомҳо бояд бошанд? Чаро ин қоидаҳо барои ба таври осоишта ва самаранок бо ҳам зиндагӣ кардан муҳиманд?
- 5) Саволҳои зеринро муҳокима кунед:
  1. Барои қабули қарорҳо шумо кадом қоидаҳоро истифода мебаред?
  2. Кӣ қудратро ба даст мегирад?
  3. Он шахс ё шахсон ҷӣ гуна интихоб мешаванд?
  4. Сокинони ҷазира кадом вазифа ва масъулиятҳоро доранд?
  5. Низоъҳои дохилро ҷӣ гуна баратараф мекунад?
  6. Боз кадом ҳуқуқҳои муҳимро дохил кардан лозим аст?
  7. Агар ягон кас қонунҳои шуморо вайрон кунад, ҷӣ мешавад?

Боварӣ ҳосил намоед, ки маҷмӯи қонунҳои таҳия намудаи шумо тамоми ҷабҳаҳои муҳими барои фаъолияти ҷомеа мусоидро дар бар мегирад.

- 6) Ба ҳуҷҷати тартибдодаатон, ки ба саволҳои мазкур ҷавоб медиҳанду иттилооти овардашударо дар бар мегирад, ном гузоред. Дар гурӯҳ нафареро интихоб кунед, ки ӯ созишномаи шуморо ба дигарон пешниҳод кунад.

Марҳилаи 2. Баҳогузори ба дигар гурӯҳҳо

Акнун, ки шумо маҷмӯи қонунҳоро тартиб додед, метавонед ба кори анҷомдодаи гурӯҳҳои дигар назар кунед.

Аз шумо хоҳиш карда мешавад, ки ба ҳисоботи шифоҳии гурӯҳҳои дигар гӯш кунед ва ба кори онҳо баҳо диҳед. Саволҳои зеринро ба дафтаратон нависед. Ба гурӯҳҳо мувофиқи меъёри зерин баҳо гузоред (аз 0 то 5; 5- баҳои баландтарин аст).

1. Дар ҳолатҳои сар задани офатҳои табиӣ сокинони қазира чӣ имконот доранд?

Қазираи №1 _____ Қазираи №3 _____ Қазираи №5 _____
 Қазираи №2 _____ Қазираи №4 _____ Қазираи №6 _____

2. Ҳаёти шахсии сокинон то чӣ андоза ҳимоя мешавад?

Қазираи №1 _____ Қазираи №3 _____ Қазираи №5 _____
 Қазираи №2 _____ Қазираи №4 _____ Қазираи №6 _____

3. Тарзи зиндагӣ дар қазира беҳатарии шахсии сокинонро то чӣ андоза таъмин мекунад?

Қазираи №1 _____ Қазираи №3 _____ Қазираи №5 _____
 Қазираи №2 _____ Қазираи №4 _____ Қазираи №6 _____

4. Сокинони қазира то чӣ андоза ба қарорхое, ки ба зиндагии онҳо дахл дорад, таъсир мерасонанд?

Қазираи №1 _____ Қазираи №3 _____ Қазираи №5 _____
 Қазираи №2 _____ Қазираи №4 _____ Қазираи №6 _____

5. То кадом андоза сокинони қазира метавонанд мувофиқи хоҷишашон амал кунанд?

Қазираи №1 _____ Қазираи №3 _____ Қазираи №5 _____
 Қазираи №2 _____ Қазираи №4 _____ Қазираи №6 _____

6. Қудрати роҳбарон то кадом андоза маҳдуд аст ва кӣ онҳоро назорат мекунад.

Қазираи №1 _____ Қазираи №3 _____ Қазираи №5 _____
 Қазираи №2 _____ Қазираи №4 _____ Қазираи №6 _____

Марҳилаи 3. Тасаввур кардани вазъият

Омӯзгор ба шумо дар ин боб кӯмак мерасонад. Тасаввур кунед, ки шумо дар вазъияти дар боло овардашуда қарор доред. Бо аъзои гурӯҳ роҳҳои ҳалли масъаларо кор карда бароед ва дар хотир гиред, ки шумо дар қазираи воқеӣ ҳастед ва касе ба шумо наметавонад ёрӣ расонад.

Вазъияти 1.

Шахс (гурӯҳ)-и дар сари ҳокимият буда чунин қароре қабул кард: танҳо шахсоне ба вазифаҳои давлатӣ таъйин мегарданд, ки агар аъзои иттиҳодияи «Ягона роҳи дуруст» бошанд. Барои ба ин иттиҳод аъзо шудан шахс бояд маблағи калони узвият дар шакли хуруқворӣ супорад ва содиқ буданаширо ба раиси иттиҳодия эълон дорад.

Одамоне, ки аъзои иттиҳодия нестанд, исбот карданӣ мешаванд, ки қарори мазкур хилофи ҳуқуқҳои дар конституцияи қазираи онҳо муайяншуда мебошанд.

Вазъияти 2.

Соҳторхое, ки бояд тартиботро дар қазира нигоҳ доранд, аз зиёдшавии сатҳи ҷинояткорӣ дар ташвишанд. Қароре қабул карданд, ки мувофиқи он одамоне дар вайронкунии қонун гумонбаршударо ба мӯҳлати як сол ҳабс кунанд. Барои ҳабс кардан маълумоти пешниҳод кардаи ҷабрдида ё шохидони ҷиноят кофист. Шарт нест, ки ба суд муроҷиат кунанд. Аз рӯи нуқтаи назари ҳукуматдорон аксуламали ғаврӣ ва ҷазоҳои вазнин заминаҳои сулҳи ҷомеа ва тартибот мебошанд.

Баъзе шахрвандон бо низоми нав розӣ нестанд ва фикр мекунанд, ки ин низом ҳуқуқҳои асосии дар конституцияи қазира омадаро поймол мекунанд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон дар гурӯҳҳо конституцияро тарҳрезӣ мекунанд.

МТ: хонандагон дар амал донишу маҳорати оид ба конституцияи омӯхташонро истифода мебаранд. Дар раванди иҷрои машқ хонандагон фаҳмишашонро мустаҳкам менамоянд.

Ба хонандагон иҷозат надихед, ки конституцияи дар охири китоб овардашударо истифода баранд.

Шумо метавонед ба хонандагон имконият диҳед, ки ба конституцияи навиштаи яқдигар нигаранд. Қарор кунанд, ки кадоме аз онҳо беҳтарин аст ва дар он моддаҳои хуб ҷой дода шудаанд.

Конституция бояд чунин маълумотхоро дар бар гирад:
Конституция бояд сохтори ташкилотро муайян карда мақсади онро шарҳ диҳад, вазифаҳо ва масъулияти кормандони онро муқаррар созад.
Тарҳи зерин шояд дар навиштани конституцияи кӯмак расонад. Барои он ки конституция бояд ба ташкилот мутобиқ бошад рӯйхати мазкур фақат ба таври умумӣ таҳия шавад. Конституция мумкин аст чунин бандҳоро дар худ дошта бошад: Моддаи 1 - номи ташкилот; моддаи 2 - мақсад ва ҳудуди фаъолияти ташкилот; моддаи 3 - Ҳуқуқи аъзо шудан ва талаботҳои ташкилот; моддаи 4 - идораҳои, ки бояд соҳмон ёбанд; моддаи 5 - кормандон ва вазифаҳои онҳо аз ҷумла ҳазинадор; моддаи 6 - тағйиротҳо.

Супориши 12. Осон набудааст... (10 дақиқа)

Ба гурӯҳи худ

мушқилиҳоеро, ки дар раванди навиштани конституцияи рӯ ба рӯ шудед, нависед.

Акнун бо намоёндагони дигар гурӯҳи маҷлис гузаронед ва ба онҳо барои навиштани конституцияи худ на беш аз 5 тавсия диҳед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: қоидаҳои тартиб додани конституцияи хубро мустаҳкам кардан.
Ин аз супориши 6 фарқ мекунад, чунки мо дар ин ҷо хоҳони он ҳастем, ки оид ба раванди таҳияи конституцияи тавсияҳои тартиб дода шаванд.
Ҷавобҳо фарқ хоҳанд кард.

Супориши 13. Шумо чиро фаромӯш кардед? (15 дақиқа)

Ба гурӯҳи худ

баргардед, конституцияи навиштаи худро бо сарқонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намоед. 5 умумият ва 5 фарқияти онҳоро муайян кунед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: хонандагонро ба таҳлили амиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омода кардан аст.
Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд.

БОБИ 10

ВОЛОИЯТИ ҚОНУН ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақсади умумии ин боб он аст, ки дар Тоҷикистон Волоияти қонун чӣ хел татбиқ мешавад.

➔ **Машқ пеш аз хониши матн:**

Супориши 01. Мувофиқати муайянкунандаҳо (5 дақиқа)

Бо ҳамсифатон якҷоя кор карда бо кадом муайянкунандаҳо тааллуқ доштани истилоҳотро аниқ намоед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Ҳуқуқшинос	а). Амале, ки ба вайронкунии қонун, тавре ки дар кодекси ҷиноятӣ нишон дода шудааст, оварда мерасонад.
2. Муттаҳам	б). Омодагӣ барои ғӯш кардан ва қабули фикру ақидаҳое, ки аз андешаҳои шумо фарқ мекунад.
3. Таҳаммул	в). Низоми сиёсӣ, ки давлат ҳама ҷабҳаҳои ҳаётро назорат мекунад ва ба ҷаъолияти муҳолифин иҷозат намедиҳад.
4. Ҷиноят	г). Коршиноси соҳаи ҳуқуқ, ки дигаронро дар мувофиқи судӣ намояндагӣ мекунад ва маслиҳати ҳуқуқӣ медиҳад.
5. Гунаҳкор	ғ). Вожае, ки маънои қонунро дорад.
6. Тоталитаризм	д). Шахсро, ки давлат ва ё фарди алоҳида дар вайрон кардани қонун гунаҳгор мешуморад, бояд айбдор будани ӯро дар суд исбот намоянд. (Дар китоби дарсӣ «сафедкунанда» омадааст, ки хатост).
7. Санади ҳуқуқӣ	е). Ҳолате, ки як шахс каси дигарро дар анҷом додани кори нодуруст айбдор мекунад.

Ҷавобҳо: 1-г, 2-д, 3-б, 4-а, 5-е, 6-в, 7-ғ.

Матн барои хониш

Дар ин боб масъалаи чӣ тавр амалӣ гаштани волоияти қонун дар Тоҷикистон ва аҳамияти он барои шаҳрвандон таҳлил карда мешавад. Ғайр аз ин чӣ тавр ҳукми қонунӣ пайдо кардани конституция, муносибати он бо қонун ва судҳое, ки онҳоро назорат мекунад ва инчунин, ҷомеаи шаҳрванди, ки таҳти ҳимояи конституция аст, шарҳ дода мешаванд.

1.0 Волоияти қонун

Мисли дигар мамлакатҳо дар Тоҷикистон ҳам шаҳрвандоне зиндагӣ мекунад, ки қудрати бо якдигар ва бо давлат муноқиша карданро доранд. Ғайр аз ин, ба монанди дигар кишварҳо баъзе шаҳрвандони мақомоти давлатӣ дар муқоиса бо дигарон боигарӣ ва захираҳои бештар доранд. Барои он ки ҷамъият дар ҳақиқат ҳамчун ҷомеаи демократӣ шинохта шавад, бояд муноқишаҳо дар асоси қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқии қабулшуда, ки мувофиқи онҳо ҳам ба табақаҳои камбизоат ва ҳам сарватманд баробар муносибат карда мешаванд, бояд ҳаллу фасл шаванд. Дар акси ҳол, табақаи сарватманд бо истифода аз боигаринаш муноқишаро барои манфиатҳои худ ҳал менамояд. Бинобар ин, дар моддаи якуми конституция омадааст, ки Тоҷикистон «давлати ҳуқуқбунёд» аст, на давлати аз рӯи хоҳиши шахсии касе идорашаванда. Ин нукта ниҳоят муҳим аст. Агар шаҳрвандон ҳис намоянд, ки қарорҳои қонунӣ ба ҳаёти онҳо таъсиркунанда аз рӯи хоҳиши шахсе қабул карда мешаванд, онҳо давлат ё қонунро эҳтиром намекунад. Дар сурати мунтазам тақрор ёфтани чунин вазъият давлатҳо ба ҳолати худвайронкунии рӯ ба рӯ мегарданд. Зеро ки шаҳрвандон аз чунин давлат ифтихор надоранд. Давлатеро, ки нисбати мардум муносибати баробар надорад, одамон барои итоат кардан ба қонунҳои он ё мудоғиба ягон асос надоранд. Аз ин ҷо бармеояд, ки

мафҳуми волоияти қонун танҳо дар асоси ҳуди қонунҳо бунёд наёфтааст, балки он ба таври одилона татбиқ намудани он қонунҳоро дар назар дорад.

Ба монанди аксарияти кишварҳо, барои таъмин намудани волоияти қонун, яке аз роҳҳое, ки Тоҷикистон пеш гирифтааст, зинабандии (иерархия) қонунҳост, ки ихтилофоти байни онҳоро пешгирӣ менамояд ва қонунӣ будан ё набудани ин ё он амалро муайян мекунад. Агар тартибот дар қонунҳо мавҷуд намебуд, он гоҳ шахс мувофиқи як қонун ба ҷавобгарӣ кашида шуда, бегуноҳ ҳисобида мешуд, ҳоло он ки шахси дигарро аз рӯи қонуни ба ҳамин монанд ба ҷавобгарӣ мекашиданд ва барои содир кардани ҷиноят гунаҳкор медонистанд.

Конститутсияи Тоҷикистон қонуни олии мамлакат буда, нисбат ба дигар қонунҳо бартарии пурраи худро дорад. Дар дохили мамлакат бартарии конститутсия маънои онро дорад, ки агар ягон қонун бо конститутсия дар ихтилоф бошад, он арзиши қонунӣ надорад ва дар чунин ҳолат танҳо бояд конститутсия риоя карда шавад. Бо дарназардошти он ки конститутсия чунин қонуни пурқуввати имконпазир аст, мо бояд ҷи тавр пайдо шудан, қонунӣ гаштан ва мундариҷаву мухтавои онро дида бароем.

2.0 Таърихи конститутсияи мо

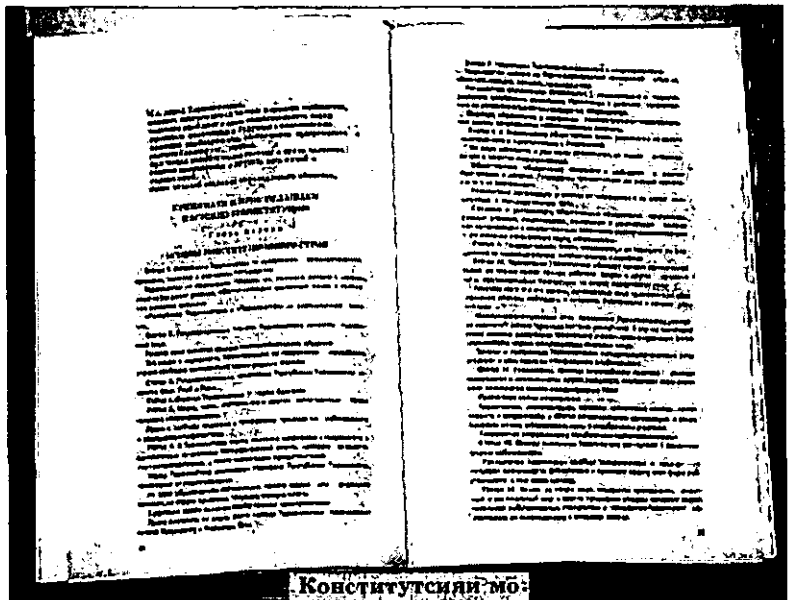
Инкишофи конститутсия бо рушди Тоҷикистон зич алоқаманд аст. Аз ин хотир, дар давраҳои гуногун, панҷ конститутсия қабул карда шудааст: солҳои 1929, 1931, 1937, 1978 ва 1994.

Соли 1924 баробари ташкил гардидани Ҷумҳурии худмухтори Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон (собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ) зарурияти қабули конститутсия ба миён омад. Лекин барои қонунӣ гардонидани он ҳеч гуна райъпурсии кушод ва озод гузаронида нашуд ва чунин ҳолат бо ҳамаи конститусияҳои то соли 1978 қабулгардида руҳ дод. Илова бар ин, ҳеҷ кадоме аз онҳо конститутсияи давлати мустақил набуданд. Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил конститутсияи аввалинашро баъд аз райъпурсии умумихалқие, ки 6-уми ноябри соли 1994 гузаронид, қабул намуд.

Азбаски таҳияи конститутсияи соли 1994 бори аввал дар солҳои бозсозии даврони шӯравӣ оғоз гардида буд, бинобар ин мақсади он баланд бардоштани мақоми конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда, балки бештар додани мухторият ба давлати Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Аз ин рӯ, асоси онро конститутсияи нави Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил мекард. Қадами аввалини таҳияи ин конститутсия 24-уми августи соли 1990 қабул шудани эълومияи мустақилияти Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон буд. Лоихаи конститутсия то тобистони соли 1991 тайёр шуда бошад ҳам, вале пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ садди роҳи он гашт.

Моҳи январи соли 1992 дар асоси қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори комиссияи конститутсионӣ тағйир дода шуд ва президенти ҷумҳурӣ Раҳмон Набиев раиси комиссияи конститутсионӣ интихоб гардид. Ҷ моҳи декабри соли 1991 дар интиҳоботи умумимиллӣ ба сари қудрат омад. Ин гурӯҳ лоихаи конститутсияро таҳия карда, онро ба Шӯрои Олӣ пешниҳод намуд. Дар таърихи 22 моҳи апрели соли 1992 лоихаи конститутсия аз тарафи Суди Олӣ ба муҳокимаи умумихалқӣ гузошта шуда, тавассути ахбори омма паҳн гардид. Вале ҷанги шаҳрвандие, ки дар Тоҷикистон аланга зад, ин равандро боздошт.

Моҳи июни соли 1993 баъд аз интихоб гардидани Эмомалӣ Раҳмонов ба ҳайси раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ӯ ҳамзамон раиси Комиссияи конститутсионӣ таъйин гардид. Гурӯҳи корӣ созмон дода шуд ва он ду лоихаи Конститутсияро дар моҳи апрели 1994 барои муҳокимаи комиссия пешниҳод намуд. Яке аз лоихаҳо сохти давлатро ҳамчун ҷумҳурии президентӣ ва дигар лоиха бошад, ҳамчун сохти парламентӣ эзоҳ медоданд. Комиссияи

Конститутсияи мо

конститутсионӣ лоиҳаи шакли ҷумҳурии президентиро тасдиқ намуд. Президиуми Шӯрои Олӣ конститутсияро 13-уми апрели соли 1994 интишор кард. Ҳамзамон президиум комиссияи конститутсиониро ваколатдор намуд, ки ақидаҳои шахрвандонро оид ба конститутсияи пешниҳодгардида, то моҳи июни соли 1994 ба инобат гирад. Лоиҳаи конститутсия дар воситаҳои ахбори омма 21-22-юми апрели соли 1994 нашр шуд. Лоиҳа аз 10 боб ва 100 модда иборат буд.

Лоиҳаи Конститутсия 21-22-юми соли 1994 дар маҷлиси Шӯрои Олӣ муҳокима гардид ва дар он ба чунин қарор омаданд, ки райъпурсӣ бояд 25-уми сентябр гузаронида шавад. Ин сана ба 6-уми ноябри соли 1994 иваз карда шуд. Дар райъпурсӣ одамон ба тарафдории лоиҳа овоз доданд ва бори аввал конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони мустақил қабул гашта, он ба ҳукми қонун даромад. Ҳамзамон Эмомалӣ Раҳмонов дар интихоботи президенти бо 58% овозҳо ғолиб баромад ва соли 1995 интихобот ба Маҷлиси Олӣ сурат гирифт.

Конститутсияи ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла қонунбарор, иҷроия ва судиро муайян мекунад. Конститутсия вазифаҳо ва ҳокимияти Маҷлиси Олиро ҳамчун мақомоти намоёндагӣ ва қонунбарор муқаррар мекунад. Конститутсияи ҳокимияти президентро ҳамчун сардори давлат, сардори ҳокимияти иҷроия ва таъйинкунандаи судҳо ба таври мушаххас нишон медиҳад. Он инчунин низоми ҳокимияти маҳаллӣ, нақши додгоҳи ҷумҳуриявӣ ва тартиби ворид намудани тағйиротҳо ба Конститутсияро шарҳу эзоҳ медиҳад. Дар охири китоби мазкур шумо метавонед бо Конститутсияи амалкунандаи имрӯза шинос шавед.

Райъпурсии умумихалқӣ, ки 26-уми сентябри соли 1999 гузаронида шуд, имконияти ворид намудани баъзе тағйиротҳо ба Конститутсия муҳайё намуд. Баъд аз ворид кардани тағйиротҳо Маҷлиси Олӣ ҳамчун парламенти иборат аз ду палата – Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намоёндагон ташкил ёфта, ба парламенти касбӣ мубаддал гашт.

Райъпурсии умумихалқии 22-юми июни соли 2003 сурат гирифта низ ба Конститутсия тағйирот дохил кард. Яке аз ин тағйирот ба президент имконият медиҳад, ки ду муҳлат пай дар пай интихоб шавад.

3.0 Дигар қонунҳои мо

Мо метавонем қонунҳои конститутсиониро ба таври зерин ҷудо кунем:

- Қонунҳои давлатӣ.
- Санадҳои ҳуқуқӣ.

Қонунҳо нисбати санадҳои ҳуқуқӣ бартарии худро доранд, яъне ин маънои онро дорад, ки ҳамагуна қарори президент бояд мутобики қонунҳо бароварда шаванд. Қонунҳои давлатӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

- Қонунҳои конститутсионӣ, ки ба мақомоти махсус ваколати иҷро кардани вазифаҳои дар конститутсия муайяншударо медиҳад.
- Қонунҳои умумӣ, ки қонунӣ будани дигар амалҳоро баррасӣ мекунад

Намудҳои санадҳои ҳуқуқӣ ба таври зил мебошанд:

- Қарорҳои Маҷлиси Олӣ.
- Қарорҳо ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- Қарорҳо, фармонҳо ва дигар санадҳои вазоратҳо, Кумитаҳои давлатӣ ва дигар сохторҳои давлатӣ, аз ҷумла мақомоти маҳаллӣ.

Маҷлисиҳои маҳаллӣ низ метавонанд қарорҳои танҳо ба худ он минтақа дахлдоштаро қабул намоянд. Аммо он қарорҳо набояд бо қонунҳои давлатӣ муҳолиф бошанд.

Мо метавонем вазифаҳои қонунҳоро ба таври зерин гурӯҳбандӣ кунем:

- Вазифадор намудани одамон ва ташкилотҳо (масалан, ноҳия вазифадор аст, ки шабакаи обтаъминкуниро доимо дар ҳолати корӣ нигоҳ дорад).

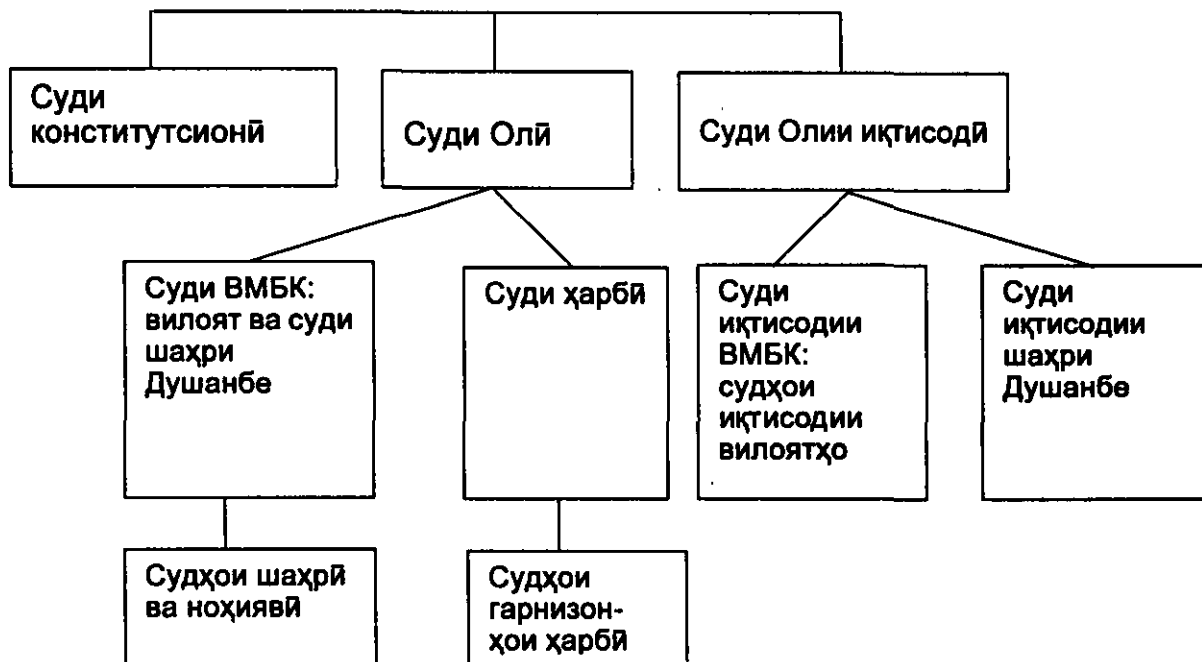

- Манъ кардани баъзе амалҳо (масалан, шумо наметавонед мошинро бо суръати аз 100 километр зиёд дар як соат ронед).
- Истифодаи ваколат (масалан, вилоят ваколат дорад, ки андозҳоро аз номи ҳокимияти марказӣ ҷамъоварӣ намояд.)

4.0 Низоми судӣ ва волоияти қонун

Тоҷикистон ҳам тартиби муайяни судҳоро (юридикӣ) дорад ва онҳо вазифадоранд, ки Волоияти қонунро нисбати ҳамаи ташкилотҳои давлатӣ, хусусӣ, ғайридавлатӣ, шаҳрвандон ва дигарон баробар татбиқ гардонанд.

Ҷадвали дар поён додашуда чунин тартибро нишон медиҳад.

Суди конституционӣ парвандаҳоро баррасӣ намекунад, лекин чунин вазифаҳо дорад:

- Муайян кардани он ки қонунҳо, санадҳои Маҷлиси Олӣ, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар сохторҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ, созишномаҳои байналхалқии аз ҷониби Тоҷикистон ба имзорасида ба Конститутсия мутобиқанд ё не.
- Ҳалли баҳсу мунозираҳои, ки миёни сохторҳои давлатӣ, вобаста ба ваколатҳои сурат мегиранд.
- Иҷрои дигар салоҳиятҳои, ки аз ҷониби Конститутсия ва дигар қонунҳо муайян гардидаанд.

Суди конституционӣ аз 7 судья иборат буда, яке аз онҳо намоёнани Вилояти Мухтори Бадахшонӣ Кӯҳӣ мебошад ва онҳо қарорҳои сурат тавассути овоздиҳии кушода қабул мекунанд. Вазифаҳои Суди Олӣ иборатанд аз:

- Назорат аз болои судҳои ҳарбии суди ВМБК, судҳои вилоятҳо, суди шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳо.
- Баровардани ҳукм нисбати парвандаҳои, ки аз ҷониби судҳои зинаи поёнӣ пешниҳод шудаанд.
- Баровардани ҳукм нисбати парвандаҳои, ки судҳои зинаи поёнӣ салоҳияти баррасӣ кардани онҳоро надоранд.
- Ҳалли баҳсу мунозираҳои вобаста ба интихобот ва райъпурсии умумихалқӣ.

Судҳои иқтисодӣ ба дида баромадани парвандаҳои вобаста ба фаъолияти корчалонӣ, махсусан, иҷро нашудани шартномаҳо масъул мебошанд.

Судҳои ҳарбӣ ба баровардани ҳукм оиди парвандаҳои, ки вобаста ба ҳамаи қисмҳои ҳарбӣ, қорхонаҳо ва сохторҳои ҳарбӣ, қўшунҳои сарҳадӣ, вазорати бехатарӣ ва дигар ташкилотҳои ҳарбӣ масъул мебошанд.

Агар шаҳрванд боварӣ дошта бошад, ки нисбати ӯ суди ноҳия ҳукми ноодилона баровардааст, он гоҳ ӯ метавонад гузаронидани муурофияи судиро дар сатҳи вилоят талаб кунад.

Суди вилоятӣ далелҳои дар парванда аз тарафи суди ноҳия овардашударо таҳлил менамояд ва агар муайян намояд, ки тартибот ба таври дуруст риоя нашудааст, пас мурофиаи судӣ тақроран сурат мегирад. Агар шахрванд бо қарори қабулнамудаи суди вилоятӣ низ қаноатманд нашавад, пас метавонад аз болои он қарор ба Суди Олӣ шикоят намояд. Суди Олӣ парвандаро аз нав баррасӣ намекунад. Агар муайян намояд, ки тартибот ба таври дуруст риоя нашудааст, дар ин ҳолат ба судҳои зинаи поён дастур пешниҳод менамояд то парвандаро аз нав баррасӣ намоянд.

Моҳияти асосии волоияти қонун ин аст, ки ҳама дар назди қонун баробаранд ва ҳеч гуна муносибати махсус нисбати касе вучуд надорад. Низоми ҳуқуқӣ дар ҳолате амал мекунад, ки агар он одилона ва мустақим бошад, яъне ин маънои онро дорад, ки ба парвандаҳо мутобиқи қонун ҳукм бароварда шаванд, на аз рӯи ба инобат гирифтани ҷиҳатҳои фарқкунанда, ба мисли мақоми иҷтимоӣ, динӣ ё ҷинсӣ. Ҳеч кас ҳуқуқи барпо кардани баҳсу мунозираҳоро бе гузаштани тартиботи муайян надорад. Барои он ки шахси гунаҳкор ва ё поймолкунандаи қонун ҷазо гирад, бояд ҷинояткор худашро дар мурофиаи судӣ ҷимоя намояд. Илова бар ин, ҷазо бояд аз ҷониби суди бетараф муайян шавад, на аз ҷониби ҷабрдида ё оилаи онҳо. Барои мисол, агар қушторе сурат гирифта бошад, аъзои оилаи ҷабрдида мумкин ба шахси гунаҳкор ҳучум намоянд. Лекин, агар волоияти қонун татбиқ шавад, пас мутобиқи он аъзои оилаи ҷабрдида салоҳияти қабул кардани қарорро надоранд. Маҳз ҳуди қонун, яъне судя қонунӣ ва ё ғайриқонунӣ будани амалро муайян мекунад. Судя муайян мекунад, ки далелҳои кофӣ барои исбот кардани қонунвайронкунии аз ҷониби шахс ё ташкилот мавҷуданд ё не. Агар мавҷуд бошанд, пас судя дар асоси онҳо ҳукм мебарорад. Бо вучуди ин, қонун одатан, ҳадди аққал ва ё ҳадди аксари ҳукмҳоро нишон медиҳад.

Дар Тоҷикистон қонуни шахрвандӣ вучуд дорад, бинобар ин судяҳо ҳуқуқи тафсири қонунҳоро надоранд. Судя қонунро бояд тавре ки навишта шудааст, ҳамон хел татбиқ намояд ва усулро, ки дар парвандаи пешина истифода шуда буд, ба инобат гирад.

5.0 Мустақилияти судҳо

Маҷлиси милли раисону ҷонишинҳо, судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодиро ба вазифа таъйин ва аз он озод мекунад. Бо вучуди ин, Маҷлиси милли метавонад судяҳоро дар асоси рӯйхати номзадҳои аз ҷониби президент пешниҳодшуда таъйин намояд. Ҳамаи дигар судяҳо аз тарафи президент мутобиқи пешбарии Шӯрои адлия ба вазифа таъйин ва аз он озод карда мешаванд.

Шӯрои адлия иборат аст аз:

- Раиси Суди Олӣ.
- Раиси Суди Олии иқтисодӣ.
- Як намоён аз дастгоҳи иҷроияи президент.
- Як намоён аз ҳар як палатаи парламент.
- Вазири адлия.
- Дигар судяҳо (тахминан ду судя) бо пешниҳоди президент.

Шӯрои адлия қарорҳоро тавассути овоздиҳӣ қабул мекунад ва он дар бинои вазорати адлия ҷойгир шудааст. Ҳамаи аъзои Шӯро бояд маълумот ва таҷрибаи ҳуқуқӣ дошта бошанд.

Конститутсия ва дигар қонунҳои давлатӣ мустақилияти судҳоро тавассути чунин талабот таъмин мекунад:

- муайян кардани тартибу қоида ва маҳдудиятҳо нисбати шахси ба вазифаи судя таъйиншаванда;
- ҷорӣ кардани низоми пешниҳоди арзу шикоятҳо ва сабти баррасии парвандаҳои судӣ;
- консепсияи ҳуқуқӣ, ки мувофиқи он дар назди қонун ҳама баробаранд;

- даҳолат накардан дар қорҳои судяҳо ҳангоми таҳлили ҳуҷҷатҳои судӣ. Ин маънои онро дорад, ки мувофиқи қонун ҳеҷ кас наметавонад ба он раванд (тавассути чунин амалҳо ба монанди пора додан ба суд бо мақсади ба фоидаи ин ё он шахс ҳал намудани қарор) таъсир расонад;
- судҳо ба тафтиши онҳое, ки ба раванди баррасии қонунӣ даҳолат мекунад, қудрат доранд;
- шӯрои адлияе, ки сифати қарорҳои судиро назорат мекунад;
- судяҳо дар як вақт дигар вазифаҳо ишғол намекунад. Дар акси ҳол сабабгори ихтилофи манфиатҳо мегарданд;
- баррасӣ шудани аксари парвандаҳои ҷиноятӣ тавассути телевизион намоиш дода мешаванд.

6.0 Додгоҳи ҷумҳуриявӣ ва Вазорати адлия

Додгоҳи ҷумҳуриявӣ қисми таркибии ҳокимияти судӣ, иҷроия ва қонунбарор ба шумор рафта дар робита бо давлат вазифаҳои муҳими ҳуқуқӣ дорад. Вазифаҳои додгоҳ аз инҳо иборатанд:

- Ҷамъ овардани далелҳои, ки қонунвайронкунии ташкилот ё шахсонро нишон медиҳад;
- Агар додгоҳ боварӣ дошта бошад, ки далелҳо кофӣанд, пас додситон бояд он ташкилот ё шахсро ба ҷавобгарии судӣ кашад. (Ба ин восита додситон дар назди суд давлатро намоёндагӣ мекунад). Додгоҳ кӯшиш мекунад исбот кунад, ки шахс ё ташкилот қонунро поймол кардааст. Додгоҳ вазифадор аст, ки чунин амалро дар ҳама гуна ҳолати қонунвайронкунии анҷом диҳад ва ба ин восита кӯмак намояд то волоияти қонун таъмин гардад. Фарқ надорад, ки ҷиноят дар қучо ва аз тарафи кӣ содир шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки агар қизи шахсе дуздида шавад, дар ин ҳолат давлат бояд дуздиро ба суд кашад, на ҷабрдидаро. Ҷама гуна амали ҷиноятӣ нисбати шахс, ба монанди ҷиноят бар зидди давлат баррасӣ мешавад. Шахс ё ташкилоти барои ҷинояткорӣ муттаҳам кардашуда бояд сафедкунанда дошта бошад, ки вазифаи ӯ нишон додани нокифоя будани далелҳо барои исботи гуноҳ мебошад.
- Ҷимояи давлат дар суд. Дар сурати аз ҷониби шахс ба суд кашидани давлат дар ин ҳолат давлат ҳамчун гунаҳгор доништа шуда, додгоҳ давлатро ҷимоя мекунад;
- Мушоҳида аз болои ҳолатҳои шаҳрвандӣ ва оилавӣ бо мақсади амалҳои ҷинояткорӣ;
- Тафтиш кардани ҳамаи қарорҳои ташкилотҳо ва шахсиятҳо бо мақсади мувофиқ будани онҳо бо қонунҳои давлатӣ.

Додситони кулл аз ҷониби президент бо розигии Маҷлиси миллӣ ба мӯҳлати панҷ сол таъйин ва озод карда мешавад. Додситони кулл дигар додситонҳоро ба мӯҳлати панҷ сол таъйин ва озод мекунад.

Вазорати адлия қисми таркибии ҳокимияти иҷроия мебошад ва дар навбати худ барои бо маслиҳатҳои ҳуқуқӣ таъмин намудани давлат ва шаҳрвандон, инчунин назорат аз болои идораҳои давлатии нотариалӣ ва дигар идораҳои бақайдгирӣ вазифаҳои муҳим дорад.

7.0 Волоияти қонун ва ҷомеаи шаҳрвандӣ

Конститутсия ва дигар қонунҳо муносибати ҳуқуқии байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлатро муайян месозанд. Онҳо ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои шаҳрвандонро нишон медиҳанд. Барои мисол, конститутсия ба ҳар як шахс қаролати ҳуқуқҳои озодии дин ва созмон додани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла созмонҳои ғайридавлатиро медиҳад.

Супориши 03: Заҳмат барои чӣ? (25 дақиқа)

Бо ҳамсинфатон ба саволи зерин дар ҳаҷми

150 калима ҷавоб нависед: «Конститутсия ба мо барои чӣ лозим аст?»

Кайдхо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон сабабҳои асосии мавҷудияти Конститутсияи Тоҷикистонро номбар менамоянд.

МТ: хонандагонро ҳидоят мекунад, ки сабабҳои асосии мавҷудияти Конститутсияи Тоҷикистонро ҷамъбаст намоянд.

Ҷавобҳо бояд фикрҳои зеринро дар бар гиранд:

- Конститутсияҳо замина барои ҳамаи қонунҳои давлатӣ мебошанд;
- Онҳо ҳуқуқҳо ва вазифаҳои моро ҳамчун шаҳрванд кайд мекунад;
- Онҳо ба мо нишон медиҳанд, ки мо ҳудро ҳамчун ҷомеа бояд чӣ тавр бунёд намоем.

Супориши 04: Ҳокимияти судӣ (15 дақиқа)

Бо ҳамсинфатон конститутсияро аз назар

гузаронида, матне дар ҳаҷми камтар аз 150 калима нависед, ҳокимияти судӣ кай ва чӣ гуна метавонад қонуни аз ҷониби парламент пешниҳодгардидаро рад кунад?

Кайдхо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд мувозинаи ҳокимияти судиро шарҳ диҳанд.

МТ: ҷалб кардани таваҷҷӯҳи хонандагон ба қудратест, ки ба суд дода мешавад. Зеро суд ҳокимияти иҷроия ва қонунбарорро дар мувозина нигоҳ медорад ва назорат мекунад.

Намунаи ҷавоб:

Суди конститутсионӣ, ки зинаи баландтарини ҳокимияти судӣ мебошад, қонуни пешниҳодгардидаро дар сурати бо конститутсия ихтилоф доштани метавонад рад кунад. Он инчунин, агар қонуни пешниҳодшуда бо қонунҳои амалкунанда зид бошад тағйиротхоро пешниҳод мекунад ё метавонад тавсия диҳад, ки қонуни пешниҳодшуда қонуни амалкунандаро иваз кунад.

Ин раванд пеш аз ба имзо расидани қонун аз ҷониби Президент сурат мегирад. Бо вучуди ин дар амал таҳиягарони қонуни пешниҳодшаванда то ба ин вазъият расидан аз ҳокимияти судӣ маслиҳат мепурсанд.

Ин раванд зарур аст, зеро ки дар акси ҳол одамон дар вазъияти ногувор ва пурра дар зери ҳокимияти судҳо қарор мегиранд. Чунки судья метавонад ба як шахси ҷиноят содир карда як қонунро ба шахси дигари ҳамин хел гуноҳ намуда, қонунро татбиқ намоянд, ки нисбатан сабуктар аст.

Кайд: ин на танҳо ба саволи «чӣ тавр» ва «кай» ҷавоб медиҳад. Шумо метавонед аз хонандагон пурсед, ки хангоми иҷроии ин вазифа ба саволи «барои чӣ» раванди тафтиши қонун аз тарафи ҳокимияти судӣ зарур аст, ҷавоб гӯянд.

Супориши 05: Мувофиқи қонун (20 дақиқа)

Ҳуқуқшинос ё судяро ба синфатон даъват намуда,

саволҳои зеринро пурсед:

1. Шумо чӣ тавр ҳуқуқшинос шудед?
2. Ба шумо кадом навъҳои дониш заруранд?
3. Дар бораи қонунҳои нав шумо аз кучо маълумот мегирид?
4. Фарқи байни қонунҳои шаҳрвандӣ ва ҷиноӣ чӣ гунаанд?
5. Дар байни қонунҳои хуб ва бад чӣ фарқиат мавҷуд аст?
6. Хусусияти кори ҳуқуқшинос дар якҷанд соли охир то чӣ андоза тағйир ёфт?

Кайдхо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ба ин саволҳо ҷавоб диҳанд.

МТ: ба хонандагон кӯмак менамояд, ки кори судхоро хуб омӯхта, оид ба фаъолияти адвокатҳо судҳо ҳамчун ҳимоятгарони айбдоршавандаҳо фаҳмиш пайдо кунанд.

Ҷавобҳо мумкин аст чунин бошанд:

1. Ман дар донишгоҳи шаҳри Душанбе панҷ сол таҳсил кардам ва унвон гирифтаам.
2. Шуморо зарур аст, ки дар бораи назарияи ҷӣ гуна кор кардани қонунҳо дониш дошта бошед ва моҳияти қонунҳои асосии кишварамонро донед. Агар шумо дар як соҳа фаъолият намоед, зарур аст, ки қонунҳои вобаста ба он соҳаро донед.
3. Ҳуқуқшиносҳо метавонанд нусхаи қонунҳои нави қабулшударо дархост намоянд.
4. Нигаред ба шарҳи матн.
5. Қонуни номуқаммал, одатан, ихтилофнок ва татбиқнашаванда аст. Бо ибораи дигар он мумкин ягон ҷизро ғайриқонунӣ мешуморад, лекин дастгир намудани одамонро, ки қонунро вайрон кардаанд, имконнопазир аст. Қонунҳо бояд одилона бошанд.
6. Имрӯз парвандаҳои ҷиноӣ оид ба корчалонӣ ва, махсусан, иҷро накардани шартномаҳо дар муқоиса ба солҳои пешин ниҳоят зиёданд. Қонунҳои бештари душвор ва вазифаҳои зиёди ҷомеа ба он оварда расонид, ки тадқиқоти ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ барои ҳуқуқшиносон муқаммал гардонида шавад. Албатта, душвориҳои иқтисодӣ фаъолияти ҳуқуқшиносро дар муқоиса то соли 1991 боз ҳам мушқилтар гардонид.

Супориши 06: Нуқтаи назари ҳуқуқшинос (15 дақиқа)

Тасаввур кунед, ки шумо дар гурӯҳҳо

кор карда, барои ҳар як масъалаи номбаршуда лоиҳаи қонунҳоро тайёр кардед. Сипас, ҳуқуқшинос ё судяро ба синфатон даъват намоед ва нуқтаи назари онҳоро оиди қонунҳои аз ҷониби шумо пешниҳодшуда пурсед.

Масъалаҳо:

1. Сағҳо, одатан, шабона аккос зада хоби шуморо халалдор мекунанд.
2. Шумо одамонро, ки нашъа истеъмол мекунанд, медонед.
3. Гови ҳамсоя сабзавоти коштаи шуморо мехӯрад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: аввал ин, ки хонандагон қонунро пешниҳод мекунанд ва сипас ҳуқуқшинос эродҳояшро оид ба воқея будани он иброз мекорад.

МТ: ба хонандагон мушқилии таҳияи қонунҳо ва ҳолатҳои муҳим будани қонунро нишон медиҳанд.

Хонандагон бояд дар гурӯҳҳо кор кунанд ва оид ба ҳар як масъалаи номбаршуда лоиҳаи қонунҳоро тайёр кунанд.

Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд.

БОБИ 11 СОҲТОРИ ДАВЛАТ

Мақсади умумии ин боб шарҳ додани намунаи ташкили ҳокимияти давлатӣ мебошад.

➤ Машқ пеш аз хондани матн:

Супориши 01 Истилоҳот ва муайянкунандаҳо (5 дақиқа)

Дунафарӣ кор

карда, истилоҳотро бо муайянкунандаҳо муқоиса намоед.

Истилоҳ	Муайянкунанда
1. Интиҳобот	а). Шахсе, ки ҳуқуқи овоздихӣ дорад.
2. Ҳизби сиёсӣ	б). Гурӯҳи сиёсӣ, ки барои пешниҳод ва дастгирии роҳбарону номзадхояшон ба вазифаҳои давлатӣ созмон ёфтааст.
3. Интиҳобкунанда	в). Чараёне, ки дар он хоҳиши халқ тавассути интиҳоби намояндагон ба парламент ва роҳбарии сохторҳои иҷроияи давлатӣ ифода мегардад.

Ҷавобҳо: 1-в, 2-б, 3-а.

📖 Матн барои хониш

Дар ин боб мо сохтори умумии давлат ва баъзе мушкилотро, ки руҳ медиҳанд, дида мебароем. Бинобар ин боби мазкур ба қисмҳои зерин тақсим карда мешавад:

1. Таносуи қудратҳо.
2. Ташкили хизматҳои давлатӣ.
3. Муносибати байни хизматҳои давлатӣ ва шаҳрвандон.
4. Хавфи монополия намудани қудрати давлатӣ.

1.0 Таносуи қудратҳо

Яке аз аввалин ва бузургтарин мутафаккирони сиёсӣ Аристотел буд, ки соли 384 то мелод таваллуд шудааст. Дар «Сиёсат» ном китоби ӯ се вазифаи асосии давлат қайд карда шудааст:

1. Таҳияи қонунҳо (ин аз ҷониби ҳокимияти қонунбарор амалӣ мегардад);
2. Қбули қарор оид ба идоракунии давлат дар асоси қонунҳо (ҳокимияти иҷроия);
3. Қбули қарор оид ба тафсир ва татбиқи қонунҳо (ҳокимияти судӣ).

Он чизҳое, ки Аристотел навишта буд, то ҳануз аҳамияти худро гум накардаанд. Сарфи назар аз он ки ин вазифахоро метавон бо роҳҳои мухталиф дар низомҳои гуногуни ҳокимияти иҷро намуд, вале онҳо на ҳамеша аниқ муайян карда шудаанд. Масалан, қонунбаророн низ метавонанд қонунҳоро татбиқ кунанд.

Чунин тақсимои вазифаҳо ва ҳокимият зарур аст, зеро он барои пешгирӣ намудани муттамарказшавии ҳокимияти пурқудрати гурӯҳи хурди одамон ёри мерасонад. Агар се шоҳи ҳокимияти давлатӣ ба якдигар вобаста набояд мо гуфта метавонем, ки тақсимои ҳокимият вучуд дорад. Чунин ташкили ҳокимият самарабахш аст, зеро ин маънои онро дорад, ки ҳар як ҷузъи он ваколати маҳдудкунӣ дорад ва, воқеан, ҷузъҳои ҳокимияти дигарро маҳдуд мегардонад. Ваколатҳои ҳуқуматӣ дар чунин вазъият дар натиҷаи ҳамкориҳои шоҳҳои ҳокимияти давлатӣ ба вучуд меоянд ва имконияти амали онҳоро таъмин мекунад. Дар ин сурат ҳар як шоҳи ҳокимият қудрати баробар дорад. Инро низоми **назорат** ва **мувозина** меноманд. Масалан, тасаввур кунед, ки президент (як қисми шоҳи ҳокимияти иҷроия) мехоҳад, ки ҳамон одамон шими кӯтоҳ пӯшанд. Барои ба ин кор ноил гаштан ӯ хоҳиш мекунад, ки қонуне таҳия шавад, ки пӯшидани шимҳои дарозро манъ намояд. Чунин қонун бояд аз тарафи идораҳои ҳуқуқӣ таҳия ва қабул карда шавад. Барои танзими ин қонун сохтори судӣ бояд ҳулосаҳои худро баён кунад, ки қонуни пешниҳодшуда то чӣ андоза бо қонуни амалкунанда мувофиқат мекунад. Дар сурате, ки идораи

қонунбарор аз қабули чунин қонунҳо худдорӣ намояд ё сохтори судӣ қайд кунад, ки он бо қонунҳои дигар мувофиқат намекунад, президент бояд аз чунин мақсад даст кашад.

Ҳатто қонун қабул шавад ҳам, дар қорӣ қардани он низ тақсими вазифаҳо мушоҳида мешавад. Ҳокимияти судӣ дар сурати аз тарафи шахс вайрон карда шудани қонун ба ҷинояткор ҷазо медиҳад. Ҳокимияти иҷроия вобаста ба низоми амалкунанда барои амали мелиса, ки вайронкунандагони қонунро дастгир ва кори онҳоро тафтиш мекунанд, масъул аст.

Дар аксарияти конституцияҳои имрӯза бунёди чунин ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ шудааст, ки тақсимот ва баробарӣ асоси демократияи муосирро ташкил мекунанд. Дар поён шарҳи тақсимоти ҳокимият оварда шудааст.

1.1 Идораҳои қонунбарор

Вазифаи асосии идораҳои қонунбарор бунёд намудани қонунҳо мебошад. Дар бисёр низомҳои давлатӣ ҳокимияти иҷроия низ баъзе вазифаҳои қонунгузоририро, ки онҳо бо роҳи баровардани фармонҳо ва дигар қоидаҳо амалӣ мегарданд, ба зимма мегирад. Ба ғайр аз ин, ҳокимияти қонунбарор истифодаи маблағҳои бучети давлатиро муайян карда, шартномаҳои байнидавлатиро тасдиқ мекунанд ва оид ба масъалаҳои гуногун вохӯриҳо мегузаронаду низоми интихоботро муайян намуда, баъзан судяҳоро низ тасдиқ мекунанд. Ҳокимияти судӣ дар

мамлакатҳои гуногун бо хусусиятҳои зиёди худ фарқ мекунанд. Чунинчи:

1. шумораи намояндагон;
2. тартибот ва муқаррароте, ки онҳо истифода мекунанд;
3. нақши ҳизбҳои сиёсӣ;
4. нақши онҳо дар давлат дар муқоиса бо ҳокимияти иҷроия.

Аксарияти идораҳои қонунбарор аз ду шӯро иборатанд, ки баъзан онҳоро

«палатаҳо» мегӯянд. Ин маънои онро дорад, ки сохтори зинаи болоие мавҷуд аст, ки одатан минтақаҳои калонро намояндагӣ мекунанд. Ҳамзамон палатаи поёнии нисбатан сершумор низ ҳаст, ки зерминтақаҳо ва ҳавзаҳои интихоботиро намояндагӣ менамоянд. Ҳар яке аз ин ҳавзаҳои интихоботӣ намояндагӣ худро интихоб мекунанд. Одатан, мақсади асосии парламенти дузинагӣ тақсимоти минбаъдаи ҳокимият аст. Бо вучуди ин, дар баъзе кишварҳои хурди демократӣ, масалан, Юнон танҳо парламенти якпалатагӣ амал мекунанд. Органҳои қонунбарор – парламентҳо аз рӯи шумораи намояндагонашон фарқ мекунанд. Палатаи умумии Бритониё (ин палатаи поёнии парламент аст, ки он аз намояндагони одамони оддӣ ташкил ёфтааст) 600 намоянда дорад ва яке аз калонтарин сохтори қонунбарор ба ҳисоб меравад. Хурдтарин идораи қонунбарор палатаи поёнии парламенти Исландия аст, ки ҳамагӣ 40 намоянда дорад.

Яке аз мушкилоти асосии парламентҳои кишварҳои иттиҳоди давлатҳои мустакил дар он аст, ки намояндагони нав интихобшуда дар парламенти демократӣ таҷрибаи қор надоранд ва бо қоидаҳо ва тартиботи амалкунанда шинос нестанд. Барои бунёди гурӯҳҳои муҳолифақида дар парламент, масалан, барои тақмили қонунҳо вақти муайян лозим аст. Қонундонҳои хуб низ бояд ҷӣ гуна ба таври қушод бо интихобкунандагон ва воситаҳои ахбори умум муошират қарданро омӯзанд. Агар қонундон аз ӯҳдаи иҷрои ин вазифаҳои муҳим набарояд ё хоҳиши иҷро қарданро нашошта бошад, дар он ҳолат мамлакат ба мушкилиҳо дучор мегардад.

1.2 Идораи иҷроия

Идораи иҷроия дар сохтори ҳокимияти давлатӣ вазифаи идоракунандаро адо мекунанд (ба ин идораҳои интихобӣ низ дохил мешаванд). Онҳо самти сиёсати давлатиро муайян мекунанд ва қонунҳоро, ки парламент қабул мекунанд, татбиқ менамоянд. Ба ҳайати он шахсони расмӣ мансабдори интихобшаванда, ба монанди президент, ё сарвазирӣ таъиништа, девони вазирон,

инчунин хизматчиёни давлатии таъйиншуда, ки корҳои техниқиро пеш мебаранд, дохил мешаванд.

Чихати фарқкунанда дар сохтори иҷроия вобаста аз низоми кишвар аст. Яъне кишвар дорони низоми президентӣ ё парламентист.

Дар низоми президентӣ сардори ҳукумат президент ва инчунин, намоёндагони парламент, ба мӯҳлатҳои муайян интиҳоб карда мешаванд. Президентро ба таври маҷбурӣ, ба истисноӣ ҳолатҳои фавқуллода ва аз рӯи тартиботи мураккаб, наметавон ба истеъфо равон кард. Одатан, президентон низ наметавонанд парламентро пароканда созанд. (Ин маъноӣ ҳуқуқи намоёндагии онҳоро бекор кардан аст. Ин ҳолат асосан танҳо пеш аз интиҳобот рух медиҳад). Дар бисёр системаҳои президентӣ вазифаи ноибӣ президентро дохил кардаанд, ки онҳоро ҳатто ба таври алоҳида интиҳоб мекунанд ва аз рӯи вазифашон баъд аз президент қарор доранд. Дар сурати қорношоямии президент, дар чунин низом, вазифаи ӯро ноиб ба ӯҳда мегирад.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Фаронса мисоли низоми президентӣ шуда метавонанд. Дар ҳар ду ҳолат, президент ҳам сардори давлат ва ҳам сардори ҳукумат ба ҳисоб меравад.

Дар низоми парламентӣ сардори ҳукуматро сарвазир ё консул мегӯянд. Сарвазирро аз ҳисоби аъзои парламент интиҳоб мекунанд. Одатан, ӯ роҳбари ҳизби сиёсӣ ба ҳисоб рафта, дар интиҳоботи парламент ҷойҳои бештарро ба даст овардааст ва ҳукуматро ташкил мекунанд. Ин маъноӣ онро дорад, ки ҳокимияти иҷроия қисман аз идораи қонунбарор иборат аст. Дар чунин низом сарвазир ва ҳукуматро ба воситаи аксарияти овозҳо дар шакли изҳори нобоварӣ ба истеъфо фиристодан мумкин аст. Аз тарафи дигар, сарвазир метавонад парламентро пароканда кунад ва интиҳоботи нави онро таъйин намояд.

Низоми парламентӣ талаб мекунанд, ки дар байни ҳокимияти иҷроия ва қонунбарор ҳамкориҳои зич мавҷуд бошад, зеро онҳо метавонанд ба осонӣ якдигарро ба истеъфо фиристанд.

Дар низоми парламентӣ аз болои шоҳҳои ҳокимияти иҷроия назорати ҷиддӣ мавҷуд аст, зеро вазифаҳои сардори давлат ва сардори ҳукумат дар ин ҷо аз ҳамдигар ҷудоянд. Сардори давлат шоҳ (монарх) ё сарвари интиҳобшуда аст, ки аз ин рӯ бояд, сухани охириро гӯяд ва метавонад қонунҳои пешниҳодшударо қабул ё рад намояд. Ӯ баъзе судяҳо таъйин мекунанд. Бо вучуди ин, президент дар низоми парламентӣ дар муқоиса бо низоми президентӣ ҳокимияти маҳдуд дорад. Дар Чопон, Испания, Бритониёи Кабир ва мамлакатҳои Скандинавия давлатҳои парламентиӣ монархӣ амал мекунанд. Давлатҳои Италия, Олмон, Венгрия ва Чехия ҷумҳуриҳои парламентиӣ буда, дар онҳо президент сардори давлат аст, на сардори ҳукумат.

Ҳам президент ва ҳам сарвазир давлатро бо ёрии вазирон идора мекунанд, ки онҳо дар низоми парламентӣ мустақилияти бештар доранд ва сарвазир дар байни онҳо ягона аст.

Натиҷаи қори чунин тартибот ду лаҳзаи муҳим дорад: яқум, дар низоми президентӣ сардори давлатро бевосита мардум интиҳоб мекунанд. Дар низоми полумонӣ сардори ҳукумат (сарвазир)-ро намоёндагони парламент интиҳоб мекунанд. Ин интиҳоботи бавосита аст. Бо вучуди ин, интиҳобкунандагон аллақай медонанд, ки вазифаи сарвазирро кӣ ишғол мекунанд, зеро ӯ роҳбари ҳизби сиёсӣ аст. Дуюм, дар низоми парламентӣ вазирони идораҳои гуногун аъзои парламентад. Бинобар ин, онҳо дар як вақт интиҳобкунанда ба ҳисоб мераванд. Онҳо аз тарафи сарвазир ба вазифаҳо дар он вақт таъйин карда мешаванд, ки агар намоёндагони халқ дар парламент бошанд. Дар низоми президентӣ вазиронро, ки ҳукумати иҷроияро ташкил медиҳанд, таъйин мекунанд ва барои номзад шудан ба ин вазифа узви мақомоти интиҳобӣ будан шарт нест.

Азбаски ҳар ду низом демократӣ ба ҳисоб мераванд, гуфтан мушқил аст, ки кадоме аз инҳо демократитар аст. Муҳим он аст, ки дар низоми интиҳобшуда то кадом андоза конститутсия риоя мешавад ва то кадом андоза шоҳҳои гуногуни ҳокимият баробар аст.

1.3 Идораҳои судӣ

Низоми судӣ ба татбиқи қонунҳо машғул буда татбиқи қонунҳоро ба таври одилона, мувофиқи муқаррароти конститутсия ба роҳ меонад. Аз ин рӯ, идораҳои судӣ бояд мустақил ва бегараз бошанд. Низоми судӣ, одатан, аз низоми мураккаби арзу шикоятҳо иборат аст. Агар қарорҳои қабулнамудаи суди зинаи поёнӣ бо конститутсия ё қонунҳои амалкунанда мухолифат кунанд ва ё ҷараёни судӣ ҳатогиро дошта бошад, суди зинаи баландтар метавонад онҳоро бекор созад.

Асосан ду гурӯҳи қонунҳои судӣ вучуд доранд, ки онҳо масъалаҳои ҳуқуқиро баррасӣ менамоянд.

- **Хуқуқи шахрвандӣ** (маҷмӯи қонунҳоест, ки ба ҳукумат ва шахрвандон ҳуқуқи анҷом додани баъзе амалҳоро медиҳад). Дар натиҷа, саволҳои зерин метавонанд хусусӣ бошанд: а) дида баромадани парвандаҳои байни шахрвандони алоҳида; б) дида баромадани парвандаҳои байни давлат ва шахрвандон. Зимнан, ҳар як тараф мекушад иҷрои вазифаи худро исбот намояд.
- **Кодекси ҷиноятӣ** (қонунҳое, ки сӯиисеъмоли ё вайрон кардани ҳуқуқ ва инчунин, барои он ҷазои мувофиқро, муайян мекунад). Дар натиҷа ин парванда мақсади ҷамъиятиро ифода менамояд, зеро онҳо ҳамеша байни шахрванд ва давлат барои ҳимояи манфиати умум бурда мешавад.

Яке аз вазифаҳои мушкилтарини бозсозӣҳои сиёсии давлатҳои соҳибистиклол бунёди низоми судии мустақил аст, ки он набояд ҷузъи ҳокимияти иҷроия бошад. Таъйини судяҳои мустақил ва соҳибдониш, ки мардум нисбати онҳо эҳтиром ва боварӣ доранд, кори муҳим аст.

2.0 Сохтори хизмати давлатӣ

Иҷрои қонунҳо аз тарафи хизматчиёни давлатӣ ба амал бароварда мешавад, ки онҳо дар ташкилотҳои гуногун фаъолият мекунад. Дар кишварҳои ғарб ин сохтор асосан дар ҷаҳорҷӯбаи раёсатҳои давлатӣ ва шӯъбаҳо маҳдуд карда шудааст.

Яке аз масъалаҳое, ки аз давраи Шӯравӣ мерос мондааст, мафҳуми хизмати давлатӣ новобаста аз сохтори ҳизбӣ мебошад. Давлатҳои нави мустақил хизмати давлатиеро ба мерос гирифтаанд, ки он вазифаи идоракунии давлат ва назорат аз болои ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа ро мегирад. Дар натиҷа, қариб ҳар як ташкилот дар ҷомеа аз милиса, донишгоҳҳо, ташкилотҳои тандурустӣ ва ҳатто бонкҳо дар зери назорати идораҳои давлатӣ буд.

Ба наздикӣ идораи хизмати давлатӣ ҷунон тағйир ёфт, ки баъзе вазифаҳои он ба сохторҳои тичоратӣ дода шуданд. Вале барои иҷрои баъзе вазифаҳое, ки зери назорати давлат қарор дорад, дар айни замон аз ҳад зиёд усулҳои идоракунии корхонаҳои шахсино истифода мебаранд.

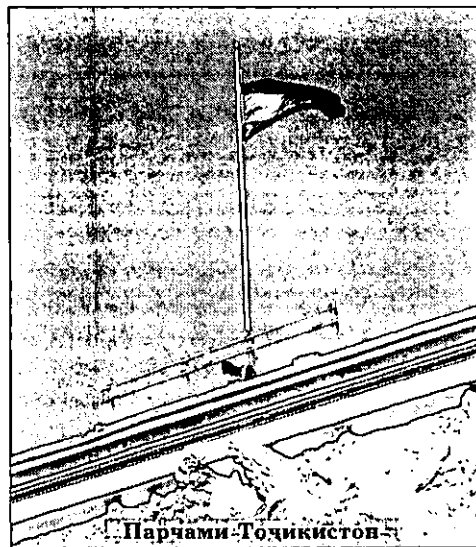
Дар давлатҳои ғарб шумораи хизматчиёни давлатӣ чандон зиёд нестанд ва низоми идоракунӣ тавре ба роҳ монда шудааст, ки ҳар як раёсат мустақилияти заруриро соҳиб аст.

Аксари давлатҳои собиқ Шӯравӣ ҳоло низ бинобар зиёд будани шумораи хизматчиёни давлатӣ, ки ба мушкилиҳои буҷетӣ оварда мерасонад, душворӣ мекашанд.

Ин масъала барои он мушкил аст, ки аз рӯи анъана бисёр ашхоси мансабдор ба вазифаҳои худ дар асоси алоқаҳои сиёсӣ ва содиқ будан ба роҳбарони вазорату идораҳо таъйин карда мешаванд, на ин ки аз рӯи сифати кор, шахсият ва хизмати онҳо.

Ин низом сифати иҷрои вазифаҳои хизматӣ ва давлатиро ҳалалдор менамояд ва ба он оварда мерасонад, ки ашхоси мансабдор на ҳама вақт миёни назорати сиёсӣ, садоқати шахсӣ ва сифати кор муносибати дуруст мекунад.

Ин масъалаҳо сифати кори хизмати давлатиро аз сабаби маоши ночиз, вучуд надоштани низоми интиҳоби мутахассисон ва ҳавасманд насохтани онҳо паст менамояд. Чунин усули кор барои ба вучуд омадани муҳити ҳукмравиноии усулҳои идоракунӣ шароит фароҳам оварда ва дар ин гуна вазият шавқу рағбати мутахассисон бедор намешавад, ташаббуси онҳо қадр намегардад ва дар амал, баръакс, метавонад он ба ҷазо оварда расонад. Дар натиҷа қормандони идораҳои давлатӣ барои беҳбудии қорҳои худ ҳавасманд намегарданд, зеро онҳо мустақилона, бе иҷозати сардор ягон масъаларо ҳал карда наметавонанд. Онҳо фақат метавонанд дар бораи шароити маҳал ахбори номукамал дошта бошанд. Азбаски қорқунони идораҳои давлатӣ имқониятҳои қам доранд ва барои тақмили маҳорати маъмурӣ ва идоракунии онҳо шароити мусоид фароҳам оварда нашудааст, бинобар ин ҳуҷҷатҳои тайёр намудаи онҳо бесифат мебароянд.

3.0 Муносибати байни ҳадамоти давлатӣ ва шаҳрвандон

Дар баъзе мамлакатҳо шаҳрвандон аз идораҳои ҳадамоти давлатӣ дар ҳаросанд ва нисбати самаранок будани хизматрасониҳо боварии кам доранд (идораҳои ҳуқуқӣ, тиббӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра). Бо вучуди ин, идораҳои хизмати давлатӣ қудрати васеи қонунӣ доранд, вале мутобиқи қонун амал намекунад. Дар мамлакатҳои демократӣ шаҳрвандон аз ташкилотҳои давлатӣ хизмати сифатнокро интизоранд ва чунин меҳисобанд, ки мақсади асосии онҳо таъмини талаботи мардум аст, на ин ки баръакси он. Ташкилотҳои ҳадамоти давлатӣ бояд барои сарфи маблағҳои андоз, ки аз ҳисоби шаҳрвандон чамъ мешавад, ҷавоб гӯянд. Аз ин рӯ, дар бисёр кишварҳо қонун «Дар бораи иттилоот» амал мекунад, ки шаҳрвандон метавонанд идораҳои давлатиро маҷбур созанд, то ба фаъолияти ҳадамоти давлатӣ рӯшани андозанд. Агар маълум шавад, ки ташкилотҳои ҳадамоти давлатӣ ғайриқаноатбахш фаъолият кардаанду сифати хизматрасониашон хеле паст аст ё сарфи беҳудаи маблағҳо ҷой дорад, шаҳрвандон имкон доранд, ки дар интиҳоботи навбатӣ бо роҳи аз нав интиҳобкунӣ роҳбариятро иваз кунанд.

4.0 Инҳисор (монополия)-и давлатӣ дар ҳокимият

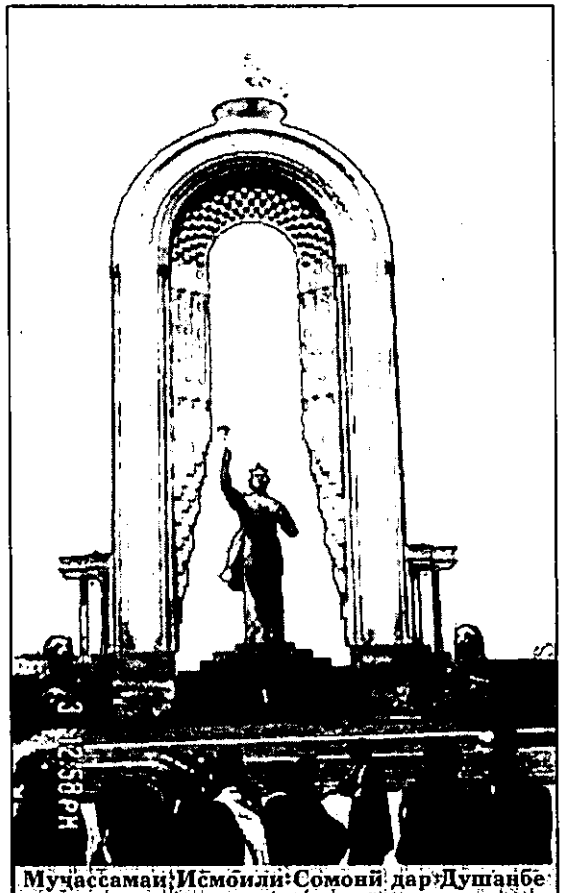
Ҳама гуна низоми идораи давлатӣ метавонад хуб ё бад бошад, вале ҳаминаш аниқ аст, ки ягон низоми идораи ҳуқуматӣ аз сӯйистеъмом озод нест. Қувваҳо дар ҳама гуна сохти давлатӣ зери инҳисори давлат аст (тавассути милиса, артиш ва судҳо).

Яке аз мақсадҳои асосии давлат ҳимояи шаҳрвандон аз ҷинояткорон бошад ҳам, вале ҳолатҳои ҳастанд, ки ҳуди давлат ҳуқуқҳои шаҳрвандонро поймол месозад. Дар ин маврид, ҳимоятгар ба ҷинояткор табдил меёбад ва дар муқоиса бо таҷовузкори алоҳида хатарнок аст. Ҳамин тавр, давлат дар баробари барои мардум муҳим буданаш метавонад хатарнок низ бошад. Мегӯянд, ки дар чунин сурат он ба давлати мустабид (тирания) табдил меёбад.

Истибод ё ҳукмронии мутлақро мумкин аст ҳамчун ҳокимияте муайян кард, ки дар натиҷа ба муқобили халқи худ амал намудан боварии мардумро аз даст додааст. Ҳукмфармоён золимоне мебошанд, ки онҳо аҳолиро бо мақсади таъмини боигарии худашон ғулом карда ба даҳшат меандозанд. Ҳар як ҷузъи низоми давлатӣ ё мансабдорон аз ҳокимияти худ сӯйистеъмом мекунад ва, бинобар ин, ба боварӣ сазовор намешаванд. Золимон, инчунин, метавонанд мавқеи худро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ тавассути қонуне, ки табиати ҳақиқии низоми идораи давлатиро рӯйпӯш мекунад, мустаҳкам намоянд. Дар чунин ҳолат нисбати амалиёти онҳо аҳоли ба ҳеч қачон арзу шикоят карда наметавонад ва, умуман, манфиати халқро ҳеч қас ба ҳисоб намегирад.

Агар воситаҳои бартараф кардани ин камбудӣҳо мавҷуд набошад низоми демократӣ ҳам золим шуда метавонад. Инчунин агар низоми демократӣ гурӯҳҳои ақаллиятро ҳимоя накунад, золимии гурӯҳҳои аксарият метавонад ҷой дошта бошад. Дар чунин ҳолат аксарият метавонад ақаллиятро ғулом гардонад, моликиятро ғорат ва несту нобуд кунад. Бинобар ин, тақсимои қудрат ва кафолатҳои конституционӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои ақаллият заруранд.

Аз чунин низоми зӯрварона тавассути инқилоб раҳон ёфтани мумкин аст. Эҳтимол, пеши роҳи золимиро тавассути роҳҳои осоишта гирифтани мумкин аст ва барои аз нав авҷ гирифтани он имконият додан лозим нест. Дар шароити мавҷуд будани волоияти қонун новобаста аз он, ки ӯ президент ё шаҳрванди қаторӣ аст, дар мамлакат ҳамеша имконияти ба суд кашидани мансабдорони қонуншикан вучуд дорад. Барои ба амал омадани ин кор:

Муҷассамаи Исмоили Сомонӣ дар Душанбе

Ҷавобҳои эҳтимоли чунин шуда метавонанд:

1. Коркард ва татбиқи қонунҳо.
2. Ҳимояи шаҳрвандон аз ҷинояткор.
3. Муайян кардани афзалиятҳои хароҷоти буҷет.
4. Намояндагӣ намудани кишвар дар форумҳои байналхалқӣ дар дигар мамлакатҳо.
5. Кафолати ҳуқуқҳои шаҳрвандон дар намояндагии манфиатҳои онҳо.
6. Таъмини хизматҳо, ба монанди таҳсилот, милиса ва ғайра.

Супориши 04: Риоя кардани низоми адолат (15 дақиқа)

Омӯзгорон

Ҷангоми гузаронидани имтиҳоноти давлатӣ имкониятҳои васеъ доранд. Низоми имтиҳоноти давлатиро чӣ гуна бояд таҳия намуд, ки он ба ҳар кас имконияти баробар диҳад? Аз мудири мактаб оид ба чӣ тавр амал кардани ин низоми маълумот гиред. Саволҳои зеринро диҳед:

1. Кӣ барномаи имтиҳонотро тартиб медиҳад?
2. Саволҳои имтиҳонӣ чӣ гуна махфӣ нигоҳ дошта мешаванд?
3. Барои баҳои лоиқ гузоштан ба хонандагон дар имтиҳон, низоми баҳогузорӣ то чӣ андоза бомаврид кор мекунад?

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд баъзе ҷиҳатҳои умумӣ ва хоси имтиҳонҳои давлатии мактабиро шарҳ эзоҳ диҳанд.

МТ: нишон додани он аст, ки низоми вобастагии мутақобила ва маҳдудкунӣ дар ҳаёти онҳо чӣ хел таҳия мешавад.

Супориши 05: Кафолатҳои конституция (25 дақиқа)

Бо шарикатон
Конституция

Тоҷикистонро аз назар

гузаронида муайян намоед, ки дар шохаҳои ҳокимиятҳои иҷроия, судӣ ва қонунгузор кадом қоидаҳои вобастагии мутақобилаи қудратӣ истифода бурда мешаванд. Ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

1. Барои қонунҳои навро қабул кардан кадом монеаҳо сари роҳи президент мешаванд?
2. Барои пешниҳод ва қабули қонунҳо кадом монеаҳо садди роҳи палатаҳои парламент мегарданд?
3. Барои қабули қароре, ки судяҳо хоҳиш доранд, чӣ халал мерасонад?
4. Тартиботи таъйин ва озод кардани судяҳо аз вазифа дар сатҳи ноҳия чӣ гуна сурат мегирад?

Кайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд, ки моддаҳои конституцияро номбар кунанд ва чӣ тавр амал кардани онҳоро шарҳ диҳанд.

МТ: диққати хонандагонро ба он қисмҳои конституция, ки вобастагии мутақобила ва тақсимоли қудратиро дар Тоҷикистон майян мекунад, равона кардан аст.

Ҷавобҳо:

Ба бобҳои 3-4 ва 8 Конституцияи Тоҷикистон нигаред.

1. Парлумон бояд ҳамаи қонунҳоро қабул намояд, вале президент ҳуқуқ дорад лоиҳаи қонунҳои навро пешниҳод кунад.
2. Барои дар амал ҷорӣ кардани қонун имзои президент зарур аст.
3. Судя бояд мутабиқи қонунҳо амал кунад. ӯ ҳуқуқи тафсир кардани қонунҳоро надорад.
4. Судяҳо мувофиқи синну сол, таҳсилот ва таҷрибаашон таъйин мешаванд ва бо сабаби бад будани саломатӣ, хоҳиши худ, содир кардани ҷиноят ё дар асоси пешниҳоди Шӯрои адлия ва қарори президент аз вазифа озод карда мешаванд.

Супориши 06: Вобастагии мутақобила ва маҳдудиятҳо (25 дақиқа)Матни
зеринро

дар бораи он ки ба президенти мамлакати хаёлии Зиф чӣ ҳодиса рух дод, хонед.

Имрӯз президенти давлати Зиф- Залт Хамаразаро, ки дар сафар буд, ба хиёнати давлатӣ гунаҳкор карданд. Якчанд рӯз пеш президент ба сафари корӣ баромад ва дар кишвар, бо кӯмаки артиш инқилоби халқӣ сурат гирифт. Инқилобчиён интихоботи нави президентро талаб намуданд.

Мутаассифона, сабаби ин амали ғайриқонунӣ таҳияи нодурусти конститутсия буд, ки дар он вобастагии мутақобила ва маҳдудиятҳои қудрати президент ва фаъолияти ӯ ба инобат гирифта нашуда буданд. Президент қонунро эълон намуда буд, ки мутобиқи он ӯ метавонист дар ҳама гуна вазъияти фавқуллода маблағи лозими истифода намояд. Ӯ маблағи 2,000,000 доллари амрикоиро барои худаш ҷудо намуд. Парламент қонунро дастгирӣ накард, вале президент аз ҳуқуқҳои худ истифода намуда, пешниҳоди парламентро ба инобат нагирифт. Парламент имконе наёфт, ки 100% намояндагонро ҷамъ оварда ба тарафдории аз вазифа сабукдӯш кардани президент овоз диҳад. Ҳокимияти судӣ кӯшиш кард, ки ғайриконститусионӣ будани қонунро собит созад, вале мувофиқи конститутсия президент ба суд итоат намекунад. Ӯ ҳуқуқ дорад, ки ҳамагуна қарорҳои суди конститусиониро бекор созад, бинобар ин, илочи ягон қор қардан вучуд надорад.

Бо шарикатон дар ҳаҷми 200 калима матне нависед, ки дар он пешниҳодҳои барои конститутсияи давлати Зиф мавҷуд бошанд ва барои нигоҳ доштани мамлакат аз ғорат хизмат кунанд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд тағйиротҳои барои конститутсия пешниҳод намоянд, ки вобастагии мутақобила ва маҳдудиятҳои қудратро барқарор намоянд.

МТ: хонандагон ҳангоми иҷрои ин супориш оид ба усулҳои маҳдуд кардани ҳокимияти идораҳои муайяни давлатӣ фикр мекунанд.

Ҷавоби эҳтимолӣ:

Эҳтимол президент қудрат дошт, ки бе розигии парламон ва Суди конститусионӣ қонунҳоро пурра тасдиқ намояд. Агар ин чораҳои пешгирикунанда амал мекарданд, президент имкони аз худ кардани пулро пайдо намекард.

Дар Конститутсия бояд дарҷ мешуд, ки президент метавонад танҳо қонунҳоро пешниҳод намояд ва онҳоро парламон бо аксарияти овозҳо тасдиқ кунад. Баъди ин қонунҳо бояд аз назорат ва розигии суди конститусионӣ гузаранд. Ғайр аз ин, парламон мебоист ҳуқуқи изҳор кардани нобоварию нисбати президент мебоист ва барои аз вазифа сабукдӯш кардани президент, на 100%, балки тахминан 60% овози намояндагон кофӣ мебуд. Дар натиҷаи чунин овоздиҳӣ президент аз вазифааш сабукдӯш мешуд.

Илова бар ин, ҳуб мебуд, агар навишта мешуд: дахлнопазирии президентӣ аз назорати судӣ дар қанор нест ва дар сурати содир кардани ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Вешак, баъд аз инқилоб ҳамин гуна қонун бояд аз тарафи парламон қабул мешуд.

Конститутсияи давлати Зиф эҳтимол маҳдудиятҳоро муайян накарда буд. Агар президент шахси бовиҷдон ва ҳамеша дар андешаи манфиатҳои мамлакат мебуд, кишварро ба чунин вазъият оварда намерасонид. Мутаассифона, табиати инсонӣ ҳамин хел аст.

Супориши 07: Сухарто, Никсон ва Эстрада (10 дақиқа)

Чамъият ҳамон вақт худро ҳимоя карда метавонад, ки агар президент ва шох дар сурати вайрон кардани қонунҳо митобихи конститутсия аз мансаб сабукдӯш.

Супориши 08. Тақсимот барои чӣ лозим аст? (20 дақиқа)

Бо шарикатон
ба саволи зерин дар

ҳаҷми беш аз 100 калима ҷавоб нависед:

«Агар давлат демократӣ бошад, пас тақсимои ҳокимият барои чӣ лозим аст»

Қайдҳо барои омӯзгор:

Ҷавобҳо гуногун мешаванд.

Супориши 09. Низоми президентӣ ё парламентӣ (20 дақиқа)

Бо шарикатон ҳал кунед:

- (1) Ба кадом низом тааллуқ доштани онҳоро муайян намоед: парламентӣ, президентӣ ва ё ҳарду низом.
- (2) Муайян намоед, ки дар Тоҷикистон кадом низом амал мекунад.

Мулоҳизаҳо	Президентӣ	Парламентӣ
1. Ҳокимияти иҷроия аз вазирон иборат аст.	✓	✓
2. Вакилон вазир буда наметавонанд.		
3. Миёни ҳокимиятҳои иҷроия ва судӣ тақсимои аниқ мавҷуд нест.		
4. Сардори ҳокимияти иҷроия сарвазир аст.		
5. Сардори ҳокимияти иҷроия президент аст.		
6. Вазифаи ҳокимияти қонунгузорӣ тасдиқи қонунҳо аст.		
7. Ваколати ҳокимияти иҷроия ба ваколатҳои муҳолифин ва ҳокимияти судӣ дар мувозина қарор дорад.		

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКҲ: хонандагон метавонанд тафовутҳои байни низоми президентӣ ва парлумониро шарҳ диҳанд.

МТ: хонандагон дар натиҷаи омӯхтани махсусиятҳои идоракунии системаҳои дигар бояд низоми давлати худро хуб фаҳмида гиранд.

Ҷавобҳо

- (1)
  1. Президентӣ ва парлумонӣ.
  2. Президентӣ.
  3. Парлумонӣ, вале номуайян.
  4. Парлумонӣ ва баъзан президентӣ.
  5. Президентӣ.
  6. Президентӣ ва парлумонӣ.
  7. Парлумонӣ.

- (2) Президентӣ.

Супориши 10. Таъйинӣ ё интихобӣ? (25 дақиқа)

Бо шарикатон баъзе
афзалиятҳо ва

камбудихӯи интихобӣ ё таъйинотӣ будани шахсонӣ мансабдорро номбар кунед.

Афзалиятҳо	Камбудихӯ
Таъйинӣ	Таъйинӣ
1.	1.
2.	2.
3.	3.
Интихобӣ	Интихобӣ
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон афзалиятҳо ва камбудихои ҳар ду низомро номбар карда метавонанд.

МТ: ба хонандагон нишон додани масъалаҳоест, ки ба таъйинотӣ ва интиқоҷ будани шахсони расмӣ мансабдор вобаста аст.

Ҷавобҳои эҳтимолӣ:

Афзалиятҳо	Камбудихо
<u>Таъйинотӣ</u> 1. Тез ба амал меояд. 2. Бе баҳсу мунозира. 3. Баъзан қоршиноси техникий ношинос ба вазифа таъйин мешавад. <u>Интиқоҷ</u> 1. Идорашавандагон барои идоракунӣ розигии худро медиҳанд. 2. Имкон намедиҳад, ки аз рӯи шиносбозӣ интиқоҷ кунанд. 3. Ашҳосеро интиқоҷ мекунанд, ки онҳо беҳтаринанд.	<u>Таъйинотӣ</u> 1. Сардоре, ки қудрати таъйин кардан дорад, мумкин аст рафиқон, ҳешовандон ё касеро, ки пора додааст, интиқоҷ кунанд. 2. Агар шахси нолоиқ ба сари мансаб ояд ин барои кишвар мусибат аст. 3. Одатан чунин шахсро аз вазифа озод кардан мушкил аст. <u>Интиқоҷ</u> 1. Интиқоҷкунандагон шояд ба таври кофӣ он шахсро надонанд. 2. Метавонад ба баҳсу мунозира оварда расонад. 3. Баъзан вақти зиёдро талаб мекунад. 4. Шояд гарон бошад.

Супориши 11: Кӣ чӣ қор мекунад? (15 дақиқа)

Дар поён рӯйхат оварда шудааст:

А) Мулоҳизаҳои умумӣ, ки вазифаҳои ҳокимияти судӣ, иҷроия ва қонунбарорро шарҳу эзоҳ медиҳанд;

Б) Мулоҳизаҳо, ки мақсадҳои мушаххаси ин ташкилотҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд

Бо шарикатон таснифи ҳар кадоме аз ин вазифаҳоро ва баъд мақсади идораҳо, ки чӣ қорро анҷом медиҳанд, нишон диҳед.

Мулоҳизаҳои умумӣ:

1. Мақомоти мазкур қонунҳоро пешниҳод ва тавассути низоми овоздиҳӣ қабул мекунад. Чун қоида ин мақомот намояндагӣ дорад. Мақомоти мазкур ваколати ба вазифа таъйин кардан ва ба дигар мақомотҳо нобоварӣ изҳор карданро дорад.
2. Одатан, ин мақомот таъйинотӣ буда, ду нақши асосӣ дорад. Мақсади асосии нақши якум назорат кардан аз болои қонунҳо буда намегузорад, ки қонунҳои қабулшаванда ба қонунҳои амалкунанда муҳолиф бошанд, махсусан, бо конституция. Нақши дуввум, татбиқи қонунҳо дар таҷрибаи судӣ вобаста ба ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ва ташкилотҳо. Масалан, агар суд ҳал намояд, ки шумо гунаҳкоред ва ҷазоро муайян кунанд, масъалаи иҷроии қарор ба ӯ дохил намешавад.

3. Ин мақомот маблағҳои захиравии пешниҳодшударо барои иҷрои барномаҳои худ истифода менамояд. Мақомоти мазкур мумкин қудрати таъйин намудани судяҳоро дошта бошад, инчунин пеши роҳи ба ҳукми қонун даромадани баъзе қонунҳои пешниҳодшударо гирад. Қарорҳои судро иҷро мекунад ва барои татбиқи қонунҳои давлатӣ ва идоракунии ҷомеа бевосита масъул аст.

Ҳокимияти иҷроия	Ҳокимияти қонунбарор	Ҳокимияти судӣ
Вазифаҳои умумӣ:	Вазифаҳои умумӣ:	Вазифаҳои умумӣ:
Вазифаҳои мушаххас:	Вазифаҳои мушаххас:	Вазифаҳои мушаххас:

Вазифаҳои мушаххас:

1. Муҳокима карда шуд, ки қонуни пешниҳодшуда бо моддаи 4- уми конститутсия иҷтимоӣ дорад.
2. Шахсро барои дуздидани мошин ба мӯҳлати панҷ сол маҳкум карданд.
3. Барои мактабро аз нав сохтан 400 000 сомонӣ сарф кард.
4. Қонуни пешниҳодшуда оид ба манъ кардани фаъолияти корхонаи «Кока-Кола»-ро ду маротиба хонда пешниҳод намуд, ки аз нав тағйир диҳанд.
5. Судяро Суди Олӣ таъйин мекунад.
6. Маошҳои полисро пардохт.
7. Барои тасдиқи буҷети соли 2004 овоз дод.
8. Интиҳоботи парламентаро таъйин кард.
9. Президентро аз вазифааш озод намуд. Ба ӯ изҳори нобоварӣ кард.
10. Вазирӣ нави корҳои хориҷиро таъйин намуд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон вазифаҳои умумӣ ва мушаххаси шохаҳои сохторҳои гуногуни давлатиро шарҳу эзоҳ дода метавонанд.

МТ: он аст, ки дониши хонандагон дар бораи вазифаҳои сохторҳои гуногуни шохаҳои давлатӣ мустақкам гардад.

Мисолҳои ин супориш ҳеҷ ягон давлатро тасвир намекунад.

Мулоҳизаҳои умумӣ:

Ҳокимияти қонунбарор.

Ҳокимияти судӣ.

Ҳокимияти иҷроия.

Мулоҳизаҳои мушаххас:

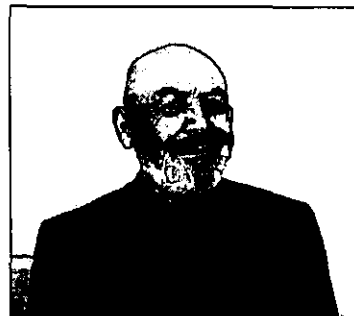
1. С
2. С
3. И
4. Қ
5. И ва С
6. И
7. Қ
8. И
9. Қ
10. И

ОЁ ШУМО МЕДОНЕД...???

ФБСИ бо рассоми Тоҷикистон, профессор Зухур Ҳабибуллоев ҳамсӯхбат шуд. Эшон роҳбари гурӯҳест, ки дизайни парчам ва нишони миллиро таҳия сохтааст.

ФБСИ: Лутфан иброз медоштед, ки раванди кор чӣ гуна буд?

Профессор: 21 апрели соли 1991 ҳукумат озмунӣ нишон ва парчами миллиро эълон кард. Зиёда аз 250 пешниҳод буд, вале аъзои ҳакамони кори гурӯҳи моро интиҳоб карданд. Дар гурӯҳи мо ба ғайр аз банда Анатолий Заневский, Муҳаммад Саидалиев, Лариса Додихудоева ва Наталия Игнатушева шомил буданд. Аксарияти аъзои гурӯҳи корӣ, аз ҷумла худи ман низ дар Донишқадаи технологӣ кор мекардем. Асосан корро дар студияи ман пеш мебардем. Мо аъзои ҳакамони набудем ва ҳама тасвирҳо рақамгузорӣ мешуданд, ки номӣ расмӣ махфӣ нигоҳ дошта мешуд. Аз моҳи июни соли 1991 то сентябри 1992, то он замоне, ки ҳакамони кори моро ба ҷаласаи XVI Шӯрои Олӣ дар Хучанд дархост намуданд, мо барои беҳсозии сифати мусаввараҳо корро идома додем. Дар тули шабонарӯз мо парчамро бо анзодани пурра тайёр кардем. Шӯрои Олӣ парчам ва нишонро қабул кард ва моҳи ноябри соли 1992 президенти мо, ки он вақт раиси Шӯрои Олӣ буд, парчами навро афрост.

ФБСИ: Иҷрои кадом кор мушқил буд: парчам ё нишон?

Профессор: Албатта нишон. Нишони пештараи муваққатӣ, ки аз соли 1991 то дами нишони моро қабул кардан мавриди истифода буд, дар марказ расмӣ шер дошт. Мо пешниҳодҳои зиёд доштем ва дар охир ба ҷойи шер тоҷ гузоштем. Тибқи яке аз пешниҳодҳо парчам якранг - сабз буд ва ҳашт ситора дошт.

ФБСИ: Илҳоматон дар иҷрои кор аз чӣ пайдо шуд?

Профессор: Мо бисёр китобхоро дар Паҷуҳишгоҳи таърихи қадим аз назар гузарондем. Ҳамаи мо дар гузашта дар саросари кишвар сафарҳои зиёд доштем ва аз таърихи худ хуб огоҳ будем.

ФБСИ: Оё парчам ва нишоне, ки интиҳоб шуд барои шумо дизайнҳои писандтарин аст ва агар шумо имрӯз имкон медоштед чиро дар онҳо тағйир медодед?

Профессор: Бале он дизайнҳо барои ман аз ҳама маъқулар буданд ва имрӯз низ агар имкони тағйир мешуд ҳеч чизро дигаргун намесохтаам. Фикр мекунам, ки ин интиҳоб гузашти хуби сиёсии он замон буд. Ҳар гоҳе, ки ман парчамро мебинам аз кори гурӯҳи фахр мекунам.

БОБИ 12 СОҲТОРИ ҲОКИМИЯТ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақсади умумии ин боб шарҳ додани муносибати байни ҳокимияти иҷроия, қонунбарор ва судӣ дар Тоҷикистон мебошад.

➔ Машқ пеш аз хондани матн:

Супориши 01. Истилоҳот ва муайянкунандаҳо (10 дақиқа)

Дунафарӣ кор

карда истилоҳҳоро бо муайянкунандаҳои пайваст намоед:

Истилоҳот	Муайянкунанда
1. Раис (Спикер)	а). Таъмини иҷрои баъзе вазифаҳо.
2. Кафолат	б). Созишномаи хизбҳои сиёсӣ оид ба фаъолияти муштарак ба хотири ноил гаштан ба мақсадҳои умумӣ.
3. Коалитсия	в). Ҷаласаҳои парламенти роҳбарӣ мекунад, алоқаи байни палатаи парламент ва сардори давлатро бунёд мекунад, дар ҳолати баробар будани овозҳо дар овоздиҳӣ иштирок мекунад.
4. Ратификатсия	г). Ба таври расмӣ ва ботантана кушодан ё шурӯъ кардан ба қор.
5. Парокандакунии парламент	ғ). Амали бекор кардани ҳокимияти қонунии парламент дар давоми муҳлати қорӣ.
6. Савгандёдкунӣ (Инноугуратсия)	д). Тасдиқи созишнома аз тарафи органи олии ҳокимияти давлатӣ.

Ҷавобҳо: 1-в, 2-а, 3-б, 4-д, 5-ғ, 6-г.

Матн барои хониш

Ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон ба се шоха ҷудо шудааст:

1. Шоҳаи қонунбарор.
2. Шоҳаи иҷроия.
3. Шоҳаи судӣ.

Боби мазкур вазифаҳои ин шоҳаҳо, тартибот ва муносибати байни онҳоро дида мебарояд. Ҷараёни интиҳоботи шоҳаи қонунгузор дар дигар боби қисми дууми китоб бо таври мушаххастар шарҳ дода мешавад.

1.0 Шоҳаи қонунбарор

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне парламент соҳтори олии намояндагӣ ва қонунгузор аст. Маҷлиси Олӣ - вақолаташро аз шаҳрвандон тавассути интиҳобот, ки ҳар панҷ сол як маротиба гузаронида мешавад, ба даст меорад (интиҳобот метавонад барвақттар сурат гирад, агар парламент пароканда карда шавад). Лекин танҳо парламент салоҳияти анҷом додани чунин қорро дорад. Асосҳои ҳуқуқии ин парламент дар конститутсия, қонунҳои конститутсионӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ заминагузори шудаанд.

Вазифаи асосии Маҷлиси Олӣ эҷод ва қабули қонунҳо мебошад. Маҷлиси Олӣ аз ду палата иборат аст: палатаи болоӣ - Маҷлиси миллий ва палатаи поёнӣ - Маҷлиси намояндагон. Ин соҳтори ҳокимияти қонунбарор аз тарафи нафарҳое, ки дар раванди гуфтушунидҳо оид ба истикрори сулҳ иштирок доштанд, қабул ва интиҳоб карда шуд.

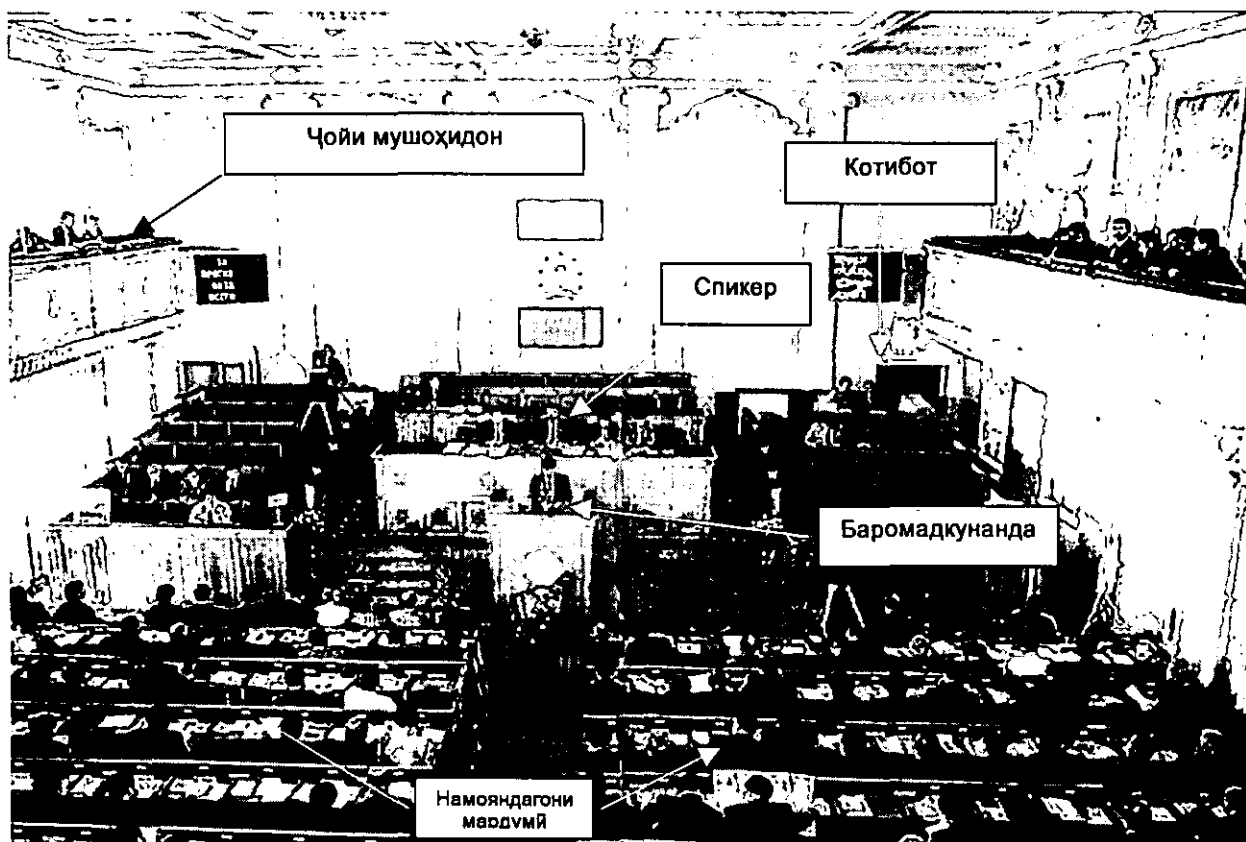
Маҷлиси миллий 33 аъзо дорад, ки давра ба давра, лекин на кам аз ду маротиба дар як сол ҷамъ меоянд. 25 аъзои ин палата аз тарафи намояндагони маҷлисиҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва маҳаллӣ дар 5 ҳавза интиҳоб мешаванд. Президент 8 аъзои дигари Маҷлиси миллиро таъйин менамояд.

Илова бар ин, собиқ президентони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи аъзои доимии ин палата буданро доранд. Аъзои Маҷлиси милли маош намегирад.

Вазифаҳо ва салоҳиятҳои Маҷлиси милли:

- тасдиқ ё инкор кардани қонунҳои аз ҷониби Маҷлиси намоёндагон қабулшуда;
- пешниҳод, муҳокима ва қабули баъзе қонунҳо;
- муайян кардан, барҳам додан ва тағйир додани меъёрҳои идорақунӣ;
- интиҳоб ё аз вазифа озод кардани раисон, ҷонишинҳо ва судяҳои суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ дар асоси пешниҳоди президент;
- розӣ шудан ё рад кардани фармони президент оид ба таъйин ва ё аз вазифа озод кардани додситони кулл ва ҷонишинҳои ӯ;
- дигар ваколатҳое, ки дар конститутсия ва қонунҳои мамлакат муайян шудаанд.

Маҷлиси намоёндагон палатаи поёнии парламент мебошад. Вазифаи асосии он тайёр кардани қонунҳо аст ва дар як сол фақат як ҷаласа мегузаронад, ки он аз рӯзи якуми қори моҳи октябр шурӯъ шуда, то охири рӯзи қори моҳи июни соли оянда давом мекунад. Бинобар ҳаҷми қори бардавом доштани Маҷлиси намоёндагон ҳаёти ёридихандаи доимӣ дорад, ки аз қорандони идораӣ ва мушовирон иборатанд. Вақилон тавассути овоздиҳии пӯшида аз байнашон раиси парламент (спикер) ва ба воситаи овоздиҳии кушода се ҷонишини ӯро интиҳоб менамоянд.

Ваколат ва вазифаҳои ҳаррӯзаи Маҷлиси намоёндагон:

- пешниҳод, баррасӣ ва қабули қонунҳо;
- созмон додан ва иштирок дар фаъолияти қонунгузории комиссияҳо ва кумитаҳо;
- муҳокимаи масъалаҳои дигари муҳими давлатӣ ва ҷамъиятӣ;
- тасдиқи барномаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии аз ҷониби ҳокимияти иҷроия пешниҳодшуда оид ба иҷозати қарздиҳӣ ва қарзгирӣ;
- ба тасвиб расонидани созишномаҳои байналхалқӣ ва безътибор шуморидани онҳо дар Тоҷикистон;

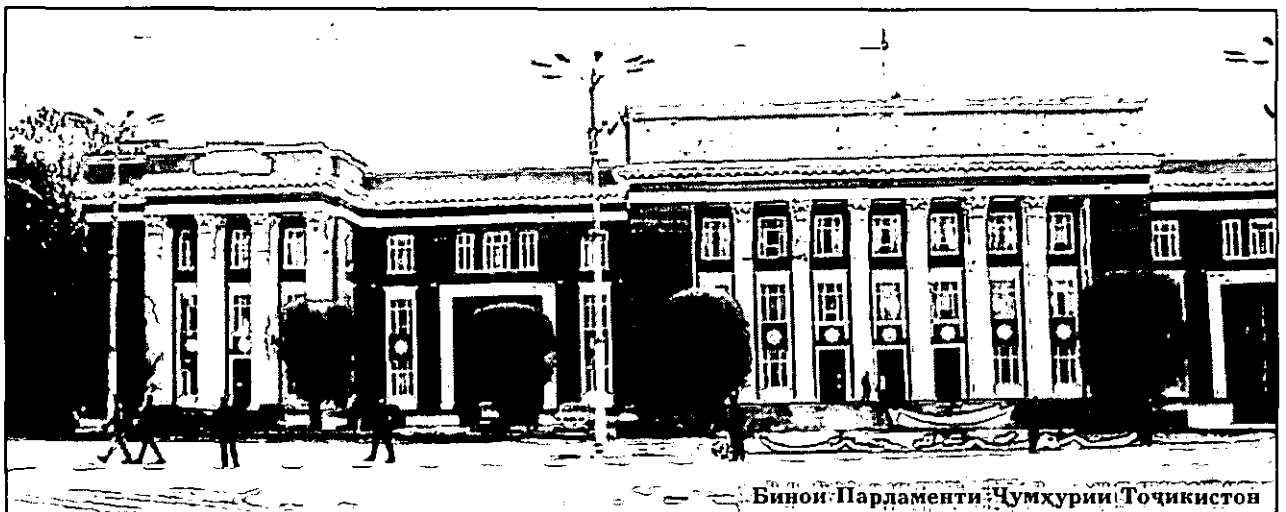
- тасдиқ намудани фармони президент дар бораи таъйин ва сабуқдӯш кардани раис ва чонишинҳои бонки миллӣ;
- иҷрои дигар ваколатҳои дар конституция ва қонунҳо муайяншуда.
- муайян кардани маоши президент;

Чаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон:

Чаласаҳои муштарак бо мақсадҳои зерин гузаронида мешаванд:

- савгандёдкунии президент; қабули истеъфои президент;
- гуш кардани нутқи президент;
- тасдиқи баъзе фармонҳои президент;
- розигӣ додан барои истифодаи артиш берун аз марзи Тоҷикистон;
- тасдиқи фармонҳои президент дар бораи таъйин ё аз вазифа озод намудани аъзои ҳукумат;
- муайян кардани таърихи гузаронидани интихоботи президент;
- дигар ваколатҳои, ки дар конституция нишон дода шудаанд.

Маҷлиси Олӣ инчунин ҳуқуқи маҳдуд кардани фаъолият ва аз вазифа озод кардани президентро дорад (нигаред ба моддаи 72 Конституцияи ҚТ).

1.1 Чаласаи парламент чӣ гуна сурат мегирад?

Фаъолияти ҳарду палата одатан, дар шакли чаласаҳо сурат мегиранд ва онҳо дар бинои асосии парламент, ки палата ном дорад, дар шаҳри Душанбе гузаронида мешавад. Раиси Маҷлиси миллӣ чаласаро на кам аз ду маротиба дар як сол даъват мекунад ва муҳокимаро назорат мекунад. Ӯ хангоми баррасии масъалаҳо ба ҳар як намоянда бо навбат сухан медихад. Қонунҳо дар он сурат қабул мешаванд, ки хангоми овоздиҳӣ аз се ду ҳиссаи намояндагон дар чаласа ҳатман иштирок карда бошанд ва дар қабули қарорҳо бошад, аксарияти овозҳо кофист. Бо вучуди ин, агар қонуни пешниҳодшуда конституционӣ бошад, пас аз се ду ҳиссаи аксарияти овозҳо зарур аст. Президент ҳам одатан, дар Маҷлиси миллӣ иштирок мекунад ва ӯ метавонад чаласаи махсус (фавқулодда) даъват намояд. Чаласаҳои ҳарду палатаи парламент барои аз ҷониби ҷомеа мавриди таҳлил қарор гирифтани, кушода гузаронида мешаванд. Дар баъзе чаласаҳо, ки пӯшида сурат мегиранд, аъзои ҷомеа иштирок карда наметавонанд. Ҷараёни қонунгузорӣ ва дар он иштирок кардани шаҳрвандон дар боби аввали қисми дуввуми ин китоб возеҳтар гуфта шудааст.

1.2 Қори комиссияҳо ва кумитаҳои махсуси парламент

Ҳарду палатаи парламент ҳуқуқи созмон додани комиссияҳо ва кумитаҳои махсусро доранд. Онҳо дар асоси дарҳости аксарияти вакилону аъзои палата созмон дода мешаванд ва яке аз вакилон ба ҳайси раис интихоб мешавад. Онҳо метавонанд ба минтақаҳои гуногуни мамлакат сафар кунанд ва ҳуқуқ доранд, ки ҳар намояндаи ҳокимияти судӣ ва иҷроияро оид ба фаъолиятҳои пурсиш кунанд. Онҳо одатан, як масъаларо тафтиш мекунанд. Баъди санҷиши масъала онҳо оид ба натиҷааш ба парламент ҳисобот медиҳанд ва дар аксар вақт лоиҳаи қонунро барои баррасӣ аз ҷониби ҳамаи вакилони палата таҳия мекунанд. Кумитаҳо доимоамалкунандаанд, ҳол он ки баъзеи комиссияҳо баъди ҳалли масъалаҳои мавриди тавачҷӯҳи

онҳо қарор дошта, ғайриқонунонро қатъ мегардонанд. Маҷлиси намояндагон дорони Шӯро аст. Ба ҳаёти Шӯрои Маҷлиси намояндагон, райиси Маҷлиси намояндагон, муовинони ӯ, райисони кумита ва комиссияҳо дохил мешаванд. Шӯрои Маҷлиси намояндагон қори кумита ва комиссияҳо мураттаб месозад, лоиҳаи қонунҳоро қаблан баррасӣ менамоянд, бо Маҷлиси миллий ва Шӯрои Маҷлиси миллий ҳамкорӣ таъмин менамояд ва робитаҳои байнипарламентиро ташкил мекунад.

2.0 Шохан иҷроия

Шохан иҷроия идоракунии давлатиро ба амал мебарорад ва қонунҳоро татбиқ мекунад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сардори давлат ва роҳбари ҳокимияти иҷроия мебошад. Ба монанди бисёр мамлакатҳо шакли ягонаи ҳокимияти иҷроия мумкин тағйир ёбад, зеро дар идоракунии кишвар масъалаҳои нав ба нав ба миён меоянд.

Ҳокимияти иҷроия дар Тоҷикистон чунин аст:

- Президент, сохторҳои назди Президент ва дастгоҳи иҷроияи Президент;
- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Президиум.

2.1 Президент, Дастгоҳи иҷроия ва сохторҳои назди Президент

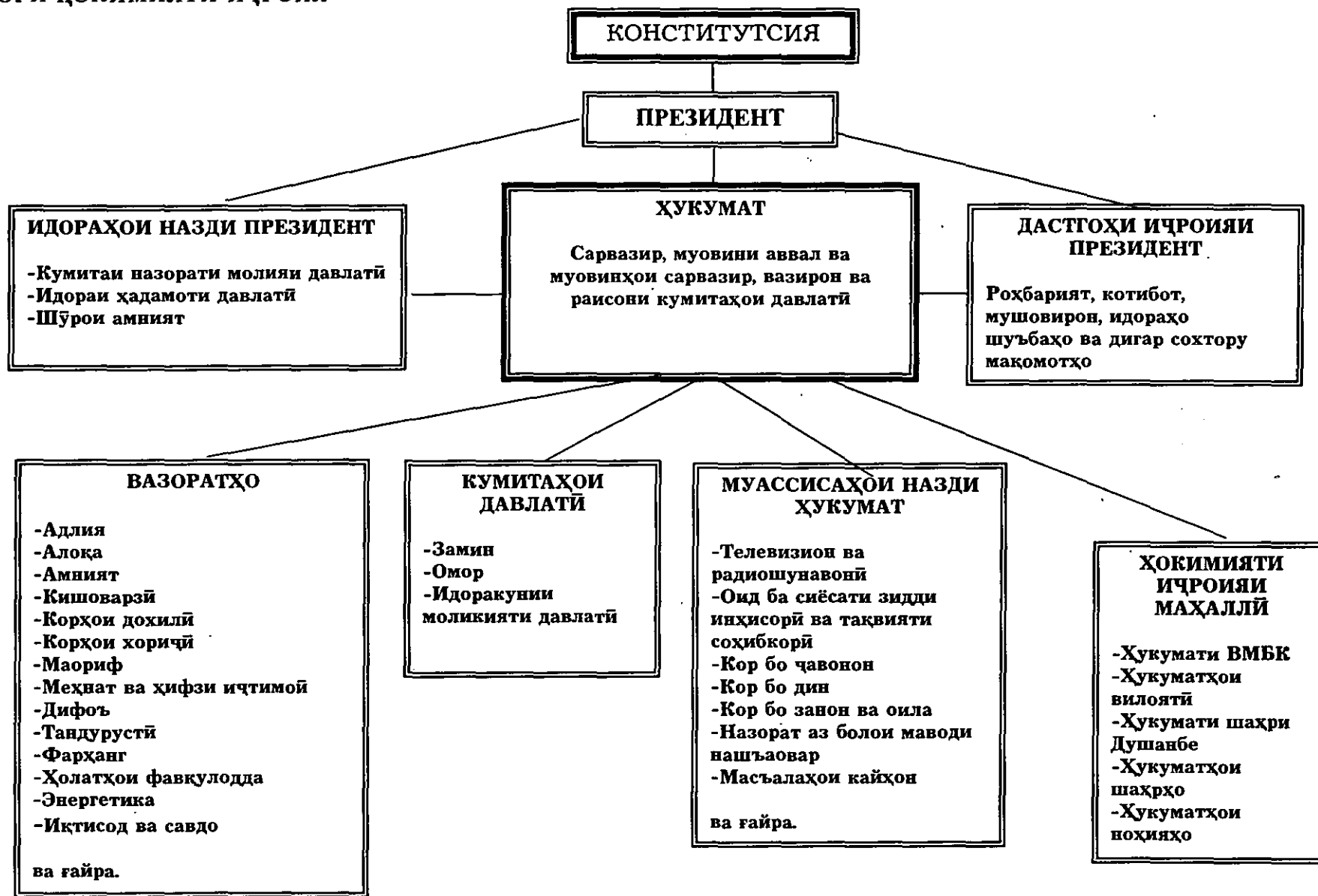
Мувофиқи конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон президент ҳомии конститутсия, қонунҳо, ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои шаҳрванд, қафилӣ мустақилияти миллий, тамомияти арзӣ ва ғайра мебошад. Президент инчунин вазифадор аст, ки ғайриқонунонро самараноки идораҳои давлатӣ ва ҳамкории байни онҳоро таъмин намояд. Албатта, ин наметавонад танҳо масъулияти як шахс бошад, бинобар ин ҳамин қиз мусаллам аст, ки ҳамаи шаҳрвандон барои ҳимояи ҳуқуқҳои ҳамдигар вазифадоранд ва дар рушди мамлакаташон бояд саҳм гузоранд.

Президент:

1. Қормандони дастгоҳи президентӣ ва аксарияти қормандони мақомоти судиро таъйин менамояд.
2. Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва беруниро муайян мекунад, Тоҷикистонро дар дохил ва берун аз он намояндагӣ мекунад, вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро бунёд ё барҳам медиҳад.
3. Сарвазир, дигар аъзои ҳукумат, раиси ҳукумати ВМБК, дигар вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳри ноҳияҳо, раис ва қонишинони Бонки миллий, роҳбарони намояндагии Тоҷикистон дар мамлакатҳои хориҷӣ, дипломатҳои Тоҷикистон, ки мамлакатро дар ташкилотҳои байналхалқӣ намояндагӣ мекунанд, додситони кулл ва қонишинҳояшро таъйин ва аз вазифа озод мекунад.
4. Таърихи гузаронидани райъпурсӣ ва интихоботро ба Маҷлиси Олӣ ва мақомоти маҳаллӣ муайян мекунад.
5. Қонунҳоро ба имзо мерасонад.
6. Масъалаҳои шаҳрвандиро ҳаллу фасл менамояд. Авф эълон мекунад.
7. Дигар ваколатҳоеро, ки аз тарафи конститутсия ва қонунҳо ба ӯ дода шудаанд, амалӣ мегардонад (нигаред ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Боби IV, дар охири китоб).

Дастгоҳи иҷроия сохтори машваратӣ буда, таҳлил ва иттилоотро интишор мекунад. Он инчунин дар татбиқ намудани қарорҳо ва гузаронидани вохӯриҳо мусоидат мекунад. Дар айни ҳол дастгоҳи иҷроия аз 5 мушовири давлатӣ иборат аст. Президент инчунин як сохтори дигари ёрирасон низ дорад, ки ин шӯрои бехатарӣ мебошад (ба қадвал нигаред).

2.2 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамчун ташкилоти асосӣ ҳукумат дар бинои Қасри президентӣ ҷойгир шудааст. Дар он президент, сарвазир, ҷонишини якуми сарвазир ва ҷонишинони сарвазир қарор гирифтаанд. Ғайр аз ин ҳукумат инчунин, аз вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва комиссияҳо таркиб ёфтааст.

Сарвазир	Молия ва иқтисодиёт.
Ҷонишини якуми сарвазир	Муносибатҳо бо мамлакатҳои ИДМ.
Ҷонишини сарвазир	Масъалаҳои иҷтимоӣ (маориф, нафақа, тандурустӣ ва ғайраҳо).
Ҷонишини сарвазир	Тараққиёт ва саноат.
Ҷонишини сарвазир	Ҳоҷагии қишлоқ.
Ҷонишини сарвазир	Дифоъ, милиса, қорҳои дохилӣ.

Ҷаласаҳои ҳукумат на кам аз як маротиба дар як моҳ даъват карда шуда, дар бинои парламент гузаронида мешавад. Президент раиси ин ҷаласаҳо мебошад. Агар на кам аз се ду ғоизи аъзо ба тарафдорӣ овоз диҳанд, дар он вақт қарорҳои ҳукумат барои иҷро хатмӣ ҳисоб мешаванд. Шахсони зерин ҳангоми бо таври кушода қабул намудани қарорҳо ҳуқуқи овоздиҳӣ доранд: президент, сарвазир, ҷонишини аввали сарвазир ва ҷонишинҳои сарвазир, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ.

Дигар шахсони расмӣ давлатӣ метавонанд дар ҷаласа иштирок ва ҳисобот диҳанд, лекин ҳуқуқи овоздиҳӣ надоранд. Ба чунин гурӯҳ дохил мешаванд:

- Роҳбарони шӯъбаҳои гуногуни дастгоҳи иҷроияи президент;
- Ҷонишинони вазирон;
- Роҳбарони ҳукуматҳои вилоятҳо, ноҳияҳо ва шаҳрҳо;
- Раисони судҳо;
- Раисони ҳарду палата;
- Додситони кулл.

2.3 Кумитаҳои давлатӣ ва комиссияҳо

Кумитаҳои давлатӣ ва комиссияҳо ба мисли вазоратҳо қисми таркибии ҳокимияти иҷроия ҳисоб меёбанд, на соҳаи қонунбарор. Бо вучуди ин, дар баъзе мавридҳо раисони кумитаҳои давлатӣ дар маҷлисҳои ҳукуматӣ ҳуқуқи овоздиҳӣ надоранд ва мақоми умумии онҳо дар баъзе ҳолатҳо аз мақоми вазоратҳо паस्तтар аст. Баъзан, бинобар муҳим гардидани қори кумитаҳо мумкин аст онҳо ба вазорат таъйин ёбанд. Вазорати нав оид ба саноат дар заминаи қор кумита бунёд шуд. Дар назар бояд дошт, ки ин кумитаҳо ва комиссияҳоро бо кумитаҳо ва комиссияҳои соҳаи қонунгузори ба онҳо монанд, ки вазифаҳои гуногун доранд ва дар бораашон дар боло сухан рафт, набояд омехта намоед.

2.4 Президиуми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бинобар зиёд будани иштирокчиён дар ҷаласаҳои ҳукумат (тахминан 40-60 нафар) ва аз сабаби аён-аён даъват гаштани он, гурӯҳи хурдтар дар мавридҳои зарурӣ чамъ меояд. Ин гурӯҳ, одатан, дар як моҳ на кам аз ду маротиба чамъ омада, тавсияҳои худро пешниҳод менамояд. Гурӯҳи мазкурро президиум менаманд, ки он дар қасри президентӣ нишастҳо мегузаронад ва одатан, камтар аз 20 нафар (аъзои президиум) дар қори он иштирок мекунад. Ба гурӯҳ шахсони зерин шомиланд:

- сарвазир
- ҷонишини аввали сарвазир (1)
- ҷонишинони сарвазир (4)

Баъзан вазирони вазоратҳои дахлдор иштирок менамоянд, лекин ҳуқуқи овоздиҳӣ надоранд.

Дигар шахсони расмӣ давлатӣ, ба монанди қормандони дастгоҳи иҷроияи президент мумкин аст ҳисобот диҳанд, лекин дар ҷаласаҳои президентӣ ҳуқуқи овоздиҳӣ надоранд.

2.5 Чараёни таҳия ва қабули қарор

Ҳангоми ба миён омадани масъала ба мисли зарурати сохтмони бинои шифохонаи нав шуъбаи дахлдори дастгоҳи иҷроияи президент лоиҳаи қарорро таҳия менамояд ва ба президиум ва баъдтар ба ҷаласаи Ҳукумат ҳисобот пешниҳод мекунад. Ин ҳисобот маълумотест дар бораи вазъи кунунӣ, сабабҳои таҳия шудани лоиҳа, масъалаҳои фарогиршаванда, мақсади амали ба нақша гирифташуда (маблағи хароҷот ва он бояд аз ҷониби кӣ иҷро шавад) ва дар ҳолати иҷро нашудани лоиҳа, оқибатҳои эҳтимолии онро дарбар мегирад. Одатан, чунин ҳисоботдиҳӣ дар чараёни машварат бо вазоратҳо, кумита, роҳбарияти вилоятҳо ва ноҳияҳои дахлдор сурат мегирад.

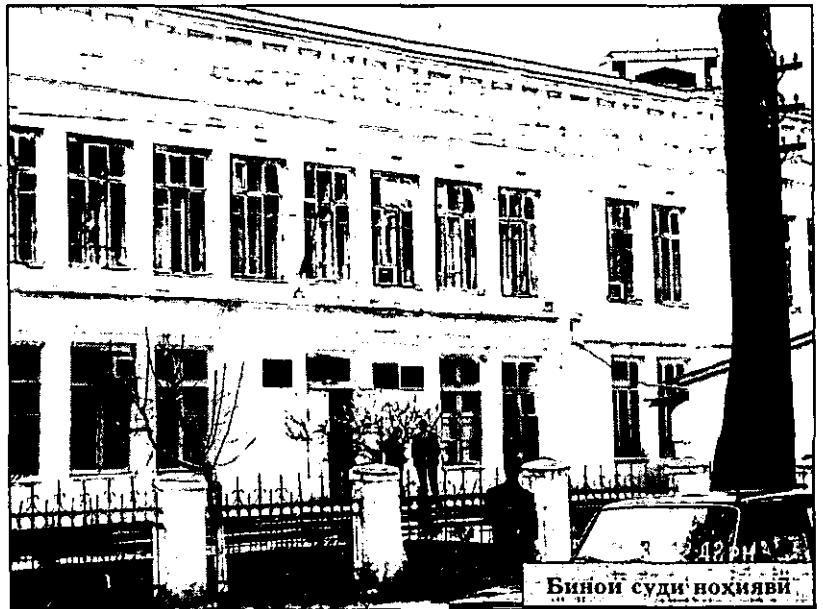
Агар президент розӣ бошад, пас амалҳои дар қарор тавсиягардида ба номгуӣ масъалаҳои аз ҷониби Ҳукумат муҳокимашаванда дохил карда мешаванд. Баъди тасдиқ гардидани масъалаҳо, аз ҷониби Ҳукумат, сарвазир ва ҷонишинҳои барои иҷрои супоришҳои қарори мазкур аз болои вазоратҳо назорат мебаранд, то ҷорабиниҳо аз тарафи он татбиқ гарданд.

Иҷрои чунин қарор мумкин аст, ҳатто таҳия ва қабули қонуни дахлдорро аз ҷониби парламент талаб намояд. Одатан, иншооти серхароҷот, ба монанди сохтмони беморхона, ба буҷети солонаи давлатӣ дохил карда мешаванд, ки онро бояд Маҷлиси намояндагон то оғози ҳама гуна корҳои сохтмонӣ тасдиқ намояд.

3.0 Шоҳан судӣ

Шоҳан судӣ аз низоми судӣ ташкил ёфтааст ва вазифадор аст, ки дар бораи оё қонунҳои мамлакат аз ҷониби ягон ташкилот ва шахси алоҳида вайрон карда шудаанд ё не қарор қабул кунад. Инчунин, дар татбиқсозии баробари қонунҳо нисбат ба ҳама масъул аст. Рукни ҳокимияти судӣ сохтори муҳими давлат мебошад, зеро барои амали ҳукумат ҷавобгар аст ва он амалҳо бояд мутобики қонунҳои давлат бошанд.

Маълумоти мухтасар дар бораи низоми судӣ дар боби «Волеияти қонун дар Тоҷикистон» дода шудааст.

!!

➤ Машқҳо баъд аз хониши матн

Супориши 02. Чараёни қори Маҷлиси Олии Чӣ гуна аст? (30 дақиқа)

Дунафарӣ кор карда, ҷадвали дар поён овардашударо дида бароед. Дар он якчанд ҷумлаҳо дода шудаанд, ки чараёни қори парламенти кишвари ҳаёлии бо номи Зифро шарҳ медиҳанд. Агар қори Маҷлиси Олии Тоҷикистон ба қори парламенти ин давлат шабоҳат дошта бошад, нависед, ки «монанд аст». Агар усули қори он дигар ҳел бошад, пас шуморо лозим меояд, ки ҷумлае нависед, ки он фарқиятро шарҳ диҳад.

Парламенти давлати Зиф	Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
1. Парламент танҳо аз як палата иборат аст ва онро «Баракат» меноманд.	
2. Интиҳобот ҳар се сол барпо мегардад.	
3. Ҳар як шаҳрванди аз 18-сола боло метавонад овоз диҳад.	
4. Баъд аз интиҳобот ҳизб ё коалитсияи ҳизбҳо, ки овозҳои аксариятро гирифтаанд, ҳукуматро бунёд мекунанд.	
5. Ин ҳукумат аз байни аъзои парламент сарвазирро интиҳоб мекунад. Сарвазир бошад вазиронро аз байни аъзои ҳизбаш интиҳоб мекунад.	
6. Президент дар давоми ҳар панҷ сол интиҳоб мешавад ва агар 75% ё аз ин зиёд аъзои парламент нисбати ӯ изҳори нобоварӣ намоянд, пас президент аз вазифа сабукдӯш карда мешавад.	
7. Президент метавонад қонуни нав пешниҳод намояд ва ҳуқуқи рад намудани ӯро ҳам гуна қонунҳои нави аз ҷониби парламент пешниҳодшударо дорад.	
8. Парламент аз ҷониби раис назорат карда мешавад. Раис метавонад аъзои парламентаро ба мӯҳлати то як ҳафта аз кор озод намояд, агар онҳо ба қоидаҳои иттиҳодӣ намунаанд.	
9. Пеш аз он ки қонуни нав қабул шавад, одатан он аз ҷониби кумитаи махсуси созмонӣ таҳия мешавад. Ба ин кумитаҳо одатан, аъзои ҳамаи ҳизбҳо шомиланд.	
10. Намояндагони ҳама метавонанд дар парламент ҳам вақт иштирок намоянд. Лекин, ба шарте ки ҳудуди раис хоҳиш накунад, онҳо наметавонанд суҳбатҳои кунонд.	
11. Парламент судҳои Судии конститусионӣ ва Олиро таъин мекунад. Президент ҳуқуқи рад кардани назиёда аз 50% номзадҳоро ба вазифаи судьягӣ дорад.	

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд бо таври дуруст ҷараёни кори парламони Тоҷикистонро шарҳ диҳанд.

МТ: ин супориш фикрҳои хонандагонро оид ба парламони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар парламонҳои кишварҳои аниқ мекунад. Барои иҷрои ин вазифа хонандагон бояд боби мазкур ва конститутсияро, ки дар охири китоб дода шудааст, аз назар гузаронанд.

Ҷавобҳо:

1. Парлумон аз ду палата иборат аст. Дар якҷоягӣ онҳоро Маҷлиси Оли мегӯянд. Як палатааш Маҷлиси миллӣ ва дигараш Маҷлиси намояндагон ном дорад.

2. Интиҳобот барои ҳарду палата дар давоми ҳар 5 сол сурат мегирад.

3. Ҳар як шаҳрванди аз 18-сола боло ҳуқуқи овоздиҳӣ дорад.

4. Президент ҳукуматро бо розигии сарвазир бунёд мекунад ва сарвазир аз ҷониби Маҷлиси Оли тасдиқ мешавад.

5. Номзад ба сарвазирӣ, аз ҷониби президент пешниҳод мешавад ва Маҷлиси Оли онро бояд тасдиқ кунад. Вазирон баъди аз ҷониби сарвазир пешбарӣ шуданашон аз тарафи президент тасдиқ мешаванд.

6. Президент дар давоми ҳар 7 сол интихоб карда мешавад ва аз вазифа дар ҳолате сабукдӯш мегардад, ки агар аз ҷиҳати саломатӣ корношоям гардад ё ягон ҷиноят содир намояд. Нигаред ба моддаҳои 71 ва 72.
7. Президент метавонад қонуни нав пешниҳод намояд ва ҳуқуқи рад намудани ҷама гуна қонунҳои нави аз аз ҷониби парлумон пешниҳодшударо дорад.
8. Раисони палатаҳо ҳар як ҷаласаи онро роҳбарӣ мекунанд.
9. Қонунҳои нав, одатан, аз ҷониби кумитаҳо матраҳ мегарданд. Кумитаҳо аз вакилони Маҷлиси намояндагон ё аъзои Маҷлиси миллий иборатанд.
10. Аъзои ҷомеа бо иҷозати роҳбари дастгоҳи палатаи дахлдор дар қори парлумон иштирок намуда, вале ҳуқуқи суҳан гуфтан надоранд.
11. Маҷлиси Олӣ номзадҳои аз ҷониби президент пешниҳодгардидаи судяҳои Суди конститусионӣ ва Суди Олиро таъйин мекунад.

Супориши 03. Онҳо ба қадом шоха дохиланд? (30 дақиқа)

Ба номгӯи вазифаҳо ва

ташкилотҳои дар сутунҳои поён додашуда нигаред ва онҳоро аз рӯйи ҷадвал гурӯҳбандӣ кунед: президент, сарвазир, Маҷлиси Олӣ, Суди конститусионӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ, вазирон, ҷонишинони вазирон, раиси Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, судяи Суди Олӣ, додситон ва роҳбари муҳолифин.

Иҷроия	Қонунбарор	Судӣ

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ба қадом мақомот мансуб будани ин шахсонро номбар кунанд.

МТ: ба хонандагон нишон додани он аст, ки вазифаҳои ҳокимият дар сохторҳои давлатӣ чӣ гуна тақсим шудаанд.

Ҷавоб:

Иҷроия	Қонунбарор	Судӣ
Президент Сарвазир Ҳукуматҳои маҳаллӣ Вазирон Ҷонишинҳои вазирон Додситон	Маҷлиси Олӣ Раисони Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси Намояндагон	Судяи Суди Олӣ Суди конститусионӣ

Супориши 04. Масъул кист? (25 дақиқа)

Вазифаҳои зеринро дар байни ҳокимияти иҷроия, қонунбарор ва судӣ дар

системаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандӣ кунед. Шумо метавонед пешниҳод кунед, ки баъзе вазифаҳо аз ҷониби ду ё се ташкилот бояд иҷро карда шавад. Агар ин тавр бошад, пас шумо бояд шарҳ диҳед, ки ин ҷараён чӣ тавр сурат мегирад.

Вазифаҳо	Иҷроия	Қонунбарор	Судӣ
1. Судяро барои таъйин кардан пешбарӣ мекунад.			
2. Судяҳои таъйин шударо тасдиқ мекунанд.			
3. Муайян мекунанд, ки оё одамон қонунҳои давлатро вайрон кардаанд?			
4. Қонунҳои нав пешниҳод мекунанд.			

5. Муайян мекунад, ки қонунҳои пешниҳодшуда воқеиянд ё не?			
6. Қарор мекунад, ки чӣ гуна андозхоро истифода бояд бурд?			
7. Бучетро пешниҳод мекунад.			
8. Қонунҳои пешниҳодшударо таҳлил намуда, муайян мекунад, ки оё онҳо ҳуқуқҳои ба шахрвандон аз ҷониби конститутсия додашударо поймол намекунад?			
9. Чӣ гуна ҷамъ овардани андозхоро муайян мекунад.			
10. Ҳукумати иҷроияро аз вазифа озод мекунад.			
11. Бучетро тасдиқ мекунад.			
12. Муқобили давлати дигар ҷанг эълон мекунад.			
13. Вақти интихоботи президентро муайян мекунад.			

Қайдҳо барои омӯзгор:

МКХ: хонандагон метавонанд ба кадом сохтор мансуб будани ҳокимиятро, тавре ки дар Конститутсия ё матни боб нишон дода шудааст, номбар кунанд.

МТ: хонандагон метавонанд ҷавобҳои худро ба ҷавобҳои ҳамин гуна вазифа, ки дар боби 8 оварда шудааст, муқоиса намоянд.

Ҷавобҳо:

1. Иҷроия (Президент)
2. Қонунбарор барои судҳои конституционӣ, олий ва олии иқтисодӣ, лекин президент бо пешниҳоди Шӯрои адлия ҳамаи судҳои судҳои зинаи поёниро таъин менамояд.
3. Судӣ.
4. Қонунбарор, ҳарчанд ки дигарон ҳуқуқи пешниҳод кардани қонунҳоро дошта бошанд ҳам, вале онҳо аз ҷониби органи қонунбарор бояд баррасӣ шаванд.
5. Иҷроия – президент тасдиқ мекунад, лекин органи қонунбарор бо аксари овозҳо, бояд пешниҳод намояд, то пешниҳод баррасӣ шавад. Вазифаи Суди Конституционӣ дар он аст, ки қонуни пешниҳодшударо таҳлил намояд ва муайян кунанд, ки он то кадом андоза ба Конститутсия мувофиқат мекунад.
6. Иҷроия.
7. Иҷроия.
8. Қонунбарор ва судӣ.
9. Судӣ.
10. Қонунбарор, судӣ ва албатта шахрвандон.
11. Қонунбарор.
12. Иҷроия бо вучуди ин аз қонунбарор маслиҳат мепурсад.
13. Қонунбарор.

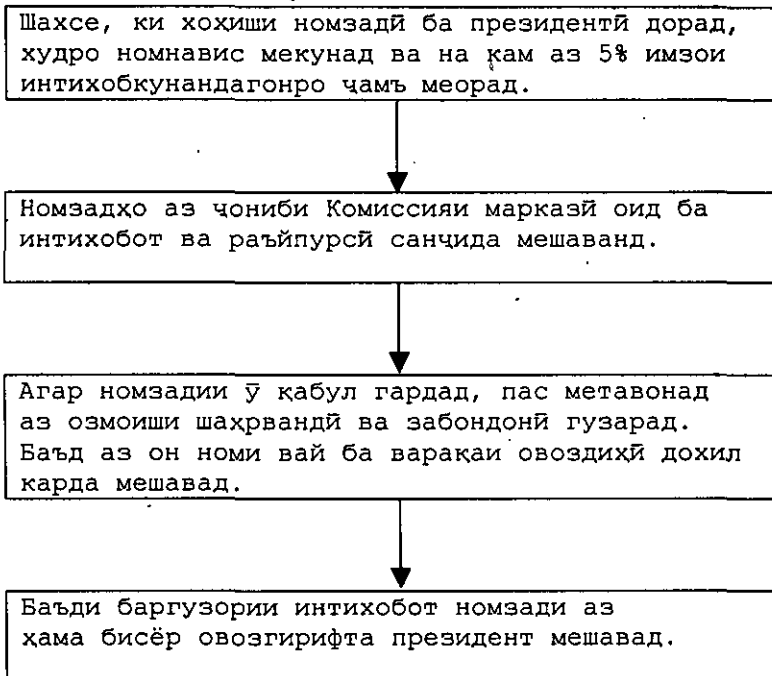
Супориши 05: Чӣ гуна президент мешаванд?**(20 дақиқа)****Ҷавобҳо**

тартиб диҳед, ки ҷараёни интихоботи президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос намояд (нигаред ба Конститутсия дар охири ин китоб).

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: ба хонандагон кӯмак мерасонад, ки ҷараёни интихоботи президентро фаҳманд. Шумо метавонед ба хонандагон тавсия диҳед, ки ба моддаҳои 65-68-и Конститутсия нигаранд.

Ҷавоб:

Супориши 06: Чи гуна шахс бояд президент бошад? (10 дақиқа)

Бо

шарикатон ҳислатҳоро номбар кунед, ки ба фикри шумо президент бояд онҳоро дошта бошад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: хонандагонро водор мекунад, ки дар бораи шахсияти президент андеша кунанд.

Ҷавобҳо гуногун хоҳанд буд.

Супориши 07: Ман дар бораи вазифаи президент чӣ медонам? (10 дақиқа)

Бо шарикатон Конститутсияро аз назар гузаронед ва муайян намоед, ки ин ҷумлаҳо дурустанд ё не?

1. Президент метавонад раиси парламент бошад.
2. Ӯ ҳуқуқи вайрон кардани ҳама гуна қонунро дорад.
3. Ӯ вазиронро тасдиқ мекунад ё метавонад рад кунад.
4. Ӯ ваколати таъин намудани судяҳоро надорад.
5. Ӯ то чӣ мӯҳлате, ки хоҳад метавонад президент бошад.
6. Зан метавонад президент бошад.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: ба хонандагон кӯмак мерасонад, ки маҳдудиятҳои ҳокимияти президентиро донанд.

Ҷавобҳо:

1. Нодуруст. 2. Нодуруст. 3. Дуруст. 4. Нодуруст, мард ё зан метавонад.
5. Нодуруст, мард ё зан бо ду мӯҳлат маҳдуданд. 6. Дуруст.

Супориши 08: Чи гуна сарвазир бояд шуд? (10 дақиқа)

Қадам боби

конститутсия ба вазифаи сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин шуданро шарҳ медиҳад? Раванди таъиншавии сарвазирро нависед.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: ба хонандагон чараёни интихоб шудани сарвазирро нишон додан аст. Бояд қайд намуд, ки ин вазифаро ба осонӣ иҷро кардан мумкин аст, зеро ишғоли вазифаи сарвазирӣ танҳо аз ду зина иборат мебошанд:

- 1) аз ҷониби президент пешбарӣ карда мешавад;
- 2) аз ҷониби Маҷлиси намояндагон тасдиқ карда мешавад.

Супориши 09 «Мухтарам вакил» (15 дақиқа)

Бо шарикатон ба вакили парламент ё вакили маҳаллӣ мактуб нависед ва хоҳиш намоед, ки ба мактуби шумо ҷавоб гардонад ё ба мактаб ташириф орад. Хоҳиш намоед, ки оид ба масъалаҳои имрӯзаи ҷавонон, суҳан гӯяд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: ба хонандагон фароҳам овардани имконияти вохӯрӣ бо аъзои парламон.

Супориши 10 «Ҳамкории байни палатаҳои парламент» (15 дақиқа)

Бо шарикатон ҷумлаҳои зеринро аз назар гузаронида хулоса бароред, ки ҳарду палатаи парламент аз рӯйи ҳамин гуна усулҳо фаъолият мекунанд ё не? Агар не, шумо шакли дурусти онҳоро нависед.

1. Маҷлиси миллӣ метавонад ҳама гуна қонунҳоеро, ки Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунанд, рад намояд.
2. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон фармонҳои президентро дар бораи эълон намудани ҳолати фавқулодда ва вазъияти ҷангӣ тасдиқ мекунанд.
3. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон буҷети ҷумҳуриро тасдиқ мекунанд ва ҳисоботро оид ба иҷрои он мешунаванд.
4. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон масъалаи дахлнопазирии президентро баррасӣ мекунанд.

Қайдҳо барои омӯзгор:

МТ: ба хонандагон муносибати байни ду сохтори давлатиро нишон додан аст.

1. Нигаред ба моддаи 60.
2. Моддаи 55.3.
3. 60.
4. 55.9.

Ҷавобҳо:

1. Ин дуруст аст, лекин мо бояд илова намоем, ки қонун аз ҷониби Маҷлиси миллӣ ҳамон вақт тасдиқшуда ҳисобида мешавад, ки агар ба тарафдории он аксарияти вакилон аз шумораи умумӣ овоз дода бошанд. (Конститутсия, моддаи 60).
2. Дуруст. Конститутсия, моддаи 55, банди 3.
3. Нодуруст. Қабули қонунҳо, ба истиснои қонун дар бораи буҷети давлатӣ, аз ҷониби Маҷлиси намояндагон ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод карда мешаванд (Конститутсия, моддаи 60).
4. Дуруст (Конститутсия, моддаи 55, банди 9).

Фаромуш накунед, ки дар матни дастури таълимӣ маълумоти кофӣ барои иҷрои баъзе аз ин супоришҳо вуҷуд надорад.

Қисми дуввум аз чӣ иборат аст?

Дар қисми дуввуми ин дастур мо дар бораи интихобот, мақоми зан дар сиёсат, воситаҳои ахбори омма, ришвахӯрӣ ва созмонҳои ғайриҳукумати сӯҳбат мекунем. Бар замми ин мо инчунин бахсҳоро ба масъалаҳои фаъолшавӣ ва иштирок дар сиёсат равон месозем. Одатан мо иҷрои чунин корҳоро ба ӯҳдаи дигарон месупоридем.

Дар ин акс шумо (аз тарафи чап) Исҳоқов Зиёдулло ро мебинед, ки ҳамроҳи писарони худ роҳи мошингардро дар маҳалла таъмир кардааст. Ӯ мегӯяд, ки дигарон майли кумак расонидан надоштанд, вале акнун аз ин роҳ истифода мебаранд.

**К О Н С Т И Т У Т С И Я И
(С А Р Қ О Н У Н И)
Ч У М Х У Р И И Т О Ч И К И С Т О Н**

МО, ХАЛҚИ ТОЧИКИСТОН,

қисми чудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда,
худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор
дониста,
таъмини соҳибхитиёрии давлати худ ва рушду камоли онро дарк намуда,
озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда,
баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда,
бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода,

ҲАМИН КОНСТИТУТСИЯРО ҚАБУЛ ВА ЭЪЛОН МЕНАМОЕМ.

Б о б и я к у м

**А С О С Ҳ О И С О Х Т О Р И
К О Н С Т И Т У Т С И О Н Ё И**

Моддаи 1. Чумхурии Тоҷикистон давлати соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд,
дунавӣ ва ягона мебошад.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии
арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад.

Чумхурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноанд.

Моддаи 2. Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст.

Забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо амал мекунад.

Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳои, ки дар ҳудуди чумхурии зиндагӣ мекунад, ҳақ
доранд аз забони модариашон озодона истифода кунанд.

Моддаи 3. Рамзҳои давлатии Тоҷикистон Парчам, Нишон ва Суруди Миллӣ аст.

Моддаи 4. Пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе аст.

Моддаи 5. Инсон, ҳуқуқ ва озодии он арзиши олии мебошанд.

Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд.

Ҳуқуқи озодии инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Моддаи 6. Дар Тоҷикистон халқ баёнгарии соҳибхитиёри ва сарчашмаи ягонаи
ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ
мегардонад.

Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёспурсии умумихалқӣ ва интихобот
аст.

Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шаҳрвандони Тоҷикистон
ташқил менамоянд.

Ҳеҷ як иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, гурӯҳи одамон ва ё фарде ҳақ
надорад, ки ҳокимияти давлатиро ғасб намояд.

Ғасби ҳокимият ва ё тасарруфи салоҳияти он манъ аст.

Аз номи тамоми халқи Тоҷикистон фақат Президент, Маҷлиси миллӣ ва
Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон дар ҷаласаи якҷояи худ
ҳуқуқи сухан гуфтан доранд.

Моддаи 7. Ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир мебошад.

Тоҷикистон аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо,
ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо иборат аст.

Соҳибхитиёри, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин
менамояд. Тарғиб ва амалиёти ҷудоандозӣ, ки ягонагии давлатро халалдор мекунад,
манъ аст.

Тартиби таъсис ва тағйири воҳидҳои марзиву маъмуриро қонуни
конститусионӣ танзим менамояд.

Моддаи 8. Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад.

Мафкураи ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи Конститутсия ва қонунҳои таъсис меёбанд ва амал мекунанд.

Ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба қорҳои давлатӣ мудохила карда наметавонанд.

Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст.

Моддаи 9. Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таъзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад.

Моддаи 10. Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурий ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд.

Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунанд.

Моддаи 11. Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитиёрӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эътиром менамояд ва муносибатҳои хоричиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад.

Ташвиқоти ҷанг манъ аст.

Тоҷикистон вобаста ба манфиатҳои олии халқ метавонад ба иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шавад, аз онҳо барояд, бо кишварҳои хоричӣ робита намояд.

Давлат бо ҳамватанони берунмарзӣ ҳамкорӣ мекунад.

Моддаи 12. Асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд.

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Моддаи 13. Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад.

Б о б и д у ю м

ҲУҚУҚ, ОЗОДӢ, ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Моддаи 14. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурий ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озоди дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурий раво доништа мешавад.

Моддаи 15. Шаҳрванди Тоҷикистон шахсе ҳисоб меёбад, ки дар рӯзи қабули Конститутсияи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад.

Мансубияти шаҳрванди Тоҷикистон ба шаҳрванди давлати дигар эътироф намешавад, ба истиснои мавридҳое, ки дар қонун ва шартномаҳои байнидавлатии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Тартиби ба шаҳрвандӣ қабул шудан ва аз он хориҷ гардиданро қонуни конститутсионӣ танзим менамояд.

Моддаи 16. Шаҳрванди Тоҷикистон дар хориҷи кишвар тахти ҳимояи давлат мебошад. Ҳеҷ як шаҳрванди ҷумҳуриро ба давлати хориҷӣ супурдан мумкин нест. Супурдани ҷинояткор ба давлати хориҷӣ дар асоси шартномаи тарафайн ҳал мешавад.

Шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои эълоншуда истифода мебаранд ва баробари шаҳрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷие, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд, метавонад паноҳгоҳи сиёсӣ диҳад.

Моддаи 17. Ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад.

Мардон ва занон баробарҳуқуқанд.

Моддаи 18. Ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад.

Ҳеҷ кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, ба истиснои ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазнин.

Дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеҷ кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст.

Моддаи 19. Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва беғараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд.

Ҳеҷ касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест. Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёрии адвокат истифода кунад.

Моддаи 20. Ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад.

Ҳеҷ кас баъди гузаштани мӯҳлати таъқиби ҷиноӣ, инчунин барои содир кардани рафторе, ки ҳангоми воқеъ шуданаш ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Барои як ҷиноят ҳеҷ кас такроран ҷазо намебинад.

Қонуне, ки баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад. Агар баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонуни нав амал мекунад.

Мусодираи пурраи молу мулкҳои шахси маҳкумшуда манъ аст.

Моддаи 21. Ҳуқуқи ҷабрдида ро қонун ҳифз мекунад. Давлат ҳифзи судӣ ва ҷаброни зарарро барои ҷабрдида кафолат медиҳад.

Моддаи 22. Манзили шахс дахлнопазир аст.

Ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳое, ки қонун муқаррар кардааст.

Моддаи 23. Маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридҳое, ки дар қонун нишон дода шудааст.

Дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ ҷамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст.

Моддаи 24. Шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳури ва бозгашт ба он ҳақ дорад.

Моддаи 25. Мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд ба ҳар кас имконияти пайдо намудан ва шинос шуданро ба ҳуҷҷатҳое, ки ба ҳуқуқ ва манфиати ӯ дахл доранд, таъмин намоянд, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун муайян кардааст.

Моддаи 26. Ҳар кас ҳақ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динero пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд.

Моддаи 27. Шаҳрванд ҳақ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд.

Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд.

Шаҳрванд аз синни 18 ҳуқуқи дар раъйпурсӣ иштирок кардан, интиҳоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои ҳуқуқи интиҳоб шуданро дорад.

Шаҳсоне, ки аз тарафи суд ғайри қобили амал дониста шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интиҳобот ва раъйпурсӣ иштирок кардан надоранд.

Тартиби гузаронидани интиҳоботро қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои танзим менамоянд. Баргузори раъйпурсӣ тибқи қонуни конституционӣ сурат мегирад.

Моддаи 28. Шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳақ дорад дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, аз ҷумла ҳизбҳои характери демократӣ, динӣ ва атеистӣ дошта, иттифоқҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихтиёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хориҷ гардад.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси гуногунандешии сиёсӣ барои ташаккул ва ифодаи иродаи халқ мусоидат мекунад ва дар ҳаёти сиёсӣ иштирок менамоянд. Сохтор ва фаъолияти онҳо бояд ба меъёрҳои демократӣ мувофиқ бошанд.

Моддаи 29. Шаҳрванд ҳақ дорад дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, раҳпаймоии ошоишта, ки қонун муқаррар кардааст, ширкат варзад.

Ҳеч касро ба ин тадбирҳои маҷбуран ҷалб кардан мумкин нест.

Моддаи 30. Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори кафолат дода мешавад.

Таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст.

Сензураи давлатӣ ва таъқиби барои танқид манъ аст.

Номгуи маълумотҳои сирри давлатӣ доранд, қонун муайян мекунад.

Моддаи 31. Шаҳрванд ҳақ дорад шахсан ва ё якҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намояд.

Моддаи 32. Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад.

Ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Моликияти шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад.

Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад.

Моддаи 33. Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад.

Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд.

Бисёрникоҳӣ манъ аст.

Моддаи 34. Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд.

Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд.

Давлат барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд.

Моддаи 35. Ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳақ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад.

Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳама гуна маҳдудият манъ аст. Барои иҷрои кори аҷела музди баробар дода мешавад.

Ҳеч кас ба меҳнати маҷбури ҷалб карда намешавад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст.

Дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифодаи меҳнати занон ва ноболиғон манъ аст.

Моддаи 36. Ҳар кас ба манзил ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва хусусӣ таъмин карда мешавад.

Моддаи 37. Шаҳрванд ҳуқуқи истироҳат дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи муқаррар кардани ҳафта ва рӯзи корӣ, руҳсатии ҳарсолаи пулӣ, рӯзҳои ҳарҳафтаинаи истироҳат ва шароитҳои дигаре таъмин карда мешавад, ки қонун муайян кардааст.

Моддаи 38. Ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғаҳдории тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардони муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва туризм тадбирҳо меандешад.

Шаклҳои дигари ёрии тиббиро қонун муайян мекунад.

Моддаи 39. Ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти кор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, кафолати таъмини иҷтимоӣ дорад.

Моддаи 40. Ҳар шахс ҳақ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷоди бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад.

Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро давлат ҳимоя мекунад.

Моликияти зеҳнӣ дар ҳимояи қонун аст.

Моддаи 41. Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад.

Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад.

Шаклҳои дигари таълимиро қонун муайян мекунад.

Моддаи 42. Дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд.

Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад.

Моддаи 43. Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст.

Тартиби хизмати ҳарбиро қонун муайян мекунад.

Моддаи 44. Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст.

Моддаи 45. Додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад.

Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд.

Моддаи 46. Ҳангоми таҳдиди бевосита ба ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, истиқлолияти давлат, тамомияти арзии он ва офатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи он мақомоти конститутсионии ҷумҳурӣ наметавонад ба таври мӯътадил фаъолият намояд, ҳамаҷун тадбири муваққатӣ барои амнияти шаҳрвандон ва давлат вазъияти фавқуллодда эълон мегардад.

Мӯҳлати вазъияти фавқуллодда то се моҳ аст. Дар мавридҳои зарурӣ ин мӯҳлатро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дароз намояд.

Моддаи 47. Дар давраи вазъияти фавқуллодда ҳуқуқ ва озодиҳои, ки дар моддаҳои 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 28-и Конститутсия пешбинӣ шудааст, маҳдуд карда намешавад.

Низоми ҳуқуқи вазъияти фавқуллоддари қонуни конститутсионӣ муайян мекунад.

Б о б и с е ю м

МАҶЛИСИ ОЛӢ

Моддаи 48. Маҷлиси Олӣ–парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Маҷлиси Олӣ аз ду Маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст.

Мӯҳлати ваколати Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон 5 сол аст. Ваколати Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар рӯзи оғози фаъолияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони даъвати нав қатъ мегардад.

Ташкил ва фаъолияти Маҷлиси Олиро қонуни конституционӣ танзим мекунад.

Моддаи 49. Интихоботи Маҷлиси намояндагон ба таври умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ сурат мегирад. Маҷлиси намояндагон доимоамалкунанда ва касбӣ мебошад. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синни ӯ аз 25 кам набошад ва дорои таҳсилоти олий бошад, метавонад вакили Маҷлиси намояндагон интихоб шавад.

Аз чор се ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллӣ ба таври ғайримустақим дар маҷлисҳои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои онҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб мегардад. Дар Маҷлиси миллӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ намояндагони баробар доранд.

Аз чор як ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин мекунад.

Фаъолияти Маҷлиси миллӣ даъватӣ мебошад.

Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синни ӯ аз 35 кам набошад ва дорои таҳсилоти олий бошад, метавонад узви Маҷлиси миллӣ интихоб ё таъин шавад.

Ҳар Президенти собиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви якумраи Маҷлиси миллӣ мебошад, агар ӯ аз истифодаи ин ҳақ даст накашад.

Қонуни конституционӣ шумораи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, тартиби интихоби онҳо, тартиби интихоб нашудан ва мувофиқ набудани ваколати аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагонро танзим мекунад.

Моддаи 50. Аъзои Ҳукумат, судяҳо, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни ҳарбӣ ва шахсони дигаре, ки қонуни конституционӣ муайян кардааст, наметавонанд узви Маҷлиси миллӣ бошанд.

Шаҳрванд наметавонад дар як вақт узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бошад. Узви Маҷлиси миллӣ наметавонад вакили зиёда аз ду мақоми намояндагӣ бошад.

Вакили Маҷлиси намояндагон наметавонад вакили дигар мақомоти намояндагӣ бошад, вазифаи дигареро иҷро кунад, фаъолияти соҳибкорӣ намояд, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Моддаи 51. Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба амри интихобкунандагон тобеъ набуда, ҳақ дорад фикри худро озодона изҳор намояд, мувофиқи ақидаҳои худ овоз диҳад.

Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад, ӯро ҳабс кардан, дастгир кардан, маҷбуран овардан, кофтуков кардан мумкин нест, ба истиснои дастгир шуданаш дар ҷои содири ҷиноят. Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳамчунон мавриди кофтукови шахсӣ қарор дода намешавад, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун барои таъмини амнияти дигарон муқаррар намудааст. Масъалаи маҳрум намудани дахлнопазирии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Прокурори генералӣ аз ҷониби маҷлиси дахлдор ҳал карда мешавад.

Ваколати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳангоми вафот, истеъфо, ғайри қобили амал эътироф шудани онҳо аз ҷониби суд, ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми айбдоркунии суд, қатъи шаҳрвандӣ, тарки доимии ҷумҳурӣ, ишғоли вазифае, ки ба ваколати узви Маҷлиси миллӣ мувофиқ нест, парокандашавии Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон қатъ мегардад.

Вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагонро қонуни конституционӣ танзим менамояд.

Моддаи 52. Иҷлосияи якуми Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонро дар давоми як моҳи баъди интихоби онҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват мекунад.

Иҷлосияи якуми Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонро узв ва вакили синну солаш калонтарин мекушояд ва то интихоб шудани раисони ин Маҷлисиҳо онро мебарад.

Фаъолияти Маҷлиси миллӣ дар шакли иҷлосия сурат мегирад. Иҷлосияи Маҷлиси миллӣ соли на камтар аз чор бор аз тарафи Раиси Маҷлиси миллӣ даъват карда мешавад.

Фаъолияти Маҷлиси намояндагон дар шакли иҷлосия сурат мегирад. Иҷлосияи навбатии Маҷлиси намояндагон дар як сол як маротиба аз рӯзи аввали кории моҳи октябр то рӯзи охирини кории моҳи июн гузаронида мешавад.

Дар давраи байни иҷлосияҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми зарурат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷлосияҳои ғайринавбатии онҳоро даъват менамояд. Дар ин иҷлосияҳо танҳо он масъалаҳои баррасӣ мешаванд, ки боиси даъвати ин иҷлосияҳо гаштаанд.

Моддаи 53. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон аз байни аъзо ва вакилон раисони Маҷлиси, муовинони яқум ва муовинони онҳоро интихоб менамоянд. Яке аз муовинони Раиси Маҷлиси миллӣ аз ҳисоби намояндагони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Раиси Маҷлиси миллӣ ва Раиси Маҷлиси намояндагон бо овоздиҳии пинҳонӣ бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзо ва вакилони онҳо интихоб мешаванд. Тартиби интихоби муовинони Раиси Маҷлиси миллӣ ва Раиси Маҷлиси намояндагонро Дастури Маҷлиси танзим мекунад.

Раисони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар назди Маҷлиси дахлдор ҳисоботдиҳанда мебошанд ва онҳо метавонанд бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзо ва вакилон бозхонда шаванд.

Раисони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, муовинони яқум ва муовинони онҳо ба иҷлосия роҳбарӣ мекунанд ва дигар масъалаҳои дахлдорро ҳал менамоянд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон мақомоти ҳамоҳангсозанда ва кории худро мустақилона ташкил медиҳанд, инчунин кумита ва комиссияҳои дахлдорро таъсис менамоянд ва аз рӯи масъалаҳои ба Маҷлиси тааллуқдошта муҳокимаҳои парламентӣ доир мекунанд.

Мақомоти ҳамоҳангсозандаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар алоҳидагӣ ҷаласа мегузаронанд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Дастури фаъолияти худро қабул мекунанд.

Моддаи 54. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон алоҳида ҷаласа мегузаронанд.

Ҷаласаҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳамон вақт гузаронида мешавад, ки агар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзо ва вакилони онҳо ҳузур дошта бошанд. Ҷаласаҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ошкоро гузаронида мешаванд. Дар ҳолатҳои пешбиникардаи қонун ва Дастури Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон мумкин аст ҷаласаи пӯшида гузаронида шавад.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҳолатҳои пешбиниамудай Конститутсия ҷаласаҳои яқоя мегузаронанд.

Моддаи 55. Салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми гузаронидани ҷаласаҳои яқоя:

1. Тасдиқи фармони Президент дар бораи таъин намудан ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат;
2. Тасдиқи фармони Президент дар бораи ҷорӣ намудани ҳолати ҷангӣ ва вазъияти фавқулодда;
3. Ризоият ба истифодаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди он барои иҷрои ўҳдадорихои байналмилалии Тоҷикистон;
4. Таъини интихоботи Президент;
5. Қабули истеъфои Президент;
6. Сарфароз гардонидани Президент бо мукофотҳои давлатӣ ва рутбаи олии ҳарбӣ;
7. Баррасии масъалаи дахлнопазирии Президент.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҷаласаҳои яқояи худ аз рӯи масъалаҳои зикршудаи салоҳияташон қарор қабул мекунанд. Қарори яқояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз маҷлисиҳо дар

алоҳидагӣ овоз медиҳанд, қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия муқаррар накарда бошад.

Дар ҷаласаи яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Президент савганд ёд мекунад ва бо паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ баромад менамояд.

Моддаи 56. Салоҳияти Маҷлиси миллӣ:

1. Таъсис ва барҳам додани воҳидҳои марзиви маъмурӣ ва тағйири онҳо;
2. Интиҳоб ва бозхонди раис, муовинон ва судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент;
3. Ҳалли масъалаи бекор кардани дахлнопазирии раис, муовинон ва судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ;
4. Ризоият барои таъин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ;
5. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Маҷлиси миллӣ аз рӯи масъалаҳои дар салоҳияташ буда қарор қабул мекунад. Қарори Маҷлиси миллӣ бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии аъзои он қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия муқаррар накарда бошад.

Моддаи 57. Салоҳияти Маҷлиси намояндагон:

1. Таъсиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, интиҳоб ва бозхонди раис, муовин ва аъзои он бо пешниҳоди Президент;
2. Ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳои муҳими давлатию ҷамъиятӣ;
3. Тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;
4. Ризоият ба додугирифтӣ қарзи давлатӣ;
5. Тасдиқ ва бекор кардани шартномаҳои байналмилалӣ;
6. Таъини раъйпурсӣ;
7. Таъсиси судҳо;
8. Тасдиқи рамзҳои давлатӣ;
9. Тасдиқи мукофотҳои давлатӣ;
10. Тасдиқи фармонҳои Президент дар бораи таъин ва озод намудани раиси Бонки миллӣ ва муовинони ӯ;
11. Муқаррар намудани рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус;
12. Муайян намудани маоши Президент;
13. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Маҷлиси намояндагон аз рӯи масъалаҳои дар салоҳияташ буда қарор қабул мекунад. Қарори Маҷлиси намояндагон бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегардад, агар тартиби дигари қабули қарорро Конститутсия муайян накарда бошад.

Дар ҷаласаи Маҷлиси намояндагон роҳбарони давлатҳои хориҷӣ метавонанд суҳанронӣ кунанд.

Моддаи 58. Аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд.

Моддаи 59. Лоиҳаи қонунҳо ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешаванд.

Лоиҳаи қонун дар бораи авф аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад.

Лоиҳаи Қонун дар бораи буҷет, оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад.

Моддаи 60. Қонунҳоро Маҷлиси намояндагон қабул менамояд. Қонун бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегардад, агар тартиби дигарро Конститутсия муқаррар накарда бошад.

Қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул намудааст ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод мешаванд, ба истиснои қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ ва авф.

Маҷлиси миллӣ қонунро бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад. Дар мавриди дастгирӣ наёфтани қонун аз ҷониби Маҷлиси миллӣ қонун тақроран дар Маҷлиси намояндагон баррасӣ мешавад.

Дар сурати бо қарори Маҷлиси миллӣ норозӣ будани Маҷлиси намояндагон, қонун ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро такроран бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ ва авф танҳо аз ҷониби Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд. Маҷлиси намояндагон иҷрои буҷети давлатиро назорат мекунад.

Моддаи 61. Қонунҳои конституционӣ оид ба масъалаҳои қабул мешаванд, ки Конститутсия муайян намудааст. Қонунҳои конституционӣ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул мегарданд ва Маҷлиси миллӣ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад.

Дар сурати бо Қарори Маҷлиси миллӣ норозӣ будани Маҷлиси намояндагон, қонуни конституционӣ ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро такроран бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Тафсири Конститутсияро Маҷлиси Олӣ тибқи тартиби мазкур баррасӣ намуда, дар шакли қонуни конституционӣ қабул менамояд.

Моддаи 62. Қонунҳо барои имзо ва интишор ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мешаванд. Агар Президент ба қонун ё қисми он розӣ набошад, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо тартиби муқарраркардаи Конститутсия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии такрорӣ қонун дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Ҳангоми баррасии қонуни аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонидашуда, ки онро пештар Маҷлиси намояндагон бо аз се ду ҳиссаи овозҳо қабул намуда буд, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон онро такроран бо аксарияти на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳо тарафдорӣ мекунад.

Агар Президент қонуни конституциониро баргардонад, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ бо тартиби муқарраркардаи Конститутсия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии такрорӣ қонуни конституционӣ дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонуни конституционӣ имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Моддаи 63. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон метавонанд пеш аз мӯҳлат дар ҷаласаи якҷояи худ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон ихтиёран пароканда шаванд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар давраи вазъияти фавқулодда ва ҳолати ҷангӣ пароканда намешаванд.

Б о б и ч а ҳ о р у м

ПРЕЗИДЕНТ

Моддаи 64. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад.

Моддаи 65. Президентро шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ ба мӯҳлати 7 сол интихоб менамоянд.

Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синни ӯ аз 35 кам набошад, забони давлатиро донанд ва дар қаламрави ҷумҳурӣ на камтар аз 10 соли охир истиқомат дошта бошад, метавонад ба номзадӣ Президент пешниҳод гардад.

Шахсе ба номзадии Президент ба қайд гирифта мешавад, ки ҳадди ақал 5 фоизи интихобкунандагон ба пешниҳоди номзадии ӯ имзо гузошта бошанд.

Як шахс ба вазифаи Президент бештар аз ду мӯҳлат пай дар пай интихоб шуда наметавонад.

Моддаи 66. Интихоботи Президент вақте бозътимод шумурда мешавад, ки дар он аз нисф зиёди интихобкунандагон ширкат варзида бошанд.

Номзаде Президент интихобшуда ҳисоб меёбад, ки ба тарафдории ӯ бештар аз нисфи интихобкунандагони ширкатварзида овоз дода бошанд.

Тартиби интихоби Президентро қонуни конститутсионӣ муайян мекунад.

Моддаи 67. Президент пеш аз шурӯи вазифа дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон савганд ёд мекунад:

“Ман, ҳамчун Президент савганд ёд мекунам, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро ҳимоя менамоям, таъмини ҳуқуқ, озодиҳо ва шарафи шаҳрвандонро кафолат медиҳам, сарзамин, истиқлолияти сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро ҳифз мекунам, ба халқ содиқона хидмат менамоям”.

Ваколати Президент баъд аз савганд ёд кардани Президенти нав қатъ мегардад.

Моддаи 68. Президент наметавонад вазифаи дигарро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул шавад.

Моддаи 69. Салоҳияти Президент:

1. Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян мекунад;
2. Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад;
3. Вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам медиҳад;
4. Сарвазир ва дигар аъзои ҳукуматро таъин ва озод мекунад; фармон дар бораи таъин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;
5. Раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод менамояд;
6. Санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳангоми муҳолифати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад;
7. Раиси Бонки миллӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад ва фармонро ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;
8. Номзадии раис, муовинон ва судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интихоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод менамояд;
9. Бо ризоияти Маҷлиси миллӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад;
10. Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис медиҳад;
11. Шӯрои амниятро таъсис ва роҳбарӣ мекунад;
12. Шӯрои адлияро таъсис медиҳад;
13. Судяҳои суди ҳарбӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанберо бо пешниҳоди Шӯрои адлия таъин ва озод мекунад;
14. Раёйпурсӣ, интихоботи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ва мақомоти намояндагии маҳаллиро таъин мекунад;
15. Ба қонунҳо имзо мегузорад;
16. Низоми пулиро муайян менамояд ва маълумотро ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;
17. Ихтиёрдор ва масъули сармои захиравӣ мебошад;
18. Ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, қарордодҳои байналмилалиро имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;
19. Сарони намояндагӣҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, намояндаҳои ҷумҳуриро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъин ва озод мекунад;
20. Эътимодномаҳои сарони намояндагӣҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро қабул менамояд;

21. Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон мебошад; фармондеҳони қўшунҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистонро таъин ва озод мекунад;
22. Ҳангоми таҳдиди хатари воқеъ ба амнияти давлат ҳолати ҷангро эълон менамояд ва фармонро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;
23. Барои иҷрои ўҳдадориҳои байналмилалӣ Тоҷикистон Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро берун аз ҳудуди он бо ризоияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон истифода мебарад;
24. Дар саросари ҷумҳурӣ ва ё дар маҳалҳои алоҳидаи он вазъияти фавқулодда эълон намуда, фармонро фавран ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд ва ба Созмони Милалӣ Муттаҳид хабар медиҳад;
25. Масъалаҳои шаҳрвандиро ҳал мекунад;
26. Паноҳгоҳи сиёсӣ медиҳад;
27. Масъалаҳои бахшиши ҷазоро ҳал мекунад;
28. Бо рутбаҳои олии ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус сарфароз мегардонад;
29. Шаҳрвандонро бо мукофотҳои давлатӣ, ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихорӣ Тоҷикистон сарфароз мегардонад;
30. Ваколатҳои дигареро, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд, амалӣ менамояд.

Моддаи 70. Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад, дар бораи вазъи кишвар ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон маълумот медиҳад, масъалаҳоеро, ки заруру муҳим мешуморад, ба муҳокимаи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд.

Моддаи 71. Ҳангоми вафот, истеъфо ва ғайри қобили амал донишманди Президент вазифаи ӯ то ба вазифааш шуруъ намудани Президенти нав ба зиммаи Раиси Маҷлиси миллӣ мегузарад. Дар ин маврид ваколати Раиси Маҷлиси миллӣ ба зиммаи мусвину якуми ӯ мегузарад.

Дар ҳолатҳои зикршуда дар мӯҳлати се моҳ интихоботи Президент гузаронида мешавад.

Ваколатҳои Президент дар ҳолате, ки ӯ дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар бораи ба истеъфо баромаданаш хабар медиҳад, бо тарафдории аксарияти аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, қатъ карда мешавад.

Дар сурате, ки Президент бинобар беморӣ вазифаҳои худро иҷро карда натавонад, ҳар ду Маҷлис дар ҷаласаи якҷояи худ дар асоси ҳулосаи комиссияи тиббии давлатии ташкил кардашон, дар бораи пеш аз мӯҳлат аз мансаб озод намудани Президент бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳои шумораи умумии аъзо ва вакилони ҳар яке аз Маҷлисо қарор қабул мекунад.

Моддаи 72. Президент ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад.

Дахлнопазирӣ Президент дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат дар асоси ҳулосаи Суди конститусионӣ ва бо тарафдории аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, бекор карда мешавад.

Б о б и п а н ҷ у м

ҲУКУМАТ

Моддаи 73. Ҳукумати ҷумҳурӣ аз Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст.

Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроӣ қонунҳо, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси

миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад.

Аъзои Ҳукумат наметавонанд вазифаи дигарро иҷро намоянд, вакили мақомоти намояндагӣ бошанд, ба соҳибкорӣ машғул шаванд, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Моддаи 74. Ҳукумат мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ қарор мебарорад ва фармоиш медиҳад, ки иҷрои онҳо дар қаламрави Тоҷикистон ҳатмист.

Ҳукумат ваколаташро дар назди Президенти навинтихобшуда волегузорад.

Ҳукумат дар мавриди ғайри имкон донистани иҷрои фаъолияти мӯътадили худ метавонад ба Президент аз хусуси истеъфо арз намояд. Ҳар як узви Ҳукумат ҳуқуқи истеъфо дорад.

Тартиби ташкил, фаъолият ва салоҳияти Ҳукуматро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Моддаи 75. Ҳукумат барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсати додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи бучети давлатӣ, масъалаи андозаи имконпазири касри бучети давлатӣ ва манбаи ҷуброни онро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд.

Б о б и ш а ш у м

ҲОКИМИЯТИ МАҲАЛЛӢ

Моддаи 76. Ҳокимияти маҳаллӣ аз мақомоти намояндагӣ ва иҷроия иборат буда, дар доираи салоҳияти худ амал мекунад. Онҳо иҷрои Конститутсия, қонунҳо, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, санадҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамоянд.

Моддаи 77. Мақомоти намояндагии маҳаллӣ дар вилоят, шаҳр ва ноҳия Маҷлиси вакилони халқ аст, ки онро раис роҳбарӣ мекунад. Мӯҳлати ваколати Маҷлиси вакилони халқ 5 сол аст.

Маҷлиси вакилони халқ бучети маҳаллӣ ва ҳисоботи иҷрои онро тасдиқ мекунад, роҳҳои инкишофи иқтисодиву иҷтимоии маҳалро муайян менамояд, андоз ва пардохти маҳаллиро мувофиқи қонун муқаррар мекунад, дар доираи қонун тарзи идора ва ихтиёрдорӣ моликияти коммуналиро муайян менамояд ва ваколатҳои дигарро амалӣ месозад, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Моддаи 78. Ҳокимияти иҷроияро дар маҳал намояндаи Президент – раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия амалӣ мегардонад.

Мақомоти намояндагӣ ва иҷроияро дар воҳидҳои маъмурию марзӣ раис сарварӣ мекунад.

Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро Президент таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод менамояд.

Раис дар назди мақомоти болоӣ ва Маҷлиси вакилони халқи дахлдор масъул аст.

Тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллиро қонуни конституционӣ танзим менамояд.

Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд.

Моддаи 79. Мақомоти намояндагӣ ва раис дар доираи салоҳияти худ санадҳои ҳуқуқӣ қабул мекунанд, ки иҷрояшон дар он қаламрав ҳатмист.

Дар сурати бо Конститутсия ва қонун мувофиқат накардани санадҳои мақомоти намояндагӣ ва раис онҳо аз тарафи мақомоти болоӣ, ҳуди ин мақомот, раис ва ё суд бекор карда мешаванд.

Моддаи 80. Дар сурати талаботи Конститутсия ва қонунро мунтазам иҷро накардани Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия Маҷлиси миллӣ метавонад онро пароканда намояд.

Б о б и х а ф т у м

ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КЎҲИСТОНИ БАДАХШОН

Моддаи 81. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон қисми таркибӣ ва ҷудопозири Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Худуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бе ризоияти Маҷлиси вакилони халқи вилоят тағйир дода намешавад.

Моддаи 82. Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад.

Моддаи 83. Салоҳияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар соҳаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ваколатҳои дигари вилоятро қонуни конституционӣ танзим мекунад.

Б о б и х а ш т у м

СУД

Моддаи 84. Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд.

Адолати судиро Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ мекунанд.

Тарзи ташкил ва фаъолияти судро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Мӯҳлати ваколати судяҳо 10 сол аст.

Ташкили суди фавқулодда манъ аст.

Моддаи 85. Ба вазифаи судяҳои Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди вилоят ва шаҳри Душанбе ҳуқуқшиносе интихоб ва таъин мешавад, ки синни ӯ аз 30-сола кам ва аз 65 зиёд набошад, ҳадди ақал 5 сол собиқаи кории судягӣ дошта бошад.

Ба вазифаи судяҳои шаҳр ва ноҳия, Суди ҳарбӣ, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе шахсе таъин мешавад, ки синни ӯ аз 25 кам ва аз 65 зиёд набошад, ҳадди ақал 3 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад.

Моддаи 86. Судяҳои Суди ҳарбӣ, судяҳои Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, судяҳои Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанберо бо пешниҳоди Шӯрои адлия Президент таъин ва озод мекунад.

Моддаи 87. Судяҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Даҳолат ба фаъолияти онҳо манъ аст.

Моддаи 88. Судяҳо парвандаҳоро ба таври дастҷамъӣ ва ё танҳо баррасӣ мекунанд.

Мурофиа ба тарзи мубоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад.

Мурофиа дар ҳамаи судҳо ба тарзи ошкоро мегузарад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст.

Мурофиа ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузори мегардад. Шахсоне, ки забони мурофиаро наредонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд.

Моддаи 89. Суди конституционӣ аз 7 нафар иборат буда, яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Ба вазифаи судья Суди конституционӣ ҳуқуқшиносе интиҳоб мешавад, ки синни ӯ аз 30 кам ва аз 65 зиёд набошад ва беш аз 10 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад.

Салоҳияти Суди конституционӣ:

1) муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, қарордодҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия;

2) ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо;

3) иҷрои ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Санадҳои Суди конституционӣ қатъист.

Моддаи 90. Судья наметавонад вазифаи дигареро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ, узви ҳизб ва созмонҳои сиёсӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул гардад, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Моддаи 91. Судья ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад. Ӯро бе ризоияти мақомоте, ки интиҳоб ё таъин кардааст, ҳабс кардан ва ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашидан мумкин нест. Судяро дастгир кардан мумкин нест, ба истиснои дастгир кардани ӯ ҳангоми содири ҷиноят.

Моддаи 92. Ӯри ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва мурофиаи судӣ кафолат дода мешавад.

Тарзи ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои ӯри ҳуқуқиро қонун муайян мекунад.

Б о б и н ў х у м

ПРОКУРАТУРА

Моддаи 93. Назорати риояи дақиқ ва иҷрои яқхелаи қонунҳоро дар қаламрави Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд.

Моддаи 94. Низоми ягонаи марказонидашудаи прокуратураи Тоҷикистонро Прокурори генералӣ сарварӣ мекунад. Прокурори генералӣ дар назди Маҷлиси миллӣ ва Президент масъул аст.

Моддаи 95. Прокурори генералии Тоҷикистон ба мӯҳлати 5 сол таъин мешавад.

Прокурори генералӣ прокурорҳои тобеи худро таъин ва озод мекунад. Мӯҳлати ваколати прокурорҳо 5 сол аст.

Фаъолият, салоҳият ва сохтори мақомоти прокуратураро қонуни конституционӣ танзим мекунад.

Моддаи 96. Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он бе даҳолати дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мустақилона дар асоси қонун фаъолият мекунанд.

Моддаи 97. Прокурор наметавонад вазифаи дигареро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ, узви ҳизб ва созмонҳои сиёсӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул шавад, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Б о б и д а ҳ у м

ТАРТИБИ ТАҒЙИРИ КОНСТИТУТСИЯ

Моддаи 98. Тағйиру иловаҳои Конститутсия бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ сурат мегирад.

Раъйпурсиро Президент ва ё Маҷлиси намояндагон бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон таъин мекунанд.

Моддаи 99. Тағйиру иловаҳоро ба Конститутсия Президент ё ҳадди ақал аз се як ҳиссаи умумии аъзо ва вакилони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунанд.

Пешниҳоди тағйиру иловаҳои Конститутсия се моҳ пеш аз раъйпурсӣ дар матбуот чоп мешавад.

Моддаи 100. Шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд.

МУҚАРРАРОТИ ИНТИҚОЛӢ

1. Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз эълони натиҷаи раъйпурсии умумихалқӣ ва аз рӯзи интишори расмиаш эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунад.
2. Қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки то ворид намудани «Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон» амал мекарданд, дар он қисме, ки ба тағйиру иловаҳо мухолиф нестанд, амал мекунад.
3. Интиқоли пай дар пайи Президент барои ду мӯҳлат, ки дар қисми чоруми моддаи 65 пешбинӣ шудааст, баъд аз ба охир расидани ваколати Президенти амалкунонда оғоз меёбад.
4. Судяҳои ҳамаи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то эътибор пайдо кардани «Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон» интиқол ва ё таъин шудаанд, ваколати худро то анҷоми мӯҳлаташон нигоҳ медоранд. Баъд аз эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардани тағйиру иловаҳо судяҳо ба мӯҳлати 10 сол интиқол ва ё таъин мешаванд.

КОНВЕНСИЯИ**Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон**

Давлатҳои-иштироккунандаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, минбаъд Тарафҳои Аҳдкунанда, **бо назардошти** Эъломияи ҳуқуқи башар, Аҳдномаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва Протоколи факултативӣ ба ин аҳднома, инчунин Ҷаҳадориҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, ки дар доираи САҲА (ШАҲА) ба қабул расидаанд, **бо назардошти** он, ки ҳуҷҷатҳои зикргардида мақсади таъмин намудани эътирофи умумибашарию самаранок ва риояи ҳуқуқҳои дар онҳо эълонгардидаро доранд, **бо назардошти** Эъломияи сарони давлатҳои иштироккунандаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба Ҷаҳадориҳо дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ, **бо эътирофи он**, ки аз тарафи тамоми давлатҳои иштироккунандаи ИДМ риоя шудани стандартҳои байналмилалӣ соҳаи ҳуқуқи инсон, такмилу баланд бардоштани эҳтиром нисбати ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, новобаста аз наҷод, ҷинс, забон, ақоиди сиёсӣ, мазҳаб ва насаби иҷтимоӣ ба тақвияти дигаргуниҳои демократӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, таҳкими қонуният ва тартибот мусоидат мекунад, барои иҷрои босамаронаи Ҷаҳадориҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ **ҷидду ҷаҳд намуда, бо саъю кӯшиши дастаҷамъонаи** Тарафҳои Аҳдкунанда дар таҳкими идеалҳои озодӣ ва волоияти қонун, пешгирии поймолкунии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ, анъанаҳои таҳаммул ва дӯстии башариат (халқҳо), таҳкими сулҳи шаҳрвандӣ ва ваҳдат, бо эҳтимолияи он, ки ин саъю кӯшишҳо барои эҳтироми умумибашарӣ ва риояи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ тибқи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон мусоидат мекунад, ба мувофиқаи зайл расиданд.

Моддаи 1

Тарафҳои Аҳдкунанда ҳар як шахсро, ки дар ихтиёри ҳуқуқи онҳо мебошад, **бо ҳуқуқу** озодиҳои дар Конвенсияи мазкур изҳоршуда таъмин мекунад.

Моддаи 2

1. Қонун ҳуқуқи ҳар як шахсро ба зиндагӣ ҳифз менамояд. Ҳеҷ касро қасдан аз ҳаёт маҳрум кардан мумкин нест. Ҳукми қатл, ки ҳоло безътибор карда нашудааст, танҳо бо ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазнин истифода мегардад.

2. Ҳукми қатл, чун қоида, нисбати занҳо бароварда намешавад. Нисбати занҳое, ки ҳангоми баровардани ҳукм ҳомиладоранд, ҳукми қатл баровардан мумкин нест ва ҳукми қатлро нисбати занҳое, ки ҳангоми иҷрои ҳукм ҳомиладоранд, ба иҷро расонидан мумкин нест.

3. Нисбати шахсе, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят ба синни 18-солагӣ нарасидааст, ҳукми қатл баровардан мумкин нест.

4. Аз ҳаёт маҳрум намудан, агар он дар натиҷаи истифода бурдани қувва танҳо дар ҳолатҳои ниҳоятан зарур ва барои ҳифз намудани худ, ки қонунгузориҳои миллӣ пешбинӣ намудааст, содир шуда бошад, вайронкунии муқаррароти моддаи мазкур ҳисобида намешавад.

Моддаи 3

Ҳеҷ кас набояд таҳти шиканҷа ё муносибати бераҳмонаю иззати нафсаширо поймолкунанда қарор гирад. Ҳеҷ кас набояд бе розигии озодонаи худ таҳти пажӯҳиши тиббӣ ва ё илмӣ қарор гирад.

Моддаи 4

1. Ҳеҷ кас набояд ба ғулумӣ гирифтӣ карда шавад ва ё ҷабран дар асорат нигоҳ дошта шавад.

2. Ҳеҷ кас набояд таҳти меҳнати иҷборию ҳатмӣ қарор гирад.

3. Дар моддаи мазкур ба мафҳуми «меҳнати иҷборию ҳатмӣ» инҳо дахл надоранд:

а) ҳар гуна қоре, ки ҳангоми тибқи муқаррароти моддаи 5 Конвенсияи мазкур ҳабс гардидан ва ё дар давраи аз чунин маҳбас шартан озод шудан одатан бояд иҷро шавад;

б) ҳар гуна хизмати хусусияти ҳарбидошта, нисбати Тарафҳои Аҳдкунанда бошад, хизмате, ки иҷрои он ба ҷои хизмати ҳарбии ҳатмӣ бо сабабҳои сиёсӣ ва ё динию қавмӣ аз ин гуна хизмат рӯй гардонидани одамон талаб карда мешавад;

в) ҳар гуна хизмати ҳатмӣ ҳангоми вазъи фавқуллода ва ё рӯй додани офатҳои ба ҳаёт ё саломатии аҳоли таҳдидкунанда;

г) ҳар гуна қор ё хизмате, ки ба ўҳдадориҳои муқаррарии шаҳрвандӣ дохил мешавад;

д) аз тарафи волидон иҷро шудани вазифаҳояшон оид ба фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ барои кӯдакони ва аз тарафи фарзандони болиғ иҷро шудани вазифаҳояшон оид ба нигоҳубини волидони қорношоями ба кӯмаки онҳо мӯҳтоҷ.

Моддаи 5

1. Ҳар як фард ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳуқуқ дорад. Ҳеч кас набояд аз озодӣ маҳрум карда шавад, ба истиснои ҳолатҳои ва мутобиқи қоидаҳои, ки қонунгузори миллӣ муқаррар кардааст:

а) нигоҳдории қонунии шахс дар ҳабс баъди аз тарафи суди салоҳиятдор бароварда шудани ҳукм;

б) ҳабси қонунӣ ё боздошт шудани шахс;

в) қонунан боздошт шудани ноболиғ бо мақсади таҳвили парванда барои тафтиш, баровардани қарор дар бораи ҷазо ё ба суд.

2. Ба ҳар шахси ҳабсшуда бо забони ба вай фаҳмо сабаби ҳабсшавиаш фаҳмонида мешавад.

3. Ҳар як шахси дар натиҷаи ҳабс ё боздошт шудан аз озодӣ маҳрумгашта, тибқи қонунгузори миллӣ ҳуқуқ дорад, ки нисбати парвандаи ӯ дар бораи қонунӣ будани ҳабс шудани тафтишоти судӣ гузаронида шавад.

4. Ҳамаи шахсоне, ки аз озодӣ маҳрум гаштаанд, ба муносибати одамдӯстонаю эҳтироми иззати нафси ба шахсияти инсон хос ҳуқуқ доранд. Шахсони гайриқонунӣ ҳабсшуда тибқи қонунгузори миллӣ ба ҷуброни зарари ба онҳо расонидашуда ҳуқуқ доранд.

Моддаи 6

1. Ҳамаи шахсон дар назди суд баробаранд.

Ҳангоми баррасии ҳар гуна парванда ҳар шахс ба тафтишоти одилонаю ошқоро, дар мӯҳлати муқаррар ва аз тарафи суди бегараз ҳуқуқ дорад. Қарор ва ё ҳукми суд ошқоро бароварда мешавад, вале тафтишоти судӣ ё қисме аз он метавонад барои нигоҳдории тартиботи ҷамъиятӣ, сирри давлатӣ ва ё агар инро манфиатҳои наврасон ё ҳифзи тарафҳои ниҳонии ҳаёти шахсони дар парванда иштироккунанда талаб кунанд, хусусияти пӯшида дошта бошад.

2. Ҳар як шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда то тибқи қонун исбот шудани гуноҳаш беғуноҳ ҳисобида мешавад.

3. Ҳар як шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ба ҳадди ақалл ҳуқуқҳои зайл дорад:

а) фавран, батафсил ва бо забони ба ӯ фаҳмо оид ба хусусият ва асоси айбдоргардиаш огоҳонида шавад;

б) барои ҳудро ҷимоя намудан вақт ва имконияти кофӣ дошта бошад;

в) шахсан ё ба воситаи ҷимоягари интихобнамудааш ҳудро ҷимоя кунад ва ё, агар манфиати адлия инро талаб намояд, ҷимоягари ба ӯ таъиншударо дошта бошад, инчунин дар ҳолатҳои бо қонунгузори миллӣ муайяншуда кӯмаки ройғони ҷимоягарро истифода барад.

г) ба суд бо илтимоснома дар бораи гузаронидани истинтоқи (бозпурсии) шоҳидон, муоина, талаб намудани ҳуҷжатҳо, таъин намудани экспертиза ва амалиёти дигари тафтишотӣ муроҷиат намояд;

д) кӯмаки ройғони тарҷумонро истифода барад, агар забони дар суд истифодашавандаро нафаҳмад ё бо он забон гап назанад;

е) барои бар зидди худ маълумот додан ё худро гунаҳкор доништан маҷбур карда нашавад.

Моддаи 7

1. Касе барои рафторе, ки тибқи қонунгузори миллӣ ё ҳуқуқи байналмилалӣ ҳангоми содир шуданаш амалкунанда ҷиноят ҳисоб намешуд, ҷавобгӯ шуда наметавонад. Ҳамчунин ҷазои вазнинтаре таъин шуда наметавонад ба ғайр аз оне, ки дар лаҳзаи содир шудани ҷиноят мавриди татбиқ буд. Агар баъди содир шудани ҷиноят қонун ҷазои сабуктаре муқаррар намояд ва ё ҷавобгарӣ барои он баргарафт шуда бошад, қонуни нав татбиқ мегардад.

2. Касе, ки барои ҷинояти содирнамудааш дар асоси қонунгузори миллӣ маҳкум шудааст ё ҷазо дидааст, наметавонад барои ин ҷиноят дубора маҳкум шавад ё ҷазо бинад. Ҳар маҳкумшуда мутобиқи қонун ба баррасии дубораи ҳукми суд аз тарафи зинаи болоии судӣ, инчунин барои талаб намудани авф ё сабукгاردонии ҷазо ҳуқуқ дорад.

Моддаи 8

Касе дар асоси оне, ки қобилияти иҷро намудани ягон ўҳдадории шартномавиरो надорад, аз озодӣ маҳрум шуда наметавонад.

Моддаи 9

1. Ҳар як кас ба ҳурмату эҳтиром нисбати ҳаёти шахсию оилавӣ, дахлнопазирии манзил ва сирри мукотиботаш ҳуқуқ дорад.

2. Ягон мақоми давлатӣ набояд ба истифодаи ин ҳуқуқ даҳлат кунад, ба истиснои ҳолатҳое, ки ин гуна даҳлатро қонун пешбинӣ намудааст ва он дар ҷомеаи демократӣ барои таъмини беҳатарии давлатию ҷамъиятӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли ё ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахсонӣ дигар зарур бошад.

Моддаи 10

1. Ҳар як шахс ба озодии фикр, вичдон ва эътиқоди динӣ ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ аз интиҳоби озоди дин ё ақоид, аз омурзиши озодонаи дин ва ақоиди худ ҳам ба таври фарзӣ ҳам якҷоя бо дигарон, аз иҷрои маросимҳои динӣ, риоя ва пайравӣ намудан ба расму оинҳои динӣ ва мувофиқи он амал кардан иборат аст.

2. Озодии омурзиши дин ё ақоид танҳо он маҳдудиятҳоеро дорад, ки қонун пешбинӣ намудааст ва онҳо дар ҷомеаи демократӣ барои таъмини беҳатарии давлату ҷамъият, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли ё барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои асосии шахсонӣ дигар зарур мебошанд.

Моддаи 11

1. Ҳар кас ҳуқуқ дорад фикру ақоиди худро озодона баён намояд. Ин ҳуқуқ аз озодии пайравӣ намудан ба ақоиди худ, ба даҳлати ҳокимияти давлатӣ ва бевосита аз сарҳадоти давлатӣ бо роҳи қонунӣ дастрас намудану паҳн кардани иттилоот ва ақоид иборат аст.

2. Азбаски истифодаи ин озодиҳо ўҳдадорӣ масъулият воғузур менамояд, он мумкин аст бо расмиятҳо, шартҳо ва маҳдудиятҳои барои таъмини беҳатарии давлату ҷамъият, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли ё барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои асосии шахсонӣ дигар заруре, ки қонун пешбинӣ намудааст, вобаста бошад.

Моддаи 12

Ҳар шахс ҳуқуқи озодона гузаронидани ҷаласаҳои мусолиҳавӣ ва озодии созмони иттиҳодияҳои муштарақ, аз ҷумла, созмон додани иттифоқҳои касаба ва ҳуқуқи узвияти чунин ташкилотро дорад.

2. Истифодаи чунин ҳуқуқҳо ягон маҳдудияте надорад, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст ва он дар ҷомеаи демократӣ ба манфиати беҳатарии давлатию ҷамъиятӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли ё ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахсонӣ дигар зарур бошад. Моддаи мазкур ба муқаррар намудани маҳдудияти қонунии истифодаи чунин ҳуқуқҳои он шахсоне, ки дар ҳайати

қувваҳои мусаллаҳ, мақомоти ҳифзи тартибот ё маъмурии давлат мебошанд, мамониат намекунад.

Моддаи 13

Марду зане, ки ба синну соли хонадоршавӣ расидаанд, метавонанд издивоҷ кунанд ва тибқи қонунгузори миллии танзимкунандаи ин ҳуқуқ оила барпо намоянд.

2. Ақди никоҳ танҳо дар мавриди озодона ва пурра розӣ будани издивоҷкунандагон баста мешавад.

3. Бо мақсади таъмин намудани шароитҳои зарурӣ барои рушди оила, ки қисми асосии таркиботи ҷомеа мебошад, Тарафҳои Аҳдкунанда ӯҳдадор мешаванд, тавассути додани ҷубронпулиҳои иҷтимоӣ оилавӣ, имтиёзҳои андозбандӣ, бо манзил таъмин намудани оила, ҷубронпулиҳо барои оилаҳои навбунёд ва воситаҳои дигари зарурӣ ба ҳифзи иқтисодӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ҳаёти оилавӣ мусоидат намоянд.

Моддаи 14

1. Ҳар шахс ба меҳнат, ҳимоя аз бекорӣ, инчунин ба подоши баробари хизмат барои кори баробарқимат, аз ҷумла ба гирифтани имтиёзҳо, ба шароити яхела: нисбати меҳнати баробарқимат ва муомилаи яхела ҳангоми баҳодихӣ ба сифати кораш ҳуқуқ дорад.

2. Бо мақсади таъмини амалигардии пурраи ҳуқуқҳои коргарзанҳо Тарафҳои Аҳдкунанда ӯҳдадор мешаванд:

а) ба занҳое, ки то ва баъди таваллуд шудани кӯдак тибқи қонунгузори миллӣ рухсатии пардохтшаванда мегиранд, аз фондҳои таъминоти иҷтимоӣ ё маҳзанҳои ҷамъиятӣ ҷубронпулиҳои кофӣ диҳанд;

б) агар соҳибкор занеро дар бораи аз кор озод намудани ӯ ҳангоми рухсатӣ бо сабаби ҳомиладорӣ ба кор наомаданаш огоҳонад ё ӯро дар бораи аз кор озод шуданаш баъди ба охир расидани мӯҳлати огоҳинома ҳангоми набуданаш огоҳ созад, ин амалро ғайриқонунӣ ҳисобанд;

в) модаронеро, ки кӯдаки ширмак доранд, барои макконидани кӯдакашон бо вақти ҳоли ба таври кофӣ таъмин намоянд;

г) қабули занҳоро ба кори шабона дар саноат танзим намоянд;

д) қабул намудани занҳоро ба корҳои зеризаминӣ барои истихроҷи маъдан ва мутобиқан ба корҳои дигари ба ин монанде, ки бо сабаби хавфнок ва ба саломатӣ зараровар ё вазнин буданашон ба онҳо мувофиқ нестанд, танзим кунанд.

Моддаи 15

Бо мақсади таъмини амалигардии босамараи ҳуқуқ ва ҳифзи саломатӣ Тарафҳои Аҳдкунанда ӯҳдадор мешаванд, ки бевосита ва ё дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои давлатӣ ё хусусӣ чораҳои мувофиқ андешанд, алаҳусус чораҳое, ки ба таъмини:

а) дараҷаи баландтарини бартараф намудани сабабҳои бадшавии саломатӣ;

б) хизматҳои машваратӣ ва асосҳои таълимӣ барои таҳкими саломатӣ ва ҳавасмандкунӣ ба масъулиятнокии шахсӣ дар масоили саломатӣ;

в) шароитҳои санитарӣ ва гигиенӣ, ки пайдоиши бемориҳои сирояткунанда, воғир ва бемориҳои дигарро пешгирӣ мекунанд, равона шуда бошанд.

Моддаи 16

1. Ҳар шахс ба таъминоти иҷтимоӣ, аз ҷумла таъминоти иҷтимоӣ мувофиқи синну сол, дар ҳолати беморӣ, маъжубӣ, бесарпаноҳ мондан, тарбияи кӯдакон ва дигар ҳолатҳои бо қонунгузори миллӣ муқарраршуда ҳуқуқ дорад.

2. Бо мақсади таъмини амалигардии босамараи ҳуқуқҳо ба кӯмаки иҷтимоӣ ва тиббӣ Тарафҳои Аҳдкунанда ӯҳдадор мешаванд, ба ҳар шахсе, ки маблағи кофӣ надорад ва ҷунин маблағро бо кӯшишҳои худ ё аз манбаъҳои дигар, ҷунончи, аз ҳисоби имтиёзҳо дар доираи системаи таъминоти иҷтимоӣ ба даст оварда наметавонад, шароит таъмин созанд, то ӯ кӯмаки зарурӣ гирад ва дар ҳолати беморӣ нигоҳубини зарурӣ ёбад.

3. Бо мақсади таъмини амалигардии босамараи ҳуқуқи модарону кӯдакон ба ҳифзи иҷтимоию иқтисодӣ Тарафҳои Аҳдкунанда дар ин самт тамоми чораҳои зарурӣ, аз ҷумла ташкилу таъмини институтҳо ё хадамоти дахлдорро меандешанд.

Моддаи 17

Ҳар ноболиғ ба чораҳои махсуси ҳифз, ки вазъи ӯ аз тарафи оила, ҷомеа ва давлат онро тақозо менамояд, ҳуқуқ дорад.

Моддаи 18

Бо мақсади таъмини амалигардии босамараи ҳуқуқи шахсони аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ақлонӣ корношоям ба барқарор намудани коршоямӣ, тайёрии касбӣ ва бозгашт ба ҳаёти ҷамъиятӣ Тарафҳои Аҳдкунанда ӯҳдадор мешаванд, ки:

а) оид ба ташкил намудани муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла, ҳангоми зарурат, муассисаҳои давлатӣ ё хусусии махсусгардонидашуда;

б) барои бо кор таъмин намудани шахсони корношоям, аз ҷумла ташаккул додани хадамоти махсусгардонидашуда оид ба таъмини кор, муассисаҳои барои меҳнат шароити махсусдошта ва чораҳои ҳавасмандгардонии кордиҳандагоне, ки маъҷубонро бо кор таъмин мекунанд, чораҳои зарурӣ андешанд.

Моддаи 19

Ҳар касе, ки ҳуқуқу озодиҳояш поймол гардидаанд, барои он ҳуқуқ дорад, ки ҳуқуқу озодиҳояш тибқи қонунгузориҳои миллӣ пурра барқароркарда шаванд.

Моддаи 20

1. Ҳама дар назди қонун баробаранд ва бидуни ҳар гуна поймолкуниҳои ҳуқуқӣ (маҳдудият) ба ҳимояи баробари қонун ҳуқуқ доранд.

2. Истифодаи ҳуқуқу озодиҳои дар Конвенсияи мазкур ифодаёфта ба ҳама, новобаста аз ҷинс, наҷод, ранги пӯст, забон, мазҳаб, ақоиди сиёсӣ ё ақидаҳои дигар, мансубияти миллӣ, иҷтимоӣ, мансубият ба ақаллияти миллӣ, вазъи амволӣ ва мансаб, ҷои тавлид ё ҷиҳати дигар бе поймолкунии ҳуқуқӣ (бе маҳдудият) кафолат дода мешаванд.

Моддаи 21

Ҳуқуқи шахсони ба ақаллияти миллӣ мансуббуда барои ба тарзи инфиродӣ, дастҷамъӣ ва бе мамоният изҳор намудан, нигоҳ доштан ва такмил додани махсусияти наҷодӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва мазҳабияшон набояд рад шавад.

Моддаи 22

1. Ҳар касе, ки дар ҳудуди яке аз Тарафҳои Аҳдкунанда қарор дорад, ҳуқуқ дорад дар ин ҳудуд озодона рафтуомад кунад ва маҳалли иқомат интиҳоб намояд.

2. Ҳар кас ҳуқуқи тарк кардани ҳар кадом мамлакат, аз ҷумла мамлакати худро дорад.

3. Ҳуқуқҳои дар бандҳои 1 ва 2 моддаи мазкур ифодаёфта мавзӯи ягон маҳдудият шуда наметавонанд, ба ғайр аз онҳое, ки қонун барои таъмини бехатарии давлатӣ ё ҷамъиятӣ, тарғиботи ҷамъиятӣ, барои ҳифзи саломатӣ ва маънавияти аҳоли ё ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахсони дигар пешбинӣ намудааст.

4. Ҳуқуқҳое, ки дар банди 1 моддаи мазкур ифода ёфтаанд, метавонанд дар ноҳияҳои мушаххас низ тибқи қонун ва ба манфиати ҷомеа маҳдуд карда шаванд.

Моддаи 23

Ҳар кас, дар кучое набошад, ҳуқуқ дорад ҳамчун шахси дорои ҳуқуқу озодиҳо шинохта шавад.

Моддаи 24

1. Ҳар шахс ҳуқуқи шаҳрвандӣ дорад.

2. Ҳеҷ касро аз шаҳрвандиаш ё аз ҳуқуқи тағйири шаҳрвандиаш худсарона маҳрум кардан мумкин нест.

Моддаи 25

1. Ҳеҷ касро аз ҳудуди давлате, ки ӯ шаҳрванди он мебошад, ба тарзи инфиродӣ ё дар натиҷаи иқдоми дастаҷамъӣ рондан мумкин нест.

2. Ҳеҷ касро аз ҳуқуқи воридшавӣ ба ҳудуди давлате, ки ӯ шаҳрванди он мебошад, маҳрум намудан мумкин нест.

3. Шахси хориҷиеро, ки ба таври қонунӣ дар ҳудуди яке аз Тарафҳои Аҳдкунанда қарор дорад, танҳо бо мақсади иҷрои қарори қонунӣ қабулшуда рондан раво нест ва ӯ бояд нисбати нодурустии бадарға имконияти пешниҳод намудани далелҳоро дошта бошад.

4. Бадарғаи дастаҷамъӣ хориҷиён манъ аст.

Моддаи 26

1. Ҳар як шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқи соҳибмулк буданро дорад. Ҳеҷ касро аз амволаш маҳрум кардан мумкин нест ба истиснои ҳолатҳое, ки ба манфиати ҷамъиятӣ, ба тариқи суд ва бо риояи шартҳои тибқи қонунгузори миллии пешбинишуда ва принципҳои маъмули ҳуқуқи байналмилалӣ бошанд.

2. Муқаррароти дар боло зикргардида ба ҳеҷ вачҳ ба ҳуқуқи Тарафи Аҳдкунанда дар қабул намудани қонунҳое, ки вай барои назорати истифодаи ҷисмҳои ба манфиати давлатию ҷамъиятии аз муомилоти умумӣ хориҷшуда зарур меонад, тааллуқ надорад.

Моддаи 27

1. Ба ҳеҷ кас ҳуқуқи таҳсилро рад кардан мумкин нест. Ҳангоми баамалбарории ҳар гуна вазифаҳое, ки Тарафи Аҳдкунанда нисбати маориф ва таълим ба ӯҳда гирифтааст, вай бояд ҳуқуқи волидонро дар таъмин намудани фарзандонашон бо он маълумоте, ки ба ақидаи ҳуди онҳо ва анъанаҳои миллии мувофиқат дорад, эҳтиром наояд.

2. Таълими ибтидоӣ, таълими асосии ҳамагон ҳатмӣ ва ройгон мебошанд.

3. Ҳар кадоме аз Тарафҳои Аҳдкунанда он ҳадди ақалли синну солро муқаррар мекунад, ки таълим то ба он расидан ҳатмист ва он наметавонад аз синну соле, ки бо қонун тибқи стандартҳои маъмули байналмилалӣ оид ба синни ақалли ҳангоми ба кор қабул намудан муқаррар шудааст, паст бошад.

Моддаи 28

Бо мақсади таъмини амалигардии босамараи ҳуқуқ ба таҳсили касбӣ Тарафҳои Аҳдкунанда ӯҳдадор мешаванд, ки:

1. Таълими техникӣ ё касбии ҳамагон, аз ҷумла маъюбонро ба қадри зарурӣ таъмин ва ҳавасманд гардонанд, дар мувофиқа бо иттиҳодияҳои касаба барои гирифтани маълумоти олӣ танҳо дар асоси қобилияти инфиродӣ имконият пешниҳод наоянд.

2. Барои ташкили:

а) асосҳои вочибу васеи таълимии барои коргарон дастрас;

б) марказҳои махсуси азнавтайёркунии коргарон, ки рушди техникӣ ё тамоюлотии нав дар соҳаи шуғл боиси он гардидааст,

ба қадри зарурӣ мусоидат наоянд ё шароит фароҳам оваранд.

3. Барои истифодаи пурраи имтиёзҳое, ки вобаста ба чораҳои дахлдор дода мешаванд, мусоидат кунанд, аз он ҷумла барои:

а) ихтисор ё барҳамдиҳии ҳар гуна бочу пардохтҳо;

б) дар ҳолатҳои дахлдор расонидани кӯмаки моддӣ;

в) бо хоҳиши кордиҳанда ба рӯзи кории оддӣ дохил кардани вақте, ки ба азнавтайёркунии иловагии коргар сарф шудааст;

г) таъмини самаранокии тайёрии шогирдон ва чорабиниҳои дигари таълимӣ барои коргарони ҷавон, инчунин ҳифзи куллии манфиатҳои коргарони ҷавон, дар сурати мавҷуд будани назорати дахлдори бо иттиҳодияҳои иттифоқи касаба мувофиқашуда.

Моддаи 29

Ҳар шахс мутобики қонунгузории милли дар давлате, ки шаҳрванди он мебошад, ҳуқуқ ва имкониятҳо дорад:

- а) дар идора ва бурдани корҳои давлатӣ бевосита ва ё тавассути намояндаҳое, ки озодона интихоб шудаанд, ширкат варзад;
- б) дар интихоботе, ки дар асоси ҳуқуқи интихоботи умумӣ ва баробарона бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ гузаронида мешавад ва изҳори озодонаи иродаи интихобкунандагонро таъмин месозад, овоз диҳад ва интихоб гардад;
- в) дар мамлакати худ дар асоси шартҳои баробарӣ ба хизмати давлатӣ роҳ дода шавад.

Моддаи 30

Дар моддаҳои 11, 12 ва 20 барои он, ки Тарафҳои Аҳдкунанда нисбати фаъолияти сиёсии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаа маҳдудиятҳо татбиқ намоянд, чизе ҳамчун монеа баррасӣ намешавад.

Моддаи 31

Чизеро дар Конвенсияи мазкур ҳамчун имконияти кадоме аз Тарафҳои Аҳдкунанда, гурӯҳи шахсон ё шахси алоҳидае барои машғул шудан бо ягон фаъолият ё содир намудани амале, ки ба маҳви ҳуқуқи озодиҳои дар Конвенсияи мазкур ифодаёфта равона шуда бошад, шарҳ додан мумкин нест.

Моддаи 32

Маҳдудиятҳои, ки тибқи Конвенсияи мазкур нисбати ҳуқуқи озодиҳои ифодаёфта роҳ дода мешаванд, набояд барои мақсадҳои дигар татбиқ гарданд, ба истиснои мақсадҳои, ки барояшон пешбинӣ шудаанд.

Моддаи 33

Чизеро дар Конвенсияи мазкур ҳамчун маҳдудкунандаи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон, ки мувофиқи қонунгузории Тарафи Аҳдкунандаи дахлдор, инчунин бо ҳуҷҷати байналмилалӣ умда дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон эътироф гардидаанд ё кафолат дода шудаанд, шарҳ додан мумкин нест.

Моддаи 34

Назорати иҷрои Конвенсияи мазкурро Комиссияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқҳои инсон, ки Низомномаи он қисми ҷудонопазири Конвенсияи мазкур аст, амалӣ мегардонад.

Моддаи 35

1. Дар давраи ҷанг ё вазъи фавқулоддаи дигаре, ки ба манфиатҳои волои ҳар кадоме аз Тарафҳои Аҳдкунанда таҳдид мекунад, ҳар кадоми онҳо метавонанд оид ба даст кашидан аз ӯҳдадориҳои худ, ки тибқи Конвенсияи мазкур қабул намудаанд, чораҳо бинанд, танҳо ба он дараҷае, ки вазъият тақозо менамояд ва ба шарте, ки ин чораҳо ба ӯҳдадориҳои дигари онҳо оид ба ҳуқуқи байналмилалӣ зиддият нашошта бошанд ва ба поймолкунии он тибқи аломатҳои дар моддаи 20 Конвенсияи мазкур зикргардида оварда нарасонанд.

2. Ягон дасткашӣ аз моддаи 2 Конвенсияи мазкур, ба истиснои ҳолатҳои, ки одамон дар натиҷаи амалиёти ҳарбии қонунӣ ба ҳалокат расидаанд, ё дасткашӣ аз моддаи 3, банди 1 моддаи 4 ва моддаи 7 Конвенсияи мазкур дар асоси банди 1 моддаи мазкур мумкин нест.

3. Ҳар кадоме аз Тарафҳои Аҳдкунанда, ки ҳуқуқи дасткашӣ аз ӯҳдадориро истифода бурдааст, маҳфузкунандаро (депозитарийро) дар бораи чораю сабабҳои ин амал огоҳ менамояд. Вай маҳфузкунандаро (депозитарийро) инчунин ҳангоми қатъ намудани амали ин чораҳо ва аз нав бакулли иҷро шудани муқаррароти Конвенсия меогоҳонад.

Моддаи 36

Ҳар кадом аз Тарафи Аҳдкунанда ҳангоми имзо намудани Конвенсияи мазкур ё барои нигоҳдорӣ ирсол намудани тасдиқнома нисбати ҳар кадом муқаррароти мушаххаси Конвенсия метавонад дар бораи ба кадом муқаррарот мутобиқат надоштани ин ё он қонуни дар ин давра дар ҳудудаш амалкунанда тазаккурот диҳад. Тибқи моддаи мазкур додани тазаккуроти хусусияти умумидошта манъ аст.

2. Дар ҳар кадом тазаккуроте, ки тибқи моддаи мазкур дода мешавад, бояд мазмуни мухтасари қонуни дахлдор ифода ёбад.

Моддаи 37

1. Ҳар кадоме аз Тарафҳои Аҳдкунанда баъди гузаштани шаш моҳ аз ирсоли огоҳинома ба маҳфузкунанда (депозитарий), ки онро ба маълумоти Тарафҳои Аҳдкунандаи дигар мерасонад, метавонад Конвенсияи мазкурро бекор кунад.

2. Чунин бекоркунии Тарафи Аҳдкунандаро, ки дар бораи бекор намудани Конвенсияи мазкур арз кардааст, аз ўҳдадориҳои тибқи он нисбати ҳар гуна амале, ки метавонист ин ўҳдадориҳоро шиканад ва то мавриди амал қарор ёфтани бекоркунии содир шавад, озод намекунад.

Моддаи 38

1. Конвенсияи мазкур, ҳамчунин Низомнома оид ба Комиссияи ҳуқуқҳои инсонии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз рӯзи ба маҳфузкунанда (депозитарий) супоридани огоҳиномаи сеюм дар бораи ба иҷро расидани амалиёти дохилидавлатии зарурӣ аз тарафи Тарафҳои Аҳдкунанда, эътибор пайдо мекунад.

2. Барои Тарафҳои Аҳдкунандаи дигар Конвенсияи мазкур аз санаи аз тарафи маҳфузкунанда (депозитарий) гирифта шудани огоҳинома дар бораи ба иҷро расидани амалиёти дохилидавлатии дар банди 1 моддаи мазкур зикргардида аз тарафи онҳо эътибор пайдо мекунад.

Моддаи 39

Ба Конвенсияи мазкур баъди эътибор пайдо намуданаш давлатҳои дигаре, ки ҳамраъӣи мақсаду принципҳои он мебошанд, бо роҳи ба маҳфузкунанда (депозитарий) супоридани огоҳиномае, ки аз тарафи онҳо ба иҷро расидани амалиёти дохилидавлатии дар банди 1 моддаи 38 Конвенсияи мазкур зикргардидаро тасдиқ мекунад, ҳамроҳ шуда метавонанд.

Санаи аз тарафи маҳфузкунанда (депозитарий) гирифта шудани огоҳинома санаи эътибор пайдо намудани Конвенсияи мазкур барои ин гуна давлат ҳисобида мешавад.

Дар шаҳри Минск 26 майи соли 1995 дар як нусхаи аслии ба забони русӣ таҳия гардид. Нусхаи аслии дар Қотиботи Иҷроияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ки он ба ҳар кадом давлати Конвенсияи мазкурро имзонамуда нусхай тасдиқшударо мефиристонанд, нигоҳ дошта мешавад.

Конвенсияро Озарбойҷон, Қазоқистон, Туркменистон, Ўзбекистон, Украина имзо накардаанд.

Фасли сеюм

1.0 Натиҷаҳо ва арзёбӣ

Фанни мазкур ду ҳадафи хеле гуногун ва дар айни замон ҳамдигарро пуррақунандаи педагогӣ дорад: 1) интиқоли (додани) иттилооти таълимӣ; 2) ҳосил кунонидан ва инкишоф додани маҳоратҳое, ки ба туфайли онҳо рафторҳои алоҳида (коркарди амиқи ғояҳо, ки аз паҳлуҳои гуногун баррасӣ мешаванд) муқаррар мегарданд.

Мо бо муайян кардани он ки иттилоот чӣ қадар зиёд асту хонандагон онро то кадом андоза амиқ азхуд кардаанд, иҷрошавии ҳадафи аввалро санҷида метавонем. Инро бо ёрии эссе ва тестҳо бо вариантҳои пешниҳодшавандаи ҷавобҳо ба ҷо оварда, баъд ба дониши ҳар як хонанда баҳо додан мумкин аст. Чунин навъи санҷиш имконият медиҳад, баҳои умумие гузорем, ки онро мо тавассути баҳоҳои ҷорӣ хеле осон ҳосил карда метавонем. Аммо ин баҳоҳо дар беҳтарин ҳолат танҳо ними вазъи ҳақиқии чизҳоро инъикос мекунанд, зеро онҳо танҳо сатҳи муваффақшавӣ ба ҳадафи аввалро нишон медиҳанд.

Санҷидани он, ки оё ҳадафи дуюм муяссар шудааст, мураккабтар мебошад. Мо пурра бовар карда наметавонем, ки хонандагони муваффақона ҳадафи аввалро ноилгашта ҳатман ба ҳадафи дуюм ҳам ноил мегарданд. Масалан, баъзе хонандагон қодир нестанд дар варақ инъикос намоянд, ки онҳо ба чунин концепсияҳо чун толерантӣ ва ҳуқуқҳои сиёсӣ то кадом андоза сарфаҳм мераванд, вале шояд шумо дар ҳаёти ҳамаҷуз ба бинед, ки онҳо ин концепсияҳоро амиқ мефаҳманд.

Ҳама гуна низоми баҳогузорӣ (системаи балҳо), ки шумо мекӯшед, бо ёрии онҳо аз тарафи хонандагон чӣ навъ дар амалия татбиқ шудани донишҳои назарии додагонро арзёбӣ кардан мехоҳед, табиатан субъективӣ аст. Аммо проблемаи арзёбӣ ё баҳодиҳӣ ба ҳар ҳол ҳалшаванда аст ва моро зарур аст, ҳамеша дар хотир дошта бошем: агар мо натиҷаҳоро осон арзёбӣ накунем ва ба хонандагонамон аз ин ё он фан баҳо нагузорем, ин ҳаргиз чунин маънӣ надорад, ки онро таълим додан шарт нест.

Супоришҳо дар дастури таълимӣ танҳо таълимӣ буда, санҷидашаванда нестанд. Онҳо бо мақсади вусъатбахшию мустаҳкамсозии он ғояҳое, ки дар матнҳои дастури таълимӣ мавҷуданд, таҳия шудаанд. Азбаски яке аз ҳадафҳои асосии мо баланд бардоштани фаъолнокии хонандагон аст, ин супоришҳо асосан барои кор дар гурӯҳҳо пешбинӣ гардидаанд. Бинобар ин аксари онҳо имконият намедиҳанд, ки дараҷаи азхудшавии донишҳо ва инкишофи фардии хонандагон арзёбӣ гарданд. Пас, барои мо чизи дигари иловагӣ ба донишҳо лозим аст. Аммо қабл аз таҳияи механизмҳое, ки бояд барои муайян кардани муваффақиятнокии таълим кӯмак расонанд, ба мо лозим аст, масъалаҳои зеринро баррасӣ кунем:

1. Чаро мо ба хонандагон баҳо мегузем? (Баҳогузории мо чӣ медиҳад?)

Шояд он лозим бошад, то баҳои солона бароварда шавад, ё хонандагон донанд, ки муваффақиятҳои онҳо дар омӯзиши ин фан чигунаанд, ё худ фаҳмида шавад, ки методикаи таълимии мо то чӣ андоза натиҷабарх аст. Шумо ҳатто метавонед, баҳсро чун шакли ҳавасмандсозӣ ба таҳсил истифода намоед.

2. Мо чиро арзёбӣ мекунем?

Мо, чун муаллимон, бояд кӯшиш намоем, муайян созем: ҳадафҳои гузоштаи мо, бигзор, он санҷиши кори хонандагон бошад, ё санҷиши самаранокии таълими мо - оё муяссар мегарданд? Агар ҳадафи шумо ҷалбсозии хонандагон ба иҷрои ягон амал, яъне иштирок дар коре бошад, он гоҳ шуморо лозим аст, бовар ҳосил кунед, ки онҳо ин корро иҷро мекунанд. Санҷиши он ки хонандагон ин амалиётро то кадом андоза тасвир карда метавонанд, кофӣ нест.

3. Мо дониши хонандагонро ба кадом андоза санҷиданием? (Дар ҳар дарс, аз рӯи ҳар боб, ҳар моҳ ва ғайра)

Мо бар он асос мекунем, ки шумо дониши хонандагонро дар интиҳои омӯзиши ҳар боб месанҷед ва дар асоси натиҷаҳои ин санҷишҳо баҳои умумии солонро мебароред.

4. Кадом низоми баҳодихӣ истифода мешавад?

Ҳангоми таҳияи низоми баҳодихӣ мо медонистем, ки дар айни замон аз аксари муаллимон баҳогузори аз ин фан талаб карда намешавад. Вале агар ин фанро ба ҷумлаи фанҳои ҳатмии мактабӣ шомил сохтан хоҳанд (яъне агар онро ба Нақшаи таълим ворид созанд), он вақт моро лозим аст, низоме таҳия созем, ки ба низомҳои амалкунандаи баҳогузори мутобиқ бошанд.

1.1 Эътимоднокӣ ва эътиборнокӣ

Мо ба ин саволҳо ҷавоб гуфта, механизми назоратро таҳия карда метавонем. Дар рафти таҳия мо бояд инҳоро ба назар гирем:

1. Эътимоднокии тестҳо супоришҳоро чӣ навъ таъмин намоем? (Тавре ки нисбати ҳамагон як хонанда ҳангоми такроран истифода кардани ин тестҳо бе гузаронидани машғулиятҳои иловагӣ аз рӯи мавод натиҷаҳои якхела ба даст оварем).
2. Чӣ тавр эътиборнокиро таъмин намоем? (Яъне тест маҳз он чиро, ки мо мехоҳем, санҷад).

Барои тавзеҳи ин баъзе мисолҳоро баррасӣ мекунем

1. Ба саволи “Демократия чист?” ҷавоб нависед. Ҷавоб набояд аз 200 калима зиёд бошад.

Бо вучуди он ки чунин супориш барои санҷидани донишҳо кӯмаки хуб мерасонад, агар ҳадафи мо дар хонандагон инкишоф додани малакаҳои ба принципҳои демократӣ асосёфтаи рафтор набошад, вай эътиборнокиро таъмин намекунад. Охир, донишҳои оддии низоми демократӣ маънои онро надорад, ки хонандагон ба вай бовар доранду дар зиндагӣ бо роҳи он мераванд.

2. Шоҳ Бертран бо он шӯҳратёр шуд, ки:

- а) соли 1817 се маротиба хонадор шуд (издивоҷ кард);
- б) соли 1813 парламентро се бор пароканда сохт;
- в) соли 1816 сарвазир шуд;
- г) соли 1814 вазири молия шуд.

Ҳарчанд ин тест бо эътибор бошад ҳам (агар яке аз ҳадафҳои таълимии мо аз бар кардани донишҳо оид ба шоҳ Бертран бошад), вале он бо эътимод намешавад, зеро хонандагон дар бораи ҳаёти шоҳ Бертран чизе надониста ҳам, ҷавоби дурустро тахминан интиҳоб карда метавонанд. Аммо проблемаи эътимоднокиро бисёр вақт бо роҳи оддии дигаргунсозии шакли саволгузори ҳал кардан мумкин аст. Масалан, чор варианти имконпазирро гирифта партофта, мо имконияти тахминӣ гуфтани ҷавобро низ аз байн мебардорем. Вале он гоҳ маҷмӯи аниқӣ меъёрҳоро бояд дод, то ин ки ҳамаи муаллимон дониши хонандагонро як хел арзёбӣ карда тавонанд, яъне дар ҷавоб бояд гуфта шавад, ки шоҳ Бертран соли 1813 се маротиба парламентро пароканда кард. Инро барои саволҳои фактологӣ, ки ҷавобҳои кӯтоҳро талаб мекунанд, осон кардан мумкин аст. Лекин агар мо хоҳем, ки лаёқати хонандагонро оид ба ибрази ақидаҳои хеш ё фаҳмиши ғояи мураккаб, вале абстракт бо роҳи инкишоф додани мулоҳизоти мантиқӣ санҷем, он чандон қори осон нест. Дар мавриди мазкур проблема метавонад аз сабаби субъективияти мо сар занад.

Эътиборнокӣ дар ин фан проблемаи аз ҳама мураккаби тестҳои санҷишӣ аст. Ҳадафҳои тамоми курс бештар бо ташаккул додани на рафтори инфиродӣ, балки рафторҳои коллективӣ гурӯҳи иҷтимоӣ дар хонандагон алоқаманд мебошад. Гап дар сари он аст, ки шаҳрвандӣ ҳамкориҳои моро бо тамоми ҷомеа муайян месозад. Мутаассифона, арзёбии чунин рафтор бо роҳи қороямии омӯрӣ хеле душвортар аст. Ин ҷо сабаб он аст, ки мо бояд ҳамкориҳои хуби сермаҳсули хонандагонро бо дигар одамон баҳо диҳем, на андоза кунем, ки онҳо дар бораи раванди ҳамкорӣ ё системаи идоракунии давлатӣ чиро медонанд.

Сарфи назар аз ин проблемаҳо, мо муваффақиятҳоро аз рӯи ин фан арзёбӣ карда метавонем. Аммо низоми баҳодихӣ, шояд, аз он низомҳои, ки мо ба онҳо одат кардаем, хеле ҷиддӣ фарқ мекунанд. Дар зер мо ҳатто ҳадафҳои умумии фан ва таблитсаеро пешниҳод мекунем, ки дар он методҳои гуногуни баҳодихӣ ва самаранокии онҳо ба

маънои эътибор ва эътимодноки баррасӣ мешаванд. Мусаллам аст, ки эътибор ва эътимоднокии аниқ аз мисоли мушаххаси овардашуда вобаста аст.

Хонандагон метавонанд:

1. ҳуқуқҳо ва вазифаҳои сиёсӣ шаҳрвандиро тавсия кунанд, ҳамчунин ба ҳамаи одамон - аз онҳое, ки дар наздики зиндагӣ мекунанд, сар карда - дар **амалисозии** ин ҳуқуқҳо **ёрӣ** расонанд;
2. сохтор ва раванди идоракунии хубро дар сатҳҳои маҳаллию марказӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кунанд, ҳамчунин ба онҳо сарфаҳм раванд;
3. сохтор ва равандҳои фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукуматиро дар сатҳҳои маҳаллӣ тавсиф созанд, ҳамчунин ба онҳо сарфаҳм раванд;
4. маҳорати фикрронии интиқодиро инкишоф диҳанд, то ин ки бо мақомоти ҳокимият ва ҷамоати худ ҳар чӣ **бештару пурсамартар ҳамкорӣ кунанд**;
5. оқибатҳои имконпазири нугувории сиёсати миллатчигӣ ва мавқеъҳои миллатгароиро донанд;
6. усулҳои гуногуни худташкили ҷомеаи моро **аз нигоҳи танқидӣ арзёбӣ намоянд**;
7. имконияти шунидани фикри дигарон ва **сахмгӯзориро** дар ташаккули ризоияти гурӯҳӣ, сарфи назар аз ҷинс ё мансубияти миллии дигар аъзои гурӯҳ, **қадр кунанд**.
8. бо мақсади иштироки фаъолона дар идоракунии ҷомеаи худ **ташаббусро ба дасти хеш гиранд**.

Ин ҳадафҳо қисман ба мундариҷаи маводи омӯхташаванда асос меёбанд ва аз ин рӯ муваффақиятҳои онҳоро бо роҳи пурсиши хонандагоне, ки бояд як қатор маълумотҳои муайянро дар хотир дошта бошанд, санҷидан мумкин аст. Вале ифодаҳои феълии таъкидшуда (зерашон хаткашида) нишон медиҳанд, ки мо бояд имконияти баҳодиҳии лаёқати хонандагонро оид ба истифодаи ин маҳоратҳо дар амалия донем. Бо вучуди ин, муайянсозии лаёқати хонандагон оид ба фаҳмонидани чизе ё ифодасозии муносибатҳоишон нисбат ба чизе, на ҳамеша аз рӯи маҳорати бахотиргирии факту рақамҳо, имконпазир аст.

	Механизми баҳодиҳӣ	Мисол	Эътиборнокӣ	Эътимодноки
1	Масъалаҳои аз нигоҳи мундариҷа характери васеъдошта.	Шарҳ диҳед, барои чӣ шумо фикр мекунед, ки инкилобҳо дар инкишофи шуури ҷамъиятӣ омили муҳиманд?	Барои қисми тавсифӣ баланд, вале барои қисми иҷроияи ҳадафи 1 паст. Барои ҳадафи 7 паст.	Баланд.
2	Тест бо мундариҷааш бо интиҳоби ҷавобҳои тайёр аз рӯйхат.	Вакилони Маҷлиси намояндагон ба мӯҳлати чанд сол интиҳоб мешаванд? а) 5; б) 4; в) 6; г) 7.	Барои ҳадафҳои 2 ва 3 миёна.	Паст, чунки ҷавобро тахмин карда ёфтан мумкин аст, алалхусус агар дар рӯйхат фақат чор ва ё камтар ҷавобҳои имконпазир бошанд.
3	Мушоҳида ба рафтор дар синф.	Ба қайд гирифтани ҳолатҳое, ки хонандагон ба таҳқири якдигар напардохта, мубодилаи афкор мекунанд	Барои ҳадафҳои 6 ва 7 баланд. Барои арзёбии истифодаи маҳоратҳо (ҳадафҳои 1 ва 4) миёна. Барои дигар ҳадафҳо паст.	Баланд.

4	Масъалаҳои доираашон васеъ бо мақсади арзёбии рафтори муайян.	Агар шумо медидед, ки ҳуқуқи касе поймол мешавад, чӣ тадбире меандешидед?	Барои санҷиши маҳорати истифодаи малакаҳои миёна, зеро мо ҳаргиз ба он мӯътақид буда наметавонем, ки одам маҳз тавре, ки ӯ мегӯяд, рафтор мекунад. Ғайр аз ин эътиборнокӣ аз он вобаста аст, ки мо кадом меъёрҳои баҳодихиро таҳия кардаем ва истифода мекунем.	Баланд.
5	Тест барои рафтор бо интиҳоб аз рӯйхати ҷавобҳои тайёр.	Агар шумо медидед, ки ҳуқуқҳои касе поймол мешавад, чӣ тадбире меандешидед? а) милисаро даъват мекардам; б) қувваи ҷисмониро ба кор мебардам; в) падарамро даъват мекардам; г) аз он ҷо дур мерафтам.	Паст, зеро мо ҳеҷ вақт ба он мӯътақид буда наметавонем, ки одам маҳз тавре, ки ӯ мегӯяд, рафтор мекунад. Ғайр аз ин тавсиф кардани ҳамаи он амалҳо, ки одамон нишон дода метавонанд, душвор аст. Бар илова хонандагон то он даме, ки лаҳзаи тавсифшаванда маълум нест, чӣ кор карданашонро наметавонанд.	Паст, зеро ҷавобро тахминан ёфтан мумкин аст.
6	Саволҳои оид ба рафтор ва ҷавобҳои кӯтоҳ.	Ба Конститутсия кай тағйири иловаҳои дохил карда шуданд?	Миёна, чунки вай моро маҷбур месозад, танҳо саволҳои типӣ муайян диҳем. Ғояҳои мураккабро бо ин роҳ баҳо додан осон нест.	Баланд.
7	Саволҳои оид ба рафтор ва ҷавобҳои кӯтоҳ.	Агар медидед, ки рафиқатон одами бароятон тамоман ношиносро лату кӯб мекунад, шумо чӣ кор мекардед?	Паст, зеро мо ҳаргиз ба он мӯътақид буда наметавонем, ки одам маҳз тавре ки мегӯяд, ҳамон тавр рафтор мекунад. Хусусан, агар мо мавҷудияти танҳо як ҷавоби дурустро қайд кунем, хеле паст аст.	Баланд.

8	Мушоҳида ба рафтор берун аз синф.	Ба қайд гирифтани ҳолатҳое, ки хонандагон ба таҳқири якдигар напардохта, байни худ мубодилаи афкор карда метавонанд.	Эътиборнокӣ ба сабаби субъективӣ будани мулоҳизоте, ки бояд кард, метавонад зарар бинад, вале агар ин ҷиҳат зери назорат бошад, короямӣ бояд баланд гардад, чунки моро муяссар мегардад бубинем, ки дар ҳақиқат фанни таълимӣ ба рафтор таъсир мерасонад.	Баланд аст, агар мушоҳида ба мӯҳлати дарозтаре бурда шавад.
9	Мушоҳида ба равандҳои шахрвандӣ дар ҷамоати нисбатан васеътари одамон.	Қайд кардани дараҷаи муваффақиятнокии иштироки хонандагон дар амалиётҳои шахрвандӣ.	Эътиборнокии хеле баланд, чунки маҳз амалиётҳои мусбат дар ҷомеа ҳадафи ҳақиқии мо мебошад. Одатан мо ҳамчунин метавонем, хулоса кунем: агар хонандагон дар ҷомеа муваффақона амал кунанд, ин чунин маъно дорад, ки онҳо ҷиҳати ташкили онро хуб медонанд.	Хеле паст, зеро дигаргунӣ дар ҷомеаҳои гуногун фарқ мекунад. Ғайр аз ин таҳияи меъёрҳое, ки ба ҳамаи вазъиятҳо мувофиқ бошанд, хеле душвор аст.

Аз ин ҷо бараъло дидан мумкин аст, ки ягон метод беҳтарин шуда наметавонад. Бинобар ин барои ҳосил кардани баҳои аниқи азхудкунии ин фан аз ҷониби хонандагон моро лозим аст, ки методҳои гуногунро муштарак (омехта) гардонем. Аммо ин чунин маънӣ дорад, ки агар мо барои тамоми мавзӯҳои фан як баҳо гузорем, беш аз ҳама аҳамияти ин баҳо дар хонандагони гуногун фарқ мекунад. Масалан, дар дарсҳои адабиёт як хонанда барои маҳорати хуби ҳунармандона нақл кардани лаҳзаҳо аз асарҳо метавонад баҳои ҷамъбастии "4" гирад, хонандаи дигар бошад, айнан ҳамин гуна баҳоро барои маҳорати таҳлили адабӣ мегирад.

2.0 Системаи пешниҳодшавандаи баҳодихӣ оид ба фанни омӯзиши шахрвандӣ

Барои курси мазкур оид ба омӯзиши шахрвандӣ мо се ҷузъи баҳодихиро таҳия кардем:

Ҷадвали рафтор: Ҷадвалҳо бо меъёрҳое, ки ба шумо барои муайян кардани ҷиғунагии рафтор ва ҳамкориҳои хонандагон дар муҳити мактабӣ кӯмак мекунад.

Ин санҷиши маҳоратҳо аст, на дониши мундариҷа. Вай субъективӣ менамояд ва аз ин рӯ табиист, ки дигар методҳо чандон мӯътамад нест, вале он барои ҳадафҳои умумии ин фан метавонад ба дараҷаи олӣ боэътибор бошад.

Саволҳо барои иншоанависӣ: Оид ба ҳар кадом боб мо дутоӣ савол таҳия кардем. Дар доираи ҳар кадоме аз ин саволҳо ҳамаи хонандагон бояд иншоӣ (эссеи) ҳаҷман на чандон калони иборат аз 300-400 калима нависанд.

Чунин тарзи арзёбӣ мӯътамад аст, вале дар назди шумо метавонад оид ба короямӣ проблемаҳо пайдо шаванд. Сифати иншоҳои хонандагон метавонад аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати фаҳмиши мавзӯъ истеъдоди онҳоро муайян созад.

Тестҳо – саволҳое, ки ҷавобҳои конкрет меҷӯянд: Мо қариб оид ба ҳар кадоме аз бобҳо силсилаҳои иборат аз 10 саволро тартиб додем, ки ҳар кадоме ҷавоби кӯтоҳи на беш аз як ҷумла ва аксаран иборат аз якчанд калимаро тақозо мекунад.

Ин асосан барои санҷиши дониши мундариҷа ёрӣ мерасонад ва аз ин рӯ бояд ба дараҷаи баланд эътимоднок бошад вале нисбати ҳадафҳои умумии фан чандон короям набошад.

2.1 Методи арзёбии рафтори мушоҳидашаванда

Равшан аст, ки проблемаи асосии чунин арзёбӣ дар субъективият ва сарфи зиёди вақт ифода мегардад. Субъективизмро бо ёрии меъёрҳои аниқии арзёбии рӯйдодҳои мушоҳидашаванда ва бо кӯмаки ҷадвал кам кардан мумкин аст.

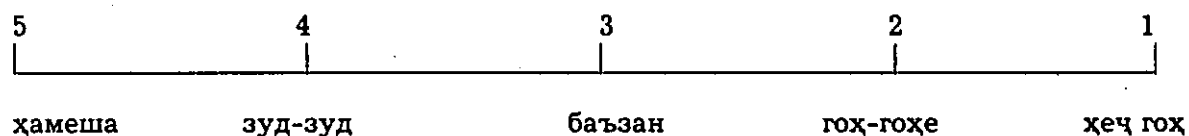
1. Оё хонанда сухани дигаронро намебурад?

2. Оё ҷавоби хонанда аз он шаҳодат медиҳад, ки вай дигар баромадкардагонро шунида ва фаҳмидааст?

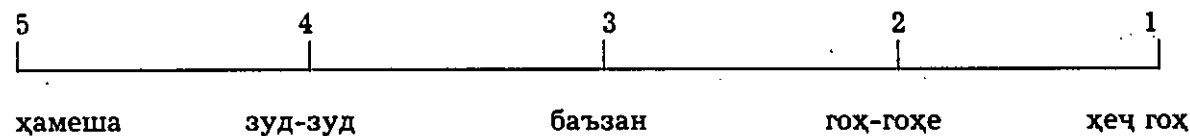
3. Оё хонанда дигаронро мегузорад, ки ақидаҳои фарқкунандаро ҷонибдор бошанд?

4. Оё хонанда дар раванди баҳс аз гуфтани луқмаҳои таҳқиромез худдорӣ карда метавонад?

5. Оё хонанда оид ба ин ё он масъала фикри дигаронро мепурсад?

Суммаро ба 5 тақсим кунед.

Ба қайд гиред, ки бо ҷадвали "5" ҳамеша рафтори дилхоҳ ишора мешавад. Аз ин рӯ саволҳо тавре мураттаб гардидаанд, ки рафтори дилхоҳро пешбинӣ мекунад. Равшан аст, ки мо метавонистем, дигар саволҳо низ диҳем. Дар зер номгӯи саволҳои оварда шудаанд, ки шумо онҳоро ба сифати алтернатива ба саволҳои болои истифода карда метавонед. Қисме аз онҳо таъно ба мавзӯҳои мушаххас мувофиқанд.

1. Оё ин хонанда ҳангоми ҳалли низоъҳо кӯшиш мекунад, ки роҳи созиш пайдо кунад?
2. Оё вай ҳангоми ҳалли низоъҳо аз истифодаи зӯрӣ канораҷӯӣ мекунад?
3. Оё ин хонанда барои муваффақ шудан ба ризоияти умумӣ ва ба он ки агар ҳалли масъала ба дигарон низ дахл дошта бошад, ва бо роҳи овоздиҳӣ дар синф ҳал гардад, кӯмак мекунад?

4. Оё аз рафтори ин хонанда қазоват кардан мумкин аст, ки вай ҳуқуқҳои худро медонад?
5. Оё ин хонанда ҳуқуқҳои дигаронро, вақте онҳо вайрон карда мешаванд, ҳимоя мекунад?
6. Оё ин хонанда кӯшиш мекунад, ки барои баробарии муносибатҳо ҳам ба писарон ва ҳам ба духтарон дар синф ёри расонад?
7. Оё шавқмандии хонанда ба проблемаҳои ҷомеаи маҳаллӣ меафзояд?

2.2 Баҳодидӣ бо ёрии эссе (иншо)

Қор дар сари навиштани эссеҳои кӯтоҳ одатан усули мӯътамади санҷиши дониш ва фаҳмиши мавзӯ аст. Ин ҷо душворӣ аз он иборат аст, ки барои санҷиш ва гузоштани баҳои эссе вақт лозим мешавад. Ғайр аз ин дар эссе қайдҳо карда, шумо бояд як системаро истифода кунед (ин эътимодиятро таъмин мекунад. Дар хотир дошта бошед: он ҷӣ ки талаба мекунад ва он ҷӣ ки муаллимро мебоист, бозътимод ва барҳақ бошад).

Шумо метавонед қайдҳои худ ва баҳоятонро нисбатан муттасил карда, ба хонандагон оид ба асоснок кунонидани баҳо бо ёрии системаи меъёрҳо, масалан, ҷунуне дар таблитсаи зерин нишон дода шудааст, маълумоти бештаре диҳед. Шумо вобаста ба мавзӯ вазни қиёсии меъёрҳои дахлдорро тағйир дода ва ё ҳатто баъзеи онҳоро каме паст карда метавонед, зеро меъёрҳои 6, 7 ва 8 бо ҳадафҳои гузоштаи мо чандон зич алоқаманд нестанд, ҳарчанд онҳо ба хонандагон барои он ки ба ин ҷиҳатҳо диққати бештаре диҳанд, ҳавасмандии иловагӣ мебахшанд.

№:	Меъёрҳо	Баҳои имконпазири аз ҳама баланд	Баҳои воқеӣ
1	Алоқа бо мавзӯ	5	
2	Маҳорати мӯътақидсозӣ	5	
3	Оригиналі будани ғояҳо	4	
4	Мантиқи ғояҳо	5	
5	Оё далели шайъӣ оварда мешавад?	4	
6	Ташкили матн - оё он мантиқан дуруст тартиб дода шудааст?	3	
7	Дурустии грамматикӣ орфографӣ	2	
8	Ҷӣ гуна пешниҳод шудааст - муаррифӣ	2	
	Баҳои умумии имконпазири максималӣ	30	

Агар минбаъд шуморо табдил додани ин баҳо ба баҳои панҷбаллӣ зарур ояд, адади ҳосилшударо ба 6 тақсим кунед ва натиҷаро яқлухт созед.

Ба қайд гиред: агар шумо бо ёрии эссе фақат арзёбӣ кардан хоҳед, ки хонандагон мавдро то ҷӣ андоза хуб аз бар кардаанд, ислоҳ кардани кори онҳо лозим нест. Ва агар шумо хоҳед, ки кори хонандагонро беҳ созед, он гоҳ талаб кунед, ки ҳуди онҳо хатоҳои дар матн нишондодаи шуморо ислоҳ кунанд. Мафҳум аст, ки агар корҳоро ба озмун пешниҳод карданӣ ва ё дар китобхона ба сифати маводи иловагӣ оид ба омӯзиши шаҳрвандӣ маҳфуз доштани бошед, бо шумо лозим аст, ба бе каму кост иҷро гардидани корҳо муваффақ шавед.

Мавзӯҳои пешниҳодшаванда барои эссе

Боби 1. Маърифати шаҳрвандӣ, шаҳрвандон ва ҷараёни иҷтимоӣ

- Агар маърифати шаҳрвандӣ дар мактаб таълим дода нашавад, ҷӣ ба амал меояд?
- Оё усули ягонаи беҳтарини қабули қарорҳо мавҷуд аст? Ҷавоби худро шарҳ диҳед.

Боби 2. Оила ва ҷомеа

- Барои он ки оила талаботи асри XXI-ро ба ҷо оварда тавонад, нақши аъзои он бояд ҷӣ гуна тағйир ёбад?

- Дар асри XXI оилаҳо бо кадом проблемаҳо дучор меоянд ва онҳоро чӣ гуна бартараф кардан мумкин аст?

Боби 3. Ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои байналхалқӣ

- Ғояи абстрактиро дар бораи ҳуқуқҳои инсон чӣ навъ мо як қисми ҳаёти ҳамаҷузъаи худ гардонда метавонем?
- Пардохти андозҳо чӣ навъ метавонад ҳуқуқҳои инсонро ҳимоя кунад?

Боби 4. Моликият ва рушди иқтисодӣ

- Иқтисодиёти озоди бозор чӣ гуна бартариҳо ва камбудиро дорад?
- Бозори озоду кушод ба одамон чӣ ҳавасмандиро мебахшад? Ин ҳавасмандсозиро чӣ гуна амал мекунад?

Боби 5. Муносибатҳои байниҳамдигарии ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ

- Алоқамандии мантиқии байни андозҳо ва намоёндагии демократӣ чӣ гуна аст?
- Барои чӣ ҳуқуқҳои сиёсӣ бояд ҳамзамон бо ҳуқуқҳои иқтисодӣ вусъат ёбанд?

Боби 6. Пайдоиши давлат ва миллатгарой

- Умуман, оё чунин гуфтан дуруст аст, ки одамони як миллат назар ба халқҳои мамлакатҳои гуногун фарқи бештар доранд?
- Оё дуруст аст, ки садоқат ба ватан, аз рӯи намуди зоҳирии мо, анъанаҳо, донишҷӯи забон ва дини мо сурат гирад?

Боби 7. Ташаккули сохти давлатдорӣ дар Тоҷикистон

- Бартариҳо ва камбудии низоми демократӣ кадоманд?
- Функсияҳои ташкилотҳои байналхалқӣ кадомҳоянд?

Боби 8. Давлат ва ҳокимияти сиёсӣ

- Афзалият ва камбудии низоми демократӣ кадомҳоянд?
- Вазифаҳои созмонҳои байналмилалӣ кадомҳоянд?

Боби 9. Волоияти қонун

- Чаро принсипи волоияти қонун ин қадар муҳим аст?
- Хатари бунёди диктатураи инсон назар ба волоияти қонун дар чист?

Боби 10. Волоияти қонун дар Тоҷикистон

- Оё қонунҳое, ки дар парламон қабул мешаванд, нисбати урфу одат ва қоидаҳои динӣ ҳамеша болотар меистанд?
- Нақши ҳокимияти судӣ дар таносуб бо ду шохаи дигари ҳокимият чӣ гуна аст?

Боби 11. Сохтори давлат

- Чаро мувозинати шохаҳои ҳокимият заруранд?
- Бартариҳо ва камбудии алоҳидаи системаҳои парламентӣ ва президентӣ чигунаанд?

Боби 12. Сохтори давлат дар Тоҷикистон

- Мувофиқи Конститутсияи амалкунандаи Тоҷикистон шохаҳои гуногуни ҳокимият чӣ гуна баробарвазанд?
- Дар функсияҳо ва фаъолияти байни палатаҳои парламенти дупалатагӣ чӣ фарқиятҳо ҳастанд?

Агар хонандагони шумо гӯянд, ки эссе навишта наметавонанд, ба онҳо эссеи дар зер омадаро ҳамчун намуна хонед.

Эссе дар мавзӯи “Зиндагӣ дар Тоҷикистон барои кӣ хуш аст?”

Ба андешаи мо, ин савол ба андозаи кофӣ мураккаб аст. Ба он ҷавоб гуфтан махсусан барои мо, тоҷикистониён, душвор мебошад. Ҳарчанд мо дар Тоҷикистон зиндагӣ карда, ҳамаи душвориҳо ва таъвишу изтиробҳои дар сар доштаи халқамонро бинем ҳам, ба назар чунин менамояд, ки дар дунё дигар чунин мамлакате пайдо кардан душвор аст, ки дар он ҳамаи одамон хушҳолона зиндагӣ кунанд. Ҳар як табақаи иҷтимоии аҳоли проблемаҳо ва душвориҳо дорад. Аз ин нуқтаи назар ҷумҳурии мо низ истисно нест. Агар ба кулли аҳоли назар андозем, дар ҷумҳурии се гурӯҳро ҷудо кардан мумкин аст, ки қисми ҳимоя намешаванд ва зерин таъсири гуногун қарор доранд. Инҳо кӯдакон, ҷавонон ва одамони кӯҳансоланд.

Чаро кӯдакон? Кӯдакон дар ҳар мамлакат табақаи аз ҳама нозуки аҳоли мебошанд. Онҳо қодир нестанд, ки ба худ ғамхорӣ кунанд, барои ҳамин ба онҳо ёри калонсолон ҳамаша зарур аст. Чунин калонсолон, дар навбати аввал, бояд волидон бошанд. Вале, мутаассифона, теъдоди зиёди кӯдакон аз оилаҳо маҳруманд. Инҳо кӯдаконе мебошанд, ки волидонашон дар ҷанг ва ё ҳолатҳои дигар ҳалок шудаанд. Вале бадтар аз ҳама он аст, ки бисёр кӯдакон дар Тоҷикистон, ҳатто бо вуҷуди падару модар доштан, маҷбуранд, дар интернатҳо ва хонаҳои бачагон зиндагӣ кунанд. Бисёр тарбиягирандагони мактаб-интернатҳо ва хонаҳои бачагон ақаллан яке аз волидонро доранд.

Тарбия дар оила барои инкишофи кӯдак аҳамияти калон дорад. Маҳз дар оила характери кӯдак ва ҷаҳонбинии ӯ ташаккул меёбад, Албатта, мутахассисон дар интернатҳо ва хонаҳои бачагон кӯшиш мекунанд, ки барои ин кӯдакон оиларо иваз карда, ба онҳо тарбияи зарурӣ диҳанду дар ҳақиқатон ғамхорӣ кунанд. Вале ҳамаи мо хуб мефаҳмем, ки ба ин муваффақ шудан осон нест ва на ҳамаша имконпазир аст. Ҳоло интернатҳо ва хонаҳои бачагон ба ёри моддӣ ниёз доранд. На танҳо маводи гизоӣ, балки ашёи хониш намерасанд, норасоии муаллимону мураббӣён мушоҳида мешавад. Худи кӯдакон дар муоширати оддӣ бо дигар кӯдакон норасоӣҳоро, ба мисли меҳрубонӣю ғамхорӣ эҳсос мекунанд.

Вале сарфи назар аз он ки ин проблемаҳо зиёданд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яқоя бо Созмонҳои ғайриҳукумати (СҲ) онҳоро тадриҷан ҳал мекунанд. Қадами ҷиддӣю асосӣ дар ин роҳ тасдиқ кардани Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак буд. Вале барои он ки Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак пурра амалӣ гардад, кӯшишҳои зиёде лозиманд. Дар ин кор СҲ нақши муҳим мебозанд.

Ҷавонон ва СҲ сарпарастони доимии хонаҳои бачагон ва интернатҳо мебошанд, онҳо бо кӯдакон сӯҳбатҳо мегузаронанд, баъзе корҳоро ҳамроҳ ба ҷо меоранд. Ба андешаи мо, ин корҳо барои он ки кӯдакони Тоҷикистон зиндагии хуб дошта бошанд, хеле муҳиманд.

Ҳамчунин ҷавонони Тоҷикистон низ душвориҳои зиёде ба сар доранд. Вайрон гардидани баъзе ҳуқуқҳо ба амал меояд. Масалан, соҳаи маорифро гирем. Феълан дар Тоҷикистон бисёр ҷавонон, сарфи назар аз хоҳиш, аз сабаби душвориҳои иқтисодӣ маълумоти олӣ ва баъзан ҳатто маълумоти миёнаи умумӣ гирифта наметавонанд. Пас онҳо наметавонанд коре пайдо кунанд, ки дастмуздаш баланд бошад. Ҳукумат набояд фаромӯш кунад, ки ин ҷавонон муҳимтарин захираҳои меҳнатианд ва баъди чанд сол иқтисодиётро идора карда, робитаҳои сиёсии хориҷиро ба роҳ мемонанд. Некӯаҳволии ҷомеа дар ояндаи наздик ба ҳамин ҷавонон вобаста аст. Ба андешаи мо, ҳукуматро лозим аст, ки барои соҳаи маориф маблағи бештаре сарф намояд.

Одамони кӯҳансол ҳамон табақаи аҳолианд, ки бояд бо эҳтироми зиёд ва ғамхориҳои махсус фаро гирифта шаванд. Ин одамон аллакай қисми зиёди умри худро бо меҳнати доимӣ аз сар гузаронидаанд. Онҳо ба даврони фарогат расида, ниёзҳои моддӣ доранд. Барои ҳалли ин проблема зарур аст, ки ҳаҷми нафақаи онҳо зиёд карда шавад. Албатта, дар ин бора сухан кардан назар ба иҷро намудан осонтар аст. Вале барои амалӣ гаштани ин мақсад, бояд кӯшиш кард.

Ва ҳамин тавр, мо мебинем, ки дар Тоҷикистон ҳанӯз проблемаҳои ҳалталаб хеле зиёданд. Мо гуфта наметавонем, ки ҳама зиндагии хуб доранд. Вале агар ҳамаи мо дар роҳи беҳбудии зиндагӣ кӯшиш кунем, ҳатман ба некӯаҳволии ҷомеа муваффақ мегардем.

Агар ба хонандагони шумо эссенависӣ писанд ояд, шумо метавонед, ба осонӣ мавзӯҳои иловагӣ таҳия намоед. Масалан:

- Ҳуқуқҳо ва ўҳдадориҳои шаҳрванди хуб;
- Қонунҳо чӣ тавр офарида мешаванд?
- Чаро барои демократияи ҳақиқӣ ҷомеаи пурқуввати шаҳрвандӣ лозим аст?
- Чаро муҳим аст, ки идоракуандагон барои ин розигӣ диҳанд?
- Чаро давлат набояд кӯшиш кунад, ки ҳамаи функцияҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ба ҷо орад?
- Манбаъҳои мустақили воситаҳои ахбори омма чӣ медиханд?
- Ўҳдадориҳои шумо назди он одамони ҷомеаатон, ки ақидаҳои онҳо аз ақидаҳои шумо фарқ мекунанд, чӣ гуна аст?

- Чаро дар ҷомеаи демократӣ бояд тоқатпазирии динӣ бошад?
- Чӣ бояд кард, ки одамони бештаре дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок кунанд?
- Барои иштирок кардан дар интиҳобот чӣ навъ ва чаро бояд аз қайд гузашт?
- Шарҳ диҳед: чаро шумо чунин меҳисобед, ки иштирок кардан дар интиҳоботҳо вазифаи шаҳрвандон аст?
- Агар интиҳобот одилона ва ҳаққонӣ гузаронида шавад, он гоҳ барои фаъолияти ғайриқаноатбахши мақомоти давлатӣ кӣ масъул аст?
- Оқибатҳои харидани овозҳои интиҳобкунандагон чигунаанд?
- Оё занҳо вақте соҳибҳуқуқ мешаванд, мардҳо ҳуқуқҳои худро аз даст медиҳанд?

Ғояҳо!

- ❖ Чаро дар синф барои мураттаб сохтани саволҳои беҳтарин озмун нагузаронем!
- ❖ Агар ба шумо хуб гузаронидани мувоҳисаҳои синфӣ муяссар шавад, метавонед бисёре аз ин мавзӯҳоро ба сифати саволҳои мувоҳисавӣ истифода кунед.

2.3 Саволҳо ва ҷавобҳои мухтасар

Истифодаи саволҳо ва ҷавобҳои мухтасар усули хуби санҷиши он аст, ки хонандагон ба ҳадафҳои пурмазмунӣ фан то кадом андоза муваффақ гардидаанд. Шумо метавонед аз проблемаҳои безътимодии ҳангоми интиҳоб аз якҷанд саволҳо пайдошаванда канораҷӯӣ кунед. Ғайр аз ин, агар шумо ҳангоми гузориши саволҳои ҷавоби чашмдоштро аниқ тасавур кунед, объективӣ мешавад. Дар зер рӯйхати чунин саволҳо ва ҷавобҳо оид ба ҳар боб оварда мешавад. Ба онҳо иловаи тағйирот даровардан мумкин аст, вале шумо мебинед, ки интиҳоби саволҳо барои бисёр бобҳо нисбатан маҳдуд аст, зеро мундариҷаи онҳо бештар ба ғояҳо дахл дорад, на ба далелҳои мушаххас.

	Саволҳо	Ҷавобҳо
1	1. Се усули қабули қарорҳо номбар кунед. 2. Барои муваффақ шудан ба созиш чӣ лозим аст? 3. Оё аз низоъҳо раҳӣ ҷустан мумкин аст? 4. Оё низоъҳо ҳамеша баданд? 5. Оё ҳар кас ҳуқуқи иҷроӣ ҳама гуна амалро дорад? 6. Оё дар ҳаёти сиёсӣ иштирок накарда, зиндагӣ кардан мумкин аст? 7. Кадом шаклҳои қабули қарор боиси натиҷаҳои устувор дар ҳамаи замонҳо мегардад? 8. Баробарии ҳамаро дар назди қонун чӣ меномем? 9. Агар ба зӯрварӣ даст зада шавад, оё дар бораи эҳтиром ба ҳуқуқҳои инсон сухан рондан мумкин аст? 10. Тарафҳои асосии танқиди конструктивӣ кадомҳоянд?	1. Овоздиҳӣ/Водорсозӣ/Созиш 2. Ҳамаи тарафҳо барои шунидан, муҳокима кардан ва баррасии роҳҳои созиш бояд омода бошанд. 3. Ин имконнопазир аст. 4. Не. Онҳо, агар харобиовар набоянд, ҳатто метавонанд барои ҳама натиҷаҳои хуб диҳанд. 5. Дорад, ба шарте, ки ин амалҳо ҳуқуқҳои дигаронро ҳалалдор насозанд. 6. Не. Ҳар чӣ ки шумо мекунад, хоҳу нохоҳ ба ҳаёти сиёсӣ таъсир мерасонад. 7. Созиш. 8. Волияти қонун 9. Не. 10. а) шунидани фикри дигарон; б) нишон додани тарафҳои манфӣ; в) пешниҳод кардани роҳҳои созиш.
2	1. Оилаи хурд аз кӣҳо иборат аст? 2. Никоҳи байни хешовандони наздикро чӣ меномем? 3. Кадом намуди издивоҷ аз ҳама маълум аст. 4. Ҳолатеро, ки як зан зиёда аз як	1. Вай танҳо аз волидон ва кӯдакон иборат аст. 2. Инсест. 3. Якникоҳӣ. 4. Тааддуди издивоҷ (полиандрия). 5. Падармеросӣ.

	шавҳар дорад, чӣ меноманд? 5. Низомеро, ки дар он мерос танҳо ба писарон гузошта мешавад, чӣ меноманд? 6. Оилаеро, ки дар он бобою бибӣ, фарзандони онҳо ва наберагонашон ҳама якҷоя, дар як хона зиндагӣ мекунанд, чӣ гуна оила меноманд? 7. Чаро дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф оилаҳо одатан калонанд? 8. Ҳолатеро, ки дар он зану мард якҷоя зиндагӣ мекунанду вале издивоҷ надоранд, чӣ меноманд? 9. Оё дар Тоҷикистон тибқи қонун тааддуди издивоҷ (полиандрия) иҷозат дода шудааст? 10. Оё дар Тоҷикистон мерос танҳо ба писарон гузошта мешавад?	6. Оилаи калон. 7. а) кор зиёд аст ва қувваи корӣ лозим. б) дар муқоиса бо кишварҳои мутараққӣ харҷи зиёд тақозо намешавад. в) фарзандон дар пиронсолӣ дастгири волидон мегарданд. г) фавти кӯдакон аз эҳтимол дур нест. 8. Никоҳи қайднашуда (шаҳрвандӣ). 9. Не. 10. Не.
3	1. Оё овоздихӣ яке аз ҳуқуқҳои инсон ба шумор меравад? 2. Оё ҳимояи ҳуқуқҳои шумо вазифаи аввалиндараҷаи Президент аст? 3. Масъулияти ҳимоя кардани ҳуқуқҳои инсон ба дӯши кадом муассисаҳост? 4. Оё “озодии сухан” чунин маънӣ дорад, ки шумо ҳар вақте хоҳед, ҳар чӣ гуфта метавонед? 5. Мисолҳои ҳуқуқи иқтисодиро оред. 6. Одам аз кай соҳиби ҳуқуқҳои табиӣ мегардад? 7. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дар ИДМ кай ба тасвиб расид? 8. Ҳуқуқи сухан гуфтан ба забони худ таъминӣ аст, ё асосӣ? 9. Бори аввал кадом ҳуҷҷатро оид ба ҳуқуқҳои инсон мамлакатҳои зиёди ҷаҳон қабул карданд? 10. Агар ягон моддаи Конститутсия ба асноди ҳуқуқи башар мувофиқ наояд, пас кадом ҳуҷҷат афзалият дорад?	1. Бале. 2. Не, мо ҳама барои ҳимояи ҳуқуқҳои якдигар масъулем. 3. Суд, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ. 4. Не, шумо бояд фақат ҳаққи гапро гӯед. 5. Ҳуқуқи фурӯхтани мол бо мақсади фоида гирифтани ҳуқуқи соҳибӣ ба моликият, ҳуқуқи ба иҷора додани моликияти худ ва ғ. 6. Аз лаҳзаи таваллуд. 7. Соли 1995. 8. Ин ҳуқуқи асосӣ аст. Зеро шумо барои он ки бо ин забон гуфтугӯ кунед, набояд чизе пешниҳод намоед. 9. Эъломияи умумии ҳуқуқи башарро (1948). 10. Ҳарчанд асноди байналмиллалӣ оид ба ҳуқуқи башар мақоми боло дошта бошад ҳам, вале конститутсияи ҳар як кишвар афзалият дорад.
4	1. Нархи мол дар иқтисодиёти бозор чигуна муайян мешавад. 2. Агар талабот ба мол нисбат ба пешниҳод баланд бошад, он гоҳ нархи ин молҳо чӣ гуна мешавад? 3. Рақобати иқтисодӣ чӣ гуна иқтисодиётро тараққӣ медиҳад? 4. Аз рақобати озод одатан кӣ бештар бурд мекунад? 5. Агар шумо назар ба он ки мол содир мекунад, бештар мол ворид кунед, оқибат чӣ мешавад? 6. “Ҳавасмандӣ” чист? 7. Оё андозчамъкуни танҳо дар мамлакатҳои сотсиалистӣ ба амал меояд? 8. Даромад чист? 9. Мубодила - ин... 10. Беқурбшавӣ чист?	1. Бо муносибати байниҳамдигарии талабот ва пешниҳод. 2. Нархи ин молҳо баланд мешавад. 3. Вай ҳавасманд месозад, ки молҳои сифатан баланд бо нархҳои нисбатан арзон истеҳсол карда шаванд. 4. Истеъмолкунанда. 5. Агар кредиторҳо қарз надиханд, дар ниҳояти кор шикасти иқтисодиёт ба амал меояд. 6. Манфиате, ки шумо аз иҷрои ягон кор ҳосил мекунад. 7. Не. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳои сохти иҷтимоиашон гуногун андозбандӣ вучуд дорад, вагарна давлат наметавонад, дастгоҳи худро нигоҳ дораду ба аҳоли хизмат расонад. 8. Фоидае ки баъд аз пӯшонидани арзиши асли ба даст меояд.

		9. Вақте амвол ё ҳадамот ба амвол ё ҳадамоти баробарарз бепул иваз карда мешаванд. 10. Вақте қиммати пул нисбати арзиши мол кам мешавад.
5	1. Оё лозим аст, ки ҳамаи мамлакатҳо чун ИМА сохти давлатдорӣ дошта бошанд? 2. Оё мо бояд аввал ҳуқуқҳои сиёсӣ гирему баъд ҳуқуқҳои иқтисодӣ, ё онҳо бояд ҳамзамон эълон шаванд? 3. Оё баъзеҳо нисбат ба дигарон бояд бештар ҳуқуқҳои иқтисодӣ дошта бошанд? 4. Се соҳаеро, ки аз буҷети давлат маблағгузорӣ мешаванд, номбар кунед. 5. Агар давлат андоз чамъ накунад, чӣ мешавад? 6. Савдо кардани мол ҳуқуқи иқтисодӣ аст ё сиёсӣ? 7. Оё пешвои пурқуввати демократӣ бояд ҳуқуқҳои иқтисодӣ диҳад? 8. Оё ҳуқуқу озодиҳо маҳдудият доранд? 9. Инвеститсия чист? 10. Оё ба шахрвандони мамлакатҳои демократӣ ҳуқуқ дода мешавад, ки ҳама корро кунанд?	1. Не. Дар бисёр мамлакатҳо системаҳои парламентӣ ва дигар шаклҳои системаи президентӣ ҳастанд, ки хеле пурсамар амал мекунанд. 2. Ҳамзамон. 3. Не. 4. Ба супориши 8 нигаред. 5. Беҳокимиятӣ. Зеро пошхӯрии давлат ба амал меояд. Хидматҳои давлатӣ низ расонида намешаванд. 6. Иқтисодӣ 7. Бале. 8. Ҳамаи озодиҳо аз он ҷиҳат маҳдуданд, ки бояд дар доираи ба ҳуқуқу озодиҳои дигар одамон дахлнодошта амал кунанд. 9. Вақте нафари пули озод дошта (капитал) онро тавре истифода мекунад ё ба дигарон барои истифода медиҳад, ки дар натиҷа пули бештаре мегирад. 10. Не. Ба ҷавоби саволи 8 нигаред.
6	1. Ба андешаи Макиавелли давлат чӣ буд? 2. Макиавелли кадом функцияи давлатро аз ҳама асосӣ мешуморид? 3. Оё Ленин чунин мушуморид, ки манфиатҳои давлат назар ба манфиатҳои шахсияти алоҳида муҳимтар аст? 4. Оё барои дигаргунсозии ҳокимияти сиёсӣ дар мамлакат инқилоб кардан лозим аст? 5. Хусусияти хоси инқилобро номбар кунед. 6. Оё мамлакатҳои аҳолиашон гуногунмиллат бомуваффақият инкишоф ёфта метавонанд? Мисолҳо оред. 7. Хавфи миллатгарой дар чист? 8. Оё дигаргуниҳои кулӣ роҳи ягонаи муваффақшавӣ ба эътидол ва болоравии иқтисодӣ шуда метавонанд? 9. Қонунӣ будан чист? 10. Барои он ки шахрванди мамлакате ҳисоб шавед, оё шарт аст, ки танҳо бо забони ҳамон мамлакат сухан гӯед?	1. Ҷомеаи мустақил. 2. Ҳимояи шахрвандонро. 3. Бале. 4. Не, чунки дар ин ҳолат одатан принципҳои демократӣ вайрон мешаванд. 5. а) элитаи ташкилкунандаи табаддуллот; б) нақшаи аниқи табаддуллот; в) оммаи аҳолии тарафдори дигаргунсозӣ; г) шӯриши яроқнок 6. Албатта. Ба ин ИМА, Канада, Австралия ва ҳамаи мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ мисол шуда метавонанд. 7. Баъзе гурӯҳҳои миллӣ ҳуқуқҳои худро поймолшуда меҳисобанд ва ин метавонад боиси низоъҳои миллӣ гардида, зарари зиёд орад. 8. Не, ин ҳатто дар мамлакатҳои мутараққӣ ҳам аҳён-аҳён ба амал меояд. 9. Мувофиқот ба қонунҳо ва меъёрҳои муқарраршуда. 10. Не, зеро бисёр мамлакатҳо шахрвандиро дар асоси дар ҳудуди

		ҳамон мамлакат таваллуд шудани шахс медиҳанд. Вале дар бисёр мамлакатҳо аз одамони аз дигар кишварҳо омада талаб мекунанд, ки аз забондонӣ имтиҳон супоранд.
7	1. Кай Иттиҳоди Шўравӣ пош хўрд ва Тоҷикистон соҳибистиқлол шуд? 2. Давлатҳои аввалини тоҷикон чӣ номҳо доштанд? 3. Қадоме аз ин китобҳо куҳантаранд: "Авасто" ё "Қуръон"? 4. Искандари Мақдунӣ дар кучо таваллуд шудааст? 5. Дини исломро кай ба сарзамини тоҷикон оварданд? 6. Қисмати тоҷикнишини Осиёи марказӣ кай ба зери таъсири Русия афтод? 7. Давлати Сомониён кадом низоми идоракуниро бунёд кард? 8. Кадом чунбиш истифодаи забони тоҷикиро нисбати забони арабӣ авлотар медонист? 9. Номи сарвазирӣ маъруфи Давлати Сомониён, ки оид ба давлатдорӣ китоб навиштааст, чист? 10. Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон кай ташкил шудааст?	1. Соли 1991. 2. Суғд, Бохтар. 3. "Авасто". 4. Дар Юнон. 5. Дар асри VIII. 6. Соли 1868, аммо аморати Бухоро то соли 1920 вучуд дошт. 7. Девони вазиронро. 8. Шуубия. 9. Низомулмулк. 10. Соли 1929.
8	1. Чомаи қабилавӣ чӣ гуна ташкил шудааст? 2. Теократия чист? 3. Фарқияти байни системаи федеративӣ аз давлати ягона чист? 4. Олигархия ин... 5. Панҷ принципи демократияро номбар кунед. 6. Оё дар ҳамаи мамлакатҳои демократӣ системаи якхелаи идораи давлатӣ амал мекунанд? 7. Дар давлати демократӣ ҳокимияти олий ба кӣ мансуб аст? 8. Қонунҳо аз кучо асос ёфтаанд? 9. Дар мамлакатҳои демократӣ одамон бо кадом роҳ ба сари ҳокимият меоянд? 10. Вазъиятеро, ки дар он ҳеч гуна ҳокимияти давлатӣ нест, бо кадом калима баён кардан мумкин аст?	1. Дар асоси алоқаҳои хешутаборӣ 2. Давлате, ки онро дини ҳоким идора мекунад. 3. Дар давлати федеративӣ ба штатҳои алоҳида (қисми таркибии федератсия) ҳуқуқҳои зиёд дода шудаанд. 4. Идораи давлат аз ҷониби гурӯҳи имтиёздор/сарватманди ҳоким. 5. 1) ҳокимияти халқ олист; 2) идора аз рӯи иродаи аксарият, вале бо ҳимояи ақаллият; 3) баробарии шаҳрвандон; 4) эътиқод ба ҳуқуқҳои инсон; 5) баробарии шаҳрвандон дар назди қонун ва суд. 6. Не. 7. Ба халқ. 8. Аз анъанаҳо, принципҳои ахлоқӣ. 9. Бо роҳи интиҳобот. 10. Беҳокимиятӣ (анархия).
9	1. Қонун - ин... 2. Конститутсия чист? 3. Оё ба Конститутсия тайғирот даровардан имконпазир аст? 4. Қисматҳои асосии конститутсия	1. Қоидаҳои муҳокимашуда, ризогашта ва парламент қабулкарда. 2. Қонуни олий ва асосии мамлакат. 3. Вале, бо тағйирёбии вазъияти сиёсӣ ва иқтисодӣ.

	кадоманд? 5. Волоияти қонун ба ... муҳолиф аст 6. Чаро дар бисёр мамлакатҳо қонунҳои басо мураккаби вориди тағйирот ба конститутсия муқаррар шудаанд? 7. Конститутсияи кадом мамлакат аз ҳама кӯҳантар (қадимтар) аст? 8. Чаро конститутсияҳои мамлакатҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд? 9. Се шохаи асосии ҳокимияти давлатӣ кадомҳоянд? 10. Оё ба ягон давлат муяссар мешавад, ки ҳамеша қонунҳои худро аниқу дақиқ ба ҷо орад?	4. Навъи давлат, ҳуқуқҳои шаҳрвандон, салоҳиятҳои давлат, роҳҳои даровардани тағйирот ба конститутсия 5. .... ба ҳукмронии одами алоҳида. 6. Барои он ки ба даровардани тағйирот ба манфиати ягон гурӯҳи алоҳидаи сиёсӣ роҳ дода нашавад. 7. Аз они ИМА. 8. Чунки дар онҳо анъанаҳои гуногуни миллӣ ва системаҳои ҳокимияти давлатӣ инъикос меёбанд. 9. Ҳокимиятҳои иҷроия, қонунбарор ва суд. 10. Не.
10	1. Аввалин Конститутсия дар Тоҷикистони Шӯравӣ кай қабул шуд? 2. Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол кай қабул шуд? 3. Кадом мақомат назорат мекунад, ки қонунҳо бо Сарқонун муҳолифат накунанд? 4. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чанд модда иборат аст? 5. Дар Конститутсияи соли 1994 кадом системаи идоракунии давлатӣ муайян карда шуд? 6. Раванде, ки дар он мардум барои тағйир додани Конститутсия овоз медиҳанд, чӣ ном дорад? 7. Аввалин президенти дар Тоҷикистон ба тариқи демократӣ интихобшуда кӣ буд? 8. Агар шаҳрванд бо қарори суди вилоятӣ розӣ набошад, пас ӯ ба кадом мақомат муроҷиат карда метавонад? 9. Оё Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон озодии суҳанро кафолат медиҳад? 10. Кадом мақомат манфиатҳои давлатро дар суд ҳимоя мекунад?	1. Соли 1929. 2. Соли 1994. 3. Суди Конститутсионӣ. 4. Аз 100 модда. 5. Ҷумҳурии Президентӣ. 6. Раъйпурсӣ. 7. Набиев Раҳмон Набиевич. 8. Ба Суди Олӣ. 9. Бале. 10. Прокуратура.
11	1. Фарқияти асосии системаи парламентӣ аз системаи президентӣ дар чист? 2. Вазифаи асосии мақомоти қонунбарор кадом аст? 3. Вазифаҳои мақомоти иҷроия ... 4. Ҷиҳатҳои фарқкунандаи мақомоти қонунбарорро дар мамлакатҳои гуногун номбар кунед. 5. Вақте яке аз шохаҳои ҳокимият бештар қудрат мегирад, чаро хавфнок аст? 6. Чӣ бояд кард, то мувозинати шохаҳои ҳокимият дар мамлакат нигоҳ дошта шаванд? 7. Ду соҳаи асосии ҳуқуқро номбар кунед. 8. Дар давраи ҳокимияти шӯравӣ таъин кардан ба бисёр вазифаҳои давлатӣ чӣ	1. Дар системаи парламентӣ ҳукумат аз аъзои бевосита интихобшудаи парламент иборат аст. Дар системаи президентӣ ҳукумат аз тарафи президенти халқ интихобкарда таъин мегардад. 2. Таҳия кардан ва қабул намудани қонунҳо. 3. Дар ҳаёт татбиқ намудани қонунҳои қабулкардаи парламент. 4. а) миқдори аъзо; б) миқдори палатаҳо; в) тартиби кор; г) нақши ҳизбҳои сиёсӣ; ғ) аҳамияти нисбӣ дар муқоиса бо мақомоти ҳокимияти иҷроия. 5. Вай танҳо бар асоси манфиатҳои худ қарорҳо қабул мекунад.

	гуна сурат мегирифт? 9. Оё вазоратҳои давлатӣ вазифадоранд, ки ба одамон хизмат кунанд, ё баръакс? 10. Истибодоти давлатӣ чист?	6. Ҳуқуқи ба мансабҳо таъин карданро байни шоҳаҳои гуногуни ҳокимият тақсим намудан ё ҳамаи мансабҳоро интихобӣ кардан лозим аст. 7. Ҷиноӣ ва шаҳрвандӣ. 8. Ба вазифаҳо аз ҷониби мақомоти хизбӣ таъин мешуданд. 9. Онҳо бояд ба одамон хизмат кунанд. 10. Вақте ҳукумат бар зидди халқи худ амал мекунад.
12	1. Палатаи болоӣ чӣ ном дорад? 2. Чор вазифаи асосии Президентро номбар кунед. 3. Палатаи поёни чӣ ном дорад? 4. Ҳукуматро кӣ сарварӣ мекунад? 5. Интихоботи Президентро кадом мақомот таъин мекунад? 6. Функсияи асосии Суди Конститусионӣ чигуна аст? 7. Шумо аз чандсолагӣ метавонед вакили Маҷлиси намояндагон интихоб шавед? 8. Кадом вилоят дар Суди Конститусионӣ намояндаи махсус дорад? 9. Сарвазир чанд муовин дорад? 10. Ҷаласае, ки дар он сарвазир, муовинони сарвазир ва вазирони вазоратҳои дахлдор ҳамъ меоянд, чӣ ном дорад?	1. Маҷлиси миллӣ. 2. (Ниг, ба боби 12, қисмҳои 2, 1 ё моддаҳои 46-53-и Конститутсия). 3. Маҷлиси намояндагон. 4. Президент. 5. Маҷлиси намояндагон. 6. Назорат кардан ба он ки қонунҳои пешниҳодшаванда ба Конститутсия мувофиқат кунанд. 7. Аз 25-солагӣ. 8. ВМКБ. 9. 6 муовин. 10. Раёсат/Президиум.

2.4 Баҳогузори: таҳияи нақша

Шуморо масъалаи чӣ қадар сарф шудани вақт барои санҷиши тести иборат аз 10 савол дар 45 хонанда ба ташвиш меорад?

1. Саволҳоро дар тахтаи синф нависед.
2. Ба хонандагон барои иҷрои тест 10 дақиқа вақт диҳед (худ дар қафои синф истода, ба кори онҳо назорат баред). Онҳо бояд бо ручка нависанд.
3. Хонандагон варақаҳоро бо ҷавобҳои хеш, ки дар рӯи онҳо номхояшонро сабт мекунанд, барои санҷиш ба якдигар медиҳанд (дар вақти гузаронидани ҳар як тест тафтишгаронро иваз намоед).
4. Ҷавобҳои дурустро бо овози баланд хонед. Хонандагон навиштаҳоро тафтиш карда, дар варақҳои гирифташон қайдҳо мекунанд, баъд миқдори ҷавобҳои дурустро ҳисоб карда, дар шафати маълумотҳои гирифташон фамилияи худро менависанд.
5. Варақҳоро бо тестҳо ҳамъ кунед ва интихобан қайдҳои хонандагонро тафтиш намоед.

Аз гуфтаҳои боло аён аст, ки вариантҳои гуногуни ба хонандагон баҳодихӣ мавҷуданд. Варианти беҳтарин ба вақт доштани мо вобаста аст. Шояд ба шумо лозим набошад, ки дар шакли хаттӣ нақша тартиб диҳед, то аз рӯи он ба хонандагон баҳо гузоред, вале онро ақаллан фикр кардан лозим аст. Дар зер мо намунаи чанде аз чунин нақшаҳоро меорем. Зимнан, намунаи аввал нисбати дуҷумлаш мураккаб аст.

Модели 1.

Ба охири боби 3:

Ман ба ҳар як хонанда аз рӯи як ҷадвали рафторӣ баҳо мегузорам ва ҳар кадоме яктой эссе месупорад. На камтар аз нисфи аҳли синф шифоҳӣ ба 10 (ҳадди ақал) савол (тест бо ҷавобҳои кӯтоҳ) ҷавоб мегӯяд. Аз рӯи ин натиҷаҳо ман тибқи низоми панҷбаллӣ баҳои миёнаро ҳосил мекунам.

Бобҳои 4-6:

Ба хонандагон боз аз рӯи ду ҷадвали рафторӣ ва иҷрои супориш оид ба бизнес-нақша баҳо мегузорам. Дар асоси ҳамаи бобҳои қаблӣ дар охири чоряк ман барои ҳар хонанда баҳои миёндаврӣ бароварда, тавзеҳоти мухтасари хаттии иборат на камтар аз 20 калима медиҳам.

Бобҳои 7-9:

Ба ҳамаи хонандагон эссе ва илова бар он супориши начандон калон, тахминан иборат аз 10 савол дода мешавад. Саволҳо, ҷавобҳои кӯтоҳи хаттӣ талаб мекунад. Эссеҳои навишташударо ман ният дорам, барои тафтиши байниҳамдигарӣ ба хонандагон диҳам. Ин хонандагон аз рӯи меъёрҳои пешниҳодшуда тибқи низоми 30 балла ба эссеҳо бояд баҳо гузоранд. Натиҷаҳои ҳосилшуда ба ман барои баровардани баҳои ҷамъбасти кӯмак мекунад.

Бобҳои 10-12:

Ба ҳамаи хонандагон як эссе дода мешавад. Ғайр аз ин, ман боз аз рӯи ду ҷадвали рафторӣ баҳо мегузорам. Баъд ман оид ба ин ва дигар бобҳо иттилоот ҷамъ меорам. Баъд аз ин тести ҷамъбасти, иборат аз 10 савол дода мешавад, ки аз рӯи ҳамаи қисматҳои гузаронидашудаи китоб ҷавобҳои кӯтоҳи хаттӣ талаб мекунад. Ғайр аз ин, ман аз ҳар як хонанда хоҷиш мекунам, ки ба худ баҳо диҳад. Ин худбаҳодиҳӣ аз ҷониби рафиқи ҳамсоли ӯ санҷида мешавад. Баъд ман тамоми иттилооти гирифтаамро барои баровардани баҳои 5-балла истифода мекунам. Вай дар табели ҳар хонанда ба сифати баҳои ҷамъбасти аз ин фан сабт мегардад.

Баҳои ҷамъбастии солона аз инҳо иборат хоҳад шуд:

5 ҷадвали рафторӣ	25 балл
4 эссе/супориш	40 балл
Ҷавобҳои кӯтоҳ	20 балл
Ҷавобҳои кӯтоҳи ҷамъбасти	10 балл
Худбаҳодиҳӣ	5 балл

Сипас тамоми ин сумма ба 20 тақсим ва то бутунии том яклухт карда мешавад.

Модели 2.

Азбаски дар як ҳафта 52 соат дарс дорам, ман чунин мекунам:

1. Панҷ тест бо ҷавобҳои кӯтоҳ ба 10 савол – 20% аз баҳои ҷамъбасти.
2. Се ҷадвали рафторӣ 30% аз баҳои ҷамъбасти.
3. Ду эссе 50% аз баҳои ҷамъбасти.

Аз рӯи ҷадвалҳои рафторӣ ман ба хонандагон аз рӯи системаи 5 баллӣ тибқи меъёрҳои зерин баҳо медиҳам:

1. Оё онҳо ба дигарон имконияти сухан гуфтан медиҳанд?
2. Оё онҳо дар кори синф фаъолона иштирок мекунанд?
3. Ҳангоми қабули қарор дар кори гурӯҳӣ оё онҳо ба созиш меоянд?

2.4.1 Ҳисоби баҳо

Аз сабаби субъективияти характери маводи баҳодихӣ, мо ба шумо маслиҳат медиҳем, ки муносибати махсуси худро ба хонандагони алоҳида ҳаргиз ба ин ё он шакл зоҳир накунад. Ғайр аз ин, ба шумо, эҳтимол, лозим меояд, пеш аз гузоштани баҳо дар журнал ё рӯзнома шарҳ диҳед, ки чаро ҷавобро маҳз чунин арзёбӣ кардед. Ва шояд истифодаи таҷрибаи ба ҳамдигар баҳогузорӣ ва худбаҳогузориҳои хонандагон манфиатбахш бошад. Бисёр вақт чунин мешавад, ки онҳо, алаҳусус агар ин кор ошкоро сурат гирад, назар ба он, ки интизор будем, хеле одилона ва ҳаққонӣ амал мекунад. Ба сабаби махсусиятҳои ин фан гузоштани баҳо аз “як” то “панҷ” то андозае аҷиб менамояд. Инро дар вақти гузоштани баҳо шарҳ додан беҳтар аст. Дар ин маврид мо иқро мешавем, ки ин имконнопазир аст.

Агар шумо маълумотро аз рӯи се ҷузъи баҳодихӣ дар боло зикршуда гиред ва онҳоро ба 3 тақсим кунед, метавонед аз рӯи низоми 5 баллӣ натиҷа ҳосил намоед. Ба ин тарик, дар шумо бояд баҳои аниқе ҳосил шавад, ки дараҷаи муваффақшавии хонандагонро ба ҳадафҳои умумии ҳар як боб нишон диҳад. Сипас шумо дар асоси баҳоҳои ҷорӣ ба ҳар боб гузошташуда баҳои миёнаи нимсола ё солоноро бароварда метавонед.

Масалан: Боби 1. Нигина

Э (эссе) $23/6 = 3,8$

(Р) рафтор $20/5 = 4$

(ҶК) ҷавобҳои кӯтоҳ $6/2 = 3$

Баъд ҳисоб мекунем

$3,8 + 4 + 3 = 10,8$; $10,8 : 3$

$= 3,6$. Инро то 4 яклухт қардан мумкин аст.

Агар ҳис кунед, ки дар шумо маълумоти хеле зиёд ҷамъ мешавад, метавонед баъзе марҳилаҳои баҳодихиро сарфи назар намоед, вале он гоҳ ба шумо лозим меояд, ки формулаи баровардани баҳоро дигар кунед.

3.0 Тавсияҳои иловагӣ оид ба навиштани эссе

Тавсияҳои

пешниҳодшаванда, мушаххас ба ин фан набуда, балки умуман, ба навиштани эссе (иншо) дахл доранд.

Дар бисёр дарсҳои анъанавӣ хонандагон қорҳои эҷодӣ наменависанд. Сабаб ин аст, ки имтиҳоноти мактабӣ навиштани қорҳои эҷодии оригиналиро хеле кам талаб мекунад. Агар фанни мазкур дуруст таълим дода шавад, ин маҳорат барои инкишофи хонандагон хеле муфид ва шавқовар аст. Яке аз проблемаҳои асосие, ки мактабчагон бо он дучор меоянд, набудани шунавандагон аст. Гап дар сари он аст, ки қорҳоро муаллимон одатан бо овози баланд хонда, диққати асосиро ба шакли иншо равона мекунад, на ба мундариҷаи он.

Мо пешниҳод мекунем, ки аз ташкили озмуни қорҳои хаттӣ ба мавзӯи додашуда шуруъ карда шавад. Ба хонандагон гуед, ки эссеҳои беҳтарин ҷамъ оварда аз ҷониби

Шарҳи шумо ба қорҳои хонандагон ҷи гуна метавон шуд?

Шумо дар хусуси қорҳои хонандагон ҳамеша ягон чизи мусбате гуфта метавонед. Шумо бояд ҳамчун хонандаи тарафдор шарҳ диҳед. Якчанд мисол:

- *Нақша хеле хуб андешида шудааст!*
- *Хеле лантиқист!*
- *Маълумоти ҷолиб.*
- *Ман инро пештар намедонистам.*
- *Дарёфти/ бозёфти хуб.*
- *Аз иншо маълум, ки шумо моҳияти масъаларо хуб медонед.*
- *Хеле шавқовар!*
- *Иншо диққати касро ба худ мекашад.*
- *Кас иншои шуморо хонда, лаззат мебарад.*
- *Шумо ба истифодаи дурусти феълҳо комёб мегардед.*
- *Ин қисми иншо хеле хуб фикр карда шудааст.*
- *Хеле босаводона навишта шудааст.*
- *Аз иншо маълум, ки захираи лугавии шумо хеле бой аст.*
- *Ман гумон мекунам, шумо мисли Айнӣ маъруф мешавед.*
- *Калимаи ибораҳо хеле хуб интихоб шудаанд.*
- *Иншои аъло!*
- *Ташаккур, шумо дар сари иҷрои ин супориш хеле хуб меҳнат кардаед.*
- *Шумо малакаи беҳтари иншонависӣ ҳосил кардед.*

комиссияи чорнафара (хонандагонро дар ҳайати комиссия интиҳоб кунед, ки маҳорати беҳтар навиштан доранд ва ё дар синф интиҳоби аъзои ҳакамонро ташкил кунед) санҷида мешаванд ва баъд онҳоро худӣ шумо баррасӣ менамояд. Ба аъзои ҳакамон гӯед: агар онҳо ягон кори аҷиб, вале бад навишташударо бинанд, бигзор, аввал ба муаллиф гӯянд, ки вай агар дар озмун ғолиб омадан хоҳад, ба ин эътибор диҳад. Сипас шумо корҳои беҳтаринро интиҳоб карда, онҳоро бо усулҳои зер ба аҳли ҷамоа пешниҳод карда метавонед:

- Дар тахтаи эълонҳо ба намоиш мегузоред.
- Дар маҷмӯъ, ба китобхонаи мактаб месупоред.
- Кӯшиш мекунед, ки дар рӯзномаи маҳаллӣ чоп шавад.

Шумо мебинед: агар онҳо донанд, ки иншоёшонро ба ҷуз муаллимони онҳо боз нафарони дигар мехонанд, ба шакли иншо (яъне аз нигоҳи грамматикӣ дуруст будани он) эътибори зиёд медиҳанд.

3.1 Бо корҳои хонандагон чӣ бояд кард¹

Баҳодиҳӣ ба матн яке аз шаклҳои тақризи муаллим аст. Шумо ҳамчун муаллим, ба тафтиши иншо пардохта, бояд фикр кунед, ки мақсадатон чист: оё танҳо баҳо гузоштан мехоҳед, ё ба он манфиатдор ҳастед, ки бо қайду таъкидҳои худ ба хонанда чизро ёд диҳед. Аз ин рӯ, то муайян накунед, ки муносибати хонанда ба ин чӣ гуна аст, **БА ДАФТАРҲО ЧИЗЕ НАНАВИСЕД!!!** Агар хонандагон минбаъд корҳои худро ба ҷузвдон гузошта, онҳоро фаромӯш кунанд, тамоми шаб нишаста, корҳои супоридашударо хондан ва ба онҳо ислоҳҳо даровардан маъние надорад. Қайду таъкидҳо бояд барои марҳилаи дигарӣ кор таконе гарданд. Ба ибораи дигар, қайду таъкидҳои шумо бояд ба хонандагон супоришҳои нав диҳанд. Ба он бовар ҳосил кунед, ки қайдҳои шумо ба марҳилаҳои кор дар сари эссе мувофиқат мекунанд. Масалан, ҳама чизро бо ҷузъиёташ дар сиёҳнависи эссе чун дар шакли анҷомёфта нанависед. Ҳангоми хондани сиёҳнавис шумо ба чунин масъалаҳо, чун мантиқи (ташкили) фикр, робитаи байни сархатҳо, ҳамчунин ба он ки оё мундариҷаи кор ба мавзӯъ мувофиқат мекунад, ё не, бояд диққат диҳед. Фақат дар сурати мувофиқи талаб будани ҳамаи ин корҳо шумо ба сохти ҷумлаҳо ва грамматика эътибор медиҳед.

Усулҳои, ки метавонанд баҳодиҳиро нисбатан пурсамар гардонанд

1. **Ба ҷои ислоҳҳо қайдҳоро истифода кунед** (ниг. ба зер). Қайдҳо ба хонанда хатро нишон дода, вале онро ислоҳ намеkunанд. Шумо дар бораи хатоҳо аз рӯи чор пункт маълумоти зерин дода метавонед:

- ҷои он;
- типҳои хато;
- барои ислоҳи хато чӣ кор кардан мумкин аст (“ба луғат нигаред”);
- аҳамиятнокии хато.

Барои хонандагони нисбатан лаёқатманд шумо метавонед дар ҳошияи иншоёшон қайдҳо кунед - ишора ба мавҷудияти хато, аммо барои хонандагони сустхон бошад, шумо метавонед маълумоти муфассалтаре диҳед, масалан, дар бораи ҷой ва навъи хато.

2. Эҷодкор бошед

Ба хонандагон гӯед, ки барои тафтиш намудан ва муайян кардани хатоҳо вақт маҳдуд аст, бинобар ин шумо танҳо баъзе қисматҳои корро аз назар мегузаронед. Масалан: “Ман ҳар як эссеи дуюмро тафтиш карда, қайдҳо мекунам”, “Ман танҳо саҳифаи аввалро тафтиш мекунам”, “Ман танҳо ба ин ё он навъи хатоҳо диққат медиҳам” (ниг. ба қисмати дигар).

¹ Ин қисмат дар бораи қайдҳо аз кори Саймон Ченкинс “Таълими нутқи хаттӣ”, 1998, Бунёди Сорос - Тоҷикистон гирифта шудааст.

3. Мақсаднок амал кунед

- Шаклҳо ё навъҳои муайяни хатоҳоро қайд кунед. “Ин ҳафта ман ният дорам, танҳо хатоҳои грамматикиро қайд кунам”. Гуфтаҳои боло хонандагонро водор месозад, ба хатоҳое эътибори бештар диҳанд, ки ба ин сатҳи корҳои хаттӣ хосанд. Ин ба хонандагон имконият медиҳад, малакаҳое ҳосил намоянд, ки барои роҳ надодан ба чунин навъи хатоҳо заруранд. Шумо мебинед, ки бисёр хатоҳои дар варианти аввали сиёҳнавис ҷодошта, бе кӯшишҳои шумо дар мавриди ҷалб намудани диққати хонандагон ба ин навъи хатоҳо, дар тозанавис аз байн мераванд.
- Агар хонанда бинад, ки иншоӣ ӯ пур аз қайдҳои ислоҳкунанда гардидааст, дар ӯ ҳама гуна хоҳиши ҷизе навиштан гум мешавад. Диққати худро ба хатоҳое равона созед, ки (1) бисёр воҳеҷуранд, (2) боиси вайрон шудани мазмуни матн мегарданд, (3) хеле осон ислоҳшавандаанд.
- Ба он бовар ҳосил кунед: хонандагон пурра дарк мекунанд, ки шумо дидаву доништа, бошуурона ба баъзе навъҳои хатоҳо диққат намедиҳед.

4. Ҳаҷми корро тақсим кунед

Бигзор хонандагон кори худро ҳаматарафа аз назар гузаронанд, иншоҳои якдигарро тафтиш карда қайдҳо кунанд, ва баъд ба шумо супоранд. Ин усулро натавон ҳамчун воситаи кӯмакрасон барои кори тафтишӣ мебоист баррасӣ намуд. Тафтиши ҳамдигарӣ доираи хонандагони иншоҳоро васеъ мекунад. Ин ба талабагон барои бештар кардани сифати кори худ ҳавасмандии иловагӣ мебахшад. Ба тариқи дигар гӯем ин усул ба зарбулмасали “дӯстон оинаи якдигаранд” мувофиқ аст. Муаллиф барои шунавандагон иншоӣ худро бо овози баланд қироат мекунад. Аллакай дар раванди қироат худи муаллиф бисёр хатоҳоро мебинад, ҳарчанд ки шунавандагон ба он эътибор ҳам намедиҳанд (Ниг. “Саволҳо барои хонандагоне, ки кори ҳамдигарро тафтиш мекунад”).

5. Шахсан ҳамсӯҳбат шавед

Ҳанӯз, ки хонандагон бо иҷрои супориши хаттӣ машғуланд, хонандагони алоҳидаро як-як назди мизатон даъват кунед ва бо онҳо дар бораи рафти кор гуфтугӯ намоед.

6. Тавсияҳои дигар

- ❖ Таъкид кунед, ки байни сатрҳо аз меъёри муқаррарӣ ду баробар зиёдтар фосила гузоранд.
- ❖ Таъкид кунед, ки иншоро тоза ва зебо нависанд.
- ❖ Таъкид кунед, ки иншоро босифат нависанд ва ҳаҷми он калон набошад.
- ❖ Ба хонандагон гӯед, ки шумо ба онҳо хатоҳои қайдкардаатонро барои ислоҳ кардан медиҳед.
- ❖ Дар шарҳу тавзеҳҳои худ бодиққат ва эҳтиёткор бошед.
- ❖ Чун хатоҳоро гуфтед, тарафҳои мусбати корро низ қайд кунед.
- ❖ Ҳаргиз ба сиёҳнавис баҳо нагузоред.
- ❖ Ҳақиқатнигор бошед. Агар нуқтаи назари шахсии шумо аз нуқтаи назари баёнкардаи хонанда фарқ кунад ҳам, ба он роҳ надихед, ки он ба баҳо таъсир расонад.

Амалҳои ҷавобии хонандагон ба қайдҳои шумо:

1. Хонандагон корро ислоҳ мекунанд, месанҷанд ва онро бори дигар рӯнавис мекунанд.
2. Хонандагон бо шумо воҳеҷуранд ва шумо бо онҳо хатоҳо ва тарафҳои пурқуввати корро муҳокима мекунед.
3. Хонанда ё муаллим кори навишташударо дар назди аҳли синф қироат мекунад.
4. Баъд кори хонанда дар рӯзномаи мактаб ё рӯзномаи маҳаллӣ ҷоп мешавад.
5. Кори хонанда дар лентаи магнитфон сабт мешавад.

Саволҳо барои хонандагоне, ки кори ҳамдигарро тафтиш мекунанд

1. Муаллиф кадом ақидаи асосиро ҷонибдор аст? _____

2. Ҳадафҳои муаллиф кадомҳоянд?

- а) шарҳ додани чизе
- б) навиштани чизе
- в) касеро ба чизе мӯътақид сохтан
- г) нишон додани алоқамандии байни чизе
- ғ) ва ғайра _____
- д) комбинатсияи нуқоти дар боло зикршуда (мисол а+б)

3. Оё муаллиф ба натиҷаи дилхоҳаш муваффақ шудааст?

Ҳа Не

Тавзеҳот _____

4. Пешниҳодҳои ман оид ба беҳтар кардани варианти сиёҳнависи иншои мазкур _____

5. Оё иншо муқаддима ва хулоса дорад? _____

6. Шумо дар кучои матн бори аввал ғояи асосиро пай бурдед? _____

7. Оё барои равшан соختани баъзе паҳлуҳои иншо ба муаллиф савол доред? Агар савол бошад, он чигуна аст? _____

8. Оё дар ин иншо ҳама чиз фаҳмост? Агар не, пас чӣ нофаҳмост? _____

9. Дар иншои мазкур ба шумо чӣ маъқул шуд? Тарафҳои мусбати он кадомҳоянд? _____

Сана:

Имзо:

Ишораҳо ҳангоми тафтиш

Бовар ҳосил кунед, ки шумо дар истифодаи ишораҳо ҳангоми тафтиш муттасил ҳастед ва хонандагон варақчоро бо шарҳи моҳияти онҳо доранд. Ишораҳои мазкур аз ҷониби муаллимони забони англисӣ истифода мешаванд, вале шумо онро метавонед ба осонӣ ба забонҳои дигар мутобиқ гардонед.

Ишораҳо ба хатогиҳо

Хатои имлоӣ*

Шакли дигари калимаро оред*

Тартиби калимаҳоро иваз намоед*

Калимаро бо ҳарфи калон нависед*

Сархати нав шурӯъ кунед*

Мисол

Шумо чӣ кор микунед? *Имл.*

Имрӯз ман худро беморӣ ҳис мекунам.
Ш.К.

Ҷин мошине, ки мехост бихарад.

Шоҳ дар фаронса таваллуд шуд. *К*

... ба соҳил рафтем. Рӯзи дигар ...

Сархати нав шурӯъ кардан лозим нест	1 с
Ман намефаҳмам*	Имрӯз дафни ӯ аст. Мо бо ӯ бегоҳии рӯзи шанбе вомехӯрем. (??)
Чумларо тақсим кунед (хеле дароз аст) *	...ва вақте ӯ назди одаме рафт, ки... ХД
Хатои услубӣ*	Ман гумон мекунам, қонуни нав дар ҳақиқат зӯр аст. Ифодаро дигар кунед.

ЭЗОҲ:

Ба шумо шарт нест, ки ҳамаи ин қайдҳоро истифода кунед, бинобар ин аз онҳое шурӯъ кунед, ки бо ситорача ишора шудаанд.

4.0 Барномаҳои ФБСИ, ки бо ин фан марбутанд**4.1 Кумитаҳои амали талабагон**

Агар назария дар амалия истифода нашавад пас донишҳои назарӣ аксаран бефоидаанд. ФБСИ бо мақсади кӯмак расонидан дар ин масъала барои мактабҳои барномаи ташкили Кумитаҳои амали талабагонро (КАТ) таҳия кардааст, ки бо инкишофи ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат мекунад.

Кумитаҳои амали талабагон аз ҷониби гурӯҳи хонандагон бо дастгирии маъмурияти мактаб ташкилгардида баъди гузаронидани семинари ФБСИ созон меёбанд. Таъсиси КАТ барои муваффақ шудан ба ҳадафҳои зерин нигаронида мешавад:

- Ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ дар ҳудуди ноҳия ва мактаби худ. Масалан, расонидани кӯмакҳо ба оилаҳои камбизоат, пиронсолон, ё беҳосии таҷҳизоти мактаб;
- “Сохтани пулҳо” дар якҷоягӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимият, мақомоти худидоракунии мактаб, СҲХ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ;
- Хонандагон КАТ ташкил карда, бояд бо принципҳои ва асосҳои демократия дар муошират бошанд.

4.2 Рӯзи иштироки талабагон дар корҳои мақомоти маҳаллии ҳокимият

Барои он ки хонандагони мактабҳои миёна аҳамияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро дар ҳаёти онҳо беҳтар фаҳманд, ФБСИ барномае таҳия кардааст, ки ба мактаббачагон имконият медиҳад, дар зарфи як рӯз дар утоқҳои корӣ дар шафати кормандони мақомоти маҳаллии ҳокимият бошанд. Масалан, дар ҳукумат, ҷамоат, суди маҳаллӣ ва ғ. Дар ин рӯз хонандагон мебинанд, ки чӣ тавр кормандон вазифаҳои худро ба ҷо меоранд, проблемаҳои гуногунро ҳал мекунанд, бо мақомоти дигар ҳамкорӣ карда, ба ҷомеа таъсир мерасонанд.

5.0 Бо мо чӣ навъ бояд тамос гирифт?**IFES – Тоҷикистон:**

Тоҷикистон, ш. Душанбе, 734013
кӯчаи Беҳзод 25, ошонаи сеюм
Тел: (992 372) 21-80-52
(992 372) 21-70-98

IFES – Вошингтон

ИМА, Вошингтон,
1101 15th Street. NW Third Floor
Washington D.C. 20005
Tel: 8-101-202-828-8507
Fax: 8-101-202-452-0804

6.0 Луғат

Термин (русӣ)	Истилоҳ (тоҷикӣ)	Ифода
Автономия	Мухтор	Идоракунии васеи дохилии минтақа.
Адаптатсия	Мутобиқшавӣ	Раванди мутобиқшавии шахсият ё гурӯҳи иҷтимоӣ ба муҳияти ҷамъиятӣ, ки дар рафти он талабот ва ниёзмандии субъектҳои дар он иштирокдошта

		мувофиқ гардонида мешаванд.
Адаптировать	Мутобиқсозӣ	Содда кардани матн, мутобиқсозии он барои ҳонандагони тайёриашон сустрар (камтар).
Активы	Сарват	Дар иқтисодиёт маҷмӯи амвол ва маблағҳои пулӣ, ки ба корхона, ширкат ва фирмаҳо мансубанд.
Амнистия	Афви умумӣ	Пурра ё қисман аз ҷазо озод кардани ашхоси ҷиноятсодиркарда аз ҷониби мақомоти олии ҳокимият.
Анархия	Беҳокиятӣ	Ҳолати ҷомеа қароргирифта, ки дар он ҳокимияти давлатӣ бекор карда шудааст.
Арбитражный суд	Суди арбитражӣ	Суди расмии давлатии доимоамалкунандаи, ки баҳсҳои хоҷагии байни ташкилотҳо, корхонаҳо ва ширкатҳоро баррасӣ карда, аз рӯи онҳо қарор мебарорад. Суди арбитражӣ асосан баҳсҳоро оид ба муносибатҳои қарордодӣ ва риояи ўҳдадорихи аз онҳо бармеомадаро баррасӣ мекунад. Объекти баррасии судҳои арбитражӣ ҳамчунин робитаҳои берунии савдоӣ ва дигар робитаҳои иқтисодии байналхалқӣ мебошанд.
Аренда	Иҷора	Иҷора гирифтани бино ё ягон ашё (мол) барои истифодаи муваққатӣ дар асосҳои қарордод.
Аристократия	Аристократия (Тарзи давлатдорӣ ҳокимияти асилзодагон)	Аз юнонии <i>aristos</i> - беҳтарин ва ... кратия, шакли идоракунии давлатӣ, ки дар он ҳокимият ба намояндагони аъёну ашроф, ё асилзодагон мансуб аст.
Аудиторы	Аудиторҳо	Ашхоси бозғитимод, ки аудит мегузаронанд. Онҳое, ки фаъолияти молиявӣ хоҷагиҳо, ширкатҳо, корхонаҳо, ҷамъитҳои саҳҳомиро тафтиш мекунанд. Бо сифати аудиторҳо, мутахассисони баландихтисос, одамони соҳибкасб, ки литсензияи махсус (иҷозатнома) доранд, ё кормандони ҳадамоту ширкатҳои аудиторӣ метавонанд фаъолият кунанд.
Баланс	Мувозина	1. Баробарвазний. 2. Таносуби муайян-одатан дар ифодаи миқдорӣ, қисмҳо, тарафҳои ягон рӯйдод, раванд, ягон навъи фаъолият ва ғайра.
Банк развития	Бонки рушд	Институти давлатӣ ё шахсии молиявӣ-кредитӣ, ки барои маблағгузорӣ ба иқтисодиёт мусоидат мекунад, қарзҳои дарозмуддати лоиҳаҳои азимро амалӣ мегардонад.
Бартер	Мубодила	Мубодилаи бевоситаи бепули як мол ба моли дигар.
Бизнес (предпринимательство)	Бизнес (соҳибкорӣ)	Фаъолияти иқтисодие, ки барои гирифтани фоида нигаронида шудааст.
Бизнес-план	Бизнес-нақша	Ба маънои том, бизнес-нақша ҳуҷҷатест, ки як қатор нишондодҳои ифодакунандаи ҳолати бизнесро дар баъзе фосилаҳои вақт молик аст. Ба ин тарик, банақшагирии бизнес - раванди ҳисобу китоби ин нишондиҳандаҳо вобаста ба параметрҳои додашавандаи фаъолияти корхона аст.
Биржа	Биржа	Бозори яклухти доимоамалкунандаи муайяни молҳои якхела, ки дар он хариду фурӯши молҳои зиёд ба амал меояд. Он чунин фарқиятҳо дорад: барномаҳои молии бо арзишҳои моддӣ савдокунанда; биржаҳои фондии бо қоғазҳои қиматбахш савдокунанда; биржаҳои асъори бо асъор савдокунанда; биржаҳои универсиалии бо молҳои гуногун савдокунанда; биржаи меҳнат, ки барои ҷои кор ёфтани одамони бекор ва ҷои кори худро ивазкунанда мусоидат мекунад.
Бюджет	Буҷет	Таблитса, ведомости воридоту содироти қувваи

		расмидошта, имзои эътирофгардидаю қабулшудаи суъёкти иқтисодӣ барои давраи муайян вақт, одатан барои як сол. Аксаран буҷет барои баҳисобгирии миқдори воситаҳои пулии дар ихтиёр будаю харҷшаванде ва мувофиқати байниҳамдигарии онҳо сохта мешавад.
Бюллетень	Бюллетен	Хуҷчат бо фамилияи номзадҳо барои овоздиҳӣ дар интихобот.
Валюта	Асъор	1. Воҳиди пулӣ, ки дар асоси низоми пулии давлат меистад. 2. Нишонаҳои пулии давлати хориҷӣ, ки дар ҳисобҳои байналхалқӣ дар таносуб бо нишонаҳои пулии ягон мамлакат истифода мешаванд.
Ведомство	Идора	Муассисае, ки соҳаи муайяни ҳаёти ҷамъиятиро идора мекунад ва ба низоми мақомоти идоракунии давлатӣ дохил мешавад.
Валовой внутренний продукт (ВВП)	Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)	Нишондиҳандаи омории даромади миллӣ дар системаи ҳисобҳои миллӣ; арзиши маҷмӯии молҳо ва хадомоти ниҳоии дар ҳудуди ҳамаи мамлакат истеҳсолшударо бо нархҳои бозорӣ ифода мекунад. ММД бо шакли натуралию молии худ маҷмӯи ашё ва хадомотест, ки дар зарфи ҳамаи сол барои истеъмол ва гункунии истифода мешавад.
Верховенство закона	Волоияти қонун	Ҳолатест, ки дар он ягон шахси алоҳида аз қонун боло намеистад ва рафтори ҳамаи одамон ба ҳамаи он як қоидаҳо тобеъ аст. Ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ дар доираи давлат бе волоияти қонун вучуд дошта наметавонанд.
Верховный суд	Суди Олӣ	Мақоми олии суди давлатӣ, ки низоми судиро сарварӣ мекунад. Парвандаҳои судии аҳамияти ҷаҳонӣ муҳим доштаро баррасӣ мекунад, барои ҳамаи дигар судҳои давлатӣ мақоми олитарин маҳсуб мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо (масалан, дар ИМА) функцияи Суди конституциониро ба амал мебарорад.
Вето	Манъ кардан	Манъе, ки ба ягон қарор аз ҷониби мақомот ё шахси ба он салоҳиятдошта (дар ҳуқуқи давлатӣ ва байналхалқӣ) гузошта мешавад.
Власть	Ҳокимият	Қудратмандӣ ё имконияти таъсиррасонӣ ба рафтор ва фаъолияти одамон барои муваффақшавӣ ба ягон мақсад.
Внутренний национальный продукт (ВНП)	Маҳсулоти дохилии миллӣ (МДМ)	Нишондиҳандаи омории даромади миллӣ дар системаи ҳисобҳои миллӣ; бо маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) алоқаманд аст. Арзиши маҷмӯии молҳо ва хадомоти ниҳоиро бо нархҳои бозорӣ ифода мекунад. Арзиши молҳо ва хадомоти истеъмолкардаи аҳоли, харидҳои давлатӣ, маблағгузориҳои асосӣ ва бақияи мувозинаи пардохтиро шомил месозад. Дар тафовут бо ММД, ҳамчунин суммаи даромадҳои софро аз хориҷа фаро мегирад.
Выборы	Интихобот	Раванди изҳори иродаи мардум, ки сардори давлат ва намоёндоғони худро дар парламент ва мақомоти иҷроия муайян мекунад.
Гарантия	Қафолат	Таъмини иҷрои ягон ўҳдадорӣ.
Государственные субсидии	Ёрии пулии давлатӣ	Воситаҳои пулӣ, кӯмакпулиҳо, кӯмакҳои молиявӣ аз буҷети давлатӣ ҷудокардаи мақомоти маҳаллии ҳокимият, корхонаҳо ба аҳоли ва барои мақсадҳои қатъиян муайяншуда.
Государственный суверенитет	Истиқлолияти давлатӣ	Мустақилияти давлат дар соҳаи фаъолияти берунӣ ва волоияти ҳокимияти давлатӣ дар дохили мамлакат. Эҳтироми истиқлолият принципи

		асоситарини ҳуқуқи байналхалқист, ки дар Оинномаи СММ зикр гардидааст.
Государство	Давлат	Ташкилоти сиёсии чамъият бо шакли муайяни идоракунӣ (монархия, республика). Аз рӯи шакли сохти давлатӣ давлат метавонад федеративӣ ё ягона бошад.
Гражданин	Шаҳрванд	Узви озоду комилҳуқуқи давлат, ки худро узви комилҳуқуқи ҷомеаи сиёсӣ медонад, дар қорҳои он фаъолона ва бо масъулият иштирок мекунад, қодир аст, ки ҳукуматро назорат кунад ва дар бораи неқӯаҳволии давлати худ ғамхорӣ намояд.
Гражданское общество	Ҷомеаи шаҳрвандӣ	Маҷмӯи ташкилотҳои иҷтимоӣ (гурӯҳҳо, коллективҳо) бо манфиатҳои махсус (иқтисодӣ, этникӣ, фарҳангӣ ва ғайра) муттаҳидгашта, ки берун аз соҳаи фаъолияти давлат амал мекунад.
Гражданское право	Ҳуқуқи шаҳрвандӣ	Соҳаи ҳуқуқ, ки муносибатҳои молиқӣ пулӣ ва ғайраро бо назардошти баробарии иштирокдорон танзим менамояд. Иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқҳои танзимшавандаи шаҳрвандӣ ашхоси воқеӣ (шаҳрвандон), ашхоси юридикӣ, давлатҳо ва ҳамчунин ташкилотҳои мухтор ва маъмурию ҳудудӣ мебошанд. Ҳуқуқи шаҳрвандӣ ҳолатҳои умумии барои ҷамъаи муносибатҳои шаҳрвандӣ аҳамиятдоштаро (масалан, дар бораи мурури даъво), ҳамчунин меъёрҳоро дар бораи ҳуқуқ ба молиқият, ҳуқуқи ўҳдадорӣ, ҳуқуқи муаллифӣ, ҳуқуқ ба ихтироъкорӣ, ҳуқуқи мерос ва ғ. дар бар мегирад.
Гражданское право	Ҳуқуқи шаҳрвандӣ	Ҳуқуқи кодекси, анъанаи юридикӣ ба маҷмӯи ташаккулёфтаю сабтгардидаи қонунҳо асосёфта, бар фарқият аз ҳуқуқҳои умумӣ ва амсоли.
Гражданство	Шаҳрвандӣ	Алоқамандии ҳуқуқии одам ва давлат, ки ҳуқуқу ўҳдадорихои онҳоро ба вучуд меорад.
Дебаты	Мубоҳисаҳо	Баҳсҳои ошкоро ҳангоми муҳокимаи чизе, мубодилаи афкор оид ба ягон масъала.
Демаркация	Нишонгузорӣ	Муайян кардан ва нишон додани хатти сарҳади давлатӣ.
Демократия	Демократия	Ҳокимияти халқ. Истилоҳ барои тавсифи низоми давлатӣ, ки дар он халқ имконият дорад, ҳокимияти давлатиро ташаккул диҳад, дар он ширкат варзад, ба вай таъсир расонаду онро назорат кунад, истифода мешавад. Демократия мустақим ва ғайримустақим мешавад.
Денонсация	Изҳороти бекоркунӣ	Хабар додани як давлат ба давлати дигар дар бораи бекор кардани қарордоду созишномаи байни онҳо басташуда (дар ҳуқуқи байналхалқӣ).
Деньги	Пул	Навъи махсуси моли универсалӣ, ки ба сифати эквиваленти умумӣ истифода шуда, тавассути он арзиши тамоми молҳои дигар ифода мегардад. Пул молеро менамояд, ки функсияҳои воситаҳои мубодила, пардохтҳо, ченакҳои арзиш, ғуншавии боигариро иҷро мекунад.
Депозит	Амонат	Воситаҳои пулӣ ё қоғазҳои қиматбаҳое, ки дар муассисаҳои кредитӣ - бонкҳо, идораҳои нотариалӣ ва ғайра барои нигоҳдорӣ ҷой кунонида мешаванд ва бояд ба ашхоси онро супурда бо фарорасии шароитҳои муайян баргардонида шаванд.
Дефицит	Камчинӣ	Норасоӣ, камчинии чизе. Он чӣ ки бо миқдори хеле кам мавҷуд аст.
Дефляция	Кам кардани миқдори пули қоғазӣ	Дар иқтисодиёт дар муомилот кам кардани пул бо роҳи гирифтани як қисми зиёдаи дар муқоиса бо талаботи муомилоти пул, пулҳои қоғазӣ (антоним: беқурбшавӣ).
Децентрализация	Ғайримарказонӣ	Додани функсияҳои идоракунӣ аз мақомоти

		марказии ҳокимият ба мақомоти маҳаллӣ, васеъ кардани доираи салоҳиятҳои мақомоти поёни идоракунии аз ҳисоби мақомоти болоӣ.
Диктатура	Диктатура	Режими сиёсӣ, ки дар он шахс ё гурӯҳ аз ҳокимияти бемаҳдуд истифода мекунад.
Дискриминация	Табъиз	Дидаю доништа маҳдуд кардан ё маҳрум сохтани ягон одам, ташкилот ё давлат аз рӯи аломатҳои наҷодӣ, миллат, мансубияти давлатӣ аз ҳуқуқу бартариҳо, вазъи амволӣ, ақоиди сиёсӣю динӣ ва ғайра.
Дистрибьютор	Дистрибьютор	Фирмаи савдои яклухт, ки хидматҳои маркетингӣ ва миёнравӣ мерасонад ва аз ҳисоби фарқияти нархҳои хариду фурӯши молҳо фоида ба даст меоварад. Қорхонаи ба андозаи кофӣ калоне, ки барои нигоҳдории маҳсулоти харидааш анборҳо дорад, бо фирмаҳои саноатӣ дар асоси қарордодҳои дарозмӯҳлат сару кор мегирад.
Доход	Даромад	Пул ё арзишҳои моддӣ, ки давлат, муассиса, қорхона ё шахси ҷудогона дар натиҷаи ягон ғайриқарордод мегирад.
Естественные права человека	Ҳуқуқҳои табиӣ инсон	Ҳуқуқҳои, ки вай аз замони таваллуд соҳиб аст (ҳуқуқҳои барои зиндагӣ ва он ҳуқуқҳои, ки талаботи физиологияи одамро таъмин мекунанд).
Забастовка	Корпартой	Қатъи муташаккили коллективии қор дар фабрика, завод ва ғайра бо мақсади муваффақ шудан ба иҷрои ягон талабот аз ҷониби маъмурият ё ҳукумат.
Заем	Қарз	Дар ҳуқуқи шахрвандӣ шартномае, ки дар асоси қувваи он, як тараф (қарздиҳанда) ба тарафи дигар (қарзгиранда) ҳамчун моликият пул ё амволро бо назардошти аломатҳои муайян, масалан, асилӣ, миқдор, вазн, андоза (масалан, гандум) медиҳад ва қарзгиранда ӯҳдадор мешавад, ки ҳамон қадар пул ё миқдори баробари чизҳоро бо ҳамон навъу ҳамон сифат баргардонад.
Закон	Қонун	Санади меъёрӣ мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, ки мувофиқи тартиби муқарраргардида қабул шуда, қувваи олии юридикӣ дорад.
Законодательная инициатива	Ташаббуси қонунгузорӣ	Ҳуқуқ ва имкониятҳои пешниҳоди лоиҳаҳои қонунҳо барои муҳокима ва овоздиҳӣ.
Законы	Қонунҳо	Меъёрҳои рафтори ҳатмӣ, ки давлат барои ҳама муқаррар мекунад.
Игра на бирже	Бозӣ дар биржа	Гузариши амалиёти ханнотона дар биржа тавассути хариду фурӯши бобарори қоғазҳои қиматнок ва дигар объектҳои савдои биржавӣ бо мақсади гирифтани фоида. Бозии оддитарин аст, ки аз нарх ва қиматҳои гуногун дар бозорҳо босамар истифода мебаранд. Бозингарон моли биржавиро аз бозорҳои, ки онҳо арзонанд, мехаранд ва ҳамон замон онро дар он ҷое, ки қимат аст, мефурӯшанд.
Идеология	Идеология	Системаи ақидаҳо ва тасаввурот, ки диди ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва дигар навъҳои ҳаёти ягон гурӯҳ, синфи иҷтимоӣ, ҳизби сиёсӣ, ҷомеаро тавсиф мекунанд.
Иерархия	Иерархия	1. Ҷойгиршавии қисмҳо ё унсурҳои чизи том аз рӯи тартиботи аз боло ба поён. 2. Мавқеи унвонҳо ва рутбаҳои хидматӣ бо тартиби тобеияти онҳо.
Избиратель	Интихобкунанда	Шахрванди давлате, ки ба тарафдорӣ ин ё он номзад ё қарор, ҳуқуқи овоздиҳӣ дорад.
Издержки	Харочот	Дар иқтисодиёт ҳар гуна харҷҳо: чун қоида, харҷоти асосӣ, ки нархро ташкил медиҳад (арзиши асли). Аз ҷиҳати хусусиятҳои (харҷоти муомилот, харҷоти истеҳсолот, савдо, нақлиёт,

		нигоҳдорӣ) ва усули ҳисоби хароҷот (пурра ё қисм-қисм) фарқ мекунад.
Иммунитет	Масуният	Аз нигоҳи юридикӣ ҳуқуқи фавқулоддаи итоат накардан ба баъзе қонунҳо. Ба одамоне дода мешавад, ки дар давлат мақоми махсусро ишғол мекунад. Масунияти депутат - дахлнопазирии шахсияти мақомоти қонунбарор. Дар он ифода меёбад, ки ўро бе розигии мақомоти қонунбарор дастгиру ҳабс кардан ё ба масъулияти судӣ кашидан мумкин нест. Масунияти дипломатӣ - маҷмӯи ҳуқуқҳо ва имтиёзҳои, ки ба намоёндагони дипломатии давлатҳои хориҷӣ дода мешавад.
Импичмент	Импичмент	Тартиби пешниҳоди айбнома бар зидди президент ва озод кардани ӯ аз вазифа.
Имущественный ценз	Меъёри моликиятдорӣ	Гузориши дарозмӯҳлати сармоя дар мамлакати худ ва ё дар хориҷа дар корхонаҳои гуногунсоҳа, лоиҳаҳои соҳибкорӣ, барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, лоиҳаҳои навоар. Самара баъди муддати тӯлонии сармоягузорӣ ба амал меояд.
Инстанция	Зина	Зинаҳо дар системаи тобеият; мақомот зинаҳои поёнии давлатӣ, судӣ ва ғайра ба мақомоти зинаҳои боло тобеянд.
Инцест	Издивочи хешовандони наздик	Никоҳи байни хешовандони наздик (омехташавии хун).
Ипотека	Қарз	1. Гарами амволи ғайриманқул барои гирифтани қарз; 2. Қарзе, ки бонк таҳти гарами зикрффта медиҳад; 3. Шаҳодатномаи қарз дар бораи ба гарав мондани амволи ғайриманқул, ки бонк ба қарздор медиҳад.
Кадры	Кадрҳо	Ҳайати асосии кормандони ҳамаҷониба тайёри ягон корхона, муассиса, ташкилот.
Кандидат	Номзад	Оне, ки барои интихоб намудан, таъйин кардан ё қабул ба ягон ҷо (кор) дар назар аст.
Капиталовложения	Маблағгузорӣ	Ҳиссаи боигарии иқтисодӣ, ки бо дар назардошти гирифтани фоида ба бизнеси нав сарф карда мешавад.
Кассация	Шикоят	1. Ба суди болоӣ шикоят кардан ё рад намудани ҳукми суди поёнӣ, ки ҳанӯз қувваи қонунӣ пайдо накардааст. 2. Аз рӯи шикояти тарафҳо ё раддияи прокурор аз ҷониби суди болоӣ тафтиш шудани мувофиқат ба қонун ва асоснокии қарор ва ҳукми суди поёнӣ, ки ҳанӯз эътибори қонунӣ пайдо накардааст.
Квалифицированный	Баландиқтисос	Соҳиби донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳои махсус, соҳибтаҷриба.
Классификация	Таснифот	(Аз лот. Classis - дараҷа, мақом, поя синф ва... фикатсия), низоми мафҳумҳои якҷоя тобеъ кунонидашудаи ягон соҳаи дониш ё фаъолияти одам, ки барои барқарорсозии алоқамандҳои байни ин мафҳумҳо ё дараҷаҳои объектҳо ҳамчун восита истифода мешавад.
Коалиция	Эътилоф	Муттаҳидшавии ихтиёрӣ барои муваффақ шудан ба ягон мақсад.
Компенсация	Чуброн	Подошдиҳӣ ё пуррасозии чизе.
Компетенция	Салоҳият	1. Соҳаи дониш, доираи масъалаҳо, ки аз он касе хуб огоҳ аст. 2. Доираи салоҳиятҳо, ҳуқуқҳои ягон мақомот ё шахси мансабдор.
Компромис	Созиш	Созиши бо роҳи гузаштҳои тарафайн ҳосилшуда.
Конкуренция	Рақобат	Мавҷудияти зиёда аз як истеҳсолкунандаи моли муайян.

Консенсус	Ризоият	Созиши умумӣ оид ба масъалаҳои баҳсталаб, ки иштирокдорони гуфтушунид ба он муваффақ мешаванд.
Конституционный суд	Суди конститусионӣ	Дар бисёр мамлакатҳо мақомоти махсуси судӣ аст, ки ба зиммаи он назорати риояи конститутсия воғузур гаштааст. Ба конститутсия мувофиқат намудани ҳамаи санадҳои меъёрӣ, ки аз тарафи мақомоти давлат қабул мешаванд, қарордодҳои байналхалқии давлат ва ҳамчунин конститусионӣ будани истифодаи воқеии ҳуқуқҳо вазифаи он аст.
Конституция	Конститутсия	Қонуни асосии давлат.
Конфиденциальный	Махфӣ	Боварибахш, махфӣ.
Конфликт	Низоъ	(Аз лот. conflictus - бархӯрд), бархӯрди тарафҳо, ақидаҳо, қувваҳо.
Концепция	Консепсия	(Аз лот. conscriptio - фаҳмиш, низом), усули муайяни фаҳмиши ягон рӯйдод, нуқтаи назари асосӣ, гоҷи роҳбарикунанда барои инъикоси онҳо, фикри пешбар, принсипи конструктиви навъҳои гуногуни фаъолият.
Кооперация	Кооператсия	1. Шакли махсуси ташкили меҳнат, ки дар он теъдоди зиёди одамон якҷоя дар ҳамон як раванд, ё равандҳои гуногуни меҳнати байни ҳам алоқаманд иштирок мекунанд. 2. Иттиҳодияи коллективи истеҳсолот, манзил-сохтмонӣ ва ғайра, ки бо маблағҳои аъзои он бунёд мегардад.
Координация	Ҳамоҳангсозӣ	Созишкарда, мутобиқ, ба тартиб оварда, мувофиқаткунанда.
Коррупция	Ришвахӯрӣ	Сӯиистифода аз мансаб барои гирифтани ҳама гуна фоидаҳои ғайриқонунӣ.
Кризис	Бӯҳрон	Тағйири шадид, давраи гузариши душвор.
Легитимный	Қонунӣ	Дар ҷаҳорҷӯбаи қонунҳои давлат амалкунанда қарор доштан; қонуният.
Лицензия	Литсензия	1. Рухсатнома барои даровардани бор аз хорича ё баровардани он ба берун аз сарҳад, ки мақомоти давлатӣ медиҳанд. Хуччат - иҷозатнома. 2. Рухсатнома барои ягон навъи фаъолият (амалиётҳои бонкӣ, шикор ва ғайра). Хуччати тасдиқкунандаи чунин амал.
Лоббирование	Кӯшиши ақидагузаронӣ	Таъсиррасонии мақсаднок ба ҳукумат барои муваффақ шудан ба ҳадафҳо.
Майорат	Меросгири калонӣ	(Аз лот. Major - шакли меросгирии амволи ғайриманқул, пеш аз ҳама замин), ки дар ин маврид вай пурра ба нафари аз ҳама калони меросгирон мегузарад.
Маркетинг	Маркетинг	Муносибати комплексӣ ба идоракунии истеҳсолот ва ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ, ки ба назардошти талаботи бозор ва таъсиррасонии фаъолоне ба вусъат додани фурӯши маҳсулот ва ҳадамот асос ёфтааст.
Международная конвенция	Конвенсияи байналхалқӣ	Яке аз навъҳои созишномаҳои байналхалқӣ.
Международное право	Ҳуқуқи байналхалқӣ	Муносибатҳои ҳуқуқии байни давлатҳо, принсипҳои якҷоя пеш бурдани қор ва рафторҳои ташкилотҳои байналхалқиро чун баъзе муносибатҳои давлат умуман бо шахсиятҳои ҷудоғона ба танзим медарорад.

Международные валютно-кредитные организации	Ташкилотҳои байналхалқии асъорӣ-кредитӣ	Ташкилотҳои байналхалқии молиявии дар асоси созишномаҳои байналхалқӣ таъсисёфта бо мақсади ба танзим даровардаи муносибатҳои асъорӣ ва кредитӣ-молиявии байни мамлакатҳо; ҳамкорӣ кардан барои тараққиёти иқтисодии мамлакат; ёриӣ кредитӣ. Ба ҷумлаи чунин ташкилотҳо, бонки ҳисобҳои байналхалқӣ, фонди байналхалқии асъор, бонки байналхалқии реконструксия ва рушд, корпоратсияи байналхалқии молиявӣ, бонки маблағгузори аврупоӣ, бонкҳои минтақавии байналхалқии рушд, дохил мешаванд.
Менджмент	Менеҷмент	Маҷмуи принципҳо, методҳо, усулҳо ва шаклҳо, ки санъати идоракунии захираҳои зеҳнӣ, молиявӣ, моддӣ ва ғайраро муайян мекунад.
Местное самоуправление	Худидоракунии маҳаллӣ	Мақомоти ҳокимият, ки барои ҳалли проблемаҳои минтақаи майян масъул аст.
Минорат	Меросгузори ба хурдӣ	Амвол ҳамчун мерос ба писари хурдии оила мегузарад.
Монархия	Ҳокимияти мутлақ	Шакли идоракунии давлатӣ, ки дар он ҳокимияти олий ба ҳокими ягонаи меросӣ - ҳокими мутлақ мансуб аст.
Мониторинг	Мониторинг	Омӯзиши вазъият оид ба ягон проблема.
Моногония	Якканиқоҳӣ	Никоҳи як мард бо як зан.
Монокрафия	Яккаҳокимиятӣ	Идоракунии як одам, шояд золим.
Монополия	Инҳисор	Ҳуқуқи фавқулӯда ба чизе дар ягон соҳаи фаъолият (дар истеҳсолот, савдо ва ғайра), ба одами ҷудогона, гурӯҳи ашхос ё давлат тааллуқ дорад.
Налогӣ	Андозҳо	Пардохтҳои ҳатмие, ки мақомоти марказию маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз ашхоси воқеию юридикӣ меситонанд ва он ба буҷети давлатию маҳаллӣ ворид мегардад. Андозҳо манбаи асосии маблағҳои аз хазинаи давлат воридшаванда мебошанд. Ҳамзамон андозҳо яке аз усулҳои танзими равандҳои иқтисодии ҳаёти хоҷагӣ маҳсуб мешаванд.
Наследство	Мерос	Амволе, ки баъди фавти соҳибаш ба одами дигар тибқи қонун ё васиятнома мегузарад.
Национализм	Миллатгарой	Идеология ва сиёсате, ки моҳияташ тарғиби махсусияту мансубиятҳои миллӣ мебошад.
Нация	Миллат	1. Шакли таърихан ташаккулёфтаи умумияти одамон, ки бо ҳудуди истиқоматӣ, тарзи иқтисодии зиндагӣ, умумияти забон, маишат ва анъаноти фарҳангӣ муттаҳиданд. 2. Дар анъаноти ғарбӣ миллатро тамоми одамоне, ки минтақаи муайянеро барои зиндагӣ интихоб мекунад ва бо аҳли бошандагони он минтақа дар мувофиқа зиндагӣ мебаранд, ташкил мекунад.
Нуклеарная семья	Оилаи хурд	Аз волидон ва кӯдакон иборат аст.
Обычай	Оин	Тартиботи аз ҷониби умум эътирофкардашуда, муқарраргардида ва анъанавӣ, ки аз қадим дар маишати ягон халқ, ягон гурӯҳи ҷамъиятӣ реша давондааст.
Олигархия	Олигархия	Аз юнонии oligarchia - аз oligos - теъдодаш зиёд нест ва arche - ҳокимият. Режиме, ки дар он ҳокимияти сиёсӣ ба доираи маҳдуди одамон (сарватмандон) тааллуқ дорад.
Оппозиция	Мухолифин	Гурӯҳе, ки бо аксарият ҳамфикр нест.
Ортодоксальный	Муътақид	Асосҳои муттасил ва бемайлони риояшавандаи ягон таълимот, ҷаҳонбинӣ ва ақоид.
Отставка	Истеъфо	Аз вазифа бебозгашт озод шудан.
Парламент	Парламент	Мақоми ҳокимият, ки қонун қабул мекунад.

Парламентская республика	Чумхурии парламентӣ	Гуногуннавъии шакли республикавии идоракунӣ, ки дар он вазифаи сардори давлатро президент ё ҳокими мутлақӣ аз ҷониби халқ интихобшуда ба ҷо меорад. (Сухани охири раҳбар қарор ба ӯ вобаста аст). Сардори ҳукумат (сарвазир ё канслер) аз ҷумлаи аъзои парламент интихоб мешавад. Вай одатан сарвари ҳизбест, ки дар интихобот ҷои аз ҳама бештарро дар парламент соҳиб шудааст ва ҳукуматро ташкил медиҳад. Дар чунин шакли идоракунӣ назар ба чумхурии президентӣ ба фаъолияти ҳокимияти иҷроия назорати нисбатан қатъӣ ҷорӣ мегардад.
Патент	Патент	1. Хуҷҷат барои ҳуқуқи машғул шудан бо истеҳсолот, савдо ё саноат. 2. Шаҳодатномае, ки ба ихтироъкоре ҳуқуқи фавқуллодда доштани соҳибашро тасдиқ мекунад.
Патриллинейность	Падармеросӣ/ падархунӣ	Ҳуқуқи ҳешутаборӣ ва меросгирӣ аз ҷониби падар. Мерос ба ҳамаи писарон баробар тақсим карда мешавад.
Персонификация	Таҷассум	(Аз лот. Persona - шахс фиксия), 1) тасавури рӯйдодҳои табиӣ, ҳосиятҳои одамон, мафҳумҳои муҷаррад дар образи одам; 2) усули методие, ки дар он хонанда дар маркази проблемаи омӯхташаванда қарор гирифта, рафтори худро муайян мекунад.
Планирование	Банақшагирӣ	Яке аз қисмҳои таркибии идоракунӣ, ки дар таҳия ва татбиқи амалии нақшаҳои муайянкунандаи вазъии ояндаи системаи иқтисодӣ, роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои муваффақшавӣ ба он ифода меёбад. Ғайр аз ин, банақшагирии навъҳои алоҳидаи захираҳо ҷудо шуда меистанд.
Племя (племенное сообщество)	Қабила (ҷомеаи қабилавӣ)	Навъи умумияти этникӣ ва ташкили иҷтимоии ҷомеаи ибтидоӣ.
Плюрализм	Гуногунандешӣ	Яке аз принсипҳои асосии сохти ҷомеаи ҳуқуқӣ, ки зарурати гуногунрангии субъектҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаро муқаррар мекунад. Ҳамчунин бисёр будани афкор, мулоҳизот, ақоид ва ғайраро чун яке аз принсипҳои сохти ҷамъиятӣ дар назар дорад.
Покупательная способность населения	Қудрати харидории аҳоли	Миқдори молҳо ва ҳадамот, ки аҳоли қудрат дорад, тибқи пулдорӣ ва дараҷаи нархи молҳо ва тарифҳо барои хидматҳои дар мамлакат ташаккулёфта харидорӣ кунад. Қудрати харидорӣ аз дараҷаи даромади аҳоли ва он қисми вай, ки метавонад, барои харидорӣ ҷудо шаванду вале на камтар ба бузургҳои нархҳо ва тарифҳо барои ҳадамот асос ёфта бошад, вобаста аст.
Полиандрия	Бисёршавхарӣ	Никоҳи зан бо зиёда аз як мард.
Полигамия	Бисёрзанӣ	Никоҳи мард бо зиёда аз як зан.
Политическая партия	Ҳизби сиёсӣ	Ташкилоти сиёсӣ, ки манфиатҳои интихобкунандагонро дар мақомоти ҳокимият муаррифӣ ва ҷонибдорӣ мекунад.
Политические права	Ҳуқуқҳои сиёсӣ	Ҳуқуқҳои шаҳрвандон барои иштироки фаъолона дар ҳаёти сиёсӣ.
Полномочия	Ваколат	Ҳуқуқҳои ба шахси мансабдор ё муассисаи мақомоти ҳокимият додашуда.

Потребительская ценность	Арзиши истеъмолий	Истеъмолкунандагон аз маҳсулоти мазкур ё хадамоти мазкур чӣ гуна фоидаро интизоранд, ё истеъмолкунанда тавоноии маҳсулотро барои қонеъсозии талаботи ӯ чигуна арзёбӣ мекунад. Арзиш ҳамчун қисми чудонашавандаи нарх аҳамияти соф пулӣ надорад. Ҳамчунин арзиш соф объективӣ андоза намешавад. Аз ин рӯ истеъмолкунандагон аксаран молҳои камёфтро (арзиши камчинӣ) кадр мекунад ва тайёранд, ки барои он нархи нисбатан баландтар пардохт кунанд.
Права человека	Ҳуқуқҳои инсон	Системаи принципҳои ва меъёрҳои, ки муносибатҳои байниҳамдигарии одам (умумияти иҷтимоӣ) ва давлатро танзим менамоянд, ҳамчунин манфиатҳои муайяни иҷтимоӣ гирифтани онҳоро таъмин мекунад.
Правительство	Ҳукумат	Муассисаи сиёсии қабулкардаи давлат.
Право	Ҳуқуқ	Ба маънои маҳдуд, ин системаи меъёрҳои иҷтимоии барои ҳама ҳатмии давлат муқарраркарда ё тасдиқкарда аст. Ба маънои нисбатан васеъ ҳамчунин муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқҳои асосии аз ҷониби давлат таҳкимбахшида, кафолатдор ва ҳифзшавандаро фаро мегирад.
Правоохранительные органы	Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	Мақомоти давлатие, ки функцияи асосиашон (махсусашон) ҳимояи қонуният, мубориза бо ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқшиканиҳо мебошад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ суд, прокуратура, мақомоти қорҳои дохилӣ, амният, адлия, арбитраж мебошанд.
Предложение	Пешниҳод	Дар иқтисодиёт мавҷудияти молҳо барои истифодаи дигар одамон.
Представитель	Намоянда	Шахсе, ки бо супориши касе амал мекунад, касеро намояндагӣ мекунад ва манфиатҳои касеро ифода мекунад.
Президент	Президент	Сардори давлат.
Президентская республика	Ҷумҳурии президентӣ	Гуногуннавъии шакли ҷумҳуриявии идоракунӣ, ки дар он президенти аз ҷониби тамоми ҳалқ интихобшуда ба таври юридикӣ ва асли сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия мебошад.
Преступление	Ҷиноят	Қонуншикании махсусан хатарнок, ки кодекси ҷиноӣ пешбинӣ мекунад.
Прибыль	Ҷоида	Афзуншавии даромад аз фурӯши молҳо ва хадамот бар хароҷоти истеҳсолу фурӯши ин молҳо. Ин яке аз нишондиҳандаҳои нисбатан муҳими натиҷаҳои молиявии фаъолияти хоҷагии қорхонаҳо ва соҳибқорон мебошад. Ҷоида ҳамчун фарқияти байни даромад аз фурӯши маҳсулоти фаъолияти хоҷагӣ ва суммаи хароҷоти омилҳои истеҳсолӣ ба ин фаъолият бо ифодаи пулӣ ҳисоб карда мешавад. Ҷоидаҳои пурра, умумиро, ки маҷмӯи номида мешаванд, маъмул ҳастанд.
Приватизация	Ҳусусигардонӣ	Гузаронидани моликияти давлатӣ ба шаҳрвандон ҳамчун моликияти хусусӣ.
Привилегия	Бартарӣ, имтиёз	Ҳуқуқи истисноие, ки ба касе дода мешавад.
Приобретенные права человека	Ҳуқуқҳои соҳибгаштаи инсон	Ҳуқуқҳои, ки амали одамро дар ҷомеа танзим мекунад (иқтисодӣ, сиёсӣ ва шаҳрвандӣ).
Проект	Лоиха	Мағни қаблӣ ягон ҳуҷҷат, ки барои муҳокима ва тасдиқ кардан пешниҳод карда мешавад.
Производительность	Маҳсулноки	Нишондиҳандаи самаранокии истеҳсолот, ки истеҳсоли маҳсулотро аз рӯи ҳисоби воҳиди захираҳои истифодашуда, омилҳои истеҳсолот тавсиф мекунад.

Прокуратура	Додситон	Системаи мақомоти махсуси давлатӣ барои таъқиботи ошкоро аз рӯи парвандаҳои ҷиноӣ пешбинишуда. Ба салоҳияти мақомоти додситон кушодани парвандаҳои ҷиноӣ, тафтиши онҳо, ҳамчунин дастгирии айбнома аз номи давлат дохил мешавад. Ғайр аз ин додситон ба фаъолияти судӣ, иҷрои ҳукм, риояи қонуният ҳангоми аз сар гузаронидани ҷазо ва ғайра назорат мекунад.
Процедура	Тартибот	Муттасилии расман муқарраргардидаи амалиёт барои иҷрои ҷизе.
Равенство	Баробарӣ	Вазъияти якхела.
Радикальные	Қатъӣ	Асил, қотеъ, ҷонибдори ақоиди тамоман дигари қатъӣ.
Разгосударств- ление экономики	Ғайридавлатӣ гардонидани иқтисодиёт	Камшавии функсия, паст шудани нақши давлат дар идоракунии объектҳои иқтисодӣ дар сурати ҳамзамон хусусишавии як қисми моликияти давлатӣ, додани як қатор салоҳиятҳои мақомоти давлатӣ ба корхонаҳо, инкишофи соҳибқориҳои хусусӣ.
Расширенная семья	Оилаи калон	Аз волидон, кӯдакон ва ҳешовандон иборат аст.
Ратификация	Ба тасвиб расонидан	Аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ тасдиқ кардани созишномаи байналхалқии имзокардаи намояндаи давлат; пурра тасдиқ гардидани созишномаи байналхалқӣ.
Регион	Минтақа	Вилоят, ноҳия, қисми мамлакат, ки аз дигар вилоятҳо бо маҷмӯи хусусиятҳои табиатан ва таърихан ташаккулёфта фарқ мекунад.
Регламент	Низом	Ҳуҷҷате, ки фаъолиятро ба танзим мебарорад.
Рейтинг	Нуфуз	Дараҷаи машҳурноқӣ.
Реклама	Реклама	Раванди бохабарсозии истеъмолкунандагон, оид ба он ки мол ё хадомоти муайян фурӯхта мешавад.
Референдум	Раёӣпурсӣ	Баёии умумихалқии ирода ва фикру андеша оид ба ягон масъала, ки дар шакли овоздиҳӣ мегузарад.
Сальдо платежного баланса	Бақияи мувозинаи пардохтӣ	Фарқият байни пардохтҳо бо хориҷа ва аз хориҷа ворид шудани маблағҳо.
Санкция	Тасдиқ	1. Ҷораи таъсиррасонӣ. 2. Воситаи муҳимтарини назорати иҷтимоӣ.
Свободная торговля	Савдои озод	Савдои байналхалқие, ки ҳеҷ гуна маҳдудиятҳо надорад.
Свободно плавающие валютные курсы	Курсҳои озоди асъор	Курси тағйирёбанда ва калавандаи асъор, ки бузургии он бо бардошти бозор, талаботу пешниҳодот ва дигар омилҳои бозорӣ муайян мешавад.
Свободный рынок	Бозори озод	Бозоре, ки амали он танҳо бо талабот ва пешниҳодот дар шароити рақобати озод муайян мегардад.
Сессия	Иҷлосия	Ҷамъомади мақомоти намояндагӣ ё муассисаи коллегиалӣ, ки давра ба давра мегузарад.
Собственность	Моликият	Предмети соҳибият; молҳои иқтисодии шахсӣ, ки одатан бо меҳнати худӣ истехсол мешаванд ё тавассути харид ва мерос ба даст меоянд. Моликият метавонад хусусӣ, шахсӣ ва зеҳнӣ (интеллектуалӣ) бошад.
Сотрудничество	Ҳамкорӣ	Меҳнати якҷояи ихтиёрӣ барои муваффақ шудан ба ҳадафи умумӣ.
Спикер	Раис	Раиси палата, ки ба ҷамъомадҳои парламент роҳбарӣ мекунад, алоқаи палатаро бо сарвари давлат амалӣ месозад ва дар овоздиҳӣ танҳо дар сурати баробарии овозҳо ширкат меварад.

Спрос	Тақозо	Фаҳмиши бунёдии иқтисодиёти бозорӣ, ки имконияти таҳкими пулии хоҳиш ва ниятҳои харидорон, талабгаронро барои соҳиб шудан ба ҳамон мол ифода мекунад. Талабот бо бузургии миқдори боре, ки харидор мехоҳад ва қудрат дорад, бо ҳамон нарх ва дар ҳамон давра бигирад, муайян мешавад.
Ссуда	Қарз	Маблағе, ки ҳамчун қарз ба шахси юридикӣ ва воқеӣ дода мешавад.
Стабильный	Муътадил	Устувор, доимӣ, бетағйир.
Статистика	Омор	Интизоми илмӣ, ки миқдори нишондиҳандаҳои инкишофи ҷомеа ва истеҳсолотро меомӯзад.
Статус	Мақом	1. Вазъи ҳуқуқии (маҷмӯи ҳуқуқҳо ва ўҳдадориҳои) шаҳрванд. 2. Мақоми иҷтимоӣ - вазъи (мавқеи) фард ё гурӯҳ дар системаи иҷтимоӣ. Бо як қатор махсусиятҳои иқтисодӣ, касбӣ, этники ва ғайраи хоси ҳамон системаи аломатҳо (ҷинс, маълумот, касб, даромад ва ғайра) муайян мегардад.
Стимул	Ҳавасмандӣ	Шавқмандӣ ба коре чун амали водоркунандаи амал, сабаби водоршавӣ.
Стоимость	Арзиш	Миқдори меҳнати барои истеҳсоли мол ва расонидани хизмат сарфшуда.
Структура	Сохтор	(Аз лот. Structura - сохт, ҷойгиршавӣ, тартиб) нигоҳдории хусусиятҳои асосии объект дар мавриди дигаргуниҳои гуногуни берунию дохилӣ.
Субъект федерации	Субъекти федератсия	Ташаққули давлат дар ҳайати федератсия.
Суверенитет	Истиқлолият	Мустақилияти пурраи давлат аз давлатҳои дигар дар муносибатҳои дохилию берунии он; истиқлолияти милли-маҷмӯи ҳуқуқҳои миллат (халқ) бо озодии интихоби соҳти иҷтимоию сиёсӣ, тамомияти худудӣ, истиқлолияти иқтисодӣ ва ғайра.
Сунна	Сура	Маҷмӯи таълимот ва тавсифи рафторҳои Муҳаммад (с), ки намунаи ибрат барои эътиқодмандон аст.
Счётная палата	Палатаи ҳисобкунӣ	Мақоми олии дар баъзе мамлакатҳо амалкунанда барои ба амал баровардани назорати молиявӣ.
Таможня	Гумрук	Ҳадамоти давлатӣ, ки ба бурдану овардани молҳо тавассути сарҳад назорат мекунад ва бочҳои гумрукию дигар андозҳо меситонад.
Теократия	Ҳокимияти динӣ	Шакли идоракунии, ки дар он ҳокимияти олии давлатӣ аз ҷониби рӯҳониён ё сарвари калисо амалӣ мешавад.
Технология	Технология	Аз юнонии techne - санъат, устакорӣ, маҳорат ва ... логия - маҷмӯи методҳои коркард, тайёркунӣ; дигаргунсозии ҳолат, хосият, шакли ашё, мавод, маводи нимтайёр, ки дар раванди истеҳсоли маҳсулот ба амал бароварда мешавад; интизоми илмие, ки қонуниятҳои физикӣ, химикӣ, механикӣ ва ғайраи дар равандҳои технологӣ амалкунандаро меомӯзад. Ҳамчунин ҳуди амалиёти истеҳсол, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ, назоратро, ки ҷузъҳои раванди умумии истеҳсолот мебошанд, технология меноманд.
Тирания	Зулм, истибдод	Аз юнонии Tyrannis, дар полисҳои Юнони қадим шакли ҳокимияти давлатӣ, ки бо роҳи зӯрварӣ ва дар асоси яккаидоракунии амалӣ мегашт. Идоракунии қатъии бераҳмона.

Титул	Унвон	1. Асоси юридикӣ, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқ ба амали муайян, ба мақоми махсус, ба моликият, ба соҳибамволӣ. 2. Ному унвоне, ки ба касе ҳамчун нишони эътироф кардани хизматҳо ва камёбиҳо дар ягон соҳаи фаъолият дода мешавад.
Товар	Мол	Маҳсулот ё ҳадамоте, ки барои фурӯш дар бозор истеҳсол шудааст.
Толерантность	Таҳаммулноқӣ	Таҳаммулноқӣ ба тарзи зиндагӣ афкор, рафтор, ба эҳсосот, ғояҳо ва арзишҳои бегона.
Торговая палата	Палатаи савдо	Ташкилоти байналхалқии ҷамъиятӣ ё давлатӣ, ки ба инкишофи иқтисодиёт ва савдо, дар навбати аввал ба муносибатҳои савдои берунии байни мамлакатҳо мусоидат мекунад. Палатаҳои савдо кӯшиш мекунанд, ки доираҳои корчаллони ширкатҳоро муттаҳид созанд, робитаҳои савдой барқарор кунанд, ба иштирокдорони амалиётҳои савдой иттилооти зарурӣ пешниҳод кунанд.
Тоталитаризм	Тоталитаризм	Режими сиёсӣ, ки дар он давлат тавассути назорати пурра ва фарогиранда ба ҳамаи тарафҳои ҳаёти ҷамъиятӣ кӯшиш мекунанд.
Традиция	Анъана	Он чӣ, ки таърихан ташаккул ёфта, аз насл ба насл бо роҳи интиқол, шифоҳӣ ё хаттӣ (ғояҳо, донишҳо, ақидаҳо, тарзи амал ва ғайра) дода мешавад.
Трайбализм	Қавмгарой	Англ. Tribalism - аз лот. Tribus - қабила, маҳсурияти маданӣ-маишӣ, фарҳанг ва ҷамъиятӣ-сиёсии қабилавӣ.
Трансформация	Тағйирот	Дигаргуншавӣ, тағйирёбии навъ, шакл, хосиятҳои хоси чизе.
Узурпация	Ғасб кардан	Ғасби ғайриқонунии ҳокимият ё аз худ кардани ҳуқуқи салоҳиятҳои дигарон.
Унитарное государство	Давлати ягона	Низомӣ ташкили ҳокимият, ки дар он салоҳиятҳо аз ҷониби ҳукумати марказӣ ба сохторҳои поёнии минтақавӣ ва ҳокимияташон камтар дода мешавад.
Услуги	Ҳадамот	Навъҳои фаъолият, корҳо, ки дар раванди иҷрои онҳо маҳсулоти нави қаблан вучуднадоштаи моддию молӣ тавлид намешаванд, вале сифати маҳсулоти аллакай мавҷудаю истеҳсолшуда беҳтар мегардад. Инҳо ҳушиҳои на дар шакли молҳо, балки дар шакли фаъолият пешниҳодшаванда мебошанд. Ба ин тарик, ҳуди хизматрасонӣ натиҷаи дилхоҳ ба бар меорад. Ба ҳадамот хизматҳои коммуналӣ, хизматрасонии нақлиёт, таълим, табобат, корҳои маданияту тарбиявӣ, нигоҳубини кӯдакон ва пиронсолон дохил мешавад.
Федеративное государство	Давлати федеративӣ	Давлате, ки аз воҳидҳои давлатӣ иборатанд ва мухториятҳои муайяни ҳуқуқиву сиёсӣ доранд. Федератсия аз рӯи хусусият ҳокимияти сиёсиро байни ду мақомоти ҳокимият: ҳокимияти федералӣ ва ҳокимияти субъектҳои федератсия тақсим мекунад.
Финансирование	Маблағгузорӣ	Бо захираҳои зарурии молиявӣ таъмин кардани тамоми хоҷагии мамлакат, минтақаҳо, корхонаҳо, соҳибкорон, шаҳрвандон, ҳамчунин барномаҳо ва навъҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ. Маблағгузорӣ аз манбаъҳои худӣ, дохилӣ ва манбаъҳои берунӣ дар шакли маблағчудокунӣ аз маблағҳои бучетӣ, саҳмҳои дигар одамон амалӣ мешавад.

Финансы	Маблагҳо	Истилоҳи иқтисодӣ, ки маънои маблагҳои пулӣ, захираҳои молиявӣ дар бунёду ҳаракати онҳо баррасишаванда, тақсимогу аз нав тақсимкунӣ ва истифодабарӣ дорад. Ҳамчунин, он, маънои муносибатҳои иқтисодии ҳисобҳои байниҳамдигарии субъектҳои хоҷагӣ, муомилоти пулӣ ва истифодаи онро дорад.
Форум	Анҷуман	Ҷамъомади умумии бонуфуз.
Фракция	Ҷиноҳ	1. Қисми ҷудошудаи ҳизби сиёсӣ, ки дорои маркази ташкилии худ ва мавқеи махсус аст. 2. Гурӯҳи муташаккили аъзои ҳизби сиёсӣ, ки дар парламент, мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ё дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ сиёсати онро ба амал мебароранд.
Функция	Функсия	(Аз лот. Functio – истифода кардан, амалӣ сохтан), фаъолият, ӯҳдадорӣ, қор, зуҳури берунии ҳосиятҳои ягон объект дар системаи мазкур.
Харизм	Ҷаззобият	Соҳибэътиборӣ дар асоси сифатҳои соф зеҳнӣ, маънавӣ ё сифатҳои дигари ҳамидаи шахс.
Цена	Нарх	Ифодаи пулии арзиш.
Частная собственность	Моликияти хусусӣ	Яке аз шаклҳои моликият, ки маънии комилан бо қонун ҳимояшавандаи ҳуқуқҳои шаҳрванд ё шахси юридикиро ба амволи мушаххас (замин, дигар амволи манқулу ғайриманқул) дорад.
Чиновник	Хизматчи	Хизматчи давлатӣ.
Шариат	Шариат	Маҷмӯи меъёрҳои динӣ ва юридикӣ, ки бар Қуръон ва оятҳои асосӣ ёфтаанд, ҳуқуқи мусулмонӣ.
Эволюция	Эволютсия	Яке аз шаклҳои ҳаракат, инкишоф дар табиат ва ҷомеа, дигаргунии муттасилу тадриҷии миқдорӣ.
Эквивалент	Эквивалент	Маҳсулоти баробараҳамияту баробарқувва. Эквивалентнокӣ алалҳусус ҳангоми баробаркунии молҳо ва мубодилаи онҳо ба якдигар муҳим аст. Бо ин мақсад эквивалентҳои молӣ, яъне молҳои бо дигарон баробарарзиш истифода мегардад, яъне чун эталонҳои баробарсозии арзишҳо истифода мешавад. Эквиваленти умумии молӣ, ки бо он ҳамаи молҳои дигар баробар карда мешаванд, пул аст.
Экономические права	Ҳуқуқҳои иқтисодӣ	Ҳуқуқ ба моликият, соҳибкорӣ, озодона сарф кардани қувваи қорӣ худ.
Электорат	Интихобкунандагон	Доираи интихобкунандагоне, ки дар интихоботҳои парламентӣ, президентӣ ё муниципалӣ ба тарафдорӣ ягон ҳизби сиёсӣ овоз медиҳанд.
Этническая принадлежность (этнос)	Мансубияти этникӣ	Гурӯҳи босуботи одамон, ки умумияти гузаштаи (хунӣ) таърихӣ, забонӣ ва фарҳангӣ доранд.
Эффективное участие	Иштироки пурсамар	Иштироки сиёсии ҳамаи аъзои ташкилот.
Юрист	Ҳуқуқшинос	Мутахассис дар соҳаи ҳуқуқ.

7.0 ФЕХРИСТ

International Alert

Маводи захиравӣ барои рафъсозии низоъҳо// Нашриёти технологияҳои ёрирасон. Лондон, 1996

Гомес Р. ва дигарон

Ҳама баробар, ҳама гуногун: мавод барои омӯзиш
Идора оид ба қорҳои қавонони Шӯрои Аврупо. Страсбург, 1995
We the People...The Citizen and the Constitution (Мо халқ...

Маркази маърифати Шаҳрванд шаҳрвандӣ

ва Конститутсия), Калифорния, 1999

Маркази маърифати Шаҳрвандӣ

Foundations of Democracy-Authority, Privacy, Responsibility and Justice (Асосҳои демократия - ҳокимият, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, масъулият ва адлия) Калифорния, 2001

- Маркази маърифати шаҳрвандӣ *We the People... Project Citizen* (Мо, халқ... Лоихаи "Шаҳрванд")// Конфронси миллии мақомоти қонунгузори давлат. Калифорния, 1999.
- Саймон Ченкинс ва Рая барои Қодирова. *Омӯзиши таҳаммулноқӣ (толерантӣ) ва тағйири низоъ.*// Роҳнамо муаллимон. Идораи Комиссари Олии СММ оид ба фирориён ва Фонди байналхалқии Каунтерпарт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1997.
- Маркази омӯзиши таълим афкори умум ва ЮНИСЕФ пешбиниҳо *Мониторинги дастовардҳо дар таълим*//Тадқиқоти миллии сифати дар мактаби ибтидоӣ. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Қирғизистон, ва ЮНЕСКО, Бишкек, 2001.
- Лори Хэндрехен *International Human Rights Law and Bride Kidnapping in Kyrgyzstan.* Қонуни байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ва арӯсрабӣ дар Қирғизистон). Январ, 28.2001 [Http: www.eurasianet.org/departments/insight/articlesear012400,.shtml](http://www.eurasianet.org/departments/insight/articlesear012400.shtml)
- Чулиана Черан Пилон *Bloody Flag – Post Communist Nationalism in Eastern Europe Focus on Romania* (Байрақи хунин. Миллатгароии посткоммунистӣ дар Аврупои Шарқӣ, Руминия), 1992
- Шӯрои исломӣ оид ба *Literature* Маърифат *Beyond A Thousand and One Nights. A Sampler Activity of from Muslim Civilization.* (Зиёда аз ҳазору як шаб: Мисолҳои адабиёт аз тамаддуни мусулмонӣ), Калифорния, 1999.
- Абдулло Юсуф Алӣ *Glorious Koran.* (Қуръони шӯҳратманд), Тарҷума ба забони англисӣ бо тавзеҳот, Ливия, 1973
- Департаменти федералии шуғл, маориф, таълим ва шуғли ҷавонон *Discovering Democracy units. (Омӯзиши асосҳои демократия)*// Силсилаи дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои миёна. Иттифоқи Австралиягӣ, 1998
- Фонди байналхалқии системаҳои интихоботӣ *Муқаддимаи маърифати шаҳрвандӣ.* Китоби дарсӣ барои мактабҳои миёнаи Қазоқистон. Синфҳои 10-11, Алмаато, 2000
- Фонди байналхалқии системаҳои интихоботӣ *Муқаддимаи маърифати шаҳрвандӣ.* Китоби дарсӣ барои мактабҳои миёнаи Қирғизистон. Синфҳои 10-11, Бишкек, 2001
- Дэвид Маккуойд-Мейсон Мандла Макхуну ва дигарон *Демократия барои ҳама. Juta и Ко LTD* яқоя бо *Street Law*, Бо ҳуқуқшиносон барои ҳуқуқҳои инсон (Африкаи Ҷанубӣ) ва Институти милли оид ба маърифати шаҳрвандон дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ (ИМА), 1994
- Даниэл Шапиро *Низоъ ва муошират*//Институти "Ҷомеаи кушода", Нью Йорк, 1995
- Сикена Кармали *Зӯроварӣ ба зан* //Ҳисоботи тадқиқоти санҷишии ТУТ дар Тоҷикистон, 1999
- Чейн Фалкингам *Занҳо ва муносибатҳои гендерӣ* Дар Тоҷикистон, 2000
- Руссел С. *Guide to Parliament and Government, Asia Pacific Economic News* (Роҳнамо ба парламент ва ҳукумат. Навигарҳои иқтисодии кишварҳои Осиёи Уқёнуси Ором), Веллингтон, 2000
- Биер Ч.Е. ва Стиф Е. *The Mediators Handbook* / Китоби дарсии миёнарав (созишкор), New Society Publishers, ВС 1998
- Лори Хэндрехен *Secondary Civic Education & Gender Consultancy (Report)* (Маърифати шаҳрвандӣ дар мактабҳои маълумоти умумӣ ва маслиҳатҳо оид ба масъалаҳои муносибати гендерӣ (Ҳисобот) ФБСИ – Тоҷикистон, 2000 .

- БИСММ *Ҳисоботи миллӣ. Инкишофи инсонӣ дар минтақаҳои кӯҳсори Тоҷикистон, БИСММ, Бишкек, 2001.*
- БИСММ *Ҳисоботи миллӣ оид ба инкишофи инсонӣ дар Тоҷикистон барои соли 2001, БИСММ, Бишкек, 2001.*
- Урбан Институт *Роҳнамо оид ба буҷет барои шаҳрвандон. Урбан Институт, Бишкек, 2002.*
- Терский П.А. *Атласи таърихӣ-фарҳангии Тоҷикистон. Дизайн, Иттилоот, Хариташиносӣ Москва, 2001.*
- ЮНФПА *Муносибатҳои гендерӣ дар Тоҷикистон, ЮНФПА, 2001*
- Ахмед Р. *Jihad, The Rise of Islamic Militancy in Central Asia. (Ҷиход, болоравии сиёсати ҷангҷӯёнаи ислом дар Осиёи Марказӣ). Нашриёти Донишгоҳи Йел, 2002.*
- Рой О. *The New Central Asia: The creation of Nations (Осиёи Марказии нав: Бунёди миллатҳо). Нашриёти Донишгоҳи Нью Йорк, 1997.*

Фонди байналмилалӣ системаҳои интихоботӣ (ФБСИ)

Фонди байналмилалӣ системаҳои интихоботӣ ба кишварҳои эҳтиётманд кӯмаки усулии боматлуб пешниҳод менамояд. Аз соли 1987 ФБСИ иқдоми демократияро дар зиёда аз 120 кишварҳои рӯи ҷаҳон дастгирӣ намуда, боварии созмонҳои, ки ба гузаронидани интихобот масъуланд ва ҳамчунин боварии ҳукумат, маблағгузoron ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандиро сазовор гашт. Ҳадафи ФБСИ аз ёрии методӣ барои гузариши демократия дар саросари ҷаҳон ва ҳамчун сарчашмаи иттилоотӣ дар рушди демократия ва баргузорсозии интихобот, иборат аст. ФБСИ фаъолияти хешро барои ғалабаи демократия дар ҷаҳон бахшидааст. ФБСИ соли 1997 дар Тоҷикистон дафтари худро боз намуд ва асосан ба масъалаҳои интихобот сару кор гирифт. Ба хоҳири гузаронидани интихоботи боадолат ва озод ба Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ кӯмакҳои усулӣ ва иттилоотӣ расонид. Марҳилаи кунунии рушди Тоҷикистон шаҳодат аз он медиҳад, ки маърифати шаҳрвандӣ мебоист яке аз ҷузъиёти муҳими таҳсилот гардад. Маърифати шаҳрвандӣ ба инкишофи кулли ҷомеа таъсир мерасонад.

www.ifescentralasia.kg

Оҷонсии Амрико оид ба
рушди байналмилалӣ (ОАРБ)

ИМА ба Тоҷикистон тавассути Оҷонсии Амрико оид ба рушди байналмилалӣ (ОАРБ) аз соли 1992 ёрӣ мерасонад. Ҳайати минтақавии ОАРБ дар Осиёи Марказӣ, масъул аст ба рушди Тоҷикистон таҳти роҳбарии сафири Йелоти Муттаҳидаи Амрико дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмак расонад.

Мақсади ОАРБ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – васеъ намудани имконоти шаҳрвандон барои иштироки фаъол дар беҳтар гардонидани корҳои идорӣ, афзоиши даромад ва баланд бардоштани сатҳи зиндагист. ОАРБ талош менамояд, ки вазифаҳои зеринро амалӣ гардонад: вусъат додани соҳибкорӣ ва савдо, мукамалсозии умуми молия ва худидораи маҳаллӣ, бунёди фарҳанги демократӣ, мусоидат ба рушди хидмати таандурустӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ.

ОАРБ барои фаъол сохтани музокира миёни ҳукумат ва шаҳрвандон тавассути кӯмак ба созмонҳо ва институтҳо, ки ба шаҳрвандон (ба воситаи интихобот, таъсис додани Созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва ғ.) иттилоот дастрас менамоянд, мусоидат мекунад. Ёрӣ ба созмонҳои шаҳрвандӣ, ки намудҳои гуногуни хидматрасониро иҷро мекунанд, аз ҷумла; ба омӯзиш ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ машғуланд, маълумот дар бораи сиёсати ҷомеа пешниҳод менамоянд; порахӯрӣ ва дигар масоилро тавассути вохӯриҳо, лексияҳо, бюллетенҳои иттилоотӣ, васоити ахбори умум ва интернет фаро мегиранд ба доираи фаъолияти дар боло зикргашта дохил мешаванд. ОАРБ ба аъзои парламент барри робита бо шаҳрвандон ва роҳҳои дигари шомилгардонии аҳоли ёрӣ мерасонад. Ба ғайр аз ин масъалаҳои радиошунавониро дастгирӣ менамояд. Иқдомхоро дар масоили ҳуқуқи занон, воқифшавии ҷомеа оид ба ҳодисаҳои хушунат дар оила, зӯрварӣ ба хоҳири қонун гардонидани нафси шаҳвонӣ, фурӯши занон, поймолсозии ҳуқуқ дар вақти қабул ба кор, дастгирӣ менамояд.

Фаъолиятҳои дигар, аз қабили ташкилдиҳии лагерҳо оид ба маърифати шаҳрвандӣ, омӯзонидани раванди судӣ, нашри китобҳо оид ба маърифати шаҳрвандӣ насби наврасро бо арзишҳои демократӣ шинос месозад.

www.usaid.gov/regions/europe_eurasia/car

Textbook on Civic Education in Tajikistan

Publication place and date: Dushanbe, 2003

Title: "Civic Education and Government: Your Role in Civil Society in XXI Century" Part I

Language: Tajik

Description: The textbook covers topics such as the importance of civic education, what is interactive method and how it is used, family and society; it also contains glossary and Constitution of Tajikistan.

CIVIC ED coll

Tajikistan

04/27/06